శ్రీః.

శ్రీసీతా లక్ష్మణ భరత శత్రుఘ్న హనుమత్సమేత శ్రీరామచంద్ర పరబ్రహ్మణేనమః.

శ్రీమతే రామచంద్రాయనమః.

శ్రీమతే రామానుజాయనమః,

శ్రీమతే హయగ్రీవాయనమః.

శ్రీ శారదాయై నమః.

శ్రీ మదాంధ్ర వాల్మీకి రామాయణము

కిష్కింధా కాండము

చరణౌజోవికసిత
వాచంయమి హృదయకమల • వారిత శమలా
ఖేచర భూచర వినుత వ
నేచరవరపరమమిత్ర • నీరదగాత్రా ! ౧

మందరము

శ్రీ = ఆశ్రితుల నుభయలోకముల రక్షించు శక్తిసంపద గల, చరణ = భగవంతుని పాదములయొక్క, ఓజః = మాహాత్మ్య మనెడి కాంతిచేత, వికసిత = (౧) పూచిన, (౨) సంతోషించిన, వాచంయమి = మునులయొక్క, హృదయ కమల=పద్మాకారముగల హృదయకోశమనెడి 'పద్మకోశప్రతీకాశం హృదయంచాప్య ధోముఖమ్'; హృదయము పద్మాకారమని ప్రసిద్ధి. భగవచ్చరణముల తేజస్సుచే మునుల హృదయకమలము వికసించె ననుటచే జరణములకు సూర్యత్వారోపణము

సూచితము. సూర్యుని కిరణములు సోఁకినఁ బద్మములు వికసించునట్లు భగవంతుని పాదధ్యానముచేఁ గలిగిన భగవదనుగ్రహముచే మునుల హృదయకమలములు వికసించెనని, సంతోషించెనని భావము.

ఓయీ! భగవంతుఁడు సర్వసముఁడుగదా, అందఱిమీఁద నాయన కటాక్షము ప్రసరించి యందఱిహృదయంబులు వికసింపఁజేయరాదా యనిన నెండ సర్వసమముగాఁ గాయుచు లోకములోని యన్ని సరస్సులయందుండు కమలములమీఁద సమానముగాఁ బడుచున్నదికదా, అన్నికమలము లొకకాలమందే వికసించుచున్నవా? లేదు. మొగ్గలు వికసింపవు. ఏ పువ్వు కోరకత్వ ముకుళత్వాది దశలు దాఁటి లోపలఁ దేనె కలది యగునో యట్టి పక్వపుష్పము మాత్రమే వికసించుచున్నది. అట్లే భగవత్కటాక్ష మందఱియందు సమముగానే ప్రసరించినను వాచంయములుగా నుండు వారి హృదయములను మాత్రమే వికసింపఁ జేయును. వాచంయము లనఁగా వాక్కును నియమించినవారు. వాక్కనునది తక్కిన యింద్రియముల కుపలక్షణము. వాక్కు నియమించుట యనఁగా నోరుమూసికొని యూరకుండుటగాదు. ప్రాకృతవిషయ వ్యర్థ భాషణముల నాడక 'జిహ్వే కీర్తయ కేశవ' మన్నట్లు భగవత్కీర్తన గానములందు నియమించుట - అట్లే వీనులు హరికథాశ్రవణమందే నియమించుట - ఈ విషయము శ్రీభాగవతమున నంబరీషుని విషయమై యిట్లు చెప్పఁబడెను. స్కంధము - ౯-౮౩. 'సీ. చిత్తంబు మధురిపు శ్రీపాదములయంద పలుకులు హరిగుణ పఠనమంద, కరములు విష్ణుమందిర మార్జనములంద శ్రవములు హరికథాశ్రవణమంద, చూపులు గోవింద రూపవీక్షణమంద శిరము కేశవ నమస్కృతులయంద, పదము లీశ్వరగేహపరిసర్పణములంద కామంబు చక్రి కైంకర్యమంద, సంగ మచ్యుతజనతనుసంగమంద, ఘ్రాణ మసురారి భక్తాంఘ్రికమలమంద, రసన దులసీదళములంద, రతులు పుణ్య, సంగతులయంద యా రాజచంద్రమునకు' ఇట్టివారు నిజమైన వాచంయములు - యోగులు సర్వకర్మ సన్న్యాసులుగాని యితరులవలె మిథ్యాచారులుగారు - ఇట్టివారి కరణ్యవాసము - వేషధారణ మనావశ్యము - గృహమందుండియే యిట్టి కార్యములు చేయవచ్చునని "విష్ణుభక్తులందు విష్ణువునందుఁ గ,లంక మెడలి మనసు లంకెపెట్టి, విహితరాజ్యవృత్తి విడువని వాఁడునై, యతఁడు రాచతపసి యనఁగ నెగడె." జనకాదులట్టివారేకదా! 'కర్మతంత్రుఁడగుచుఁ గమలాక్షుఁ బొగడుచు నుభయనియతవృత్తి నుండెనేని, జెడును గర్మ మెల్ల శిథిలమై మెల్లన ప్రబలమైన విష్ణుభక్తి చెడదు.' భాగ. ౮-౧౩౫. ఈ విధముగ సర్వేంద్రియములు వాని సర్వకర్మములు భగవత్పరములు చేసినవారి హృదయకమలములు వికసించును.

ఓయీ! కమలము కోరకత్వ ముకుళత్వాది దశలు దాఁటి స్వభావముచేతనే పక్వమై తనంతఁ దానే వికసించినట్లు హృదయము కాలపక్వమై తనంతఁ దానే వికసిం

చును. భగవంతుఁడు చేయు కార్యమేమి! పద్మమెంత పక్వస్థితికి వచ్చినను సూర్య స్పర్శలేక వికసింపదు. ఎండదగులదేని వికసింపక రేకులు ముడుచుకొని ముడుచుకొని లోలోపలనే చెడును. అట్లులే మన మెంత ప్రయత్నముచేసినను భగవత్కటాక్షము లేక మనకార్యము ఫలింపదు. భగవదనుగ్రహముచేతనే జీవులు బాగుపడవలసిన వారైరి. దశకంఠుని జయింప వలయు నని జటాయువు చేసిన ప్రయత్నముకంటె దశేంద్రియముల జయించుట యందే పురుషుఁ డెక్కువ శ్రమింపఁ గలఁడు! భగవత్కటాక్షము లేకుండుటచే వాని ప్రయత్నము వ్యర్థమయ్యెనుగదా - వ్యర్థ మెట్లయ్యెను! రామానుగ్రహము గలిగెఁగదా యందు రేమో! సత్యము - ఏల కలిగెను! వాఁడు చేసిన కృషి యాత్మలాభార్థముగాదు. శ్రీసీతారామ కైంకర్యముగాఁ జేసెను. ఇది నిర్వంచనముగాఁ జేసిన కారణముచే నచిరకాలమందే రెండుమూఁడు గంటలలోనే ఫలము చూపించెను. వాఁడే యాత్మార్థమై చేసియుండిన నీ ఫలము గలుగునా? కావున సకామకర్మములు చేయరాదు. నిత్యకర్మములు భగవత్కైంకర్యరూపములుగాఁ జేయనగు. దానివలన భగవదనుగ్రహము వచ్చును. భగవత్సాక్షాత్కారము కలుఁగును. కైంకర్యపరుఁడగు జటాయువునకు వచ్చినంత శీఘ్రముగ మోక్షఫల మే యోగికి నేజ్ఞానికి వచ్చును! దానివలననే తారతమ్య మెఱుఁగనగు. ఈ సందర్భమున- 'అహం స్మరామి మద్భక్తం,' 'పాషాణకాష్ఠ సదృశాయ దదామి ముక్తిం,' 'క్షిప్రం భవతి ధర్మాత్మా' 'స్వయం నయతి మాధవం.' ఇత్యాదివాక్యములును భగవద్గీతయందలి "యేతు సర్వాణి కర్మాణి మయి సన్న్యస్య మత్పరాః, అనన్యేనైవ యోగేన, మాం ధ్యాయంత ఉపాసతే, తేషా మహం సముద్ధర్తా మృత్యు సంసారసాగరాత్, భవామి నచిరా త్పార్థ మయ్యావేశిత చేతసామ్॥ భ. గీ. ౧౨; ౬-౭ అను శ్లోకములును 'యమే వైష వృణుతే తేన లభ్య' యను శ్రుతివాక్యములు స్మరింపనది.

ఓయీ! భగవంతుని తేజస్సుచే వికసించిన యని చెప్పవచ్చునే చరణముల తేజస్సుచేనని యేల చెప్పవలెను. పాలుత్రాగు దూడలకు చంటిబిడ్డలకుఁ దల్లుల చన్నులతోనే పనిగాని తక్కిన దేహముతో బనిలేదు. అవి దొరకెనా యవితృప్తి పడును, బాగుపడును. అట్లులే భక్తులకు భగవత్పాదములు దొరకెనా భగవంతుని తోను బనిలేదు. లక్ష్మణునివలెఁ బాదములు రెండు గట్టిగఁబట్టుకొనెనా భగవంతుఁడు నిరాకరింపలేఁడు, తప్పించుకొని పోవనులేఁడు, కదలనులేఁడు.

ఈపద్యమందలి చరణశబ్దము ద్వయము నందలి చరణ యను పదమును సూచించుచున్నది. ఆ శరణాగత మంత్రమందలి మొదటిపదము నర్థము బాలకాండమందును రెండవపదము నర్థము అయోధ్యాకాండమందును మూఁడవపదము నర్థము ఆరణ్యకాండమందును వివరింపఁబడెను. ఇం దీచరణశబ్దార్థము వివరింపఁబడును.

'నారాయణం సలక్ష్మీకం, ప్రాప్తుం తచ్చరణద్వయమ్' ఉపాయ ఇతి విశ్వాసో,

ద్వయార్థ శ్శరణాగతిః.' లక్ష్మీయుక్తుఁడైన నారాయణునిఁ జేరుటకు నాయనపాదములే యుపాయ మను విశ్వాసము గల ద్వయార్థమే శరణాగతి.

అరణ్యమందలి ఋషులు భగవంతుని రక్షార్థులై కొందఱు, మోక్షార్థులై కొందఱు ధ్యానించుచుండుటయు వారియొద్దకే పోయి శ్రీ రామచంద్రమూర్తి దర్శన మిచ్చి వారిని సంతోషింపఁజేయుటయు దీనివలన సూచితము. దీనివలన వారికి వచ్చిన లాభమేమి? వారితశమలా = వారింపఁబడిన పాపములు గలవాఁడా, శమలము = పాపము, అనిష్టప్రాప్తికి, నిష్టాప్రాప్తికిఁ బాపములేకదా కారణములు. అట్టివానిని తొలఁగించువాఁడు. 'అహం త్వా సర్వపాపేభ్యో మోక్షయిష్యామి' 'అభయం సర్వ భూతేభ్యో దదామి' యను భగవద్వాక్యములు స్మరించునది. ఖేచర భూచర వినుత= ఖేచర=ఆకాశమున సంచరించు దేవతలచేతను. (అలుక్సమాసము) భూచర=భూమి యందుఁ జరించు మనుష్యులచేతను, వినుత=స్తోత్రము చేయఁబడినవాఁడా.

ఆర్తజనరక్షణార్థము శ్రీరామచంద్రమూర్తి దండకారణ్యమందుఁ జేసిన విరాధ మారీచ కబంధ ఖరాదివధయు, శబరీ జటాయు మోక్షప్రదానములోనైనవి మనుష్యులకే కాక దేవతలకుఁగూడ బొగడఁదగినవి. ఇంతవఱకుఁ బూర్వకాండ వృత్తాంతము చెప్పఁబడెను. వనేచరవర = హనుమత్సుగ్రీవాదులకు, పరమమిత్రా=ఉత్కృష్టస్నేహితుఁడా! ఇది భగవంతుని సౌశీల్య గుణమును సూచించుచున్నది. తాను వాస్తవముగ గొప్పవాఁడయ్యుఁ దాను గొప్పవాఁడను నహంకారములేక యల్పులతోఁ గలసి మెలసి యుండుట సౌశీల్య మనఁబడును. దీని కెంతటి యుదారభావ ముండవలెను. ఓయీ, నీవు చెప్పినది సరిగాదు. తనకక్కఱపడి వానరులతో నొకకార్యము కావలసి వారి స్నేహము చేసెనేకాని యితరకారణముచేఁగాదు. పట్టాభిషిక్తుఁడై యుండెనేని యిట్లు వారితో మెలఁగియుండు నని యేమి నమ్మకము?

రామచంద్రమూర్తి తనకార్యము తాను జేసికొనలేక సుగ్రీవునితోఁ జెలిమి చేసెనేకాని సౌశీల్యముచేఁ గాదనికదా మీ యభిప్రాయము? మంచిది. రామచంద్ర మూర్తి యయోధ్యలో నున్నప్పుడే గుహునితో నంత చెలిమి చేయుటచేఁ గదా యిరువురు కౌఁగిలించుకొనిరి. గుహునివలన రామచంద్రమూర్తికిఁగాఁగల కార్యమేది? శబరిని వెదకుచుఁ బోయి రక్షించె గదా. ఆమెవలనఁ గాఁగల కార్యమేది?

ఇంతకు రామసుగ్రీవ సంధానమునకుఁ గబంధుఁడు కారణభూతుఁడు. వాఁడూరకయే యుండె ననుకొందు - రామలక్ష్మణులు సీతాన్వేషణ కార్యము చాలించియుందురా? జటాయువు చెప్పినట్లు చక్కఁగాఁబోయి దక్షిణసముద్ర తీరము చేరియుందురు. ఈ త్రోవలో సంపాతివంటి వారెవరైన రావణు వృత్తాంతముఁ జెప్పియుందురు. రావణాసురుని పేరు తెలియును. వాఁడు దక్షిణముగాఁ బోవుటయుఁ దెలియును. వాఁడుండునది లంక యని పేరుమాత్రము వారెఱుంగరు. ఆయన కిప్పుడు తెలియఁ

గూడ దనియే యుండఁబు దాఁటిరి. ఏల? తెలియవచ్చెనేని వెంటనే వారు లంకకుఁ బయనించియుందురు. 'పద్భ్యాం యాంతు ప్లవంగమాః, క్రోఁతులు కాలినడక సముద్రము దాఁటుదురు గాక' యన్నట్లు సముద్రమునఁ ద్రోవ చేసికొని యావలియొడ్డునకుఁ బోయియే యుందురు. లంక నాశనము చేసియే యుందురు. ఈ విషయ మిట్లు కాఁగల దని హనుమంతుఁడు సుగ్రీవునకుఁ జెప్పెనుగదా. చూ. కిష్కిం ౭౭౫-౭౭౭. ౯౭౫- శ్రీరామసాహాయ్యము లేకున్న సుగ్రీవుఁడు యావజ్జీవ మిట్లు పడియుండ వలసినవాఁడై యుండును. కాని సుగ్రీవుని సాహాయ్యము లేకున్న రామకార్యము చెడదు. లంకలో సాహాయ్యము చేయుటకు విభీషణుఁడు సిద్ధపడియున్నాఁడు. ఇంతకు మొదట సంధికై వచ్చినవాఁ డెవఁడు? సుగ్రీవుఁడు కాఁడా? సుగ్రీవుఁడు ప్రత్యుపకారము చేసినవాఁడే కాని ప్రథమోపకారి కాఁడు. క్షత్రియులు సామదానముల సంధుల సహాయసంపత్తి కలిగించుకొనుట రాజనీత్యనుసారమే కాని విరుద్ధము కాదు. సుగ్రీవుఁడు శ్రీరాముని యుత్తమత్వ మంగీకరించెనుగాని శ్రీరామచంద్రమూర్తి సుగ్రీవునిఁ దన తమ్ములలో నొకరినిగా భావించెను. ఏరాజు తన సామంతరాజులను దమ్ములుగా భావించెను? ఈ విధముగఁ గలసి మెలసి యుండెను? ఈ కారణములచే శ్రీరామచంద్రమూర్తి సౌశీల్యమునకు నౌదార్యమునకు నే హానియు రాలేదు. ఖేచర భూచర వినుతుఁడు, వనచర మిత్రుఁడగుట సౌశీల్యముచేఁ గాకున్న మఱి దేని చేతను? నీరదగాత్రః=మేఘమువలె నల్లని దేహముగలవాఁడా, నీరదమనఁగా నీళ్లనిచ్చునది. అట్టి మేఘమును జూచి నపుడు లోకులు కాపులు "ఈ మబ్బులు వాన కురియును. మన తాప మాఱును. పైరులు పండును" అని యెట్లు సంతోషింతురో యట్లు రామచంద్రమూర్తిని జూచిన యాశ్రితులును దమకోరిక లాయనవలనఁ బండునని, తమ తాపత్రయము లాఱు నని సంతోషింతురు. నీళ్ళు లేని మబ్బు సంతోషకరము కాదుగదా.

అవతారిక.

అరణ్యకాండమున దీనసంరక్షణ మను ధర్మమును రామచంద్రమూర్తి యనుష్ఠించి చూపెను. ఈ కాండమందు మిత్ర రక్షణము ననుష్ఠించి చూపుచున్నాఁడు. పూర్వకాండమున జటాయువు మొదలగు వారికి మోక్ష మిచ్చి తన పరాత్పరత్వమును వెల్లడిచేసెను. ఈ కాండమున నాయన యసంఖ్యేయ కల్యాణగుణంబులు చెప్పఁబడును. ప్రథమకాండమున శరణాగతి మంత్రమందలి యుత్తరార్ధస్థ శ్రీమచ్ఛబ్దార్థము సీతాకల్యాణముచే వివరింపఁబడెను. అయోధ్యాకాండమందు సర్వజనవ్యామోహవిషయత్వముఁ జెప్పి నారాయణశబ్దార్థము వివరింపఁబడెను. అరణ్యకాండమందుఁ బంచవటీవాసపర్యంతవృత్తాంతముచే మునిజనులు చేసిన కైంకర్యము చెప్పుటచే 'నారాయణాయ' యను పదమందలి చతుర్థీవిభక్తి యర్థము చెప్పఁబడెను. ఖరాదివధచే మంత్రమందలి యుత్తరార్థమున 'నమ' యను మూఁడవపదము నర్థము

విశదీకరించి మారీచదర్శనము మొదలు జీవుఁ డుజ్జీవించు నుపాయము చెప్పఁబడుచున్నది.

అరణ్యకాండంబున సీతాదేవి లంక ప్రవేశించె నని వ్రాయుచోట ౯౦౧ వ పద్యవ్యాఖ్యయందు 'స్త్రీప్రాయమితరత్సర్వం, జగ త్ప్రకృతిపురస్సరమ్' అన్నట్లు సీతాదేవి ప్రకృతి విశిష్టజీవుఁ డనియు 'అచేతనా పరార్థాచ నిత్యా సతతవిక్రియా త్రిగుణా కర్మిణాం క్షేత్రం ప్రకృతే రూప ముచ్యతే'- యని చెప్పఁబడిన ప్రకృతియే రావణాసుర నిమిత్తమై యేర్పడి చిత్ర విచిత్ర వికారములు చూపు మాయా మృగ శరీరమనియుఁ దక్కాలమున రామునందలి ప్రేమకంటె నా చర్మమందుఁ గామమధికమై భగవంతుఁ డగు రామచంద్రుని భాగవతుఁడగు లక్ష్మణుని విడనాడుటచే రక్షకులు లేనిదై దశేంద్రియముల (దశకంఠుని) పాలై లంక యను శరీరమందుఁ బ్రవేశించి రాక్షసస్త్రీలను తాపత్రయములకుఁ జిక్కి దుఃఖించుచుండె ననియుఁ జెప్పఁబడెను.

శ్రీరామచంద్రమూర్తి సీతను వెదకె నను కథచే భగవంతుఁడు జీవు నుజ్జీవింపఁ జేయు నుపాయచింతనము చెప్పఁబడెను.

ఈ కాండమందు నా జీవు నొద్దకు నాచార్యుఁడు పంపఁబడుట చెప్పఁబడును. శ్రీరామచంద్రమూర్తి విలాపము నెపమున నిత్యకైంకర్య పరులైన నిత్యసూరుల జూచి యమ్మో యీ జీవులందఱు వీరివలె భోగమున కర్హులయ్యు నేల కొందఱు నన్నుఁ జేర రాకున్నా రను భగవంతుని క్లేశము ప్రథమసర్గమున వర్ణింపఁబడును.

ఆచార్య శిష్యవృత్తము సుందరకాండమున విశదీకరింపఁబడును.

కం. రాజీవేందీవరఝష, రాజీసువిరాజమాన • రమణీయ శ్రీ
యోజితపుష్కరిణిం,గని యజసుతుఁడు తమ్ముతోడ • హాయని వగరెన్. ౨

రాజీవ=కమలములయు, ఇందీవర = కలువలయు, ఝష = మీనములయు, రాజీ = సమూహముచే, సువిరాజమాన = మిక్కిలిచక్కఁగఁ బ్రకాశించు, రమణీయశ్రీ = అందమైన శోభాసంపత్తిచే, యోజిత = కూడిన, పుష్కరిణిన్ = కొలనిని, కని = చూచి, అజసుతుఁడు = రామచంద్రమూర్తి (అజ=దశరథుఁడు, అజుని కుమారుఁడు,) తమ్ముతోడన్=తమ్ముఁడగు లక్ష్మణునితో, వగరెన్ = దుఃఖించెను.

స్మృత్యలంకారము.

పుష్కరిణీం శాంతామ్మన్నట్లుపుష్కరిణీశబ్దముసీతాదేవియందునన్వయించును. రాజీవ మను ముఖము ఇందీవర మను కన్నులు-ఝష=చేపలవంటి తళుకుచూపులు గలదై పుష్కరిణి సీత సౌందర్యమును స్మృతికిఁ దెచ్చెను. తమ్ముతోడన్=ఊరడించు వారుండినను లక్ష్యము సేయక - హాయని = వావిడిచి - బాహిరముగ దుఃఖించెను. తమ్ముతోడ వగరెన్=అనుటచే సీయన దుఃఖము చూడలేక లక్ష్మణుఁడును వగరె నని భావము.

'స్నిగ్ధజన సంవిభజ్యం దుఃఖం సహ్యం భవతి' యన్నట్లుతనయందుఁ బ్రేమగల వారితోఁ దనదుఃఖము చెప్పుకొనుటచే నా దుఃఖమున సగము వారును బంచుకొందురు గాన సహింప సాధ్యపడుచున్నదన్నట్లు సమానశోకుఁడైన తమ్మునితో నిట్లు చెప్పుచున్నాఁడు.

తాత్పర్యము.

కమలములయుఁ గలువలయు మీనములయు సమూహముచే మిగులఁ బ్రకాశించుచు సౌందర్యలక్ష్మితోఁగూడిన పంపాపుష్కరిణిం జూచి రామచంద్రమూర్తి తమ్ముఁడగు లక్ష్మణునితోఁ దనదుఃఖము చెప్పుకొని యిట్లు పలవించెను.

ఇందుఁబంప పుష్కరిణి యని చెప్పఁబడెను. అరణ్యకాండమున - పుష్కరిణీం పంపాం (73-10) శీతోదకో హ్రదః (73-40) పుష్కరిణ్యాః పంపాయాః (74-4) పంపాం పానీయవాహినీం (75-11) ఉదకవాహినీ (75-13) జగామ పరమం హ్రదః (75-21) స్ఫటికోపమతోయాఢ్యాం శ్లక్ష్ణవాలుకసంతతాం పంపాం (75-24) ఇమాం నదీం శుభజలాం (కిష్కింధ, 3-7) ఈ ప్రయోగములు పంప యనునది సరస్సా నదియా యను సందేహమును గలిగించుచున్నవి. ఏదియైనను నిప్పుడిది యెందున్నది యని విచారింపవలసియున్నది. దీనికి సమీపమందే కిష్కింధయు నుండవలెను.

పంప సరస్సా నదియాయని రామాయణమునుబట్టి పరిష్కరింప సాధ్యపడదు. కాని రెండు విశేషణము లొకదానికే ప్రయోగించుటచేఁ బంపయనునది కొంతనది యనియుఁ గొంతమడుఁగుగా నున్నదనియు నిశ్చయింపనగు. స్థలము పరిశోధించితిమేని యీ యూహయే నిశ్చయపడుచున్నది.

సంస్కృతాంధ్ర పకారములు కన్నడమున హకారమగును. పండు = హణ్ణు, పాలు = హాలు, పాము = హావు, ఇట్లు పంప హంపియై యుండవలెను. ఈ హంపి యిప్పుడు బళ్లారిమండలమున హోస్పేట తాలూకాలో నున్నది. ఇప్పుడు తుంగభద్ర యనునదియే పూర్వము పంప యనఁబడుచుండెనని చెప్ప సాధనములు గలవు.

౧. ఈ తుంగభద్రాతీరమున నీ స్థలమున శివక్షేత్ర మొండుగలదు. ఈ యీశ్వరునకుఁ బంపాపతి యనియే పేరు.

౨ If legendary history and local tradition be credited, there was a town on this site many centuries before the Vijayanagar Kings selected it for their capital. Some of the great dramatic scenes in the great epic of Ramayana occurred at a place called Kishkindha and it is asserted by the local Brahmins and generally acknowledged * by the learned in such matters that this Kishkindha was close to Hampi. * * * * * Pampa saras or pampa thirtham is the name of a tank on the Nizam's side of the Tungabhadra near Anegondi and Pampa is also said to be the ancient and

---

* See Reie's Mysore 1. 277 and the authority there quoted. Also Dr. Bhandarkar in Bombay Gazetteer, Vol 1. pt 2. p 142

Puranic name of the river; Rishyamuka is the hill on the Nizam's side of the narrowest of the gorges in the river already mentioned; Matanga parvatam or Mantaga's hill, has been referred to above; Malyavanta hill lies to the East of it; the cave where Sugriva kept Sita's Jewels and the marks made on the rocks by her garment as it fell to earth are pointed out to the pious piligrim near the river bank, while a curious mound of cinders near the neighbouring hamlet of Nimbapuram is shown as the cremated remains of Vali;" Hampi ruins pages 8, 9. "The Kingdom of Vanara or monkey race was in the north and west of the Mysore, their chief City being Kishkindha near the village of Hampi on the Tungabhadra" Mysore & Conty, Vol I page 1/8. Mysore—Reie Vol I. page 146

This river is formed by the union at Kudali of Tunga and the Bhadra of which the former runs most of its course within this (Shimoga) District in N. E. direction

From this point of confluence of the united stream, the river runs north to the frontier which it follows N. E to beyond Harihara receiving on the left bank Choradi and on the right the Haridra. Thence leaving Mysore it runs North separating Madras and Bombay until joined on the left by the Varada when again turning N. E. it marks the boundary between Madras and Nizam's dominions and receiving on the right the Haggari or the Vedavati flows past Hampi, the site of the ancient cities of Kishkindha, Anegondi and Vijayanagar into the Krishna beyond Kurnool Part II. page 427.

There are four copper plate inscriptions in the (Shimoga) District claiming to be grants made by the Pandava Emperor Janamejaya son of Parikshit of the lunar line. This is the monarch to whom the Maha Bharata was originally recited. The grant at the Bhiman Katta ratha near Thirthahalli is dated in the year 89 of the Yudhistara era or B. C. 3012. The king is stated to be ruling at Kishkindha and to have made the grant in the presence of the God Harihara on the spot where his great-grand-father Yudhistara had rested on the bank of the Tungabhadra.

Page 487. From the point where Varada enters (Tungabhadra) it on the left, the river turns N. E. and flowing past the village Hampi between the sites of the celebrated cities of Kishkindha etc. Vol. i Page 345 Vijayanagar

The site selected for the new capital was a remarkable one on the banks of the Pampa or Tungabhadra where the ancient Kishkindha had stood. Vijayanagar the last Hindu Sovereignity of the South was founded in 1336 and brings us back after a lapse of more than two

thousand five hundred years to the site of Kishkindha whose annals engaged our attention near the beginning of this historical survey.

3. హంససందేశమందు శ్రీవేదాంత దేశికులవారు 'అంగీకుర్వన్నమృతరుచిరా ముత్పతిష్ణో స్సలీలం ఛాయామంతి స్తవమణిమయో మాల్యవా నేష శైలః' అని శ్రీ రామచంద్రమూర్తి తా నుండునది మాల్యవంత మను పర్వత మని చెప్పెను. ఇచ్చటి నుండి హంసకు లంకకుఁ బోవుమార్గము చెప్పుచు నా పర్వతము విడువఁగానే "ఇక్షుచ్ఛాయే కిసలయ మియం తల్పమాతస్థుషీణాం సల్లాపై స్తైరుష్మధితమనసాం శాలిసంరక్షికాణాం కర్ణాటాంధ్ర వ్యతికరవశా త్కర్బురే గీతిభేదే, ముహ్యంతీనాం మదన కలుషం మార్గ మాసాథయేథాః." కర్ణాటాంధ్రభాషాసంకరముచే శబలితమైన పాటలు పాడుచు మళ్లకుఁ గాపుండు పడుచులఁ జూడఁగల వని చెప్పెను. కన్నడము తెలుఁగు మిశ్రమము బళ్లారి మండలమునందు గలదు. కావున మాల్యవంతము బళ్లారి మండలమందే కలదని యేర్పడెను. ఇది చూచుకొని నీవు తూర్పుపర్వతముల వెంటఁ బోవునపుడు నీకు శ్రీ వేంకటాద్రి గానవచ్చు నని హంసతో రామచంద్ర మూర్తి చెప్పినట్లు చెప్పెను.

"విష్ణోర్వాసా దవనివహనా ద్భుద్ధరత్నైశ్చశ్వరోభిశ్శేష స్సానుష్వా దయ మితి జనై స్సమ్యగున్నీయమానః" అని చెప్పెను. కావున శ్రీరామచంద్రమూర్తి యుండిన పంపాతీరస్థ మాల్యవంతము బళ్లారి మండల మందలిదే యని నిశ్చయింపవచ్చును.

మఱియును తుంగభద్రాప్రశస్తి శ్రీ పాదుకా సహస్రంబున ౨౦౩ వ శ్లోకమందు వేదాంతదేశికులవారే "దినకరకులజానాం, దేవి! పృథ్వీపతీనాం నిరుపధి మభిషేకం ప్రాప్నువత్యాం భవత్యాం। అజనిపత సమస్తాః పాదుకే తావకీన స్నపన సలిలయోగా న్నిమ్నగా స్తుంగభద్రాః ॥ అని శ్లేషగా వర్ణించెను. కిష్కింధానగర మొక్కటి నేఁడు లేదుగాని, తక్కిన వన్నియుఁ గిష్కింధాకాండమునఁ జెప్పఁబడినవి పర్వతములు, గుహలు, నదియు స్పష్టముగ గుర్తింపవచ్చును. ఈ విషయమున భవభూతివాక్యమే ప్రమాణము.

'పురా యత్ర స్రోతః పులిన మధునా తత్ర సరితాం విపర్యాసం యాతో ఘన విరళభావః క్షితిరుహామ్ బహోర్దృష్టం కాలా దపరమివ మన్యే వన మిదం నివేశః శైలానాం తదిదమపి బుద్ధిం ద్రఢయతి.'

ఉత్తర. రా. ౨-౨౭.

కం. పంపాలోకనసమ్మద, కంపితసర్వేంద్రియుండు ♦ కంజాతశరాఽఽ
కంపితహృదయుఁడు రాఘవుఁ, డింపుగ లక్ష్మణునితోడ ♦ నిట్లని పలికెన్. 3

పంపాలోకన = పంపను జూచుటచేఁగలిగిన, సమ్మద = నిండు సంతోషముచే, కంపిత = చలించుచున్న - సర్వేంద్రియుండు = సకలమయిన యింద్రియములు గల

వాఁడు- కంజాతశర=కమలములు బాణములుగాఁ గల మన్మథునిచే-ఆకంపిత=మిగుల చలించునట్లు చేయఁబడిన- హృదయుఁడు=హృదయము కలవాఁడు-

శ్రీరామచంద్రమూర్తి పంప నాలోకించి మిగుల సంతోషించె ననుటచే భగవంతుఁడు నిత్యులు ముక్తులు నానందరసమున మగ్నులై యుండుటను జూచి సంతోషించె నను నర్థము స్ఫురింపఁజేయుచున్నది. ఆ వెంటనే సీతను దలఁచి యార్తుఁడయ్యె ననుటచే జీవులంద ఱిట్లుండక కొందఱు విషయాసక్తులై దుఃఖించుచున్నారే యని వారిని దలఁచి కరుణామయుఁడైన భగవంతుఁడు పరితాపపడుట సూచితము.

లక్ష్మణునితోడ ననుటచే లక్ష్మణశబ్దమునకుఁ జిహ్నమనియు నర్థము గలదు. చిహ్ననామ్నోసలక్ష్మకే సౌమిత్రౌ సారస స్త్రియాం ॥నానా॥ ర॥ సమానశోకుఁడగుటచేఁ దనశోకమువంటి శోకముగలవాఁ డని భావము.

తాత్పర్యము.

పంపను నవలోకించుటచేఁ గలిగిన సంతోషాతిశయముచేఁ జలించు నవయవములుగల శ్రీరామచంద్రమూర్తి సీతాదేవి స్మృతికిరాఁగా సీతకై తా నెంతశోకించుచు వెలవెలఁబోయి యున్నాఁడో తనకై యట్టి ముఖచిహ్నములు గల లక్ష్మణునితో నిట్లనెను.

కం. విరిదమ్ములుఁ జెంగల్వలు, సురుచిరవైడూర్యవిమల • శోభనజలముల్
పరిసరవివిధద్రుమములు, బరఁగెడి సౌమిత్రి కంటె • పంపతెఱంగున్. ౪

విరిదమ్ములు=వికసించిన కమలములు, చెంగల్వలు=చెన్ను+కలువలు సమాసంబునఁ జెన్నుశబ్దమున కెఱుపని యర్థము కావున నెఱ్ఱకలువలు, సురుచిర = మిగుల మనోహరమైన, వైడూర్య=వైడూర్యము కాంతిగల, విమల=నిర్మలమైన- పరిసర=ప్రాంతములనున్న, వివిధ=పలు తెగలగు, ద్రుమములు=చెట్లు, సౌమిత్రి = సుమిత్రానందనా, లక్ష్మణా; ఇట్లు చెప్పుటచే భక్తిచేఁ గరఁగిన మనస్సుగలిగినవానిని సూచించు ముఖప్రసాద పరికరములు గల పురుషుఁడు సూచింపఁబడెను.

తాత్పర్యము.

వికసించిన కమలములు, ఎఱ్ఱగలువలు, వైడూర్య కాంతిగల నిర్మల జలములు, ఆనీటియొడ్డున నానావిధములైన వృక్షములు గలదగు పంపవిధము సౌమిత్రీ! చూచితివా!

కం. కొండలు శిఖరంబులతో, నుండుగతిం గొమ్మ లెసఁగు • నుర్వీజంబుల్
మెండుకొనఁ బంపచుట్టును, గొండాడఁగఁ దగిన వనులు • గొరలెడిఁ గంటే. ౫

ఉర్వీజంబులు=చెట్లు, కొండాడఁగన్=స్తోత్రము చేయుటకు, వనులు=అడవులు.

తాత్పర్యము.

శిఖరములతోఁ గొండ లుండు విధముగ నెత్తగు కొమ్మలతోఁ బంపచుట్టుగల యడవులందలి చెట్లు నుతింపఁ దగియున్నవి.

కొండలకు వృక్షములకు శిఖరములకు నెత్తుకొమ్మలకు నుపమానము, చెట్లు లీలావిభూతిని- కొండలు నిత్యవిభూతిని సూచించుచు చిగ్సుల నెట్లు గురుశిష్య న్యాయము కలదో పరత్వమందును 'నత్రపరత్ర చాపి' యను న్యాయమున నాచార్య శిష్యన్యాయము గలదని భావము. దీనిచే నాచార్యులు భగవద్దయారసోపజీవులనియు వారి నాశ్రయించి శిష్యులు జీవింతు రనియు సూచితము.

కం. భరతుని దుఃఖంబున సతి,హరణంబున శోకతప్తుం♦డై వనరెడి నన్
గురుతరదుస్సహపీడా, భరమున మాధవుఁడు ముంచు♦పగిదిం దోఁచెన్. ౬

శోకతప్తుఁడై = శోకముచేఁ దపింపఁబడినవాఁడై, వనరెడి = దుఃఖించెడి, గురుతర = మిగుల గొప్పదియగు, దుస్సహ = సహింపరాని, పీడాభరమునన్ = అతిశయించిన బాధయందు, మాధవుఁడు = వసంతుఁడు, ముంచుపగిదిన్= ముంచెడి వానివలె-ఇచట వలె ననుటచే వసంతర్తువవలనఁ గలుగు బాధ లేదనియు సీతాభరతు లకుఁ గలిగిన దుఃఖమునకై దుఃఖించెద ననియు భావము.

తాత్పర్యము.

ఊరి వెలుపలఁ గుటీరమందుండి యుపవాసాది వ్రతములఁ గృశించు భరతుని నిమిత్తమునను సీత రాక్షసులచేఁ జిక్కి- బాధపడుచున్న దను కారణమునను శోకపీడి తుఁడనగుచున్న నన్ వసంతుఁడు నధికదుఃఖమున ముంపఁ జూచుచున్నాఁడు.భరతుని విషయ మైన కామబాధ లేనట్లు సీతావిషయమైన కామబాధయు లేదనిభావము ఇరువురకుఁ గష్టము కలిగెననియే తనకు దుఃఖము.

కం. శోకార్తుఁడ నగు నాకును, నీ కాసారంబు మిగుల♦నిం పొనగూర్చెన్
బ్రాకటవిచిత్రవనమై, శ్రీకరశీతోదకంబు ♦ చిత్రసుమంబై. ౭

కాసారము = కొలను- శ్రీకర = శోభకలిగించు- శీతోదకంబు=చల్లనీళ్ళు- సుమంబు=పుష్పము- విరహులకు వసంతకాలము,ఉద్యానవనము- సరస్సులు-పద్మాది సుమములు- విరహసంతాపోద్దీపకారణము లయినను నవి తన్నుఁబీడింపక సంతోషమే కలిగించె ననుచున్నాఁడు.

తాత్పర్యము.

'దుఃఖితే మనసి సర్వమసహ్య'మ్మనఁగా దుఃఖించువానికి సర్వమసహ్య మగును అన్నట్లు సీతాభరతులకై యేడ్చు నాకుఁగూడ నీ కొలను విచిత్రవనముచేఁ జుట్టఁబడి తాపము హరించి దేహకాంతి కలిగించి చల్లని నీరు గలదై- యట్టి చల్లఁదనమునకుఁ గారణములగు మేలి పువ్వులు గలదై మిగుల సంతోషమే కలిగించుచున్నది.

కాసారము- కం = జలము- సుఖము, దానిని బొందునది కాసారము; పరమ పదమువలె ముక్తులకు భోగ్యస్థాన భోగోపకరణములు కలదై సుఖస్థానమై సంతోషము కలిగించెడిని- ముక్తజీవుల సుఖము దలఁచి సంతోషము, బద్ధజీవుల దుఃఖము దలఁచి దుఃఖము.

క. ఉరగానుచరిత మయ్యును, సరసి మృగశకుంతనికర • సంకుల మయ్యున్
సరసీరుహనీలాబ్జో,త్కరసంఛన్నంబు నయ్యుఁ • సతము వెలింగెన్. ౮

ఉరగ + అనుచరితము = పాములచేఁ గూడియుండునది- సరసి = కొలను- మృగ = మృగములయొక్క- శకుంత = పక్షులయు- నికర = సమూహముచే- సంకులము = కూడినది- సరసీరుహ = కమలములయు- నీలాబ్జ = నల్లకలువలయు- ఉత్కర = సమూహముచే- సంఛన్నంబు = కప్పఁబడినది.

తాత్పర్యము.

పాములచేఁ జుట్టఁబడి, మృగములచేఁ బక్షులచేఁ గూడినదై కమలములు కలువలు వీనిచేఁ గప్పఁబడి కొలను గానవచ్చుచున్నది చూచితివా?

పాములు చుట్టుకొనియుండుట,మృగాదులు సంకులపెట్టుట, నీర్భు కానరాకుండఁ బూవులు కప్పుకొనియుండుట యివి యన్నియు దోషములే యయినను నిది శుభ దర్శనముగా నున్నది.

"తేషాం తేజోవిశేషేణ ప్రత్యవాయో న విద్యతే" తేజోవంతులకు వారి తేజోవిశేషముచే దోషముండదు అను స్మృతి వాక్యము ప్రకారము జ్ఞానులయందు నేదే దోష మున్నను నది వారిని బాధింపఁజాలదు అని భావము.

కం. రమణీయనీలపీతము, లమలినశాద్వలము లవిగో • నతులితశోభన్
ద్రుమసుమసమర్పితము లై, కమనీయము లయ్యె రత్న • కంబళము లనన్. ౯

రమణీయ=మనోహరమైన- నీలపీతములు=నలుపు పసుపుగలవి- అమలిన = మలినము లేని- శాద్వలములు = పచ్చికపట్టులు- అతులిత =అసమానమైన- శోభన్ = కాంతిచే- ద్రుమ=చెట్ల- సుమ = పూవులచే- సమర్పితంబులై = అర్పింపఁబడినవై- అవిగో దీనిని ప్రుతప్రకృతికముగఁ బింగళిసూరన కళాపూర్ణోదయమునఁ బ్రయోగించి నాఁడు. సు. వ్యా. అచ్చిక ౩౨ సూ. చూడుఁడు. ఇదివరకే చర్చితము.

తాత్పర్యము.

లక్ష్మణా! అవి పచ్చికపట్టులు, నీలము పసుపురంగుకలవై వానిమీఁదఁ జెట్ల నుండి పూవులు రాలుటచే రత్నకంబళముల వలె నున్నవి.

దీనివలన నానాగురువుల వలన జ్ఞానము సంపాదించుకొనుటచే భగవద్ధ్యాన యోగ్యుఁడగు పురుషుఁడు సూచితము.

కం. సుమభరసమృద్ధములు కొన, కొమలు విరాజిల్లు తరులఁ • గుసుమవిలసితా
గ్రము లగు లతాళు లాద్యం, తము గాఁగిటఁ గ్రుచ్చివట్లు • తనరెడిఁ గంటే. ౧౦

సుమభరసమృద్ధములు=పూలయతిశయముచే వృద్ధిబొందినవి, కొనకొమలు = కొనకొమ్మలు, తరులన్=చెట్లను, కుసుమ=పూలచే, విలసిత=ప్రకాశించు, అగ్రములన్=కొనలచే, లతాళులు = తీఁగగుంపులు, ఆద్యంతము=మొదటినుండి తుదివఱకు.

తా త్ప ర్య ము.

దండిగఁబూచిన పూలచే వృద్ధిపొందిన కొనకొమ్మలు గల చెట్లను వికసించిన పూవులుగల కొనలుగల తీఁగెలచే నాపాదమస్తకము కౌఁగిలింపఁ బడినవి,సూచితివా?

పుష్పించిన తీఁగలు పుష్పించినచెట్లను బూర్ణముగఁ గౌఁగిలించె ననుటచే నలంకరించుకొనిన స్త్రీలు అలంకరించు కొన్నపురుషులఁ గౌఁగిలింనుట సూచితము. దీనివలన గృహస్థు లగు పురుషులందుఁగూడ జ్ఞానవికాసము గలవారు కలరని సూచితము.

సీ. పరిమళభరితుఁడై • వరసుఖానిలుఁ డయి,ప్రచురమన్మథుఁ డయి • ప్రసవఫల మ
నోహరుండయి వసం•తుండు చెన్నారెడిఁ, దోయదజాలంబు•తోయములను
గురియుభంగిని బుష్ప•తరువులు సుమముల వర్షించు చున్నవి•ధవముఁగంటె
కఠినరానేలలఁ • గానన్రదుమములు, రాలిచెఁ బూవులు గాలి • విసర
తే. రాలు రాలినపూవుల•లీల బెరసి, యాడెఁ గరువలిపోఁడుకుండు • చూడ వయ్య
యలరు లలరిన కొమ్మల • ననిలుఁ దూఁచి,స్థాన చలితాళిఝమను గీ•తంబు నెఱపె.

పరిమళభరితుఁడై = సువాసనచే నిండినవాఁడై, వర = ఇంపైన, సుఖానిలుఁడై = సుఖకరమైన స్పర్శగలవాయువు గలవాఁడై, ప్రచురమన్మథుఁడయి = వ్యాపించినమన్మథుఁడు గలవాఁ డయి, వసంతుఁడు, ప్రసవఫల మనోహరుఁడయి= పూలచేఁ బండ్లచే మనస్సుహరించువాడయి, ఐశ్వర్యము గలవాఁడైనను, జనకాదుల వలె భగవత్ జ్ఞాన రతుఁడగు పురుషుఁడు సూచితము, తోయదజాలంబు = మేఘ సమూహము, తోయములను = నీళ్ళను, ఇది పరోపదేశ ప్రవృత్తులైన యాచార్యుల సూచించుచున్నది. కరువలిపోఁడుకుండు = పిల్లగాలి, అలరులు = పుష్పములు, స్థానచలితాళిఝమను=తమస్థానమునుండి లేచిన తుమ్మెదల నెపమున, ఝమ : కంధ రాదులలోఁ జేరుటచే ఝమ,ఝమ మని రెండురూపంబులు గలవు. సు. వ్యా. తత్సమ ౨౩ వసూ. 'భీష్మునిపై ఝమపెట్టవగునె' భార. ఉద్యోగ. ౩ ఆ. ౧౯౫ ప.

తా త్ప ర్య ము.

సువాసనతో నిండినవాఁడై సుఖము కలుగునట్లు స్పృశించు వాయువుగల వాఁడై విజృంభించిన మన్మథుఁడు కలవాఁడై ఫలములచేఁబూలచేమనస్సునాకర్షించు వాఁడై వసంతుఁడు ప్రకాశించుచున్నాఁడు. మేఘములు నీళ్ళను గురియు విధముగఁ బూలచెట్లు పువ్వులవర్షించు సౌభాగ్యము చూడుము. కఠినమైన శిలలయందును నడవి చెట్లు పూవులు రాల్చెను. గాలి వీవఁగా రాలుచున్నట్టి రాలినట్టి పూవులతోఁ గలిసి పిల్లగాలి యాడుకొనుచున్నది. వాయువు పూలచే నందమైన కొమ్మల నూఁచి వాని నుండి ధ్వనించు తుమ్మెదల ఝుంకారము నెపమునఁ బాటలు పాడుచున్నాఁడు.

కం. పరభృతలలితరవంబుల, నరుసంబుగఁ దరుల కోమల•నాడించు నటుల్
గిరికందరమును వెడలుచు, వరగానము సేయునట్లు • పవనుం డొప్పెన్. ౧౨

పరభృత=కోవెలల, లలితరవంబులన్ = మనోహరధ్వనులచే, అరుసంబుగన్= సంతోషముగ, గిరికందరము=కొండగుహ, పవనము=వాయువు.

తా త్ప ర్య ము.

కోవెలల మనోజ్ఞమైన పంచమధ్వనిచేత సంతోషముగఁ జెట్లకొమ్మలనాడించు విధముగఁ గొండగుహ వీడి బయలు దేఱి పాటపాడుచున్న వానివలె వాయువొప్పెను.

కం. కరువలి బెట్టుగ వీచిన, కెరయఁగ నొండొంటితోడ • విరిసిన కొమ్మల్
సురుచిరంగతి మాలిక లనఁ, బరిఢవిలెం గంటె వృక్ష•వారములందున్. ౧౩

కరువలి=గాలి, పరిఢవిలెన్=ఒప్పుచున్నవి.

తా త్ప ర్య ము.

గాలి తీవ్రవ వీచుటచేఁ బూచిన కొమ్మలొక దానితో నొకటి పెనవేసికొని యింపైన పూలదండలవలెఁ జెట్లసమూహమందుఁ బ్రకాశించుచున్నవి.

కం. చందనశీతలుఁ డగుచును, మందానిలుఁ డిపుడు పుణ్య•మహితామోదం
బెందును వెలయఁగ బడలిక, కుందఁ సుఖస్పర్శుఁ డగుచుఁ • గొమరుగవీచెన్. ౧౪

చందనశీతలుఁడు=శ్రీగంధమువలెఁ జల్లనివాఁడు, మందానిలుఁడు=మెల్లనిగాలి, ఆమోదము=సంతోషము; వాసన.

తా త్ప ర్య ము.

• మందానిలుఁడు శ్రీగంధమువలెఁ జల్లనివాఁడై మంచిపరిమళము సర్వత్ర కలియఁగ స్పృశించినవారికి గాసి దొలఁగునట్లు సుఖస్పర్శుఁడై యింపుగ విసరెను.

కం. తేనియ వలపులు వెలసెడి, కాననముల మదమిళింద•కమ్రారవసం
తానమిషంబున ద్రుమములు, గానము లొనరించె నాడెఁ•గరువలి పెన్మిన్. ౧౫

వలపులు=వాసనలు, మద=మదించిన, మిళింద = తుమ్మెదలయొక్క, కమ్ర= మనోహరమైన, ఆరవసంతాన=ధ్వని సమూహముయొక్క, మిషంబునన్=నెపముచే, మిష, మిషము రెండు రూపములు గలవు. 'బంభరశ్చ మిళిందశ్చ హిందోళ ధసలౌ సమౌ॥' నిఘంటువు.

తా త్ప ర్య ము.

తేనెలవాసనలు గొట్టుచున్న యడవులందు మదించిన తుమ్మెదల మనోహర ధ్వనుల నెపమునఁ జెట్లు గాలి యతిశయముచే నాడెను-పాడెను.

కం. నెత్తములఁ బుట్టి పూవుల, గుత్తులచే నిండియున్న•కొమరగు చెట్టుల్
హత్తఁగ నొక్కటిగ మహీ,భృత్తతి పెనుపూలరాసి•విధమునఁ దోఁచెన్. ౧౬

నెత్తములన్=కొండపేటులయందు, హత్తఁగన్=కలియఁగ, మహీభృత్తతి= పర్వతముల సమూహము.

తా త్ప ర్య ము.

కొండలచరులలోఁ జేరులలోఁ బుట్టిన నిండారు పూలగుత్తులచే నిండిన చెట్లొక్కదానితో మఱియొకటి కలిసికొనఁగాఁ గొండ లన్నియుఁ బూల కుప్పవలెఁ గాన వచ్చుచున్నవి.

కం. సుమసంఛన్నశిఖరములు, సమీరణోత్క్షేపగాఢ•సంచలితములున్
భ్రమరావతంసితంబులు, ద్రుమములు గానం బొనర్చు•దొరఁకొన నమ్మెన్. ౧౭

సుమ=పూలచే, సంఛన్న=కప్పఁబడిన, సమీరణ=గాలిచే, ఉత్క్షేప = ఎగురఁ గొట్టఁబడుటచే,గాఢ=మిక్కిలి,సంచలితంబుల్=కదలుచున్నవి, భ్రమర=తుమ్మెదలచే, అవతంసితంబులు=అవతంసములు గలవి, అవతంసమనఁగా తలయందుఁ బెట్టుకొను పూవు. అనఁగాఁ దుమ్మెదలు, ద్రుమములు=చెట్లు.

తా త్ప ర్య ము.

పూలచేఁ గప్పఁబడిన కొనలు గలిగి గాలిచే నెగురఁ గొట్టఁబడిన వగుటచే మిగులఁ గదలునవై భ్రమరము పైభాగము కప్పఁగాఁ దలయందుఁ బుష్పములు ధరించి నల్లగుడ్డ ముసుగువేసికొని యాడుచుఁ బాడుచున్న స్త్రీలవలెఁ జెట్లుండెను.

కం. నిలు వెల్లఁ బూచి కోఁగులు, లలిమెయి నపరంజితొడవు•లం దాలిచి పై
వలెవాటుగఁ బైఁడిజరీ,వలువలు ధరియించు జనుల•వడువున నమరెన్. ౧౮

తొడవులు=ఆభరణములు.

తా త్ప ర్య ము.

బంగారుసొమ్ములు ధరించి సరిగవస్త్రము వల్లెవాటుగ వైచికొనియున్న జనుల వలె నిలువెల్లఁ బూచిన కోఁగులున్నవి.

కం. వింతశకుంతరవంబుల, నెంతయు నాక్రాంత మగుచు • నెసఁగి వసంతం
బంతస్తాపముఁ గూర్చెడిఁ, గాంతాహీనుఁడను నాకుఁ • గడు దుస్సహ మై. ౧౯

వింత = ఆశ్చర్యకరములైన, శకుంతరవంబులు = పక్షుల ధ్వనులు, ఆక్రాంత మగుచున్ = ఆక్రమించినదై, అంతస్తాపము = మనోవేదన, దుస్సహమై = సహింప రానిదై.

తా త్ప ర్య ము.

వసంతము క్రొత్తక్రొత్త పక్షుల ధ్వనులచే నాక్రమించినదై భార్యలేని నాకు సహింపరాని మనోవేదన కలిగించుచున్నది.

కం. భామావియోగదుఃఖో, ద్దాముఁడ నగు నన్ను మిగులఁ • దపియింపంచెన్
కాముఁడు; జయఘోషంబున, వేమఱు కోవెలలు నన్నుఁ • బిలిచెడిఁ దుష్టిన్. ౨౦

భామావియోగ = భార్యను విడిచియుండుటవలన గలిగిన; దుఃఖోద్దాముఁడన్ = దుఃఖాతిశయము గలవాఁడను;

తా త్ప ర్య ము.

భార్యనెడఁబాసిన తీవ్రదుఃఖము ననుభవించు నన్ను మన్మథుఁడు మిగుల బాధించుచున్నాఁడు. కోకిలలు జయఘోషముల నన్ను సంతోషముతోఁ బిలుచుచున్నవి.

కం. రమ్యవననిర్ఝరంబుల, సమ్యగ్హృష్టంబు లగుచుఁ • జారురవంబుల్
సౌమ్యగతి నించి నాకు న, శామ్యత్పరితాప మిడిను • జలకుక్కుటముల్. ౨౧

నిర్ఝరంబులన్ = కొండవంకలందు, సమ్యక్=మిగుల, హృష్టంబులు=సంతోషించినవి, అశామ్యత్ = చల్లారని, పరితాపము=వేదన, జలకుక్కుటములు = నీటికోళ్ళు, సౌమ్యగతిన్=ఇంపుగా.

తా త్ప ర్య ము.

రమ్యములయిన యడవివంకల యందలి నీటికోళ్ళు మిగుల సంతోషము గలవై మనోహర ధ్వనులు నిండించుచు సహింపరాని పరితాపము నాకుఁ గలుగఁజేసెను.

కం. లక్ష్మణ మన మాశ్రమదే, శమ్మున మున్నుండ నిట్టి • చారురవమ్ముల్
క్రమ్మిన జానకి విని కడు, సమ్మదమున నన్నుఁ బిలిచి • సంతోషించెన్. ౨౨

తా త్ప ర్య ము.

లక్ష్మణా! మనము పంచవటి యాశ్రమమున నున్నప్పుడిటువంటి మనోహరములైన ధ్వనులు విన వచ్చెనేని జానకి సంతోషముతో నన్నుఁ బిలిచి యాధ్వనులెంత రమ్యములుగా నున్నవో వినుఁడని చెప్పి సంతోషించెను. తనకు సంతోషకరమైనది కూడ నేను సంతోషించు వఱకు సీతకు సంతోషకరము గాదు.

కం. నానామంజులరవము ల,నూనంబుగ బహుళనీడ • జోత్కరములు త
మ్మూన లతికాకుడుంగవి, తానంబులు వ్రాలు నవ్వి • ధంబును గనుమీ. ౨౩

అనూనంబుగన్=కొఱఁత లేక, నీడజ+ఉత్కరములు=పక్షులసమూహములు, లతికా+కుడుంగ=తీఁగపొదలయొక్క, వితానంబులన్=సమూహములందు.

తా త్ప ర్య ము.

అనేకము లయిన పక్షులగుంపులు నానావిధములయిన మనోహరధ్వనులు కలుగఁగాఁ దీఁగపొదలమీఁద వ్రాలుచున్నవి చూడుము.

కం. కమ్మనిమెలుఁగులు నించుచుఁ, బమ్మినతమ జాతిపురుష • పక్షులతోడన్
సమ్మదమునఁ గ్రీడించె ఖ,గమ్ములు భ్రమరమ్ములు బయ • కాఱులు గాఁగన్. ౨౪

ఎలుఁగులు = ధ్వనులు, బయకాఱులు = పాటగాండ్రు, గాయకులు, ఏకవ. బయకాఁడు.

తాత్పర్యము.

ఇంపైనధ్వనులు చేయుచు నతిశయించిన యాశచేఁ దమ జాతికిఁ జేరిన పోతు పక్షులతోడ నాఁడుపక్షులు తుమ్మెదలు పాటనుపాడుచుండఁగా గ్రీడించెను. దీనివలన

నెంతకామోద్రేక మున్నను స్త్రీలు స్వజాతిపురుషులతోఁ దప్పఁ బరజాతిపురుషులతోఁ క్రీడింపరాదని సూచితము.

కం. పాదపములు వత్యూహచ, యోదితరవముల వనప్రి • యోత్తమకలస
న్నాదంబుల నా మది సుమ, కోదండానలము మిగుల • గుర్వై వరించెఁ. ౨౮

పాదపములు = చెట్లు. వత్యూహచయ = నీటికోళ్ళ సమూహముల వలన, ఉదిత = పుట్టిన, రవములన్ = ధ్వనులచే, వనప్రియ = కోకిలలయొక్క, ఉత్తమ = శ్రేష్ఠమైన, కల = అవ్యక్తమధురమైన, సన్నాదంబులన్ = మంచిధ్వనులచే, సుమకోదండానలము = మన్మథాగ్ని, మన్మథునకు విల్లు, బాణములుకూడఁ బూవులే, గుర్వై = అధికము.

తాత్పర్యము

నీటికోళ్ళగుంపుల ధ్వనులచేతను, కోవెలల యింపైన స్వరములచేతను చెట్లు నాకు మన్మథతాపమును మిక్కిలి యతిశయింపఁజేసెను.

తే. నెఱి నశోకగుళుచ్ఛము • ల్నిప్పులుగను, షట్పదధ్వని మంటల • చప్పుడుగను
దోఁగరుఁజిగురులు కీలల • పగటుఁ దాల్ప, నిదిగో నామనిచిచ్చు న • న్నేర్చెనిపుడు.

అశోకగుళుచ్ఛముల్ = అశోకపుష్పముల గుత్తులు, షట్పదధ్వని = తుమ్మెదల ఝుంకారము, తోఁగరుఁ జిగురులు = ఎఱ్ఱచిగుళ్లు, కీలల = జ్వాలల, పగటున్ = విధమును, ఆమని = వసంతుఁడు అను, చిచ్చు = అగ్ని, ఇది శుచిశబ్దభవము; తద్భవమున వర్ణవ్యత్యయము, ఏర్చెన్ = కాల్చెను.

తాత్పర్యము.

అందములైన యశోకపుష్పముల గుత్తులు నిప్పులుగను, తుమ్మెదల ధ్వనులు మంటల చిటపట ధ్వనులుగను, ఎఱ్ఱచిగుళ్ళు జ్వాలలవలెనై వసంతాగ్ని నన్నుఁ గాల్చుచున్నది.

మత్తకోకిలము. ఈ మనోహరకోకిలారవ • మీ సుపుష్పితకాననం
బై మహిం జెలువౌ వసంతము • హర్షదంబిల సీతకున్
వామలోచన మంజుభాషిణి • బంధురాలకఁ బాసి యిం
కేమికార్య మనుంగుఁదమ్ముఁడ • యేను జీవముఁ దాల్చియున్. ౩౦

హర్షదంబు = సంతోషము కలిగించునది, బంధురాలక = తుమ్మెదలవంటి ముంగురులు గలది.

తాత్పర్యము.

ఈ వినవచ్చు నింపైన కోకిల ధ్వనులు, ఈ చక్కఁగాఁ బూచిన వనములు, ఈ వసంతకాలము సీతకుఁ జాల సంతోషకరములు; అందమైన కన్నులు గలదియు నింపైన వాక్కులు గలదియుఁ దుమ్మెదలవంటి ముంగురులు గలదియు నగు సీత నెడఁ బాసి తమ్ముఁడ! నేను ప్రాణముతోడ నుండియు నేమి ప్రయోజనము? సగము దేహము పోయినఁ దక్కిన సగము దేహ మేమి పని చేయఁగలదు? మత్త. రసజజభరగణములు ౧౧వ స్థానమున యతి.

మత్తకోకిలము. ఏచి పూచినపూవుటీరము • తెల్లెడం గన నేచు నా
యా చకోరవిలోచనం గను • లారఁ గానమిఁ బుష్పనా
రాచజాత వసంతవర్ధిత • రాగకారణ శోకశు
క్రాచితాత్ముఁడనై కృశించెద • నయ్యొ యెట్లు సహింతునో. ౨౮

ఏచి = అతిశయించి, పూవు+ఈరము = పూవుటీరము = పూఁబొద, పుష్పనారాచ=మన్మథునివలన, జాత=పుట్టిన వసంతవర్ధిత=వసంతునిచే వృద్ధిచేయఁబడిన, రాగకారణ=అనురాగము కారణముగాఁగల, శోకశుక్ర = శోకాగ్నిచే, ఆచిత=క్రమ్ముకొనఁబడిన, ఆత్ముఁడనై = మనస్సుగలవాఁడనై, కృశించెదన్ = శుష్కించుచున్నాను.

తాత్పర్యము.

విస్తారముగఁబూచిన పూవుపొద లెల్లచోటులఁ గాన వచ్చుచున్నవి. చకోరమువంటి కన్నులు గల సీత మాత్రమే కన్నారఁ గానరాకున్నది. అనురాగము కారణముగా మన్మథునిచే జనించి వసంతునిచేఁ బెంపఁబడిన యీశోకాగ్నిచేఁ గ్రమ్ముకొనఁబడిన మనస్సు గలిగి శుష్కించుచున్న నే నెట్లు సహించియుండఁ గలను.

మత్తకోకిలము. కానరాక విదేహకన్యక • గ్రాలఁజేసెను శోకమున్
కానవచ్చి వసంతుఁడున్ శ్రమ • కాండబిందుల మాన్పెడిన్
మానినీమణిఁ బాసి వేదన • మాఁడుచుండఁగ నీ వసం
తానిలుం డెటువంటి క్రూరుఁడొ • యయ్యొ నన్ను దహించెడిన్. ౨౯

శ్రమకాండ బిందుల=చెమట నీటిబొట్టులను,

తాత్పర్యము.

సీతాదేవి కానరాక నాకు శోకము గలిగించెను. ఈ వసంతుఁడు కానవచ్చి చెమట బిందువులను మాన్పుచున్నాఁడు. సీతాదేవిని వదలి తాపముచేత మాఁడుచుండు నన్ను నయ్యో, యెంతనిర్దయుఁడో కదా, యీవసంతకాలమందలి వాయువు దహించుచున్నాఁడు.

చం. పవనము వీచినన్ రెపరె • పన్ స్ఫటికంపుగవాక్షముల్ వలెన్
మిఱుకులఁ బురుల్ లసింపఁగ నె • మిళ్లు నటించెడిఁ దమ్ముఁ బెంటులున్
దవిలి భజింపఁ జుట్టుకొని • తద్దయు మత్తిన సౌఖ్యమున్ మనో
భవపరిపీడితాత్ము ననుఁ • బంచశరార్తి మఱింత నేచుచున్. ౩౦

పవనము=గాలి, గో+అక్షము=గవాక్షము = గాలి వచ్చుటకై యావుకంటి వలె గోడలయందు నేర్పరచిన రంధ్రము, ఇచ్చట నెమిళ్ళపురివిచ్చియాడఁగానాపింఛములో గాలివూఁతచే కంటిపెంద్రుకలఁ జెదరఁగొట్టఁగా సీనెలు తెల్లగాఁ గానవచ్చుటచే స్ఫటికపుగవాక్షము లని చెప్పఁబడెను. అంచులు తీర్చిన స్ఫటికము నెమలికన్నులవలె నానాకాంతులు ద్యోతకఁజేయుచుండును గాన స్ఫటిక గవాక్షము లనియుఁ జెప్ప

వచ్చును, మివులన్ =మిగుల, పెంటులు=ఆఁడుపక్షులు, వేఁచుచుఁ =తపింపఁజేయుచు.

తాత్పర్యము.

రెపరెప గాలివీవఁగా స్ఫటికపు గవాక్షములవలె విచ్చిన పురులు ప్రకాశింపఁగా, నాఁడు నెమిళ్ళు దమ్ముఁ జుట్టుకొని సేవింపఁగా, మత్తచే బరవశములయి మగ నెమిళ్ళు సీతావియోగముచే మన్మథపీడితుఁడనైన నన్ను మరింత మన్మథార్తికి పాలుచేసి నాట్యమాడుచున్నవి.

ఉ. ఆడెడి నెమ్మిఁ జూచి కెల • వార మయూరియుఁ దాను నాడఁగా
పీడని మన్మథార్తి నదె • పెంటులపంచల ఱెక్కలార్చుచుం
గూడఁగఁ బోవుచుఁ మృదుల • కూజితముల్ వెలయుంగ బర్హి నా
జాడను జూచె నన్నగెడి • చందముగాఁ గనుఁగొంటె లక్ష్మణా! ౩౧

నెమ్మిఁ = మగనెమలిని, కెలవు = సంభోగేచ్ఛ. ఆరన్ =అతిశయింపఁగా, మయూరియు, ఆఁడు నెమలికూడ, మృదుల=కోమలములైన, కూజితముల్ =ధ్వనులు, బర్హి = మగనెమలి.

తాత్పర్యము.

ఆడుచున్న మగనెమలిని జూచి యాఁడునెమలి సంభోగేచ్ఛ యతిశయింపఁగా మగనెమలితోపాటు దానునాడఁగా, వదలని మదనతాపమునఁ గొండలపేటులప్రక్కల ఱెక్కలు విచ్చి యాడించుచు నాఁడుపక్షిని జేరఁబోవుచు మెల్లని ధ్వనులు చేయుచు మగనెమలి భార్యలేని నన్నుఁబరిహాసము చేయుదానివలె, నావంక లక్ష్మణా! చూచెను. చూచితివి గదా.

కం. కానల శిఖావలము ప్రియ,మానిని నసురుండు గొనుచు • మఱుఁగండు సుమీ
కానఁ గదా యిది ప్రియతో,మానుగ వేడుకలఁ గ్రీడ • మరగెడు దమిచేన్. ౩౨

కానలన్=అడవులందు, శిఖావలము=నెమలి.

తాత్పర్యము.

ఈ మగనెమలి ప్రియురాలిని రాక్షసుం డడవులందు హరించి దాఁగినవాఁడు కాఁడు. ఆ కారణముచే నిది ప్రియురాలితో వేడుకగా వినోదక్రీడ లాడుచున్నది.

ఉ. ఔర! వసంతకాలమహి • మాతిశయంబు శకుంతజాతులన్
ధారిణి జన్మమందియును • దద్దయు రాగభరంబునం బతిన్
జేరియు నిల్చె నా శిఖని • సీతయు రక్కసుచేతఁ జిక్కెడేన్
గూరిమి లోలనేత్ర ననుఁ • గూడఁగ రాదె ససంభ్రమాత్మయై ౩౩

శకుంతజాతులన్=పక్షిజాతులందు, శిఖని=ఆఁడు నెమలి.

తాత్పర్యము.

అవురా! యీ వసంతకాల మహిమయొక్క గొప్పఁదనము. దాని మహిమ చేఁగదా పక్షిజాతులందుఁ బుట్టియు నా యాఁడునెమలి యనురాగాతిశయముచే

మగనెచటి సమీపమునందే యున్నది రావణాసురుఁడు హరింపకుండిన నా సీతయు నీ ప్రకారము తత్తరపాటుచే నన్నుఁ జేర రాకుండునా ?

మత్తకోకిలము. అట్టి నాప్రియురాలి జానకి • హారికుంతలఁ బాసి నే
నెట్టు లక్ష్మణ సంతరింతునొ • యీ వసంతముఁ గంటివే
తొట్టు తేనెల మేలిపూవుల•తో వనంబులు నిండి యి
ప్పట్టునన్ సుమహాళి నాయెడ • వ్యర్థమయ్యెడి నయ్యయో. ౩౭

హారికుంతల = మనోహరములైన తలవెండ్రుకలు గలది.

తాత్పర్యము.

అటువంటి నా ప్రియురాలిని జానకిని తలనిండఁ గొంతు లేను వెండ్రుకలుగల దానిని వదలిపెట్టి యీ వసంతము నెట్లు దాటఁగలను. తేనెలు స్రవించుచున్న పూల గుంపులతో నడవులు నిండియు నా పూవులు సంతోషము గలిగింపఁ జాలమిచే నా పాలికి వ్యర్థము లయినవి.

మానిని. ఎంతయుఁ గాంతులు దొంతరలారియు • నీకుసుమంబులు తేఁటిగముల్
రంతులు సేయుచు వెన్కొను ధారణి • రాలెడి నాయెడ వ్యర్థము లై;
కాంతకలారవముల్ నిగిడించుచుఁ • గామము నా కెసఁగింపఁ బత
త్సంతతి సల్పెడి నొక్కొక పరస్పర•సల్లపనంబులు పిల్పులచేన్. ౩౮

కాంతకలారవముల్ = మనోహరములైన యవ్యక్తమధుర ధ్వనులు, దొంతరలారియున్ = అతిశయించియును, పతత్ సంతతి = పక్షులసమూహము, సల్లపనంబులు = సల్లాపములు.

తాత్పర్యము.

ఈపుష్పములు మిక్కిలి కాంతులు గలవయ్యుఁ దేనినిమిత్తమై తుమ్మెదలు వెనువెంట వచ్చుచున్నను నా విషయమున వ్యర్థములై నేలరాలుచున్నవి పక్షుల గుంపులో నాకుఁ గామ మభివృద్ధి చేయుటకై మనోహరములైన యవ్యక్తములైన ధ్వనులు చేయుచు నొకదాని నొకటి పిలుచుటచే సల్లాపము లాడుచున్నవి.

మానిని యేడుభగణములు, గురువు పదుమూఁడవది యతిస్థానము.

కం. ఎచ్చట నాప్రియ యున్నదొ, యచ్చట నీ పుష్పసమయ • మమరిన నిక్కం
బచ్చపలాక్షియు నావలె, ముచ్చిరుఁ గందర్పదర్ప•మూర్ఛిత యగుచున్. ౩౯

పుష్పసమయము = వసంతకాలము, ముచ్చిరున్ = శోకించును, కందర్ప = మన్మథుని, దర్ప = పరాక్రమాటోపముచే. మూర్ఛిత = మూర్ఛపోయినది.

తాత్పర్యము.

నా ప్రియురాలు సీతాదేవి యెచ్చట నున్నదో యచ్చట నీ వసంతకాల మున్నడెనా యామెయు నా వలెనే మదనతాపాతిశయముచే వియోగ కారణమునఁ దపించుచుండును.

ఉ. జానకి యున్నచోటను వ • సంతము గల్గదు, నన్నుఁ బాసి యా
చాన సహించు నెట్టు లది • జానగు నేనియుఁ, గల్గెఁ బో యరా
దానవకోటి చుట్టుకొని • తర్జనముల్ పలుకంగఁ బూర్ణచం
ద్రానన యేమి సేయఁగల • దార్తిని వెల్వెలఁబాఱు మోమునన్. ౩౭

చాన=స్త్రీ, జానగు=మనోహరమగు, తర్జనముల్=బెదరింపుమాటలు.

తా త్ప ర్య ము.

జానకి యున్నచోట వసంతకాలము లేదు. రావణుఁ డెందో రహస్య స్థలమున దాఁచినచోట వసంత మెట్లువచ్చును. అక్కడఁగూడ నిట్టులే యుండెనా యామె యెట్లు విరహతాపము సహింపఁగలదు? ఒకవేళ యిట్టులే వసంత ముండును నుండినను రాక్షసులు చుట్టుకొని చంపెదము, కోసెదము, నిన్నుఁ బీఁకి తిందు మని బెదరింపు మాటలాడుచుండగా ముఖము వెల్వెలఁ బోఁగా నేమి చేయఁగలదు? శృంగారరసాను భవ మెట్లులు కలుగును?

కం. శ్యామ మృదుపూర్వవచనో, ద్దామ మనోజ్ఞాభిరూప్య•ధామ దళచ్ఛ్రీ
ధామదళనేత్ర యుద్య, త్కామ యగుచు సురభివేళఁ • గాయము విడదే! ౩౮

శ్యామ = నడియౌవనమున నుండునది 'శ్యామా యౌవనమధ్యస్థా' సీతాదేవి కిప్పుడు ముప్పది రెండేండ్లవయస్సు, మృదుపూర్వవచనోద్దామ = మృదుత్వము ముందుగాఁగల మాటలచే నతిశయించినది. మనోజ్ఞ=మనస్సున కింపైన, అభిరూప్య=సౌందర్యమునకు, ధామ=స్థానమైనది, దళత్=వికసించుచున్న, శ్రీధామ=లక్ష్మీదేవికి స్థానమగు, కమలముల యొక్క, దళ = రేకులవంటి, నేత్ర = కన్నులు గలది, ఉద్యత్కామ=ఉదయించు కామముగలది, సురభివేళ = వసంతసమయమున, కాయము=దేహము, విడదే=వదలిపెట్టదా.

తా త్ప ర్య ము.

నడిమి వయస్సుది, మెల్లగా మృదువుగా మాట్లాడు కోమల హృదయము గలది. సౌందర్యమునకు స్థానమైనది, శ్రోత్రిగా వికసించు తామరరేకులవంటి కన్నులు గలది. కావున నీ వసంతసమయమునఁ గామ ముదయింపఁగా సహింపలేక దేహము వదలిపెట్టదా? ఇది మన్మథావస్థలలోఁ గడపటి యవస్థ.

కం. ఇట్టులు నా మదిఁ దోఁచెడిఁ, బట్టుగ నీవేళ జనక•భవ కోమిరియుఁ దా
నెట్టన మగనా లగుటను, నెట్టును మద్విరహమును స•హింపదు తాల్మిన్. ౩౯

కోమిరి = యౌవనవతి, మగనాలు = పతివ్రత.

తా త్ప ర్య ము.

సీతాదేవి ప్రాయమునందున్నది. అందుఁ బతివ్రత కావునఁ గామము దీర్చుకొను సదుపాయము లేక నా వియోగము సహింపలేదు.

కం. తమ్ముఁడ సీతారమణి మ,నమ్మెప్పుడు నిలిచియుండు • నా యందే నా
కిమ్మదిరాక్షిమణియం, దిమ్ముగ భావంబు నిలుచు • నెల్లపుడుఁ దమిన్. ౪౦

తా త్ప ర్య ము.

లోకమున భార్యాభర్తలు లేరా! ఏల యింతమారము భార్యకై పరితపించెద వందువా! సీతాదేవి మనస్సు నాయందే సర్వదా నిలిచియుండును. నామనస్సుకూడ నామెయందే సర్వదా నిలిచియుండును. ఏదశయందును వానికి వేఱుపాటు లేదు. ఆ కారణముచే స్మరణమునకు రాక యెట్లు తప్పును! నన్ను నేను మఱువఁగలనా! స్నేహ రజ్జువు మారము సాగుకొలఁది దృఢము స్థూలము నగును. సమీపించెనేని సూక్ష్మ మగును. దీనినే భవభూతి 'అద్వైతం సుఖదుఃఖయో రనుగుణం,సర్వాస్వవస్థాసు య। ద్విశ్రామో హృదయస్య యత్ర జరసా,యస్మి న్నహార్యో రసః। కాలేనావరణాత్యయా త్పరిణతే యత్స్నేహసారే స్థితం। భద్రం తస్య సమానుషస్య కథ మప్యేకం హి తత్ప్రాప్యతే॥ ఉత్తర ౧. ౩౯. 'సీ॥ అన్నియవస్థల ననుగుణ మగుచును। సుఖదుఃఖముల నైక్య ప్రాప్తి గలిగి। ముదిమియందేనియు వదలక హృదయ విశ్రామంబు గలిగించు ప్రేమగలిగి। పరిణయ మాదిగా ధర దేహమును వీడు నందాఁకఁ బరిణయమైననాఁటి। స్నేహంబుఁ బోలిన స్నేహసారంబునఁ గలఁ గనిస్థిరమైన కలిమి కలిగి।పరఁగుచుండెడి మేలిదాంపత్యమునను। గలుగు నైక్యంబు ముఖ్యమై వెలయుచున్న।క్షేమమెయ్యది దానిచేఁ దెలఁగుచుండఁ గోరువాఁడను సర్వప్రకారములను'.

ఉ. ఈ సుమసౌరభానిలుఁ డ•హీనసుఖావహశీతలుండు నై
భాసిలుచుండియుక్ సకియ • పజ్జను లేమిని నగ్నికల్పుఁడై
గాసిలఁ జేయఁజొచ్చె ననుఁ • గామినిఁ గూడి చరించువేళ నం
తే స్సుఖదుండు నేఁ డిటు ద•హింపఁగఁ జొచ్చెడి నేమి పాపమో ? ౪౧

సుమసౌరభానిలుఁడు=పూలవాసనలతోఁ గూడినవాయువు, అహీన=తక్కువ గాని. సుఖావహ = సుఖముకలిగించు, శీతలుండు = చల్లఁదనము గలవాఁడై, పజ్జను=ప్రక్క, అగ్నికల్పుఁడై = అగ్నితో నించుక తక్కువగా సమానుఁడై, కల్ప ప్రత్యయము కొంచెము తక్కువగా సమానత్వము దెలుపును. అగ్నివలె దేహమును గాల్చి భస్మము చేయుటతప్పఁ దక్కినదంతయుఁ జేయుచున్న దని భావము. సుఖ దుండు = సుఖము గలిగించువాఁడు. ఇంతవఱకు వసంతుని యుద్దీపకత్వముఁ దెలిపి యిఁక మందమారుతము యొక్క యుద్దీపకత్వము చెప్పుచున్నాఁడు.

తా త్ప ర్య ము.

పూలవాసనలతోఁ గూడిన యీ వాయువు మిక్కిలిసుఖము గలిగించు చల్లఁదన మగలవాఁడయ్యు సీత నా యొద్ద లేని కారణమున నగ్నిహోత్రునివలె మిగుల బాధగలి గించుచున్నాఁడు. ఇది యీ వాయువు స్వభావగుణ మందమా యనిన సీతాదేవి నాచెంత నున్నప్పుడు మిగుల సుఖము గలిగించుచుండెనుగాని యిప్పు డిట్లు కాల్పఁ

జూచుచున్నాఁడు. ఏమిపాపమో! అప్పటి రాముఁడను నేనిప్పుడు గానా! అప్పటిగాలి యిదికాదా! సీతాదేవి నాయొద్ద నున్నప్పుడు కష్టములు సుఖములుగానే తోఁచుచుండెను. ఇప్పుడో సుఖకరములుకూడ దుఃఖకరములుగానే యున్నవి. కావున నా సుఖదుఃఖములకు సీతాదేవియే కారణము.

వాస్తవార్థమున లక్ష్మీయుక్తుఁడు దుఃఖమెఱుఁగఁడు అలక్ష్మీయుక్తుఁడు సుఖమెఱుఁగఁడు.

ఉ. ఈ పలుగాకి కాకి మును • నేము సుఖంబుగ నుండఁ జేరిమిన్
జూపుచు మింటిపైఁ జెవులు • చూఁడెడి భంగిని గూయుచుండు, ని
ప్డో పువుఁబోఁడి లేమి ముద • మూరఁగ తెక్కవిదుర్చుతోడ నా
ఖాపటలంబులం గునియుఁగాఁ • గడఁగెన్ ముదమారఁ దమ్ముఁడా! ౭౨

పలుగాకికాకి=నీచపుఁగాకి, ఏము=సీతయు నేను, పేరిమిన్ =|పేమను, చూఁడెడి=కాల్చునట్టి, శాఖాపటలంబులన్ =కొమ్మలసమూహమందు, గునియుఁగాన్= కులుకుచు శబ్దింపఁగా, కాకి చెట్టుపైనుండి కూసెనేని, భార్యాభర్తల వియోగము తొలఁగును. ఆకాశమునుండి కూసిన నవలక్షణము కీడు సూచించును.

తాత్పర్యము.

ఈ నీచపుఁ గాకి నేను సీతాదేవి పంచవటియం దున్నప్పుడు మా వియోగమును సూచించుచు నాకాశమున నుండి మా చెవులు కాల్చెడునట్లు కఠోరముగఁ గూయుచుండెను. ఇప్పుడో మఱల మా సంయోగమును సూచించుచుఁ జెట్టు కొమ్మలపై వ్రాలి తెక్కలు విదుర్చుచు గునిసి గునిసి కూయుచున్నది.

క. మహిళావియోగమును నీ, విహగమె సూచించె నాఁడు • వెండియు వనలా
మహిసంయోగము సమ్మోదా,వహరుతముల నిప్పు డెఱుక•పఱిచెడి నమ్మన్. ౭౩

దానినే వివరించి చెప్పుచున్నాఁడు. వనలామహి=స్త్రీలయందు శ్రేష్ఠురాలు.

తాత్పర్యము.

ఈ పక్షియే పంచవటి యందున్నవేళ సీతా వియోగమును సూచించెను. అదియే యిప్పుడా స్త్రీరత్నము యొక్క సంయోగమును సూచించుచున్నది.

ముందటి పద్యంబునందు 'ఈ పలుగాకి కాకి' యనియు, నీపద్యంబున 'ఈ విహగము' యనియు నిర్దేశించి చెప్పఁబడెను గాని పంచవటిలోఁ గూసిన కాకియే యిచ్చటికిప్పుడు వచ్చెనని కాని, యిదియే యచ్చటికి వచ్చెనని కాని చెప్పుట యతిసాహసము.

కావున జీవాత్మ లన్నిటికి నైక్యము చెప్పునపుడు గుణరూపములచేఁ జెప్పినట్లెక్కడను సమానజాతి, సమాన గుణము, సమాన రూపము, గలవని గ్రహింపవలెను. కాకు లన్నియు నొక్కటేయనిన నెట్లో జీవాత్మలన్నియు నేకమన్నప్పు డట్లే గ్రహింపవలెను.

కం. విపులం గొనలన్ వెలసెడి, తరులం గూర్చుండి పక్షి•తతి రమ్యముగా
దెరలన్ ధైర్యము కామము, పెరుఁగం గావించె వింటె•వివిధరుతంబుల్. ౭౭

తరులన్ = చెట్లయందు, తెరలన్ = చెడిపోవునట్లు, వివిధరుతంబుల్ = నానావిధ ధ్వనులు.

తాత్పర్యము

పుష్పముల కొనలయందుఁ గల చెట్లయందు మనోహరముగాఁ గూర్చుండి పక్షులసమూహము నాధైర్యము చెడునట్లు కామము పెరుఁగునట్లు నానావిధధ్వనులు చేయుచున్నవి వింటివా !

కం. లలిఁ బవనక్షిప్తంబున్, దిలకపు మంజరిని వెన్కొ•నెన్ షట్పద మా
సలలిత కామమదోద్ధత, జలజాక్షిం బ్రియుని మగని • చందము దోఁపన్. ౭౮

లలిన్ = మనోహరముగ, పవనక్షిప్తంబున్ = గాలిచేఁ గదలింపఁ బడినది, మంజరిన్ = పూలగుత్తిని, షట్పదము = మగతుమ్మెద, సలలిత = మనోజ్ఞతతోఁ గూడిన, కామ మదోద్ధత = కామము వలని మదముచే నెగురఁగొట్టఁ బడినది, జలజాక్షిన్ = స్త్రీని.

తాత్పర్యము.

కామ మదముచేఁ గంపించిపోవుచున్న ప్రియురాలిని దాని మగఁడు వెనుకొని పోవునట్లు గాలిచేఁగదలుచున్న తిలకపుఁ బూలగుత్తిని మగతుమ్మెద వెంబడించి తిరుగుచున్నది చూచితివా !

కం. పేర నశోకం బయ్యును, వారిగఁ గామిజనశోక•వర్ధన మిది యా
మారుతధుతగుచ్ఛంబుల, నా కెంతయు భయము పెంచు•చందము నొందెన్. ౭౯

అవారిగ = దండిగ, కామిజన = కామముగల మనుష్యులయొక్క, శోకవర్ధనము = శోకమును వృద్ధిచేయునది, మారుత = గాలిచే, ధుత=కదలింపఁబడిన, గుచ్ఛంబులన్=గుత్తులచే.

తాత్పర్యము.

ఇది పేర నశోకమే కాని వాస్తవమునఁ గాముకజనుల శోకమును వృద్ధిచేయునది. ఇప్పుడది యేమిచేసెనందువా గాలిచేఁ గదలింపఁబడిన పూలగుత్తులచే బలుమారు నన్నుఁ గొట్టెడుదానివలె భయపెట్టున ట్లున్నది.

శ్లో. అరవిందమశోకంచ చూతంచ నవమల్లికా
నీలోత్పలంచ పంచైతే, పంచబాణస్యసాయకాః.

కమలము, అశోకము, మామిడి, నవమల్లిక, నల్లకలువ - ఈ యైదు మన్మథుని బాణములు. ఇవి చేయుపని యేమనిన,

కం. కూడుడిగించు నశోకము, వాడించును మల్లె, మతి వి•వర్ణతఁ జేయున్
జూడఁగఁ జూతము, తలఁపులు జోడించున్ దమ్మి, చంపఁ•జూచున్ గలువల్.

అశోకము అహారము దినని య్యదు. మల్లె వాడిపోవు నట్లు చేయును. మామిడి వన్నె మార్చును. కమలము తలఁపు లనేకము చేయును. కలువలు చంప యత్నించును.

ఉన్మాదన స్తాపనశ్చ, శోషణ స్తంభన స్తథా
సమ్మోహనశ్చ కామస్య పంచ బాణాః ప్రకీర్తితాః

ఉన్మాదనము, తాపనము, శోషణము, స్తంభనము, సమ్మోహనము, ఈయైదు మన్మథుని బాణములు.

కం. పూవులు నిండం బూసిన, మావులు గనుఁగొంటె విభ్రమ • మన్మయమతు లా
పావనవిలేపనకసం, భావిత మానవులఁ బోలి • భాసిలె రుచులన్. ౪౮

మావులు=మామిడిచెట్లు, విభ్రమమన్మయమతులు = శృంగార చేష్టలచే గర్వించిన చేష్టలు గలవారు, పావన = పవిత్రములైన, విలేపనక = గంధపుఁబూఁతలచే, సంభావిత = గౌరవింపఁబడిన.

తాత్పర్యము.

శృంగారచేష్టలచే గర్వించిన మనస్సులు గలిగి నిర్మలమైన చందనాదులు పూసికొనిన మనుష్యులవలె నిండారఁబూసిన మామిడిచెట్లు కాంతులచేఁ బ్రకాశించుచున్నవి.

సీ. పంపావనంబుల • సొంపార నట నటఁ, గిన్నరుల్ దిరిగెడ • రన్న! కంటె
ప్రతిఫలించిన బాల • భాస్కరుఁ బోలిన, కోకనదంబుల • గొమరుఁ గంటె
యాహ్లాదకర మగు • కహ్లారహల్లక, హంససారసరాజి • తాంబుఁ గంటె
తరుణార్కనిభషట్ప • దచ్ఛదాహతికేస, రాబ్జావృతజలాశ • యంబుఁ గంటె
ఆ. చక్రవాకయుతము • చారువనీపరి, ధానరంజితంబు • దప్పికలిమిఁ
జేరియున్న లేళ్ళ • గారులపిండు నై, పంప యింపుసొంపు • పెంప వెలసె. ౪౯

కోకనదంబులు=ఎఱ్ఱకమలములు, ఎఱ్ఱకలువలు, 'భవేత్కోకనదం రక్తపద్మే రక్తోత్పలేప్యథ॥' నానా॥ర॥ ఆహ్లాదకర=సంతోషకరమగు. కహ్లార=ఇంచుక తెలుపును మిక్కిలి పరిమళము గల కలువ. హల్లక=చెంగలువలచేతను. రాజితాంబు = ప్రకాశించుజలము, తరుణార్కనిభ=ఉదయకాల సూర్యునివంటి, షట్పదచ్ఛదాహతి = తుమ్మెదల తొక్కలచే గొట్టఁబడిన, కేసర = కింజల్కములు గల, అబ్జ=కమలములచే, ఆవృత=ఆవరింపఁబడిన, జలాశయంబు = మడుఁగు, చారువనీ = మనోహరమైన యడవియనెడి, పరిధాన = వస్త్రముచే, రంజితంబు=మనోహరమైనది, గారులపిండు=ఏనుగుల గుంపు, ఐ=కలిగి.

తాత్పర్యము.

లక్ష్మణా! పంపాతీరవనములందు విలాసముగ నచ్చటచ్చటఁ గిన్నరులు తిరుగుచున్నారు చూచితివా? నీటి యలలయందుఁ బ్రతిఫలించిన యుదయకాల సూర్యునివలె నుండు నెఱ్ఱకమలములఁ జూచితివా? సంతోషకరము లైన కహ్లారములు నెఱ్ఱకలువలు

హంసలు బెగ్గురులు వీనిచే నందమైన నీళ్ళను జూచితివా? లేత సూర్యునితో సమానమైన యెఱ్ఱని తెక్కలచే గొట్టబడిన యెకరువులు గల మడుగు చూచితివా? చక్రవాకములతో గూడి మనోహరమైన వన మను వస్త్రమును గప్పుకొనినదై దప్పి దీర్చుకొన వచ్చిన లేళ్ళయు నేనుగులయు సమూహములు గలదై పంప మిగుల నానందకరమై యున్నది.

క. కరువలితాకున రేగిన, తరగలచే దాడితములు • తామరపూవుల్
సరసత నుయ్యేల లూగెడి, సరిగో రహిమీఱగ గంటె • సౌమిత్రి యటన్. ౬౯

కరువలి=గాలి, తరగలచే=అలలచే, తాడితములు=కొట్టబడినవి.

తాత్పర్యము.

గాలితాకున విజృంభించిన యలలచే గొట్టబడిన తామరపూవులు నల లను నుయ్యేలల మీద నూగుచున్నవా యన్నట్టు లింపుగా నున్నవి చూచితివా?

కం. శతపత్రపత్రలోచన, శతపత్రప్రియను ఫుల్ల • సారసగంధిన్
క్షితికన్యకఁ గన లేమిని, బ్రతుకఁగ నే నొల్ల నేల • బహుభంగి నమజా! ౭౦

శతపత్ర పత్రలోచన=తామర రేకులవంటి కన్నులుగలది, శతపత్రప్రియను = కమలములందు బ్రీతి గలదానిని, ఫుల్లసారసగంధిన్ = వికసించిన కమలముల వాసన వంటి వాసన గలదానిని.

తాత్పర్యము.

తామరరేకులవంటి కన్నులుగలదియు, గమలములందు బ్రీతిగలదియు గమలగంధియు నగు సీతను జూడలేక బ్రతుకుటవలన నేలకు భారమాత్ర ప్రయోజనమే కాని మఱి యే ప్రయోజనము లేదు.

కం. ఔరా కాముని కుటిలత, దూరగతం బ్రాణతుల్య • దుర్లభ భద్రన్
జారుతరభద్రవాదిని, స్మారగతిం జెచ్చె నిపుడు • స్మరణంబునకున్. ౭౧

కుటిలత=వక్రగుణము, దూరగతన్=దూరమం దున్నదానిని, ప్రాణతుల్యన్= ప్రాణముతో సమానురాలైనదానిని, దుర్లభన్ = కష్టముచే లభింపవలసిన దానిని, చారుతర=మిగుల మనోహరమైన. భద్రవాదిని=శుభవాక్యములు చెప్పుదానిని.

తాత్పర్యము.

లక్ష్మణా! యీ మన్మథుని కుటిలబుద్ధిని నే నేమని చెప్పుదును. ఎందో దూరముగ నుండు దానిని నాప్రాణముతో సమాన యగుదానిని గష్టముచే సాధింపఁదగు దానిని శ్రేష్ఠములైన గుణములు గలదానిని, ప్రియములై శుభములైన వాక్యములు చెప్పుదానిని నా స్మృతికి వచ్చునట్లు చేసెఁ గదా.

కం. పూచినతరువుల కలిమిని, నేచి వసంతుండు నన్ను • నేఁపఁడ యేని నే
నేచందంబున నైనను, నేచుదు సౌమిత్రి కాము • నిర్గ సహింపన్. ౭౨

విచి=విజృంభించి, వేఁపడయేన్=బాధింపక పోయెనా, నేచుదున్ = నేస్తును, నేతును, నేసుచుదున్ అను శబ్దములో రేఫము లోపించును.

తాత్పర్యము.

లక్ష్మణా! మన్మథుఁడు నన్నేమియుఁ జేయఁ జాలఁడు. వాని వలని భయము నాకు లేదు కాని యీ వసంతుఁడు వానికిఁ దోడై బాధించుచున్నాఁడు. శత్రు బాహుళ్య మేర్పడినది.

కం. రమణీసంగతి నెయ్యవి రమణీయము లగుచు నాకు • రాగముఁ గూర్చెన్
రమణి నెడఁబాయ నవియే, రమణీయతఁ బాసి కడు వి•రాగముఁ గూర్చెన్. ॥౩

రమణీసంగతిన్=సీతాదేవి సాంగత్యముచే.

తాత్పర్యము.

అందగత్తెయగు సీతాదేవి సాంగత్యముచే నందములగు నేవేవి నాకనురాగము ఘటించెనో యవియే యామె నెడఁబాయుటచే వాని యందము చెడి నాకు వైరాగ్యము కలిగించెను. సంసారమందు సుఖబుద్ధికి స్త్రీలే కారణమనియు వారిని విడిచిన వైరాగ్యసుఖము కలుగు ననియు భావము. 'కాంతలు సంసారకారణములు' భాగ.

కం. తామర మొగ్గల రేకుల, నామోదముతోడఁ గందు•నా యన నవి నా
భామిని దృక్కోశంబుల.తో మాదిరి గానుట వానిఁ • దోషం జేయున్. ॥౪

ఆమోదము = సంతోషము, దృక్కోశంబులతోన్ = కంటి రెప్పలతో, మాదిరి = సమానము - స్మృత్యలంకారము.

తాత్పర్యము.

తక్కిన వన్నియు నేల! తామర మొగ్గల రేకులనుజూచినయెడ సంతోషింతమనిన నవి సీతాదేవి కంటి రెప్పలతో సరిపోలుటచే వానిని స్మృతికిఁ దెచ్చును.

తే. పద్మకేసరస్పృష్టుఁడై • వసుమతీరు,హాంతరవినిస్సృతుండు నై • యదిగోఁ బవనుఁ
డంగనామణి నిశ్శ్వాస•భంగినొంది,యసమగతి నీ చెడిని మనో•హరుఁడు నగుచు. ॥౫

పద్మకేసరస్పృష్టుఁడై = తామరపూవుల యకరువులఁ దాఁకినవాఁడై, వసుమతీరుహాంతర = చెట్లలోనుండి, వినిస్సృతుఁడై = బయలు దేరినవాఁడై.

తాత్పర్యము.

అది పోనిమ్ము, కమ్మనిగాలిని జూచినయెడ సంతోషింతమనిన సర్వప్రాణాధారకమైనను వాయువు నన్ను బాధపెట్టుచుఁ దామరల యకరువులఁ దాఁకినవాఁడై యావాసనయుఁ బుష్పాదియు గ్రహించి చెట్లలోనుండి బయలువెడలి వచ్చి సీతాదేవి విడుచు నిశ్శ్వాసమును బోలి నామనస్సు నాకర్షించుచున్నాఁడు. 'పద్మకేసరస్పృష్టుఁడై = పద్మకేసర స్పర్శ లేకుండ దాని నెగురఁజిమ్మినవాఁడై; యంతటఁ బ్రాణధారకమైన వాయువు నేఁడు సర్వము దుమ్ముగా నెగురఁగొట్టి సర్వసంహారకార్యమునకుఁ బూనుకొనినవాఁ డయ్యెను. (౨) లక్ష్మ్యవతారమైన సీత నన్ను విడిచిపోయిన పిమ్మట

నా మెను రక్షింపనైతి నను కోపముచేఁ గాఁబోలుఁ దామరపూవులలోని యకరువులు రాజసస్వభావము కలవి కావున (రజస్సు-పుప్పొడి-రజోగుణము.) వాయువుతోఁడఁ జేరికొని నన్ను బాధించుచున్నవి. వీని కిట్టి దుర్గుణము కలుగుటకుఁ గారణము కంటకి యగు తామరపువ్వు సంబంధమే- అటు గాకున్నను వీఁడును ధూళిధ్వజుఁడే. అందఱి కన్నుల దుమ్ముకొట్టువాఁడే. మఱియు 'పాదారుంతుద మేవ పంకజరజ' యన్నట్లు లిది తనవారినే బాధించుచుండఁగా మాబోంట్లను బాధింపకుండునా? (౩) ఈ వీచు నది గాలికాదు, సింహము, అని కేసరపద స్వారస్యముచే నేర్పడెడివ ధ్వని - కేసరములు = సింహముమీఁది జెంద్రుకలు కనుకనే ఘాతుకవృత్తి నవలంబించినది. (౪) ఉత్తమ మలయమారుతమే యుందఱను బాధించునది. అది యెటువంటి దన :— "కాలాంతఃపుర కామిని కుచతటీ కస్తూరికా సౌరభ శ్రీలుంటాకము చందనాచలతట శ్రీఖండ సంవేష్టనవ్యాళ స్ఫారఫణా ఘోర విషనిశ్వాసాగ్నిపానోద్ధమం బేలా నాపయి దక్షిణానిలము పక్షీ చేయు దాక్షిణ్యముల్." శృం. నై ష. ఇంతక్రూరమైన దక్షిణానిలము నా మీఁద దయతలఁచునా? ఇట్టి దానికిఁ దోడు పద్మకేసరముల సాహాయ్యము లభించినది. ఇఁక నేమని చెప్పను? (మిరపకాయ నమలి వేఁడినీళ్ళు త్రాగినట్లు). (౫) లోకమున రూపవంతుఁడుగదా యసహాయశూరుఁడై యుండును. ఈ రూపశూన్యుఁ డగు (నిరాకారుఁడగు) వాయువు తా నితరసాహాయ్యము లేక యేమి చేయఁగలఁడు? రూపవంతుఁ డనఁగా ఆకారవంతు డనియు బలవంతుఁడనియు నర్థములు. ఇది ధ్వని-

ఈ మలయ మారుతుఁడు నీకువారుతుఁడై పీడించువాఁడగు నేని ముందుగానే వాని బారిఁ బడకుండ దూరముపోయి యుండవచ్చునుగదా. అట్లేల చేయవైతి వందువా? శోవసుమతీరుహాంతరనిస్సృతుండు, వీఁడు చెట్లసందులనుండి బయలు వెడలివచ్చిన వాఁడు. ఇట్లు దొంగవలె వచ్చుటచే వీఁ డిట్లు వచ్చునని తెలిసికొనలేక పోయితిని గాని యుందఱకుఁ గానవచ్చునట్లు బయలు వెడలి వచ్చియుండిన నాజాగ్రత్తలో నేనుండనా? అట్లుగాక తన మలిమ్లుచ నామము సార్థకముగా (మలిమ్లుచుఁ డనఁగా దొంగ, వాయువు) నింతవఱకుఁ జెట్లసందున దాఁగియుండి యిపుడు బయట వచ్చినవాఁడు అని భావము. (౨) రాజపుత్రు లెండ కోర్వలేక చెట్లనీడలయందే యెట్లు వత్తురో గాలియు నట్లే వచ్చుచున్నది. (౩) మన్మథ తాపము పడలేక చెట్లచాటున విశ్రమించి యున్నను వచ్చుటను నీ దుర్మార్గుఁడు నన్నుఁ జేరనీయకున్నాఁడని భావము. ఈ గాలి నీకు బాధాకరమయ్యె నేని నీవేల దూరముగాఁ బోరాదందువా? 'అంగనామణి నిశ్వాస భంగి నొంది' సీత నిశ్వాసమువలె నుండుటచే దీనిని విడువలేక యున్నాను.

(౨) ఇది సీతా నిశ్వాసమువలె నుండుటచే సీత యుండే యీ చెట్ల మఱుఁగున నున్నదేమో? ఇదె వచ్చునో యదె వచ్చునో యని యెదురు చూచుచుఁ గదలలేక

యున్నవాఁడను. ఆమె నిశ్వాసవాయువు నిట్టి తామర పూలవాసనగలది. 'సురభి నిశ్వసితే దదత స్త్రృషా'మ్మని కవులచే నీఁడు వర్ణింపఁ బడువాఁడుకదా.

౩. ఈ వాయువు పద్మకింజల్కముల సాహాయ్యముచే నన్నుఁబీడించుట మాత్రమే కాదు. నా భార్యను స్మరింపఁజేసికూడ నన్ను బాధించుచున్నాఁడు.

వీచెడిని=వీచుచున్నాఁడు, నన్నింత బాధించినను సీతానిశ్వాస సామ్య ముండుటచే నాకు సంతోషకరుఁడే. ఆకారణముచే సర్వదా నాయొద్ద నేయుండిన నాస్మరణము చేసైన సంతోషింత మనిన నెప్పుడో యొకసారి నాయొద్దకు వచ్చును. దూరదూర మందచ్చటఁ నచ్చట దిరుగుచున్నాఁడు (౨) తానొకఁడే నన్నేమియుఁ జేయఁజాలఁడని యెఱిఁగి కాఁబోలు నన్నిపుష్పముల నాశ్రయించి వాని వాసనను గైకొని యందఱి మనస్సులు హరించి తనకు లోపఱుచుకొని నా పైనెత్తి వచ్చుచున్నాఁడు. ఇట్లు బాధించు వాఁడెవఁడు ? 'భీషాస్మాద్వాతః పవతి' యని యింతవఱకు నాకుభయపడి భయపడి విసరుచుండినవాఁడు. పవనుఁడు=అన్నిటిని శుద్ధముచేయునంతటి శుద్ధాత్మ, అట్టివాఁ డిప్పుడు కాలబలమున నన్నే బాధించుచున్నాఁడు.

ఈ మలయపవనుఁడు పద్మకేసర సంస్పృష్టుఁ డనుటచే శైత్యమును,వసుమతీ.... నిస్సృతుం డనుటచే మందమును, అంగనామణి....పొంది యనుటచే సౌరభ్యమును సూచితము.

ఈ వాయువు దొంగవంటివాఁ డనియు నర్థము స్ఫురించును. ఎట్లన:—పద్మకేసర నిస్సృష్టుఁడనుటచే దొంగ తన్నితరులు గుర్తింపరాకుండుటకుఁ బరులు భయపడుటకు రంగుపొడి రాచికొని వచ్చునట్లు వీఁడును బుప్పొడి రాచుకొనివచ్చుచున్నాఁడు. అంగనా....పొంది - బహుకాల పరిచితునివలె దొంగ దగ్గఱకు వచ్చి ప్రాణములోఁ బ్రాణమువలె మచ్చిక కుదుర్చుకొని మీ దేయూరు మీపేరేమి; ఎందుండి యెందుఁ బోవుచున్నా రని ప్రశ్నించుచు వారి ధనము తనచేతఁ జిక్కువఱకు బైటికిఁబరిశుద్ధుని వలె నటించును. అది దొరకనేని (వీచెడిని) యెత్తుకొని దూరముగఁ బోవును.

భగవత్కరుణారసప్రవాహ మీ పద్యమునఁ జెప్పఁబడె ననియుఁ జెప్ప వచ్చును. ఎట్లనః—

పద్మ....స్పృష్టుఁడై =పద్మ=లక్ష్మీదేవియొక్క 'జ్యాపో ప్రహస్వః సంజ్ఞాచ్ఛందసో' యను సూత్రము ప్రకారము నదిసుతగుసుకర్ణ శల్యులన్నట్లు పద్మా శబ్దము పద్మయయ్యె. కేసర=కింజల్కములవంటి రంగు గల యనురాగముచేత,అనురాగ మెఱ్ఱనిరం గని కవి సమయము, కావునఁ బద్మకేసర మనఁగా లక్ష్మీదేవి యనురాగమని యర్థము. పురుషకారభూతయగు లక్ష్మీదేవి యనుగ్రహమునకుఁ బాత్రుఁడైనవాఁడు తల్లి సీతయనుఁ బాత్రుఁడైనవాఁ డనేకాపరాధములు చేసినవాఁడైనను నాకారణముచే వీఁడునాయాజ్ఞ మీఱి వర్తించెనని సీత ర్త వీనిపైఁ గోపించినను లోకములో నపరాధము చేయనివాఁ డెవఁడు, రక్షించుట మన కార్యముగాని, శిక్షించుటగా దని శాంతిపఱచి నీ ప్రియుల

రక్షింపఁజేయుదువు. ఇట్టిది లక్ష్మి. వసుమతీ....వినిష్పృతుండు='ఊర్ధ్వమూల మధ శ్శాఖ మశ్వత్థం ప్రాహు రవ్యయ'మ్మన్నట్లు, సంసారము వృక్షముగాఁ జెప్పఁబడెను. అట్టి జనులపై దయగలది,

అంగనా....నొంది 'శ్రీప్రాయ మితరత్సర్వం జగద్బ్రహ్మ పురస్సర' మ్మన్నట్లు శ్రీలవలె భగవంతునికిఁ బరాధీనులైన జీవులకుఁ బ్రాణధారక ముజ్జీవకమునై యున్నది. వీ చెడిని=ఈకాల మాకాల మనక సర్వకాల సర్వావస్థలయందా దయ యుంచఁబడునఁ బ్రసరించును.

పవనుఁడు లింగవ్యత్యయముచేఁ బావనముచేయునది. ద్రవిడోపనిషద్వ్యాఖ్యాత వ్రాసినదాని ననుసరించి వ్రాయఁబడెను.

కం. పంపాదక్షిణతటమున, నిం పగు నెత్తములఁ గంటి • వే సౌమిత్రీ
పెంపార విరియుగోఁగుల,సొం పగు కాండములఁ బరము • శోభాఢ్యములన్. ౬౪

పంపాదక్షిణ తటమునన్ = తుంగభద్రానది దక్షిణపు వైపున, దీనివలన రామలక్ష్మణులు శబరి యాశ్రమము విడిచినది మొదలు తుంగభద్రకు నుత్తరపు టొడ్డున నుండియే మాటలాడుచున్నారు. నెత్తములన్ = కొండలమీఁది విశాల ప్రదేశములందు, కాండములన్=కాఁడలను.

తా త్ప ర్య ము.

లక్ష్మణా! పంపానదీ దక్షిణతీరమున విస్తారముగఁ బూచిన గోఁగుకాఁడ లెంత ప్రకాశవంతములై యున్నవో చూచితివా!

చం. పురుతరధాతురాగచయ • భూషితుఁ డీ గిరిరాజు శంకె ము
త్కరముగ వాయువేగసువి • ఘట్టిత సాంద్రరజంబుఁ జిత్రమై
ధరులను రేఁపుచుండెడిని • గ్రమసుపుష్పిత పత్రహీనసుం
దరవరకింశుకంబులను • దద్దయు సానులు ప్రజ్వరిల్లెడిన్. ౬౫

పురుతర = మిగుల గొప్పయగు, ధాతురాగచయ = కావిరాల రంగుల సమూహముచే, భూషితుఁడు = అలంకరింపఁబడినవాఁడు, ముత్ + కరముగన్ = సంతోషకరముగ, వాయువేగ సువిఘట్టిత = గాలివేగముచేఁ జక్కఁగా ఘట్టింపఁ బడిన, సాంద్ర = దట్టమైన, రజంబు = దుమ్మును, రేఁపుచుండెడిని= లేవఁదీయు చున్నాఁడు, ఎగఁజిమ్ముచున్నాఁడు, కర్త, గిరిరాజు = ఋశ్యమూకము, దీనివలన నిప్పుడు రామలక్ష్మణులు ఋశ్యమూకమునకు నెదురుకట్లుగా నేఁటికి నుత్తరపు వైపు వచ్చి రని యేర్పడు చున్నది. ఇంతవఱకు రామలక్ష్మణు లేఱుదాఁటి దక్షిణము రాలేదు, ఋశ్యమూక మేటికి దక్షిణమున నున్నది, క్రమపుష్పిత=మనోహరముగఁ బూచిన, పత్రహీన = ఆకులు లేని, యనఁగా (ఆకులు కానరాకుండునట్లు) సుందరవర=మిగుల సుందరములైన, కింశుకంబులను=మోదుగుచెట్లను, సానులు = చఱియలు.

తాత్పర్యము.

లక్ష్మణా! వికసించిన కావిరాలు లోనగు వానిచే నలంకరింపఁబడిన యీ పర్వతరాజు వాయువేగముచే నెగురఁగొట్టఁబడిన దుమ్ములను జిత్రవిధముగ సంతోష కరముగ లేవఁదీయుచున్నాఁడు. మనోహరముగఁ జెట్ల యాకులు గానరాకుండునట్లు పూచి యందమైన మోదుగులచేఁ గొండచఱియలు ప్రకాశించుచున్నవి. రామచంద్ర మూర్తి తన సమీపమునకు వచ్చిన కారణమున నాయనను బహూకరింప గిరిరాజు తా నలంకరించుకొని యలంకరించుకొనిన వేశ్యలతోడ ధూపహస్తముల నాయన కెదురుగ వచ్చె నని భావము. (సానులు = వేశ్యలనియు నర్థముగలదు.) ఇది శుభ శకునము కావుననే సంతోషకర మనఁబడెను.

సీ. మాలతీ కరవీర • మాధవీ మల్లికా, వల్లికావేల్లిత • వరతలముల
సిందువారక బృంద • కుందవాసంతికా, సంతానగుల్మినీ • చారుతటుల
వంజుళ మంజుళ • వకుల చంపక నీప. చిరిబిల్వ కేతకీ • వరణములను
నారంగ మధురంగ • నాగరంగ కురంట, పాటలార్జున చూత • పటలములను

తే. శింశుపోద్దాల కేతక • కింశుకములఁ, జందనస్పందనవరక్త • సంతతులను
గురువక శిరీష తినిశ కే • సర సువర్ణ, శాబరాగములను గంటె • సానువులను. ౫౮

మాలతీ = జాజి, కరవీర = గన్నేరు, మాధవీ = పువ్వుల గురివింద, మల్లికావల్లిక = మల్లెతీఁగలచేత. వేల్లిత = చుట్టబడిన, వరతలములన్ = ఇంపైన ప్రదేశములను, సిందువారక = వావిలిచెట్ల, బృంద = సమూహములయు, కుంద = మొల్లలయు, వాసంతికా సంతాన = పచ్చని పూలమొల్లల సమూహములయు, గుల్మినీ = పొదలచేతను, వంజుళ = అశోకవృక్షములచేతను, మంజుళ=మనోహర మయిన. వకుల=పొగడలను, చంపక=సంపెఁగలను, నీప=కడపచెట్లను, చిరిబిల్వ=కానుఁగులను, కేతకీ=మొగలిచెట్లను, వరణములను = వరణవృక్షములను, నారంగ= నారింజచెట్లను, నాగరంగ=మరియొకదినుసు నారింజచెట్లను, కురంట = గోరంటలను, పాటల=పాదిరిచెట్లను, అర్జున=ఏఱుమద్దులను. చూత=మామిడులను, శింశుప = ఇరుగుడు చెట్లను, ఉద్దాల=విరిగిచెట్లను, కేతక=పసుపురంగు పూలుగల మొగలి (తెల్లని పూలను గేదఁగియందురు) చెట్లను, కింశుకము=మోదుగులను,రక్త =కుంకుమపువ్వు చెట్లను, కురవక=ఎఱ్ఱగోరంటలను, శిరీష=దిరిసెనలను, కేసర=పొన్నచెట్లను, సువర్ణ =నల్లయగురుచెట్లను, శాబర+అగములను=లొద్దుగచెట్లను.

అన్నియుఁ జెట్లపేరులే కావునఁ దాత్పర్యము వ్రాయలేదు.

కం. పూచినశిఖలను గల లతి, కాచయములు చుట్టుకొనఁగఁ • గంటే పంపన్
బూచినద్రుమములు సాంద్రమ, రీచుల నిగిడించు చూఁచెఁ • గ్రీష్మం గొమ్మన్. ౫౯

శిఖలు=కొనలు, లతికాచయములు = తీఁగలగుంపులు, సాంద్రమరీచులన్ = దట్టపు గాఁతులను.

తాత్పర్యము.

పూచిన కొనలు గల తీఁగల గుంపులు దమ్ము జుట్టుకొనఁగాఁ బంపయొడ్డున బూచినచెట్లు దట్టపుఁగాంతులఁ బ్రసరింపఁజేయుచుఁ దమకొమ్మల నూగులాడించు చున్నవి. ఇచ్చటఁ బంపయందలిచెట్లనుటచేఁ బంపాతీరమందలి చెట్లని లక్షణచే గ్రహింపవలెను. ఇట్టిచోట్ల లక్షణ గ్రాహ్యము.

క. కరువలి కాడెడు విటపో,త్కరములతో నెలమిఁ దమ్ముఁ • గదియఁగ రాఁగన్
దరువులు వాని మదించిన, వరతరుణులువోలె లతలు • పరిరంభించెన్. ౫౦

విటపోత్కరములతోన్ = కొమ్మల సమూహములతో, విట+ప+ఉత్కరములు=విటపతుల సమూహములు, పరిరంభించెన్=కౌఁగిలించెను.

తాత్పర్యము.

వృక్షములు గాలికిఁ గదలుచున్న కొమ్మలతో సంతోషముగఁ దమ్ము సమీపింపఁగాఁ గామమదముగల యువతులవలెఁ దీఁగలు కౌఁగిలించెను.

మలయమారుతము ధాకకు వణఁకుచున్న విటపశ్రేష్ఠులు తమ్ముసమీపింపఁగాఁ గామమదము గల స్త్రీలు వారిని గౌఁగిలించినట్లు తీఁగలు చెట్లకొమ్మలఁ గౌఁగిలించెను.

క. తరువుం దరువున్ ధరణీ,ధరముం ధరముం వనంబు • తత వనముం గా
మరుతుఁ డనేక రసజ్ఞత, వసించెడి వసునిమాడ్కి • వరిగెనుఁ గంటే. ౫౧

మరుతుఁడు=వాయువు, అనేక రసజ్ఞతన్ =లెక్కలేని రుచులజ్ఞానముచే, ఋత్విగాదులు గుణవర్ణంబు విభాష నగు, (సు.వ్యా.సూ.తత్స౮౭) మరుత్తు-మరుతుఁడు;

తాత్పర్యము.

వాయువు నానారసముల జ్ఞానము గలవానివలెఁ జెట్టు చెట్టు కొండ కొండ యడవి యడవి తిరుగుచున్నాఁడు.

కం. పెల్లుగ విరిసిన పూవుల, మొల్లము నై మధురగంధ•ములు కొన్నితరుల్
సల్లలిత కుట్మలంబుల, మొల్లమిచే వెలిగె నీల•ములు కొన్నితరుల్. ౫౨

సల్లలితకుట్మలములు = అందమైన మొగ్గలు గలవి.

తాత్పర్యము.

విశేషించి పూచిన పూవుల యాధిక్యము గలవై కొన్ని వృక్షములు తియ్యని వాసన గలవై యున్నవి. కొన్ని పూలు అసలు కావరాకుండ మొగ్గలచే నిండినవై యున్నవి. కొన్నియాకులు విశేషించి నీలములై యున్నవి.

కం. అదె రాగమత్త మధుకర, మిది రమ్యం బిదిమొ స్వాదు•విదిమో యిపుడే
కద విరిసిన దని మెంచుచు, ముదమున ఝంకృతులఁ గుసుమ•ములఁ దాఁదవిలెఁ.

తాత్పర్యము.

క్రొత్తక్రొత్త పూవులయం దనురాగము గల మదించిన తుమ్మెదలది యింపు,

ఇది శీపు. ఇది యిపుడే వికసించిన దని యెంచుచు సంతోషముతో ఝంకారములు చేయుచుఁ బూలయం దాసక్తము లయ్యెను. దక్షిణనాయకుఁడు వర్ణింపఁబడెను.

కం. మాటుగొని భూరుహముల న,డాటున వెలివచ్చి తేనెఁ • దవిలిన రక్తిన్
జాటుగ మఱియొక భూరుహ,కూటముఁ జేరంగఁ దేఁటి • గొబ్బునఁ జనియెన్. ౭౮

తా త్ప ర్య ము.

ఒకతుమ్మెద చెట్లలోని పూవుల చాటుననుండి తేనెమీఁది యాశచేఁ దటాలున దానివిడిచి వెలుపలికి వచ్చి మఱి వేఱుచెట్లయందుఁ దేనె విస్తారముగ నుండుటచే వానిని జేరఁ బోయెను.

కం. తఱచుగఁ దమకుం దామిల, నెఱసిన యొఱపైన విరుల • నెఱిగల నేలల్
దెలిఁకొనుచు హాయిగా నిటఁ, బఱవని పూఁబఱపు లగుచు • భాసిలెఁ గంటే. ౭౯

ఒఱపు = అందము, తెలిఁకొనుచుఁ = తెలిఁకొని బయలుపడుచు, నెఱి = అందము.

తా త్ప ర్య ము.

విశేషముగ మేలిపూలు తమంతటఁదామే రాలుటచే నందమైన నేలలు సుఖముగ మనుష్యులు పఱువని పూలపాన్పులై ప్రకాశించుచున్నవి.

కం. పలుపలువన్నెల యలరులు, గలయఁగ సానువుల రాలి • కమనీయములై
విలసించెఁ బసిమి కెంపులు, వెలిపాన్పులలీలఁ గంటె • వే సౌమిత్రీ. ౮౦

అలరులు = పూలు.

తా త్ప ర్య ము.

నానావిధములగు రంగులుగల పూలు చఱులయం దంతట రాలి మనోహరములై బంగారెఱుపు తెలుపు గలిగి పఱచిన పఱుపులవలెఁ బ్రకాశించుచున్నవి. లక్ష్మణా ! చూచితివా !

కం. కుసుమసమయంబునఁ ద్రుమ, విసరంబుల సుమచయంబు • విరివిం గంటే
కుసుమోత్తంసిత తరువులు, పసమీఱెఁ గదన్న మెట్టి • ప్రక్కలఁ గనిన౯. ౮౧

ద్రుమ విసరంబుల=చెట్లసమూహముల,సుమచయంబు=పూలగుంపులయొక్క, విరివి=విస్తారమును,కుసుమోత్తంసితతరువులు=పూలు కొనలయందుఁగల చెట్లు.

తా త్ప ర్య ము.

లక్ష్మణా ! యీవసంతసమయంబునందుఁ జెట్ల సమూహములం దెంత విస్తారముగఁ బూలున్నవో చూచితివా ! అన్నా ! యేప్రక్కఁజూచినను బూవులు కొమ్మల కొనలయందుఁ బసగలిగియున్నవి.

కం. పాటికి నన్యోన్యంబును, బోటికివలెఁ బూచి తెప్ప • భూజములు పరీ
పాటిగఁ దేఁటులమ్రోఁతల, మాటికి నొండొంటి గేలి • మాటలఁ జేరెన్. ౮౨

అన్యోన్యంబును = పరస్పరమును.

తా త్ప ర్య ము.

ఈ వృక్షములు దానివలె నేను బూచవలెనని యొకదానిమీఁద నొకటి పోటి వైచికొని చక్కఁగాఁ బూచి తుమ్మెదల ఝుంకారముల నెపమున నొకదానిని నొకటి నీవు కొంచెమే పూచితివే. నేనెంత పూచితినో చూడుమని పరిహాసము లాడుచున్నవి.

కం. ఈ కారండవశకునము, ప్రాకటశుభ వారి మునిఁగి • రమణితోఁ దానుఁ
నా కతనుతాప మొదవ ర,తీకేళిం గూడెడిఁ గ • దే సౌమిత్రీ. ౬౯

కారండవశకునము=నీటికోడి పక్షి, రమణి=ఆఁడు నీటికోడి, అతనుతాపము = మదన తాపము. రతి, రతీయని రెండు రూపములుగలవు. అథో రతిః రతీ కామ ప్రియా ప్రీత్యోః॥ నానా ॥౮॥

తా త్ప ర్య ము.

ఈ నీటికోడి తన భార్యతో నీళ్ళలో మునిఁగి స్నానముచేసి నాకు మదన తాపము కలుగునట్లు రతికేళిఁ గూడుచున్నది.

కం. మందాకినితటినికి నీ,యందంబు మనోజ్ఞ భంగి • యలవడుట జగం
బందు మనోరమగుణముల, నెందును విఖ్యాతిఁ గాంచె • హృష్టిప్రదమై. ౭౦

మందాకిని తటినికిఁ = గంగయనెడు నదికి, ఈ యందంబు = ఈ పంపానది యందము, మనోజ్ఞ భంగి = మనోహరమైన విధముగ, అలవడుటఁ = లభించుటచే, హృష్టిప్రదమై = సంతోషకరమై.

తా త్ప ర్య ము.

గంగానదికి నీ పంపానదియొక్క యందము లభించుటచేఁగదా మనోహర గుణములచే లోకమునఁ బ్రసిద్ధికెక్కెను. గంగానదికంటె నిదియేమిటను దక్కువ గాదని భావము.

కం. కనులారఁ గనుచు నా సతి, మనసారఁగ నిందు నుండ • మరగితి మేనిఁ
విను స్వర్గ మా యయోధ్యయు,మనమున స్మరియింపఁజాల•మాన్య చరిత్రా. ౭౧

తా త్ప ర్య ము.

నా భార్యను నేను గన్నులారఁ జూచుచు నిందుమనస్సున మనముండఁగలిగె నేని నా కా స్వర్గముమీఁదను అయోధ్యమీఁదను మనస్సుపోదు. పరిపూర్ణానందాను భవము ప్రధానము. అది యెందుఁగలుగునో యాస్థలమే సేవ్యము. స్వర్గవైకుంఠము లం దానందానుభవమే ప్రధానమయినపుడు, చేతినుండు దీనిని విడిచి వానికై పరువు వాఱనేల? కనుకనే భగవత్కైంకర్యమువలనఁ గలుగు నానంద మిా లోకమునందే కలిగనేని భక్తునకుఁ బ్రపన్నునకు వైకుంఠముతోఁ బని లేదు. 'మరగితిమి' అని బహు వచనము ప్రయోగముచే 'ఉర్వీజ నీవునుగూడి యాడుచుఁ గొండలకోటుల న్నిదురఁ గూరియు యున్నను మేలుకొన్నఁ గోదండ ధరుండనై మెలపుఁ నాలిచి పర్వము నేన తీర్చెదఁ' అనిచెప్పిన నీవును అని భావము.

ఆ. వాని మాటలేల • వసుమతీసుతతోడ, దంబుదీరు శాద్వ•లంబులందు
నేరమి పడఁగలుగ • నేటికిఁ జింతింతు, నబుసుపోకకైన • నున్నవాని. ౭౨

ఉన్నవానిన్ = తక్కిన వానిని, శాద్వలము = పచ్చికనేల.

తాత్పర్యము.

స్వర్గము వైకుంఠము ముచ్చట లటుండనిమ్ము. సీతను జూచుచు నీ మినమిన మెఱయు పచ్చికపట్టులందు మన ముండఁగలిగినచోఁ బ్రొద్దుపోవుటకైనను దక్కిన వాని నేల చింతింతును! మన మువ్వురము దప్పఁ జింతింపవలసిన వేఱుతత్త్వము లేదు.

ఉన్నవాఁడు - అన్యుఁడనుటకు- 'మః అతివా సిద్ధము నాఁటి బాలకున కీ యాకార మీవర్ణమీ । గతి యీహాస విలోకనస్వరము లీ గాంభీర్య మీకాంతియీఁ! దతఁడే కాఁదగు నున్నవారలకు నా యాత్మేశు సారూప్యసం । గతి సిద్ధింపదు వీని యందు మిగులం గౌతూహలం బయ్యెడిన్. భాగ. ౧౦ ఉత్తర.

కం. ఇవురుల మొగడలఁ దలిరుల, నవురగు నాకులను మిగుల•సంపన్నములై
ఛవి మీఱు తరులవనముల, రవరవలన్ వేఁదు రెత్తె•రా! నా కనఘా! ౭౩

ఇవురులన్=చిగుళ్ళచేతను, మొగడలన్=మొగ్గలచేతను, తలిరులన్=పూవులచేతను, సంపన్నములై=పూర్ణములై, ఛవి = కాంతి, వేఁదుఱు = ఉన్మాదము, రవరవలన్ = కాంతులచే.

తాత్పర్యము.

తమ్ముఁడా! చిగుళ్ళచేతను మొగ్గలచేతను పువ్వులచేతను అందమైన యాకుల చేతను మిక్కిలి పూర్ణములై కాంతిచే నతిశయించిన యీ చెట్లుగల వనముల కాంతులచే నాకుఁ బిచ్చి యెత్తినట్లున్నది. సీతాదేవియొక్క పదములు రదములు నవ్వులు మొదలగు వానిని స్మృతికిఁ దెచ్చుటచే నాకీ వనము లున్మాదకరములైనవనిభావము.

కం. జక్కవలు బెగ్గురులు జల, కుక్కుటములుఁ గ్రౌంచములును • కూజద్ద్విజముల్
పెక్కులు జింకలుఁ బందులు, మిక్కుట మగు పంపఁ గంటె•మిక్కిలి వెలిఁగెన్. ౭౪

జక్కవలు = చక్రవాకములు, జలకుక్కుటములు = నీటికోళ్ళు, కూజత్ = ధ్వనించుచున్న, ద్విజముల్ = పక్షులు.

తాత్పర్యము.

చక్రవాకములు బెగ్గురులు నీటికోళ్లు క్రౌంచములు కూయు పక్షులు అనేకములగు జింకలు పందులు మితిమీఱి యున్నవి. ఈ పంపానదిని చూచితివా! ఇది నదీవర్ణనమే కాని సరోవరవర్ణనము కాదు. ఇందు జింకలు పందులు నీళ్లు ద్రావ వచ్చునని గ్రహింపనగు.

కం. సామోదద్విజచయములు, శ్యామామణిఁ జంద్రముఖిని • సారసనేత్రిన్
నా మనమునకుం దెచ్చియుఁ, గామము నాలోనఁ గొలఁది•గడవం జేసెన్. ౭౫

సామోద = సంతోషముతోఁగూడిన, ద్విజచయములు = పక్షులగుంపులు, కోలఁది గడవక = మితిమీఱునట్లు,

తా త్ప ర్య ము.

యువతీరత్నము చంద్రముఖ కమలలోచన యగు సీతాదేవిని నీ సంతోష ముతోఁ గూడిన పక్షిసమూహములు నాకు స్మృతికిఁ దెచ్చి నాకు మితిమీఱిన కామ మును గలిగించుచున్నవి.

కం. హరిణీచయసంగతముల, హరిణంబుల సానుభూము•లందుం గనుమీ
హరిణీశాబకనయనా, విరహీకృతు నన్ను దీను • వీక్షింపవనా. ౭౪

హరిణీచయ = ఆఁడుజింకల గుంపులతో, సంగతములన్ = కూడినవానిని, హరిణంబులన్ = మగజింకలను. సానుభూములందున్ = చఱియల ప్రదేశములందు, హరిణీశాబకనయనా = జింకపిల్లకన్నులవంటి కన్నులుగలదానిచే, విరహీకృతున్ = వేఱుగాఁ జేయఁబడినవానిని

తా త్ప ర్య ము.

ఆఁడుజింకలతోఁగూడి చఱియలందుఁ దిరుగు మగజింకలను జూడుము. ఆఁడు జింకపిల్లకన్నులవంటి కన్నులుగల సీతను విడిచియుండెడి నన్నుఁజూడుము. అవి యెంత సంతోషముతో నున్నవో, నే నెట్లు లేదృచున్నానో !

కం. మత్తద్విజసంఘంబులు, నెత్తమ్ముల మొత్తములను • నెమ్మదిఁ దిరుగన్
హత్తిన తమి నట, నిట నా,చిత్తము తహతహల నేమి • చెప్పుదు ననుజా! ౭౫

మత్త = మదించిన, ద్విజ = పక్షుల.

తా త్ప ర్య ము.

మదించినపక్షిగుంపులు పర్వతమందలి బయళ్ళఁ గామముచే సంతోష ముతోఁ దిరుగఁగా నిచ్చట నా తత్తఱపాటు నేమని చెప్పుదును.

కం. కాంతాసహితుఁడ నై యీ, కాంతిసుకాంతారమున ని•కామము దీరన్
జింతాచ్యుతిఁ జరియించిన, యంతఁ గదా నాకు స్వస్తి • యగు సౌమిత్రీ! ౭౬

సుకాంతారమునన్ =అందమైన వనమునందు, నికామము = అధికకామము, చింతాచ్యుతిన్ = చింత వదలిపెట్టి.

తా త్ప ర్య ము.

సీతాదేవితోఁ గూడినవాఁడనై యీ మనోహరమైన వనమునందు నధిక కామము చక్కఁబడున ట్లితర విచారము లేక సంచరించినఁగదా నా మనస్సు కుదుటఁ బడును.

కం. పావనపంపావనములఁ, బావనపోతముల నేను • భావని సీతా
భావినితో సేవించిన, జీవము మెయి నిలుచు నోంట • సేమము గలదే. ౭౭

పావన పోతములన్ = పిల్లగాలులను.

తా త్ప ర్య ము.

పావనములయిన పంపానదీ జలములను, పిల్లగాలులను నేను భావని యగు, సీతాదేవితో సేవించినఁగదా నా దేహమునందుఁ బ్రాణములు నిలుచును. అటు గాకున్న నాకు క్షేమముగలదా!

కం. పంపోపవనసమీరము, సొంపుగ బిససూనకుముద • సుమసురభితమున్
లంపటము దీఱఁగా సేవింపఁగల వారె పో భు • విన్ ధన్యతముల్. ౮౦

పంపా + ఉపవన + సమీరము = పంపాసమీపమున నున్న వనములనుండి వచ్చుగాలి, బిససూన = కమలములచేతను, కుముదసుమ=కలువపువ్వులచేతను. సురభితము = సువాసనగలదిగాఁ జేయఁబడినది, లంపటము = గాసి, దూ-లంపట సొంపుగన్ = ఆనందముగ, ఇతరపదార్థసాంగత్యము లేనిది.

తా త్ప ర్య ము.

కమలములచేతను గలువలచేతను పరిమళముగలదిగాఁ జేయఁబడిన పంపా సమీపమందలి వనములగాలి తమ గాసి శమించునట్లు సేవింపఁగలవారే మిక్కిలి ధన్యులు.

కం. ఆ నీరేజవిలోచన, యా నవయౌవనవిలాస • యా రాకాచం
ద్రానన యే గతి విరహా ధీనత వివశాత్మ యగుచు • ధృతి మన నోపున్. ౮౧

ఆ నీరేజవిలోచన=ఎందో దూరమునందున్న కమలములవంటి కన్నులుగలది, నవయౌవనవిలాస = నూతన యౌవనమువలనఁ గలుగు సౌందర్యముగలది, రాకా చంద్రానన=నిండుపున్నమనాఁటి చంద్రునివంటి ముఖముగలది, విరహ + అధీనత = వియోగమునకు వశపడుటచే - వివశాత్మ = పరవశమైన మనస్సుగలది, ధృతిౕ = ధైర్యముచే.

తా త్ప ర్య ము.

ఆ కమలాక్షి, యా క్రొత్తప్రాయంపు సుందరి, యా నిండుచందురుఁబోలు నెమ్మోముగలది, యేవిధముగ వియోగపాటునఁ బరవశయై ధైర్యముతోఁ బ్రాణము నిలుపుకొనఁగలదు. దానికై నేను దుఃఖించెదను.

శ్రీరామచంద్రమూర్తికిఁ గామ మొకటియే కారణముగాదు. దానికంటెఁ బ్రబలకారణములు గలవని వాని నిఁకమీఁద వాల్మీకి చెప్పుచున్నాఁడు.

చం. అనఘుఁడు సత్యవాది మహి • తాత్ముఁడు ధర్మరతైకశీలుఁ డా
జనకుఁడు గోష్ఠి మా కుశల • సంపద ప్రశ్నము చేసి యల్లుఁడా!
తనయకు సేమమా? యనిన • దానికి నే మని చెప్పువాఁడ మా
నిని నెవఁడో హరించెను వ • నిస్థలి నంచు వచించువాఁడనే. ౮౨

తాత్పర్యము.

వియోగము నెట్టులైన సహింతు ననుకొమ్ము. అవమాన మెట్లు సహింతును? ఏమి యవమానము వచ్చునందువా? సీతాదేవి తండ్రి జనకరాజు పాపరహితుఁడు, యథార్థము పలుకువాఁడు, గొప్ప పూజ్యమగు మనస్సు గలవాఁడు, ధర్మమందే యాసక్తిగల యాచారముగలవాఁడు, యిట్టివాఁకు నేను మరలిపోయినపుడు నిండుసభలో 'అల్లుఁడా! నాకూఁతురు సేమముగా నున్నదా' యని కుశలప్రశ్నము సేయఁగా నే నేమని ప్రత్యుత్తర మియ్యఁగలను. నీ కూఁతు నెవఁడో యెత్తికొని పోయినాఁడని చెప్పుదునా? ఇంతకంటె నవమానప్రసంగము మఱి యొకటి కలదా.

కం. ననుఁ గన్నతండ్రి నన్నుఁ, వనములఁ బడు పొమ్మ టన్న • వనజాక్షియు న
న్ననుగమనం బొనరిచె సజ్జనసుతమార్గమున నట్టి•సతి గతి యేమో. ౮౩

తాత్పర్యము.

నన్నుఁగడుపారఁ గన్నతండ్రియే నా యందుఁ బ్రేమ వదలి రామా! నీవడవుల పాలై పొమ్మని చెప్పఁగా సీతాదేవి సజ్జనులచే స్తోత్రము చేయఁదగినమార్గము ననుసరించి భర్తవెంట భార్యయును న్యాయమును బురస్కరించుకొని నా వెంట వచ్చెను. దానివెంట నేను బోనైతినిగదా? నేనేమి మగఁడను? ఏమికృతజ్ఞుఁడను? అట్టిది యెక్కడ నేగతిఁ బట్టెనో !

తే. రాజ్యహీనునిఁ గృపణు ని•ర్భాగ్యతముని
వెంటనంటియు నడవుల • జంట విడక
యున్న రవ కరుదెంచిన•యువతిఁ బాసి
యేమి గని మేనఁ బ్రాణంబు • లేను నిలుప. ౮౪

రాజ్యహీనునిన్ = రాజ్యము లేనివానిని, కృపణు=దీనుని, నిర్భాగ్యతమునిన్ = దరిద్రులలో శ్రేష్ఠుని.

తాత్పర్యము.

లక్ష్మణా! 'గడనగల మగనిఁజూచిన నడుగడుగున మడుఁగు లిడుదు రతివలు తమలో, గడనచెడు మగనిఁజూచిన నడపీనుఁగు వచ్చెనంచు నగుదురు సుమతీ' యను నట్లు రాజనని పేరే కాని రాజ్యమూ లేదు. అందరు పట్టాభిషిక్తులే యున్నారా? సంతోషముగ లేరా యనిన నావలె సంతోషహీనులై యేడ్చుచుండువారెవరుగలరు? నవ్వుచునో యేడ్చుచునో కలది దిని కొంపలోఁబడి యుండ మానిన దరిద్రులందు శ్రేష్ఠుఁడను. ఇట్టి నా వెంటఁ దన పుట్టినింటికిఁ గాదు, బంధువుల యింటికిఁగాదు, అడవులకు నన్ను వదలిపెట్టక, గట్టిగ శ్వాస విడిచిన నే నాయాస పడుదునేమో యని గట్టిగ శ్వాసము విడువక వచ్చిన పడుచును వదలి మఱి దేనిఁజూచి ప్రాణములు దేహమున ధరింపఁగలను ?

సీ. కందునా నేఁ గొమ్మ • ఘుమ్మను కమ్మని, యుద్దంపునిద్దంపు•ముద్దుమోము
విందునా వీనుల•విందుగాఁ దులలేని, మొలనవ్వు హాస్యంపు•గలికిపలుకు
ఉందునా తాఁ గుందు•నొంద నట్లింగజ, బాధిడు ననుఁ దేటఁ•బలుక మరల
మందునా నే నిఁక • మందయానను బొంది, డెంద మానందాన • సందడింప
తే. నేమిరా సేయువాఁడ నే • నేగఁ బురికిఁ, దల్లి కౌసల్య మృదుభావ•తనయ! రామ!
యేది నాకోడ లంచన • నేమటంచుఁ, జెప్పు మనెదవురా నన్నుఁ • జిన్నికుఱ్ఱ.

మందునా = జీవింతునా.

తాత్పర్యము.

లక్ష్మణా! సీతాదేవియొక్క గుమగుమ కమ్మవాసనలు వెదచల్లు నద్దము వంటి నునుపైన ముఖమును జూడఁగలనా? చెవులపండువుగా ననమానమైన చిఱునవ్వుతోడ హాస్యముగాఁ బలుకు సుందరిమాటలు వినఁగలనా? తనకు మనస్సులో బాధ యున్నను నేమియు లేని దానివలె నా మదనతాపము చల్లారఁ బలుకఁగా జీవింపఁగలనా? మెల్లని నడకగల సీతాదేవిని గూడి సంతోషముతోడి హృదయములో జీవింపఁగలనా? తమ్ముఁడా! నేనేమిరా చేయుదును! అయోధ్యకుఁబోఁగానే కల్లకపటము తెలియని మృదుస్వభావ మాతల్లి కౌసల్య యెదురుగావచ్చి, కుమారా! నా కోడ లేదిరా యని యడుగునే, ఏమని ప్రత్యుత్తర మిమ్మనెదవురా!

క. చనుమా లక్ష్మణ పురికిని, గనుమా సౌభ్రాత్రరతునిఁ • గైకతనూజున్
మనుమాట కల్ల నే నిఁక, ననుమానము లేదు జనకు•నాత్మజ లేమిన్. ౧౧౪

మనుమాట = బ్రతుకుదు ననువార్త.

తాత్పర్యము.

లక్ష్మణా! నీ వూరికిఁబొమ్ము, నీగతి యేమియుందువా! సీతను విడిచి నేను బ్రతుకలేను. ఒక్క బాధయైన నెట్లైన సహింపవచ్చును. నా సుఖకారణమైనది, తన సుఖములక్ష్యముసేయక నాకు సుఖముగూర్ప నేవిధముగను నిష్ప్రయోజకుఁడగు నావెంట నడవులకు నన్నునమ్మి వచ్చినది. అట్టిదానిని విడిచి నే నేమని బ్రతుకుదును. సీతాపతి, సీతాభర్త, సీతాప్రియుఁడు. సీతామనోహరుఁడు, సీతాప్రాణేశుఁడని యెవరైన ననిరా, యేమని వారి ముఖముఁ జూతును. మొండి బ్రతుకు బ్రదికి యయోధ్యకు వచ్చితి ననుకో; మామగారి కేమిచెప్పుదును. కన్నతల్లి కేమిచెప్పుదును. వారు పిలుచుకొని పోవలదనినను పెద్ద మగవానివలెఁ బౌరుషశాలివలెఁ బిలుచుకొని వచ్చితినే! ఇప్పుడు వా రేమందురు! కామమున కేడ్తునా? నా యనాథత్వమున కేడ్తునా! అవమానమున కేడ్తునా! దేనికని యేడ్తును. కావున నిన్ని దుఃఖములతో నీదేహము నిలువదు. నీవూరికిఁబోయి భరతునొద్దఁ జేరుకొనుము. ఆయన కైక కొడుకయినను సోదరప్రీతిగలవాఁడు. నిన్ను నలక్ష్యముసేయఁడు. పొమ్ము.

కం. అని యనదవోలెఁ బరిదేవనముం గావించుచున్న • వలనుం గని యి
ట్లను సమయోచితహితగతి, సనయోక్తుల లక్ష్మణుండు • సంతాప మడఁగన్. ౮౭

అనదవోలె=అనాథువలె, పరిదేవనము=ఏడుపు, అడఁగన్=క్షీణింపఁగా.

తాత్పర్యము.

ఈ ప్రకారము శ్రీరామచంద్రమూర్తి యెంతో సమర్థుఁడయ్యు దీనివలె నేడ్చుచుండుటఁ జూచి సమయమునకుఁదగిన హితము నీతితోఁగూడిన మాటలాయన సంతాప ముపశమించునట్లు లక్ష్మణుఁ డిట్లనెను.

లక్ష్మణుఁడు రామునకు ధైర్యోక్తులు చెప్పుట.

కం. అన్నా! ధైర్యము పూనుము, చన్నె నినుఁబోటి ధీర • సత్తముఁడును నా
పన్నతఁ గుందఁగ వగవకు. మన్నా! నామనవి వినఁగ • దన్నా! యన్నా! ౮౮

తాత్పర్యము.

అన్నా! ధైర్యము వహింపుము. నీవంటి ధీరజనోత్తముఁడు కూడ నాపద్దశ దుఃఖింపవచ్చునా? శోకింపకుమన్నా! అన్నా! నా మనవి దయయుంచి వినుము.

ఉ. ఇట్టిది గాదె లోకమున • నిష్టజనంబులఁ బాసినంతటన్
బుట్టెడిఁ దీవ్రదుఃఖ మని • బుద్ధిని దెప్ప మెఱింగి యాత్మలోఁ
జుట్టములందు స్నేహమును • జొన్పకు, స్నేహబలంబునం గదా
నెట్టన వత్తి మండఁగను • నేర్చెడి నీళుల నాని యుండియున్. ౮౯

తాత్పర్యము.

ఈ లోకమందుఁ దనకు నిష్టులైన వారు వదలిపోఁగాఁ దీవ్రదుఃఖము కలుగును. ఇది లోకధర్మము అని నీ మనస్సునకుఁ దెచ్చుకొనుము. తెచ్చుకొని యేమిచేయు మనెదవా? ఎవ్వరిమీఁదను, ఏ బంధువులమీఁదను స్నేహభావ ముంచకుము. అన్నిదుఃఖములకు స్నేహభావమే కారణము. నీళ్ళలో నానిన వత్తియైనను స్నేహము (చమురు) సాంగత్యముచే మండుచున్నదికదా. నీళ్ళలో నానినవత్తి మండదు. చమురులో నానినది మండును. వత్తిని గాల్చునది స్నేహమేకదా(చమురేకదా ('వైరాగ్యమేవాభయ' మ్మన్నట్లు స్నేహము వదలుము. అటయిన సీతపోయినఁ బోనీలే యని యూరకుండుమందువా ?

ఉ. వార్త యొకింతయేన్ దెలియ • వచ్చిన నిమ్మట ధారిణీసుతా
హర్త యెవండటం దెలిసి • నర్పణ సేయుదు నీకుఁ, జేయఁడేన్
ధూర్తత భోగిలోకమునఁ • దూఱిన జానకితోడ మాంసభు
గ్భర్త హరిప్రసూజఠర • భాగముఁ జొచ్చినఁ జించి చెండెదన్. ౯౦

ధారిణీసుతాహర్త=సీతను హరించినవాఁడు, ధూర్తత=దుర్వృత్తిచేత, భోగిలోకమునన్=పాతాళమునందు, హరిప్రసూ=ఇంద్రుని తల్లియగు నదితియొక్క, జఠరభాగము=ఉదరప్రదేశము.

తాత్పర్యము.

సీతను బోఁగొట్టుకొని యూరకుండు మని నేను చెప్పలేదు. ముందు మనము సీత యెం దున్నదా యను విషయము తెలియవలె దానికై మనము కృషి చేయవలె. అట్టు లామె యునికిస్థానము మనకుఁ దెలిసెనా యిఁక వారు చంపుదు రని భయపడి సీతను హరించినవాఁడు సీతాదేవిని దనంతటఁ దానే తెచ్చి నీకు సమర్పించును. అట్టు లీయక జానకితోఁ బాతాళలోకమునఁ దూఱినను ఇంద్రుని తల్లి కడుపులో దాఁగినను వానిని జీల్చి చెండాడెదను. నీవు శ్రమింపవలసిన పనిలేదు. సీతాహరణమువలన దుఃఖము నాకు లేదా? అవమానము నాకు లేదా! నీవు సీతకు మాత్రమే దుఃఖించుచున్నావు. నేను మీ యిరువురకై శోకింపవలసి యున్నది. కావున 'గతాసూ నగతాసూంశ్చ నానుశోచంతి పండితాః' యన్నట్లు కానవచ్చు నీకుఁగా నేడ్వను. కానరాని యామెకు నేడువను. కార్యము సాధించు నుపాయము వెదకుచున్నాను.

కం. పత్నికి నై ధీజనతా,రత్నమ వగవకుము ధృతిని • గ్రాలుము నతి నే
యత్నమునను సాధింతము. యత్నింపక చెడినకార్య • మగుటయుఁ గలదే. ౯౧

పత్నికినై=భార్యకై, ధీజనతారత్నమ=బుద్ధిమంతులలో శ్రేష్ఠుఁడా, ధృతిని=ధైర్యముచే.

తాత్పర్యము.

భార్యనిమిత్తమై యేల యెంతో బుద్ధిగలవాఁడ వయ్యు బుద్ధిమంతులలో శ్రేష్ఠుఁడవయ్యు నాలోచన తెలియని వానివలె నేడ్చెదవు? ఏడువకుము. ఏడ్చుచు నూరక కూరుచుండిన నే కార్యము గాదు. నీ కేడుపు ప్రధానమా? సీతను మరలఁ బొందుట ప్రధానమా? రెండవది ప్రధానమేని దానికై కృషి చేయుదము. ఆ కృషికి ధైర్యము ముఖ్యము. కావున ధీరుఁడవు కమ్ము. ఏవిధముగనైన సరియె సీతను మరల సాధింతము. ప్రయత్నము చేయకుండినచోఁ జెడిన కార్యము చక్కఁబడునా?

శా. ఉత్సాహంబునకంటె లేదు బల మా • యుత్సాహమే శక్తి యా
సోత్సాహుం డగువాని కియ్యవని లే • దొక్కండు దుస్సాధముల్
సోత్సాహుం డగు వానికార్యములఁ బ్ర • త్యూహంబు లే దెందు నే
నుత్సాహం బొకఁ డూనుమీ కవఁగ నో • నుర్వీసుతేశా రాఘవా! ౯౨

దుస్సాధముల్ = సాధింపరానిది, ప్రత్యూహము = విఘ్నము.

తాత్పర్యము.

అన్నా! నీ వుత్సాహము విడనాడుట తగదు. ఉత్సాహమునకంటె బలము లేదు. ఉత్సాహమే శక్తి. ఉత్సాహవంతునకు సాధింపరానిది లేదు. ఉత్సాహముతోఁ బనిసేయువాని కార్యమును విఘ్నములు చెఱుపలేవు. రామచంద్రా! నీవొక యుత్సాహము కలవాఁడవైతివా సీతను దప్పక మరలఁ జూడఁగలవు.

కం. వెనుకకు నెట్టుము శోకము, కొనియాడకు కామవృత్తిఁ ♦ గోవిదుని మహా
త్మని సుకృతాత్ముని రామా, నిను నీవ యెఱుంగ కున్న ♦ నే నే మందున్? ౧౨౩

తా త్ప ర్య ము.

శోకమును వెనుకకుఁ ద్రోయుము. కామవృత్తి వదలుము. నీవు కోవిదుఁడవు. మహాత్ముఁడవు. సుకృతాత్ముఁడవు. రామచంద్రా! యిట్టి నిన్ను నీవే తెలిసికొన లేకున్న నే నేమని చెప్పుదును?

కోవిదుఁడు = శాస్త్రమర్యాద తెలిసినవాఁడు- మహాత్ముఁడు = మహాధైర్యశాలి- సుకృతాత్ముఁడు = చక్కఁగా శిక్షింపఁబడిన మనస్సు గలవాఁడు.

అతి వాత్సల్యమును వదలుము, 'సాధుకర్మకారీ సాధు ర్భవతి పాపకర్మకారీ పాపీ భవతి' యను ధర్మశాస్త్రమర్యాదను నీవు నాకుఁ బూర్వమెన్నియో తడవలు చెప్పియున్నావే! దానిని దలంపుమని భావము. గోవిందరాజీయము.

'మహాత్మానం మహాధృతిం పరమాత్మానం వా' యని తీర్థీయము. ఇచ్చట లక్ష్మణుఁడు చెప్పిన యీ 'మహాత్మానం కృతాత్మాన మాత్మానం నావబుధ్యసే' యను వాక్యములే యుద్ధకాండమున ౮౩ వ సర్గము ౪౩ వ శ్లోకంబునఁ జంపఁబడిన మాయాసీతకై రామచంద్రమూర్తి దుఃఖించుసమయంబున లక్ష్మణుచేఁ జెప్పఁబడెను.

చం. అనవుడు బోధితాత్ముఁ డయి ♦ యా యనఘుండును శోకమోహముల్
మనమున మాని ధీరతఁ బ♦ముంచితకీర్తి వెసన్ ఝరీదరీ
వనములఁ జూచుచున్ సమద♦వారణగామి చనన్ సుమిత్రనం
దనుఁడును నప్రమత్తుఁ డయి ♦ ధర్మబలంబులఁ గాచుచుం జనెన్. ౧౨౪

అనవుడున్ = అని చెప్పఁగా, బోధితాత్ముఁడయి=హెచ్చరిక గల మనస్సు గలవాఁడై, ధీరతన్ = ధైర్యముచే, ఝరీ = కొండవంకలను, దరీ = గుహలను, సమద = మదముతోఁ గూడిన, వారణగామి=ఏనుఁగు నడకవంటి నడక గలవాఁడు. అప్రమత్తుఁడయి=హెచ్చరిక తప్పనివాఁడయి, 'అన్నా! ధైర్యము పూనుము; ఉత్సాహంబు వహింపు'మని రాజధర్మము చెప్పుటచేతను, వార్త యొకింతయేని తెలియ వచ్చిన నేనే వానిఁ జంపి తెచ్చెదనని బలము చెప్పుటచేతను, ధర్మబలంబులన్=వింటి బలము చేతను దేహబలముచేతను; సుమిత్రానందనుఁడు అనుటచే "ఏమఱవు సుమీ యెప్పుడైన నీ మనంబున నేని రాముఁడేగ వనాళి" నని కదా సుమిత్ర కొడుకునకు బోధించెను. ఆ మాట స్మరణమునకుఁ దెచ్చుకొన్నాఁడనుటకు సుమిత్రనందనుఁ డని చెప్పఁబడెను.

తా త్ప ర్య ము.

అని యీ ప్రకారము లక్ష్మణుఁడు చెప్పఁగా నాయన చెప్పినమాటలు సత్యమని దుఃఖము విడిచి హెచ్చరికఁ గలవాఁడై వాత్సల్యాతిశయమునఁ గలిగిన శోకమును దానివలనఁ గర్తవ్యము నుపేక్షించుటయు రెండును వదలి వాస్తవశోక మో

హాములను దోషములు లేని శ్రీరామచంద్రమూర్తి ధైర్యము వహించి శీఘ్రముగా సెలయేళ్ళు గుహలు-అడవులు చూచుచు మదించిన యేనుఁగువలె నిర్భయముగా నడచుచుఁ బోఁగా సుమిత్రాపుత్రుఁడును హెచ్చరికతో ధర్మవాక్యములు చెప్పుటచేతను, తన భుజబలము గుఱించి చెప్పుటచేతను రక్షించుచుఁ బోయెను.

—♦ ౨వ సర్గము. సుగ్రీవుఁడు రామలక్ష్మణులను జూచి భయపడుట ♦—

ఉ. ఈవిధిన్ ఋశ్యమూకకుధ ♦ రేంద్రసమీపతలంబునందు నా
భూవరనందనుల్ దిరుగ ♦ భూరితరాద్భుతదర్శనీయులన్
దేవసమానవిక్రములఁ ♦ దేఁకువ గన్గొని కొండమీఁది సు
గ్రీవుఁడు చేష్టలం దొఱఁగి ♦ కీడ్పడఁ జొచ్చెను భీతచిత్తుఁడై. ౯౫

ఇఁక సీతాప్రాప్తికై బీజము ప్రారంభించుచున్నాఁడు. ఈవిధిన్=ఈవిధముగ, కుధరేంద్ర=పర్వతశ్రేష్ఠముయొక్క, భూరితర=మిగుల గొప్పయగు, అద్భుత=ఆశ్చర్యకరమైన, దర్శనీయులన్=చూడఁదగిన సుందరులను, తేఁకువన్=భయముతో.

తాత్పర్యము.

ఈ విధముగ ఋశ్యమూక పర్వతము దాపునందు నా రాజకుమారులు సంచరింపఁగా మిగుల నాశ్చర్యకరమై చూడఁదగిన సౌందర్యముగలవారిని దేవతల విక్రమముతో సమానమైన విక్రమముగలవారిని గొండమీఁద నున్న సుగ్రీవుఁడు భయపడుచుఁ జూచి చేష్టలు మాని భయముచే బాధపడఁ జొచ్చెను.

హ్లాదిని. కనుఁగొనినంతనె ♦ క్ష్మావరసుతులన్
వనచరవర్యులు ♦ వారని వెఱచేఁ
జనిరి వనాటని ♦ శాంతము సుఖదం
బును నగు నాశ్రమ ♦ ముగా వడిఁ దఱియన్. ౯౬

వనాటనిశాంతము = సుగ్రీవాది వానరు లుండు గుహ, సుఖదము=సంతోషకరము, తఱియన్=సమీపింపఁగా, హ్లాదిని: నజజనగలు గణములు; ఎనిమిదింట యతి.

తాత్పర్యము.

సుగ్రీవుఁడే కాక తక్కిన వానరులు కూడ రామలక్ష్మణులఁ జూచినంతనే భయాతిశయమున వాలిపంపున నెవరో తమ్ముఁ జంప వచ్చినారని తలఁచి తాము దాఁగియుండు మతంగాశ్రమ గుహ యొద్దకుఁ బోయిరి. పంపానది కుత్తరపు వైపున రామలక్ష్మణులు దక్షిణమున సుగ్రీవాదులు నున్నవారు.

కం. వీరుల గురుతరభద్రా, కారుల సోదరులఁ జాప ♦ కాండకృపాణీ
ధారుల రాఘవులను బలసారుల రవిసూతి చూచి ♦ శంకితుఁ డగుచున్. ౯౭

గురుతరభద్రాకారులన్=మిగుల గొప్పవియు మనోహరములునగు రూపములు గలవారిని, చాప, కాండ, కృపాణీ ధారులన్=విల్లు బాణము కత్తి ధరించినవారిని, బలసారులన్=సారవంతమైన బలముగలవారిని, శంకితుఁడు = సందేహించినవాఁడు-

తాత్పర్యము.

వీరులను మిగుల మనోహరములగు నాకారములు గలవారిని, అన్నదమ్ములను, విల్లు బాణము ఖడ్గము ధరించిన వారలను, రఘువంశమునఁ బుట్టిన రామలక్ష్మణులను సారవంతమైన బలము గలవారలను సుగ్రీవుఁడు చూచి సందేహించినవాఁడై.

చం. తటతటలాడ గుండియలు • దద్దయు దిక్కుల నెల్లఁ జూచుచున్
దటుకున నిప్పుఁ ద్రొక్కినవి•ధంబుగఁ దత్తఱఁ బాద మొక్కచోఁ
ద్రుటియును నిల్పఁ డా కలుష•దూరులఁ జూచుచు వీడి స్వస్థలం
బటమట నందు నిర్వ్యక భ•యార్దితుఁడై భృశశోకతప్తుఁడై. ౯౨

కలుషదూరులన్ = నిర్మలమనస్సుగలవారిని, తనయందెట్టి పాపబుద్ధి లేనివారిని, భయార్దితుఁడై = భయముచే బాధపడువాఁడై, భృశ = అధికమగు, శోకతప్తుఁడై = శోకముచేఁ దపించినవాఁడై.

తాత్పర్యము.

గుండియలు భయముచేఁ దటదట కొట్టుకొనఁగా నాలుగు ప్రక్కల నిక నెవరైన నే ప్రక్కలనైన వచ్చుచున్నారేమో యేప్రక్క పరువెత్తుదమని చూచుచు నిప్పుద్రొక్కిన క్రోఁతివలె నొకచో నిలువక యొకనిమిషమైన రెండు కాళ్లొకచోఁ బెట్టక యే పాప మెఱుఁగని వారలఁ జూచుచుఁ దామున్న స్థలమువదలి యందు నిల్వక భయపీడితుఁడు, శోకతప్తుఁడై.

సీ. ఉండినచోటన • యుండుట మేలొ ప,లాయనం బొట య•త్యంతశుభమొ
యని తలపోసి తా • ననుచరయుతుఁ డయి, సచివుల కనియె నీ•చందమునను
గంటిరే వారల • ఘనశుభాకారుల, వీరులఁ గాసార•తీరమునకు
వారెవ్వరో కాని • వంచనామతిఁ జేసి, నారచీరలు దాల్చి•నారు గాక
తే. వాలికిని నాకు విడువని•వైర ముంట, వాలిపంపున వచ్చిన•వారు వారు
కపటమునిరూపముల నటు•గాక యున్నఁ, దాపసుల కేల శరచాప•ధారణములు.

అనుచరయుతుఁడు = మంత్రులతోఁగూడినవాఁడు - కాసారతీరమునను = మడుఁగునొడ్డున- పలాయనంబు=పరు వెత్తుట.

తాత్పర్యము.

ఈ పర్వతమందే యుందమా - యనిన వీ రిచ్చటికి వత్తురేమో - వారికి శాపభయము లేదా- ఇది విడిచి వీరికిఁ జిక్కక మఱియొకచోటికిఁ బోదమా యనిన నచ్చట వాలి పైపడివచ్చును. అని యాలోచించి తనతోడఁ దిరుగు వానరుల మంత్రులనుజూచి యిట్లనెను. మంత్రులారా! మడుఁగునొద్ద మిగుల శుభకరమైన రూపములు గల వారిని వీరులను జూచితిరి కదా- వా రెవ్వరో యేమో నిజమైన మునులు గారు. వంచించుటకై నారచీరలు కట్టినారు. ఎవరిని వంచింప నిట్లు వచ్చినా రందురా? నన్నే- ఏలన- వాలికి నాకుఁ బ్రాణాంతకమైన విరోధ ముండుటచేత వానికి నేను వశ

పడలే దని నాపై వైరము సాధింప నిప్పటికి వాఁడు రాఁరాదు. కావున నెవరినో మనుష్యులఁ బిలుచుకొని వచ్చినాఁడు. మును లని మనము సమీపించితిమేని వెంటనే వధింతురు. ఇది వారి యుపాయము. అటుగాదేని తపస్సుచేసికొనువారికి విల్లు బాణము లేల ?

చం. అనవుడు వారలా వరశ • రాసనహస్తులఁ జూచి గుండె ఝ
ల్లన శిఖరంబుననుండి శిఖ • రాంతర మల్లలనాడ దూఁకుచున్
వనగతజీవజంతులు ఘ • నంబుగ బెగ్గిలి పాఱ దుర్గభూ
జనితకుజాళి ద్రెళ్ళఁ జెయి • జాఱిన పాదరసంబు నట్టులై. ౧౦౦

వరశరాసనహస్తులన్ = గొప్ప విండ్లను జేతియందుఁ గల వారిని, శిఖరాంతరము=వేఱొకశిఖరము, అల్లలనాడన్ = వడఁకఁగా, వనగత జీవజంతులు=అడవియందుండు మృగములు, బెగ్గిలి=భయపడి, దుర్గభూజనిత=కొండలమీఁదఁ బుట్టిన, కుజాళి=చెట్ల పంక్తులు,

తాత్పర్యము.

సుగ్రీవుఁ డిట్లు చెప్పఁగా వారును పెద్దవిండ్లను జేతులందు ధరించినవారిని జూచి గుండె లదరఁగా నొక కొండ పేటు నుండి మఱియొక కొండ పేటున కది వడఁకాకునట్లు దూఁకుచు నడవిజంతువులు భయపడి పరువెత్తఁగాఁ గొండమీఁది చెట్లు విఱిగిపడఁగాఁ జేయి జాఱిన పాదరసము బిందువులు చెదరి మూల కొక్కటిగాఁ బోయినట్లు.

కం. ఒక్కఁడు పోయినత్రోవ మ,రొక్కఁడు చన కెల్లవార • లుఱుకుచు వడిమై
నక్కొండ కొండప్రక్కన, యొక్కటి యై సూర్యపుత్రు • నొద్దను నిలువన్. ౧౦౧

తాత్పర్యము.

ఒక్కఁడు పోయిన త్రోవ మఱియొక్కఁడు పోక యొక రొక్క రొక్కొక త్రోవగా నుఱుకుచు నందఱు నొక కొండ చాటునఁ జేరి సుగ్రీవు నొద్ద నిలువఁగా,

— • హనుమంతుండు సుగ్రీవుని భయకారణ మడుగుట • —

ఉ. తామరసాప్తసంభవుని • డాయుచు వాయుసుతుండు పల్కె నీ
కేమిటి కయ్యె నీ వెఱ పి • టేటికిఁ బాఱెదు వాలిభీతిచే
నీ మల ఋశ్యమూకము గ • దే యిట వాలిభయంబు నున్నె! శా
ఖామృగనాథ! వాలియును • గానఁగరాఁ డిటు లేల తొట్రిలన్. ౧౦౨

తామరసాప్తసంభవుని=సూర్యపుత్రుండైన సుగ్రీవుని, డాయుచున్=సమీపించుచు, వాయుసుతుండు = వాయుకుమారుఁడు, హనుమంతుఁడు, శాఖామృగనాథ= క్రోఁతిఱేఁడా.

తాత్పర్యము.

ఆంజనేయుఁడు సుగ్రీవునొద్దకుఁ బోయి వానరరాజా! నీ కేల యీ భయము కలిగెను? వాలిభయముచే నీ విధముగ నేల పరువెత్తెదవు? ఈపర్వతము ఋశ్యమూ

కముగదా ! ఇక్కడ వాలివలన భయముకలదా? ఒకవేళ భయపడుటకైన వాలి యిక్కడను గానరాలేదు. కావున నేల తొట్రుపాటు పడెదవు ?

ఉ. క్రూరునిఁ బాపకర్ము వల • క్రోఁతులఱేనిని గాన నెందు నీ
భీరుత కేమి హేతువు, క • పిత్వ మహో! చరితార్థ మయ్యె నేఁ
డారయ లేవు పూర్ణముగ • హా లఘుచిత్తత, సర్వభూతసం
వారము నెట్లు ప్రోచు నృప • వర్యుఁడు జ్ఞానమతీంగితచ్యుతిన్ ! ౧౦౩

భీరుతకు=భయపాటునకు, కపిత్వము=క్రోఁతి గుణము, వాస్తవముగా ననుష్ఠింపఁబడినది, లఘుచిత్తతన్=గొప్పబుద్ధి లేమిచేత, సర్వభూత సంవారముల్ = సమస్త భూతసంఘమును, జ్ఞానమతీంగితచ్యుతిన్ = జ్ఞానము, మతి ఇంగితము వదలుటచే, జ్ఞానము=సామాన్యజ్ఞానము, మతి=విశేషించి యాలోచించి తెలిసికొనునది. ఇంగితము= అభిప్రాయము సూచించెడి దేహచేష్టల జ్ఞానము.

తాత్పర్యము.

క్రూర కర్మములు చేయువాఁడును పాపపుఁబనులు చేయువాఁడును నగు వాలి నాకెక్కడఁ గనఁబడ లేదు. నీ పిఱికితనమునకు నేమి కారణము ? నీ క్రోఁతి స్వభావము సార్థకమయ్యెను. గొప్ప మనస్సులేనివాఁడ వగుటచే ముందు వెనుకలు సాధకబాధకములు పూర్ణముగ నాలోచింపలేవు. జ్ఞానము, బుద్ధి, యింగితము లేని రాజు ప్రజల నెట్లు రక్షింపఁ గలఁడు ?

కం. మతి విజ్ఞానేంగితసం చ్యుతిలేక యొనర్పవయ్య • సుగ్రీవ క్రియా
తతి యనుచు శుభము పల్కన, హితు మారుతి శుభతరోక్తి • వినసుతుఁ డనియెన్.

మతి, విజ్ఞాన, ఇంగిత సంచ్యుతి=మతికి, జ్ఞానమునకు, ఇంగితమునకు లోపము.

తాత్పర్యము.

సుగ్రీవా! మొట్టమొదట నేది తోఁచునో దానినే నమ్మి తటాలునఁ గార్యము చేయకుము. ఆ విషయమై చక్కఁగ నాలోచింపుము. ఎదుటివారి ముఖనయన చేష్టల వలన నీ యభిప్రాయము సాధువో యసాధువో నిశ్చయించుకొనుము. కార్యము లన్నియు నీ ప్రకారము చేయుచు రమ్మని హితము శుభము బోధించిన హితుఁడగు నాంజనేయునితో సుగ్రీవుఁడు శుభతరోక్తుల నిట్లనెను.

హనుమంతుఁడు శుభవాక్కులు చెప్పఁగా సుగ్రీవుఁడు శుభతర వాక్కులఁ బ్రత్యుత్తర మిచ్చుచున్నాఁ డనుటచే నీవు చెప్పినట్లు జ్ఞానము మతిలేక నేను వర్తింప లేదు. ఇంగిత మెదురుగా నుండు వారి విషయమే కాని దూరమున నుండు వారి విషయము కాదు కదా, నా యభిప్రాయము నేను జెప్పెదను. ఆవల నీవు పోయి యింగితము బట్టి కార్య నిశ్చయ మెఱిఁగి రమ్మనుచున్నాఁడు.

మ. హనుమా ! భీతి జనింప కుండెడిని యా • యజ్ఞాతపత్రాశీలన్
గనదాజానుసుదీర్ఘ బాహుల మహా • కాండాసికోదండులన్

వినుతోత్తేజుల దేవపుత్రనిభులన్ • వీక్షించితిన్, వాలియే
పనుపన్ వారిట కేఁగుదెంచి రనుచున్ • భావించితిన్ నా మదిన్. ౧౦౪

అబ్జాతపత్త్రాక్షులన్ = తామర రేకులవంటి కన్నులుగల వారిని, కనత్ = ప్రకాశించు, అజాను=మోఁకాలివఱకుఁ గల, సుదీర్ఘ బాహుల=మిక్కిలి నిడివియైన చేతులు గలవారిని, మహాకాండాసి కోదండులన్ = పెద్దకత్తి బాణములు విల్లును గల వారిని, వినుతోత్తేజులన్=పొగడఁబడిన విశేష తేజస్సుగలవారిని, దేవపుత్రనిభులన్ = దేవ కుమారులతో సమానులైన వారిని.

తాత్పర్యము.

హనుమంతా! నా యాలోచన విధము చెప్పెద వినుము. కమలముల రేకుల వంటి కన్నులు గలవారిని, మోఁకాలి వంటు చేతులు గలవారిని, గొప్ప విల్లు బాణములు కత్తులు గలవారిని స్తోత్రము చేయఁబడిన యధికమైన తేజస్సు గలవారిని, దేవకుమారులతో సములుగా నుండు వారినిఁ జూడఁగా భయము కలుగకుండునా? వారు శత్రువు లని భయపడనేల? వారికి నీకు విరోధ మున్నదా? లేదు కదా! ఏదో వారి కార్యార్థమై వారు వచ్చినా రనుకోరాదా యందువేమో? నీవు ఋషులా, రాజవీరులా? రాజవీరు లయినచో నారచీర లేలకట్టవలెను? ఋషీశ్వరు లయిరా. విల్లు బాణము లేల? నేనా వారి నెఱుఁగను, వారి సాహాయ్యము కోర లేదు. కావున నాపత్తు మున వచ్చినవారు కారు. కావున దీనిలో నేదో వంచన యున్న దని నిశ్చయించితిని. ఏమి వంచన యందువా? వాలి యిచ్చటికి రారాదు. నేనా దీనిని విడిచిపోను. కావున నిచ్చటికి రాఁగలిగి నన్నుఁజంపఁగలిగిన వారి నెవరినో యిచ్చటికిఁ బంపెనని నిశ్చయించితిని, కావున భయపడితిని.

ఉ. మేదిని రాజు లెల్ల బహు • మిత్రులు, వారల నమ్మరాదు వ్యా
పాదక గూఢచారులను • వంచనబుద్ధిని బంత్రు, కానివా
రాద దొలంగి యున్న సమ • యంబున రంధ్రము రోసి తారు ప్రా
మాదికబుద్ధి పొందక ప్ర • మాపణముల్ ఘటియింత్రు వారికిన్. ౧౦౫

బహుమిత్రులు = అనేకమిత్రులు గలవారు, వ్యాపాదక గూఢచారులను= రహస్యవేషములతో హింసచేయువారిని, కానివారు = విరోధులు- అద దొలంగి= మైమఱచి, రంధ్రము=సందు, రోసి=వెదకి, ప్రామాదికబుద్ధి = పొరపాటభిప్రాయము, ప్రమాపణము=హింస, వారికిన్=ఎదుటివారికి.

తాత్పర్యము.

రాజులకు మిత్రు లనేకు లుందురు. కావున రాజుల నమ్మరాదు. వంచనబుద్ధిచే రహస్యముగాఁ దమ శత్రువులను జంపఁబంపుదురు. వచ్చినవారో శత్రువు లేమఱి యుండు సమయంబున సమయము కనిపెట్టి సందుదొరకినప్పుడు తాము ప్రమాదపడక తమ గుట్టు బయటికి రానీయక శత్రువుల వధింతురు. ఇది రాజధర్మము.

ఉ. వాలి యుపాయశాలి నిర•పాయకశీలియు దీర్ఘదర్శి భూ
పాలకు లెల్ల రట్ల కద • వైరులఁ ద్రుంతురు తచ్చరిత్రము
శ్నైలగుఁజో మెఱుంగ నెటు • లేనియుఁ బ్రాకృతు వంపఁ బంచి, యా
వేసము నీవు ప్రాకృతుని•వేషముఁ గైకొని వారి డాయఁగఁ. ౧౦౭

నిరపాయక శీలి = అపాయములేని శీలముగలవాఁడు- దీర్ఘదర్శి = దూరా
లోచనము గలవాఁడు- ప్రాకృతుఁ=అధమ మనుష్యుని.

తా త్ప ర్య ము.

వాలి యనిన సామాన్యుఁడు గాఁడు. ఉపాయము లన్నియుఁ దెలిసినవాఁడు.
అపాయములేని నడవడి గలవాఁడు. దూరాలోచనము గలవాఁడు. రాజు లందఱు
తమ శత్రువులను నుపాయముచేత నే కదా చంపుదురు. అట్లే వాలియుఁ జేయుచున్నంచి
యుండును. అయినను నిది యిట్టిదే యని నేను జెప్పఁజాలను. నా జాగ్రత్తలో నే
నుండుట మంచి దని యిచ్చటికి వచ్చితిని. నా యాలోచన సరియగునా కాదా యని
తెలిసికొనవలసియున్నది. దాని నిమిత్తమై యెవఁడో యొక సామాన్యుని బంపవల
యును. వాస్తవముగ నధముఁ డగువాఁడు పోయినఁ గార్యము పాడుచేయును. కను
క నే నీవే సామాన్య మనుష్యవేషము వేసికొని వారియొద్దకుఁ బొమ్ము.

—• సుగ్రీవుఁడు హనుమంతుని రామలక్ష్మణుల యొద్దకుఁ బంపుట. •—

క. హనుమా! వ్యాభాషణరూపమ్ముల నింగితము భేద•భంగులఁ దద్భా
వమ్ము నిజమ్మును శుద్ధియు, నమ్మకముగఁ దెలిసి యంజ•నాసుత! రమ్మా. ౧౦౮

వ్యాభాషణ = వారి మాటలచేతను, రూపమ్ములను = వారు మాటలాడు
నపుడు వారి యాకారస్థితిని బట్టియు, ఇంగితము = ముఖనయనవికారాదుల, భేద
భంగులఁ=మార్పుల చేతను.

తా త్ప ర్య ము.

అంజనేయా! నీవుపొమ్ము. మాటలచేత, ఆకారములచేతఁ బలువిధములయిన
ముఖనయన వికారములచేత నిజముగా వారి మనస్సెట్టిది? శుద్ధమైనదా, వంచనతోఁ
గూడినదా? ఇది యున్నదున్నట్టు తెలిసికొని రమ్ము.

చం. పలుకుల నేర్పు పెంపునను • భావసుబోధకనేత్రవక్త్రచే
ష్టల నెద వారు నమ్మఁగఁ బ్ర•శంస యొనర్చి మదాభిముఖ్యులై
వెలయఁగఁ జేయు మిట్టు లట•వీస్థలి చాపశరాసిధారులై
కలయఁగ సంచరించుటకుఁ • గారణ మే మని ప్రశ్న సేయుమీ. ౧౦౯

మదాభిముఖ్యులై = నాకు నభిముఖమగునట్లు, నా కనుకూలమగునట్లు, అటవీ
స్థలిఁ = అడవి ప్రదేశమందు, చాపశరాసిధారులై = విల్లు బాణములు కత్తులు
ధరించినవారై.

తాత్పర్యము.

ఆంజనేయా! నీవు తొలుతఁ జేయవలసిన పని చెప్పెద వినుము. నీ మాటల నేర్పు చేతను, నీ భావము వారికి సులభముగాఁ దెలియు నగు కన్నులు ముఖము వీని చేష్టల చేతను, వారు నిన్ను నమ్మునట్లు ముచ్చటలాడుము. ఇట్లు నీయందుఁ దొలుత నమ్మకము పుట్టించుకొని యావల నాయందు వారికి ననుకూలాభిప్రాయము కలుగు నట్లు చేయుము. ఇట్లు చనువు కుదిరిన పిమ్మట వీరు విల్లు బాణములు కత్తులు కటారులు ధరించి యడవులలోఁ దిరుగఁ గారణ మే మని యడుగుము.

ఉ. వారలు నిర్మలాత్ము లని ♦ వాయుసుతా! మది నీకుఁ దోఁచినన్
సారెకు వెండియుం బలుకు♦ చందములం బరికింపు వారి వ్యా
పారములందు సత్యము న♦బద్ధము నావుడు నట్లుగాక యుం
చా రఘువీరు లున్నడ మ♦హాత్ముఁడు వాయుజుఁ డేగ నెంచుచున్. ౧౧౦

నిర్మలాత్ములు = వంచనలేని మనస్సు గలవారు.

తాత్పర్యము.

వారు నిర్మలమగు మనస్సులు గలవారు, వంచనము లేనివా రని నీకుఁదోఁచెనా, వారు మీఁద మీఁదఁబలుమాఱు మాటలాడు విధము గమనింపుము. వారి మాటల యం దెంత సత్యమో యెంత మోసమో తెలిసికొనుము అని చెప్పఁగా నటులే చేసెదనని మహాత్ముఁడు హనుమంతుఁడు రామలక్ష్మణు లున్నచోటికి నేవిధముగాఁ బోవుదము, ఈ రూపముతోనే పోయితినా, నేను సుగ్రీవు నొద్దనుండి వచ్చితి నని గ్రహించి వారు వంచకు లయిరా పట్టి యియ్యరు. పోయిన పని వ్యర్థమగును. సామాన్యు లగు నడవి మనుష్యుల వేషముతోఁ బోయితినా, వీఁ డెవఁడో పామరుఁ డని యప్పుడును మన స్సీయరు. ఎట్లు పోదునా యని యాలోచించెను.

ఇది మొదలు హనుమంతునియొక్కయు సుందరకాండమందు సీతాదేవి యొక్కయు భాషణములు చేష్ట లర్థవంతములై యుండును. పూర్ణభావము గ్రహించుటయే తొలుత దుష్కరము. తెలిసినంతయు విపులముగ విశదీకరింత మనిన గ్రంథ విస్తృతి మిగుల బాధించుచున్నది. శ్రీరామచంద్రమూర్తి యేమి వ్రాయింపఁ దలఁచినాఁడో!

–♦ ౩వ సర్గము. హనుమంతుఁడు భిక్షువేషంబున రామలక్ష్మణులయొద్దకుఁ బోవుట ♦–

ఉ. వంచకబుద్ధిచేతఁ గపి♦వర్యుఁడు వానరరూపు మాని య
భ్యంచితభిక్షురూపమున ♦ నగ్గిరినుండి నృపాలు రందు వ
ర్తించుచు నున్న చోటికిని ♦ దెప్పున దాటియుఁ జేరఁబోయి ని
శ్చంచలవృత్తిమై వినయ♦సంపద వారల కర్థి మ్రొక్కుచున్. ౧౧౧

అభ్యంచిత భిక్షురూపమునన్ = చక్కఁగా నొప్పుచున్న సన్న్యాసివేషముతో, నిశ్చంచల వృత్తిమైన్ = చపలతలేని వ్యాపారముచే.

తాత్పర్యము.

నిజస్వరూపమునఁ బోయినఁ గార్యము నిజము తెలియు దని తలఁచి వంచన బుద్ధిచేత వానరరూపము విడిచి సన్న్యాసివలెనై తానున్న కొండనుండి రామలక్ష్మణు లున్నచోటికిఁ దటాలున దాఁటి వారియొద్దకుఁ బోయి యేకాగ్రచిత్తముతో మిగుల వినయముతో వారికి నమస్కరించి,

మొదటిసర్గమునందు భగవంతుఁడు వైకుంఠలోకమునుండి జీవులలోఁ గొందఱు తనకు సేవ చేయుచుండుటయు, మఱికొందఱు సంసారమగ్నులై యుండుటయుఁ జూచి యా సంసారులకై వ్యసనపడుచు వారియెడ దయచేయు విషయము చెప్పఁబడెను. రెండవసర్గమునందు అపుడు సంసారి, చేతనుఁడు, తాను జేసిన నేరములకై భగవంతుఁడు శిక్షించునేమో యని కొంతసేపు భయపడియుండి, పిదప భగవంతుని కభిముఖుఁడాయె నని చెప్పెను. ఈ మూఁడవసర్గమునందు నిట్టి సంసారి, చేతనుఁడు తనకుఁ జక్కఁగ దొరకుటకై భగవంతుఁ డేర్పఱిచిన యాచార్యుని వృత్తాంతముఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

ఇచ్చట సన్న్యాసిరూపము ధరించిన హనుమంతుఁడు గృహస్థుఁడైన రామచంద్ర మూర్తికి ముందుగఁ దానే నమస్కరించుటచేత సర్వత్ర యిట్టి యాచారము యుక్త మని తోఁచుచున్నది. బ్రాహ్మణజాతియందు జ్ఞానాధికులే యధికులుగాని వైదిక కర్మాధికులు అధికులుగారు. 'విప్రాణాం జ్ఞానతో జ్యైష్ఠ్య'మ్మని మనువచనము చెప్పు చున్నది. సన్న్యాసిగృహస్థునికి నమస్కరింపరాదని యొకానొక వచన మున్నది గాని యది మనువాక్యముగాదు. మఱియును మనుశాస్త్రవిరుద్ధము. దానికి మూలముగాని కర్తగాని తెలియలేదు. ఇట్టి వచనమును బట్టి మనువచనము త్రోసివేయుట యుక్తము గాదు. ఇంతియగాక యీ రెండు వాక్యముల కైకకంఠ్యము చేయుట బాగు. ఎట్లనఁగా 'జ్ఞానాధికుఁడైన గృహస్థునికి సన్న్యాసి నమస్కరింపవలయును.' అని మను వాక్యాభిప్రాయము. నిర్మూలమైన యొకవచనమునకు సన్న్యాసి యజ్ఞుఁడైన గృహస్థునికి నమస్కరింప రా దని యర్థము, అని.

హనుమంతుఁ డత్యద్భుతములైన రామలక్ష్మణుల యాకారము చూచిన తోడనే యధికానందపరవశుఁడై తాను ధరించిన సన్న్యాసి యాకారమును గూడ మఱచి 'అవశాః ప్రతిపేదిరే' యన్నట్లు అవశముగా నమస్కరించెను. ఇది సర్వత్ర ప్రమాణము కాదు, అని కొందఱ యభిప్రాయము. ఇది యుక్తముకాదు. హనుమంతుఁడు నిపుణమతి. గొప్ప మంత్రి. రాముని యభిప్రాయమును జాగ్రత్తగా నెఱిఁగి రమ్మని సుగ్రీవునిచే బోధింపఁబడినవాఁడు. అట్టివాఁడు మొదటి ముద్దలోనే యీఁగ చచ్చిన దన్నట్లు ప్రప్రథమమందే తన్నుఁ దాను మఱచెనేని తక్కిన కార్యము నెట్లు చేయఁగలఁడు ? రామచంద్రమూర్తి నెట్లు నమ్మఁగలఁడు ? కావున నీ యభిప్రాయము పూర్వోత్తర సందర్భములకు విరుద్ధము- "రూపమేవా స్యైతన్మహిమానం వ్యాచష్టే" యన్నట్లు శ్రీరామచంద్రమూర్తి దివ్యమంగళవిగ్రహము చూడఁగానే

వీరు సుగ్రీవునికి మేలు చేయువారే కాని పగవారు కారని నిశ్చయించి హనుమంతుఁడు తాను వేసికొన్న వేషమును మాఱువేష మనియుఁ, దాను వానరుఁ డనియు సూచించుటకై నమస్కరించెను. కావున నిది సర్వత్ర యాదర మెట్లగు నని మఱి కొందఱ యభిప్రాయము. అదియు యుక్తము గాదు. హనుమంతునికి వీ రిట్టి వా రని తెలిసినచోఁ దాను వారితో మాటలాడ మొదలు పెట్టినపుడే సుగ్రీవుని వృత్తాంతమే చెప్పవలయును గాని రామవృత్తాంత మడుగనేల!

ఇచ్చట భిక్షు వనఁగా సన్న్యాసి గాఁడు, బ్రహ్మచారి యని కొందఱు చెప్పిరి. అదియు యుక్తముగాదు. ఇతఁడు మొదటినుండి బ్రహ్మచారియే కాని యిప్పుడు బ్రహ్మచారి వేషము క్రొత్తగా వేయలేదు. ఇతఁడు వేసికొన్న మాఱువేషము మానుష బ్రహ్మచారి వేషమే యైనచో మనుష్యవేషము ధరించె నని చెప్పినంతనే చాలును. భిక్షురూప మని ప్రత్యేకించి చెప్పనక్కఱ లేదు. 'భిక్షుః పరివ్రాట్ కర్మందీ పారాశర్యపి మస్కరీ' యని సన్న్యాసినే భిక్షు వని నిఘంటువులు చెప్పుచున్నవి. కావున హనుమంతుఁడు సన్న్యాసి వేషము ధరించె ననియు జ్ఞానాధికుఁడైన రామగృహస్థునికి నమస్కరించె ననుట తప్పు గాదనియుఁ జెప్పవలెను. ఇదియే యుక్తము. అని గోవిందరాజీయము.

మందరాభిప్రాయ మేమన :—

హనుమంతుఁడు పగటి వేషగాండ్రవలె సన్న్యాసి వేషమును వేసికొనెనా? లేక కామరూపి గావున మనుష్యసన్న్యాసి వలె నయ్యెనా? మొదటి యభిప్రాయము సరిగాదు. ఏలన వానరుఁడు కావిగుడ్డతో దేహము నిండ వెండ్రుకలు, తోఁకగల కపి రూపము నెట్లు దాఁపఁగలఁడు? కావున మనుష్య సన్న్యాసియే యై యుండవలెను. సన్న్యాసము బ్రాహ్మణవిషయము మాత్రమే కావున బ్రాహ్మణ సన్న్యాసియే యయ్యె నని గ్రహింపవలయును. సన్న్యాసి బ్రాహ్మణుఁడు కావున నట్టి వానితో నసత్య మాడరా దని సీతవలెనే గౌరవించి మాటలాడుదు రనియు అప్పుడు సత్యాసత్యములు వెలువడు ననియు హనుమంతుని యభిప్రాయము. రావణుఁ డట్టి సన్న్యాసియో హనుమంతుఁ డట్టి సన్న్యాసియే కాని యుద్దేశము భేదము. 'విప్రాణాం జ్ఞానతో జ్యైష్ఠ్య'మ్మనుట యంగీకరింపవలసిన విషయమే కాని శ్రీరామచంద్రమూర్తి బ్రాహ్మణుఁడు కాఁడు. హనుమంతుఁడు సన్న్యాసి కావున బ్రాహ్మణుఁడు కావున గోవిందరాజ మతప్రకారము బ్రాహ్మణ సన్న్యాసి క్షత్రియ గృహస్థునకు నమస్కరించెను. కావున సర్వత్ర గ్రాహ్య మనుట వర్ణాశ్రమధర్మముల కుఠారమగుచున్నది. 'క్షత్ర వైశ్యాభివాదేన, ప్రాయశ్చిత్తం కథం భవేత్ బ్రాహ్మణానాం దశాష్టౌ వా, అభివాద్యవిశుద్ధ్యతి' ఇట్లు గృహస్థుఁ డగు బ్రాహ్మణుఁడే క్షత్రియాదులకు నమస్కరింపరాదను వాక్యము లుండ నిర్నమస్కారుఁడగు సన్న్యాసి క్షత్రియాది గృహస్థుల కెట్లు నమస్కరింపవను?

వారును బ్రాహ్మణు లని నమస్కరించె నంటిమా యనిన శస్త్రధారణము- చిహ్నములు వారు క్షత్రియు లని స్పష్టముగఁ దెలుపుచున్నవి గదా!

ఈ విషయము గోవిందరాజ స్మృతికి వచ్చినట్లులేదు. వచ్చియుండినచో శ్రీరామచంద్రమూర్తి జ్ఞానాధిక బ్రాహ్మణుఁ డని యా కారణమున హనుమత్సన్న్యాసి నమస్కరించె నని చెప్పియుండెడు. విదుర జనకాదులకు బ్రాహ్మణ సన్న్యాసులు నమస్కరించినట్లు గ్రంథములందుఁ గానము. అట్లు చేయవచ్చునను ప్రమాణము మృగ్యము. స్వధర్మానుష్ఠాన పరుఁడుకాని భ్రష్టసన్న్యాసికి గృహస్థుఁడు నమస్కారముచేయరాదు. జ్ఞానవంతుఁడైన గృహస్థునకు నిట్టి పతితసన్న్యాసులే నమస్కరింపవలెను గాని విపర్యయము కూడదు.

సన్న్యాసు లితరాశ్రమముల వారికి నమస్కరింప రా దనుట నిర్మూల మని వ్రాసిరికాని విశిష్టాద్వైతియై శ్రీరామానుజాచార్య శిష్యుఁడైన యాదవ ప్రకాశులు తమ యతిధర్మ సముచ్చయమందు:—

స్వధర్మస్థా యతీన్ వృద్ధాన్, దేవాంశ్చ ప్రణమేద్యతిః నాన్య మాశ్రమిణం కించిత్, ప్రశస్తమపి తం నమేత్ ॥ స్వధర్మమం దుండు వృద్ధులగు యతులకు దేవతలకు యతి నమస్కరింపవలెను. ప్రశస్తులైనను నితరాశ్రమములవారికి నమస్కరింప రాదు. ఈ గ్రంథమందే,

భూమిర్గావో హిరణ్యం వా యతే ర్యస్య పరిగ్రహః
తాదృశం కశ్మలం (స్పృ) దృష్ట్వా, సవాసా జల మావిశేత్ ॥

భూమినిగాని- ఆవునుగాని- బంగారుగాని యే యతి పరిగ్రహించునో యటువంటి పాపాత్ముని జూచిన వెంటనే కట్టుగుడ్డలతో స్నానము చేయవలెను.

యతి ర్ద్వయేఁవ పతతి, బ్రహ్మజ్ఞానయుతోఽపిసన్
ధీ పూర్వ రేతోత్సర్జేన, తథా ధాతు పరిగ్రహాత్ ॥

బుద్ధిపూర్వకముగా రేతస్సు విడుచుటచేత, వెండి బంగారు మొదలగు లోహములను సంగ్రహించుటచేత నీ రెంటిచే యతి పతితుఁ డగుచున్నాఁడు.

యతి హస్తగతం ద్రవ్యం, యోగృహ్ణాతి నరః క్వచిత్
సమూఢో నరకం యాతి, తేన పాపేన కర్మణా ॥

యతిచేతి నుండి యెవఁడైన ద్రవ్యము గ్రహించెనో యా మూఢుఁ డాపాప కర్మముచే నరకము పాలగును.

రాత్ర్యధ్వానం చ యానంచ, స్త్రీ కథాలౌల్య మేవచ
మంచకం శుక్లవస్త్రం చ, యతీనాం పతనంహి షట్ ॥

రాత్రి ప్రయాణము- వాహన మెక్కి తిరుగుట- స్త్రీల ముచ్చటలు-మంచము తెల్లవస్త్రము- ఇవి యాఱు యతిని బతితుని జేయును.

యానారూఢం యతిం దృష్ట్వా, సచేల స్నాన మాచరేత్ ॥

వాహన మెక్కిన సన్న్యాసిని జూచినం గట్టుబట్టలతో స్నానము చేయవలయును.

కాష్ఠ దండో ధృతో యేన, సర్వాశీ జ్ఞాన వర్జితః
సయాతి నరకాన్ ఘోరాన్, మహారౌరవసంజ్ఞితాన్ ॥

కాష్ఠదండము ధరించి, జ్ఞానహీనుండై సర్వము స్వధర్మవిధినిషేధములు పాటింపక భుజించునో వాడు మహారౌరవ మను ఘోరనరకముల పాలగును.

ఏకదండం సమాశ్రిత్య, జీవంతి బహవో నరాః
నరకే రౌరవే ఘోరే, కర్మత్యాగా త్పతంతి తే ।

అనేకు లేకదండము నాశ్రయించి జీవించుచు మేము సన్న్యాసుల మని కర్మభ్రష్టులగుచున్నారు. వీరు ఘోరరౌరవ నరకములలోం బడుదురు.

ఇట్టి భ్రష్ట సన్న్యాసు లెట్టివారికిని వందనార్హులు కారు. కాని స్వధర్మనిష్ఠులై శుద్ధచరిత్రు లగు సన్న్యాసులు వందనార్హులు గాక పోరు.

అష్టాదశకలాయుక్తాన్, బ్రహ్మజ్ఞానేన మండితాన్
వానప్రస్థగృహస్థాదీన్, ననమస్యే ద్యతిః క్వచిత్ ॥
యతిభ్యో వందనం పూజాం, గృహస్థో యది వాంఛతి
చండాలత్వ మవాప్నోతి మృతో నిరయ మాప్నుయాత్.
త్రిదండధారిణం భిక్షుం, నమస్కారత్రయేణ చ
అర్ఘ్యాద్యై స్తోషయే ద్విద్వాన్, బ్రహ్మభావేన సర్వదా
అనేక సప్తతంతుర్వా, వేదవేదాంగ పారగః
యతే ర్దర్శనమాత్రేణ, నమస్కార త్రయం చరేత్
విష్ణో ర్యతేస్తు మనునా మూలేన మహతాపి యః
నమస్కారత్రయం కుర్యా చ్ఛాశ్వతీం ముక్తి మాప్నుయాత్ ॥సంగ్రహేః॥
పాంచరాత్ర రక్షాయామ్.
దేవతాప్రతిమాం దృష్ట్వా, యతిం చాపి త్రిదండినమ్
నమస్కార మకుర్వాణ, ఉపవాసేన శుద్ధ్యతి॥

పదునెనిమిది కళలతోంగూడి బ్రహ్మజ్ఞాన సంపత్తిగల వానప్రస్థ గృహస్థాదులకు యతి నమస్కరింపరాదు. ఏ గృహస్థుండు యతిచే వందన పూజాదులు పొందంగోరునో వాడు చండాలుండై, చచ్చి నరకము పాలగును. త్రిదండధారియగు సన్న్యసిని బ్రహ్మభావముచే నర్ఘ్యాదులచేం బూజింపవలయును. మూండుమార్లు నమస్కరింపవలెను. అనేకయాగములు చేసినవాండైనను వేదవేదాంగ పారగుండైనను యతిని జూచినవెంటనే మూండుమార్లు నమస్కరింపవలెను. ఎవండు విష్ణువునకు, సన్న్యాసికి మూల మంత్రముచే మూండుమార్లు నమస్కరించునో వాండు ముక్తుండగును. దేవతా విగ్రహమును జూచినను, త్రిదండి సన్న్యాసిని జూచినను నమస్కరింపని వాడొకదిన

ముపవాసముండిన శుద్ధుఁ డగును. భ్రష్టసన్న్యాసులకు నమస్కరించిన నెంతదోషమో శిష్టసన్న్యాసులకు నమస్కరింపకుండిన నంత దోషము.

ఈ ప్రకారము పాతిత్యాది దోషములు లేని త్రిదండసన్న్యాసులను నెవరైనఁ జూచిన వెంటనే నమస్కరింపవలయును. అని వాక్యములుండఁగా యతి యేక్షత్రియున కైన నమస్కరింపవలయు ననుట నిరాకరము. ఈ వివాద మెట్లుండినను హనుమత్సన్న్యాసి క్షత్రియుఁడు గృహస్థుఁడు నగు రామచంద్రునకు నమస్కరించె ననుట సత్యము. ఇది యెట్లు సముచితము? వర్ణాశ్రమ సామాన్య ధర్మముల కిం దెడము లేదు. హనుమంతుఁ డత్యంత భక్తుఁ డనుట నిర్వివాదము. ఆయనకు శ్రీరామచంద్రమూర్తి యాచార్యపీఠ మీయఁ బోవుచున్నాఁడు. ఆ ట్లాచార్యపదవి యందుండువాఁడు భగవత్సాక్షాత్కారము గలవాఁడుగా నుండవలెను. అట్టి యోగ్యత హనుమంతునకుఁ గలిగించి తన వాస్తవతత్త్వ మాయన కెఱుకపఱుప హనుమంతునకు నాలుగుచేతులతో దర్శన మిచ్చెను. పరమపదనాథుఁడే చతుర్బాహువు కావునఁ బండితుఁడైన హనుమంతుఁడు వాస్తవతత్త్వము నెఱింగినవాఁడై మీఁదఁ జెప్పినట్లు యతియైనను దేవతను జూచి నపుడు నమస్కరింపవలయు నను విధి ననుసరించి నమస్కరించెను. ఇట్టి మహాపురుషు లీ వేషములతో నిచ్చటికి రావలసిన పనియేమి కలిగెనని వారినిఁ బ్రశ్నించుచున్నాఁడు. (౧౧॥ వ పద్యవ్యాఖ్య చూచునది.)

కం. సుమనోజ్ఞము సౌమ్యము నగు, విమలోక్తుల ముచ్చటించి • విధిహితగతి భూ
రమణులఁ దనుపుము నిల్లను, స్వమతంబును సూర్యతనయు•సమ్మతి సూక్తిన్. ౧౧౩

*సుమనోజ్ఞము=(౧) మిగుల మనోహరమైనది. (౨) పండితుల కెఱుఁగఁదగినది. (౩) మంచి యర్థమును దెలుపుటచే రమ్యమైనది. (౪) పువ్వులవలె మృదువైనది, సౌమ్యము = కఠినమైన వాక్కు గానిది ( ) మనస్సునకుఁ బ్రసన్నత గలిగించునది, విమలోక్తులన్=మలినము లేని యనఁగా వంచన లేని మాటలను, విధిహితగతిన్ = శాస్త్రమున విధింపఁబడిన ప్రకారము, స్వమతంబును=తన యభిప్రాయమును, సూర్యతనయ సమ్మతిసూక్తిన్=సుగ్రీవుని యభిప్రాయమునకు సరిపోవు మాటలచే- స్వమతంబు ననుపది తన యిష్టము వచ్చినట్లు మాటలాడె నను నర్థము రాకుండుటకై సుగ్రీవుని యభిప్రాయమునకు సరిపోవునట్లు, అని చెప్పఁబడెను. దూత ప్రభువు మాటలకు భిన్నముగా మాటలాడరాదు గదా.

తాత్పర్యము.

సుమనోజ్ఞముగను సౌమ్యముగను వంచన లేని మాటల ముచ్చటించి రాజకుమారులఁ దృప్తులఁ జేసి సుగ్రీవు నభిప్రాయమున కవిరోధముగఁ దన యభిప్రాయముఁ దెలుపుచున్నాఁడు.

సీ. ఎవ్వార లయ్య! మీ•రివ్వన దేశంబు, నకు వచ్చుటకుఁ గార•ణం బదేమొ
రాజర్షి దేవతా•ప్రతిమానులరు ముని, రాజవేషులరు సు•వ్రతుల రరయ

వరవర్ణులరు పరో•వరశీరకుజముల, నొప్పుగాఁ జూచుచు • నున్నవారు
మిముఁ జూచి వనిలోని•మృగములు పక్షులు, కనుకని పఱచెడిఁ గడుభయమున
తే. మీ తనూశోభ నీనదీ•పూతజలము, మెఱుఁగు పెట్టినయట్టులు • నెఱి వహించె
ధీరులగు తప్తహాటక • దేహులరును, మంచిప్రాయంపువారలు • మాన్యులార!

వరవర్ణులరు = అందమైన యాకారము గలవారు, కనుకని = తత్తఱపాటుచే, పఱచెడిఁ=పరుగెత్తుచున్నవి. తనూశోభ=దేహకాంతి, నెఱి=అందము, తప్తహాటక దేహులరు=పుటము వేసిన బంగారు వంటి దేహకాంతి గలవారు,లక్ష్మణుఁ డొక్కఁడే యిట్టిచాయ గలవాఁడు, రాముఁడు మేఘశ్యాముఁడు. అయినను లక్ష్మణుఁడు ముందు నిలచి యుండుటచే నేకముగ సంబోధించెను. లేదా బంగారువలె నందమైన దేహకాంతి గల వా రన్నచో నే యాక్షేపము లేదు.

తాత్పర్యము.

అయ్యలారా! మీ రెవరు! ఈ యడవి ప్రదేశమున కేల వచ్చితిరి! మీవంటి వారు సంచరింప యోగ్యమైన స్థలమిది గాదే! ఏలన మీరు రాజస్థులతోను దేవతలతోను సమానులుగా నున్నారు. అట్టివారి కిట్టిచోట నేమి పనిగలదు! మేము రాజస్థులమని నీకెట్లు తెలిసె నందురా! మీరు ధరించిన మునిరాజుల వేషము దానిని దెలుపుచున్నది. మీ యందు మునివేషము రాజవేషము రెండును గలిసియున్నవి. అలయిన మేము సంకరులని నీయభిప్రాయమా యందురేమో! కాదు, మీరు మంచివ్రతము పూని యిట్లున్నారు. కాని యాలోచించిన దొంగవేషములు గావు. ఇట్టి వ్రతము మీరు పూనఁ గారణమేమో నే నెఱుఁగను. ఏమీ మేము వ్రతనిష్ఠులము కాఁ గూడదా యందురేని మీ దేహకాంతి చూచిన నది వ్రతములచేఁ దపింపఁదగినది కాదు. నే నింతమారము మాటలాడించుచున్నను, నాతో మాటలాడక కొలని యొడ్డున నుండు చెట్లను జూచుచున్నారు. ఇట్టి చెట్లను మీ రీయడవులందుఁ జూడ లేదా! మిమ్ముఁ జూచి యీ యడవిలోని పక్షులు, మృగములు భయపడి సంభ్రమమునఁ బరువెత్తుచున్నవి. మీ దేహకాంతి యీ నిర్మల నదీజలంబులపైఁ బడి దానికి మెఱుఁగు పెట్టుచున్నది. ఇంత ఘోరారణ్యమున మీ రిరువురే తిరుగుచుండుటచే మీరు భయ మెఱుఁగని ధైర్యవంతులరు. మీ దేహములు బంగారు చాయగలవై యున్నవి. మంచివయస్సున నున్నవారు.

సీ. హర్యక్షవీక్షణుల్ • హర్యక్షవిక్రముల్, హరిచాపనిభచాప•హస్తులరును
శ్రీమంతులరు వృష•శ్రేష్ఠవిక్రములరు, హస్తిహస్తాభ భు•జాన్వితులరు
సుందరాకారులు • బృందారకాభులు, శత్రుసంహరణసు•క్షములు మీరు
హరిఁబోరి నిశ్వాస•ములు పుచ్చుచున్నారు, భయపెట్టుచున్నారు • పక్షిగణము
తే. భద్రసింహాసనార్హులు • ప్రాజ్ఞులార! నారచీరంబులను గట్టి • వీరులార!
జడల ధరియించి యారీతి•జటులఁబోలి, తిరుగ నేటికిఁ జెప్పరే•కరుణమీఱ. ౧౧

హర్యక్షవీక్షణుల్ = సింహముల చూపులవంటి చూపులుగలవారు, హర్యక్ష పరాక్రముల్ =సింహము పరాక్రమమువంటి పరాక్రమము గలవారు, హరిచాపనిభ= ఇంద్రధనుస్సుతో సమానమైన, చాప=విండ్లను, హస్తులు=చేతియందుఁ గలవారు, శ్రీమంతులు = కాంతిగలవారు, వృషభశ్రేష్ఠవిక్రములు = గొప్ప యెద్దులవలె నడచువారు, హస్తిహస్తాభ=ఏనుఁగు తొండములతో సమానములైన, భుజాన్వితులు = భుజములతోఁ గూడినవారు, బృందారకాభులు=దేవతలతో సమానులు, శత్రుసంహరణసుక్షములు = విరోధుల సంహరించుటయందు మిగుల సమర్థులు, పౌఁజోరిన్ = మిక్కిలి, భద్రసింహాసనార్హులు = బంగారు సింహాసనముల నుండ యోగ్యులు.

తాత్పర్యము.

సింహముల చూపులవంటి చూపులు, సింహముల పరాక్రమమువంటి పరాక్రమము గలవారు. ఇంద్రచాపమువంటి పెద్దవిండ్లను జేతధరించి యున్నారు. దానివలెగాక స్థిరకాంతి సంపదగలవారు. బలసిన యాఁబోతులవలె నడచువారు. మీభుజము లేనుఁగు తొండములవలె నున్నవి. ఇట్లుండియుఁ జూడ నందమైనవారు మహిమయందు దేవతలతో సమానులు. కావుననే యెట్టి శత్రువునైనఁ జంప మిగుల సమర్థులు. నడచిన గాసిచేతనా యేమి మీఁద మీఁద నిట్టూర్పులు విడుచుచున్నారు. మిమ్ముఁ జూచి పక్షులు భయపడుచున్నవి. ప్రాజ్ఞులారా! మీ చిహ్నములు చూడ బంగారు సింహాసనముల నుండఁ దగినవారు. ఇట్టివీరులు మీరేల నారచీరలు కట్టి జడదారులవలె జడలు ధరించి తిరుగుచున్నారు? మీ యోగ్యతకు మీ యిప్పటిస్థితికిఁ బరస్పర విరుద్ధముగ నున్నదే యేమి కారణము?

కం. అనుపమ తేజంబున గిరివనములఁ వెలిఁగించు చున్న • వా రన్యోన్యం
బును సములు విపులవక్షులు, ఘనబాహార్గళులు దివ్య • కాంతిస్ఫురుల్. ౧౧॥

అనుపమతేజంబునన్=అసమానకాంతిచే, గిరివనముల్ = కొండల వనములను, అన్యోన్యంబును=ఒకరితోనొకరు- విపులవక్షులు = విశాలమైన ఱొమ్ములు గలవారు. ఘనబాహార్గళులు=గడియమ్రానులవంటి గొప్ప బాహువులు గలవారు. దివ్యకాంతిస్ఫురుల్=దేవతా సంబంధ కాంతిచేఁ బ్రకాశించువారు.

ఇచ్చట మూలమున 'ఆయతాశ్చ సువృత్తాశ్చ బాహవః పరిఘోపమాః॥' అని బహువచనము ప్రయోగింపఁబడెను. ఇంతకు ముందు వెనుక ద్వివచనమే ప్రయోగింపఁబడెను. ఆంధ్రమున ద్వివచనము లేదు గావున ద్వివచనముగాక బహువచనముగానే చెప్పవలసియున్నది. ఆ కారణముచే సంస్కృతమున బాహవ యను మాటకు రెంటికి మించిన, ననఁగా నిచ్చట నాలుగు బాహువు లున్నట్లు లర్థము చేయవలెను. దీనికి గోవిందరాజీయమందు మూఁడు సమాధానములు వ్రాయఁబడినవి. లక్ష్మణుఁడు రామునకు దక్షిణ బాహువు గావున రాముని రెండుచేతులు లక్ష్మణుఁ డొకచేయి

కావున రాముఁడు మూఁడు చేతులు గలవాఁడయ్యెను. కావున బహువచనము. ఈ సమాధానము సరికాదు. హనుమంతుఁ డిరువురిని గలిపి మాటలాడుచున్నాఁడు గాని రాముని మాత్రమే యుద్దేశించి మాటలాడ లేదు.

రెండవ సమాధానము. ఇరువురకుఁ గలసి నాలుగు చేతులు కావున బహువచన ప్రయోగము. ఇది సరిగాదు ఇరువురిని గలిపినపుడు నాలుగని బహువచనము ప్రయోగించుటకు మాఱు- సుభుజౌ- హస్తిహస్తోపమభుజౌ- పద్మపత్రేక్షణౌ అని ద్వివచనమే ప్రయోగింపఁబడెను. ఇరువురకుఁ గలిపి రెండు కన్నులు రెండు చేతు లని యర్థము కాదు కదా! ఇచ్చట మాత్రమే బహువచన ప్రయోగము.

మూఁడవ సమాధానము హనుమంతుఁడు భక్తుఁడు కావున నాయనకుఁ జతుర్భుజవేషముతో సాక్షాత్కరించెను. ఇది యంగీకరింపఁ దగినది.

తాత్పర్యము.

అసమాన కాంతిచేఁ గొండలను అడవులను బ్రకాశింపఁ జేయుచున్నారు. ఒకరికొకరు సములుగా నున్నారు. విశాలములైన వక్షములు గలవారు. పెద్ద గడియ మ్రాఁకులవంటి బాహువులు గలవారు. దేవతాకాంతిచేఁ బ్రకాశించుచున్నారు.

కం. ఆకాశంబును విడి యలవోకగ భూతలముఁ జూచి • పోవచ్చిన యా
లోకహితశీతకిరణుల, రేకను దోఁచెదరు చెప్పు • రే మీ రెవరో! ౧౧౩

అలవోక = క్రీడ, లోకహిత శీతకిరణుల = లోకమునకు మేలుచేయు సూర్య చంద్రుల, రేకను=విధముగ.

తాత్పర్యము.

ఆకాశమును విడిచి యీ లోకమును జూచి పోఁ గ్రీడార్థ మరుదెంచిన సూర్య చంద్రులవలె నున్నారు. నిజముగ మీ రెవరు ?

నాలవ పాదంబునఁ బ్లుతియతి.

కం. పరిఘోపమానములు సుం,దరములు నాజానువులును • దగవృత్తంబుల్
వరభూషార్హంబులు మీ,కరములు సువిభూషితములు • గా వేమిటికో.

పరిఘోపమానములు=గుదియలతో సమానములు, ఆజానువులును=మోఁకాటి వఱకు నుండునవి. వృత్తంబుల్ = గుండ్రనివి, వరభూషార్హంబులు = శ్రేష్ఠములైన సొమ్ములు ధరింపయోగ్యమైనవి. సువిభూషితములు=చక్కఁగా నలంకరింపఁబడినవి.

తాత్పర్యము.

మీ హస్తము లినుపకట్ల గుదియలవలె గట్టిగను, సుందరములుగను మోఁకాటి వంటివియు గుండ్రములునై యాభరణములు ధరింప యోగ్యములై యున్నవి. ఏల మీ రాభరణములు ధరింపలేదు ? ఆభరణములచేఁ గప్పిపెట్టకున్న మీ యవయవములకు దృష్టి తాఁకునే! మీ రాభరణములు ధరించితి రేని యవియే

లోకమును వశపఱచికొనును. నిరావరణమైన మీ దేహసౌందర్య మేల కనుపఱుపవలె? ఆభరణములు ధరింపక యాయుధములు మాత్రము ధరించుట చూడ మీ రేదో శత్రుసంహారకార్యమునకై పూనిన ట్లున్నది. మీ రాభరణములు ధరింపనిమెడల మీకుఁ గలుగు సౌందర్య హానిలేదు. గాని యవి తేజోహీనములై పడియున్నవి గదా మిమ్ము నాశ్రయించిన వానిని తేజోహీనులఁ జేయవచ్చునా ?

కం. సవనంబు ససాగరమున్, దివిజాలయ వింధ్యశైల•దీపితమగు నీ
యవని సమస్తము నేలఁగఁ, దవువారలు నికువు రిట్టి•దశ గననేలా ! ౧౮

సవనంబు=అడవులతోఁగూడినది, ససాగరమున్=సముద్రములతోఁ గూడినది దివిజాలయ=మేరుపర్వతము, 'మేరు స్సుమేరు ర్హేమాద్రీ రత్నసాను స్సురాలయః' అమర.

తాత్పర్యము.

అడవులతోను సముద్రములతోడను మేరు వింధ్యశైలములచేఁ బ్రకాశించు నీ భూమి నంతయుఁ బరిపాలింపఁ దగిన వారలయ్యు నిట్టి దీనదశయం దేల యున్నారు?

కం. చిత్రంబులు శ్లక్ష్ణంబులుఁ జిత్రవిలేపములు హేమ•చిత్రిత మగు నా
సుత్రామపవికి సమములు, గోత్ర నదృష్టంబు లిట్టి•కోదండంబుల్. ౧౯

శ్లక్ష్ణంబులు=మినమిన మెఱయునవి, హేమచిత్రితములు=బంగారు పూలు మొదలగు వానిచేఁ జిత్రింపఁబడినవి. గోత్రన్=భూమియందు, అదృష్టంబులు=కనరానివి, సుత్రామపవి=ఇంద్రుని వజ్రాయుధము.

తాత్పర్యము.

మీవిండ్లు చూచుటకుఁ జిత్రములుగ నునుపారి నిగ నిగ మెఱయుచు గంధాదులచేఁ బూయఁబడి బంగారుపూలు మొదలైన వానిచేఁ జిత్రింపఁబడి యింద్రుని వజ్రాయుధమునకు సమానములుగా నున్నవి. ఇట్టివి లోకంబునఁ గానరావు.

క. తూణంబులు శత్రుజన, ప్రాణాంతకనిశ్వసన్మ•హాహిస్ఫాయ
ద్బాణంబులఁ బూర్ణంబులు, నాణెంబులు భద్రదర్శ•నంబులు చూడన్. ౨౦

తూణంబులు = అమ్ములపొదులు- శత్రుజన=పగవారి- ప్రాణాంతక = ప్రాణములు దీయునవియై- నిశ్వసత్ = బుసలు కొట్టుచున్న- మహాహిస్ఫాయత్ = పెద్ద పాములవలెఁ బ్రకాశించు, బాణంబులన్ = బాణములచే- పూర్ణంబులు = నిండినవి భద్రదర్శనంబులు = చూచుటకు మేలైనవి.

తాత్పర్యము.

మీ యమ్ములపొదులు పగవారి ప్రాణములఁదీయ బుసకొట్టు పాములవంటి బాణములచే నిండియున్నవి. చూచుటకు నాణెములై శుభకరములై యున్నవి.

క. కడు నిడుదలు కడుఁబఱపులు, బెడిదంబులు నుదిరి పసిఁడి•బెనుపరులును మీ
యడిదంబులు కప్పసమున్, విడిచిన విసదారు లనఁగ • వెలసెడి నౌరా! ౨౧

కడు నిడుదలు = మిక్కిలి పొడుగాటివి- పఱపులు = వెడలుపాటివి- బెడిదంబులు=భయము కలిగించునవి, ఉదిరిపసిఁడిన్ = అపరంజి బంగారును- పెనుపగులు = వృద్ధిచేయునవి- అడిదంబులు=కత్తులు- కుప్పసమున్ = కుబుసమును- విసదారులు= పాములు.

తాత్పర్యము.

మిక్కిలి నిడివి వెడలుపు గలిగి చూచుటకు భయంకరములై యపరంజి బంగారుచే వృద్ధిచెంది మీ కత్తులు కుబుసము విడిచిన పాములవలె నున్నవి.

ఉ. ఈవిధి నింతపల్కిన న • దేటికి మాఱు వచింప రయ్య ? సు
గ్రీవుఁడు ధర్మచిత్తుఁడు హ • రిప్రభు వొక్కరుఁ డుండునార్య సం
భావితవీరలోకుఁడును • భ్రాతృనిరాకృతుఁడై మహావ్యథా
త్మావలయంబునం దిరుగుఁ గా • తరభావముతోడ దీనుఁడై. ౧౨౨

హనుమంతుఁ డిన్ని ప్రశ్నలు వేసినను రామలక్ష్మణు లాయన మాటల సొంపు సెంపు వినుచు నూరకుండిరిగాని యొక్కదానికైనఁ బ్రత్యుత్తర మిచ్చినవారు గారు. ఏల? ౧. ఆయనమాటలు వినుట యందాసక్తిచేత. మనముఁ దాము మాటలాడించినచో నాయనమాటలు విన నవకాశము తప్పునే యని ౨. ఇది సన్న్యాసులు దిరుగవలసిన స్థలము కాదు. గ్రామముల సమీపమందుఁ దిరిగిన భిక్ష దొరకును. ఇక్కడ నెవరు భిక్షపెట్టువారు? ఇట్టిచోట నీసన్న్యాసి తిరుగనేల? కావున నితఁడు నిజమైన సన్న్యాసియా? ౩. అర్థియైవచ్చిన సన్న్యాసి యాయెనా తన స్థితిగతులు చెప్పుకోవలెనుగాని మన స్థితిగతుల విచారణ మితనికేల? ఎంతసేపు మాటలాడినను మన మర్మమెఱుంగఁ గోరుచున్నాఁడుగాని తన వృత్తాంతముఁ జెప్పఁడు. ౪. కావున నితఁడు సన్న్యాసి గాఁడు. వేగులవాఁడై యుండవలెను. ఎవని వేగులవాఁడు? ఇచ్చట వాలి సుగ్రీవు లిరువురు పరస్పర శత్రువు లున్నారు. వారిలో నితఁ డెవరివేగో? ఒకవేళ వాలివేగైనచో వీనితో మనము మర్మమువిడిచి మాటలాడు టెట్లు? కావున ముందు తా నెవరో చెప్పనీ తరువాత నాలోచింతము, (౫) ముందు మనమే ప్రస్తావింత మనిన వేగులవాఁడు తన విషయమై సత్యము చెప్పునా? యని యాలోచించుచు వా రూరకుండిరి.

హనుమంతుఁ డిట్టు లాలోచించెను. నే నెంత మాటలాడించినను వీరు బదులాడక నావంకనే తెప్ప వ్రాల్పక చూచుచున్నారు. నాయందు వీరికి సందేహము కలదు. ఆ సందేహముదీర నేను సంభాషించినఁగాని వీరు నమ్మి నాతో మాటలాడరు. నాయందు వంచనయుండెనా వారియందును వంచనయే యుండును. అప్పుడు మనస్సులు కలియవు. వీరు చాల గొప్పవారుగ నున్నారు. వీరి చెలిమి తప్పనీయరాదని యాలోచించి తన వృత్తాంతము మర్మము విడిచి హనుమంతుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు. ఈవిధిన్= ఈప్రకారము, హరిప్రభువు=కోఁతులరాజు, సంభావిత వీరలోకుఁడు=వీరలోకసంభావి

తుఁడు=వీరులగు జనులచే గౌరవింపఁబడినవాఁడు, భ్రాతృనిరాకృతుఁడై = అన్నచే వెళలఁగొట్టఁబడినవాఁడై, మహావ్యథన్ = మిగుల దుఃఖముతో, కాతరభావముతోన్ = భీతిచే.

తా త్ప ర్య ము.

ఆర్యులారా! నేనింత దూరము మాటలాడినను మీరొక మాటయైన బదులిడినవారుగారు. ఇక నావృత్తాంతము చెప్పెద వినుఁడు. ఇచ్చట నొక ధర్మాత్ముఁడు శ్రేష్ఠరాజు వీరులచే గౌరవింపఁబడినవాఁడు సుగ్రీవుఁడనువాఁడు కలఁడు. అతఁడన్నచే వెళలఁ గొట్టఁబడి నిలువనీడలేక ప్రాణభయముచే మిగుల బాధపడుచు దేశముఁ దిరుగుచున్నాఁడు.

సీ. మీ చెల్మిఁగోరి ధర్మిష్ఠుఁడౌ హరిపతి, పనుప మీయొద్దకు • వచ్చినాఁడ
నాతని సచివుండ • వాతతనూజుండ, హనుమంతుఁ డను పేరి • యగచరుండఁ
గామరూపధరుండఁ • గామసంచారుండ, హరితనూజు హితంబు • నాత్మఁ గోరి
మస్కరియాకృతి • మాఱు వేషముఁ దాల్చి, ఋశ్యమూకమునుండి • యిటకు వచ్చి
ఆ. టయ్యె నని పలికి • యతఁ డూర కుండిన, నతని నుడికి చిత్త • మలరు చుండఁ
దనదు చెంత నున్న • తమ్మునిఁ గనుఁగొని, కౌసలేయుఁ డనియె • గారవమున. ౨౩

సచివుండ = మంత్రిని, వాతతనూజుండ = వాయువు కుమారుఁడను, అగచరుఁడను = కోతిని, కామరూపధరుండన్ = కోరిన రూపము ధరింపఁగలవాఁడను, కామసంచారుండన్ = కోరినట్లు సంచారము చేయఁగలవాఁడను, హరితనూజు హితంబు = సుగ్రీవుని మేలు, మస్కరియాకృతి = సన్న్యాసి రూపముతో, నుడికి= మాటకు, కౌసలేయుఁడు=కౌసల్యా కుమారుఁడు.

తా త్ప ర్య ము.

మీ స్నేహము గోరి ధర్మాత్ముఁడైన సుగ్రీవుఁడు పంపఁగా మీయొద్దకు వచ్చినవాఁడను. నే నాయన మంత్రిని. వాయుపుత్రుఁడను, నాపేరు హనుమంతుఁ డందురు. నేను వానరుఁడను. కోరిన రూపము ధరించి కోరిన స్థలములందుఁ గోరిన విధముగ సంచరింపఁ గలవాఁడను. సుగ్రీవు మేలు గోరి సన్న్యాసియాకారము ధరించి ఋశ్యమూకమునుండి యిచ్చటికి వచ్చితిని, అని చెప్పి యూరకుండెను. అంత నాయన మాటకు మనస్సు సంతోషించుచుండఁ దన సమీపమున నున్న తమ్మునిఁ జూచి రామచంద్రమూర్తి యిట్లనెను.

దీనితో రామ లక్ష్మణుల సందేహము తీరెను. వాలి సుగ్రీవుల పేర్లు, వాలి సుగ్రీవుని వెళలఁగొట్టుట వాలి ఋశ్యమూకమునం దుండుట యివన్నియు వారెఱిగిన విషయములే కావున సందేహింపఁ గారణము లేదు. ఆవల సుగ్రీవుని మంత్రిననుటచే సుగ్రీవుని పక్షమువాఁ డనియు గొప్ప పదవియం దున్నాఁ డనియు నేర్పడెను.

—• శ్రీరాముఁడు లక్ష్మణునితో హనుమంతునిఁ బ్రశంసించి చెప్పుట. •—

క. ఘనమతి యగు సుగ్రీవుని, యనుఁగుంబ్రెగ్గడయ యీతఁ • డనఘా మన చె
ప్పనిఁ దలఁచు చుంటి మారవి, తనయుఁడె తా నిట్లు మనల • దాయఁగ వచ్చెన్.

ఘనమతి = గొప్ప మనస్సు గలవాఁడు- అనుఁగుంబ్రెగ్గడయ = ప్రియుఁడగు మంత్రి- ప్రగడ- అపశబ్దము.

తాత్పర్యము.

లక్ష్మణా! యీయనను సామాన్యునిఁగా నెంచవలదు. గొప్ప మనస్సుగల సుగ్రీవునికిఁ బ్రీతిపాత్రుఁడైన మంత్రి. ఈతనియం దెంత నమ్మకము లేనిదే మనయొద్ద కిట్టి కార్యమునకై పంపునా? మన మే సుగ్రీవునిఁ జూడఁ బోవఁదలఁచుచుంటిమో యతఁడే తన మంత్రిరూపమున నిచ్చటికేవచ్చెను. అనఁగా సుగ్రీవునితో నేకార్యము కాఁగలదో యది యీయన వలననే యగును. ఆయనను మన మెట్లు నమ్మవచ్చునో యీయనను అట్లు నమ్మవచ్చును. ఆయనకు నీయనకు భేదము లేదని భావము.

సీ. నెయ్యంబుఁ దియ్యంబు • నేర్పు దీపింప నీ,వాక్యజ్ఞునకుఁ బ్రతి•వచన మిమ్ము
ఋగ్వేదమును జక్క•నెఱుఁగనివాఁడు య,జుర్వేదధారణా•శూన్యబుద్ధి
సామవేదమునఁ బ్రా•జ్ఞత్వంబు లేనివాఁ, డీరీతి భాషింప • నేరఁ డెపుడు
వ్యాకృతి యంతయు • నల్లించె నిజముఁగ, నెన్ని మాఱులొ యీతఁ • డింతసేపు
ఆ. మాట లాడ నొక్క•మాట యేనియు నప,శబ్దితంబు గాదు • చక్షువులనొ
ముఖమునసొ లలాట•మున బొమలందునో, దోష మొక్కఁడైనఁ • దోఁపదెందు.

నెయ్యంబు = స్నేహము, నాకు సుగ్రీవునికి స్నేహము కుదురునట్లు; తియ్యము=ప్రియము, నేర్పు=ఏది చెప్పవలెను? ఎట్లు చెప్పవలెనను వివేకము, వాక్యజ్ఞునకు= (1) వ్యాకరణపండితునకు, (2) మాటలాడు విధముఁ దెలిసినవానికి. ప్రతివచనము = ప్రత్యుత్తరము, ప్రభువు లితరుల మంత్రులతోఁ దామే ప్రత్యక్షము మాటలాడరాదను రాజనీతి ననుసరించి నీవు మాటలాడుమని లక్ష్మణుని రామచంద్రమూర్తి నియోగించుచున్నాఁడు. భగవంతుఁడు చేతనుని నాచార్యమూలమున నుజ్జీవింపఁ జేయును. గాని ప్రథమమందే తానై పూనుకొనఁడు._ కావున సుగ్రీవు నుజ్జీవనార్థ మాచార్య లాభము సూచించుచున్నాఁడు.

హనుమంతుఁ డాచార్యపదవికిఁ దగినవాఁ డని శ్రీరామచంద్రమూర్తి యీయన యోగ్యతను గుఱించి చెప్పుచున్నాఁడు. 'ఆచార్యో వేదసంపన్నో, విష్ణుభక్తో, విమత్సరః, మంత్రజ్ఞో, మంత్రభక్తశ్చ, సదామంత్రార్థద, శ్శుచిః, గురుభక్తిసమాయుక్తః, పురాణజ్ఞో విశేషతః ఏవం లక్షణ సంపన్నో గురు రిత్యభిధీయతే' అని యాచార్యలక్షణము. అనఁగా నాచార్యుఁడు వేద మెఱిఁగిన వాఁడుగను, విష్ణుభక్తుఁడుగను, మాత్సర్యము లేనివాఁడుగను, విష్ణుమంత్రము తెలిసినవాఁడుగను, ఆమంత్రమందు

భక్తిగలవాఁడుగను, మంత్రార్థమును బగులఁ జెప్పఁగలవాఁడుగను, బాహ్యాభ్యంతరములందు నిర్మలుఁ డగు గురుభక్తిగలవాఁడుగను పురాణముల జ్ఞానముగలవాఁడుగను నుండవలెను. ఇట్టివాఁ డాచార్యుఁ డనఁబడును. ఈగుణములు హనుమంతుని యందుఁ గలవని శ్రీరామచంద్రమూర్తి చెప్పుచున్నాఁడు. యజుర్వేద ధారణాసహ్య బుద్ధి= యజుర్వేదమును దృఢముగ మనస్సున నిలుపలేనివాఁడు, ఋగ్వేదమున నొక్కొక్క యక్షరమునకుఁ బెక్కు స్వరములు గావున నెప్పు డే స్వరము నుపయోగింపవలయునో చక్కఁగఁ దెలిసియుండవలెను. యజుర్వేదమున నొక్కొక్క యనువాకములో మఱియొక్క యనువాకమును సాంకర్యము గలుగకుండ ధారణ చేయుట దుష్కరము. అట్టి ధారణ కలవాఁడు, సామవేదమున = సామవేదమునందు, ప్రాజ్ఞత్వము = పాండిత్యము, సామగానమున గానము బహు కష్టసాధ్యము, అందును పాండిత్యము గలదు. ఇం దూహారహస్యాది గర్భిత విశేషములు సులభముగఁ దెలియ సాధ్యపడునవి కావు. అధర్వణమునకుఁ బ్రత్యేకించి యధ్యయనము లేదు. కావున దానిని జెప్పలేదు. 'సవనంబు సహాగరమున్ దివిజాలయ వింధ్యశైలదీపిత మగు నీయవని సమస్తము నేలఁగఁ దవు వారలు' అని ఋగ్వేద మెఱుఁగనివాఁడు చెప్పలేఁడు. ఏలయన 'బ్రహ్మావా ఇద మేక ఏవాగ్ర ఆసీ'త్తనికదా ఋగ్వేద సంబంధమైన యైతరేయోపనిషత్తునందు మొదటఁ జెప్పఁబడెను. 'సుందరాకారులు బృందారకాభులు' అనుమాట యజుర్వేద మెఱుఁగనివాఁడు చెప్పఁజాలఁడు. 'అజాయమానో బహుధా విజాయతే' యని యవతార రహస్యము యజుర్వేదమందు గదాగలదు. 'తప్తహాటక దేహాలస' అనునది సామవేద మెఱుఁగని వాఁడు చెప్పలేఁడు. సామసంబంధ మగు ఛాందోగ్యమందు 'అథ య ఏషోఽంతరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషో దృశ్యతే' యని చెప్పఁబడెను. వ్యాకృతి = వ్యాకరణము, వ్యాకరణము వేదాంగము కావున దానినిగూడ జదివినాఁడు, కావున వేదముమాత్ర మెఱింగిన ఛాందసుఁడు. వీఁ డేమి లౌకిక కార్యములు చేయఁగలఁడని తలఁపవలదు. వ్యాకృతియంతయు = వ్యాకరణమునకు సంబంధించినదంతయు, నవవ్యాకరణము లందొక్కటియైనఁ గొంచెమైన విడువక (ఉత్తర. స 36 చూడు) ఇక్కడ వ్యాకరణము తక్కిన వేదాంగముల కుపలక్షణము. అపశబ్దితంబు=అపరిశుద్ధముగా=వ్యాకరణవిరుద్ధముగ, అనఁగాఁ బ్రకృతి ప్రత్యయ సమాస సంధ్యాదులం దొక్కచోనైనను దప్పులేక మాటలాడెను. లలాటము=నొసలు భ్రూవులు=కనుబొమ్మలు, దోషము=వికారము, ఒకవిధముగా నుండవలసినదానిని మఱియొక విధముగా నుంచుట, కొందఱు మాటలాడునపుడు ముఖము కన్నులు కనుబొమ్మలం దేదో యొక వికారచేష్ట కనఁబడును. అట్టిదోష మితనియందు లేదు. ఎందున్=ఏ యవయవమందైనను, తోఁపదు = నేనెంతో పరీక్షించిచూచితిని గాని నాకుఁ గానరాలేదు. దీనివలన నీయన శిక్షయు వల్లించెనని యేర్పడుచున్నది.

'గీతీ శీఘ్రీ శిరః కంపీ తథాలిఖిత పాఠకః అనర్థజ్ఞోల్పకంఠశ్చ షడేతే పాఠకాధమాః నశిరః కంపయే ద్గాత్రం, భ్రువౌచా వ్యక్షిణీ తథా శైలపూర్ణ మివాత్మానం, తత్త ద్వర్ణేన యోజయేత్॥' అని శిక్షయందుఁ గలదు.

తా త్ప ర్య ము.

లక్ష్మణా! యీయన యడిగిన ప్రశ్నములకు నీవు ప్రత్యుత్తర మిమ్ము. ఈయన మాటల పొందిక శాస్త్రసరణి తెలిసినవాఁడు. ఆయన యోగ్యతకుఁ దగినట్లు నీవు మాటలాడకున్న మనము మూర్ఖుల మని తలఁచును. కావున నీవు మాటలాడు మాటలు స్నేహము కుదుర్పునవియై వినఁ బ్రియములై యుండవలెను. ఏ విషయ మెట్లు చెప్పవలయునో యట్లే చెప్పుము. నే నింత హెచ్చరిక చెప్పెద నందువా ఋగ్వేదము యజుర్వేదము సామవేదము చక్కఁగా వల్లించి దృఢముగ మనస్సున నిలిపినవాఁడు, గాని యీయనవలె మాటలాడ లేఁడు. అట్లని ఛాందసుఁ డనుకొనకుము. శిక్షావ్యాకరణాదులు చక్కఁగఁ బఠించినవాఁడు వ్యాకరణమంతయు నెన్నిమార్లు వల్లించి కంఠస్థము చేసెనో! కాని నేనింత పరీక్షించి చూచినను నీయన మాటలందు వ్యాకరణ విరుద్ధమైన ప్రయోగ మొక్కటియైనఁ గానరాలేదు. అంతియకాదు. మాటలాడుతీరు చూచిన శిక్షయుఁ బఠించినవాఁడుగా నున్నాఁడు. ఎంతసేపు మాట లాడినను కన్నులందుఁ గాని ముఖమందుఁగాని నొసటఁగాని కనుబొమలందుఁగాని యొక దోషమైనఁ గానరాలేదు. ఇఁక నుచ్చారణమందో,

చ. కొఱకులు లేక విస్తరముఁ గూడక శంకకు సందుసీక యు
ద్రుత మవిళంబితంబు నయి తోస్సులు పోవ కురోగతైక సు
స్థిత మయి మధ్యమస్వరముఁ జే నలరారెడి వీనివాక్కు సం
స్కృతమును సక్రమంబు తుద నెంతయు హృద్యము నై రహించెడిన్. ౧౨౨.

కొఱకులు = వర్ణలోపములు, సగముమాట పలికి సగము పలుకకపోవుట- విస్తరముఁగూడక = చెప్పఁదలఁచిన విషయ మెన్నిమాటలఁ జెప్పవచ్చునో యన్ని మాటలచేతనే చెప్పుట, వ్యర్థముగమాటలు పెంచక- శంకకుఁ = అర్థవిషయమందు గాని పదవిషయమందుఁ గాని సందేహమునకు, సందుసీక = ఎడమీయక, అద్రుతము = మెల్లఁగా, ఎదుటివారు పూర్ణముగా గ్రహింపరా నటు లతివేగములేనిది- అవిలంబితము = మాటకు మాటకు నడుమ వ్యర్థ కాలవిరామము లేక, నీళ్ళు నము లుచు గడియ కొకమాట యాడకుండుట- తోస్సులుపోవక = పండ్లులేనివారు మాటలాడునట్లు లుచ్చారణలోపము లేక-ఉరోగతైకసుస్థితమయి = తొమ్మునందుఁ గంఠమునందును నుండి పలికినది- మధ్యమస్వరము = బిగ్గఱగాఁ గాక యితరులకు వినఁబడునట్లు మెల్లగా గొణుగక యుండునది- ఇక్కడఁ జెప్పిన పదునాలుగు పాఠదోషముల కుపలక్షణము 'శంకితం భీత ముద్ఘుష్ట మవ్యక్త మనునాసికం, కాకస్వరం

శీర్షగతం తథా స్థానవివర్జితం, విస్వరం విరసంచైవ విశ్లిష్టం విషమాన్వితం, వ్యాకులం తాలుభిన్నంచ పాఠదోషా శ్చతుర్దశ' యని పాఠదోషములు.

ఉపాంశుదష్టం త్వరితం నిరస్తం, విలంబితం గద్గదికం ప్రగీతం, నిష్పీడితం గ్రస్తపదాక్షరంచ వదే న్నదీనం నతు సానునాస్యమ్. ఇట్లు మఱియొకచో నీదోషములు చెప్పఁబడినవి. ఇట్టి దోషములు హనుమంతుని మాటలయందు లేవు.

మాధుర్య మక్షర వ్యక్తిః । పదచ్ఛేద స్తథాత్వరా, ధైర్యం లయ సమర్థంచ షడేతే పాఠగా గుణాః

తాత్పర్యము.

ఈయన మాటలయందుఁ గొఱుకులు లేవు. వ్యర్థపదములు లేవు. ఈ యర్థమా, యా యర్థమా, ఇది యీపదమా ఆపదమా, యను సందేహమున కెడము లేదు. గబగబ పుకువులెత్తుటయు లేదు. మెల్లగ నీళ్ళు నములుచు మాటలాడుటయు లేదు. లోస్సులు లేవు. ఉరము కంఠము వీని నూని మాట వెకలుచున్నది బిగ్గయఱచుట లేదు. వినవచ్చి వినరాకుండునట్లు గొణుఁగుట, పెదవులతోనే మాటలాడుట లేదు. ప్రతిపదము వ్యాకరణ శుద్ధము క్రమము ననుసరించి యున్నది. శుభము మనోహరమై యున్నది.

తే. అనఘ యీతని త్రిస్థల॥వ్యంజనస్థ, మైన చిత్రవచోగతి ॥ యాగ్రహమునఁ
జంపఁగత్తిని బైకెత్తు॥శత్రునైన, నెలమిఁ బొందింపఁ జాలక॥యేలపోవు. ౧౨౭

త్రిస్థలవ్యంజనస్థము = త్రిస్థల = శిరస్సు, కంఠము, ఱొమ్ము, అను మూఁడు చోట్లనెడి, వ్యంజన=శబ్దోత్పత్తిస్థానములందు, స్థము=ఉన్నది. అస్థానములందుండుట యనఁగా నచ్చటఁ బుట్టుటగాదు, శిరమునఁ బుట్టు నట్లు మాటలాడుట శీర్షగత మను దోషమని ముందు చెప్పఁబడెను. కాఁబట్టి యీ మూఁడు స్థానములలోనుండుట యనఁగా ఉదాత్తానుదాత్తస్వరితస్వరంబులఁ గలిగి యుండుట. ఇట్లే శిక్షయందును చెప్పఁబడినది. అనుదాత్తో హృది జ్ఞేయో మూర్ధ్న్యుదాత్త ఉదాహృతః । స్వరితః కంఠమూలీయః సార్వాస్యే ప్రచయస్మృతః అని యందలి పద్యము, చిత్రవచోగతి = ఆశ్చర్యకరమైన మాటలజాడ.

తాత్పర్యము.

ఉదాత్తానుదాత్తస్వరితములతోఁ గూడిన యీతని చిత్రమైన మాటలజాడ వీనిపైఁ గోపించి చంపఁ గత్తి పైకెత్తిన వానినైన సంతోషపఱుపఁగలదు, ఇఁక నను కూలుర విషయము చెప్పనేల ?

క. భూతలనాథుం డీదృశ,దూతను గడియింపఁ డేని ॥ తొడఁగినపని యే
రీతిని గడ గనఁ గాంచును? ఖ్యాతిం గను నెట్లు సిద్ధ॥కార్యపథుం డై ? ౧౨౮

ఈ దృశదూతను = ఇటువంటి దూతను-గడియింపఁడేని = సంపాదించుకొనక పోయెనా.

తాత్పర్యము.

రాజగువాఁ డిటువంటి దూతను సంపాదింపఁజేని వాఁడు ప్రారంభించిన పని యెట్లు నెఱవేర్పఁగలఁడు ? వాఁడెట్లు కార్యసాధకుఁ డని కీర్తి సంపాదింపఁగలఁడు ?

క. ఏతాదృగ్గుణగణసము, పేతుం డగుదూత నిలుచు • నెవ్వనికడ నా
భూతలపతి కార్యంబులు, దూతముఖంబునన తీరు • ధ్రువ మని యన్నన్. ౧౨౯

ఏతాదృక్=ఇటువంటి, గుణగణ = గుణసమూహములతో, సముపేతుఁడు= కూడినవాఁడు.

తాత్పర్యము.

ఇటువంటి గుణసమూహములు గల దూత యే రాజు నొద్దనుండునో వాని కార్యము లన్నియు దూతవలననే సఫలము కాఁగలవు.

దీనివలనఁ దాను సుగ్రీవునితోఁ జెలిమిచేసినచోఁ దనకార్య మీతని వలననే సఫలము కాఁగల దని రామచంద్రమూర్తి నిశ్చయించుకొనెను.

మ. అల వాక్యజ్ఞుఁడు లక్ష్మణుండు వెస వా • క్యజ్ఞున్ హనూమానునిన్
బలికెం బండితవర్య సూర్యజప్రభా • వంబున్ గుణామేయతన్
దెలియన్ వింటిమి యాతనిన్ వెదకుచున్ • ధీవర్య మే మిందు రాఁ
గలిగెం జమ్ము, త్వదుక్తకీశపతివా • క్యం బేము హర్షంబునన్. ౧౩౦

వాక్యజ్ఞుఁడు లక్ష్మణుఁడు, వాక్యజ్ఞుఁడు హనుమంతుఁడని శ్రీరామచంద్ర మూర్తి చెప్పుటచే హనుమంతునందుఁ గలవని శ్రీరామచంద్రమూర్తి చెప్పిన గుణములన్నియు లక్ష్మణునందును గలవనియు నిరువురును సమానులనియు భావము.

గుణామేయతన్ = గుణముల గొప్పతనము, త్వదుక్త = నీచేఁ జెప్పఁబడిన, కీశపతి వాక్యంబు = సుగ్రీవునిమాట, హర్షంబునన్=సంతోషముతో, పండితవర్య= పండిత శ్రేష్ఠుఁడా! ఈ యొక్కమాట నీశక్తిసామర్థ్యములు మేము తెలుసుకొంటిమని తెలుపుచున్నది.

తాత్పర్యము.

అని యీ ప్రకారము శ్రీరామచంద్రమూర్తి చెప్పఁగా వాక్యజ్ఞుఁడైన లక్ష్మణుఁడు వాక్యజ్ఞుఁడైన హనుమంతునితో నిట్లనియె. అయ్యా ! పండితుఁడా ! సుగ్రీవుని ప్రభావము, అతని గొప్పగుణములు, మే మిదివఱకే వినినారము. కావుననే యాతని వెదకుచు వచ్చితిమి. నీవుచెప్పిన సుగ్రీవుని కార్యమును మేము సంతోషముతో,

కం. నీవు వచించిన విధముగఁ, గావింపంగల మటన్న • గాలికొడుకు సు
గ్రీవునిజయంబుఁ గోరుచు, వావిరి సఖ్యంబుఁ గూర్ప • వారికి నెంచెన్. ౧౩౧

తాత్పర్యము.

నీవు చెప్పినట్లు చేయఁగలము అని చెప్పఁగా హనుమంతుఁడు సుగ్రీవుని జయముఁ గోరుచు రామ సుగ్రీవులకు స్నేహము గూర్పఁదలఁచెను.

—• ౪ వ సర్గము. లక్ష్మణుఁడు హనుమంతునితోఁ దమ వృత్తాంతముఁ జెప్పుట•—

చం. పనిపడి సూర్యపుత్త్రుఁ గన • వచ్చిన వారలు వీరలంచుఁ దా
హనుమయుఁ బొంగి సంతసము • నన్ రవిపుత్త్రుఁ దలంచి యింక నా
తనిపని సెల్లఁ జక్కఁబడుఁ • దథ్యము యిట్టిరు కార్యమూని యా
తనిఁ గనఁగోరువార లట • తప్పనె యాతని రాజ్యలబ్ధియున్. ౧౩౨

పనిపడి = కార్యముగలిగి, తథ్యము=నిజమే, ఇట్టిరు = ఇట్టివారు,

తా త్ప ర్య ము.

కార్యార్థులై సుగ్రీవునిఁజూడ వచ్చినారని హనుమంతుఁడు సంతోషపడి సుగ్రీవుని మదికిఁ దెచ్చుకొని యితనికార్యము చక్కఁబడినట్లే, ఆయనకు రాజ్యము లభించుటయు సత్యమే. ఇట్టివారు పూనిన కార్యము తప్పిపోవునా ? ఎన్నటికిఁ బోదు.

చం. అని తలపోసి యా ప్లవగుఁ • డా జగతీపతిఁ జూచి ఘోర మా
వనులను బంపతీరమున • భ్రాతయు నీవును గ్రుమ్మరంగ నే
లన రఘురామచోదితుఁడు • నై హనుమంతున కా సుమిత్త్రనం
దనుఁ డనియెన్ రఘూత్తముక • థం దెలియన్ మొదలింటినుండియున్. ౧౩౩

ప్లవగుఁడు = వానరుఁడు, చోదితుఁడు = ఆజ్ఞాపింపఁ బడినవాఁడు.

తా త్ప ర్య ము.

ఆంజనేయుఁ డీప్రకార మాలోచించి సుగ్రీవునివలన వీరికిఁ గాఁగల కార్యమేదో యది సుగ్రీవునికి సాధ్యమో యసాధ్యమో తెలిసికొందమని రామచంద్రమూర్తిని జూచి, యయ్యా నీవు తమ్మునితోడ నీ భయంకరములైన యడవులందుఁ దిరుగఁ గారణమేమి కలిగెననిన రామచంద్రునిచే నాజ్ఞాపింపఁబడి లక్ష్మణుఁడు శ్రీరామచంద్ర మూర్తి చరిత్ర మాదినుండి యిట్లు చెప్పసాగెను.

సీ. ద్యుతిమంతుఁడును మహా • మతిమంతుఁడును నగు, దశరథుం డను పేరి • ధరణివిభుఁడు
ధర్మవత్సలుఁడు స్వ • ధర్మంబునను జతు,ర్వర్ణ పాలన మనా • రతము సలిపెఁ
బగతుఁ డెరికిఁ గాక • పగ యొక్కఁడును లేక, భూతాళి మాఁజాల • ధాత యగుచు
నియతిఁ దప్పకయు య • గ్నిష్టోమముఖమహాక్రతు లాప్తదక్షిణల్ • గాఁగఁజలిపె
తే. నతనికొడుకుల లోపల • నగ్రజుండు, రామనాముండు వినుతిప • రాక్రముండు
సర్వభూతశరణ్యుండు • జనకవాక్య,పారగుఁడు రాజచిహ్నసం • పన్నుఁ డితఁడు.

ద్యుతిమంతుఁడు=తేజస్సుగలవాఁడు, మహామతిమంతుఁడు = గొప్పబుద్ధి యాలోచన గలవాఁడు, ధర్మవత్సలుఁడు = ధర్మమందుఁ బ్రీతిగలవాఁడు, చతుర్వర్ణ పాలనము=నాలుగువర్ణముల రక్షించుట, అనారతము=ఎల్లవేళల, పగ=విరోధి "మనసుం బగ యింద్రుఁడు కాఁడె మెల్లభంగులఁదలఁపన్" నిర్వ. రా ౫ ఆ. మాఁజాలధాత = బ్రహ్మకుఁ బ్రతినిధి, సర్వభూతశరణ్యుండు = సర్వభూతముల రక్షించు యోగ్యతగల వాఁడు.

తా త్ప ర్య ము.

తేజోవంతుఁడును గొప్పమతిమంతుఁడు నగు దశరథుఁడనురాజు ధర్మమందుఁ బ్రీతిగలవాఁడై బ్రాహ్మణ క్షత్రియ వైశ్యశూద్రులను నాలుగు వర్ణములవారిని వారి వారి స్వధర్మమునుండి చెడకుండ సర్వదా రక్షించెను. ఆయన యెవరికి విరోధిగాక యెవరియుం దాయనకు విరోధభావములేక రెండవ బ్రహ్మవలెనే రక్షించెను. నియమము చెడకుండ నగ్నిష్టోమము మొదలైన యజ్ఞములను దక్షిణలతోఁ గావించెను. ఆయన కొడుకులలోఁ బెద్దవాఁడు రాముఁడను పేరుగలవాఁడు, పరాక్రమమందుఁ బ్రసిద్ధి కెక్కినవాఁడు. సర్వభూతముల రక్షించు యోగ్యత గలవాఁడు. తండ్రి వాక్యము సాంతము చేసినవాఁడు. రాజచిహ్నములతోఁ గూడినవాఁడు. ఆయనయే యీయన.

మ. ధరణీరాజ్యముఁ గోలుపోయి వనికై • తర్లంగ వెన్నంటితిన్
ధరణీకన్యక భార్య సీతయు దినాం • తంబందు మార్తండునిన్
భరమాకాంతులభంగి వెన్కొనియె నీ • ప్రాజ్ఞానుజాతుండఁ ద
ద్వరధీసద్గుణరాజికిన్ వశుఁడనై • దాస్యంబుఁ గావించెదన్. ౧౨

దినాంతంబందు=సాయంసమయమందు, ఈ ప్రాజ్ఞానుజాతుండ=ఈ ధీమంతుని తమ్ముఁడను, తత్=ఆయనయొక్క వరధీ=గొప్పబుద్ధికి, సద్గుణరాజికిన్ = మంచిగుణముల సమూహమునకు.

తా త్ప ర్య ము.

• ఈయనరాజ్యముఁ బోఁగొట్టుకొని యడవులకై ప్రయాణము సేయఁగా నేను గూడ వచ్చితిని. నేనొకఁడనేకాను. ఈయనభార్య భూపుత్రి సీతాదేవియును సాయం సమయమున సూర్యుని నాయన కిరణములవలె నీయనవెంట వచ్చెను. ఆమె భార్య, కూడ వచ్చుట న్యాయమే, నీవెవ్వఁడ వేల వచ్చితి వందువా? ఈమతిమంతునకు నేను జన్మముచేఁ దమ్ముఁడను. ఈయన గొప్పబుద్ధికి సద్గుణసంపదకు వశపడి దాస్యము చేయుచున్నాను.

దినాంతంబందు మార్తాండునిం బరమాకాంతుల భంగిన్ = ఓయి, సంపదవేళ బంధువులుకూడ వత్తురే కాని యాపదవేళ వత్తురా యందువేమో! అస్తమింపఁ బోవు సూర్యుని వెంట నాయన కిరణములు పోవుటలేదా! ప్రాజ్ఞానుజాతుండన్ = ఈయన ప్రాజ్ఞుఁడు కావున నన్నుఁ దమ్ముఁ డనుకొనుచున్నాఁడు. అది యీయన యభిప్రాయము. నా యభిప్రాయంబున నే నాయనకు దాసుఁడను, లక్ష్మణుఁడు నీకుఁ బరతంత్రుఁడనెను గదా- (అరణ్య ౨౩౬) ఓయీ లక్ష్మణుదాస్యము స్వాభావిక మని యుండఁగా నిచ్చట గుణములఁబట్టి దాస్యము చేసెద ననుట స్వభావ విరుద్ధము గాదా యనిన దాస్యము స్వభావసిద్ధమైనను స్వామియందు మంచిగుణములు కూడ నుండెనేని మిక్కిలి శోభించునుగదా-ఇక్కడ గుణప్రశస్తి చెప్పఁబడెను.

ఉ. పేరున లక్ష్మణుండఁ గృత • విజ్ఞు సుఖార్హు మహార్హు భ్రాతర
 వీరతు రాజ్యహీను ప్రియ • కాంతను సీతను గామరూపి కాం
 తారమునం దెవండో యొక • దానవుఁ డోడక ప్రుచ్చిలింప మే
 మారమణీలలాము గహ • నావళులన్ వెదకంగ నొక్కెడన్. ౧౩౩

కృతవిజ్ఞ=చేసినమేలు చక్కఁగా నెఱిఁగిన వానియొక్క.

తా త్ప ర్య ము.

నాపేరు లక్ష్మణుఁడందురు. నాయోగ్యతకది తగిన పేరు. చేసినమేలు మఱ వని వాఁడును సుఖపడ నర్హుఁడును గొప్ప యోగ్యతగలవాఁడును ప్రాణికోటుల రక్షిం చుట యందు దాసక్తి గలవాఁడును రాజ్యములేనివాఁడును నగు సీయనయొక్క ప్రియు రాలిని సీతను కామరూపి యగు రాక్షసుఁ డెవఁడో యడవులందు భయము లేక దొంగిలింపఁగా మే మామెను వెదకుచు నడవులందుఁ దిరుగుచో నొకచోట.

లక్ష్మణుఁడు హనుమంతునితో శ్రీరాముఁడుసుగ్రీవసాచివ్యము గోరియుండుట చెప్పుట-

క. శాపముకతమున దానవ,రూపము గనినట్టి దనుఁడు • రూఢిగ మాతో
 భూపుత్రిజాడ దెలియఁగ నోపెడి సుగ్రీవుఁ డను వ•నౌకోవిభుఁడున్. ౧౩౪

వనౌకోవిభుఁడు=కోఁతిరాజు.

తా త్ప ర్య ము.

శాపముచే దానవుఁడైన దను వనువాఁడు మీ సీతాదేవి యున్నజాడ దెలి యుటకు సుగ్రీవుఁడను వానరరాజు సమర్థుఁడని గట్టిగాఁ జెప్పెను.

క. అని చెప్పి యతఁడు స్వర్గముఁ, జనియె యథాసుఖముగా ని•జం బిది నాకున్
 జనవినుతుఁడు రామునకున్, దినకరతనయుండె యింక • దిక్కు కపీంద్రా. ౧౩౫

తా త్ప ర్య ము.

ఇట్లు చెప్పి యతఁడు స్వర్గమునకు సుఖముగాఁ బోయెను. ఇది వాస్తవము. ఈ కారణముచే నాకును, జనులచేఁ బొగడ్తగన్న రామచంద్రమూర్తికి వానరేంద్రా! సుగ్రీవుఁడే యింక దిక్కు.

క. లోకాధినాథుఁడై మును, ప్రాకటబహువిత్తదాన • పటిమంబున సు
 శ్లోకుం డగు రాముండు ది,వాకరసుతు నాథుగాఁగ వాంఛించె నయా ౧౩౬

లోకాధినాథుఁడు=లోకమునఁ బ్రభువులకుఁ బ్రభువైనవాఁడు- ఇది రాముని పరత్వమును సూచించును- ప్రాకట బహువిత్తదానపటిమంబునన్ = ప్రసిద్ధముగ విస్తారధనము దానముచేయు సామర్థ్యముచే-సుశ్లోకుండు = మంచికీర్తి సంపాదించిన వాఁడు.

తా త్ప ర్య ము.

సర్వలోక రక్షకుఁడై పూర్వమనేకదానములఁ జేసి దాతయని ప్రసిద్ధికెక్కిన రామచంద్రమూర్తి యిప్పుడు తానేసూర్యునికొడుకు తనకు దిక్కుగాఁగోరుచున్నాఁడు

కం. దీనశరణ్యుఁడు ధర్మవి, తానైకసువత్సలుండు • దశరథుఁ డా భూ
జానిసుతుండు శరణ్యుఁడు, వానరపతి శరణుఁ జొచ్చె • వాయుతనూజా. ౧౯౦

ధర్మవితానైక=ధర్మసమూహములందే-వత్సలుఁడు=ప్రేమగలవాఁడు-

తాత్పర్యము.

దీనరక్షకుఁడు, అనేకధర్మములు రక్షించినవాఁడు దశరథుఁడు- అట్టివాని కుమారుఁడు రక్షకుఁడు నగువాఁడు హనుమంతా! కపిరాజు శరణుజొచ్చెను.

కం. లోకంబుల కన్నింటికిఁ, బ్రాకటశరణంబునున్ శ • రణ్యుం డగు నీ
కాకుత్స్థుఁడు మద్గురువు ది.వాకరసుతు శరణుఁ జొరఁగ • వచ్చెం జుమ్మా. ౧౯౧

తాత్పర్యము.

లోకంబుల కన్నింటికి రక్షకుఁడు శరణు చొర యోగ్యుఁడును నా గురువు నగు నీ రామచంద్రమూర్తి సూర్యపుత్రుని శరణుజొరఁగ వచ్చెను. ఇందును బరత్వము సూచితము. లోకముల కన్నిటికి రక్షకుఁడు సుగ్రీవునకు రక్షకుఁడేకదా యని భావము.

కం. ఎవని ప్రసాదంబున నీ,కువలయమున జనము లెల్లఁ • గొఱలు సుఖత నా
యవనీవిభుఁ డగు రాముఁడు, సవినయముగఁ గిశపతి ప్ర • సాదముఁ గోరెన్. ౧౯౨

కువలయమునన్ = భూచక్రమునందు

తాత్పర్యము.

ఎవని యనుగ్రహముచే నీ భూలోకమునఁ గల జనులకెల్ల సుఖము గలుగునో యట్టి ప్రభువు శ్రీరామచంద్రమూర్తి వినయముతోఁ గ్రోఁతిరాజు ననుగ్రహము కోరుచున్నాఁడు.

ఉ. మానితసర్వసద్గుణస • మంచితు లౌ ధరణీవరాగ్రగుల్
మానుగ నెవనిచేత బహు • మానము గౌరవ మందు చుండి రా
దానివరేణ్యుఁ డౌ దశర • థప్రభుపుత్రుఁడు లోకవిశ్రుతుం
డీ నయశీలుఁ డిప్పుడు క • పీశ్వరునిన్ శరణంబుఁ జొచ్చెడిన్. ౧౯౩

మానిత = గౌరవింపఁబడిన, సర్వసద్గుణ = సమస్తములైన మంచి గుణములచే, సమంచితులు = ప్రకాశించువారు, దానివరేణ్యుఁడు = దాతలయందు శ్రేష్ఠుఁడు, లోకవిశ్రుతుండు=ప్రపంచమునఁ బ్రసిద్ధి కెక్కినవాఁడు, నయశీలుఁడు = నీతితోఁ గూడిన యాచారము గలవాఁడు.

తాత్పర్యము.

సమస్త సద్గుణ సంపత్తిచేఁ బూజ్యులైన రాజు లెవ్వనిచే గౌరవింపఁబడుచుండిరో యట్టియుత్తమదాత దశరథ నందనుఁడు రాముఁడని లోకమునఁ గీర్తిగాంచిన వాఁడు క్రోఁతిజేని శరణు చొచ్చుచున్నాఁడు.

ఈ పద్యంబులం దన్నిట భగవత్సౌశీల్యము వర్ణితము.

కం. శోకాభిభూతుఁ డగు సుశ్లోకుఁడు సుగ్రీవు శరణుఁ • జొచ్చెను గరుణా
లోకనముల నతఁ డీతనిఁ, జేకొను టర్హం బటంచుఁ • జెప్పుచు జాలిన్. ౧౪౪

శోక+అభిభూతుఁడు = దుఃఖమునకు లోఁబడినవాఁడు, సుశ్లోకుఁడు = మంచి కీర్తిగలవాఁడు కరుణాలోకనములన్ = దయతోఁగూడిన చూపులచే, జాలిన్ = శోకముచే.

తాత్పర్యము.

మంచికీర్తి సంపాదించిన యీయన శోకవశుఁడై సుగ్రీవు శరణుఁజొచ్చెను. ఆయన యీయనను దయార్ద్రదృష్టిచేఁ జేపట్టఁదగును అని శోకముచే,

ఉ. కన్నుల బాష్పపూరములు • గార్చెడి లక్ష్మణుతోడ వాయుజుం
డిన్నతి యీ జితేంద్రియత • యీ మతివైభవ మిట్టి శీలసం
పన్నత గల్గు మిమ్ముఁ దన • భాగ్యమునన్ రవిజుండు గన్గొనెన్
సన్నుతశీలురార! హరి • సత్తము వృత్తము నాలకింపుఁడీ. ౧౪౫

బాష్పపూరములు = కన్నీటిప్రవాహములు, నతి = పరాక్రమము, మతివైభవము = బుద్ధిసంపద, శీలసంపన్నత = సదాచారసంపత్తి, హరిసత్తము వృత్తము = వానరశ్రేష్ఠుఁడైన సుగ్రీవు చరిత్రము.

తాత్పర్యము.

రెండుకన్నులనీళ్ళు కాలువలుగాఁగార్చుచున్న లక్ష్మణుఁజూచి హనుమంతుఁడు ఈ పరాక్రమము ఈ యింద్రియజయము ఈ బుద్ధిసంపద యిట్టి సదాచారసంపత్తి గల మిమ్ముఁ దన యదృష్టముకొలఁది సుగ్రీవుఁడు చూచెను. సజ్జనస్తోత్ర పాత్రమగు నడవడి గలవారలారా! యిఁక సుగ్రీవుని చరిత్రము చెప్పెద వినుఁడు.

ఉ. అన్నగు వాలి సూడుగొని • హోవడి పెట్టి పురంబు వెల్వఁగన్
దన్నిఁ దదీయభార్యను న • ధర్మమునన్ హరియింపఁ గాన నా
పన్నతఁ గుందె నీ కపుఁ డ • శక్యము సాయముఁ జేయు జానకిం
బన్నుగ రోయుకార్యమున • మాదృశకీశసహాయసంపదన్. ౧౪౬

సూడు = పగ, హోవడి = బాధ, ఆపన్నతఁ గుందెన్ = దుఃఖించుచున్నాఁడు రోయుకార్యమునన్ = వెదకుపనియందు మాదృశ=మావంటి, కీశ=కోఁతులను, సహాయసంపదన్ = తోడుపడువారి బలిమిచే.

తాత్పర్యము.

తనయన్నయగు వాలి పగపట్టి బాధపెట్టి యూరు వెడలఁగొట్టి యతనిభార్యను నధర్మపద్ధతిని హరించుటచే నడవులందుఁ గీడుదశ ననుభవించుచున్నాఁడు. సీతాదేవిని వెదకుకార్యమునందు మావంటి కోఁతులను సహాయులుగాఁ దీసికొని మీకుఁ దప్పక సాహాయ్యము చేయఁగలఁడు.

కం. అని తేనె లొలుకు పలుకులు, హనుమయు రాఘవునిఁ జూచి • యనియెన్ మరలన్
జనుదెంచి సుగ్రీవునిఁ, గనుఁగొన నన లక్ష్మణుండు • కపిపుంగవునిన్. ౧౪౬

తాత్పర్యము.

అని తియ్యనిమాటలు చెప్పి లక్ష్మణునిఁ జూచి మఱియు సుగ్రీవునిఁ జూడఁ బోదము రండు అనఁగా లక్ష్మణుఁడు, హనుమంతుని,

చం. అలరుమనంబుతోడుత సమ్మానవిధిం గొనియాడి రాముతోఁ
బలికె మరుత్తనూభవుఁడు • భవ్యమనస్కుఁడు సత్య మాడెడిన్
గలదు వనాటనాథునకుఁ • గార్యము నీ వొనరింపఁ గావఁ జే
రెలమిని బొందు మింకఁ గృత • కృత్యుఁడ వైతివి నీవు రాఘవా. ౧౪౭

మరుత్తనూభవుఁడు = వాయుపుత్రుఁడు, భవ్యమనస్కుఁడు = మేలుచేయు మనస్సుగలవాఁడు, సత్యమాడెడిన్ = నిజము చెప్పుచున్నాఁడు, వనాటనాథునకున్ = వానరపతికి, ఎలమిని = సంతోషము, కృతకృత్యుఁడవైతివి = నెఱవేఱిన కార్యము గలవాఁడవైతివి.

తాత్పర్యము.

సంతోషముతోడి మనస్సుతోఁ దగినరీతి హనుమంతుఁ బొగడి 'అన్నా! హనుమంతుఁడు యథార్థము చెప్పుచున్నాఁడు. సుగ్రీవునకు నీ వలనఁ గావలసిన కార్యము గలదు. కావున సంతోషపడుము. నీ కార్యము నెఱవేఱిన దని తలంపుము.

ఇంతవఱకు నీకి నొక సందేహము బాధించుచుండినది. ప్రత్యుపకారము లేక సుగ్రీవుని వలన నుపకారము పొందవలసి వచ్చునేమో, అప్పుడు కార్యము చేయుట చేయకుండుట యతని చిత్తవృత్తి సందర్భానుసారముగా నుండునుగదా! నేనే కష్టదశలో నుండఁగా నేనేమి వీరికి సాహాయ్యము చేయఁగల నను నేమో యను సందేహము బాధించుచుండినది, ఇప్పుడు హనుమంతుని వలన నా కొఱకు దీఱినది. ఉపకారమునకుఁ బ్రత్యుపకారముగ నైనది కావున నుభయుల కార్యములు చక్కఁబడె నని లక్ష్మణుఁడు సంతోషించెను.

ఉ. మోము ప్రసన్నభావమును • మోదమునం బలుకాడు భంగులన్
సామము మీఱ వ్యక్తముగఁ • జల్పప్రసంగముభంగిఁ జూడఁగా
నేమియు మోస మీ కపికి • లేశ్వయునందుఁ గనంగ రాదు రా
మా! మన మిప్పు డందుఁ బద • మా హనుమంతుఁడు కోరునట్లుగన్. ౧౪౮

తాత్పర్యము.

వీఁడు చెప్పునది యెంతమాత్రము నిజమో నమ్మకొట్లుందువా? మోసగాండ్రయందుండ వలసిన తొట్రుపాటియు వీనియందులేదు. మాటలు మోసపు మాటలు చెప్పినా యింగితమువలన వాస్తవ విషయము తెలిసికొనవచ్చును. ముఖవికారాదులు దోఁపలేదు. (యుద్ధ ౩౫౯-౩౬౦ పద్యములు చూడుఁడు.) ఒకవేళ నితఁడు

చెప్పినది యసత్యమే యనుకొమ్ము ! దానివలన మనకు రాఁగలనష్ట మేమియు లేదు. వీనివలనఁ గార్యమైనఁ గానిమ్ము. కాకుండినఁ బోనిమ్ము. మనమున్నదశకంటెఁ దక్కువ దశ రాఁబోదు. అయినను ఈ మాటలాడు నపుడు ముఖ మొకవిధముగాఁ బ్రసన్నముగా నున్నది. మాటలా సంతోషముతోఁ గార్యమును సాధించిన వానివలె మాటలాడు చున్నాఁడు. సందేహింప నెడము లేకుండునట్లు స్పష్టముగ సాధుభావముతోఁ బ్రసంగించు చున్నాఁడు. ఈ యింగితాదులనుబట్టి చూడ నితఁడు మోసగాఁడు కాఁడని నా యభిప్రాయము. కావున హనుమంతుఁడు కోరినట్లు మనము సుగ్రీవునొద్దకుఁ బోదము.

చం. అనవుడు రామచంద్రుఁడు త • థా స్త్వని మారుతి భిక్షురూపుఁ ద
యయ్యన విడి నైజరూపమున • నయ్యినవంశ్యుల నంపదేశమం
దునిచి ప్రహృష్టుఁడున్ సుమతి • యుగ్రజవుండు యశస్వి సూర్యనం
దనుఁడు చరించుచున్నెడ కు • దారగతిం జని డించె వారలన్. ౧౫౦

తథా+అస్తు=అట్లే యగును గాక, భిక్షురూపు=సన్న్యాసియాకారము, దయ్యన విడి=వెంటనే వదలిపెట్టి, నైజరూపమునన్=స్వభావమైన తనయాకారముతో, అంపదేశమందున్=భుజములమీఁద, ప్రహృష్టుఁడు=తానువచ్చినపని సుగ్రీవుకార్యము నెఱవేఱెఁగదా యని మిగుల సంతోషించినవాఁడు, సుమతి=వంచనలేని మనస్సుగలవాఁడు, ఉగ్రజవుండు = మిగుల వేగముగఁ బోఁగలవాఁడు, యశస్వి = కీర్తిమంతుఁడు, ఉదారగతిన్ = గమనమందాలస్యము లేక, దీనిచే భగవత్ప్రాప్తి యాచార్యాధీన మని యేర్పడుచున్నది.

తాత్పర్యము.

అని లక్ష్మణుఁడు చెప్పఁగా రామచంద్రమూర్తియు నట్లే కానిమ్మనెను. అంతట నాంజనేయుఁడు తన సన్న్యాసిరూపము వెంటనే వదలి తన క్రోఁతిరూపము ధరించి యా యిరువురను భుజములపై నెక్కించుకొని తాను వచ్చినకార్యము సుగ్రీవుని కార్యము నెఱవేఱెఁ గదా యని మిగుల సంతోషించినవాఁడై నిర్మలమైన మనస్సుతో రామునికృపచేఁ గీర్తి సంపాదించినవాఁడై మహావేగముతో గమనవిలంబనము లేక తీసికొనిపోయి సుగ్రీవుఁడు తిరుగుచున్నచోట దించెను.

౫-వ సర్గము. హనుమంతుఁడు రామలక్ష్మణులను సుగ్రీవునకడకుఁ దీసికొని పోవుట.

ఉ. అవ్వెడ వారి డించి దివ • సాధిపనందనుఁ జేరి సూర్యజా !
యీ యనఘుండు రాముఁడు సు • ధీ మతిమంతుఁడు నిన్ను డాయ ని
త్రాయితశీలుఁ డౌ ననుఁగుఁ • దమ్ముఁడు లక్ష్మణుతోడ వచ్చె వి
న్నాయుతసత్యశౌర్యుఁడు మ • హాత్ముఁడు సూర్యకులప్రజాతుఁడున్. ౧౫౧

ఆవేడన్ = ఋష్యమూకమునందు, ఋష్యమూకమునుండి రామలక్ష్మణులఁ జూచి సుగ్రీవుఁడు ఋశ్యమూకములో నొక భాగ మగు మలయపర్వతమునకుఁ

బోయెను. హనుమంతుడు ఋశ్యమూకమందు రామలక్ష్మణుల దించి సుగ్రీవు నొద్దకుఁ బోయి యతనిని బిలిచికొని వచ్చెను. దివసాధిపనందనున్ = సుగ్రీవుని, అనఘుఁడు = నీవు సందేహించిన పాపము లేనివాఁడు, రాముఁడు పరులను సంతోష పెట్టుటే ముఖ్యకార్యముగాఁ గలవాఁ డగుటచే రాముఁ డని పేరుపొందినవాఁడు, మతిమంతుఁడు = ఆలోచనపరుఁడు, నీవలెఁ దొందరపడువాఁడు కాఁడు. మిత్రాయిత తేజుఁడు = సూర్యుని వంటి తేజస్సుగలవాఁడు, అనుఁగుఁ దమ్ముఁడు = కూరిమిగల తమ్ముఁడు, ఆయత = విస్తారమైన, సత్యశౌర్యుఁడు = సత్యము శౌర్యము; సత్యమైన శౌర్యము; సత్యమే శౌర్యముగాఁ గలవాఁడు, మాటచెప్పినఁ దప్పువాఁడుగాఁడు, మహాత్ముఁడు = గొప్పమనస్సు ధైర్యము, స్వభావము, బుద్ధిగల పరమాత్మ 'ఆత్మా యత్నో ధృతి స్వాంత స్వభావపరమాత్మసు జీవబుద్ధి శరీరేషు,' నానా కావున మహాత్ముఁ డనఁగా గొప్ప ప్రయత్నము గలవాఁడు. పూనిన ప్రయత్నము సాధింపక విడుచువాఁడు కాఁడు. ఆశ్రిత జీవరక్షణమందు దృఢప్రయత్నము గలవాఁడు.

మహాత్మ=గొప్పధైర్యముగలవాఁడు. కార్యము పూనుకొనిన పిమ్మట నెన్ని విఘ్నములు వచ్చినను భయపడి కార్యము చాలించుకొనువాఁడు కాఁడు.

మహాత్మ = గొప్ప మనస్సుగలవాఁడు. ఆశ్రిత ఆర్తజనరక్షణ మందే మనస్సు గలవాఁడు, క్షుద్రాలోచనలు లేనివాఁడు. మహాత్మ = గొప్పస్వభావముగలవాఁడు, పరత్వదశయందుఁగాని యవతారదశయందుఁగాని పరంభావము విడుచువాఁడు కాఁడు.

మహాత్మ = జీవాత్మలకెల్ల నాత్మయైయుండు పరమాత్మ.

మహాత్మ=గొప్పబుద్ధిగలవాఁడు. సత్యకాముఁ డని సత్యసంకల్పుఁ డని చెప్పఁ బడినవాఁడు.

మహాత్మ=మన ప్రాకృత శరీరమువంటి శరీరము గలవాఁడు కాఁడు. అప్రాకృత దివ్యమంగళ విగ్రహుఁడు కావున నీవు 'అవజానంతి మాం మూఢా మానుషీం తను మాశ్రిత' మ్మన్నట్లు శరీరము చూచి మోసపోవలదు.

సూర్యకుల ప్రజాతుఁడు = సూర్యవంశమున బుట్టినవాఁడు. కావున నీవును సూర్యపుత్రుఁడవు కావున మీకు స్నేహముచేయ యోగ్యుఁడు.

తాత్పర్యము.

సుగ్రీవుఁడు తిరుగుచోట నొకప్రదేశమున వారిని దించి సుగ్రీవుకొద్దకుఁ బోయి సుగ్రీవా! యీరాముఁ డే పాప మెఱుఁగనివాఁడు సుమా! నీవు సందేహించిన దోష మితని యందు లేదు. మిగుల నాలోచనపరుఁడు. సూర్యతేజస్సుగల తమ్ముఁడు లక్ష్మణునితో నీయన నీయొద్దకు వచ్చెను. ఈయన సామాన్యుఁ డని తలఁపకుము- విస్తారమైన సత్యము శౌర్యము- సత్యమైన శౌర్యము, సత్యమే శౌర్యముగాఁ గలవాఁడు ఈయన సాక్షాత్తు పరమాత్మ యనుకొమ్ము. సూర్యవంశమునఁ బుట్టినవాఁడు.

క. రాముఁడు తేజోజితసు, త్రాముఁడు దశరథసుతుండు • ధర్మమతిన్ ని
స్సీముఁడు పితృవాక్యకరణో, ద్దాముఁడు సతితోడ విపిన•ధరఁ దిరుగు నెడన్. ౧౫౨

తేజోజితసుత్రాముఁడు=తేజస్సుచే జయింపఁబడిన యింద్రుఁడు గలవాఁడు- నిస్సీముఁడు=మేర లేనివాఁడు- పితృవాక్యకరణోద్దాముఁడు=తండ్రివాక్యము పరిపాలించుటయందు గొప్పవాఁడు- విపినధరన్=అడవిప్రదేశమందు.

తాత్పర్యము.

ఈ రామచంద్రమూర్తి యింద్రుని జయించిన తేజస్సు గలవాఁడు. దశరథుని కొడుకు. ధర్మబుద్ధియందు మేర లేనివాఁడు. పితృవాక్య పరిపాలనమందు దక్షుఁడు. ఇట్టివాఁడు భార్యతో నడవులలోఁ దిరుగుచుండఁగా.

రామలక్ష్మణులఁ జూచి సుగ్రీవుఁడు భయపడె ననుటచే భగవంతుఁడు మనము చేయు కర్మములకొలఁది ఫలమిచ్చునే- మన మాయన యాజ్ఞమీఱి యపరాధము లే చేసితిమే! మనల నేమి దండించునో యని భయపడిన జీవుని చరిత్రము చెప్పఁబడెను, అప్పుడాచార్యుఁడాజీవుని జూచి నిష్కారణముగా నేల భయపడెదవు. అని ధైర్యము చెప్పి భగవదనుగ్రహము సంపాదించుకొని జీవునొద్దకు వచ్చి భగవంతుని గుణముల వర్ణించి చెప్పి నీవుపోయి వారిని బూజించిన నిన్ను రక్షించునని యాచార్యబోధయిందుఁ దెలుపఁబడెను.

కం. రావణ హృతనిజదారుఁడు, పావనతర రాజసూయ • వరమఖముఖ దీ
క్షావిధిని శతసహస్రము, గోవుల దక్షిణల నిచ్చి • గురుమతితోడన్. ౧౫౩

రావణహృత = రావణాసురునిచే హరింపఁబడిన, నిజదారుఁడు = తన భార్య గలవాఁడు, ఇఁకఁ జెప్పఁబోవు నవి దశరథుని గుణములు, పావనతర = మిగులఁ బవిత్రములైన, రాజసూయ....విధిని=రాజసూయము మొదలగు గొప్ప యజ్ఞములంకు దీక్ష వహించి, శతసహస్రము=నూఱువేలు.

తాత్పర్యము.

ఈయన రావణాసురునిచేఁ దన భార్యను గోలుపోయెను. ఈయనతండ్రి దశరథుఁడు, పాపహరములైన రాజసూయాది యాగములు చేసి వేలకొలఁది నావుల దక్షిణలతో దానముచేసెను.

కం. తపమున సత్యబలంబున, విపులాచక్రంబు నేలి • విపులయశం బా
నృపతితనూజుం డీ యొడఁ గపివర! నీ శరణుఁ జొరఁగ•గమకించెఁ జుమీ. ౧౫౪

విపులాచక్రంబు = భూచక్రము, విపులయశము = విస్తారకీర్తి, నృపతి = దశరథునియొక్క, తనూజుఁడు = కొడుకు, గమకించెన్ = యత్నించెన్. మీఁదఁ జెప్ప బడిన విశేషణము లీ నృపతిశబ్దంబుతో నన్వయింపవలెను. ఇట్టి రాజుయొక్క కుమారుఁడని యన్వయము. ఇది యేక దేశి సమాసముగాదు.

తా త్ప ర్య ము.

తపము చేతను సత్యము యొక్క బలము చేతను భూచక్రమంతయుఁ బాలించి విస్తారముగఁ గీర్తి సంపాదించిన రాజుయొక్క కుమారుఁడు. ఇట్టివాఁ డిప్పుడు నీ రక్షణముఁ గోర నాలోచించుచున్నాఁడు.

ఆ. పూజనీయుతములు • పురుషోత్తములు రామ, లక్ష్మణులు కపీంద్ర • లలితయశులు
నీదు చెలిమిఁ గోరి • నేఁ డిట వచ్చిరి, చేరఁ జనుము పూజ • సేయు మనిన. ౧౫౫

తా త్ప ర్య ము.

వీరు పూజ్యులలో నుత్తములు. ఇంతకు మించినవారు లేరు. పురుషులకంటె నుత్తములు. మనకు గోచరించు జీవులవంటివారు గారు. అందమైన కీర్తిగలవారు. నీ స్నేహము గోరి యిచ్చటికి వచ్చిరి. కావున నీవు పోయి వారిని బూజింపుము. ఇది యాచార్యకృత్యము. ఇఁక జీవకృత్యము చెప్పఁబడుచున్నది.

—• సుగ్రీవుఁడు శ్రీరామలక్ష్మణులతో సంభాషించుట •—

కం. పావని వాక్యంబుల సుగ్రీవుఁడు రాఘవులవలని • కెరలిడి భీతిన్
బో విడిచి సంతసంబునఁ, బావనమగు మనుజరూపు • పరఁగఁగ వచ్చెన్. ౧౫౬

పావని = ఆంజనేయుని, పవిత్రుఁడు.

తా త్ప ర్య ము.

ఆంజనేయుని మాటలు విని సుగ్రీవుఁడు రామచంద్రమూర్తి వలనఁ గలిగిన భయము వదలి సంతోషముతో మనుష్యస్వరూపము ధరించి త్వరగా వచ్చెను. నిర్మలమనస్కుఁడైన గురువు చెప్పినమాట విని యా మాటలయందు శ్రద్ధగలవాఁడై శిష్యుఁడు జీవుఁడు తన కీడుఁ గర్మములవలనఁ గలుగు శిక్ష భయము లేని సంతోషించి స్వామిని సమీపించుట యిందుఁ జెప్పఁబడెను.

కం. వచ్చి రఘూత్తములకుఁ దా, నచ్చపుమతి నర్చ లిచ్చి • యనురాగము పెం
పెచ్చఁగ రాముని గనుఁగొని, యచ్చండకరాత్మజాతుఁ • డను నీ రీతిన్. ౧౫౭

అచ్చపుమతిన్ = నిర్మలమైన మనస్సుతో, అర్చలు=పూజలు, చండకరాత్మజాతుఁడు = సూర్యునికొడుకు, సుగ్రీవుఁడు.

తా త్ప ర్య ము.

ఇట్లు రామలక్ష్మణుల సమీపించి యనురాగ మతిశయింపఁ బూజించి రామచంద్రమూర్తిని జూచి సుగ్రీవుఁ డిట్లనియె.

దీనివలన భగవంతుని నిర్మలమనస్సుతో సమీపింపవలయు ననియు సమీపించి మిత్రాతివలె నిలఁబడక నందనారాధనలచే నర్చింపవలయు ననియు, నది యనురాగయుక్తముగ నుండవలె ననియు, భగవంతుఁడు పరిచారయుక్తుఁడై యుండునపుడు వారిని బూజింపవలయు ననియు నేర్పుచున్నది. స్వామి నాశ్రుఁజాలు, పరిచారకులతో నేమియని యనరాదు.

కం. వీరుల రని ధర్మగుణో, దారుల రని సర్వభూత • తతివాత్సల్యా
ధారుల రని చెప్పెను సా,మీరి యథార్థంబు భవద • మేయగుణాళుల్. ౧౨౮

ధర్మగుణోదారులు = ధర్మగుణమందు గొప్పవారలు - సర్వభూతతతివాత్సల్యాధారుల రని = అన్నిజీవకోట్లయందు వ్యాపించియుండు వాత్సల్యమునకు నాధారభూతు లని-సామీరి = సమీరుని కుమారుఁడు - అపత్యార్థకతద్ధితము-అంజనేయుఁడు-

తాత్పర్యము.

మీరు వీరు లని, గొప్పధర్మగుణము గలవారని, సమస్తజీవకోటులందు వాత్సల్యము గలవారలని మీలెక్కింపరాని గుణములను హనుమంతుఁడు సత్యము చెప్పెను.

ఇది గురువాక్యము నందలి శ్రద్ధయును దానిని దృఢపఱుచు కొనుటయుఁ దెలుపుచున్నది.

ఉ. మానవలోకపాలకకు • మారకులార ! మహాత్ములార ! యీ
వానరుతోడ సఖ్యమును • వారక మీరు ఘటింప నెంచినన్
మానుగ నింతకంటె బహు • మానము నుత్తమలాభ మెందు న
న్నానునె ? నేన ధన్యుఁడను • నొక్కటి చెప్పెద విన్ము రాఘవా ! ౧౨౯

తాత్పర్యము.

ఓ రాజకుమారులారా! మహాత్ములారా! యీక్రోఁతితోడ మీరు స్నేహము చేయ నభిప్రాయము గలదేని నా కింతకంటె గౌరవ ముత్తమలాభము వేఱొకటి యుండునా ? నేనే కృతకృత్యుఁడను. అయినను నొకటి చెప్పెద వినుము.

రామా! నీవు నాతో స్నేహము చేసినచో రాముని స్నేహితుఁడు సుగ్రీవుఁడని గౌరవలాభములు నాకేకాని, నావలన నీకు గౌరవలాభములు రాఁబోవు - ఆకారణముచే నేనే ధన్యుఁడను- నా జన్మమే సార్థకము.

—• శ్రీరాముఁడు సుగ్రీవునితో సఖ్య మొనర్చుట •—

క. నాతోడ నెయ్య మూనఁగ, క్ష్మాతలవర! నీకు నిండు • సమ్మతి మేనిన్
చేరను జేయి వైపుము నా చేతిని నిదె సాఁచినాఁడ • స్థిరమర్యాదన్. ౧౩౦

నెయ్యము = స్నేహము.

తాత్పర్యము.

రామచంద్రా! నాతో స్నేహముచేయ నీకుసంపూర్ణాభిప్రాయము గలదేని నా చేతిలో నీ చేతిని వైపుము. ఇదే నాచేతిని స్నేహధర్మమర్యాదప్రకారము చాఁచి నాఁడను. ఇది యుభయహస్తప్రదాన ప్రార్థనము.

సంసారావర్తవేగ ప్రశమన శుభదృగ్దేశిక ప్రేక్షితోహం
సంత్యక్తాన్యై రుపాయై రనుచిత చరితేష్వద్య శాంత్యాభిసంధిః
నిశ్శంకం తత్త్వదృష్ట్యా నిరవధికదయం ప్రాప్య సంరక్షకం త్వా
న్యస్య త్వత్పాదపద్మే వరద నిజభరో నిర్భయో నిర్భరోస్మి.

అను శ్లోకార్థ మిచట ననుసంధించునది.

అథయహ స్తము గోరఁ గారణమేమన నేనా యల్పుఁడను, చపలచిత్తుఁడను- సర్వదా దోషములే చేయుచుండువాఁడను- నీవు రక్షకుఁడ వని నీయొద్దఁ జేరితిని-నా దుర్గుణములు స్మరించి ఛీ యిది నీచసహవాసము. మన యోగ్యతకుఁ దగినది కాదు, అని నీవు చేయి విడిచిన నే నన్నిటఁ జెడినవాఁడనే కావున నా దోషముల క్షమించి నా చేతిని బట్టుకొమ్ము, అని భావము.

కం. ఆ వచనము విని రాముఁడు, భావంబున నలరి తనదు ♦ పాణితలము సు
గ్రీవుకరంబున నిడి సం,భావించెను హృద్యమైత్రిఁ ♦ బరిరంభించెన్. ౧౭.౧

తా త్ప ర్య ము.

ఆ మాట విని రామచంద్రమూర్తి వీఁడు నిర్మలమనస్కుఁ డని మనస్సున సంతోషించి తన యరచేతిని సుగ్రీవు నరచేతియందుంచి గౌరవించి నిండు మనస్సు గల స్నేహముతోఁ గౌఁగిలించెను.

కౌఁగిలించుకొనుట సాయుజ్యముక్తిని సూచించుచున్నది. దీనివలన శ్రీరామ చంద్రుని యం దనన్యభక్తిగలవారిని భగవంతుఁ డనుగ్రహించి సాయుజ్య మిచ్చునని యేర్పడుచున్నది.

కం. భిక్షుకరూపం బంతట వృక్షచరవరుండు హనుమ ♦ వీడి సమిధలన్
సాక్షాత్కపిరూపంబున, నా క్షణ మొదఁగూర్చి వహ్ని ♦ నందు రగిల్చెన్. ౧౭.౨

భిక్షుకరూపము=సన్న్యాసివేషము, రామలక్ష్మణులను వానర రూపముతోనే ఋశ్యమూకమునకుఁ దెచ్చి మరల సుగ్రీవుని విశ్వాసమునకై యతఁడు చూచియుండిన సన్న్యాసిరూపము ధరించి యతని యొద్దకుఁ బోయి యతనిని బిలుచుకొని రామలక్ష్మణులయొద్దకుఁ బోయెను. ఇట్లు చేయుటవలన సుగ్రీవుఁడు తాను చెప్పినట్లు చేసెనని విశ్వసించుటకొరకు యితఁడు మమ్ములను మోసగింప నీవేషము వేసినవాఁడు కాఁడు. తన స్వామియొద్ద నిట్లుండఁ గలఁడు. ఇది మోసకృత్యము కాదని రామలక్ష్మణులును విశ్వసించిరి. వృక్షచరవరుండు=వానరశ్రేష్ఠుఁడు, సమిధలన్=చంద్రకట్టెలను.

తా త్ప ర్య ము.

ఆంజనేయుఁ డంతట సన్న్యాసిరూపము వదలి క్రోఁతిరూపము ధరించి చండ్రి పుల్లలను దెచ్చి మంట చేసెను.

కం. గనగన మండెడి వహ్నికి, వనసుమముల నర్చ లిచ్చి ♦ వారినడుమఁ బా
వని నిలుప రామరవిజులు, నినుపారు తమిం బ్రదక్షి ♦ ణించిరి యర్థిన్. ౧౭.౩

తా త్ప ర్య ము.

గనగన మండెడి నగ్నిహోత్రమును వారి యిరువుర నడుమ హనుమ నిలువఁగా రామ సుగ్రీవు లడవిపూలచేఁ బూజించి యొకరిచేతి నొకరు పట్టుకొని యాసక్తితో నగ్నికిఁ బ్రదక్షిణించిరి.

'పాణిం గృహీష్వ పాణినా' యన్నట్లు సుగ్రీవుని పాణిని రామచంద్రమూర్తి పట్టుకొనుట, యిరువురు గలసి యగ్నిహోత్రుని బూజించుట, యిరువురు చేతులు పట్టుకొని ప్రదక్షిణించుట, యివియన్నియు భార్యను విడువనని ప్రమాణముచేసినభర్తృ కర్మములుగా నున్నవి. కావున రామచంద్రుడును సుగ్రీవుని నిన్ను నేను కేయి విడువను. భార్య భర్తకు వలె నీవు నాకు భర్తవ్యుడ వని గ్రహించినట్లు లాయెను.

కం. నీవాడని యొకపరియే • యేవాడేన్ శరణు వేడినేని సకల భూ
తావళి కభయంబును నే • వావిరి ఘటియింతు నిదియ వ్రతమగు నాకున్॥
యుద్ధ. ౩౦౭ ప.

గీ. మైత్రి భావించి తాన సం • ప్రాప్తుడైన, వాని నెటులేని చేపీకు • వాడగాను,
వానియెడ నుండెనేని నే • దేని దోష, మద్ది గర్హ్యంబుగాదు స • దాళులకును.
యుద్ధ. ౩౭౫ ప.

ఇట్టి స్నేహముచేసి యిట్టి వ్రతముగల రామచంద్రమూర్తి వాలి సుగ్రీవుల పట్ల నెట్లు వర్తింపవలయునో బుద్ధిమంతు లాలోచింపదగు.

ఈ యర్థమునే హనుమంతుడు సుగ్రీవునకు

'తరలుము పుత్రమిత్ర సహితంబుగ నాతని జేరబోయి నీ, కరములు మోడ్చి మ్రొక్కు, సతి కాంతువశంబున నిల్చునట్లుగా హరివర నిల్వు' (కిష్కింధ ౪౯౧ప.) యిట్లు బోధించెను. దీనివలన సీతాపరిత్యాగము వలె సుగ్రీవపరిత్యాగమును శ్రీరామచంద్రమూర్తి యెంతసహించెనో యెఱుగ నగు. ఈ కారణము చేతనే సీతాద్రోహి వలె సుగ్రీవద్రోహియు రామునకు వధ్యుడయ్యెను.

కం. నేసం బిటు ఘటియించి మ్మనస్తాపముఁ బాసి వారు • నందిత మతులై
శస్తశుభాలోకనముల, సిస్తుగ నొండొరుల గనుచు•జెందిరు తృప్తిన్ ౧౭

నేస్తంబు = స్నేహము, నందితమతులై = సంతోషించిన మనస్సులు గలవారై, శస్తశుభాలోకనములన్ = ప్రశస్తములై శుభకరములైన చూపులచే, ఇందును నూతన వధూవర ధర్మము సూచితము.

తా త్ప ర్య ము.

ఇట్లు రామసుగ్రీవులు స్నేహముచేసి వారి వారి హృదయంబులఁగల యారాటము విడిచి యిరువురు తమ కార్యములైనట్లు సంతోషించి యొకరి నొకరు ప్రేమ పూరితములైన చూపులచేఁ జూచి చూచి తృప్తి పడిరైరి.

చ. కలువునఁ బడ్డయట్లు రఘు • కాంతుఁడు వానరకాంతుఁ డిట్లు పె
న్నుతి వగు సంతసంబు మెయి • నొండొరులన్ మెయిపుల్కఁ జాఁడు కో
నెఱిమతిఁ జూచు చుండఁ గపి•నేత రఘూత్తముతోడ నిట్లనున్
దొలసితి నీదు చెల్మి మన • దుఃఖసుఖంబులు పొందె నైక్యమున్. ౧౮

ఉరువు = గొప్పది, మెయిపుల్కా జొదుగొన్ = దేహమునందు గగ్గురుపాటు నిండఁగా, ఐక్యము = సమానము, అనఁగా నీ సుఖమే నా సుఖము, నీ దుఃఖమే నా దుఃఖమని భావము. రాముని దుఃఖము సుగ్రీవుని దుఃఖము కాఁజాలదు. రాముని సుఖము సుగ్రీవుని సుఖము గాఁజాలదు. ఎవరి సుఖదుఃఖములు వారివారివే-అయినను నొకరికి సుఖము వచ్చినపుడు వారెంత సంతోషింతురో రెండవ వారంత సంతోషింతు రనియు ఒకరికి దుఃఖము వచ్చినపుడు దానిచే వారెంత బాధపడుదురో రెండవ వారంత బాధపడుదురనియు భావము. సంతోషానుభవము దుఃఖానుభవము సమానములు. ఇది నిదర్శనాలంకారమువలె నని తెలియఁగునది చూ. ప. సుందర ౮౩౯. ఈ విషయ మచ్చటఁ జర్చింపఁబడును. పరమసామ్య ముద్దిష్టము.

తాత్పర్యము.

కఱువునఁ బడినవారివలె రామసుగ్రీవులు నిండారు సంతోషముచే దేహమునఁ బులకలెత్తుచుండ మనసారఁ జూచుచుండు సమయంబున సుగ్రీవుఁడు రామచంద్రమూర్తితో నిట్లనియె. రామచంద్రా! నీ స్నేహము సంపాదించితిని. మన సుఖదుఃఖములు సమానములయ్యెను.

క. అని బహుపర్ణం బగు నొక, ఘనపుష్పితశాఖ విఱిచి ♦ కపికులపతి యు
ర్విని వైచి రామునితో నొ, య్యనఁ గూర్చుండె దాని ♦ యందమలమతిన్. ౧౭౬

బహుపర్ణము = విశేషముగ నాకులు గలది, ఘనపుష్పితశాఖ = విశేషించి పూచిన కొమ్మ.

తాత్పర్యము.

ఇట్లు చెప్పి యాకులు విశేషముగఁ గల నిండారపూచిన కొమ్మ నొక దాని విఱిచి నేలమీఁద వైచి దానిపై రామచంద్రమూర్తితోడఁ గూర్చుండెను.

కం. హనుమంతుండును నొకచం, దనశాఖం దేర రాము ♦ తమ్ముఁడు ప్రీతిగ
సనయముగ నందుఁ గూర్చుం, డెను నప్పుడు రామునితో వి ♦ నీతుండగుచున్. ౧౭౭

వినీతుఁడు=వినయముగలవాఁడు.

తాత్పర్యము.

అప్పుడు వారట్లు గూర్చుండఁగా హనుమంతుఁడు చందనశాఖ నొకదాని విఱిచి తెచ్చివేయఁగా లక్ష్మణుఁడు దానిపైఁ గూర్చుండెను. అప్పుడు సవినయముగ సుగ్రీవుఁడు రామునితో నిట్లనియె.

—♦ సుగ్రీవుఁడు రామునితోఁ దనకు వాలి చేసిన యపకారముఁ జెప్పుట. ♦—

ఉ. నీరజమిత్రనందనుఁడు ♦ నెమ్మిఁ దలిర్పఁగ నిట్లు పల్కె సీ
తారమణా! మదగ్రజుఁడు ♦ దారుణవిక్రముఁడైన వాలి న
న్నీరస మొత్తి రాజ్యమున ♦ కెంతయుఁ బాపి, హరించి మత్సతిన్
గ్రూరత నట్టఁ గొండలను - గుట్టల నిట్టులు ప్రాణభీతి నై. ౧౭౮

మదగ్రజుఁడు = నాకు శ్రేష్ఠ భ్రాత, నాయన్న, ఈరసము = కోపము.

తా త్ప ర్య ము.

రామచంద్రా! నాయన్నయగు వాలి భయంకరమైన పరాక్రమము గలవాఁడు, వాఁడు నాపైఁ గోపించి రాజ్యమునుండి పాపి నాభార్యను హరించి నన్ను నిర్దయుఁడై వెడలఁ గొట్టఁగ బ్రాణభయముచేఁ గొండలందు గుట్టలందు నిట్లల్లాడుచున్నాఁడను.

క. అల్లాడుచు నున్నాఁడను, జల్లనికరుణార్ద్రదృష్టి ♦ జనకసుతాహృ
ద్వల్లభ! వాలిభయం బెడఁ, బొల్లుపడం బ్రాణదాన ♦ మును నాకిమ్మా. ౧౬౯

తా త్ప ర్య ము.

నన్నుఁ గరుణార్ద్రదృష్టులఁజూచి వాలిభయము నా మనస్సున లేకుండఁజేసి నా ప్రాణముల రక్షింపుము.

జనకసుతాహృద్వల్లభ యనుటచే నీ భార్యను బరుఁ డపహరించుటచే నీవెట్లు బాధపడుచున్నావో నాభార్య పోవుటచే నే నట్లు బాధపడుచున్నాను. ఇది సుఖ దుఃఖములనైక్యము. సీతాదేవిని గోలుపోవుటవలనఁ గలిగిన దుఃఖము సుగ్రీవునకు లేదు. సుగ్రీవుని భార్యను వాలి హరించుటచే సుగ్రీవునకు గలిగిన దుఃఖము రామునకు లేదు. భార్యావియోగదుఃఖ మిరువురయందు సమానము. నా దుఃఖమువంటిదే కదా యెదుటివారి దుఃఖ మని భావము. ౧౭౦

క. అనవుడు ధర్మజ్ఞుండును, ఘనధర్మసువత్సలుండు ♦ కాకుత్స్థుం డా
వనమున నెలన వ్వొలయఁగ వనచరనాథునకుఁ బ్రీతి ♦ వఱలఁగఁ బలికెన్.

ఎలనవ్వు = చిఱునవ్వు-ఎంతో గొప్పకార్యమని తలఁచితినే, యింతటి యల్ప విషయమా, నావలన నీఁడు కోరు సాహాయ్య మని చిఱునవ్వు.

తా త్ప ర్య ము.

అని సుగ్రీవుఁడు చెప్పఁగా స్నేహధర్మము తెలిసినవాఁడును అంతకంటెఁ గొప్పది యగు శరణాగత రక్షణ ధర్మమందు మిగులఁ బ్రేమగలవాఁడును దేవతల రక్షించు కకుత్స్థుని వంశమునఁ బుట్టినవాఁడునగు శ్రీరామచంద్రమూర్తి నేను చేయవలసిన దీ యల్పకార్యమా యని చిఱునవ్వునఁ బ్రీతితో సుగ్రీవున కిట్లనియె.

—♦ శ్రీరాముఁడు సుగ్రీవునితో వాలిం జంపఁ బ్రతిజ్ఞఁ జేయుట. ♦—

కం. ఉపకారఫలము మిత్రము, కపినాయక! నేను జక్కఁ ♦ గా నెఱుఁగుదు నీ
చపలాక్షిని హరియించిన, విపరీతచరిత్రుఁ ద్రుంతు ♦ వెఱవకు వాలిన్. ౧౭౧

ఉపకారఫలము = ఉపకారమే ఫలముగాఁగలది, విపరీతచరిత్రున్ = ధర్మ విరుద్ధకార్యమును జేసినవానిని.

తాత్పర్యము.

మిత్రుఁడను వాఁ డుండుటకు ఫల మేమనఁగా నుపకారము చేయుట. ఇది నేను చక్కఁగా నెఱుఁగుదు. కావున నీ భార్యను హరించిన ధర్మవిరుద్ధచరిత్రుని వాలిని జంపెదను, భయపడకుము,

ఈ పద్యమునందు వాలివధకు బీజము వేయఁబడెను. దానికిఁ గారణములు రెండు. నీవు నాకు మిత్రుఁడవు కావున నే నే విధముగనైన నిన్ను రక్షింపవలసినది యొకటి. ఇరువురకు సంధిచేసి రక్షింపరాదా, వాలి నేల చంపవలయు ననిన, వాఁడు మఱఁదలినిఁ జెఱచిన ధర్మవిరుద్ధ చరిత్రుఁడు కావున వాలినిఁ జంపుటవలన నీకు మేలుండినను లేకుండినను వాఁడు వధ్యుఁ డగుట వానిని జంపవలయును. కావున వాలిని జంపినయెడల నధర్మచరిత్రుని శిక్షించినవాఁడ నగుదును-నీప్రాణము కాపాడినవాఁడ నగుదును- ఈ విషయము వచ్చినపు డంతయుఁ బాఠకులు కొంచెము హెచ్చరికతో రామవాక్యముల శోధింపవలెను.

తే. కంకపత్రప్రతిచ్ఛన్న•కంబులైన, మచ్ఛరంబు లమోఘముల్ • మహితశితము
ఖములు ఋజుపర్వముల్ ద్రుంచుఁ•గష్టచరితు,గాఢరోషభుజంగమ•గణము లట్లు

కంకపత్ర ప్రతిచ్ఛన్నకంబులు, కంకపత్ర = గ్రద్దతెక్కల చేత, ప్రతిచ్ఛన్నకంబులు = కప్పఁబడినవి-స్వార్థకప్రత్యయాంతము-మత్ + శరములు = నా బాణములు - శితముఖములు = పదునైన కొనలుగలవి-ఋజుపర్వముల్ = చక్కనికణుపులు గలవి-అమోఘముల్ = వ్యర్థముగాఁ బోనివి - గాఢ = అధికమైన - రోష= కోపముగల - భుజంగమ గణములు = పాములగుంపులు.

తాత్పర్యము.

వాలి నెట్లు చంపెద వనెదవా- ఇదిగోఁ జూడుము- గ్రద్దతెక్కలు కట్టఁబడి నా బాణములు గుఱిభేదింపక వ్యర్థముగఁ బోవునవికావు - మిగులవాఁడియైన మొనలు గలవి - వంకరలేక చక్కని కణుపులు గలవి - నీచపునడవడి గలవాలినిఁ గోపించిన పాముల గుంపులవలెఁ జంపును.

మ. ఇదిగోఁ జూడుము వాలి నేల హతుఁడై • యీ ఘోరబాణంబులన్
మద మేదంగ వికీర్ణ పర్వత మునన్ • వ్రాలంగఁ గన్నార నా
ముదితుండై హరిసూతి పల్కె రఘురా•మున్ నీ ప్రసాదంబునన్
మదిరాక్షీమణి పూజ్యరాజ్యరమ సం•ప్రాప్తింప మోదిల్లెదన్ ౧౭౩

ముద మేదంగన్ = సంతోషము వర్ధింపఁగా- వికీర్ణపర్వతమునన్ = వనుకలైన కొండవలె- ముదితుఁడు = సంతోషించినవాఁడు- హరిసూతి = సూర్యుని కొడుకు- సుగ్రీవుఁడు- మదిరాక్షీమణి = స్త్రీరత్నము- నా భార్య.

ఇదిగోఁ జూడుము- అనఁగా శీఘ్రకాలమందే యీ కార్యము కాఁగలదని భావము.

తా త్ప ర్య ము.

పిడుగులతాఁకున పగిలిన కొండవలె నా బాణములచేఁ జచ్చిపడిన వాలి నిదిగోఁ జూడుము అని చెప్పఁగా సుగ్రీవుఁడు సంతోషించి రామచంద్రా! నీ యనుగ్రహంబున నా భార్యయు రాజ్యలక్ష్మియు లభించెనేని సంతోషించెదను. వాలి చచ్చుటవలననే యీ రెండు నాకు లభించు నని భావము.

కం. ఎటు నా పగతుని వాలిని, దటుకున వధియింప వచ్చుఁ • దత్పద్ధతి నే
చటులాంబక యొనరిచి నా, పటుసంకటములను బాపి • పాలింపు మనన్. ౧౭౮

పగతుని = విరోధుని- తటుకున = శీఘ్రముగ- చటులాంబక = శత్రువధకై మెగురుచున్న బాణములు కలవాఁడా.

తా త్ప ర్య ము.

ఏ విధముగ నా విరోధి యగు వాని శీఘ్రముగఁ జంపవచ్చునో యా విధముగ నీ బాణములచే నొనరించి నా తీవ్రదుఃఖములను దొలఁగించి రక్షింపుము అని చెప్పఁగా.

కం. సరసిజ సువర్ణ వైశ్వా, నరసమములు జానకీవ • నాటకనిశా
చరనాథుల డాకన్నులు, సరవిఁ జలియించెఁ దత్ప్ర • సంగము జరుగన్. ౧౭౯

సరసిజ = కమలములతోను, సువర్ణ = బంగారుతోను. వైశ్వానర = అగ్నిహోత్రముతోను, సమములు = సమానములైనవి, జానకీ = జానకియొక్కయు, వనాటక = వాలియొక్కయు, నిశాచరనాథ = రావణునియొక్కయు, క్రమాలంకారము, డాకన్నులు = ఎడమ కన్నులు, రామ సుగ్రీవు లట్లు సంభాషించు సమయంబున సీతాదేవికి, వాలికి, రావణునకు నెడమకన్ను లదరెను. సీతాదేవికి నెడమ క న్నదరుట శుభశకునము, వాలి రావణులు పురుషు లగుట వారికి నెడమ కన్నదరుట యశుభసూచకము. ఇందు సీత కన్నులు కమలములవలె, వాలి కన్నులు పింగాక్షములు కావున బంగారువలె, రావణుని కన్నులు నిప్పుముంటలవలె నున్నవని చెప్పఁబడెను.

తా త్ప ర్య ము.

కమలముతోను బంగారుతోను నగ్నితోను సమములైన సీతాదేవియొక్కయు, వాలియొక్కయు రావణునియొక్కయు నెడమకన్ను లా ప్రసంగము జరుగు సమయమున నదరెను. క్రమాలంకారము.

౬-వ సర్గము. సుగ్రీవుఁడు శ్రీరామునితో సీతను దాను గొనివచ్చునట్లు చెప్పుట.

సీ. వెండియు నిట్లనుఁ • జండాంశువందనుం, డా రామచంద్రునితో • హర్ష మునను
మంత్రిదివాగ్రణి • మారుతిపుత్రుండు, తెలిపె మీ రడవి కే • తెంచినట్టి
హేతువు మైథిలి • సీతతోఁ దమ్ముఁడౌ, సౌమిత్రితో వన • స్థలులయందుఁ
గ్రుమ్మర నీ జాయఁ • గూళనిశాటుండు, చెంత మీరలు లేని • యంతరంబు

తే. నెత్తిగి హరియించి పోవుచు • గృధ్రనేత, నా జటాయువు వధియించి • యరిగె ననుచు
వనము భార్యావియోగజ • మైనదుఃఖ, మేను బాపెద వగవనీ • కేల యింక. ౧౭౬

జాయన్=భార్యను, కూళ=దుష్టుఁడు, క్రూరుఁడు. నిశాటుఁడు = రాక్షసుఁడు, చండాంశునందనుఁడు=సుగ్రీవుఁడు.

తా త్ప ర్య ము.

మఱియు రామచంద్రునితో సుగ్రీవుఁడిట్లనియె, నామంత్రులందు గొప్పవాఁడగు హనుమంతుఁడు మీయొద్దకు వచ్చిన కారణము తెలిపెను. నీవు మిథిలరాజకూఁతురగు సీతతోను తమ్ముఁడగు లక్ష్మణుతోను వనవులందుఁ దిరుగుచుండఁ గ్రూరరాక్షసుఁడు మీరు సమీపమందు లేని సమయము కనిపెట్టి నీ భార్యను హరించి కొనిపోవుచోఁ ద్రోవలో గ్రద్దరాజగు జటాయువును వధించె ననుచుఁ జెప్పెను. రామచంద్రా! నీకు భార్య నెడఁబాయుటవలనఁ గలిగిన దుఃఖమును నేను దొలఁగించెదను. నీవు వ్యసనపడ వలదు. లక్ష్మణాంజనేయులు సంభాషించినపుడు లక్ష్మణుఁడీ సంగతులు చెప్పినట్లచ్చటఁ దెలుపలేదు. (మూ. ౧౽) వాల్మీకి యిచ్చటఁ జెప్పుచున్నాఁడు. అక్కడఁ జెప్పిన కబంధ వృత్తాంత మిచటఁ జెప్పలేదు. వాల్మీకి శైలి పరిపాటి నెఱుంగని వారంతయు నొకచోటఁ జెప్పలేదే. అప్పుడే జరిగియుండిన నప్పుడే చెప్పియుండఁడా! ఇది ప్రక్షిప్త మని యిట్టి యసంగత ప్రలాపములు గావింతురు. వాల్మీకి శైలివిధానము ముందు ముందు దెలియఁగలదు. ఎక్కడ నేది యెంత చెప్పవలయునో యంతయే చెప్పును.

కం. శిష్ట యగు నా తలోదరిఁ, గష్టాత్ముఁ డతండు దాఁచు • గా కెయ్యెడ నేన్
నష్టామ్నాయశ్రుతి యన, స్పష్టంబుగ నాకెఁ దెత్తు • వగవకు మయ్యా! ౧౭౭

శిష్ట = పతివ్రత-తల+ఉదరి = అరచేయివంటి కడుపుగలది - నష్టామ్నాయ శ్రుతి = మధుకైటభులు, సోమకాసురుఁడు దొంగిలించిన వేదశ్రుతి, శ్రుతి యనునది శాస్త్రసామాన్యనామము - వేదశాస్త్ర మనియర్థము.

తా త్ప ర్య ము.

పతివ్రత యగు సీతాదేవిని నీచుఁడగు రాక్షసుఁడే ప్రదేశమందు దాఁచినను సరియు - హయగ్రీవమూర్తియో మత్స్యమూర్తియో, రాక్షసులు హరించిన వేదమును దెచ్చినట్లు తెచ్చెదను-ఇచ్చట శ్రుతికి సీతాదేవికి నుపమానము చెప్పఁబడెను. శ్రుతి తర్క-యుక్తులచే భేదింప శక్యముగునది కాదు- అట్లులే సీతయు నని యర్థము.

కం. ఉండిన రసాతలంబున, నుండిన నాకాశమునను • నుగ్మలిఁ దెత్తున్
జండాంశువంశదీపక, ఖండేందునిటాల నీకుఁ • గా నర్పింతున్. ౧౭౮

రసాతలము = పాతాళము - చండాంశువంశదీపక = సూర్యవంశమును వెలిఁగించువాఁడా- ఖండేందు = బాలచంద్రునివంటి- నిటాల = నొసలు గలది.

తా త్ప ర్య ము.

సీతాదేవి పాతాళంబున నుండినను ఆకాశమున నుండినను రామచంద్రా! యామెను నేను దేఁగలను. వ్యసనపడకుము.

ఉ. నమ్ముము నాదు సత్య • వచనమ్మును రాక్షస దానవాద్యనీ
కమ్ములు నొక్కటైన నెస • కమ్మునఁ బూనియు భూతనూజ జీ
ర్ణమ్మును జేసికోఁ గలవె • రామ! విషాన్వితభక్ష్య మొందు జీ
ర్ణమ్మగునయ్య భక్షకుల • నాశముఁ జేసెడిఁ గాక తూర్ణమున్. ౧౮౯

రాక్షస దానవాద్యనీకమ్ములు = రాక్షసులయు దానవులయు సేనలు. ఎసకమ్మునన్ = విజృంభణములతో, విషాన్విత భక్ష్యము = విసముతోఁగూడిన తిండి, తూర్ణమున్=శీఘ్రముగ.

తాత్పర్యము.

రామచంద్రా! నేను సత్యము చెప్పుచున్నాను. నమ్ముము రాక్షసులు దానవులు సేనలతోడ విజృంభించియు సీతను జీర్ణము చేసికోలేవు. విసముతోఁగూడిన యప్పచ్చులు తినినవారిని జంపునేకాని జీర్ణమగునా? అట్టులే సీతను హరించువాఁడు చచ్చునే కాని యామె ననుభవింపలేఁడు.

చం. విడువుము దుఃఖమున్ వినుత • వీర్య! భవత్సతి నేను దెచ్చెదన్
తోడితోడిఁ బంక్తికంఠుఁ డొక • త్రొయ్యలి లక్ష్మణ! రామ! రామ! యం
చడలున విస్వరంబున ని • జాంకతలంబున నేడ్చు చుండఁగా
విడివడి పాఱె మింట, నల • బిత్తరి సీతయ, నేఁ దెఱింగితిన్. ౧౯౦

తోడితోడి = మిగుల వేగమున, అడలున = భీతిచే. విస్వరంబునన్ = రాపెక్కిన గొంతుతో, నిజాంకతలంబునన్=తన చంకయందు.

తాత్పర్యము.

రామచంద్రా! నీవు దుఃఖము వదలుము. నీ భార్యను నేను దెచ్చెదను. నాభార్య ముఖము నీ వెఱుంగవు. ఆమె యెక్కడనున్నదో తెలియదు. అట్లుండియు నే నింత ధైర్యముగాఁ జెప్ప నేమికారణ మందువా రావణాసురుఁ డొక స్త్రీని జంక నిఱికించుకొని యాదరబాదర యాకాశమునఁ బఱవెత్తెను. ఆమె గద్గద స్వరముతో రామా రామా యని యేడ్చుచుండెను. ఆమెయే సీతాదేవి యని యిప్పుడు తెలిసికొంటిని.

కం. దర్వీకరభామినివలె, నుర్వీవర! వ్రేలి కంప • మొందెడి భామన్,
బర్వెడు దశముఖునొడిలో, నుర్వీధరగతుల నేను • నున్న నలువురున్. ౧౯౧

దర్వీకర భామినివలెన్=ఆఁడుపామువలె, పామును నడుమఁబట్టుకొని యెత్తిన నీప్రక్క నాప్రక్క వ్రేలాడుచుండును గాని గట్టివలె నుండదు. సీతయు నట్టులే దక్షిణపువైపు పాదములు ఉత్తరపువైపు శిరస్సుగా వ్రేలఁబడియుండెను. ఇట్లుండుటచేతనే యామె రావణాసురునకుఁ దెలియకుండ నాభరణము లొలిచి యుత్తరీయము కొంగున మూటగట్టి వ్రేయఁగలిగెను. ఉర్వీధరగతులము = పర్వతమందుండు వారము, నేను, నున్న నలువురు = నేను, తక్కిన నలువురు.

తాత్పర్యము.

రామచంద్రా! యాకాశమునఁ బరువెత్తిపోవుచున్న రావణాసురు నొడిలో నాఁడుపాముపలె వ్రేలాడి భయముచే వదలకున్న స్త్రీని, నేనొకఁడనే కాదు తక్కిన యీ నలువురుకూడఁ జూచిరి.

—• సుగ్రీవుఁడు శ్రీరామునకు సీతాదేవి వైచిన భూషణంబులఁ జూపుట •—

ఉ. కంటిమి మచ్చెకంటియును • గాంచి మముం దన యుత్తరీయమం
దంటఁగఁ గట్టి భూషణచ • యంబులఁ బొఱఁగ వైచె నేను, న
న్నింటిని దాఁచినాఁడ నవ • సీధరకందరమందు, నీదువా
ల్గంటివొ యేమొ చూడు మవి • గ్రన్నన తేరఁగఁ బంపు నావుడున్. ౧౭౨

మచ్చెకంటి = చేఁపవంటి కన్నులు గలది- అవసీధరకందరమందున్ =కొండ గుహయందు- నీదు వాల్గంటివొ=నీ భార్యవో- గ్రన్నన=శీఘ్రముగ.

తాత్పర్యము.

మే మామెను జూచుటయే కాదు. ఆమెయు మమ్ముఁజూచి పై యుత్తరీయంబున సొమ్ముల మూటఁగట్టి విసరివైచెను. వాని నన్నింటిని నేను గొండగుహయందు హనుమంతునిచేత నిచ్చి దాఁచిపెట్టితిని. వానిని త్వరగాఁ దెప్పించెదను. నీ భార్యవో యేమో చూడుము.

ఈ యాభరణములను జూపిన కారణముననే సీతాదేవి సుగ్రీవు ననుగ్రహించె నని గ్రహించి యతని యందు విశేష ప్రేమగలవాఁ డయ్యెను.

క. ఏలా! కాలవిలంబన, మీ లీలం దేరఁ బనుప • నే మిత్రమ నా
హేలితనూజుఁడు చని భూ,పాలిం గొని తెచ్చినివిగొ • నని కనఁబఱిచెన్. ౧౭౩

హేలితనూజుఁడు = సూర్యునికొడుకు- సుగ్రీవుఁడు.

తాత్పర్యము.

అని సుగ్రీవుఁడు చెప్పఁగా రామచంద్రమూర్తి సుగ్రీవా! యేల యిట్లు ముచ్చటలతో జాగుచేసెదవు- మిత్రుఁడా! వానిని వేగముగఁ దెప్పింపుము. అనఁగా సుగ్రీవుఁడు హనుమంతునితోడఁ బోయి సొమ్ములు గొనివచ్చి యివిగో నని చూపెను.

సుందరకాండము ప. ౭౩౪ చూడుము.

ఇరువురు పోయిరి. దాఁచినవాఁడు హనుమంతుఁడు కావున నాయన తెచ్చి యీయఁగా సుగ్రీవుఁడు తీసికొనివచ్చి రామచంద్రమూర్తి కిచ్చెను, అని యన్వయింప వలెను. ఈ సొమ్ములు దాఁచిన గుహయందొక రేయి పగలు వ్యాఖ్యాత వసించెను.

ఉ. చీరచెఱంగు భూషలును • చేతను గైకొని శోకవారి నీ
హారము సారసారె నన • నక్షులు గప్పఁగ రుద్ధదృష్టి యై
హా రమణీ, ప్రియా! యనుచు • నారటపాటున నూర్చె నా యలం
కారము లొమ్ము నొత్తికొను • ం బిలపన్నగ మూర్చువట్లుగన్. ౧౭౪

శోకవారి = కన్నీళ్ళు, నీహారము = మంచు, పారనారిన్ = చంద్రుని, అక్షులు = కన్నులు, రుద్ధదృష్టియై = అడ్డగింపఁబడ్డ చూపులు గలవాఁడై, ఉచ్ఛ్వసన్ = శ్వాసము పుచ్చెను, కినుకన్ = కోపముచే, బిల పన్నగము = పుట్ట లోని పాము.

తా త్ప ర్య ము.

చీర చెఱఁగును సొమ్ములును రామచంద్రమూర్తి చేతికిఁదీసికొని చంద్రునిమంచు గప్పినట్లు కన్నీళ్ళు కన్నులఁగప్పి చూపుల నడ్డగింపఁగా, హా ప్రియురాలా రమణీ యని యారాటముచే తొమ్మనకా భూషణము నొత్తికొని పుట్టలోని పాము బుస కొట్టినట్లు పెద్ద శ్వాసము పుచ్చెను.

కం. ఘనమూర్ఛ వ్రాలి తమ్మునిఁ,గని క్రూరుఁడు రాక్షసుండు ♦ గ్రహియించి చనన్
దన మేనిపరిష్కారము, లను ధారిణి వైచె సీత ♦ లక్ష్మణ! చనియెన్. ౧౭౫

ఘనమూర్ఛన్ = పెద్దమూర్ఛచే, మేని = దేహముయొక్క, పరిష్కారంబులు = సొమ్ములు,

తా త్ప ర్య ము.

రామచంద్రమూర్తి చాలసేపు మూర్ఛపోయి పడి లేచి తమ్మునిఁజూచి దయ లేని రాక్షసుఁడు తన్నెత్తికొని పోఁగాఁ దన శరీరమందున్న యాభరణములను సీత భూమి మీఁదఁ బాఱవైచి, లక్ష్మణా! పోయెను.

కం. వీనిని బచ్చికపట్టుల, జానకి పడవైచె నిజము ♦ సకలవిభూషల్
మానుగను జెక్కు చెదరక, నూతనములయి తొల్లియట్ల ♦ యున్నవి కనుమా! ౧౭౬

తా త్ప ర్య ము.

వీనిని సీతాదేవి కొండఱాలపై వైచినదికాదు- పచ్చికనేలపైఁ బడవైచినది- కావుననే యున్నిసొమ్ములు శరీరముమీఁద నున్నప్పు డెట్టి మంచిస్థితిలో నుండెనో యిప్పుడట్టులే యేమియుఁ జెడక కొఱఁత లేక యున్నవి- లక్ష్మణా నీవును జూడుము- ఇవి సీతవేకదా.

చం. అనవుడు లక్ష్మణుండును ని♦జాగ్రజుతోడుత నిట్లు పల్కె నో
యనఘ! యెఱుంగఁజాల వని♦తాంగదముల్, గుఱుతింపలేన యీ
గొన బగు కుండలంబులను ♦ నోపుఁలి కేను దినంబుఁ బాదవం
దన మొనరించుచుం గనుట ♦ నాతివ యందియ లే నెఱుంగుదున్. ౧౭౭

నిజాగ్రజుతోడుతన్ = తనయన్నతో- వనితాంగదముల్ = స్త్రీ బాహు పురులు- కుండలంబులును = చెవులకమ్మలు- 'కనిష్ఠం నాభివాదయే' త్తని శాస్త్రవాక్య ముండఁగాఁదనకంటెఁ జిన్న వయస్సుగల స్త్రీ కెల్ల లక్ష్మణుఁడభివాదముచేసెను. 'భ్రాతృ భార్యోపసంగ్రాహ్యా సవర్ణాహన్యహన్యపి,' సవర్ణస్త్రీయయ్యె నేని యన్నభార్యకు దిన దినము ఉపసంగ్రహణము గావింపవలయును- ఉపసంగ్రహణమన గాస్పృత్యర్థసారము-

అముకగోత్రో దేవదత్తశర్మా అహంభో అభివాదయే త్యక్త్వా కర్ణౌ స్పృష్ట్వా దక్షిణోత్తానపాణినా గురో ర్దక్షిణపాదం సవ్యేన సవ్యం గృహీత్వా శిరోవనమన మితి. గోత్రము పేరు తనపేరు, చెప్పుచు 'అహంభో అభివాదయే' యని తన చెవులు దాఁకికొని కుడికాలిని కుడిచేత, యెడమకాలిని యెడమచేతనంటి, తలవంచుట. ఇట్టి నమస్కారములకుఁ దల్లి, చనుఁబాలిచ్చి సాకిన తల్లి, తండ్రి, తండ్రి తండ్రి, తల్లితండ్రి అన్నదాత, భయత్రాత, ఆచార్యుఁడు, ఉపనయనము చేసి బ్రహ్మోపదేశము చేసిన వాఁడు, మంత్రవిద్య నుపదేశించినవాఁడు, వారి భార్యలు నర్హు లగుదురు.

తా త్ప ర్య ము.

అని రామచంద్రమూర్తి చెప్పఁగా లక్ష్మణుఁ డిట్లనియె. అన్నా! యీ బాహుపురులు నీ కమ్మలు సీతాదేవివి యగునో కావో నేను జెప్పఁజాలను. ప్రతిదినమూ మెకుఁ బాదవందనము చేయు సమయంబునఁ జూచుచుండిన వాఁడ నగుట నీ యందియలు సీతాదేవివే. నే నెఱుఁగుదును. దీనివలన లక్ష్మణుఁడు సీతాదేవిని నాఁడు మోఁకాటి మీఁద దృష్టి పఱపి చూచినవాఁడు కాఁడని యేర్పడుచున్నది. మువ్వురుమాత్రమున్న యడవిలో నిట్టి నియమము జరుప లక్ష్మణునకుఁ జెల్లెను గాని యితరులకుఁ జెల్లదు. (ఉత్తరకాండమున ౧౦౧౦ వ పద్యముఁ జూచునది.)

—• శ్రీరాముఁడు సుగ్రీవుని రావణవృత్తాంతము నడుగుట. •—

ఉ. అంచు వచింపఁ జెంపుగొను•నారటపాటున సూర్యనందనున్
గాంచి హితుండ! ప్రాణముల•కంటెఁ బ్రియం బ్రియురాలి నెందు వీ
క్షించితి వయ్య రాక్షసుని•చేపడి పోవఁగ! దుఃఖదాత యా
వంచకుఁ డెందునుండుఁ! బరి•వారయుతంబుగఁ గూల్తు నాతనిన్. ౧౨౨

తా త్ప ర్య ము.

అని చెప్పఁగా వతిశయించు నారాటమున సుగ్రీవునిఁ జూచి మిత్రమా! నా ప్రాణములకంటె బ్రియమైన నా ప్రియురాలిని రాక్షసుఁ డెత్తికొనిపోవ సీతను నీ వెందుఁ జూచితివి. నాకు దుఃఖము కలిగించిన యా వంచకుఁ డుండు తావేది చెప్పుము. వానిని వాని పరిచారకులతోడ వధించెదను.

రాక్షసునిచేపడి = చేపడు నేకశబ్దమే కాని- చేఁ + పడు అని విచ్ఛేదింపఁ దగినది కాదు. విరాటపర్వము ౧ ఆ. 'ఒరు చేపడ నెన్నఁడును' 'నా పతులగు గంధర్వుల చేపడి' ౩ ఆ. లోఁచెయి- లోనూఁపు- లోకువు లోఁచేసికొను లోఁతక్కువ నైపడు లోపాటు: ఇట్టి శబ్దము లందనుస్వారముగాని దానిపరముగ సరళముగాని లేదు. లోఁబాటు లోనగునవి దుష్టములు.

ఉ జానకి ముచ్చిలించి, ఘను•సంకటముం గలిగించి, దోష మ
న్యాయముగాఁగఁ జెంచి, తన•యుద్ధతిఁ దానుగ నాత్మమృత్యు దే
వీనిలయూరరాత్రిశము • నీకును బాయఁగఁ దట్టినట్టి యా
దానవుఁ డెంటె లోకము న•దానవమున్ ఘటియింతుఁ జెప్పుమా. ౧౨౩

ప్రముచ్ఛిలించి=దొంగిలించి, అవ్యాజముగాఁగన్=లోపము లేకుండ, ఉద్ధతిన్=గర్వముచే, ఆత్మమృత్యుదేవీ=తన మృత్యుదేవియొక్క, నిలయ=ఇంటియొక్క, అర్గళమును=తలుపునకువేసిన యడ్డగడియను, దానవుపొంటన్=రాక్షసుని కొఱకై, అదానవమున్=రాక్షసులు లేనిదానిఁగా, ఘటియింతున్=చేయుదును.

తాత్పర్యము.

రామచంద్రా! రావణాసురుఁ డెక్కడ? నీవెక్కడ? ఎక్కడనో యుండువాని నిక్కడనుండి యెట్లు చంపఁగలవు? అందువేమో చెప్పెద వినుము. జానకిని దొంగిలించి మాకుఁ బెద్దసంకటము గలిగించి, పాపము సంపూర్ణముగా వృద్ధిచేసికొని తన గర్వముచేఁ దన మృత్యుదేవత యుండు నింటివాకిలి గడియలను విఱుగఁదన్ని దానిని దనమీఁదికిఁ దెచ్చుకొని నట్టి యీ రాక్షసుని కొఱకై లోకమున రాక్షసుఁ డనువాఁడు లేకుండఁ జేసెదను.

ఎవఁడో యొకఁడు దోషము చేసిన నా కులమువారి నెల్ల జంపవచ్చునా యందు వేని 'ప్రల్లదుఁడైన యొక్కకుల పాంసను చేసిన దానఁ దత్కులంబెల్లను దూషితం బగుట యేమి యపూర్వము' భార. ఆది. దోషము చేసిన వానినిబట్టి యియ్యక తక్కిన వారందఱు వానిని డాఁచిరేని వానివలె వారందఱు దండ్యులే.

కం. చెప్పుము వనమునఁ దస్కరు, చొప్పున బలవంతముగను • సుగ్రీవా! నా
కప్పురగందిని ప్రముచ్ఛిలు, నప్పాలసుఁ బట్టి యిపుడ • హతుఁ గావింతున్. ౧౦

• తస్కరుచొప్పునన్ = దొంగవలె, ప్రముచ్ఛిలు = దొంగిలించిన, పాలసున్= దుష్టుని, కప్పురగంది=పచ్చకర్పూరమువంటి వాసనగల దేహము గలదానిని.

తాత్పర్యము.

మిత్రమా! వా రెందున్నాఁడు చెప్పుము! దొంగవలె, వనమునం దుండు నా భార్యను బలవంతముగ దొంగిలించిన యీ దుష్టుని నిప్పుడే చంపెదను.

—• ౭-వ సర్గము. సుగ్రీవుఁడు శ్రీరామునకు ధైర్యముఁ జెప్పుట. •—

మ. అన సుగ్రీవుఁడు బాష్పరుద్ధగళుఁడై • యయ్యా! నిజం బేను ద
ద్దనుజాధీశునివాసమున్ బలముఁ ద•త్సామర్థ్యమున్ శక్తి యే
నిని నానీచుని దుష్కులం బెఱుఁగఁ, గా•నీ, నైన నే మామె, నీ
వనితారత్న మెటేని నిస్తులయుఁ ద్రో•వల్ చేసెదన్ నమ్మవే. ౧

బాష్పరుద్ధగళుఁడై=కన్నీటిచే నడ్డగింపఁబడిన కంఠము గలవాఁడై.

తాత్పర్యము.

శ్రీరామచంద్రమూర్తియొక్క వ్యసనముఁజూచి సుగ్రీవుఁడును గన్నీళ్లు కుత్తుక నడ్డగింప నిట్లనియె. అయ్యా! రామచంద్రమూర్తీ! యీరాక్షసుని కాఁపురముండు దేశముగాని బలముగాని శక్తిగాని సామర్థ్యముగాని యీ నీచవుఁగులముగాని నేను

నిజముగా నెఱుఁగను. అయిన మ ప్రేమాయె. అంతతో నీకె నెట్లని విచారపడకుము. ఏ విధముగానైన నీ భార్య సీతోఁ గలియు మార్గము చేసెదను. నామాట నమ్ముము.

ఇచ్చట సుగ్రీవుఁడు స్పష్టముగా నసత్యము చెప్పెను. హనుమంతుఁ డెఱుఁగఁడు గాని రావణాసురుని సుగ్రీవాదులు చక్కఁగా నెఱుఁగుదురు. రావణాసురుఁడు వాలిచే దెబ్బ దిని సంధి కుదుర్చుకొని పోయినవాఁడే. అప్పుడు సుగ్రీవుఁడుకూడ నుండెను. (ఉత్తర ౭౭౯-౭౮౩) వాస్తవ మిట్లుండఁ దెలిసి తెలిసి యసత్యమాడుట మిత్రద్రోహము కాదా! కాదు. రామచంద్రమూర్తి తొందరపాటు చూచిన నిప్పుడు రావణాసురుని వృత్తాంతము చెప్పితినా, యిప్పుడే లంకమీఁదికి బయలు దేఱును. వాని బలాతిశయ మీయన యెఱుఁగఁడు. నేనా వాలి జీవించియుండువఱకు నీస్థలము విడిచి పోవుటకు లేదు. అథవా పోయినను మే మైదుగుర మేమి చేయఁగలము! మేము బయలుదేఱినచో వాలి మావెంటనే సేనలతో మామీఁదికిఁ బరువెత్తి వచ్చును. వాలి రావణు లేక మగుదురు. అప్పు డీయన యెవరితో నని యుద్ధము చేయును? వేగిరపాటువలనఁ గార్యములు వికటించును, గాని యనుకూలింపవు. ఆయనకార్యము చెడును. నాకార్యము చెడును. వాలిని జంపి రాజ్యము నాకు వచ్చునట్లు చేసినా సర్వాధికారి నగుదును. గావున నిర్భయముగ లంకపై దండెత్తి వచ్చును. అని కార్యభారము సాధనమార్గము నాలోచించి యసత్యమాడెను. దీనివలన రామచంద్రు కార్యమేమియుఁ జెడలేదు. మిత్రధర్మ మనుసరించి రాముని మేలుకొఱకై యాడిన యసత్య మసత్యము కాదు. సుగ్రీవుఁ డసత్య మాడుచున్నాఁ డని యిప్పుడు రామచంద్రమూర్తి యెఱుఁగఁడు. నిజమేకాని దక్షిణమునకు హనుమదాదులను బంపుచు "అదియుతిలంబు వధ్యుఁడు దురాత్ముఁడు శక్రసమప్రభుండునౌ నదితిసుతారినేత వసుధాత్మజభర్తృప్రతిరోధి రావణుం డదయుఁడు గ్రాలు పట్టన (కిష్కింధా ౧౦౩-వ ప) మని సుగ్రీవుఁడు చెప్పినప్పుడైనను వీఁడు నాతోఁ దనకార్యార్థమై యసత్య మాడెను గదా యని తలంపఁడా యను సందేహము కలుగవచ్చును. కాని యిట్లు చెప్పుటకు ముందు తార లక్ష్మణునితో "నూఱువేల్ కోటులు నూఱువేల్ ముప్పదియాఱ యుతంబులు నసురవరులు గలరయ్య లంకను గలవ వారలనెల్లఁ జంపక రావణుఁ జంపరాదు సీ॥తోడు లేని యొక్కతో యుజాప్తతనూజు చేతఁ జచ్చునెట్లు ఖ్యాతబలుఁడు దశముఖుండటంచుఁ దత్త్వ మెఱింగిన వాలి చెప్పె దానిఁ బలుకుదాన" (కిష్కింధ ౯౫౭ వ ప.) అని చెప్పుటచే లక్ష్మణుఁడీవార్త రామచంద్రమూర్తికిఁ జెప్పియుండును. కావున సుగ్రీవుఁడును దారవలనఁ దెలిసికొన్నవిషయము వానరులకుఁ జెప్పె నని తలఁచుటచే రామచంద్రమూర్తి సుగ్రీవుని సందేహింపఁ గారణము కలుగదు. వాలి బలపరాక్రమములు రామచంద్రమూర్తితోఁ జెప్పునపుడు వాలి రావణు జయించిన వార్తమాత్రము చెప్పక దాఁచెను. వాలికి భయపడి భూమండలమంతయుఁ దిరిగితి నని చెప్పినపుడు వీఁ కీదేశము లన్నియుఁ జూచినవాఁడు, లంకమాత్రముఁ జూడకున్నాఁడా,

యని యేల రామచంద్రమూర్తి సంశయించి యుండరా దనిన నదియుఁ దారవాక్యము వలననే పరిష్కారమైయుండును. ఎట్లన మీఁది తారవాక్యములు విని రావణుచరిత్రము వాలి కేమని తెలియునని లక్ష్మణుఁడు ప్రశ్నించియుండవచ్చును. వాలికి రావణునకు స్నేహము గలదని యామె చెప్పియుండవచ్చును. కావున శత్రువు తెలియుముకొని వచ్చు నపుడు పగవాని మిత్రు నారికి నెవఁడైనఁ బోవునా, కావఁ బోలే దని రామచంద్ర మూర్తి తలఁచియుండవచ్చును. అప్పుడును సుగ్రీవుని సందేహింపఁ గారణము లేదు. కాని సుగ్రీవుఁడు తెలిసి తెలిసి కార్యార్థమై రామహితార్థమై యసత్యమాడుట సత్యము.

ఇచ్చటఁ గొందఱు రావణుగుఱించి నాకేమియుఁ దెలియ దని చెప్పినమాటకు నిప్పుడు వాఁడెచ్చటనుండునది నాకుఁ దెలియదని యర్థమని వ్రాసిరి. అది సరిగాదు. ఏలన రావణుఁ డుండు నగరము లంక- అది దక్షిణసముద్రమం దున్నది. రావణాసురుఁడు సీత నెత్తికొని దక్షిణముగాఁ బరువెత్తెను. గాని సీత నందే యుంచెనో మఱి యొండెడ నుంచెనో నే నెఱుఁగనని చెప్పి యుండినచో లంకమీఁదికిఁ బోయి దానిని ధ్వంసము చేయఁబూనినపుడు సర్వవృత్తాంతము వెలువడి యుండును గదా- ఆ మాత్రము దెలిసినను రామచంద్రమూర్తి యూరకుండువాఁడు కాఁడు. దిక్కు కూడఁ దెలియని కారణముచేఁ జిక్కుపడెను.

ఇప్పుడు నాకుఁ దెలియదని చెప్పినాఁ డనుట సరిగాదు. వాఁడట్లు స్పష్టముగా జెప్పలేదు- గాని వాని భావ మది యందమా, యిప్పుడును ధర్మరా జసత్యమాడి నట్లు సుగ్రీవుఁడు నసత్యమాడె ననియే యంగీకరింపక తప్పదు. మనస్సులో నొకటి యుంచుకొని వేఱొక యర్థమగునట్లు మాటలాడుట యసత్యము కాదా? మోసము గాదా.

రావణవృత్తాంతము తారవలనఁ దెలిసినవాఁడు లంకయందు వెదకఁ గపిసేనలఁ బంపక నాలుగు దిక్కులకుఁ బంపనేల? ఇది మోసకృత్యముగాదా? కాదు. తార రావణాసురుఁ డుండు నూరిపేరు బలము చెప్పెనే కాని యిప్పుడు సీత లంకయందున్న దని చెప్పలేదు. అది యామెకుఁ దెలియదు. వాలికిని దెలియదు. ఆఱునెలలలోపల సీతాదేవిని వాఁ డెందెందు దాఁచెనో, దొంగ దొంగసొత్తును దన యింటిలోనే దాఁచునా? కావున నలువైపుల సేనలఁ బంపవలసి వచ్చెను.

కొందఱు సుగ్రీవునకు రావణువృత్తాంతము వానరులతో నెంత చెప్పెనో యంతయే కాని యంత కెక్కువ తెలియదని రామున కిప్పు డేమి చెప్పినను గార్యము చెడు నని యభిప్రాయము సుగ్రీవునకు లేదేని వానరులతోఁ జెప్పినంతమాత్రము రామచంద్రునితోను జెప్పి యింత కెక్కువ నాకుఁ దెలియ దని చెప్పియుండవచ్చును. ఏమి కొంచె మవకాశ మిచ్చినను రామచంద్రమూర్తి యూరకుండఁడని సుగ్రీవుఁడు చక్కఁగా గ్రహించెను.

కొందఱు రావణుఁడు శివపూజాధురంధరుఁడు. సంవత్సరమువఱకు వాఁడు సీతను హరించిన ఫల మనుభవింపఁబోఁడు. కావున నీలోపల వాని కపాయము రాకుండుటకై శివపూజాఫలము రావణు విషయమై సుగ్రీవునకు మఱపు గలిగించె నందురు. వీరి యభిప్రాయమున శివపూజాఫలము నిర్విఘ్నముగ వ్యభిచారము కొనసాగుటయే కాఁబోలు దృష్టవిషయమందు నదృష్టవిషయమును దెచ్చి పెట్టుటపనిగాదు శివుఁడు రావణాది రాక్షసపక్షపాతియైనను (ఉత్తర ౯౯-౧౦౦) రామావతార తత్త్వము చూడుఁడు) రామభక్తుఁడు- రావణవధార్థమై సురలు శరణాగతి చేసినపుడు వారితోడ నపుడం దుండిన వాఁడు- రావణవధానంతరము రామసందర్శనార్థమై వచ్చినవాఁడు కావున రావణుచేష్ట శివునకు సమ్మతమనరాదు- కావున సుగ్రీవుఁడెంత చెప్పెనో యంతయె గ్రహింపవలెను. గాని విపరీతకల్పనలు చేయరాదు. గోవిందరాజీయానుసారము.

రోగి మేలుగోరిన వైద్యుఁడు రోగి యిష్టప్రకారము చికిత్సచేయఁడు. వాని మేలాలోచించి చేయును.

మ. వినుమీ నాదు ప్రతిజ్ఞ సీతయనుఁగు దేవిన్ రోసి యెం దున్న నా
దనుజున్ బాంధవపుత్రమిత్రయుతు యుద్ధక్షోణి భంజించి నీ
మన ముల్లాసముమీఱఁ బౌరుషము సంభావించి నీ ప్రేయసిన్
నినుఁ గూడన్ ఘటియింతు శీఘ్రమునఁ దండ్రీ! నమ్ము నా వాక్యముల్. ౧౯౨

రోసి = వెదకి- బాంధవపుత్రమిత్రయుతున్ = చుట్టాలతో, కొడుకులతో స్నేహితులతోఁగూడిన వానిని- యుద్ధక్షోణిన్ = యుద్ధభూమియందు, ప్రేయసిన్ = ప్రియురాలిని.

తాత్పర్యము.

రామచంద్రా! నా ప్రతిజ్ఞ వినుము. సీతాదేవి యెందున్నదో వెదకి యా రాక్షసుని బంధువులతోఁ, గొడుకులతో, స్నేహితులతో యుద్ధమునందుఁ జీల్చివైచి నీ మనస్సునకు సంతోషముఁ గలుగునట్లు పౌరుషము పాటించి నీ ప్రియురాలిని నీతోఁ గూడునట్లు చేసెదను. తండ్రీ నామాట నమ్ముము.

చ. అడలకు మయ్య, తెంపు విడనాడకు మయ్య, దిటంబు తేజమున్
విడువకు మయ్య, పెంపు సెడ వేదనఁ గుందకు మయ్య, దేవ! యీ
వడువునఁ గుందువారలె భవద్విధులైన మహాత్ము? లయ్యొ నీ
యెడఁద నెఱుంగవే వగపె హీనపు లాఘవవృత్తి కెయ్యెడన్. ౧౯౩

అడలకుము=వ్యసనపడకుము, ఈ వడువునన్ = ఈవిధముగ, భవద్విధులు = నీవంటివారు, ఎడఁదన్ =హృదయమందు, లాఘవవృత్తికిన్=పలుచని తనమునకు.

తాత్పర్యము.

అయ్యా! వ్యసనపడకుము, సాహసము వదలకుము, ధైర్యము తేజము వదలి

పెట్టకుము. గౌరవము చెడునట్లు పరితాపపడకుము. దేవా! నీవంటి మహాత్ము లీవిధముగ దుఃఖింతురా? అయ్యో గౌరవము చెడుటకు వ్యసనమే కారణమని నీవెఱుఁగవా?

ఉ. చేడియఁ గోలుపోయి పెనుఁ•జిక్కుల నేనును జిక్కి స్రుక్కనే?
యేడుచు చున్నవాఁడనే? మ•హేశ్వర ధైర్యముఁ బాసినాఁడనే?
మూఢుఁడఁ గ్రోఁతి నే నయిన • ముద్దియ కై వగవన్, సునీతులన్
బ్రోడవు ధైర్యవంతుఁడవు • పోలునె నీ కిటు లో మహాత్మకా! ౧౪

శా త్ప ర్య ము.

నా దుఃఖము నీ కేమి తెలియు నందువేమో? నీవలె నేనును భార్యనే పోఁగొట్టుకొని యనేక కష్టము లనుభవించుచున్నవాఁడనే కదా! అయినను నీవలె నే నేడ్చుచున్నాఁడనా? ధైర్యము వదలినాఁడనా? నే నాక్రోఁతిని, మూఢుఁడను అయినను వాఁడుదానికై నేను దుఃఖింపను. నీవో మంచి నీతులందుఁ బండితుఁడవు. ధీరుఁడవు నీవు మహాత్మా! యిట్లు సేయుట తగునా?

సీ. తొరఁగెడికన్నీరు • తోరంపుధృతిచేత, నరికట్టి మరలింప • నర్హ మయ్య
సత్త్వవంతుఁడు వ్యవ•స్థారూపకం బైన, ధైర్యంబు విడనాడఁ • దగు నటయ్య
వ్యసనార్థనష్టులఁ • బ్రాణార్తి వెఱ నిజ,బుద్ధిమై ధీరుండు • పోలు నయ్య
యొప్పుడు వగచు ధీ•హీనుఁడు శోకాబ్ధి, బరువోడ నీట నా • సురఁగు నయ్య
తే. హస్తములు మోడ్చి వేఁడెద • ననఘచరిత
నెయ్య మెద నెంచి నన్ను మ•న్నింప వయ్య
యింతియును వగపున కెడ • మీను మయ్య
పౌరుషం బూఁత గొనవయ్య • సూరివర్య. ౧౫

తొరఁగెడి = కాఱెడి. తోరంపుధృతి = అధికధైర్యము, అరికట్టి = అడ్డగించి సత్త్వవంతుఁడు=సత్త్వగుణములుగలవాఁడు, కార్యము చేయఁబూనినవాఁడు, వ్యవస్థారూపకంబైన = కుదురుపాటు అనెడి, వ్యసన+అర్థనష్టులన్ = వ్యసనమందు, ధననష్టియందు, ప్రాణార్తిన్ = ప్రాణాపాయ దశయందు, వెఱన్ = భయమందు, నిజబుద్ధిమై = తన బుద్ధిప్రకారము, ధీరుఁడు = ధైర్యముగలవాఁడు, పండితుఁడు, ధీహీనుఁడు = బుద్ధిహీనుఁడు, బరువోడ = భారముగలయోడ, సురఁగును = మునిఁగిపోవును, ఇంతియున్ =కొంచెమైనను, సూరివర్య=పండిత వర్యుఁడా.

తా త్ప ర్య ము.

రామచంద్రా! కాఱుచున్న కన్నీటి నధికధైర్యముచే నడ్డగింపుము, కార్యము చేయఁబూనినవాఁడు నిలుకడ గల ధైర్యంబును విడనాడఁ దగునా? వ్యసనమునందు ధననష్టియందుఁ బ్రాణాపదయందు భయమునందుఁ దన బుద్ధిబలముచే ధీరుఁ డొప్పుచుండును. ఎప్పుడు నేడుచు బుద్ధిహీనుఁడు శోకముచే భార మధికమైన నావ సముద్రములో మునుఁగునట్లు మునిఁగిపోవును చేతులు రెండు జోడించి నిన్నుఁ బ్రార్థించెదను.

నాయందు స్నేహభావముంచి మన్నింపుము. కొంచెమైనను దుఃఖమునకు సందీయకుము· పౌరుషము సహాయముగాఁ బండితాగ్రణీ! గ్రహింపుము.

ఉ. శోకపరాయణాత్మునకు • సూర్యకులాగ్రణీ! లేవు సౌఖ్యముల్
శోక విలీనచిత్తునకు • లోప మగున్ ఘన తేజ మంతయున్
శోకభరాభిపన్నునకుఁ • జొప్పడు జీవితసంశయంబునున్
శోకము నుజ్జగింపు రిపు•సూదన! కేవలధైర్య మూనుమీ. ౧౫.

శోకపరాయణాత్మునకున్ = శోకమే పరమగతి యను మనస్సుగలవానికి, శోకవిలీనచిత్తునకున్ = శోకమున మునిఁగిన మనస్సుగలవానికి; శోకభరాభిపన్నునకున్ = శోకాతిశయముగలవానికి, జీవిత సంశయంబు = బ్రదుకుపాటునందు సందేహము, ఉజ్జగింపు=వదలుము, రిపుసూదన=శత్రుసంహారకుఁడా;

తా త్ప ర్య ము.

రామచంద్రా! శోకమే పరమగతి, అంతకుమించి మనమేమి చేయఁగల మను వానికి సుఖము లేదు. శోకమునందు మునిఁగిపోయినవానికిఁ దేజస్సే చెడిపోవును; శోకవంతునకు బ్రతుకుపాటు దుర్ఘట మగును. కావున శత్రుసంహారకా! ధైర్యము నొక్కదానినే యవలంబింపుము.

ఉ. స్నేహముచే హితం బిటులు • చెప్పఁ గడంగితిఁ గాని రామ సం
దేహము లేదు నీకు నుప• దేశము చేయఁగ నెంతవాఁడ, నా
స్నేహము గౌరవించి యిటు • చెప్పినవాక్యము లాదరించి యీ
మోహముఁ జిత్తదాహమును • మోడ్పడఁ జేయుము రాజనందనా! ౧౬

తా త్ప ర్య ము.

స్నేహవశమున నీకు హితమైన దానిని నేను జెప్పుచున్నాను గాని నీకుఁ దెలియనిదాని నుపదేశము చేయఁదలఁపలేదు. నీకుఁ జెప్పునంతటి వాఁడనా నేను ! కావున నా స్నేహమును గౌరవించి నేను జెప్పిన మాటలయం దాదరముంచి మన మేలునకే కదా చెప్పుచున్నాఁడని యెంచి యీమోహము మనస్తాపము నణఁపుము.

ఉ. నెయ్యముఁ బియ్యముల్ వెలయ • నీరజబాంధవసూనుఁ డాడినన్
గ్రయ్యలనెయ్యురై విడక • కాచెను నత్రువులం జెరంగుచున్
జయ్యన నొయ్యనం దుడిచి • సాజపుఁజిత్తముతోడఁ గ్రోఁతిరా
జయ్యను నయ్యినాన్వయుఁడు • చేరఁగఁ దీసి ప్రియంబు నెక్కొనన్. ౧౭

నెయ్యము = స్నేహము- పియ్యము= ప్రియము- నీరజ బాంధవసూనుఁడు= సుగ్రీవుఁడు- క్రయ్యల నెయ్యురై = కాలువలకు స్నేహితులై- కాలువలనంటినై- చయ్యనన్ = త్వరగా, ఒయ్యనన్ = మెల్లఁగా, సాజపుఁజిత్తము = స్వాభావికమైన మనస్సు, రాజయ్య = రాజశ్రేష్ఠుఁడు ఇనాన్వయుఁడు = సూర్యవంశమునఁ బుట్టిన వాఁడు- రామచంద్రమూర్తి.

తాత్పర్యము.

స్నేహము ప్రియము ప్రకాశించునట్లు సుగ్రీవుఁడు చెప్పఁగాఁ గనులనుండి కాలువలై పాఱు నీటిని మెల్లగాఁ దుడుచుకొని యొప్పటి మనస్సుతో సుగ్రీవునిఁ జూచి రామచంద్రమూర్తి యిట్లనెను.

ఉ. క్రుచ్చి కవుంగిటం బలికెఁ • గూరిమిమీఱ వయస్యుఁడైనయా
యచ్ఛపుమేలు కోరు సుగు•ణాధికుఁ డెయ్యది చేయ నర్హమౌ
నొచ్చెము లేక తీఱములఁ • బూనిక నీవును నిప్పు డట్టులో
నెచ్చెలి యుక్తకార్యమును • నెమ్మి నొనర్చితి నన్నుఁ దేర్చుటన్. ౯౯

వయస్యుఁడు=స్నేహితుఁడు- తీఱములన్=కష్టములందు.

తాత్పర్యము.

కౌఁగిట నొత్తి ప్రేమతో మిగులఁ బ్రేమముగల గుణసంపన్నుఁడు మిత్రుఁడు తనమిత్రుని కాపదవేళ నెట్లు వర్తింపవలయునో నీవు నన్ను సమాధాన పఱుచుటచే నట్లు వర్తించినవాఁడ వైతివి.

ఉ. అక్కఱవేళ నాదుకొను•నట్టిరు బంధువు లన్న మిత్రమా!
యెక్కడ నాకు లభ్యపడు • నిట్టి హితాత్ముఁడు చుట్టమందులో
నెక్కరణిన్ విపద్దశల • హీనత నొందినవేళ, నక్కటా
నిక్కపుఁజుట్ట మీవు, మది • నిర్మలతం గనె నీదువాక్కులన్. ౧౦౦

* ఆదుకొను = సహాయపడు, అట్టిరు = అట్టివారు.

తాత్పర్యము.

మిత్రుఁడా! బంధువు లనఁగా రక్తసంబంధము మాత్రము గలవారు కారు. అట్టి సంబంధమున్నను లేకున్నను తనయక్కఱల నవసరములఁ దనకు సహాయపడు వారెవరో వారు నిజమైన బంధువులు. ఇటువంటి హితముఁ గోరువాఁడు నక్కఱకాదుకొనువాఁడు నా కెక్కడ లభించును! సంపదలోఁ దులఁ దూఁగు వానికి లభించిన లభింతు రేమో కాని యాపద నొంది నీచస్థితియందు నీవా యనువారు లేని కాలంబున నీ వంటి వా రెక్కడ లభింతురు! కావున నీవు నిజమైన చుట్టమవు, నీ మాటలచేత నా మనస్సు నిర్మల మయ్యెను.

సుగ్రీవుఁడు "మన దుఃఖసుఖంబులు పొందె నైక్యమున్" (౯౫వ. ప) అని చెప్పెను. ఇది యెంతమాత్రము నిజమో పరీక్షించుటకై రామచంద్రమూర్తి యీ నగలేడ్పు లేడ్చెనని తోఁచుచున్నది. ఇది రాజనీతిలక్షణము. నిజమైన ప్రీతి సుగ్రీవునకు లేదేని యాయన కంట నీరు కార్చియుండఁడు. ఇట్టిమాటలు చెప్పియుండఁడు, సుగ్రీవుఁడు నిజముగాఁ గడుపులోనిదే చెప్పెను. రామచంద్రమూర్తి యీ ప్రకారము సీతాలక్ష్మణాభరణములను బరీక్షించెను గదా! ఈ నగలమారి యేడ్పు రామచంద్రునకు బాగుగ వచ్చును. రాజనీతి వేశ్యానీతి సమానములు. "ఏతా హసంతి చ రుదంతి చ విత్త

హితో: విశ్వాసయంతి పురుషం న చ విశ్వసంతి" మృచ్ఛక. రాజు లనేక విధములఁ బరీక్షించి కాని క్రొత్తవారిని విశ్వసింపరు. దీనివలన నెవరినైనఁ బరీక్షింపక వారితో మైత్రి చేయరాదు అని యేర్పడుచున్నది.

ఉ. చేయుము యత్న మింక పర•సీరుహనేత్రను దుష్టబుద్ధి యై
చేయుని రౌద్రకర్మునిఁ • జెప్పెద రోయఁగ, నిప్పు డేమి నన్
జేయు మటంచుఁ బల్కెదవు • చెప్పుము జంకకు, వానకారునం
దాయిత మైన మేలిమడి • యట్లు దలంపుము నన్ను మిత్రమా. ౨౦౧

రౌద్రకర్ముని = క్రూరకార్యములు చేయువానిని, ఆయితము = విత్తుటకు సిద్ధపడిన.

తాత్పర్యము.

సుగ్రీవా! నీవు నాయందింత నిజమైన ప్రేమము గలవాఁడవగుటచే నీకు "నీవట్లు చేయుము, ఇట్లు చేయుము" అని నేను చెప్పను. దుష్టబుద్ధియుఁ గ్రూరకార్యములు చేయువాఁడునగు రాక్షసుని వెదకుటకుఁగాను చేయవలసిన యత్నము నీవే చేయుము, ఇఁక నేనా విషయమై ప్రశంసింపను గాని యిప్పుడు నన్నేమి చేయుమనెదవో చెప్పుము. వానకాలమునందు విత్తుటకు సిద్ధము చేయఁబడిన మడికయ్యగా నన్నెంచుము. నీవు వేయువిత్తనముకొలఁది నీకు ఫలముండును. ఆలోచన చెప్పవలసినది నీవంతు. అది ఫలింపఁజేయునది నావంతు. ఈ సందర్భమున నీ శ్లోకార్థ మనుసంధించునది.

న మాతరి న దారేషు న సోదర్యే న చాత్మజే
విశ్వాస స్తాదృశః పుంసాం యావన్మిత్రే స్వభావజే ॥

స్వభావసిద్ధ మైత్రిగలవాని యందుఁ బురుషుఁ డుంచు విశ్వాసము తల్లియందుఁ గాని భార్యయందుఁగాని సోదరులందుఁగాని తనయునందుఁగాని యుంచరాదు.

కం. విపులాభిమానమున నే, నిపు డాడినభాషణంబు • లెల్లను నీవో
కపివర! యేమో లే యని, యపకర్షింపకుము తథ్య•మని నమ్ము మెలర్. ౨౦౨

విపులాభిమానమునన్ = (౧) స్నేహభావముచే నీ యందుఁగల యభిమానముచే (౨) నా శౌర్యమునందుఁగల గొప్ప యభిమానముచే, అపకర్షింపకుము = తక్కువగాఁ జూడకుము. తథ్యము = సత్యము.

తాత్పర్యము.

సుగ్రీవా! యిప్పు డీయన చెప్పిన మాటలు నా యందుఁగల గొప్ప స్నేహభావముచేత ముఖప్రీతిచేతఁగాని తన శౌర్యమునందుఁగల యభిమానముచేఁ గాని చెప్పెనే కాని నిజముగా నీయన చెప్పినంత చేయఁబోవునాఁడా యని యుపేక్షింపకుము. నేను చెప్పినది సత్యమని నమ్ముము.

కం. అన నసత్యముఁ బూర్వం, బాడుటలే దింక నెన్నఁ•డైనను హితుఁడా
వీడుము శంకను శపథం, బాడెద సత్యంబుమీఁద • నమలచరిత్రా. ౨౦౩

శపథంబు = ఒట్టు- ప్రమాణము- అమలచరిత్రా = దోషరహితమైన నడవడికగలవాఁడా.

తాత్పర్యము.

ఇంతవఱకు నే నసత్యమాడినది లేదు. ఇక నాడఁబోవునది లేదు. మిత్రమా! సందేహము వదలుము. సత్యముపైఁ బ్రమాణముచేసి చెప్పెదను.

కం. హితమగు రామునివాక్యముఁ, బ్రతినయు నాలించి కీశ•పతియున్ సచివుల్
వితతముదంబును గొని రీ,గతులం దలపోసికొనిరి • కపివృషవర్యుల్. ౨౦౪

తాత్పర్యము.

రామచంద్రమూర్తి చెప్పిన హితవాక్యములు ప్రతిజ్ఞ విని సుగ్రీవుఁడు మంత్రులు నధికముగ సంతోషించిరి. ఈ విధముగ రామ సుగ్రీవులు వారి వారి సుఖదుఃఖము లొకరితో నొక రేకాంతమునఁ జెప్పిరి.

కం. ఏకాంతంబునఁ దమ యన్యోన్యసుఖవ్యథల; నంత • సూర్యతనూజుం
డేకాంత మలరెఁ దనపని, చేకూరె నిజం బటంచుఁ • జిత్తములోనన్. ౨౦౫

ఏకాంతంబులన్ = ఇతర విచారము లేక. ఏకాగ్రమనస్సుతో = ఏక నిశ్చయముతో, ఇప్పుడిచ్చట నేడుగు రున్నారు. కావున నీయర్థము వ్రాయఁబడెను. ఏకాంత మలరెన్=మిగుల సంతోషించెను.

తాత్పర్యము.

ఏకనిశ్చయముతో రామసుగ్రీవు లిట్లు తమ సుఖదుఃఖములు చెప్పఁగా విని సుగ్రీవుఁడు తన కార్యము సఫలమాయె నని మిగుల సంతోషించెను.

—• ౫-వ సర్గము. సుగ్రీవుఁడు శ్రీరామునితోడి మైత్రిని గొనియాడుట. •—

సీ. సౌమిత్రి వినుచుండ • జానకీజానితోఁ, బలికె ని ట్లని కపి•పరివృఢుండు
నిర్జరతతి కైన • నే ననుగ్రాహ్యుండ, నైతి నీ యట్టి మ•హానుభావుఁ
డొదవుట మిత్రుఁ డై • యొక యింత దలఁచిన, నీసహాయంబున • నెఱిలభించు
స్వారాజ్యమైనను • బలుకంగ నేల, స్వారాజ్యంబు మాటను • బ్రభువరుండ
ఆ. రాఘవాన్వవాయ•రత్నంబుతోడుత, నేస్త మొనరు కతన • నేఁడు నేను
బంధుకోటులకును • బ్రాణమిత్రులకును, బూజ్యతముఁడ నైతిఁ•బుణ్యశీల. ౨౦౬

పరివృఢుండు = శ్రేష్ఠుఁడు, నిర్జరతతికిన్ = దేవతల సమూహమునకు, అనుగ్రాహ్యుండన్ = అనుగ్రహింప యోగ్యతగలవాఁడను, స్వారాజ్యము = స్వర్ + రాజ్యము = స్వర్గరాజ్యము, స్వరాజ్యము=సొంతరాజ్యము. కపిరాజ్యము, నేస్తము= స్నేహము.

తాత్పర్యము.

లక్ష్మణుఁడు వినుచుండఁగా వానరరాజగు సుగ్రీవుఁడు రామచంద్రునితో నిట్లనియె. నీవంటి గొప్ప మహిమగలవాఁడు నాకు మిత్రుఁడుగా లభించుటచే దేవతల

యందలి యనుగ్రహమునకు నేను యోగ్యుఁడనైతిని. ఇంతవఱకుఁ గొండ గ్రోఁతి యని తలఁచిన వారికిమీఁద రామస్నేహితుఁడని యెంతో గౌరవింతురు. నీవు కొంచె మాలోచించితి వేని నీసాహాయ్యముచే నాకు నీకపిరాజ్యము మాటయేల స్వర్గప్రభుత్వమైన లభించును. రఘువంశంబునఁ బుట్టినవారిలో శ్రేష్ఠుఁడ వగు నీతో నాకు స్నేహము లభించుటచే నా చుట్టముల కందఱకుఁ బ్రాణమిత్రులకు మిగులఁ బూజనీయుఁడనైతిని. ఈ కారణమున నీకె నందఱు నన్ను విశేషముగ గౌరవింతురు.

దీని వలన 'నీచాశ్రయం నకర్తవ్యం. కర్తవ్య మ్మహదాశ్రయ" మ్మన్నట్లు నీచుల నాశ్రయింపరాదు, గొప్పవారినే యాశ్రయింపవలెను.

ఉ. నీ కనురూపమిత్రుఁడను • నే నని నీవ క్రమక్రమంబుగా
నాకినుతా! యెఱింగెదవు • నామది గొల్పదు నా గుణంబులం
బ్రాకటలీలఁ జెప్పుకొనఁ • ద్వద్విధధన్యకృతాత్మపాళి క
స్తోకపుఁబ్రీతి నిశ్చలము • సూ ధృతి జ్ఞానుల యందునుం బలెన్. ౨౦౭

అనురూప=తగిన, నాకినుతా=నాకి = నాకమునందుండువారు, దేవతలు, వారిచే స్తోత్రము చేయఁబడినవాఁడా, త్వద్విధ = నీవంటి, ధన్య = పుణ్యులయు, కృతాత్మ = శాస్త్రశిక్షితమై పరిపక్వమైన మనస్సు గలవారలయు, పాళికిన్=సమూహమునకు, నిశ్చలము=చలనము లేనిది, ధృతి=ధైర్యము.

తా త్ప ర్య ము.

నీకుఁ దగిన మిత్రుఁడను నేనని రామచంద్రా! కాలక్రమమున నీవే యెఱుంగఁ గలవు. నాగుణములగుఱించి నేనే చెప్పుకొన మనస్సు గొల్పదు. ఆత్మప్రశంస మరణప్రాయ మని పెద్దలు చెప్పుదురుగదా. ఇది నా విషయము. నీ విషయమునందును నాకు సందేహము లేదు. నీవంటి ధన్యులు కృతకృత్యులు స్థిరచిత్తము గలవారుగా నుందురే కాని చపల చిత్తులుగా నుండరు. జ్ఞానులయందు ధైర్యమువలె వారియందుఁ బ్రీతి నిశ్చంచలమై యుండును.

కం. సాధువు లగు స్నేహితుల మహాధనమును వెండి పైఁడి • యాభరణంబుల్
సాధువు లగువారలు నిర్బాధముగ నభేదబుద్ధి • భావింతు రయా. ౨౦౮

పైఁడి=బంగారు, నిర్బాధముగన్ = జంకు లేక, అభేదబుద్ధి = తనదే యను భావముతో. మహాధనము=గొప్ప విలగలవి.

తా త్ప ర్య ము.

ఇరువురు స్నేహితులు సాధువులైనచో మిగుల వెలగల పదార్థములు వెండి-బంగారు సొమ్ము లొకరివి మఱియొకరు తమ సొంత పదార్థములవలెనే జంకు లేక పర ద్రవ్య మను భేదబుద్ధి లేక యుపయోగింతురు.

కం. అతిధనికుఁడో నిఱుపేదయొ, తతదుఃఖతుఁడో సుఖైక • తత్పరుఁడో నిం
దితదోషుఁడో నిర్దోషియొ, హితుఁ డొక్కఁడె పరమగతి యు • ...

సుఖైః తత్పరుఁడో=సుఖమునందే యాసక్తిగలవాఁడో, నిందిత దోషుఁడు= నిందింపఁబడిన దోషములుగలవాఁడు, నిర్దోషి = దోషములేనివాఁడు. అహీన గుణాఢ్యా=గొప్ప గుణము లను సంపద గలవాఁడా! దీనివలన స్నేహితులయందలి గుణదోషములు విచారణీయము గావనుచున్నాఁడు. కలిసి తెలియరాదు తెలిసి కలియరాదు. అని సామెత.

తా త్ప ర్య ము.

తన స్నేహితుఁడు ధనవంతుఁడు కాని కేవల దరిద్రుఁడు గానీ, దుఃఖములో మునిఁగియుండనీ, సుఖభోగము లనుభవించుచుండనీ, దోషిగానీ, దోషరహితుఁడుగానీ స్నేహితుఁడే యుత్తమగతి స్నేహితులందలి గుణదోషము లెంచరాదు.

కం. ధనములు పోయినఁ గానీ, ఘనసుఖములు నాశ మైనఁ • గానీ తనకుఁ గ
దనువే పోయినఁ గానీ, తనమిత్రునికార్యమునను • దగు వర్తింపన్. ౨౧౦

తా త్ప ర్య ము.

ధనము పోయినను సుఖము లన్నియు నాశనమైనను తన దేహమే పోయినను తన మిత్రుని కార్యము నెఱవేర్ప వలయును. వాని నిమిత్తమై మనమేల చెడవలె ననరాదు.

మైత్రి బంధ మెంత బలిష్ఠమైనదో తెలిసినఁగాని రామచంద్రమూర్తి సుగ్రీవు విషయంబున జరిపిన చర్య సుబోధముగాదు. కావున నా విషయమైన కొన్ని వాక్యములు వ్రాయఁబడుచున్నవి.

శరా విన శరీరస్య, నేత్రయో రివ పక్ష్మణీ।
అవిచార్య ప్రియం కుర్యా, త్తన్మాత్రం మిత్ర ముచ్యతే॥

శరీరమును చేతులవలెఁ గన్నులను రెప్పలవలె నెవరు తమ మిత్రులకు నితర మేమియు నాలోచింపక కార్యము చేయుదురో వారు మిత్రులు.

ఇది మొట్టన్నను విభీషణశరణాగతి యందలి రామచంద్రమూర్తి వ్రతవాక్య ములు చూచునది.

కం. అని ప్రియము లాడు సుగ్రీవునివచనము లాలకించి • పురుహూతవిభా
ఖని యగు సుమిత్రతనయుఁడు, వినుచుండఁగ నౌ నటంచు • విభుఁడుం బలికెన్.

పురుహూతవిభాఖని = ఇంద్రుని తేజస్సుతో సమానమైన తేజస్సునకు గని యగువాఁడు.

తా త్ప ర్య ము.

అని యీ ప్రకారము హితము ప్రియము లైన వాక్యములు సుగ్రీవుఁడు పలుకఁగా. శ్రీరామచంద్రమూర్తి లక్ష్మణుఁడు వినుచుండఁగా 'నౌను. నీవు చెప్పినది సత్య'మని చెప్పెను

లక్ష్మణుఁడు వినుచుండఁగా స్నేహితధర్మములు సుగ్రీవుఁడు చెప్ప నారంభించెను

ననియు శ్రీరామచంద్రమూర్తి లక్ష్మణుఁడు వినుచుండఁగా నొనని యంగీకరించె ననియుఁ జెప్పుటచే లక్ష్మణుఁ డిరువురకు మధ్యవర్తి యగు సాక్షియని సూచితము. దీనివలన మన మిరువుర మిఁక మీఁద నిట్లు నడచుకొనవలయు నని యంగీకరించి నట్లయ్యెను.

సీ. అంత సూర్యాత్మజుం ♦ డవనీరుహముశాఖ, నప్పటినుండి యు♦న్నట్టిరామ
లక్ష్మణులను గని ♦ లలితశాఖార్థంబు, నలుదిక్కు లొయ్యనఁ ♦ గలయఁ జూచి
యనతిదూరంబున ♦ నలరులచే నిండి, యాకులు మిక్కిలి ♦ లేక సమద
షట్పదాంచిత మైన♦సాలశాఖ నొకండు, గొనివచ్చి వైవఁ గాఁ ♦ గువలయేశ్వ
ఆ. రుండు గూరుచుండ ♦ నొండట్టిశాఖను, హనుమ దెచ్చి లక్ష్మ♦ణునకు వైచె
నంద ఱిట్లు తతసు♦ఖాసీను లై యుండ, భానుకులున కనియె♦ భానుజుఁడు. ౨౧౨

అవనీరుహముశాఖ = చెట్టుకొమ్మ, అప్పటినుండి = సీతసొమ్ములను జూచి నప్పటినుండి, లలిత శాఖార్థంబు=మనోహరమైన కొమ్మకొఱకు అనతి దూరంబునన్= సమీపమందు, అలరులచేన్ = చిగుళ్ళచే, సమద=మదముతోఁ గూడిన, షట్పద = తుమ్మెదలచే, అంచితమైన = ఒప్పుచున్న, సాలశాఖ = మద్దిచెట్టుకొమ్మ, ఒండు= మఱియొకటి.

లలితశాఖ యనుటచే నంతకు ముందున్న శాఖయందలి ఆకులు చిగుళ్ళు పూలు వాడిపోయి కూర్చుండుటకు మెత్తనగా లేకుండెనని భావము,మరల నాసనము కల్పించుట చెప్పుటచే నిది మఱునాఁటి వృత్తాంతమని తోఁచెడిని.

తాత్పర్యము.

ఆ పిమ్మట సుగ్రీవుఁడు పూర్వము రామలక్ష్మణు లుండిన శాఖలు వాడిపోయి యుండుటచేఁ గ్రొత్తగా మనోహరమయిన దానికై నలువైపులఁ జూచి సమీప మందే యుండఁగా నొక కొమ్మను జిగుళ్ళు పూలు దండిగాను ఆకులు కొంచెముగా నుండు దానిఁ దెచ్చి రామచంద్రమూర్తికి వేయఁగా నాయన యందుఁ గూర్చుండెను. ఆవల హనుమంతుఁడు వేఱొకటి యట్టిదానినే తెచ్చివేయఁగా లక్ష్మణుఁడు గూర్చుండెను. అందఱిట్లు సుఖముగఁ గూర్చుండిన పిమ్మట సుగ్రీవుఁడు శ్రీరామచంద్ర మూర్తితో నిట్లనియె.

ఉ. వేరము నై మదగ్రజుఁడు ♦ వీడు నన్ వెడలంగఁ గొట్టి నా
దార హరింపఁగాఁ దలను ♦ దాఁపఁగఁ ద్రాణభయార్తి ఋశ్యమూ
కోరుధరాధరాన నిటు ♦ లుండెద సంకటపాటునన్ జగ
ద్వారభయాపనోద! ననుఁ ♦ బాలన సేయు మనాథు దీనునిన్. ౨౧౩

వేరము = విరోధము, వైరశబ్దభవము. "వీరును బాంధవ్యపుత్రులును వేరము దక్కి పొసంగి మన్కి కై" భార-ఉద్యో-౩ ఆ. మదగ్రజుఁడు = నాయన్న, వీడు = ఇల్లు, దారన్ = భార్యను, ఋశ్యమూకోరుధరాధరానన్ = ఋశ్యమూకమను

శిఖగల గొప్ప పర్వతమందు- జగద్వారభయాపనోద = ప్రపంచ సమూహ భయమును బోఁగొట్టువాఁడా, అనాథన్ = దిక్కు లేని వానిని- దీనునిన్ = దరిద్రుని, బాధ చెందియుండు వానిని.

తాత్పర్యము.

మా యన్న యగు వాలి నామీఁదఁ గంటు వహించి నన్నిల్లు వెడలఁగొట్టి నా భార్యను హరింపఁగా నిక నచట నుండినఁ జంపునను భయముతో నీఋశ్యమూక పర్వతమునందు బాధ పడుచున్నాను. సమస్త జీవుల భయము పోఁగొట్టఁగలవాఁడవు నీవు. రక్షకుఁడు లేనివాఁడును దుఃఖించువాఁడును నగు నన్ను రక్షింపుము.

చం. అన విని పిన్ననవ్వు దొలఁ•కాడఁగ నిట్లను రామభద్రుఁ డో
యనఘుఁడ! మేలు సేయుట వ•యస్యునిచిహ్నము, శత్రులక్షణం
బనఁ బడుఁ గీడు సేఁత, భవ•దబ్జముఖిన్ హరియించి పట్టి మూ
ర్ఖుని వధియింతుఁ జూడు మిది•గో నిపుడే మదిఁ గుంద నేటికిన్. ౨౧౮

భవదబ్జముఖిన్ = నీ స్త్రీని - ఇల్లాలిని.

తాత్పర్యము.

ఇట్లు సుగ్రీవుఁడు చెప్పఁగా శ్రీరామచంద్రమూర్తి నే నిదివఱకే చెప్పితినే, మరల నది యొక గొప్ప విషయముగాఁ జెప్పుచున్నాఁడే యని చిఱునవ్వుతోఁ బుణ్యాత్మా! సుగ్రీవా! మేలు సేయుట మిత్రలక్షణము, కీడు సేయుట శత్రులక్షణము, కావున నీవు నాకు మిత్రుఁడవు, నీభార్యను హరించిన మూర్ఖుని నిపుడే యిదిగో వధించెదను. దీనికై యేల విచారపడెదవు.

చం. అతులమహాజవంబులు మ•హాద్యుతిమంతము లుగ్రరూపసం
గతములు హేమపుంఖములు • స్కందవనోద్భవముల్ హరిస్వరు
ప్రతిమము లుగ్రరుష్టఫణి•భంగిని శాతతరాగ్రముల్ సుధీ
ధృతియుత! నా శరంబులు వ•ధించును వాలిని భీతి మానుమీ. ౨౧౯

అతుల = అసమానమైన, మహాజవంబులు = మిగుల వేగముగలవి, మహాద్యుతి మంతములు=విశేష కాంతి గలవి, ఉగ్రరూపసంగతములు = భయంకరములైన యాకారములుగలవి. హేమపుంఖములు బంగారు పిడులుగలవి,స్కందవనోద్భవముల్= కుమారస్వామి పుట్టిన రెల్లువనంబునఁ బుట్టినవి, హరి=ఇంద్రుని, స్వరుప్రతిమములు =వజ్రముతో సమానములు- ఉగ్రరుష్ట ఫణి భంగిని = భయంకరమైన కోపించిన పాములవలె, శాతతరాగ్రములు=మిగులఁ బదునైన ముఖములు గలవి, ధృతియుత= ధీరుఁడా.

తాత్పర్యము.

సుగ్రీవా ! నాబాణము లెట్టివని తలంచితివో, మిగుల వేగముగఁ బోవునవి, మిఱుమిట్లు గొలుపు కాంతి గలవి, చూచుటకు భయంకరములగు నాకారములుగలవి,

బంగారు పింజలుగలవి, కుమారస్వామి వనమునఁ బుట్టినవి. ఇంద్రుని వజ్రాయుధముతో సమానములైనవి, భయంకరమై కోపించిన పాములవలె మిగుల వాఁడియైన ముఖములు గలవి సుమా. నీవు వీనిని జూచి ధైర్యము దెచ్చుకొమ్ము. వాలిని దప్పక వధించుదు, భయపడకుము.

కం. పవిధారాహతిఁ గూలిన, యవనీధర మనఁగ వాలి • యఘమతి ద్రెళ్ళన్
దినసాధిపనందన! హర్ష విశాసము దోఁపఁ జూచి • సంతసపడుమిా. ౨౧౩

పవిధారాహతి = వజ్రాయుధము వాఁడికొంచు దెబ్బచే, అవనీధరము = కొండ, అఘమతి = జారత్వమందుఁ బాపపు మనస్సుగలవాఁడు, దినసాధిపనందన = సూర్యపుత్రా.

తాత్పర్యము.

వజ్రాయుధము దెబ్బచేఁ బడిన కొండవలె వ్యభిచారమందుఁ బాపపు మనస్సుగల వాలి నేలఁబడఁగా, సుగ్రీవా! సంతోషముతోఁ జూడఁగలవు.

కం. అను రామునివచనంబులు, విని సుగ్రీవుండు హర్ష • వికసితముఖుఁడై
వనజాక్షు మేలు మే లని, సనయంబుగఁ బ్రీతినైఁ బ్ర • శంసించి మఱిన్. ౨౧౪

హర్షవికసితముఖుఁడై = సంతోషముచే వికసించిన మనస్సుగలవాఁడై.

తాత్పర్యము.

ఈ ప్రకారము చెప్పిన రామచంద్రమూర్తి పలుకులు విని సంతోషముచే ముఖము వికాసము నొందఁగా సుగ్రీవుఁడు శ్రీరామచంద్రమూర్తిని మేలు మేలని ప్రస్తుతించి మఱియు నిట్లనియె.

కం. దేవా శోకార్తులకును, నీవే గతి యగుట శోక • నిహతుఁడ నగుటన్
నీవు చెలి వౌట నే బరి, దేవన మొనరింతు నిట్లు • దేవుసు దోఁపన్. ౨౧౫

శోకార్తులకున్ = శోకముచేఁ బాధపడువారికి, శోకనిహతుఁడన్ = శోకముచేఁ గొట్టఁబడిన వాఁడను, చెలివి = మిత్రుఁడవు, పరిదేవనము = రోదనము, దేవురు = దైన్యము.

తాత్పర్యము.

దేవా! శోకపీడితులకు నీవే గతివి, నేను శోకపీడితుఁడను, కావున నీవే నాకును గతివి, అంతమాత్రమే కాదు, నీవు నాకు మిత్రుఁడవు కావున నన్ను రక్షింపవలసిన భారము నీయందెక్కువగఁ గలదు. ఈ కారణములచే దీనుఁడనై యేడ్చెదను.

ఉ. పావకసాక్షికంబుగను • బాణిని బాణిఁ జైచి మైత్రి సం
భావనఁ బ్రాణదానమును • స్పష్టముగాఁగ నొసంగుటన్ ధృతిన్
దేవర ప్రాణమిత్ర మని • నెమ్మది నమ్మి మదీయచిత్తముం
బావకుఖంగి నెల్లపుడు • మాడ్చెడి దుఃఖముఁ జెప్పఁ బూనితిన్. ౨౧౬

పావక సాక్షికంబుగ = అగ్నిహోత్రుఁడు సాక్షిగ, పావకుభంగి = అగ్ని వలె, మాఱ్పడి = మాఱుచుట్లో వర్ధానుస్వారమున్నను సంయుక్తాక్షరమునకు ముం దర్ధానుస్వారము లేదు కావున లుప్తము.

తా త్ప ర్య ము.

అగ్నిసాక్షిగ నా చేతిలో నీవు చేతిని వైచి మైత్రి గావించి నాకుఁ బ్రాణ దానమును నిస్సందేహముగా నిచ్చిన కారణముచే ధైర్యముగలవాఁడనై దేవుఁడవగు నిన్ను నా ప్రాణమిత్రుఁడవని నిండు మనస్సున నమ్మి నామనస్సును సర్వదా యగ్ని వలెఁ గాల్చు దుఃఖము నీతోఁ జెప్ప యత్నించితిని. అల్పవిషయమైన యెడల నేను జెప్పి యుండను.

కం. అని యింతవట్టు పలికియుఁ,గనుఁదమ్ముల వెల్లివిరియఁ • గా బాష్పంబుల్
పెనువగ్గుత్తిక పడి యా,వనచరపతి పలుక లేఁడ • వాక్యం బొకఁడున్. ౨౩౦

ఇంతవట్టు=ఇంతమాత్రము, ఇప్పుడు చెప్పినంతవఱకు.

తా త్ప ర్య ము.

ఈ మాత్రము చెప్పి కన్నులనిండ నీళ్ళు కాల్వలు పాఱఁగా డగ్గుత్తికతో సుగ్రీవుఁ డొక్కమాటయైనఁ జెప్ప లేఁడయ్యెను.

కం. ధీరుఁడు సుగ్రీవుఁడు త,ద్వారిని వారించి తుడిచి • బాష్పములు మహో
దారధృతి నూర్పుచును రఘు,వీరునితో నిట్టు లనియె • వెండి నిజకథన్. ౨౩౧

తద్వారిని = ఆకన్నీళ్ళను, మహోదార ధృతిన్ = మిగుల గొప్పదగు ధైర్య ముతో, ఊర్పుచును = శ్వాసవుచ్చుచు.

తా త్ప ర్య ము.

ధీరుఁడగు సుగ్రీవుఁడు తన కనులవెంటఁ గాఱుచున్న నీళ్ళను నాకు బుద్ధిచెప్పి తానే యేడ్చుచున్నాఁడని రాముఁడనుకొనునను భయముచే నిలిపి కాఱిన వానిని దుడిచి మిగుల ధైర్యముతో దీర్ఘశ్వాసము బుచ్చుచు రామచంద్రునితోఁ దనకథ మఱియు నిట్లు చెప్పెను.

—• శ్రీరామునితో సుగ్రీవుఁడు వాలి దన్నుఁ బరిభవించినవిధంబుఁ జెప్పుట •—

సీ. రామ యావాలి తా • రాజయి యేలఁగ, యువరాజ నై నేను • నుంట నాఁడు
పలుద నుచ్చావచం•బులు దూషణములాడి,క్రూరుఁడై వెడల వన్ • ద్రోచినాఁడు
నాప్రాణములకంటె • నా కతిప్రియమైన, యిల్లాలినిన్ హరి•యించినాఁడు
నా ప్రియమిత్రుల • నాదుసంబంధులఁ, జెఱసాలలందు దాఁ • జేర్చినాఁడు
తే. విడక నా ప్రాణములఁ గన్నుఁ•వేసినాఁడు, చంపఁగా నన్నుఁ బొక్కరఁ•బంపినాఁడు,
చెనఁటి యుక్తుల నెన్నియో • చేసినాఁడు, చెప్ప శక్యంబె యాతఁడు • చేయుకీడు

ఉచ్చావచంబులు = నానా విధములు.

తాత్పర్యము.

రామచంద్రా! వాలి నాకుఁ జేసిన కీడు చెప్పెదవినుము, వాలి రాజయి యుండఁగా నేను యువరాజనై యుంటిని. అప్పుడు నన్ను నానావిధముల దిట్టి దయలేక నన్ను వెడలఁగొట్టినాఁడు. నా ప్రాణముకంటెఁ బ్రియురాలగు నాభార్యను హరించినాఁడు. నాయందుఁ బ్రీతిగల మిత్రులను బంధువులను చెఱసాలలోఁ ద్రోచినాఁడు. ఇంతతో వదలక నాప్రాణములు దీయఁ గనిపెట్టియున్నాఁడు. నన్నుఁ జంపుటకుఁ బెక్కుమందిని బంపినాఁడు. ఇంకను నన్ను మోసగించి వధింపఁ జెడ్డయుక్తు లెన్నియో చేసినాఁడు. అతఁడు చేసిన కీడులు చెప్ప సాధ్యమా?

ఉ. అతఁడు పంపఁ బంప మతి • యందఱ నేనును జంపఁ జంప ని
ట్లో తరణీడ్యవంశ్య చను•చున్నది కాలము, దాన నే కదా
యీ తరుచారివర్గమును • నేనును మిమ్ముఁ గాంచినంతనే
భీతిని దత్తరిల్లితిమి • భీతి నెవండు కలంగ కుండెడున్. ౨౨౩

తరణీడ్యవంశ్య = సూర్యునిప్రశస్తవంశమునఁ బుట్టినవాఁడా! తరుచారివర్గమును=వానర సమూహమును.

తాత్పర్యము.

నన్నుఁ జంపుటకై వాలి యెవరినో పంపఁగాఁ బంపఁగా నేను వారిని జంపఁగాఁ గాలము మిట్టులే పోవుచున్నది. వాఁడో నేనో పోవువఱకుఁ గాలమిట్లు గడవ వలసినట్లే యున్నది. ఆ కారణముచేతనే కదా నేను నీ క్రోఁతులు మిమ్ముఁ జూచినపుడు మరల నెవరో మనలఁ జంప వాలిచేఁ బంపబడి వచ్చినవారే యని భయముచేఁ దత్తరిల్లితిమి. భయకారణము కలిగినపు డెవఁడు వ్యాకుల పడకుండును.

కం. కేవల మీ హనుమత్ప్రము, ఖావనిరుహచరులు తగుసహాయులుగా నే
జీవించి యున్నవాఁడను, దేవా పలుకష్టములను • దేవురపడుచున్. ౨౨౪

తాత్పర్యము.

ఈ హనుమంతుఁడు మొదలగు వానరులు మాత్రమే నాకుఁ దగిన సహాయులుగాఁ గొని దీనుఁడనై యెన్ని కష్టములో పడుచుఁ బ్రాణముతో నున్నాఁడను.

కం. నే నిలువఁ దారు నిలుతురు, నే నడచినఁ దారుఁ గూడ • నే నడచెద రీ
మానితచరిత్రు లిటు నా, ప్రాణముఁ గాచెదరు చూవె • బంధువతంసా. ౨౨౫

బంధువతంసా = బంధువులందు శ్రేష్ఠుఁడా.

తాత్పర్యము.

నేను నిలచితినా, వీరును నా వెంటనే వచ్చి చుట్టు నిలుతురు. నేను నడచితినా వారును నడతురు. ఈ గౌరవయోగ్యమగు నడవడి గలవారలు నాప్రాణము నీరీతిగాఁ గాపాడుచున్నారు.

ఉ. ఏలతివిస్తరంబు జగ • దీశ్వర చెప్పెద సంగ్రహంబుగా
వాలివిక్రమంబు గల • వాఁడు పరాక్రమహేలి వాలి రి
పావ్రాళిలపాలి కీలి హుతుఁ • డై ధరఁ గూలిన గాక నాదు దుః
ఖాలి యడంగు నే కడుపు • హాయి రొయినర్చునె నిద్ర వచ్చునే. ౨౨౩

అతివిస్తరంబు = ఎక్కువ మాటలతోఁ జెప్పుట, పరాక్రమహేలి = పరాక్రమమందు సూర్యుఁడు, రిపువ్రాళిలపాలి = శత్రుసమూహముల పాలిటికి; కీలి = అగ్నిహోత్రుఁడు.

తాత్పర్యము.

రామచంద్రా! యెక్కువమాటలేల? సారాంశము సంగ్రహముగాఁ జెప్పెదను, వాలి మహాపరాక్రమశాలి, సూర్యునివంటివాఁడు. శత్రువులను వడవులకుఁ గాఱు చిచ్చువంటివాఁడు. అట్టివాఁడు చచ్చి నేలఁబడినఁగాని నా దుఃఖములు పోవు. అన్నము సుఖమియ్యదు, కంటికి నిద్ర రాదు.

క. అలమిన నా వనటలకుం, బలికితిఁ గడపలను దుఃఖ • పాటున రామా
యిల దుఃఖితుఁడో సుఖియో, చెలికానికి నెపుడు దిక్కు • చెలికాఁడె సుమీ.

అలమిన=కలిగిన, వనటలకుఁ=బాధలకు, కడపలను=తుదిని.

తాత్పర్యము.

రామచంద్రా! నాకు సంభవించిన దుఃఖము లేమిచేసిన పమయునో దానిని జెప్పితిని. కష్టదశయందుండువాఁడు గాని, సుఖమనుభవించువాఁడు గాని మిత్రునకు మిత్రుఁడే దిక్కు.

ఉ. అంతయు నాలకించి వసు • ధాధిపుఁ డిట్లను వాలితోడ నీ
కింతవిరోధ మెట్లొదవె • నెల్ల వచింపుము యాలకించి నే
నంత బలాబలంబులను • నారసి కార్యము చక్కఁబెట్టెదన్
జింతిలఁబోకు ధైర్యమును • జేకొని పల్కుము యానుపూర్విగన్. ౨౨౪

అనుపూర్విగన్ = మొదటినుండి, బలాబలంబు లారసి=విరోధము గొప్పదా విరోధకారణము గొప్పదా యని యాలోచించి.

తాత్పర్యము.

ఇట్లు సుగ్రీవుఁడు చెప్పినదంతయు విని రామచంద్రమూర్తి యిట్లనియె. వాలి నీ కన్నగదా, అతనితోడ నీ కింత విరోధము కలుగఁ గారణమేమి? నీవేమి దోషము చేసితివి! సమస్తము చెప్పుము. మీ దోషంబులంకలి బలాబలములు విచారించి కారణ మల్పము, విరోధము ప్రబలమైనచో వాని నిప్పుడే వధించెదను. కారణము గొప్పదై విరోధమల్పమైనచో సమాధానము కుదిర్చి కార్యముఁ జక్కఁబెట్టెదను. నీవు విచారపడకుము. ధైర్యము వహించి మొదటినుండి మీ చరిత్రముఁ జెప్పుము.

ఉ. నీ యవమానపాటుకథ • నే విని నంతన నా మనంబునన్
బాయనితీవ్రమగు కినుక • ప్రజ్వరిలెన్ జలదాగమంబునన్
దాయతవేగ మగు జలము•నట్టులు చిత్తము కంప మొందె నీ
దాయయు నాకు దాయ యని • తథ్యము నమ్ముము వానరేశ్వరా! ౨౨౪

కినుక=కోపము-ప్రజ్వరిలెన్=మండెను. జలదాగమంబునన్=వానకాలమందు. ఆయతవేగము=విస్తారవేగము, దాయ=విరోధి.

తాత్పర్యము.

నీకుఁగలిగిన యవమాన చరిత్రము విన్నమాత్రముననే నాకు మనంబునఁ గ్రోధాగ్ని మండుచున్నది. వానకాలమందు మిగుల వేగము గల ప్రవాహమువలె మనస్సు చలించుచున్నది, నీవిరోధి నావిరోధి యని సత్యముగ నమ్ముము.

ఇచ్చట రామచంద్రమూర్తి యిట్లు చెప్పుట తప్పు. ఈ కలహమునకు మూల కారణ మేదో కలహకారకు లెవరో రామచంద్రునకుఁ దెలియదు. సుగ్రీవుఁడు తన కనుకూలముగ నుండు దానినే చెప్పును గాని వాలి కనుకూలమైనది చెప్పఁడు, వాలి పక్షమునఁ జెప్పెడువారు లేరు. ఇట్లుండ నీ శత్రువే నాశత్రు వనవచ్చునా! రామ చంద్రమూర్తి యనాలోచితముగఁ జెప్పలేదు. అన్నదమ్ములలోఁ గలహము వచ్చుట సహజము. దాని కర్థము మూలము. అట్లు కలహము వచ్చినపుడు ధర్మాత్ము లగు వారు దాయభాగప్రకారము పంచుకొని పరిష్కరించు కొనవచ్చును. లేక యొకఁడు బలవంతుఁ డాయెనా? సర్వము దానే ధన కాముకుఁడై హరించుట సహజము అయి నను నిది ధర్మవిరుద్ధము కావున వాలి రాజ్యకాంక్షచే సర్వము హరించినను గట్ట వస్త్రముతో వెడలఁగొట్టుట మొదటి తప్పు. సుగ్రీవుఁడు యువరాజయినపుడు రాజ్య మున భాగమున కర్హుఁడగు చున్నాఁడు. అంతతోఁ బోనీయక సుగ్రీవుని బంధువుల నందఱఁ జెఱసాలలో నిష్కారణముగ నుంచుట రెండవ తప్పు. ఇది రాజనీతి యందు రేమో. ధర్మవిరుద్ధమైన రాజనీతి యంగీకార్యము కాదు – భారతయుద్ధమున కిదియేకదా కారణము. అంతియగాక యతని భార్యను హరించుట మూఁడవ ప్రబల దోషము. ద్రౌపది చీరల నొలుచుటయే దోష మని చెప్పఁబడినపుడు మఱఁదలిని జెఱచుట ఘోర పాప మనుట యందు సందేహ మేమి! ఇవన్నియు సుగ్రీవుఁడు చెప్పినమాటలే కదా యందురేమో, సత్యము. అయినను రాజ్యము పోఁగొట్టుకొని యల్లాడు చుండుట ప్రత్యక్షము. వాలి సుగ్రీవుని భార్యను హరించెనని సుగ్రీవుఁడు చెప్పకముందే యీ విచారము రాకముందే రామ సుగ్రీవులకు సంబంధము లేకముందే ప్రథమ దర్శనముననే హనుమంతుఁడు చెప్పెను. పద్యము. ౧౪౩ చూడునది. హను మంతుఁడసత్యమాడ నవశ్యకము లేదు. ఆయన యోగ్యుఁడని రాముని నమ్మకము. దాని కారణము లందే చెప్పఁబడెను. మొదటిది ప్రత్యక్షము, రెండవదానికిఁ బ్రబలమైన విశ్వాసి సాక్ష్యము గలదు. రామచంద్రుఁడు పొరపాటుపడె ననుటకుఁ జాలినసందర్భము

తాత్పర్యము.

లేవియు వెనుకఁ గలుగ లేదు. కావున వాలి దోషి యని నిశ్చయించియే యీమాట చెప్పెను.

కం. విలు మోపెట్టకమున్నే, యెలమిని నీవార్తఁ దెలుపు•మీ గుణలతికన్
వెలలినచో నా బాణం, బిలఁ గూలె నటంచు నమ్ము•మీ నీవైరిన్. ౨౩౦

మోపెట్టు=ఎక్కుపెట్టు, ఎలమిని = సంతోషముతో, గుణలతికన్ = తీఁగ వంటి యల్లెత్రాటియందు, వెలలినచో = వెలువడెనా, వెడలినచో, రూపాంతరము వెలలినచో, "కం. వెలలి బలరిపుఁడు చలమునఁ గలహమునకుఁ జొచ్చి" భార.ఉద్యో. ౧ ఆ. "కం. వెలికుఱిచియు మఱి తీర్థం,బులు సొచ్చుట మేలు నియమములు దీర్చి తగన్ వెలలినయెడ దేవార్చనములు విప్రార్చన లవశ్యమును గృత్యంబుల్" అను. ౫.౧౫౫ ఇట్టివే శాంతి ౬-౨౩౧ పద్యముఁ జూచునది.

తాత్పర్యము.

నేను విల్లెక్కుపెట్టకముందే నీ సమాచారమంతయుఁ దెలుపుము నావింటినుండి బాణము వెలువడెనా వాలి చచ్చి నేలఁబడినాఁడని నమ్ముము.

కం. అని రామవిభుఁడు పలికిన, యినజుఁడు నిజసచివయుక్తి • హృష్టుం డగుచున్
దనకును దనయన్నకు నొదవిన వైరముకథఁ దొడంగె • వినిపింపంగన్. ౨౩౧

తాత్పర్యము.

అని శ్రీరామచంద్రమూర్తి చెప్పఁగా విని సుగ్రీవుఁడు మిత్రులతోడ సంతోషించినవాఁడై తనకు దన యన్నకు విరోధము వచ్చిన విధము వినిపింపఁ బ్రారంభించెను.

—• { ౯-వ సర్గము. సుగ్రీవుఁడు శ్రీరామునితో వాలికిఁ దనకు విరోధము వచ్చిన కారణముఁ జెప్పుట. } •—

సీ. మహితగుణుం డైన•మా తండ్రికిని వాలి, జ్యేష్ఠ సుతుండు నేఁ • జిన్నవాఁడఁ
దండ్రికి నాకును • దద్ద ప్రేమార్హుఁడై, వర్తిల్లు వాలి; పూ•ర్వంబునందు
మా తండ్రి గడచన • మంత్రులుఁ బౌరులు; పరమసమ్మతముగఁ • బట్టభద్రుఁ
జేసిరి వాలిని • భాసుర మగు కపి, రాజ్యంబునందు నో•రామభద్ర
తే. నిజకులాగతరాజ్యంబు • నిపుణముగను, నియతిఁ బాలింప వాలినే• హితసుబుద్ధి
వినయ మేపారఁగా బంటు•విధము దోఁప, నేమఱక కొల్చుచుండితి • నెల్లవేళ.

మహితగుణుండు = పూజ్యములైన గుణములు గలవాఁడు, కడచన = మరణింపఁగా, నిజకులాగతరాజ్యంబు=తనవంశపరంపరగా వచ్చిన రాజ్యము.

తాత్పర్యము.

పూజ్యము లయిన గుణములు గల మాతండ్రికి మే మిరువురము కొడుకులము. అందు వాలి జ్యేష్ఠుఁడు. నేను చిన్నవాఁడను. మా తండ్రికి నాకును మిగులఁ బ్రేమాస్పదుఁడై వాలి వర్తిల్లుచుండెను. మా తండ్రి మరణింపఁగాఁ దొలుతఁ బౌరులు

మంత్రులు సమ్మతించి కపిరాజ్యమందు వాలికిఁ బట్టాభిషేకముఁ జేసిరి. వంశపరంపరగా వచ్చిన రాజ్యమును వాలి పాలింపఁగా నేను నాయన హితము గోరి వినయముగ బంటువలె నాయన సేవలఁ జేయుచుండితిని.

ఉ. ఈవిధిఁ గొంతకాలము న• రేశ్వర సాగినయంతమీఁద మా
యావి యనంగ దుందుభికి • నన్న మయుం డనువాని పుత్రుఁడుర్
వావిరి వైర మొక్క- టెల•నాఁగ నిమిత్తము కల్మి వాలిపైఁ
జేవను బాఱుదెంచెను ని•శీథమునన్ జను లెల్లఁ గూర్కఁగన్. ౨౩౩

ఈ విధిన్ = ఈరీతిగ.

తా త్ప ర్య ము.

ఇట్లు కొంతకాలము జరుగఁగా రామచంద్రా యీ వల మయుని కుమారుఁడును దుందుభికి నన్నయు నగు మాయావి యనువాఁడు స్త్రీ నిమిత్తమై వాలికి వానికి నున్న విరోధము కారణమున నర్ధరాత్రమునఁ బ్రజలు నిద్రించు సమయంబున బలోన్మత్తుఁడై వాలి మీఁదికి యుద్ధమునకు వచ్చెను.

కం. కిష్కింధాద్వారమునన్, నిష్కంపితవృత్తి నతఁడు • నిలిచి ధ్వనింపన్
బుష్కరధర మన దవళో, ద్దిష్కంశునిఁబోలె వాలి•చిటమటపడుచున్. ౨౩౪

నిష్కంపిత వృత్తిన్ = భయముచేఁ జలింపని వ్యాపారముచే, పుష్కరధరము = మేఘము, దవళోద్దిష్కంశునిన్ = కాఱు చిచ్చును.

తా త్ప ర్య ము.

కిష్కింధాపురము వాకిట నిలఁబడి నిర్భయుఁడై మేఘ ముఱిమినట్లు సింహనాదములు చేయుసాగఁగా వాలి కాఱుచిచ్చువలె రేఁగినవాఁడై.

ఉ. నిద్దురవీడి మండుచు ధ్వ•నిన్ విని దిగ్గన లేచి రోషి యై
యుద్దిర పాన్పు దూఁకి సర•యంబుగ నాతనిమీఁదఁ బోవఁగా
ముద్దియ లేనునున్ వినతి • ప్రమొక్కుచుఁ గా దిది వేళ నిల్వు మం
చొద్దికఁ జెప్పఁగా వినక • హుమ్మని త్రోసి చనెన్ రయంబునన్. ౨౩౫

తా త్ప ర్య ము.

నిద్రవదలి కోపముచే మండుచు నాతని ధ్వని విని లేచి రోషించి పానుపునుండి దూఁకి వేగముగ మాయావి మీఁదికిఁబోవఁగా నాఁడువారు నేను వఁగుఁజువతో నమస్కరించి యుద్ధమునకు దానిలో రాక్షసులతోఁ బోరుట కిది సమయముగాదు. ఉదయము కాఁగానే పోవచ్చు నని ప్రేమతోఁ జెప్పినను వినక హుమ్మని ధిక్కరించి మమ్ముఁ బడఁద్రోచి త్వరగ వాని మీఁదికిఁ బోయెను.

ఉ. ఒంటిగఁ బోవువానిఁ గని • యుల్లమునం గల భక్తి పేర్మి నే
నొంటిని, దవ్వునం గల న•నుం బయివచ్చెడి వాలిఁ జూచి లో

వంటివభీతి రక్కసుఁడు జ•వాతిశయంబునఁ బాఱఁజొచ్చినన్
మింటను దోఁచుచున్న యుల•నీరజవైరి వెలుంగు దోడ్పడన్. ౨౩౪

రక్కసుఁడు = రాక్షసుఁడు, జవాతిశయంబునన్ = అతివేగముగ, మింటను = ఆకాశమందు.

తాత్పర్యము.

నడిరేయి వెంటిగ రాక్షసులమీఁదికి యుద్ధమునకుఁ బోవుచున్న యన్నను జూచి యాయనయందుఁగల భక్తియతిశయముచే నేనును వెంటఁబోయితిని. ముందుగాఁ దనమీఁదికి వచ్చు వాలిని నాయనకు వెనుకఁ గొంతదూరమందు వచ్చు నన్నుఁ జూచి యా రాక్షసుఁడు భయపడి మిగుల వేగముగఁ బరుగెత్తెను. వెన్నెల మాకు సహాయపడఁగా.

ఉ. వెన్నడి మేము పోయితిమి • వీఁడఁగు దానవుఁ డంత వల్లరీ
చ్ఛన్నము దుర్గమున్ బిలము • క్ష్మాగతముం గని యందుఁ జొచ్చె మా
యన్నయుఁ బోవఁ బూని యిటు • లాడె ననుం గని రాకు మించి నిం
దు న్నిలు మీ నిశాచరునిఁ • ద్రుంచి వెసం జనుదెంతు నావుడున్. ౨౩౫

వల్లరీచ్ఛన్నము=తీఁగలచే గప్పఁబడినది, దుర్గమున్ = పోవరానిది, క్ష్మాగతమున్=భూమిలో నుండునది.

తాత్పర్యము.

మేము వానివెంటఁ బోయితిమి వీఁడఁగు నా దానవుఁడు పరువెత్తిపోయి భూమిలోఁ దీఁగలచేఁ గప్పబడి పోవుటకుఁ గష్టసాధ్యమగు బిలముఁగని యందుఁ బ్రవేశించెను. అప్పుడు మాయన్న నన్నుఁ జూచి యిఁక నీవు రాకుము. ఇందు నిలువుము. దానవుని జంపి వత్తు నని చెప్పెను.

ఉ. ఎంతయు వేఁడుకొంటి సెల • విమ్మని తోఁ జనుదేర నాతఁ డా
వంతయు నొప్పఁడయ్యెఁ, దన•యంఘ్రులపై శపథంబు సేసి, నే
నంత బిలంబువాకిట నృ•పా నిలుచుండఁగ వాలి చొచ్చె దు
ర్గాంతపరాక్రమంబునఁ గ్రు•ధామతి నాతనితోడఁ బోరఁగన్. ౨౩౬

తాత్పర్యము.

నేను వెంటవచ్చెద సెల విమ్మని యెంతయో ప్రార్థించితిని. ఆయన యంగీకరింపక తన పాదములమీఁద నొట్టుపెట్టెను. అప్పుడు నేనేమి చేయునది లేక బిలము వాకిట నిలుచుండితిని. వాలిమాత్రము రోషముతో వానితో యుద్ధము చేయ మిగులఁబరాక్రమంబున బిలములోఁ బ్రవేశించెను.

మ. ఒకయేఁడాది నరేంద్ర యే నటుల క్ష్మా•భ్రోపాంతమం దుండితిన్;
వికటంబై బిలమందు నుండి వెడలెన్ • నెత్తుర్ సఫేనంబుగాఁ

ప్రకటంబై వినవచ్చె రాక్షసులగ • ర్జల్ యుద్ధనిర్ఘాతుఁడై
వికలారావము వాలి చేయునటు పృ • థ్వీనాథ వచ్చెన్ ధ్వనుల్. ౨౦

ఏఁడాది = సంవత్సరము, శ్వభ్రోపాంతమందున్ = బిల సమీపమందు, సఫేనంబుగా=నురుగుతో, ప్రకటంబై = స్పష్టముగ, యుద్ధనిర్ఘాతుఁడై = యుద్ధమందు నగురఁగొట్టఁబడినవాఁడై. వికలారావము = చెదిరిన కంఠధ్వని.

తాత్పర్యము.

ఒకసంవత్సరము నేనా బిలము సమీపమున నుంటిని. బిలమందునుండి నెత్తురు భయంకరముగా నురుగుతో వెడలెను. రాక్షసుల సింహనాదములు స్పష్టముగ వినవచ్చెను. వాలి యేడ్చినట్టు దీనధ్వని వినవచ్చెను.

కం. ఏపు చెడి వాలి దైత్యుని- చేపడి మరణించె ననుచుఁ • జింతించి మన
స్తాపార్దితమతి నయి బిల, మేపాటిదొ కొండ మూసి • యెత్తినయార్తిన్. ౨౧

ఏపు = పరాక్రమము, దైత్యునిచేపడి = రాక్షసునిచేతిలోఁ జిక్కి, మనస్తాపార్దిత మతిని = మనస్సునందలి తాపముచే బాధనొందు మనస్సు గలవాఁడనై, ఏపాటిదొ = కొంచెమైనది.

తాత్పర్యము.

పరాక్రమము క్షీణించి వాలి రాక్షసుని చేతిలోఁజిక్కి చని తలఁచి మనస్సునఁ దాప మతిశయిల్లఁగాఁ గొంచెముపాటి కొండ యా బిలమున కడ్డమువేసి దుఃఖముచే,

తే. ఉదకకృత్యంబుఁ దీర్చినే • నొయ్యఁ బురికి, వచ్చి యవ్వాలి కథ వెలి • పుచ్చనైతి
నెట్టకేలకు సచివు లె • ట్టెట్టొ తత్త్వ, మంతయు నెఱింగి నన్ను రా • జ్యంబునందు.

ఉదక కృత్యంబు = నీళ్ళు విడుచు కార్యము, తర్పణము, ఎట్టకేలకు=ఎట్టెట్లో, తత్త్వము = వాస్తవము.

తాత్పర్యము.

వాలి మరణించెనని తలఁచి నేనాయనకు నీళ్ళు విడిచి మెల్లగాఁ బురికి వచ్చి వాలి కథ నెవ్వరికిఁ జెప్పక దాఁచితిని. మంత్రు లెట్టెట్లో పోబడి తీసి యున్న వాస్తవము నెఱిఁగి.

కం. నిలిపిరి న్యాయము దప్పక, యిల నేలుచు నుంటి; దైత్యు • నే పడఁచి మహా
బలుఁ డగు వాలియు వచ్చెం, గలఁకను నభిషిక్తు నన్నుఁ • గన్గొని కినుకన్. ౨౨

ఏపు = విజృంభణము, కలఁకను = కళంకముతో, కినుకన్ = కోపముతో.

తాత్పర్యము.

నన్ను రాజ్యంబునందు నిలిపిరి. ఇట్లు పట్టాభిషిక్తుఁడనై న్యాయ్యపద్ధతి రాజ్యము చేయుచుంటిని. మహాబలశాలి వాలియును దైత్యుని వధించి పురికి వచ్చి రాజ్యముఁ గోరి తన్ను విడిచి వచ్చితి నని సందేహించినవాఁడై పట్టాభిషేకము గొని యున్న నన్నుఁ గోపముతోఁ జూచి.

శా. ఏరా దుర్మతి నీవు తమ్ముఁడ వటం • చే నెంచి కాదే బిల
ద్వారం బం దటు నిన్ను నిల్పితి! బలి • ప్రత్యర్థి తోఁ బోరు వ
న్నారీతిం దిగనాడి రంధ్రము మహా • హార్యంబుచే వెల్పలన్
నే రాకుండఁగ మూసి వచ్చి యిచటన్ • శ్రీభోగలోలుండ వై. ౨౩

ఏరా = ఏమిరా, దీనిలో 'మి' లోపింపఁగా 'ఏరా' మిగిలెను. దుర్మతి = చెడుమనస్సుగలవాఁడా! బలిప్రత్యర్థితోన్ = బలవంతుఁ డగు విరోధితో, మహాహార్యంబుచేన్ = పెద్దకొండచే, శ్రీ భోగలోలుండవై = సంపద, భోగములయం దాసక్తి గలవాఁడవై.

తా త్ప ర్య ము.

దుష్టబుద్ధీ! యేమిరా! యిటు చేసితివి! నీవు తమ్ముఁడ వని నమ్మికదా నిన్ను బిలము వాకిట నిలిపితిని. నేను బలవంతునితోఁ బోరు సమయంబున వన్నావిధముగ నొంటిగా విడిచి వచ్చుటయే కాక నేను వెలికిరాకుండునట్లు బిలము ముఖముఁ బెద్ద కొండచే మూసి యిచ్చటికి వచ్చి రాజ్యసంపద భోగముల ననుభవించుచున్నావా!

కం. ఉన్నాఁడవు తమ్ముఁడవే! చెన్నఁటి యని నన్నుఁ దిట్టి • చెచ్చెరను మదా
సన్నసచివాళి నందఱఁ గన్నఱపడఁ బట్టి త్రోచెఁ • గారాశాలన్. ౨౪

ఆసన్న సచివాళిన్ = నా సమీపమున నున్న మంత్రులను, కన్నఱపడన్ = దుఃఖపడునట్లు; కారాశాలన్ = చెఱసాలయందు.

తా త్ప ర్య ము.

దుష్టుఁడా! నీవు తమ్ముఁడవా యని నన్నుఁ దిట్టి నా యొద్దనున్న మంత్రుల నందఱను బట్టి వారు దుఃఖించుచుండఁ జెఱసాలలోఁ ద్రోచెను.

కం. అన్నాతి రేఁగెడి యతనిన్, బన్నుగ నే నిగ్రహింప • బల ముండియు మా
యన్న గదా యని భక్తిని, బన్నంబుఁ దలంపఁ బ్రాణ • ములపై వచ్చెన్. ౨౫

అన్నాతిన్ = ఆ విధముగ, రేఁగెడి = విజృంభించెడి.

తా త్ప ర్య ము.

ఈ విధముగ విజృంభించిన యతని నిప్పుడు మంత్రి మిత్ర బంధు జనసహాయుఁడనైన నేను నిగ్రహింపఁ గలిగి యుండియు నయ్యో! యన్నగదా పౌరషా టళి ప్రాయపడి యిట్లు చేయుచున్నాఁడు. నిజము చెప్పిన మన్నింపకపోవునా యని పుణ్య విచారము చేయుటచే నిప్పుడు నాకుఁ బ్రాణాపదయే సంభవించెను.

ఉ. ఉక్కున రాక్షసాధముని • ను క్కడఁగించి పురంబుఁ జేరు నా
యుక్కరి కే నెదు ర్చనుచు • నుక్కున మేదిని నమస్కరింపఁ దా
నొక్కఁడు మంచిమా టనఁడ • యుట్టని మూతి బిగించికొంచు నా
దిక్కును జక్కఁ జూడఁడ మ • దిం గొనఁ డింత ప్రసాదబుద్ధియున్. ౨౬

ఉక్కునన్=పరాక్రమముచే, ఉక్కు = బలము, ఉక్కరి = బలిశాలి, ఉక్కువ మేది=వంచనలేక.

తాత్పర్యము.

తన భుజబలముచే దానవాధముని జంపి యూరుచేరవచ్చుచున్న యీ బల శాలికి నూరిలోకి రాకముందే నే నెదురుగఁ బోయి వంచనలేని భక్తిని నమస్క రింపఁగా నతఁడు నాతో నొక మంచిమాటనైన ననినవాఁడు కాఁడు. క్షేమమా యని యైన నడుగలేదు. మూతి బిగించుకొని నావంకనైనఁ జూచినవాఁడు కాఁడు. కొంచెమైనఁ బ్రసన్నమైన మనస్సు గలవాఁడు కాఁడు.

౧౦-వ సర్గము.

కం. వెండియు దురాగ్రహంబున, మండెడు కపిమండలేశు • మానితభాషా
కాండముల విన్నవించితి, దండమువలెఁ బడితిఁ దత్పదంబుల భక్తిన్. ౨౮౩

దురాగ్రహంబునన్ = చెడ్డకోపముచే, మానిత భాషాకాండముల = గౌరవ ముతోఁ గూడిన మాటల సమూహముచే.

తాత్పర్యము.

అంతియుగాక దురాగ్రహముచే మండుచున్న యాకపిరాజును గౌరవపు మాట లచే నున్న విషయము విన్నవించితిని. కఱ్ఱవలె నాయన పాదములపై భక్తితోఁ బడితిని.

సీ. నన్నా యదృష్టంబున • దాయ మాయావిని, మడియించి వచ్చితే • మహితశౌర్య
దిక్కుమాలినవారి • దిక్కైన నీవపో, యీ యనాథునకును • నెపుడు దిక్కు
బహుశలాకము చంద్ర • భాసురచ్ఛత్త్రంబు, నేను బట్టెదఁ గొమ్ము • నిర్మలాత్మ
యొక్కయేఁడాది నే • నుంటి బిలద్వార, మం దార్తితోడ నో • యవనినాథ
తే. యంత నెత్తురు వెల్లువ • లంత కంత, కెక్కుడై పాఱ సాగె నా • రక్కసుల ర
వంబు వినవచ్చెఁగాని నీ • ధ్వని యొకింత,యైన వినకుంటి దుఃఖాబ్ధి • నడలుచుంటి.

దాయన్ = పగవాని, బహుశలాకము=పెక్కుకమ్ములు గలది, చంద్రభాసుర చ్ఛత్త్రంబు = చంద్రునివలెఁ బ్రకాశించు తెల్లగొడుగుమీఁద, సంగ్రహముగఁ జెప్పిన తన మాటలు వివరించి చెప్పుచున్నాఁడు.

తాత్పర్యము.

మహాశౌర్యశాలీ! యన్నా! మాభాగ్యము కొలఁది నీవు శత్రువైన మాయావిని జంపివచ్చితివి. దిక్కులేనివారికి దిక్కైన నీవే యీ దిక్కులేనివానికిని దిక్కు. పెక్కుకమ్ములు గలిగి చంద్రునివలెఁ బ్రకాశించు తెల్లగొడుగు నేను బట్టెదను. నిర్మలమనస్సుతో నంగీకరింపుము. ఒక్క సంవత్సరము నేను బిలముఖమున దుఃఖ ముతోఁ గాచియుంటిని. అంత నెత్తురు ప్రవాహము లంతకంత కెక్కువై పాఱఁ

జొచ్చెను. రాక్షసుల సింహనాదములు వినవచ్చెను గాని నీ కంఠధ్వని వినరాదయ్యె నని చాల దుఃఖపడుచుంటిని.

తే. కొండనొక్కటిఁ గొనివచ్చి॰గుహాముఖంబు,నందు బన్నైచి శోకంబు॰నంది కుంది
డెందము కలంగియు నలంగి ॰ యందు నిలక,పురముఁ జేరితి నిక్కంబు॰పురుషవర్య!

శా త్ప ర్య ము.

అంత నిన్నుఁ జంపి రాక్షసులు నాపైకి వత్తురేమో యని భయపడి కొండ నొక్కటి బిలద్వారమున వైచి యేడ్చుచు మనస్సు కళవళ పడుచుండ నూరువచ్చి చేరితిని. అన్నా! యిది యథార్థముగ జరిగిన విషయము.

కం. వనట ముఖంబునఁ దోఁపఁగఁ, జనుదెంచిన నన్నుఁ జూచి ॰ సచివులు రాజ్యం
బును ననుఁ బూంచిరి వలదో,యని నే వాదాడఁ గరుణ॰నరయుము దేవా! ౨౪౦

వనట=శోకము.

శా త్ప ర్య ము.

శోకముచే ముఖము వ్రేలవైచికొని వచ్చిన నన్నుఁ జూచి మంత్రులు నాకు వలదు వలదని వాదించుచున్నను వినక బలవంతముగ రాజ్యాభిషిక్తునిఁ జేసిరి. దేవా నన్ను దయచూడుము.

ఉ. రాజవు నీవ కమ్ము, యువ॰రాజుగ నుండెద మున్నుపోలె నే
రాజును లేమి రాజ్యము న॰రాజక మౌ నని మంత్రిసత్తముల్
యోజన చేసి య న్నిటు ని॰యుక్తునిఁ జేసిరి, నేను గోర నీ
రాజతనంబు, నిక్క మిది ॰ క్రమ్మఱఁ గొమ్ము, ననుఁ క్షమింపుమా. ౨౪౧

శా త్ప ర్య ము.

అన్నా! నీవే రాజుగానుండుము. మునుపటివలె నేను యువరాజుగా నుండెదను. రాజు లేకున్న రాజ్య మరాజక మగు నని మంత్రు లీ పనిచేసిరి. రాజతనంబు నేను గోరినది కాదు. ఇది నిజము. నీ రాజ్యము నీవే గైకొనుము. నను క్షమింపుము.

శా. అన్నా! తమ్ముఁడ నేను, నీయెడల ద్రో॰హం బేమియే నెంచ, నన్
మన్నింపం దగు, వ్రాలెదం బదములన్ ॰ హస్తంబులన్ మోడ్తు నాఁ
గన్నట్లన్ విడనాడఁ డింతయును ధి॰క్కారంబు మానండు న
న్నన్నో చెప్పఁగరాని వన్ని యని ధా॰త్రీశా! యుతం డావలన్. ౨౪౨

శా త్ప ర్య ము.

అన్నా! నీకు నేను దమ్ముఁడను. శత్రువునుగాను. నీ విషయమున నే నేమియు ద్రోహ మెంచలేదు. నన్ను క్షమింపుము. నీ పాదములందుఁ బడెదను. చేతులు జోడించి నమస్కరించెదను. అని యింతమారము నేను వినయముతోఁ జెప్పుకొన్నను కోపము వదలినవాఁడు కాఁడు. ధిక్కారము మానినవాఁడు కాఁడు. ఇన్ని యని చెప్పరానన్ని తిట్లు తిట్టెను.

చం. ప్రకృతుల మంత్రివర్గము స•భన్ జతగూరిచి నన్నుఁ జూచి వా
రికి నిటుపల్కె, నొక్కరుడు • రేయి నిశాటుఁడు యుద్ధకాంక్షమై
వికటముగాఁగ నన్బిలువ • వేగమ నే నిలు వీడి పోవ నీ
నిష్కృతిరతుండు నా వెనుక • నే చనుదెంచుట మీ రెఱుంగరే! ౨౯౩

నిష్కృతి రతుండు = పాపమునం దాసక్తి గలవాఁడు, ప్రకృతులను = పుర జనులను.

తాత్పర్యము.

పురజనులను మంత్రుల సమూహమును సభయందుఁ జేరిచి నన్నుఁ జూచి వాలి యిట్లనియె. ఒకానొక యర్ధరాత్రమున నొక రాక్షసుఁడు యుద్ధమునకు నన్నుఁ బిలువగా నేను వెంటనే యిల్లు వదలి పోయితిని. ఈ మోసగాఁడు నా వెంటనే వచ్చెను. ఇది మీకుఁ దెలిసిన విషయమే.

కం. మా యిరువురఁ గనుఁగొని యా,మాయావియు భీతిఁ బఱచె • మానక యాదై
తేయుని వెన్నడి పఱచితి, నీ యఘశీలుండు వెంట • నేతెంచెఁ జుడీ- ౨౯౪

వెన్నడి = వెంబడి, పఱచితిని = పరువెత్తితిని, అఘశీలుండు = పాపస్వభావుఁడు.

తాత్పర్యము.

మ మ్మిద్దఱఁజూచి మాయావి భయపడి పరువెత్తెను. నేను వాని వెంటఁ బరు వెత్తితిని. ఈ పాపచారి నా వెంట వచ్చెను.

ఉ. అట్టులు పర్వు వాఱి గహ•నాంతరభూవివరంబులోని కా
దిట్టఁడు చొచ్చె, నేనును మ•దిం బగ డింపక పోవఁ బూని యా
కట్టిఁడితోడ నే నసురఁ • గాలునిఁ గూరిచి వచ్చుదాఁక వి
ప్పట్టున నిల్వు, మేను మన•పత్తనముం జొర నొల్ల శాత్రవున్. ౨౯౫

గహనాంతర=అడవిలోనుండు, భూవివరంబులోనికి = నేలలోనుండు బిలము లోపలికి, దిట్టఁడు=ధీరుఁడు, కట్టిఁడి=మర్యాదాహీనుఁడు.

తాత్పర్యము.

ఇట్లు పరువెత్తి వాఁ డడవిలో భూమిలో నుండు బిలములోనికిఁ దూఱెను. నేను విరోధము మానక వాని వెంటఁ బోవఁబూని యీ నీచునితో నిట్లంటిని. నేను రాక్షసునిఁ జంపి వచ్చువఱకు నీ వీ స్థలమందే యుండుము. విరోధిని సంహరించి కాని మన యూరు ప్రవేశింపనొల్ల.

కం. పొరిగొనక యుంచు బిలముఖ,ధరణిని నితని నిలిపి • తడయక నేనున్
పరభసముగఁ జొచ్చి బిలం, బరసితి వరసితిని దుష్టుఁ•డౌ నా యసురన్. ౨౯౬

పొరిగొనక = చంపక, బిలముఖధరణిని = బిలద్వారప్రదేశమందు, పరభసముగన్ = తొందరగా.

తా త్ప ర్య ము.

అని యితని బిలము వాకిట నిలిపి యాలస్యములేక శీఘ్రముగ లోపలఁ బ్రవేశించి రాక్షసుని వెదకితిని.

కం. ఏఁడొక్కటి చని వంతట; వాఁడును గనఁబడియె నాహ•వంబున వానిన్
వాఁడిమి గలబంధులతోఁ, బోఁడిమి చెడఁ ద్రుంచి మరలి • పురి కరుదేరన్. ౨౫౭

తా త్ప ర్య ము.

ఒకసంవత్సరము గడచెను. అంతట వాఁడు కనఁబడెను. వానిని యుద్ధమందు బలవంతులగు బంధువులతోడఁ జంపి మరలి మన యూరికి రావలయునని యత్నింపఁగా,

కం. త్రోవఁ గననేర నైతిని, భూవివరము శైలపిహిత•భూతం బగుటన్
వావిరి సుగ్రీవా!సుగ్రీవా! యని యఱవ నఱవఁ • గి మ్మనఁ డొకఁడున్. ౨౫౮

భూవివరము = నేల బిలము, శైల = పర్వతముచే, పిహితభూతంబు= కప్పఁబడినది, కిమ్ = ఏమి.

తా త్ప ర్య ము.

కొండ ద్వారమున కడ్డముగా నుంటచేఁ ద్రోవ గానరాదయ్యెను. నేనును గట్టిగా పలుమాఱు సుగ్రీవా! సుగ్రీవా! యని యఱచితిని. ఏమి యన్నవాఁ డెవఁడు లేఁడయ్యె.

కం. వెడలఁగఁ ద్రోవయుఁ గానమి, విడివచ్చిన యతని యెలు • గినరామిని నేఁ
బడినడలు నేమిచెప్పుదుఁ, గడుపునఁ జేపెట్టి కలఁచు•కైనది వయ్యెన్. ౨౫౯

తా త్ప ర్య ము.

వెలుపలకు వచ్చుటకుఁ ద్రోవ తెలియలేదు. విడిచి వచ్చిన సుగ్రీవుని కంఠధ్వనియు వినరాలేదు. అప్పుడు నేను బడిన వ్యసన మే మని చెప్పుదును. కడుపులోఁ జేయిపెట్టి కలిపిన ట్లయ్యెను.

కం. ఇట్టడలుచు బిలముఖమున, గుట్టను బదఘాతములను • గూలిచి నే నె
ట్లెట్లో వచ్చితిని; సిరికై, యెట్టి మహాఘంబుఁ జేసె • నితఁ డెఱిఁగితిరే! ౨౬౦

పదఘాతములను = కాలిదెబ్బలచే, సిరికై = లక్ష్మికై, మహాఘంబు= ఘోరపాపము.

తా త్ప ర్య ము.

ఇట్లు సంకటపడుచు బిలద్వారమున నున్న గుట్టను గాలితో నెగసి తన్ని తన్ని బడఁగొట్టి యెంతో కష్టముమీఁద వచ్చితిని. రాజ్యలక్ష్మినిమిత్తమై యెంత ఘోర పాపము వీఁడు చేసెనో చూచితిరా.

కం. అన్నగదా యని యెంచక, యిన్నిచుం డెంతసేయ • నెత్తెను; వీడున్
మన్ననకుం బాత్రుఁడై! యని, నన్నేకాంశుకముతోడ•నగరము వెడలన్. ౨౬౧

ఎత్తెను=ప్రయత్నించెను, ఏకాంశుకము తోడన్=ఒంటి గుడ్డతో.

తా త్ప ర్య ము.

నా కన్నగదా. ఈయన విషయములో నే నిట్లు ప్రవర్తింపవచ్చునా యని యాలోచింపక యీ నీచుఁ డెంత చెడ్డపని చేయఁ బ్రయత్నించెనో చూడుఁడు. వీనిని మన్నింపవచ్చునా యని కట్టుకొన్న గుడ్డతో నన్ను నూరు వెడలఁగొట్టెను.

కం. కొట్టెను నాభార్యను జే,పట్టెను నేఁ బ్రాణభీతి ♦ బహుభూములలో
నెట్టివ తిరిగియుఁ దుద కీ,గుట్ట నతఁడు చేరరామిఁ ♦ గొనితి నెలవుగన్. ౨౬.౨

చేపట్టెను = గ్రహించెను

తా త్ప ర్య ము.

నా భార్యను గ్రహించెను. అంతతోఁబోక నన్నుఁ జంపుటకు రాఁగాఁ బ్రాణ భయముచే నెనే దేశములలోఁ దిరిగి కడపట నీగుట్ట కతఁడు రాకుండు కారణమున నిచ్చట స్థాన మేర్పఱుచుకొంటిని.

కం. అపరాధము చేయకయును, విపరీతపుఁగష్టములను ♦ వేఁగెదఁ గంటే
కృప సర్వభూతరక్షక ! కృపణుని రక్షించి యతుల♦కీర్తిం గనుమీ. ౨౬.౩

వేఁగెదన్ = తపించెదను, సర్వభూతరక్షక = సమస్త జీవములను రక్షించు వాఁడా ! కృపణుని = దీనుని, దిక్కులేనివానిని, అతులకీర్తిన్ = అసమానమైన కీర్తిని.

తా త్ప ర్య ము.

బుద్ధిపూర్వకముగ నే నే యపరాధము చేసినవాఁడఁగాను. అట్లుండియుఁ బడ రాని కష్టములచేఁ దపించుచున్నాను. నాయందు దయయుంచి సర్వభూతరక్షకుఁడవగు నీవు నన్ను దీనుని దరిద్రుని రక్షింపుము. దీనరక్షకుఁ డను కీర్తి నార్జింపుము.

సుగ్రీవుఁడు జరిగిన వృత్తాంత మంతయు సత్యముగనే చెప్పెనుగాని తాను రాజుగా నున్న కాలముననే తారను దాను గ్రహించిన విషయము చెప్పలేదు. సభలో వాలి యీవృత్తాంత మంతయుఁ జెప్పినపు డవమానప్రసంగ మని తారా వృత్తాంతము చెప్పలేదు గనుక సుగ్రీవుఁడును జెప్పలేదేమో. వాలి చెప్పినను జెప్పకున్నను సుగ్రీవుఁడు తారను గ్రహించుట వాస్తవ మని యంగదుని వాక్యముల వలన స్పష్టపడుచున్నది. (మా. కిష్కిం. ౧౯౬.౩) ఈ కలహమందుఁ గొలుత సుగ్రీవుఁడు ప్రమాదపడుట సత్యము- అటుగాక వాస్తవముగ రాజ్యకాంక్షచే వాలియెడ ద్రోహమే తలఁచియుండెనా యతఁడు కిష్కింధకు వచ్చినపుడు సహాయ సంపత్తి పూర్ణముగఁ గలవాఁడై యుండుటచే వాలిని నిగ్రహించియుండును. వాలి సుగ్రీవు లించుమించు సమాన బలశాలులే. వాలియొద్ద నింద్రదత్తహార ముండుట వలన నెక్కుడకొన్నను. హనుమంతుఁడు నీలుఁడు మొదలయినవారు సుగ్రీవుని సహాయులు. సుగ్రీవుఁడు వాలితో యుద్ధమునకే పూనియుండిన హనుమంతుఁ డొకఁడే వాలిని మట్టులోఁతునఁ ద్రొక్కియుండును. కావున సుగ్రీవునందు ద్రోహబుద్ధి లేదనుట

సత్యము. సుగ్రీవు విషయమున వాలియుఁ బ్రమాదపడిన వాఁడే. బిలద్వారము మూయుట, రాజ్యగ్రహణము ద్రోహబుద్ధిచేఁ జేసె ననియే వాలినమ్మెను. లేక తారను గ్రహించినాఁడనిన కోపముతో దాని కిది యనుబంధముగాఁ జేసి దీనికిఁ బ్రాముఖ్య మిచ్చెనో-నెపమిది. వాస్తవ మిదిగా నుండవచ్చును. తాను జీవించి యుండఁగాఁ దన భార్యను సుగ్రీవుఁడు గ్రహించె నను కోపమునతో సుగ్రీవుని భార్యను దాను గ్రహించెను. కాని నేఁటికిని నెలుఁకలు లోనగు శూద్రజాతులందు సోదరుఁడు మరణించిన పిమ్మట వాని భార్యను జీవించియుండు సోదరుఁడు గ్రహింపవచ్చు ననియు వాఁడు జీవించియుండఁగా గ్రహింపరాదనియు మర్యాదగలదు. దీనిని బూర్వు లంగీకరించి యున్నారు. వాస్తవముగ వాలి మరణించెనని నమ్మి సుగ్రీవుఁడు తారను గ్రహించెను. సుగ్రీవుఁడు జీవించియుండుట తెలిసి తెలిసి వాలి గ్రహించెను. ఇరువురందు నిదిభేదము. ఈ కులమర్యాదను రామచంద్రమూర్తియు నాదరించెను. ఎటులన వాలి మరణానంతరము సుగ్రీవుఁడు తారను గ్రహించె నని తెలిసియు రామచంద్రుఁ డూరకుండెను. వాలి కుల మర్యాదను శాస్త్రమర్యాదను రెంటిని నుల్లంఘించుటచే వధ్యుఁడయ్యెను.

చం. అనవుడు రామచంద్రుఁ డిటు • లాడెను మిత్రమ ! చింత మానుమీ
సునిశితమచ్ఛరంబులను • సూడు దొలంచెద, నెంతదాఁక నా
యనుపమపాపచారుఁడు మ•దక్షులకుం గనరాకయుండు నం
దనుక సుఖించుఁగాక పర • దారరతాభిరతిన్ విమూఢుఁడై. ౩౪

సునిశిత మచ్ఛరంబులన్ = మిగుల వాఁడిగల నా బాణంబులచే సూడు=పగ, అనుపమ = అసమానమైన, పాపచారుఁడు = పాపముల నాచరించువాఁడు, మదక్షులకున్ = నా కన్నులకు, పరదారరతాభిరతిన్ = ఇతరుల భార్యలయందలి కామముచే, విమూఢుఁడై =బుద్ధిలేనివాఁడై.

తా త్ప ర్య ము.

అని సుగ్రీవుఁడు చెప్పఁగా రామచంద్రమూర్తి యిట్లనియె. మిత్రమా! వ్యసనపడకుము. నా పదునైన బాణములచే నీపగ దీర్చెదను. ఆ పాపచారుఁ డెంత దాఁక నా కనులకుఁ గానరాకయుండునో యంతదాఁకఁ బరస్త్రీలతో సుఖించుచుండును గాక.

కం. నా దుఃఖమువంటిదెకా, నీ దుఃఖం బందు లెస్స • నెఱుఁగుదు నేనున్
నీ దుఃఖం బడఁగించెద, మోదింపుము నిచ్చఁ గీశ•ముఖ్యా ! యనినన్. ౩౫

కా = కదా, మోదింపుము = సంతోషింపుము.

తా త్ప ర్య ము.

భార్యను గోలుపోయిన నా దుఃఖమువంటిదేకదా నీ దుఃఖ మని చక్కఁగా ననుభవముచే నే నెఱుఁగుదును. నీ దుఃఖ ముపశమింపఁ జేసెద. కపీశ్వరా! సంతోషింపుము;

-• ౧౧-వ సర్గము. సుగ్రీవుఁడు శ్రీరామునకు వాలి బలపరాక్రమంబులఁ దెలుపుట•-

ఉ. హర్ష వికాసభాసురము•ఖాంబుజుఁ డంబుజమిత్రసూతి రా
జర్షభుఁ బల్కె నిస్తులయ•శా! నిజ మిద్ధ్యుది లోక పాళి సా
మర్ష భవద్విము క్తశిత•మార్గణకోటి యుగాంతభాస్కరో
ద్ఘర్ష కరాళిపోలెఁ ద్రుటిఁ • గాల్చి రొయువచ్చును బూదిప్రోవుగన్. ౨౬౬

హర్ష వికాస=సంతోషముచే వికసించుటచే, భాసుర = ప్రకాశించు, ముఖాంబుజుఁడు = కమలమువంటి ముఖము గలవాఁడు, అంబుజమిత్రసూతి = సూర్యుని కుమారుఁడు, రాజర్షభున్ = రాజశ్రేష్ఠుని, రామచంద్రమూర్తిని, నిస్తులయశా = అసమానమైన కీర్తిగలవాఁడా, లోకపాళిన్=లోకములసమూహములను, సామర్ష = కోపముతోఁగూడిన, భవత్ + విముక్త = నీవలన విడువఁబడిన, శిత = పదునైన, మార్గణకోటి=బాణసమూహము, యుగాంతభాస్కర=ప్రలయకాలమందలి సూర్యుని యొక్క, ఉద్ఘర్ష = మిగుల వేడిమిగల, కరాళిపోలెన్ = కిరణసమూహమువలె, త్రుటిన్=అల్పకాలములో, బూదిప్రోవు=బూడిదరాశి.

తాత్పర్యము.

శ్రీరామచంద్రమూర్తి యిట్లు చెప్పఁగా సంతోషముచే వికాసము నొందిన ముఖముగలవాఁడై సుగ్రీవుఁడు రామచంద్రమూర్తితో నిట్లనియె. అసమానకీర్తీ! నీవు కోపముచే బాణములను విడిచితివేని లయకాలమందలి సూర్యకిరణములవలె లోకముల నన్నిటిని నల్పకాలములోఁ గాల్చి బూదిచేయును.

ఉ. ఐనను వాలిపౌరుషము•నాద్భుతవిక్రమధైర్యసంపదల్
మానక యేకచిత్తమున • మానవపాలక! యాలకించి యా
పైఁ నయశీల! యెయ్యది యు•పాయమొ యయ్యది సేయ నయ్యె. వ్య
త్థానగంబు లెత్తి భుజ•దర్పితుఁ డమ్మనకాయ లాడెడిన్. ౨౬౭

వ్యత్థానగంబులు = ఎగఁజిమ్మఁబడిన పర్వతములు, అమ్మనకాయలు= క్రీడా విశేషములు.

తాత్పర్యము.

అయినను వాలియొక్క ధైర్యము, అద్భుత విక్రమము గుఱించి చెప్పెదను. ఏకాగ్రచిత్తమున వినుము. విని యావల నే యుపాయము చేయవలయునో యట్లు చేయుము. వాఁడు పెద్దకొండలను పైకి జిమ్మి బాలకు లమ్మనకాయ లాడినట్లాడును.

ఉ. తూరుపువార్ధినుండి యల•తోయపుదిక్కున వారిరాశికిన్
సారబలుండు దక్షిణపు•సంద్రమునుండి యుదగ్దిశాబ్ధి కా
చారపరుండు నిత్యమును • సారసమిత్రుఁడు రాకమున్న తా
వారుణ పోయి వచ్చును జ•వంబున నుస్సని యార్పకింతయున్. ౨౬౮

ఉదగబ్ధికిన్=ఉత్తరపు సముద్రమునకు, వార్చువన్=సంధ్యవార్చువ, ఆచార పరుఁడు = బ్రాహ్మముహూర్తమున లేచి స్నానముచేసి సంధ్య వార్చవలయు నను సదాచారము తెలిసినవాఁడు. పూర్వము సుగ్రీవుఁడు తర్పణము విడిచినట్లు చెప్పఁబడెను. ఇచట వాలి సంధ్యవార్చినట్లు చెప్పఁబడెను. వానకు తెవరనుటయుం దివి యాలోచింపవలసి యుండును.

తా త్ప ర్య ము.

ప్రతి దినము సూర్యోదయము కాకముందే సంధ్యవార్చుటకై తూర్పు సముద్రమున స్నానమాడి దక్షిణ సముద్రమున నాచమించి పడమటి సముద్రములో నర్ఘ్యమిచ్చి మఱియొక సముద్రమున జపముచేసి సూర్యోపస్థాన మొనరించును. ఇట్లు నాలుగు సముద్రములందు నతఁడు ప్రతిదినము సంధ్యవార్చును. ఇంత తిరిగి వచ్చి యున్నని యనిర్ఘైన శ్వాసపుచ్చఁడు.

కం. తనబలముం బ్రకటింపఁగ, ఘనతర వనతరుచయంబుఁ ♦ గరదండమునన్
గునుకలుగాఁ బడి నడుచును, వనఘాత్మక చెప్పఁజిట్ట ♦ లాతనిబలముల్. ౨౬౯

ఘనతర = మిగుల గొప్పవగు, వనతరుచయంబున్ = అడవిచెట్ల సమూహమును, కరదండమునన్=కట్టెనుండువంటి చేతితో, చిట్టలు=చిత్రములు.

తా త్ప ర్య ము.

తన బలము ప్రసిద్ధి పఱుపఁగోరి యడవియందలి పెద్దచెట్లను చేతిదెబ్బతో విఱుగఁ గొట్టును. నిర్మల చిత్తా! యతని బలముచెప్పఁ చిత్రములు.

—♦ సుగ్రీవుఁడు శ్రీరామునకు దుందుభివృత్తాంతముఁ జెప్పుట. ♦—

సీ. దుందుభినాముండు ♦ దుంతపోఁతుఁ డొకండు, కైలాసశిఖరని♦కాశ తేజుఁ
డమర సహస్రనా♦గాధిక బల ముగ్ర,వరదానబలమున♦వార్ధిఁ జూచి
తోయధినాథ నా♦తో యుద్ధమునకు న,చ్చెదవె యం చనఁగను ♦ జేటుకాల
మటు మూఁడి పలికెడు♦నాతని కని నద్ధి, యసురేంద్ర నీతోడ ♦ నని యొనర్ప
ఆ. నెంతవాఁడ నేను ♦ నీశ్వరుమామ శై,లాధినేత తాప♦సాశ్రయుండు
బహుదరీకుహర♦భాసితుఁ డగు హిమ,వంతుఁ డతఁడు నీకు ♦ వంతు వచ్చు. ౨౭౦

దుంతపోఁతుఁడు = దున్నపోతు ఆకారము ధరించిన రాక్షసుఁడు, కైలాసశిఖర = వెండికొండ శిఖరముతో, నికాశ = సమానమైన, తేజుఁడు = తేజస్సుగలవాఁడు, సహస్ర నాగాధికబలము = వెయ్యి యేనుఁగుల మించిన బలము, ఉగ్ర = భయంకరమైన, వరదానబలమునన్ = వరము పొందుటచే వచ్చిన బలముచే, వార్ధిన్ = సముద్రమును, తోయధినాథ = సముద్రుఁడా! మూఁడి = దాపరించి, బహుదరీకుహరీభాసితుఁడు = అనేక గుహలు, సెలయేళ్ళు వీనిచే ప్రకాశించువాఁడు. వంతు = సాటి.

తాత్పర్యము.

దుందుభి యను మహిష స్వరూపముగల రాక్షసుఁడు, వెండికొండ శిఖరము వంటి తేజముగలవాఁడు వరముబలమున వేయి యేనుఁగుల బలముకంటె నెక్కువ బలముగలవాఁడై సముద్రునిఁ జూచి సముద్రా! నాతో యుద్ధమునకు వచ్చెదవా. యనిన వీనికిఁ జేటుకాలము చేరువనే యున్న దని తలఁచి సముద్రుఁడు ఓరీ నీతో యుద్ధముచేయ నే నెంతవాఁడను, ఈశ్వరునికి మామ, కొండలరాజు, తపస్వుల కాశ్రయమైనవాఁడు, అనేక గుహలచేఁ గొండవంకలచేఁ బ్రకాశించువాఁడు హిమవంతుఁడు నీకు సరియైనవాఁడు.

కం. అను వతని భీతునిం గా, దనుజుఁడు దలపోసి చనియెఁ • దద్ద వడి శరా
సనము క్తశరముభంగిని, ఘను హిమవంతునిఁ గవంగఁ • గలహప్రియుఁడై. ౨౬౧

భీతునింగా = భయపడినవానిఁగా, శరాసనము క్త=వింటినుండి విడువఁబడిన, శరముభంగిని=బాణమువలె, కలహప్రియుఁడై=యుద్ధమందుఁ బ్రీతిగలవాఁడై.

తాత్పర్యము.

అని చెప్పడు సముద్రమును జూచి వీఁడు భయపడె నని తలఁచి వింటినుండి వెలువడు బాణమువలె మిగుల వేగముగా యుద్ధాసక్తుఁడై హిమవంతుని మీఁదికిఁ బోయెను.

కం. చని తనశృంగాగ్రంబులఁ, బెనుగండోపలము లెల్లఁ • బృథివిం ద్రెళ్ళం
గను బెకలించిన గిరి సిత, ఘనరూపముతోడ శృంగ • గతమై పలికెఁ. ౨౬౨

శృంగాగ్రంబులన్ = కొమ్ములకొనచే, గండోపలములు = పెద్ద గుండ్రాలను, గిరి = హిమవంతుఁడు, సిత = తెల్లనగు, ఘనరూపముతోడన్ = గొప్పయాకారముతో, శృంగగతమై=శిఖరముమీఁదనుండి.

తాత్పర్యము.

ఇట్లు పోయి తన కొమ్ములకొనలచేఁ బెద్ద పెద్ద బండలను నేలమీఁదఁ బడఁ బెకలింపఁగా హిమవంతుఁడు తెల్లని రూపముతో శిఖరముమీఁద నుండి యిట్లనియె.

మ. దనుజేంద్రా! నను నేల యేఁచెదవు ని • త్యం బెంతొ ధర్మాత్ముఁడనే
మునిసంఘంబుల కాశ్రయుండ నన దు • ర్మోహాత్ముఁడై యాతఁడున్
విను భీతుండవ యేని యుద్ధమును గా • వింపంగ లేవేని నా
కిని చేయంగల వీరుఁ జెప్పు మన నీ • హారాద్రి యమ్మాటకున్. ౨౬౩

ఏఁచెదవు=బాధించెదవు, దుర్మోహాత్ముఁడై = చెడ్డమోహము గల మనస్సు గలవాడై, నీహారాద్రి=మంచుకొండ.

తాత్పర్యము.

రాక్షస శ్రేష్ఠుఁడా! నన్నేల నీవు బాధించెదవు! నీ వెంతో ధర్మాత్ముఁడవే, నేను మునుల గుంపుల కాశ్రయుండను. నీ విట్లు చేసిన వారికి హానికదా, యనిన

మోహముచేఁ గూడిన మనస్సు గలవాఁడవై నీవు భయపడితివేని నాతో యుద్ధము చేయఁగలవానిఁ జెప్పు మనిన నుంచుఁ గొండ యీ మాట కిట్లనియె.

మ. చెలఁగున్ వాలి యనంగ వానరుఁడు కి◆ష్కింధన్ మహాధీరుఁడున్
బలియుం డాతఁడు శక్రతుల్యుఁడు మహా◆ప్రాజ్ఞుండు దైత్యోత్తమా!
యెలమిన్ ద్వంద్వరణంబు నీకొసఁగు యు◆ద్ధేచ్ఛామనస్కుండవేన్
జలమారం గనఁ బొమ్ము వాని నిపుడే ◆ సర్వంబు చక్కంబడున్. ౨౩౪

శక్రతుల్యుఁడు = ఇంద్రునితో సమానుఁడు, మహాప్రాజ్ఞుండు = మిగుల గొప్ప బుద్ధిగలవాఁడు, యుద్ధేచ్ఛామనస్కుండవేన్ = యుద్ధమునందుఁ గోరికగల మనస్సు గలవాఁడవేని.

తాత్పర్యము.

మహాధైర్యవంతుఁడును బలవంతుఁడును, ఇంద్రునితో సమానుఁడు, మిగుల బుద్ధిమంతుఁ డగు వాలి యను వానరుఁడు, కిష్కింధ యందున్నాఁడు. అతఁడు నీతో సంతోషముతో ద్వంద్వయుద్ధము చేయఁగలఁడు. చలముచే యుద్ధము చేయు నీకు మనస్సు గలదేని యతనిఁ జూడఁబొమ్ము. అతఁడు వెంటనే నిన్ను జక్కఁజేయును పొమ్ము.

కం. నముచికి వాసవుపోలిక, నమరారీ! నీ కొసంగు ◆ నాహవభిక్షన్
నముచినిషూదనసుతుఁ డని, హిమశైలము కోపయుక్తి ◆ నిటు లాడుటయున్.

ఆహవభిక్ష = యుద్ధభిక్ష- నముచినిషూదన = ఇంద్రునియొక్క- సుతుఁడు= కుమారుఁడు.

తాత్పర్యము.

నముచికి నింద్రుఁ డిచ్చినట్లు నీకు యుద్ధభిక్ష నతఁ డొసఁగును, పొమ్మని హిమవంతుఁడు కోపముతోఁ బలుకఁగా.

—◆ దుందుభి వాలిమీఁదికి యుద్ధంబునకు వచ్చుట ◆—

ఉ. బంధురవిక్రమాఢ్యుఁ డగు◆పాపరాక్షసుఁ డంత రోషగ
ర్వాంధతఁ బాదఘట్టనల ◆ వల్లలనాడ ధరిత్రి రేఁగి కి
ష్కింధకుఁ గాసరాకృతిని ◆ జేరి నిశాతవిషాణధారలన్
సింధురభంగి వృక్షములఁ ◆ జెల్చెను ద్వారకవాటదేశమున్. ౨౩౫

బంధురవిక్రమాఢ్యుఁడు = అధికమయిన బలసంపద గలవాఁడు- రోష గర్వాంధత = రోషముచేతను గర్వముచేతను గన్నులు గానక- పాదఘట్టనలన్ = కాళ్ళత్రొక్కుడులచే- కాసరాకృతిని = దున్నపోతు నాకారమున- నిశాతవిషాణ ధారలన్=పదునైన కొమ్ములకూచియైన భాగముల- సింధురభంగి=ఏనుఁగువలె.

తాత్పర్యము.

విశేషబలసంపదగల యీ పాపి రాక్షసుఁడు రోషముచేతను గర్వముచేతను

గన్నులు గావక కాళ్ళద్రొక్కుడులచే భూమివడఁకఁగాఁ గిష్కింధకుఁ బోయి మహిష స్వరూపము ధరించి వాఁడిగల కొనకొమ్ములచే నేనుఁగువలెఁ జెల్లను బురము వాకిటి తలుపులను జీల్చెను.

కం. జడికారునఁ బటుమొగు లన, విడివడి రక్కసుఁడు కర్ణ • భేదనముగ దం
దడి దుందుభి దుందుభివలె, నెడనెడ ధ్వనియించుచున్ ర • హించుచు నున్నన్.

జడికారునన్ = వానకాలమందు, పటుమొగులనన్ = విస్తారమైన మబ్బ నఁగా, కర్ణభేదనముగన్ = చెవులు పగులునట్లు, దుందుభివలె = నగారావలె, ఎడనెడన్ = నడుమ నడుమ.

తాత్పర్యము.

వానకాలమున వ్యాపించిన పెద్దమబ్బువలె విచ్చలవిడిగా నా రాక్షసుఁడు చెవులు పగులునట్లు నగారావలె నడుమ నడుమ ధ్వనిచేయుచు నుండఁగా,

కం. అంతఃపురగతుఁ డగు పాకాంతకసుతుఁ డాలకించి • యా నాదు నిశా
కాంతుఁడు తారలతో బలె, వింతులతో వచ్చి యసుర • కిట్లు వచించెన్. ౨౮

పాకాంతకసుతుఁడు = వాలి- నాదు = ధ్వని.

తాత్పర్యము.

అంతఃపురమందున్న వాలి యా చప్పుడు విని చంద్రుఁడు నక్షత్రములతోడ వచ్చినట్లు స్త్రీలతోడ వచ్చి యా రాక్షసున కిట్లనియె.

ఉ. దుందుభి నీవు నే నెఱుఁగు • దున్ దనుజోత్తమ యేల యీ గతిన్
మందమతిన్ ధ్వనించెదవు • నా నగరంబున ద్వారసీమఁ, బో
క్కెందుల కేని భూమిపయి • నింకను నూపిరితోడ నుండఁగా
డెందము గల్గెనే నను గ • డిందిబలాఢ్యుఁడు దైత్యుఁ డిట్లనున్. ౨౯

మందమతిన్=బుద్ధిలేక, కడింది బలాఢ్యుఁడు=అధికమైన బలముగలవాఁడు.

తాత్పర్యము.

ఓయీ! నీవు దుందుభివి, నే నెఱుఁగుదును, దనుజశ్రేష్ఠుడా! యేల యీప్రకారము బుద్ధిలేక నా పట్టనము వాకిట ధ్వనిచేయుచున్నావు! నీ వింకను నూపిరితోడ జీవించి యుండవలయు నను నాశ యుండెనా, మఱి యెక్కడనైనఁ బొమ్ము. అనిన మిగుల బలవంతుఁడగు రాక్షసుఁడిట్లనియె.

ఉ. గోలలమున్న దంభములు • గొట్టినయంతనె మేలు వచ్చునే
వాలినవిక్రమంబు గల • వాఁడవయే నరుదెమ్ము పోరికిన్
వాలి భవద్భుజాబలము • నాఁ డెఱుఁగం దగు నట్లు కాదయేన్
దాళెద రేపుదాఁకఁ బ్రియ • దారలతో రమియింపు మంతకున్. ౩౦

గోలలమున్న=స్త్రీల యెదుట, వాలిన=అతిశయించిన.

తా త్ప ర్య ము.

వాలీ! యోధులవారియెదుట పౌరుషపు బింకములు పలుకఁగానే వచ్చిన లాభ మేమి? నీవు పరాక్రమముగల వాఁడవై తివేని యుద్ధమునకు రమ్ము! నీభుజబలల మెట్టిదో యప్పుడు తెలియఁగలదు. అట్లు కాకపోయెనా యుదయ మగు వఱకుఁ గాచి యుండె దను. నీ యిష్ట భార్యలతో సంతసముతో సుఖింపుము.

ఉ. పొమ్ము భవద్గృహమ్మునకుఁ • బొంపిరిపోవఁగ మిత్రకోటికై
యిమ్ము ధనమ్ము దానముగ • నెల్ల యనుంగుజనాళి కౌఁగిలిం
గొమ్ము, విలాసినీజనులఁ • గూడుము, చూడుము పట్న మెల్ల, రా
జ్యమ్మున నీ సమున్ నిలుపు • మావల రమ్ము మదం బణంచెదన్. ౨౮౧

పొంపిరిపోవఁగన్=సంతోషించునట్లు, దానముగన్=మరణించువారు ముందు చేయుదానములుగ, అనుఁగు=ప్రియు లగు, విలాసినీ జనులన్ =స్త్రీలను, నీ సమున్= నీతో సమానుఁడగువానిని.

తా త్ప ర్య ము.

నీ యింటికిఁబొమ్ము. పరలోకమున నీకు సుఖము కలుగుటకై చేయవలసిన దానములు మిత్రుల కిమ్ము. నీకుఁ బ్రియులగు వారి నెల్లఁ గౌఁగిలింపుము. నీ స్త్రీలతో భోగింపుము. పట్నమంతయు నొకసారి కడపటఁ జూచుకొనుము. నీతో సముఁడగు వానిని రాజ్యమునఁ బట్టాభిషిక్తుఁ జేయుము. ఆవల రమ్ము. నీ పొగ రణఁగించెదను. పట్టనశబ్దభవము పట్నము. 'సిరంగపట్నంబు జొరెసమరె' వరాహ. ౧-౩౦

కం. మత్తుఁ బ్రమత్తుని సుప్తు న,నాత్తాయుధు నిన్నుఁ బోలె • నసమాయుధమో
హోత్తుని మృత్తిం గూర్చిన, హత్తును జమి భ్రూణహత్య•యగచరవర్యా! ౨౮౨

మత్తున్ = మద్యపానముచే నొడ లెఱుఁగని వానిని. ప్రమత్తున్ = హెచ్చ రిక దప్పియుండు వానిని, సుప్తున్ = నిద్రపోవువానిని, అనాత్తాయుధున్ = ఆయు ధము ధరింపని వానిని, అసమాయుధమోహోత్తునిన్ = కామమోహముచే నొడలు తెలియని వానిని, మృత్తిన్ = మృత్యువును, హత్తును = కలుగును, భ్రూణహత్య = గర్భస్థ శిశువును జంపిన పాపము, అగచరవర్యా = క్రోఁతులందు శ్రేష్ఠుఁడా.

తా త్ప ర్య ము.

మత్తుపదార్థములు దినుటచేఁ ద్రాగుటచే దేహ మెఱుఁగని వానిని, ప్రమాద పడి యుండువానిని, నిద్రించువానిని, ఆయుధము లేనివానిని, నీవలెఁ గామముచే నొడలు తెలియని వానిని జంపిన భ్రూణహత్యాదోషము వచ్చును.

చం. అన విని మందహాసరుచి•రాననుఁడై నిజదారఁ దారఁద
క్కినమృగలోచనావళుల • గేహముఁ జేరఁగఁ బంచి రక్కసుం
గని యసురోత్తమా పిలికి•కంత మొసంగద యేని మత్తుగన్
ననుఁ దలఁపంగఁ బోకుము ర•ణంబున కియ్యది పీరపాణ మా. ౨౮౩

మందహాస = చిఱునవ్వుచే, రుచిర = మనోహరమైన, ఆననుఁడై = ముఖము గలవాఁడై, నిజదారన్ = తన భార్యను, మృగలోచనావళులన్ = స్త్రీల సమూహమును, గేహమున్ = ఇల్లును, వీరపానమా = యుద్ధమునకు ముందు వీరులు చేసెడి పానము.

తాత్పర్యము.

వాఁడిట్లు చెప్పఁగా విని చిఱునవ్వు నవ్వి తన భార్యఁ దారను దక్కినస్త్రీలను నిండ్లకుఁ బొండని పనిచి రాక్షసునిఁ జూచి యసురశ్రేష్ఠుఁడా! నీవు పిఱికివి గావేని నన్ను మత్తునిఁగఁ దలంపకుము. నేను త్రాగినది వీరపాన మనుకొమ్ము.

కం. పరికింపు మనుచు జనకుఁడు, సురనాథుఁ డొసంగినట్టి ♦ సుందరకార్త
స్వరమాలిక మెయిఁ దాలిచి, సరభసముగఁ దాఁకె రాక్ష♦సప్రాగ్రసరున్. ౪౧

కార్తస్వరమాలిక=బంగారుదండ, ప్రాగ్రసరున్=ముఖ్యుని.

తాత్పర్యము.

చూడుమని చెప్పి తన తండ్రి యిచ్చిన బంగారు దండను మెడలో ధరించి త్వరగాఁబోయి రాక్షసశ్రేష్ఠుఁ డగు దుందుభిని దాఁకెను.

ఇది మొద లీ దండ మహిమను బాలకులు గమనింపవలెను. ఈ విషయము ముందు వ్రాయఁబడును.

ఉ. పైపడి వాని బిట్టదిమి ♦ పౌరుషమారఁగ వాని శృంగముల్
చేపడ తివ్వుతివ్వునను ♦ చెచ్చెర నాతనిఁ ద్రిప్పి హీనుఁడై
లోపడ నేల మోఁదుటయు ♦ లొల్లిగ వీనుల నెత్తు గాఱఁగాఁ
బైపయి వాఁడు ద్రెళ్ళియు న♦పారబలంబున లేచె ధీరుఁడై. ౪౨

లొల్లిగన్ = అధికముగ.

తాత్పర్యము.

ఇట్లు దాఁకి వానిపైపడి గట్టిగ నదిమి పౌరుషముచే వాని కొమ్ములు పట్టుకొని తివ్వు తివ్వన వానిని ద్రిప్పి త్రిప్పి వాఁడు బలహీనుఁడై లోపడి పోవఁగా నేలమీఁదఁ గొట్టఁగా విశేషముగఁ జెవులనుండి మీఁద మీఁద నెత్తురు గాఱుచుండ వాఁడు నేలఁబడియు ధీరుఁడై లేచెను.

ఈ పద్యమునందుఁ బ్రాసాక్షరములు నిర్బంధ పూర్వకములే.

కం. మోఁకాళుల మోచేతుల, మ్రాఁకులఁ బెనుశిలల వాలి ♦ మహిషాసురునిన్
వీఁక మెయిఁ దాఁచె దానికి, పోఁకుఁడు జంకక యెదిర్చె ♦ సురపతిసుతునిన్. ౪౩

పోఁకుఁడు = రాక్షసుఁడు.

తాత్పర్యము.

మోఁకాళ్ళచేతను మోచేతులచేతను మ్రాఁకులచేతను పెద్దఱాలచేతను వాలి మహిషాసురుని బలముచేఁ గొట్టెనుగాని దానికి శంకింపక వాఁడు వాలి నెదిర్చెను.

తే. ఒండొరుల గెల్చుకోరికి • యుద్ధమాడ, నంతకంతకుఁ గపిబల • మతిశయిల్లె
సైంధవద్వేషిదనుజని•సత్త్వమెల్లఁ, దోడుతోడుత క్షీణించెఁ•దోయజాక్ష. ౨౪౭

సైంధవద్వేషిదనుజని=మహిషాసురుని, సత్త్వము=బలము.

తా త్ప ర్య ము.

ఒకరి నొకరు గెలువవలయు నని యుద్ధము చేయఁగా క్రమక్రమముగా నంతకంతకు వాలి బలము హెచ్చెను. రామచంద్రా! దుందుభి బలము తగ్గెను.

దీనికిఁ గారణము బంగారు దండ. అది శత్రువు దేహమునకుఁ దాఁకినపు డంతయు వాని బలమును లాగి వాలి దేహమునఁ బ్రవేశపెట్టుచుండును. అది దండ యందలి యంత్రబలము.

—• మతంగుఁడు వాలిని శపించుట. •—

సీ. హీనబలుం డౌట • మెఱిఁగి యివ్వాలియుఁ, బిడికిటిపోటులఁ • బీచ మడఁచి
దనుజకళేబరఁ•బును గేలఁ బైకెత్తి, వెస యోజనంబున • విసరి వైచె
విబుధారినోట స్ర•వించునెత్తురు మతం,గాశ్రమమునఁ బడె • ననిలుకతన
నది గని మౌని మ•హాగ్రహాయత్తుఁడై, పరమదురాత్ముండు • బాలిశుండు
ఆ. జ్ఞానహీనుఁ డెవ్వఁ • డీ నెత్రు నాపయి, వైచె దుష్టబుద్ధి • పాపి యనుచు
వెలికి వచ్చి చూచె • నిల గతాసుం డయి, పర్వతంబువోలెఁ•బడినవాని. ౨౪౮

పీఁచమడఁచి=చంపి, విబుధారి=రాక్షసుని, అనిలు కతన = వాయు వశమున, బాలిశుండు=మూర్ఖుఁడు, గతాసుండయి=ప్రాణము పోయినవాఁడై,

తా త్ప ర్య ము.

మహిషాసురుఁడు బలహీనుఁడౌట యెఱిఁగి వాలి వానిని బిడికిటిపోటులచేఁ జంపి వాని కళేబరమును జేతురతోఁ బైకెత్తి విసరి యామడదూరమునఁ బడునట్లు వైచెను. అప్పు డా రాక్షసుని నోటఁ గాఱుచున్న నెత్తురు గాలికిఁ గొట్టుకొని వచ్చి మతంగాశ్రమమునఁ బడెను. అదిచూచి మునీశ్వరుఁడు మిగులఁ గోపించి దుష్టబుద్ధి పాపి బుద్ధిలేనివాఁడు జ్ఞానహీనుఁ డెవ్వఁడిట్లు నెత్తురు నాపైఁ బడవేసె నని యాశ్రమము విడిచి వెలుపల వచ్చి ప్రాణముపోయి కొండవలెఁ బడియుండు రాక్షసుని జూచెను.

కం. మహిషాసురుఁ గని యెవఁ డీ, వహిఁ జేసె నటంచుఁ జూచి • స్వతపశ్శక్తిన్
మహిజాతుఁడు బలమదధూ,ర్వహుఁడై పొనరించినట్టి•పని యంచు మదిన్. ౨౪౯

ఈ వహిన్ = ఈ ప్రకారము, మహిజాతుఁడు = వాలి, బలమదధూర్వహుఁడై = విశేష బల మదము గలవాఁడై.

తా త్ప ర్య ము.

మహిషాసురునిఁ జూచి యెవఁ డీ ప్రకారము చేసినవాఁడని యాలోచించి తన తపశ్శక్తిచే బలోన్మత్తుఁడైన వాలి చేసిన పని యని.

కం. తెలిసి యది విసరి చిమ్మిన, బలియుని వాలిని గుఱించి • పటురోషమునన్
ఖలబుద్ధి యసురతనువుం, బలిమిని నిట వైచి యాశ్ర•మస్థలికరువుల్. ౫౦

తా త్ప ర్య ము.

తెలిసికొని యది విసరివైచిన బలవంతుఁడగు వాలి నుద్దేశించి కోపించి దుష్ట బుద్ధిచే రాక్షసు దేహమును దన బలముచే నిటవైచి యాశ్రమ మందలి చెట్లను,

కం. విఱిచి యిల నెల్ల నల్ల యు, నెఱచియుఁ బడవైచి వనిని • హేయంబుగఁ దాఁ
జెఱిచిన చెఱుపనచేట యు,సులు పాయుం గాక దీనిఁ • జొచ్చినమాత్రన్. ౫౧

నల్ల=నెత్తురు, ఎఱచి=మాంసము, చెఱుపన చేట=దుష్టుఁడు, నాశకుఁడు.

తా త్ప ర్య ము.

విఱిచి భూమిమీఁద నెత్తురు మాంసము పడవైచి యడవిని జూడ నసహ్యముగఁ జెఱిచిన దుష్టుఁడు దీనిఁ జొచ్చినా చచ్చునుగాక.

కం. ఒక యోజనదూరము మా,మకమహితాశ్రమము దీని • మర్కటపతి యో
డక చేరినఁ దత్క్షణమే, ప్రకటంబుగ యమునిమంది•రంబుం జేరున్. ౫౨

మామక = నాయొక్క, మహితాశ్రమము=పూజ్యమైన యాశ్రమము- మర్కటపతి=క్రోఁతిరాజు- వాలి- ఓడక=భయపడక.

తా త్ప ర్య ము.

• నా యాశ్రమ ప్రదేశ మొక యోజన విరివి గలది. దీని లోపల వాలి ప్రవేశించెనా వెంటనే చచ్చును.

ఉ. వానికి నైనవారలు జ•వంబున దీనిని బాసి పొండు, పో
లేనియు రేపు సూర్యుఁ డుద•యించిన పిమ్మట నిందుఁ గ్రోఁతి నిన్
గానఁగఁ గల్గునేనియు ని•కారము గాదు శపించితిం జుఁడీ
మానక వేనవే లగు స•మల్ శిల లై పడియుండ నియ్యెడన్. ౫౩

ఐనవారలు = వానికిఁ గావలసిన బంధువులు మిత్రులు లోనగువారలారా, నికారముగాదు=మోసముగాదు- సమల్=సంవత్సరములు,

తా త్ప ర్య ము.

ఎవ రెవరు వాని పక్షమువారో వారందఱు దీనిని వదలిపోవలయును. రేపు సూర్యోదయమైన పిమ్మట నెవ్వఁడైనవట్టి క్రోఁతి గనఁబడెనా వేలకొలఁది సంవత్సరములందు శిలలై పడియుండ శపించితిని, ఇది మోసముగాదు. నిజము.

కం. బిడ్డవలె నేను సాఁకిన,దొడ్డవనంబందుఁ గపులు • దుడుకుతనమునన్
గడ్డలుఁ బండ్లును నాకులు, మడ్డితనంబునను రూపు•మాపఁగఁ జన్నే. ౫౪

తా త్ప ర్య ము.

బిడ్డను గాపాడినట్లు నేను గాపాడిన యీ పెద్దవనమును క్రోఁతులు దుడుకుతనముచే బుద్ధిలేనివారై గడ్డలు - పండ్లు - ఆకులు నాశము చేయఁదగునా ?

కం. అని యిట్లు మౌని తిట్టిన, వనచరవర్గంబు వెఱచి • వాలిని డాయన్
జని నిట్లను నాతండును, జని యేమిటి యిట్లు మీరు • పరువున రాఁగన్. ౫౯

వనచర వర్గంబు = క్రోఁతిగుంపు.

తా త్ప ర్య ము.

అని యీ ప్రకారము మునీశ్వరుఁడు శపింపఁగా నందుండిన క్రోఁతులు భయపడి వాలి యొద్దకుఁ బరువెత్తిపోయిరి. వారిని జూచి వాలి యేల యిట్లు పరువెత్తి వచ్చితి రని యడిగెను.

కం. హారిమతంగాశ్రమసంచారవనేచారులార • సౌఖ్యము లే లేఁ
గారణ మే మన వాలికి, వారలు మునిశాపవిధము • వాక్రుచ్చుటయున్. ౬౦

హారి = మనోహరమైన, వనేచారులార=క్రోఁతులార, వాక్రుచ్చుటయున్ = చెప్పఁగా.

తా త్ప ర్య ము.

మనోహరమైన మతంగాశ్రమ మందు సంచరించు వానరులార! మీకందు సుఖము లేదాయెను. ఏలలేదు? అనిన మునిశాపవిధము వారు వాలికిఁ జెప్పిరి.

చం. అది విని వాలిభీతి ముని•యంతికమున్ జని కేలు మోడ్చి యో
సదయ క్షమింపుమీ యనుచు • సారెకు వేఁడినఁ గిన్కఁ బాయకే
సదనములోని కేగ, ముని•శాపభయంబున నేగి యార్తుఁడై
యది మొదలిందు రాఁడు కన•నైనను నోడును వాలి యీ గిరిన్. ౬౧

అంతికమున్ = సమీపము, ఓడును = భయపడును.

తా త్ప ర్య ము.

వారు చెప్పినమాట విని వాలి మునీశ్వరునొద్దకుఁబోయి నమస్కరించి దయాశాలీ క్షమింపుము, అని పలుమారు ప్రార్థించినను ఆయన కోపము వదలక తన గృహములోనికిఁ బోయెను. ఇఁకను బలవంతపెట్టిన నతఁడేమి తిట్టునో యని భయపడి పోయి యది మొదలిందురాఁడు. దీని ప్రక్కఁ గన్నెత్తియైనఁ జూడఁడు.

కం. అతఁ డిటఁజొరఁగ రామిని, ఖ్యాతయశా తెలిసియుండు• కారణమున ని
ర్భీతిఁ జరియింతు నిం దదె, దైతేయుని యస్థిరాశి • ధరమున కెనయై. ౬౨

ఖ్యాతయశా = ప్రసిద్ధికెక్కిన కీర్తిగలవాఁడా! ధరమునకున్=పర్వతమునకు, ఎనయై = సమానమై.

తా త్ప ర్య ము.

వాలి యిచ్చటకు రాఁగూడ దను విషయము తెలిసిన కారణముచే నేను భయము లేక యిందుఁ జరించుచుందును. అదిగో నా రాక్షసుని యెముకలగూఁడు పర్వతమువలె.

కం. నేలఁ బడి యున్నయది పర, కాల! మహాసాలస ప్తకంబును గంటే
ప్రాలినకొమ్మలు నిండఁగఁ, బాలించి కనంగఁ గానఁబడదు మహాత్మా. ౨౯౯
మహాసాల స ప్తకంబును = పెద్దమద్ది చెట్ల నేడింటిని.

తా త్ప ర్య ము.

నేలఁబడియున్నది చూడుము, ఇవిగో నేడు మద్దిచెట్లు కొమ్మలు నేలఁ దగులు నట్లు వ్రాలియుండుటచేఁ బాలించి చూచినను మొదళ్ళు కానరాకున్నవి.

కం. ఈమహితసాలముల సుత్రామసుతుం డొక్కఁ డొకటి తనభుజశక్తిన్
వేమఱు నిష్పత్రంబుగ, నామిక ఘటియించు నిస్సహాయుం డగుచున్. ౩౦౦
సుత్రామసుతుఁడు = ఇంద్రుని కొడుకు, వాలి, నిష్పత్రంబుగన్=ఆకులు లేన ట్లుగ, ఆమికన్ = అహంకారముచే, నిస్సహాయుండు=ఏ యాయుధము సహాయము లేక కేవలము చేతులతోనే.

తా త్ప ర్య ము.

ఈ యేడు చెట్టుల నొక్కటొక్కటి యే యాయుధ సహాయము లేక తన భుజ బలముతో నహంకారముచే బలుమాఱు ఆకులన్నియు రాలునట్లుగఁ జేయును.

అనఁగా వాలి వింటిసహాయము లేక కేవల బాణమునే చేతఁదీసికొని యొక్క చెట్టులో గ్రుచ్చి శరపత్రములు లేకుండఁజేసి మరల వెలుపల లాగి మరలఁ బొడిచి యిట్లు చెట్టులన్నియు బొక్కలు పడఁజేయును.

చేతితో నొక బాణమాత్రియుఁ బిడిదాఁక మద్దిచెట్లలోఁ గ్రుచ్చుటయు దానిని మరల లాగుటయు నిట్లు పలుమాఱు చేయుట యత్యంత బలవంతుఁడు చేయు కార్యము గాని యితరులకు సాధ్యమగునది కాదు.

కం. చెప్పితిఁ జామి యా కపినను, గొప్పభుజాబలము విధముఁ గొనకొని నీ కే
చొప్పున నాతనిఁ జంపఁగఁ, జొప్పడునో చెప్పు మన్న సుగ్రీవునితోన్. ౩౦౧

తా త్ప ర్య ము.

రామచంద్రా! వాలి భుజబలము విధము నీకుఁ జెప్పితిని. అటువంటి మహాబల శాలిని వాలిని నీ వే విధముగఁ జంపఁగలవో చెప్పుము.

కం. ఎలనగవున లక్ష్మణుఁ డనుఁ, గలితయశా యేమిసేయఁగా నింద్రసుతున్
బొలియింపఁ జాలు రఘుకుల,తిలకుం డని నమ్మదనినఁ దీవ్రాంశుజుఁడున్. ౩౦౨
ఎలనగవు = లేనవ్వు- తీవ్రాంశుజుండు = సుగ్రీవుఁడు.

తా త్ప ర్య ము.

వాలివంటి యల్పుని రామచంద్రమూర్తి చంపఁగలఁడో చంపలేఁడో యని సందేహించుచున్నాఁడే- యేమి నీని మూఢత్వ మని లక్ష్మణుఁడు చిఱునవ్వు నవ్వి యిట్లనెను. కీర్తిమంతుఁడా! రామచంద్రమూర్తి యేమిచేసినచో వాలిని జంపఁ గలఁ డని నీవు నమ్మెదవనిన సుగ్రీవుఁ డిట్లనెను.

ఉ. భద్రగుణా! పురందరుని•పట్టి బలంబున నేడుసాలముల్
ఛిద్రము లొందఁజేసె నవ•లీలగ వేయుచు నొక్కటొక్కటిన్
రౌద్రశరాన నొక్కటను • రాముఁడు వీనను నొండు ద్రుంప న
తీవ్రబలుం డటంచు హరి•సూనునిఁ జంపు నటంచు నమ్మెదన్. ౩౦౩

పురందరునిపట్టి=ఇంద్రునికుమారుఁడు- వాలి, భద్రగుణా = సుగుణవంతుఁడా, ఛిద్రములు=తూటులు, రౌద్రశరానన్=భయంకరమైన బాణముచే,వీనను=వీనియందు ఒండు = ఒకటి.

తాత్పర్యము.

సుగుణశాలీ, వాలిభుజంబున నేడు మద్దిచెట్లకుఁ బలుమఱు రంధ్రములు పొడుచుచుండెను. తీవ్రబాణముచే నీ చెట్లలో నొకదాని రామచంద్రమూర్తి ఖండింపఁ గలిగెనేని వాలిని జంపఁగలఁడని నమ్మెదను.

కం. వెండియు లక్ష్మణ రాముఁడు, కొండనఁదగు నసురదేహమ్ము•గూఁడును గాలన్
బెండుగ నిరునూర్ధనువులు, చండగతిం జిమ్మ నమ్మఁ•జాలుదు ననుచున్. ౩౦౪

ఇరు నూర్ధనువులు=రెండువందల ధనువుల దూరము, ధనువనఁగా నాలుగు మూరల కొలఁత, బెండుగన్=తేలికగా.

తాత్పర్యము.

లక్ష్మణా! మఱియొకటి. కొండవలెనుండు నీ రాక్షసుని దేహకళలగూఁడును బెండువలె నిన్నూఱు బారల దూరముఁ జిమ్మెనేని వాలిని రామచంద్రమూర్తి చంపఁగలఁ డని నమ్మెదను.

కం. పలికియుఁ దనలోఁ గొండొక, దలపోసి వచించె నిట్లు•దశరథసుతుతో
బలవంతుఁడు భువి విశ్రుత, బలపౌరుషశాలి వాలి • ప్రధనములందున్. ౩౦౫

కొండొక = కొంత, ప్రధనములందున్ = యుద్ధములందు.

తాత్పర్యము.

ఇట్లు చెప్పి యిట్లు పరీక్ష యడిగితినే, రామచంద్రమూర్తి యేమనుకొనునో యేమో యని కొంచె మాలోచించి రామచంద్రమూర్తితో వాలి యుద్ధములందు మిగుల బలవంతుఁడు, ప్రఖ్యాతములైన బలము పౌరుషము గలవాఁడు.

ఉ. దుర్జయుఁ డార్యవర్య గురు•దోర్బలనిస్తుల శౌర్యరాశి సం
భర్జితశూరలోకుఁడు సు•పర్వులచేత నసాధ్య మంచు సం
వర్జిత మైనకార్యముల • వాలి ఘటించె న టలచేఁ గదా
యూర్జితభీతి నివ్యోడ ర•ఘూత్తమ డాఁగి చరింతు నెప్పుడున్. ౩౦౬

దుర్జయుఁడు = జయింపఁ గష్టసాధ్యమైనవాఁడు, గురు = గొప్పదగు, దోర్బల = భుజబలముయొక్కయు, నిస్తులశౌర్య = అసమానశౌర్యముయొక్కయు, రాశి = కుప్పయగువాఁడు, సంభర్జిత=పీడింపఁబడిన, శూరలోకుఁడు=శూరజనములు

గలవాఁడు, సుపర్వులచేత = దేవతలచే, సంవర్జిత=వదలిపెట్టఁబడిన, ఊర్జితభీతిన్ = వృద్ధియయిన భయముచే.

తా త్ప ర్య ము.

సులభముగ జయింపరానివాఁడు, గొప్ప భుజబలము శౌర్యము గలవాఁడు. శూరుల ననేకులఁ బీడించినవాఁడు, దేవతలకు సాధ్యముకాని పనులఁ జేసినవాఁడు. ఈ కారణముచేతఁగదా యధికమైన భయముచే నీ చోట డాఁగి తిరుగుచున్నాఁడను.

ఉ. వాని యజయ్యవిక్రమము • వానియధృష్యపుఁ బౌరుషంబునున్
వాని యుదగ్రరోషమును • వాని మహాజవసత్త్వసంపదల్
మానవనాథ! యెంచి యను•మానముతో వెనువెంట నీ మహా
వానరు లోలి రాఁగ నెడఁ•బాయఁగ నొల్లను ఋశ్యమూకమున్. ౩౦౪

అజయ్య = జయింపరాని- అధృష్యపు = తిరస్కరింపరాని- జవ = వేగము- సత్త్వ = బలము.

తా త్ప ర్య ము.

జయింపరాని పరాక్రమము, తిరస్కరింపరాని పౌరుషము, తీవ్రకోపము, మహావేగము- బలము ఇవి యన్ని యాలోచించి గదా రామచంద్రా యేవేళ కేమో యను సందేహముతో నీ వానరులు వెనువెంట రాఁగా ఋశ్యమూకము వదలక యున్నాను-

కం. మిత్రుని సుజనశ్లాఘా, పాత్రుని నినుఁబోల్ మహాను•భావునిఁ గనుటన్
మిత్రజనవత్సలా! హిమ, గోత్రము ప్రాపబ్బినట్లు • కుందు నొలఁగితిన్. ౩౦౫

శ్లాఘాపాత్రునిన్=స్తోత్రమునకు యోగ్యుఁ డగు వానిని- మహానుభావునిన్ = గొప్పమహిమ గలవానిని- హిమగోత్రము = హిమవత్పర్వతముయొక్క- ప్రాపు= ఆశ్రయము- కుందు=వ్యసనము- తొలఁగితిన్=విడిచితిని.

తా త్ప ర్య ము.

మిత్రుని సజ్జనస్తోత్రయోగ్యుని నీ వంటి మహామహిమ గలవానిని సంపాదించుకొనుటచే మిత్రజనులందు దయగలవాఁడా- హిమవత్పర్వతము యొక్క యాశ్రయము దొరికినట్లు వ్యసనము వదలితిని.

ఉ. నీదు సమగ్రధైర్యమును • నీకుస్వరూపము నీదు ప్రజ్ఞయున్
నీ దగుమాటచందమును • నీదు గభీరత యున్ని చూచినన్
బూదిమఱుంగు నిప్పనఁగఁ • బోలెద వైనను యుద్ధమేదినిన్
నీదు పరాక్రమంబు నృప • నేఁ గనులారఁగఁ గాన నెన్నఁడున్. ౩౦౬

గభీరత = గాంభీర్యము.

తా త్ప ర్య ము.

నీ పరిపూర్ణధైర్యము నీ యాకారము నీ బుద్ధిబలము నీమాటతీరు నీ గాంభీ

ర్యము ఇవన్ని చూడఁగా నివురు గప్పిన నిప్పువలె నున్నావు. ఐనను యుద్ధభూమి యందు నీ పరాక్రమము నే నెన్నఁడు చూచి యెఱుఁగను.

చం. అతిబలశాలి వాలి సుమ•హాద్భుతకర్మము లెన్నొ నేను జూ
చితి, నటు లౌట పెద్దిగులు • చెందెద నంచు వచింప రాముఁడున్
స్మితలసితాననాబ్జుఁ డయి • నెచ్చెలి కిట్లను నా బలంబు నీ
మతి నిటు నమ్మవేని కను•మా నిను నమ్మఁగ నే నొనర్చెదన్. ౩౧౦

స్మిత = చిఱునవ్వుచే- లసిత = ప్రకాశించు- ఆననాబ్జుఁడయి = కమలము వంటి ముఖముగలవాఁడై.

తాత్పర్యము.

మిగుల బలవంతుఁడగు వాలి చేసిన యాశ్చర్యకరకార్యముల నే నెన్నో చూచితిని. ఆ కారణముచే బెదరుపడెదను. అని చెప్పఁగా రామచంద్రమూర్తి లోలో నవ్వుకొనుచు నా బలము నీ వీ ప్రకారము నమ్మవేని నీవు నమ్మునట్లు చేసెదను, చూడుము అని స్నేహితుఁ డగు సుగ్రీవునితో ననెను.

—• శ్రీరాముఁడు దుందుభి కళేబరమును పాదమునఁ జిమ్ముట. •—

తే. అనుచు సుగ్రీవు నూరార్చి • దినపకులుఁడు, దుందుభి శరీరమును జిమ్మెఁ • దూలవోలెఁ
గాలి యంగుటమున నవ • లీలగాఁగ, యోజనంబులు పది దాఁటి • యుర్విఁ గూల.

దినపకులుఁడు = సూర్యవంశమునఁ బుట్టినవాఁడు శ్రీరామచంద్రమూర్తి, తూల=దూదియేకు, అంగుటమునన్=అంగుష్ఠముచే, బొటనవ్రేలిచే.

తాత్పర్యము.

అని సుగ్రీవుని సమాధానపఱిచి రామచంద్రమూర్తి దుందుభి శరీరమును దూది యేకునువలె మడిమనేలమోపి యెత్తక వ్రేలిచే నవలీలగఁ బదియోజనముల కావలఁ బడునట్లు చిమ్మెను.

చం. అది గని సూర్యసూతి మను•జాధిపమౌళి వచించు రాఘవా
యిది మును వాలి చిమ్మినపు • డెంతయు మాంసయుతంబు నార్ద్రమ
య్యదియును గాక వాలి రణ•మందు శ్రమంబడి యుండె మత్తుఁడున్
గొదకెద నిన్ను నమ్మ రఘు•కుంజర నేఁ డిది శుష్క మౌటచేన్. ౩౧౧

సూర్యసూతి=సుగ్రీవుఁడు, గొదకెదన్=సందేహించెదను.

తాత్పర్యము.

అది చూచి సుగ్రీవుఁడు రామచంద్రమూర్తితో నిట్లనియె. రామచంద్రా! యిది పూర్వము వాలి చిమ్మినపుడు పచ్చిది, నెత్తురు మాంసముగలది, క్రొత్తది. అంతియు గాక వాలి యెంతో శ్రమపడి యుండినవాఁడు. దేహము బలియక యుండినవాఁడు ఇప్పుడు ఎండి యెముకలు మాత్రము మిగిలినది. నీ వేమియు గాసిపడినవాఁడవు కావు. కావున నీవు వాలికంటె బలశాలి వను విషయమున సందేహము పోలేదు.

కం. అప్పుడు పచ్చిది యెండిన, దిప్పుడు మీ యిర్వురం ద • హీనబలముగన్
గొప్ప యెవండో నమ్మికఁ, జెప్పఁగనే నయ్య నిజము • చెప్పితి నీకున్. ౩౧౩

తాత్పర్యము.

అప్పుడు పచ్చిది, ఇప్పు డెండినది. కావున మీ యిద్దరియం దెవరు బలవంతులో నేను చెప్పఁజాలకున్నాను. నిజము చెప్పితిని,

కం. మోపెట్టి యీ శరాసనము, తూపొక్కటి గూర్చి తిగిచి • తోరపుశక్తిన్
భూపాల యొక్కసాలం, బేపునఁ బడ నడిచి తేని • యెక్కువ నీవే. ౩౧౪

మోపెట్టి=మోపు+పెట్టి=ఎక్కుపెట్టి, శరాసము = విల్లు, తూపు=బాణము, తిగిచి = లాగి, సాలంబు = మద్దిచెట్టు, ఏపునన్ = పరాక్రమముచే, అడిచితేని = కొట్టినపక్షమున.

తాత్పర్యము.

నీ విల్లెక్కుపెట్టి బాణము సంధించి లాగి భుజబలముచే నీ మద్దిచెట్టు నొక్కదానిఁ బడఁగొట్టితివేని వాలికంటె నీవే బలవంతుఁడవు.

కం. నమ్మెద నిన్నుఁ బరీక్షా, ర్థమ్ముగ నేఁ గోర నాదు • ప్రత్యయమునకున్
జుమ్మిది నిం కేది విమ, ర్శమ్మున్ గాంక్షింపఁ జుమ్మ • రాజవతంసా! ౩౧౫

పరీక్షార్థము = నిన్నుఁ బరీక్షించుటకు, ప్రత్యయము = నమ్మకము.

తాత్పర్యము.

అని నమ్మెదను. నిన్నుఁ బరీక్షింపఁగోరిన వాఁడనుగాను. నాకు నిజముగ నీవే వాలికంటె బలవంతుఁడవు, నిన్ను నమ్మి వాలిమీఁదికి యుద్ధమునకుఁ బోయినను భయములేదు, అను నమ్మకము నాకు దొరకుటకై కోరుచున్నాను. ప్రాణము తీపు గదా. ఇది తప్ప నింకేమియు నడుగను.

కం. ఈ కరికరనిభచాపము, పీకున సజ్యంబుఁ జేసి • వికటకలంబం
బాకర్ణాంతము లాగి జవైకగతిన్ విడు మవశ్య • మగ మిలఁ గూలున్. ౩౧౬

కరికరనిభ = ఏనుఁగు తొండముతో సమానమైన, పీకునన్ = బలముచే సజ్యంబు=అల్లెత్రాటితోఁ గూడినది, ఎక్కుపెట్టినది, వికటకలంబంబు=భయంకరమైన బాణము, ఆకర్ణాంతము = చెవివఱకు, జవైకగతిన్ = వేగము ముఖ్యముగాఁ గల విధముగా, అగము = చెట్టు.

తాత్పర్యము.

ఏనుఁగు తొండముతో సమానమైన యీ చాపదండ మెత్తి యెక్కుపెట్టి బాణము సంధించి చెవివఱకు లాగి తీవ్రముగ విడిచితివేని చెట్టు తప్పక నేలఁగూలును.

కం. బలితపుఁ దేజున రవివలె, నిలఁ గల ధరణీధరముల • హిమవంతువలెన్
నలుగాళ్ళన్ సింగము వలె, నలినాక్షా! నీవె మిన్న • నరసంఘములన్. ౩౧౭

బలితపుఁదేజమన్ = బలిష్ఠమైన కాంతియందు - రవివలెన్ = సూర్యునివలె, ధరణీధరములన్=పర్వతములందు, నలుగాళ్ళన్=నాలుగుకాళ్ళు గలవానియందు.

ఇచ్చట నజడంబు సప్తమికి ద్వితీయ. "అనిన నలుగాళ్ళలోన గోవున నశేష శబ్దముల మంత్రమునను." శాంతి ౧-౬౧.

తాత్పర్యము.

ఈ ప్రకారము చేసితివేని తేజస్సునందు రవి, పర్వతములందు హిమవంతుఁడు నాలుగు కాళ్ళ జంతువులందు సింహమువలె రామచంద్రా! మనుష్యులందు నీవే శ్రేష్ఠుఁడవు - నిన్ను మించినవాఁడు మఱియొకఁడు లేఁడు.

—• ౧౨-వ సర్గము. శ్రీరాముఁడు సాలసప్తకంబు భేదించుట. •—

చం. అనవుడు రామచంద్రుఁడు దినాధిపనందను నమ్మఁ జేయఁగా
ఘనతరకార్ముకంబు వెసఁ గైకొని కాంచనపుంఖమార్గణం
బును దొడి సాలముం గుఱిచి పోవిడిచెన్ గుణఘోరటంకృతి
స్వనము కలంబపక్షజరవంబు దిగంతములందు నిండఁగన్. ౩౧౭

దినాధిపనందనున్ = సుగ్రీవుని, కాంచనపుంఖ = బంగారు పింజగల, మార్గణము = బాణము, తొడి = తొడిగి-సంధించి, గుణ=అల్లెత్రాటి యొక్క, ఘోర= భయంకరమైన, టంకృతిస్వనము=టమ్మను ధ్వని, కలంబ=బాణముయొక్క, పక్షజ= ఱెక్కలవలన గలిగిన, రవంబు=ధ్వని, దిగంతములందున్=దిక్కుల కొనలందు.

తాత్పర్యము.

సుగ్రీవుఁ డిట్లు చెప్పఁగా రామచంద్రమూర్తి యాయనకు నమ్మకము కలిగించు కొఱకు మిగుల గొప్పదగు విల్లు చేతఁ దీసికొని బంగారు పిడిగల బాణమును సంధించి టమ్మను నల్లెత్రాటి మ్రోఁతయు బాణము ఱెక్కలధ్వనియు దిక్కుల వ్యాపించుచుండ గా మద్దిచెట్టును గుఱిచూచి వైచెను.

కం. ఆ సాయకము నురవడిఁ జని, యా సాలము లేడు నఱికి యగ మగలంగా
దూసి చని భూమిఁ జొచ్చియుఁ, దా సరగున వెడలి చేరెఁ దన స్థానంబున్. ౩౧౮

ఉరవు + వడిన్ = మిగుల వేగముతో, సాయకము=బాణము, అగము=పర్వతము, అగలంగాన్ = చీలునట్లు, తాత్పర్యము.

రామచంద్రమూర్తి వైచిన బాణము త్వరగాఁ బోయి, యా యేడుచెట్లను నఱికి, కొండ బ్రద్దలగునట్లు భేదించి, భూమిలోఁ దూఱి మరల ద్వరగా బయలు వెడలి యంబుల పొదిలోఁ జేరెను.

ఈ బాణమునకీ శక్తి మంత్రబలముచేఁ గలిగెనని యెంచవలయును. కేవల శస్త్రమునకీ జ్ఞాన ముండదుగదా. ఈ విషయము బాలకాండమున ౧౨౨ వ పద్యమందును జెప్పఁబడెను.

కం. సాలమ్ము లేడు వెడిదపు,వాలమ్మున నిలువు దక్కఁగి ✦ వ్రాలఁగఁ గడు నా
భీలమ్ముగ నది గని కపి.జాలమ్ము లదరెను బాణ✦జవగరిమకు నై.   ౩౨౦

వెడిదపు వాలమ్మునన్=భయంకరమైన బాణముచే,ఆభీలమ్ముగ=దిగులగునట్లు జాలమ్ము = గుంపు, బాణజవగరిమకునై = బాణము యొక్క వేగాతిశయమును గురించి.

తా త్ప ర్య ము.

ఏడు చెట్లు భయంకరమైన బాణముచే వాని దార్ఢ్యము చెడి చూచువారు భయపడునట్లు దభాలునఁ గూలఁగా సుగ్రీవుం డా బాణవేగమునకు.

కం. అచ్చెరువడి మెడఁ గ్రుచ్చిన, యచ్చపుహారములు వ్రేల ✦ నవనిని దలచే
సచ్చరితుఁ డంటి మ్రొక్కుచుఁ ,బొచ్చెము లే నట్టిప్రీతిఁ✦బునరుత్థితుఁడై. ౩౨౧

పునరుత్థితుఁడై = మరల లేచినవాఁడై.

తా త్ప ర్య ము.

ఆశ్చర్యపడి మెడలో ముత్యాల హారములు నేలఁ దగులునట్లు దల నేలవ్రా లిచి మ్రొక్కుచుఁ బరమప్రీతిచే మరలలేచి - ఇందు భగవన్నమస్కార క్రమము చెప్పఁబడెను.

చం. కరములు మోడ్చి పల్కె మహి✦కాంతునితోడ భవచ్ఛరావళిన్
హరిహయయుక్తమైన యమృ✦తాశనకాండము దైత్యదండమున్
బొరిగొనఁ జాలు దీవు, రణ✦భూమిని వాలియు నీకి లెక్కయే,
వరుణబలారితుల్యు హిత✦వత్సలు నిన్గనఁ దీఱె దుఃఖముల్.   ౩౨౨

హరిహయయుక్తము = ఇంద్రునితోఁగూడినది, అమృతాశన కాండము = దేవతాసమూహము, దైత్య దండమున్ = రాక్షస సమూహమును, పొరిగొనన్ = చంపుటకు, చాలుదు = సమర్థుఁడ వగుదువు - వరుణ బలారి తుల్యున్ = వరుణేంద్రులతో సమానుని - ఇరువురు గలసినను రామునికి సరిరా రని భావము.

తా త్ప ర్య ము.

రెండు చేతులు జోడించి రామచంద్రునితో నిట్లనియె. నీ బాణములచేత నింద్రునితోడి దేవకోటులను రాక్షససమూహములను నేకకాలమునఁ జంపఁగలవు. ఇఁక యుద్ధమందు వాలి నీ కేమి లెక్క. వరుణేంద్రులతో సమానుఁడవు. మిత్ర ప్రీతిగల నిన్నుఁ జూడఁగానే నా దుఃఖములు నశించెను.

కం. సాలంబుల నేడిటి గురు, శైలంబు రసాతలంబు ✦ శర మొక్కంటన్
జీలిచి నైచిన నిన్నును, నాలంబున నెదురు నెవ్వఁ ✦ డా దశరథ్యా!   ౩౨౩

ఆలంబునన్ = యుద్ధమందు.

తా త్ప ర్య ము.

ఆ దశరథ్యా! ఏడు మద్దిచెట్లను పర్వతమును పాతాళమును నొక బాణముచే భేదించిన నీకు యుద్ధమం దెదు రెవరు ?

ఉ. అంజలి మోడ్చి వేఁడెద మహాత్మక రాఘవవంశదీప నా
సంజలిఁ బాపుమీ యహితు నిర్దయు సోదరరూపు వాలి నీ
కం జముఁ గూర్పు నా కొఱకుఁగా నని దీనత వేఁడ సూర్యపు
త్రుం జనవారుఁ గౌఁగిటను గ్రుచ్చి వచించెను భ్రాతృసమ్మతిన్. ౩౨౪

సంజలి=మనస్తాపము, అహితున్=విరోధిని, జమున్=యముని,

తాత్పర్యము.

రామచంద్రమూర్తిని రెండు చేతులు జోడించి ప్రార్థించెదను. మహాత్మా! నా దుఃఖముఁ దొలఁగఁద్రోయుము. దయలేనివాఁడును విరోధియు నన్న యను పేరు గలవాఁ డగు వాలిని నా నిమిత్తమై చంపుము, అని దీనుఁడై ప్రార్థింపఁగాఁ బ్రేమచే సుగ్రీవుఁ గౌఁగిలించి లక్ష్మణుఁడు సమ్మతింపఁగా నిటు లనెను.

నా కొఱకుఁగా ననుటచే వాలి చచ్చినను బ్రదికినను నీకు రాఁగల లాభనష్టములు లేవు. నీ కార్యమును జెఱుపఁజాలఁడు. నా స్థితి యట్టిది కాదు- కావున నా నిమిత్తమై వాలిని జంపు మని ప్రార్థన.

పై పద్యమునందలి ఆర్తశరణ్య యను పదము ఈ పద్యమందలి అంజలిమోడ్చి వేఁడెద మహాత్మక యను పదములు సుగ్రీవుఁడు శరణాగతుఁ డయ్యె నని తెలుపుచున్నవి.

• లోకంబున పలువిధముల మనుష్యులు గలరు. కొందఱెదుటివారి ముఖము చూచినంత మాత్రముననే లేదా పదిమాటలు మాటలాడినంత మాత్రముననే యెదుటివారి గొప్పతనము తెలిసికొనఁగలవారు- రామాంజనేయులీ తరగతిలోఁ జేరినవారు- వీ రుత్తమమనుష్యులు.

రెండవరకమువారు పరీక్షించిగాని తెలిసికొనలేరు. వీరు సుగ్రీవుని వంటివారు, వీరు మధ్యములు.

మూఁడవరకమువారు- తామై తెలిసికొనలేరు. పరులు చెప్పినను దెలిసికొనలేరు. పూర్ణానుభవమునకు వచ్చిన పిమ్మటఁ దెలిసికొందురు- వీరు రావణునివంటి యధములు- తన్నుఁ జెఱఁబెట్టిన కార్తవీర్యార్జునుని సంహరించిన పరశురాముని నిమిషములో జయించి తన్ను నాలుగు సముద్రములలోఁ జంకలో నిఱికించుకొని ముంచిన వాలిని యొక బాణముతోఁ జంపినని యట్టివాని మూఁతకన్నుల కెదుపఁగఁ దన నగరమంతయుఁ గాల్చె నని తెలిసి తెలిసి రాముని మాహాత్మ్యము దెలిసికొనలేకపోయి యందఱు చచ్చినపిమ్మట 'తం మన్యే రాఘవం వీరం నారాయణ'మ్మని చెప్పెను. ఇట్టివా రధములు. ఇదంతయుఁ దెలిసి రామచంద్రమూర్తిని నిందించువారు పరిహాసమాడువారు అధర్ముఁ డని యనువారు నేఁడు నూర్లకొలఁది రాక్షసాంశసంభూతులు గలరు. వీరే తెగలోఁ జేరవలెనో వారిని బుట్టించిన వానికే యెఱుక.

—• సుగ్రీవుఁడు తొలిసారి వాలిమీఁదికి యుద్ధమునకుఁ బోవుట. •—

కం. పోదము పద కిష్కింధకు, లే దిఁక నాలంబు హళహ•ళిం జని మును నీ
సోదరు సోదరహింసకు, మోదంబునఁ బిలువు యుద్ధ•మునకున్ రవిజా. ౩౨౫

ఆలంబు=జాగు, ఉపేక్ష, హళహళిన్=త్వరగా, రూ-హళహళిక, లీలా హళహళికఁ జెంగలించెం బతికిన్ వసు. హళాహళి.

తాత్పర్యము.

కిష్కింధకుఁ బోదము పద. ఇఁక నుపేక్షతోఁ బనిలేదు. త్వరగా నీవు ముందు పోయి నీ సోదరు సోదరహింసకు సంతోషముతో యుద్ధమునకుఁ బిలువుము. భయపడకుము.

చం. అని రఘురామలక్ష్మణులు • నా నగచారిగణంబుతోడఁ జ
య్యనఁ జని వృక్షజాలముల • నావృత మైన మఱుంగుఁ దావునన్
వనమున నిల్చి రంతఁ గపి•వర్యుఁడు మున్నుగఁ బోయి గర్జలన్
నినిచి నభంబు పూరటిల • నిష్ఠుర వాలిని బిల్చె దొమ్మికిన్. ౩౨౬

వృక్షజాలములన్=చెట్లగుంపులచే, ఆవృతమైన=ఆవరింపఁబడిన, కప్పఁబడిన, నభంబు=ఆకాశము, పూరటిలన్=నిండునట్లు, దొమ్మికిన్=యుద్ధమునకు.

తాత్పర్యము.

ఇట్లు చెప్పి రామలక్ష్మణు లాగ్రోఁతిమూఁకతోడ శీఘ్రముగఁ జని యందలి చెట్లచాటున నుండిరి. సుగ్రీవుఁడు ముందుగాఁ బోయి దిక్కులు నిండ సింహనాదము చేసి వాలిని యుద్ధమునకుఁ బిలిచెను.

కం. ఆ నినదము విని బలరిపు, సూనుం డస్తాద్రిఁ దోఁచు•సూర్యునిపగిదిన్
దా నరుగుదెంచెఁ జివ్వకు, మానవిరోషమున రేఁగి • మండుచు సరగన్. ౩౨౭

నినదము = ధ్వని, బలరిపుసూనుండు = వాలి - చివ్వకున్ = యుద్ధమునకు- సరగన్ = త్వరగా.

తాత్పర్యము.

ఆధ్వని విని వాలి పడమటి కొండపైఁ దోఁచు సూర్యుని వలె శీఘ్రముగ మండిపడుచు యుద్ధమునకు వచ్చెను. అస్తమించు సూర్యునితోఁ బోల్చుటచే వాలికిఁ జావు సమీపించిన దని సూచన.

ఆ. అంత ఘోరతుముల • మైన కయ్యము సాగె, నన్నదమ్ములకు భ•యావహముగ
నంబరంబునన్ బు•ధాంగారకగ్రహ,ములకుఁ బోలె నలుకు • కలఁక లేక. ౩౨౮

ఘోర = భయంకరమైన, తుములము = దొమ్మి, ద్వంద్వము - కయ్యము= యుద్ధము, భయావహముగన్ = భయంకరముగ - అంబరంబునన్=ఆకాశమందు, అలుకు = భీతి - కలఁక = కలవరపాటు.

తాత్పర్యము.

అప్పు డాకాశమున బుధాంగారక గ్రహములవలె వారి యిరువురకు నెదురు కలఁకలేక ఘోరమైన ద్వంద్వయుద్ధము జరిగెను.

కం. పిడుగులఁ గేరడ మాడెడి, పిడికిళ్ళను దలములం బ్రభీకరగతి వా
రదుమను మసఁగక పోరిరి, పిడిగ్రుద్దులకయ్య మిట్లు పెరుఁగుచు నుండన్. ౩౨౯

కేరడము = పరిహాసము- తలములన్ = అరచేతులతో.

తాత్పర్యము.

పిడుగులతో సమానమైన పిడికిళ్ళతోడను అరచేతులతోడను- భయంకరముగ విడువక యుద్ధము చేసిరి- పిడిగ్రుద్దుల యుద్ధమిట్లు పెరుఁగుచుండఁగా-

ఉ. చే విలు దాల్చి రాఘవుఁడు • చెచ్చెర సజ్యముఁ జేసి యశ్వినీ
దేవతనూజు లట్లు లయి • తేజమునందు సరూపశౌర్యసం
భావనలందుఁ దుల్యు లయి • భాసిలు వారలఁ గాంచి వీఁడు సు
గ్రీవుఁడు వీఁడ వాలి యని • కీసయు భేద మెఱుంగఁజాలమిన్. ౩౩౦

సజ్యముచేసి = అల్లెత్రాడెక్కు-పెట్టి- కీసయు = అల్పమైనను_

తాత్పర్యము.

రామచంద్రమూర్తి చేత విల్లు దీసికొని యెక్కు-పెట్టి యశ్వినీదేవతలవలెఁ దేజమునందు శౌర్యమునందు నాకారము నందు సమానులుగ నుండువారిని జూచి వీఁడు సుగ్రీవుఁడు వీఁడు వాలి యని కొంచెమైన భేదము తెలియక పోవుటచే.

ఇప్పుడు వాలి తన బంగారు మాలిక ధరించి రాలేదు- ఆ కారణముచే రామచంద్రమూర్తి భేద మెఱుంగఁ జాలఁ డయ్యెను.

రాజ్యచిహ్నములను బట్టి గుర్తించి యుండరాదా యనిన ఛత్రచామర కిరీటాదులతో వాలి రాలేదు. కూర్చుండినవాఁడు కూర్చున్నట్టు లేచివచ్చెను. దూరము నుండి చెట్లచాటునుండి చూచి సాముద్రిక చిహ్నములను బట్టి చంప సాధ్యమగునా ?

హనుమదాదుల నడిగియుండరాదా? యుద్ధము చేయుచుండువారు నిశ్చలముగ నిలఁబడి యుండరు- గిర గిర తిరుగుచుఁ బెనఁగులాడు చుండువారిని నితనులమాల నమ్మియా కొట్టవలెను ! 'అరయుంగాఁ గర్ణుఁ డీల్గె నార్గురి చేతన్' అను నానుడి నిజమగును. ఏమి కొంచెము ప్రమాదపడినను సర్వనాశనమగు సందర్భములలో నిశ్చయకమైన ప్రత్యక్షాంశమును వదలి యూహలచేతను నమ్మలమాటఁ బట్టియుఁ గార్యము చేయరాదు. ఇదివారి నింద నష్టిపమువా రెవరు ?

భిన్నవర్ణవస్త్రములు ధరించియుండిన భేదము తెలిసియుండునేమో- ఆవిషయ మేమియుఁ జెప్పఁబడదయ్యెను.

సుగ్రీవుఁడు పసుపెక్కైనగదా- ఓడిపోవువాఁడు మావాఁడని రామచంద్రమూర్తి వాలిని గొట్టియుండవచ్చును గదా.

సుగ్రీవుఁడు పరువెత్తఁగానే వాలి యూరుముఖమయ్యెను. వెనుకనుండి కొట్టుటెట్లు! ఊరకున్న వానిఁ గొట్టుటెట్లు!

ఉ. అంతకరాశుగంబు లలి • శాత్ముఁడు రాముఁడు వీడఁ డయ్యెఁ, దా
నింతటిలోన నింద్రసుతు • చేతుల నొచ్చి దినేశసూతి యం
తంతల నున్న రాముదెస • నైనను జూడక పాఱిపోయె స
క్లాంతిగ రక్తసిక్తుఁ డయి • గాటపుఁగింకను వాలి తోలఁగన్. ౩౩౧

అంతక+ఆశుగంబు=ప్రాణము దీయఁగలబాణము, లలిశాత్ముఁడు = సందేహముచేఁ గూడిన మనస్సుగలవాఁడు, దినేశసూతి=సుగ్రీవుఁడు, అంతంతలన్=సమీపమునను; సక్లాంతిగ = శ్రమముతోఁ గూడినవాఁడై, రక్తసిక్తుఁడయి = నెత్తుటితోఁ దడిసినవాఁడై తోలఁగన్=తఱుమఁగా.

తాత్పర్యము.

ప్రాణము తీయఁజాలిన బాణమును సందేహముతోఁగూడిన మనస్సుగలవాఁడై రామచంద్రమూర్తి విడిచినవాఁడు కాఁడయ్యె. ఇంతలో వాలిదెబ్బలచే బాధపడి సుగ్రీవుఁడు సమీపమందున్న రామచంద్రుప్రక్కనైనఁ గనక శ్రమపడి నెత్తుటఁ దడిసి వాలి వెనువెంటఁ దఱుముచుండఁగా బరువెత్తిపోయెను.

శ్రీరామచంద్రమూర్తి యున్నస్థలము సుగ్రీవుఁడెఱుఁగును గదా! ఏల యచ్చటికిఁ బోలేదు! రామచంద్రమూర్తి మోసముచేసె ననియు నచ్చటికిఁ బోయినను దనకుఁ జావు తప్పదనియు, ఋశ్యమూకమునకుఁ బోవుటే క్షేమమనియుఁ దలఁచి చక్కఁగ నచ్చటికే పరువెత్తెను. సుగ్రీవుఁడు రామువంకఁ జూడక పోయినది యొకవిధమున మేలైనది. వాఁడా ప్రక్కఁ జూచుచుఁ బోయిన వాలికి సందేహముదయించి యచ్చట నెవ రున్నారో చూతమని వారియొద్దకుఁ బోయి యుండును. తరువాత నేమైయుండునో! ఎవరు చెప్పఁగలరు! భవితవ్య మిట్లుండ నట్లేల యగును!

చం. పరువిడి ఋశ్యమూకగిరి • భాగవనాంతముఁ జేరెఁ జేరినన్
హరిహయపుత్రుఁ డంతఁ జొర • నాత్మఁ దలంకుచు శాపభీతిమైఁ
బరుసమఁ బల్కె ఛీ బ్రతికి • పోయితి పోర యటంచు గ్రక్కునన్
మరలి పురంబుఁ జేరె, నట • మానవపాలుఁడు లక్ష్మణుండునున్. ౩౩౨

హరిహయపుత్రుఁడు = వాలి- ఆకుపచ్చని గుఱ్ఱములు గలవాఁడు=హరిహయుఁడు - ఇంద్రుఁడు.

తాత్పర్యము.

సుగ్రీవుఁడు పరువెత్తిపోయి ఋశ్యమూక పర్వతమునకుఁ జేరిన యడవి ప్రదేశమునఁ జేరఁగా వాలి యచ్చటికిఁబోవ శాపభయమునఁ గొంకుచు మిగులఁ గోపముతో ఛీ బ్రతికితివి పో పొమ్మని చెప్పి మరల కిష్కింధకుఁ బోయెను. అచ్చట దాఁగియుండిన రామచంద్రమూర్తియు లక్ష్మణుండును,

—• వాలిని జంపమికి సుగ్రీవుఁడు శ్రీరాముని నిష్ఠుర మాడుట. •—

కం. హనుమయుఁ దోఁ దోఁ జేరఁగ, వనచరపతి దీనుఁ డగుచు • వర్తిలు నెలవుం
జని యెదుర నిలువ వారలఁ, గని సిగ్గున మోము వాంచి • కపివరుఁ డనియెన్. ౩౩౩

తోన్ = తమతోడ - తోఁ జేరఁగన్ = రాఁగా;

తాత్పర్యము.

హనుమంతుఁడు తమతోడురాఁగా సుగ్రీవుఁడు దుఃఖపడుచున్న స్థలమునకుఁ బోయి యతని యెదుర నిలువఁగా వారిని జూచి సుగ్రీవుఁడు సిగ్గుచేతఁ దలవంచుకొని యిట్లనియెను.

ఉ. నమ్మఁగ నీ పరాక్రమము • నా కటు చూపియు వాలిఁ బిల్వఁ బో
పొమ్మని రణమ్ము సేయ నని • భూవర నన్ బెరరేచి వైరిచే
నిమ్మెయిఁ జంపఁ జేయఁ దలఁ • పెత్తుట కేమి కతంబొ? యేమి లా
భమ్మును బొందెదో పగతు • వాతను నన్బడఁ ద్రోసి రాఘవా! ౩౩౪

పెరరేచి=ప్రేరించి, కతంబొ=కారణమో.

తాత్పర్యము.

నీ పరాక్రమము నేను నమ్మునట్లు ప్రకారము నిదర్శనము చూపి, యంతతోఁ బోక పోపొమ్మ యుద్ధమున కని ప్రేరించి శత్రువుచే న న్నిట్లు చంపఁ జేయ నాలోచించుట కేమి కారణము. నా శత్రువువాత నన్నుఁ బడఁద్రోయుటచే రామచంద్రా! నీకు వచ్చిన లాభ మేమి?

చ. చంపుము వాలి నంచు నిను • సత్త్వధనా యటు వేఁడినప్డ నా
కింపను వాలి నంచు మును • పే వచియింపఁగ రాదె? యిట్లు లే
నింపుగ నెప్పటట్ల యిట • నే పడియుండనె? యేటికయ్య నన్
బంపుట చావుదెబ్బలకుఁ • బా లొనరించుటకా మహామతీ! ౩౩౫

తాత్పర్యము.

బలవంతుఁడా! మహాబుద్ధిమంతుఁడా! నీవు వాలిని జంపుమని నేను గోరినపుడు వాలిని నేను జంపనని ముందే చెప్పియుండరాదా? నీ వట్లు చెప్పియుండిన నే నెప్పటి యట్ల యిందే హాయిగాఁ బడియుండనా? నన్నేల యుద్ధమునకుఁ బంపితివి. నన్నుఁ జావు దెబ్బలపాలు చేయుటకా?

'పరోక్షే కార్యహంతారం। ప్రత్యక్షే ప్రియవాదినమ్
వర్జయే త్తాదృశం మిత్రం। విషకుంభం పయోముఖమ్॥

పరోక్షమునఁ గార్యమును జెఱచి యెదుటఁ బడినపుడు ప్రియములు మాటలాడునట్టి మిత్రుని లోపల విషము పైనఁ బాలు గల కుండవలె వదలవలెను.

—•శ్రీరాముఁడు సుగ్రీవునితోఁ దాను వాలిం జంపమికిఁ గారణము దెల్పుట•—

కం. అని కరుణంబుగ దీనతఁ, బనవు రవిజు ననియె రామ•భద్రుం డోనా
యన! యేటికిఁ గోపించెదు, వినుమిా నే దివ్యశరము • విడువనికతము౯. ౩౩౬

కరుణంబుగ౯=శోకముతో, పనవు=దుఃఖించు,

తాత్పర్యము.

అని కన్నీరు కార్చుచు నేడ్చుచున్న సుగ్రీవునిఁజూచి రామభద్రుఁడు, నాయనా యేల నాపైఁ గోపించెదవు? నా దివ్యబాణమును విడువని కారణము చెప్పెద వినుము.

కం. రూపున వయసునఁ బొడవునఁ, జూపున వేషమున నడక•సొంపునఁ గాంత్యా
లాపంబుల స్వరమున ధృతి, రూపింపఁగఁ దుల్యు లిరువు•రు౯ మిా రనఘా! ౩౩౭

తాత్పర్యము.

రూపమునందు- వయస్సునందు- ఎత్తునందుఁ జూపునందు, వేషమునందు, నడక యందు, కాంతియందు, మాటలయందు, కంఠస్వరమునందు, ధైర్యమునందు, మిారిరువురు సమానులుగా నున్నారు.

కం. కావున మిా యిరువురిలో, నేవాఁడో యింద్రతనయుఁ • డెఱుఁగఁగ లేమి౯
జీవాంతకఘోరాశుగ, మే విడువన చుమ్మి నిక్క • మియ్యది హితుఁడా! ౩౩౮

జీవాంతక=చంపునట్టి, ఘోరాశుగము=భయంకర బాణము.

తాత్పర్యము.

ఈ కారణముచే మిాలో వాలి యెవఁడో నేను గుర్తింపజాలక ప్రాణముదీయు బాణమును నేను విడిచినవాఁడఁగాను. ఇది నిక్కము.

ఉ. ఎప్పుడు రిత్త వోవదు క•పీశ్వర మత్కరముక్తసాయకం
బెప్పుడు మిాపయిన్ విడువ • నెవ్వరిఁ ద్రుంచునొ మూలనాశనం
బుప్పతిలంగ నిద్దగుల • నొప్పయి పుట్టును గాదె యంచు నే
నప్పుడు బాణము౯ విడువ•నైతి శమింపుము మిత్రరత్నమా. ౩౩౯

రిత్తవోవదు=వ్యర్థముగాదు.

తాత్పర్యము.

మిత్రరత్నమా! నా చేతినుండి విడువఁబడిన బాణ మెప్పటికి వ్యర్థముగాదు. ఊరక విడిచితినేని యది నీకుఁ దగిలెనా మూలనాశ మగునుగదా యని నే నప్పుడు బాణము విడిచిన వాఁడఁగాను.

కం. అరయమి లాఘవమున ను,చ్చరమున నినుఁ గూల్తునేని • జగముల నెల్లన్
హరివర! శాశ్వతముగ నా,గురుపరాధ్యము పిల్లతనము•కుదురుగ నిలుచున్. ౩౪౦

అరయమి=ఆలోచనలేక. తాత్పర్యము.

ముందు వెనుక కార్యభారము నాలోచింపక నిశ్చయించుకొనక తటాలునఁ బనిచేసి నా బాణమున నిన్నుఁ జంపియుండినయెడలఁ బ్రపంచములం దన్నిట

గొప్ప బుద్ధిలేనితనము పిల్లతనము శాశ్వతముగ నిలచియుండునుగదా! కార్యము పాడు చేయుటయేగాక శాశ్వతమైన యపకీర్తి సంపాదించియుందును.

కం. దత్తాభయఘాతంబు మ, హత్తరపాపం బటంచు • నందుకు ప్రాయ
శ్చిత్తంబు లేదు దానికిఁ, జిత్తంబునఁ దలఁపు మింత • స్నిగ్ధజనాఢ్యా. ౩౪౧

దత్తాభయఘాతంబు = అభయమిచ్చినవారినిఁ జంపుట-మహత్తరపాపంబు = మిగుల గొప్పదగు పాపము- స్నిగ్ధజనాఢ్యా=స్నేహితులలో శ్రేష్ఠుఁడా.

తాత్పర్యము.

మిత్రరత్నమా! తా నభయమిచ్చినవాఁడు తన యెదుట నితరులచేఁ జంపఁబడ నిచ్చినచో మహాపాపము. అట్లుండఁ దానే చంపినచో నిఁక వాని పాపమున కంత మేది? దానికిఁ ప్రాయచిత్తము లేదు. దీనిని నీ వాలోచింపుము.

కం. ఓ మిత్ర నీకు వశులము, సౌమిత్రియు నేను సీత • సత్యము నీవే
యీ మహితవనంబున మా, కో మహితగుణాఢ్య దిక్కు • పూఁటకు మాకున్.

తాత్పర్యము.

నేను వాలితో నేకమై నిన్నుఁ జంపింప యత్నించితి నని తలఁచితివేమో. అట్లు ప్రమాదపడకుము. ఈ మహారణ్యమున నేను లక్ష్మణుఁడు సీతయును నీకు వశ పడి యున్నారము. మా క్షేమము నీ చేతిలో నున్నది. కావున నీకు నేను ద్రోహము చేయను. సమాధానపడుము.

ఉ. నమ్ముము నన్ను మిత్రమ మ • నంబున సందియ మందఁబోకుమీ
పొమ్ము మఱొక్క-మాటు సుర • పుంగవపుత్రునితోడఁ బోరఁగా
నిమ్మరి యేదియేని గురుతు • నే నెఱుఁగంగ ధరింపు మేన, మా
ర్తమ్మున మచ్ఛరాభిహతి • ధారణిఁ గూలఁగఁ జూచె దాతనిన్. ౩౪౩

మచ్ఛరాభిహతిన్ = నా బాణము దెబ్బచే,

తాత్పర్యము.

సుగ్రీవా! నామాట నమ్ముము. సందేహింపకుము. మఱియొకసారి వాలితో యుద్ధముచేయఁబొమ్ము. నాకుఁ దెలియఁగలుగుటకు నేదైన నీవుధరింపుము. ఆమాత్రము నీవు చేసెదవేని నా బాణము దెబ్బచే నతఁడు క్రిందఁబడఁ జూచెదవు.

కం. పెల్లుగను బూచియున్నది, యల్లదె గజపుష్పలతిక • యది సౌమిత్రీ!
తెల్లముగా నీ వానర, వల్లభుకంఠమున నిడ • వైవుము యిపుడే. ౩౪౪

తాత్పర్యము.

లక్ష్మణా! గజపుష్పమాల తీఁగె దండిగఁ బూచియున్నది. అదిగోఁ జూడుము. అది స్పష్టముగాఁ దెలియునట్లు తెచ్చి యిపుడే యితని మెడయందు వైవుము.

కం. అనవుడు సౌమిత్రియు దా,నిని గొని చనుదెంచి వైచె • నీరజహితపు
త్రుని మెడ విపరీతంబుగ, ఘనతారాయుక్తసూర్య • కరణిన్ వెలుఁగన్. ౩౪౫

నీరజహితపుత్రుని = సుగ్రీవుని- విపరీతంబుగఁ=తారుమారుగ- ఘనతారాయుక్త- సూర్యుకరణిన్ = గొప్ప నక్షత్రములతోఁ గూడిన సూర్యునివలె.

ఈ విషయము ముందు వివరింపఁబడును. (చూ. ౩౬౫ ప)

తా త్ప ర్య ము.

అని రామచంద్రమూర్తి చెప్పఁగా లక్ష్మణుఁడు దానిని దెచ్చి సుగ్రీవుని మెడయందు వైచెను. అప్పుడు సుగ్రీవుఁడు గొప్పనక్షత్రములతోఁ గూడిన సూర్యునివలె విపరీతముగ వెలిఁగెను. పగలు చంద్రుఁడు రాత్రి సూర్యుఁడు కనఁబడుట విపరీతముగదా,

తే. సంజవేళ బలాకసం•చయముతోడ, నొప్పు మబ్బు విధంబున • నొప్పి యతఁడు
రామవాక్యంబునను ధృతి•రాజిలంగఁ,జనియెగిష్కింధకునురామ•చంద్రుతోడ. ౩౫౭

సంజవేళన్ = సంధ్యాకాలమందు - బలాకసంచయముతోడన్ = కొక్కెరగుంపుతో - సాయంకాలము మబ్బు క్రమక్రమముగా వృద్ధియగును. కొక్కెరలకు గజపుష్పములకు (మొల్ల లని కొందఱు) నుపమానము.

తా త్ప ర్య ము.

సాయంకాలమందుఁ గొంగలతోఁగూడిన మేఘమువలె నతఁ డొప్పి రామ వాక్యంబులచే ధైర్యము గొని రామచంద్రుతోడ మరలఁ గిష్కింధకుఁ బోయెను.

-•౧౩-వ సర్గము. శ్రీరాముఁడు సుగ్రీవాదులతోడఁ గిష్కింధయొద్దకుఁ బోవుట.•-

సీ. మిత్రసుతుండు సు•మిత్రాసుతుండును, దనకు మున్మున్నుగాఁ • జనుచునుండ
నలనీలవాయుసం•దనతారనామక, వానరుల్ వెన్నంటి • వచ్చుచుండఁ
గాంచనభూషిత•ఘనశరాసనమును, నర్కాభ బాణంబు • లమరఁ గేల
నట్టు నటఁ బుష్పభారావలంబికుజాళి, నిర్మలోదకధునీ•నికరములను

తే. సుందరము లైనకందర•బృందములను, మంజుసుమపుంజరంజిత • కుంజములను
వికిరనికరసమాకుల•క్ష్మాధ్రములను, వాటములునైన గిరికూట•వాటములను. ౩౫౮

మిత్రసుతుండు = సుగ్రీవుఁడు - నల నీల తార హనుమంతు లీ నలుపురు సుగ్రీవునితో నుండు వానరులు, సుగ్రీవునితోడ నైదుగురు. ఈ యైదుగురినే సీతాదేవి చూచెను. కాంచనభూషిత = బంగారుచే నలంకరింపఁబడిన, ఘనశరాసనము=గొప్ప విల్లు, అర్కాభ బాణంబులు = సూర్యునివలెఁ బ్రకాశించు బాణములు, పుష్పభార= పుష్పముల బరువుచే, అవలంబి = వ్రేలాడు, కుజాళి = చెట్లవరుసలను, నిర్మలోదకధునీ నికరములను = తేటనీటిని గల నదులసమూహములను, కందరబృందములను = గుహల సమూహములను. మంజు = మనోహరమైన, సుమపుంజ = పూవుల గుంపుచే, రంజిత = మనోహరములైన, కుంజములను = పొదలను, వికిర=పక్షుల, నికర = సమూహముచే, సమాకుల = కలఁపఁబడిన, క్ష్మాధ్రములను = పర్వతములను.

ముందు లక్ష్మణసుగ్రీవులు వెనుక నల నీల తార హనుమంతులు రాఁగా రామచంద్రుండు బంగారు రేకులచే నలంకరించిన పెద్దవింటిని, సూర్యకాంతిగల బాణములను గేల ధరించి యచ్చుబచ్చుట పూల బరువుచే వంగిన చెల్లను తేటనీటి నదులను, నందములైన గుహలను, పూల గుంపులచే నొప్పు పొదలను, పక్షులసమూహముల వ్యాకులపడఁజేయు వృక్షములను వాటముగా నున్న పర్వత ప్రదేశములను.

కం. మొగడలతో వైడూర్యపు, జిగియాకులతోడఁ దమ్మి•సెంగల్వలతో
వగ మీఱెడి యకరులతోఁ, దగు తూఁడుల నొప్పు కొలఁకు•దాఁటులఁ గనుచున్.

మొగడలతో = మొగ్గలతో, జిగి = కాంతి, తమ్మి + చెంగల్వలు= తమ్మి సెంగల్వలు-ద్వంద్వ సమాసము కావున చకారమునకు సకారము-దాఁటులు= సమూహములు.

తాత్పర్యము.

మొగ్గలతోను వైడూర్యపుఁ గాంతిగల యాకులతోను కమలములతోను చెంగల్వలతోను గాంతి గల యకరువులతోను నొప్పు కాండలుగల కొలఁకులఁ జూచుచు ప్రయాణసమయమునఁ బూలు పచ్చని యాకులు మొదలైనవి శుభశకునములు.

కం. కారండవ కాండంబులు, సారసములు వంచులములు • జలకుక్కుటసం
వారములుఁ జక్రవాకము, లారఁగ ధ్వనిచేయఁ గని జ•లాశయతతులన్. ౩౮౯

కారండవ = కన్నెలేళ్ళయొక్క, కాండంబులు = సమూహములు, సారసములు = బెగ్గురులు, హంసలు, జలకుక్కుట సంవారంబులు = నీటికోళ్ళ సమూహములు, చక్రవాకములు = జక్కవలు, జలాశయ = మడుఁగుల, తతులన్ = సమూహములను.

తాత్పర్యము.

కన్నెలేళ్ళు హంసలు బెగ్గురులు వంచులములు నీటికోళ్ళు చక్రవాకములు విశేషముగ ధ్వనించు మడుఁగులను జూచి.

కం. గుట్టల మిట్టల మదిలోఁ, దట్టిన దిగు లింత లేక • తమిఁ బచ్చికను
న్నట్టుల మేయుచు లేళులు, నెట్టన విహరింపఁ గనుచు•నిండుమనమునన్. ౩౯౦

నున్నట్టులన్=నును+పట్టులు=నునుపైన ప్రదేశములు.

తాత్పర్యము.

గుట్టల మిట్టలందు దిగు లనునది లేక మనసార లేఁతపచ్చిక మేయు జింకలు విహరించుచుండఁ జూచుచు.

చం. వనమున జంగమాద్రు లన • వారిధరాభము లై తటాకముల్
గొనకొని వే కలంచుచును • గూలములం దమ తెల్లకొమ్ములన్
దునియలు గాఁగఁ ద్రోయుచును • దుమ్ములు నెత్తినఁ జల్లుకొంచు నొంటిని విహరించుచుండెడి య•నేకపరత్నము లుండఁ జూచుచున్. ౩౯౧

జంగమాద్రులు = నడచుకొండలు- వారిధరాభములై = మేఘములతో సమానములై- కూలములు = గట్టులు- ఒడ్డులు- అనేకపరత్నములు = శ్రేష్ఠములైన యేనుఁగులు- అనేకపము=నోటితో ముక్కుతోఁ బానము చేయునది- గనుకనే దీనికి ద్విపమనియుఁ బేరు.

నాలవపాదంబున నుభయ యతి. 'ంటి' 'నే'కును యతి.

తాత్పర్యము.

అడవియందు నడచుకొండలవలెఁ గారుమబ్బులవలెనై తటాకములను గలఁత పెట్టుచు గట్టును దమ తెల్లని కొమ్ములచేఁ బెళ్ళలు గూలఁద్రోయుచు ఆ దుమ్ములను నెత్తిమీఁదఁ జల్లుకొనుచు నొంటరిగా నేనుఁగులు తిరుగుచుండఁగాఁ జూచుచు.

క. చనుచు హుటాహుటినడకలఁ, గని ద్రుమషండంబు వనముఁ • గాకుత్స్థుం డ
ర్కనిపట్టి కిట్టు లనియెం, దనమది కవ్వని మహోద్భు•తంబు ఘటింపన్. ౩౫౨

హుటాహుటి నడకల = మిగుల వేగమైన నడకలచే- ద్రుమషండంబు = చెట్లగుంపు

తాత్పర్యము.

మిగుల వేగముగ నడుగులు పెట్టుచుఁ బోవుచు నందొక చెటు గుంపుగ నుండు వనముఁ జూచి యాశ్చర్యముఁ గొని రామచంద్రుఁడు సుగ్రీవునితో నిట్లనియె.

ఉ. ఉప్పరవీదిఁ గార్మొగులు•నొప్పున మిక్కిలి కారుకొంచు నా
చొప్పున నల్లెడన్ నిగిడి • సుందరమైన యనంటిచెట్టులున్
దొప్పలుదోరలై కనుఁ గు•తూహలమున్ సమకూర్చె మిత్రమా
చెప్పఁగదయ్య యే మిది వి•చిత్రము నా కుతుకంబు దీరఁగన్. ౩౫౩

ఉప్పరవీది = ఆకాశమార్గము, కార్మొగులు = వానమబ్బు, కారుకొంచు = నల్లనై, దొప్పలు దోరలై =విశేషించినవై, రాసులై, కుతుకంబు=కోరిక.

తాత్పర్యము.

ఆకాశమున వానమబ్బువలె మిగుల నల్లనై నాలుగు ప్రక్కల వ్యాపించి సుందరమైన యరఁటిచెట్లు రాసులు రాసులై మిగుల సంతోషము గలిగించుచున్నది. ఈ యాశ్చర్యమేమో నాకుఁ జెప్పుము.

కం. అని యడిగిన నడచుచునే, యినజుం డిట్లనియెఁ దన్మ•హిష్ఠారామం
బునకథ యిది శ్రమనాశన, మనఘమునివనంబు సత్ఫ•లాంబుయుతంబున్. ౩౫౪

తత్ = ఆ, మహిష్ఠారామంబున = గొప్పతోఁటయొక్క కథ = చరిత్రము శ్రమనాశనము = గాసి తొలఁగించునది, అనఘమునివనంబు = పాపరహితులైన మునుల వనము, సత్ఫలాంబుయుతంబున్=మంచి పండ్లు నీళ్లు గలది.

తాత్పర్యము.

అని యడుగఁగా సుగ్రీవుఁడు నిలువక దారి నడచుచునే యాతోఁట కథ యిట్లు చెప్పెను.

ఉ. సప్తజనాఖ్యులైన ముని•సత్తము లేడ్వు రధశ్శిరస్కులై
దప్తులు నేడునాళ్ళఁ బవ•నంబును మెక్కుచు నంబుశాయులై
సప్తశతంబు లేండ్లిటులఁ • జల్పి మహోగ్రవ్రత ముగ్రనిష్ఠచే
సప్తహయద్యుతుల్ చనిరి • స్వర్గముఁ జేర శరీరయుక్తులై. ౩౪౫

సప్తజనాఖ్యులు = సప్తజనులను పేరుగల, అధశ్శిరస్కులై = తలక్రిందుగఁ దపస్సు చేయువారు, తప్తులు=తపముచేయువారు, పవనంబును = గాలిని, అంబుశాయులై నీళ్ళయందుఁ బండుకొనువారై, సప్తశతంబులు = ఏడునూర్లు, సప్తహయద్యుతుల్=సూర్యునితో సమానమైన కాంతిగలవారు, సప్తహయుఁడు = ఏడు గుఱ్ఱములు గలవాఁడు, లేక సప్త యను పేరుగల యొక్క గుఱ్ఱముగలవాఁడు, శరీరయుక్తులై= దేహములతోఁ గూడినవారై.

తాత్పర్యము.

సప్తజను లను పేరుగల ఋషీశ్వరు లేడ్వురు నేలపైఁ దలమోపి తపస్సుచేయుచు నేడుదినముల కొకసారి గాలి నాహారముగాఁ గొనుచు నీళ్ళలోనుండి యిచ్చట నేడు నూర్ల సంవత్సరములు మహానిష్ఠచే ఘోరతపస్సుచేసి దేహములతోనే స్వర్గమునకుఁ బోయిరి.

కం. వారలమహిమను ద్రుమప్రా, కారావృత మిద్వనంబుఁ • గానఁగనే బృం
దారకదనుజచయంబులు, నేరవు సుమిత్రా నృపాల • నిర్భరభీతిన్. ౩౪౬

ద్రుమప్రాకారావృతము = ప్రాకారమువలెఁ జెట్లచే నావరింపఁబడి యుండినది. బృందారక దనుజచయంబులు = దేవతల రాక్షసుల సమూహములు–నిర్భరభీతిన్= అధికమైన భయముచే.

తాత్పర్యము.

వారి తపోమహిమచేఁ బ్రాకారమువలెఁ జుట్టఁబడిన చెట్లుగల యీ వనమును దేవతలుగానీ రాక్షసులుగానీ చూచుటకైన భయపడుదురు.

కం. చొర వెందుఁ బక్షులేని వన,చరములు నేన్, జొచ్చె నేని • సంభ్రమమతిచేఁ
దిరుగుచు నుండెడు నందే, నరవర వెలి రావ వెన్ని•నాళ్ళకు నైనన్. ౩౪౭

తాత్పర్యము.

ఈ వనమునందుఁ బక్షులైనను వనమృగములైనను బ్రవేశింపవు. ప్రవేశించినా కలవరపాటున నిందే యెన్నాళ్లైనఁ దిరుగుచుండునే కాని వెలుపలఁ బోఁజాలవు

ఇప్పుడీ స్థలము కానరాదు – మునీశ్వరులతోడ దాని మహిమయుఁ బోయినది కాఁబోలు.

కం. భూషణశింజితముం బరి, తోషణకరగీతవాద్య•తూర్యంబులు స
ద్భాషణములతో శాత్రవ, శోషణ! వినవచ్చు దివ్య•సురభియు వీచున్. ౩౪౮

భూషణ శింజితము=ఆభరణముల ధ్వని-పరితోషణకర=మిగుల సంతోషము కలిగించు- గీతావాద్యతూర్యంబులు = పాటలయు, మద్దెలాది వాద్యములయు, తుత్తురాలు మొదలైనవాని ధ్వనులు- సద్భాషణములు=వారి సల్లాపములు, శాత్రవశోషణ = పగవారి నెండించువాఁడా, దివ్యసురభియు= దేవతాసంబంధమైన పరిమళముతోఁగూడిన గాలియు.

తాత్పర్యము.

ఆభరణధ్వనులు సంతోషకరములైన గీతములయు వాద్యములయు తూర్యములయు ధ్వనులు వారి సల్లాపములు వినవచ్చును. దేవతాసంబంధమగు పరిమళవాయువు వీచును.

కం. త్రేతాగ్నులు వెలిఁగెడి నట, వాతచయోద్ధూతధూమ॰వారము కుజసం
జాతాగ్రంబుల నదిగొఁ గపోతాంగారుణరుచిం బ్ర॰భూతం బయ్యెన్. ౩౯

త్రేతాగ్నులు = గార్హపత్యాగ్ని, దక్షిణాగ్ని, ఆహవనీయాగ్ని, వాతచయ= గాలి సమూహముచే, ఉద్ధూత = ఎగురఁ గొట్టఁబడిన, ధూమవారము = పొగల గుంపు, కుజసంజాతాగ్రంబులన్ = చెట్లయందుఁ బుట్టిన కొనలచే, కపోతాంగారుణ రుచిన్=పావురాళ్ళ మెడల కాంతివంటి యెఱ్ఱని కాంతులతో, ప్రభూతం బయ్యెను= విస్తారమయ్యెను.

తాత్పర్యము.

అచ్చటఁ జూడుము-త్రేతాగ్నులు వెలుఁగుచున్నవి- గాలిచే నెగురఁ గొట్టఁబడిన పొగగుంపు చెట్ల కొనకొమ్మల యందుఁ బావురాళ్ళ మెడలవంటి యెఱ్ఱని కాంతితో నతిశయించెను.

కం. ధూమచయావృతమస్తక, సీమల నేతద్వనీవి॰శిష్టావనిజ
స్తోమంబులు ధారాధర,ధామయుతవిదూరజాత॰ధరములఁ బోలెన్. ౪౦

ధూమ = పొగయొక్క, చయ = సమూహము చేత, ఆవృత = కప్పఁబడిన, మస్తక సీమలన్ = తలలయందు - ఏతత్ = ఈ, వనీ = అడవియొక్క, విశిష్టావనిజ = సమస్త వృక్షముల యొక్క, స్తోమంబులు = సమూహంబులు, ధారాధర ధామయుత = మేఘముల కాంతితోఁగూడిన - విదూర జాత = వైడూర్యముల, ధరములన్ = పర్వతములను.

తాత్పర్యము.

పొగచేతఁ గప్పఁబడిన పైభాగములు గలవై యీ యడవియందుండు వృక్షములన్నియు మేఘముల కాంతిచేఁ గప్పఁబడిన వైడూర్యపర్వతమువలె నున్నవి.

పైకప్పిన పొగ- మేఘము,లోపలి పచ్చని యాకుల కాంతి వైడూర్య కాంతి. ఇ స్థూలముగఁ బర్వతములవలె నున్నవని భావము.

౩౫౫ వ పద్యమందు మునులు స్వర్గమునకు శరీరముతోఁ బోయిరని చెప్పఁబడెను. ఈపద్యములం దిం దున్నట్లు చెప్పఁబడెను. దీనివలన వారు స్వర్గమునకు శరీరములతోఁ బోయి యం దుండి కావలసినపుడు మరలి యిచ్చటికి వచ్చుచుందురని భావము. ఇది యోగబలముచేఁ బోవుటయేగాని మరణించినవారు పోయినట్లు పోవుట గాదు.

చం. అనుజునితోడ నమ్మునుల • కంజలి సేయుము ధర్మశీల యి
మ్మునులకు మ్రొక్కువారలకు • మూఁడ దొకింతయు దేహభోగ మం
చన ననుజుండుఁ దానును స•మంచితభక్తి నమస్కరించి చ
య్యన నది దాఁటి దవ్వగు ప్ర•యాణము పోయి యటం గనుంగొనెన్. ౩౬౧
మూఁడదు = కలుగదు.

తా త్ప ర్య ము.

రామచంద్రా ! నీవు తమ్మునితో మునీశ్వరులకు నమస్కరింపుము. ఈ మునులకు మ్రొక్కువారలకు వ్యాధులుండవు. అని చెప్పఁగా రామచంద్రమూర్తి లక్ష్మణునితో నమస్కరించి త్వరగా నాప్రదేశము దాఁటి దూరపుఁ బ్రయాణము పోయి యచ్చటఁ జూచెను.

దీనివలన మార్గమధ్యమునఁ బెద్దలు కనఁబడినచో వారికి నమస్కరింప వలయునని భావము.

తే. వాలిపాలితకిష్కింధ • భద్రసూక్తి యిట్లు రామానుజాగత • తేశయుక్తి
నుదితసముదగ్రతేజుం డ•నూనశక్తి, మరలఁ జనుదెంచె శత్రుసం•హారణశక్తి. ౩౬౨

భద్రసూక్తి = శుభకరమైన మాటలుగలవాఁడు. రామానుజాగతతేశయుక్తి = లక్ష్మణ సుగ్రీవులతోడ - ఉదిత = పుట్టిన - సముదగ్రతేజుండు = తీవ్రమైన తేజస్సు గలవాఁడు, మహాత్ములకు నమస్కరించి ఫల మిది, అనూనశక్తి = కొఁఱతలేని శక్తి, శత్రుసంహరణ శక్తి=పగవానిఁ జంపుటయందలి యాసక్తి.

నాలుగవ పాదంబున, మనస్సు విరామము చెప్పినను జెప్పవచ్చును. ప్రాసయతి జెప్పినను జెప్పవచ్చును. తా త్ప ర్య ము.

శుభకరములైన మాటలు చెప్పువాఁడగు రామచంద్రమూర్తి లక్ష్మణ సుగ్రీవులతో విస్తార తేజోవంతుడై వాలి సంహారమందుఁ గల యాసక్తిచే వాలి పాలించు కిష్కింధను జూచెను.

కం. ఈరీతి నెల్లరును బా, కారితనూజాతపత్త•నాంతికమున దు
ర్గారణ్యతలమునన్ భూ, మీరుహపాళీపినద్ధ• మేదిని నిలువన్, ౩౬౩

పాకారితనూజాత = వాలియొక్క, పత్తనాంతికమునన్ = పట్టనము సమీపమున, దుర్గారణ్యతలమునన్ = చొరరాని యరణ్య ప్రదేశమందు. భూమీరుహపాళీ=చెట్లగుంపులచే, పినద్ధ=కప్పఁబడిన, మేదినిన్ =భూమియందు.

తాత్పర్యము.

ఈ విధముగ నందఱు వాలి పాలించు నగరము సమీపమున దట్టమైన యరణ్యప్రదేశంబునఁ జెట్లగుంపులచే మఱుఁగైన స్థలమునందు నిలువఁగా.

మొదటిసారి కిష్కింధకు వచ్చినపుడు మార్గవర్ణనము లేదే ఇది వేఱు మార్గమా! వాల్మీకిశైలివిధ మిట్టిదని ముందే చెప్పఁబడెను. ఇప్పుడు వర్ణించుట సమయోచితము. శుభశకునములు, మహాత్ముల యభివాదనము కార్యసాఫల్య సూచకములు. కావున నివి చెప్పుట వ్యర్థము. రావణుఁడు మారీచునొద్దకుఁ బోయినపుడు మొదటిసారి యేవర్ణనము చెప్పలేదు. రెండవసారి మార్గము వర్ణింపఁబడెను. ఇది వేఱు త్రోవయై యుండిన నుండవచ్చును. కాకుండినఁ గాకుండవచ్చును. ఔచిత్యము గ్రాహ్యము.

-౧౪-వ సర్గము. శ్రీరాముఁడు సుగ్రీవునకు భయము పాయ నుత్సాహోక్తులు చెప్పుట -

సీ. అంత సుగ్రీవుఁ డ•త్యంతరోషంబున, నలుగడ లద్రుత్తి • కలయఁ జూచి
ఝంఝూతర•పుర•స్సరవారిధరగర్జ,లను బోలు గర్జలు • నినిచి బాల
తరణితుల్యుఁడు క్రియా•దక్షు రామునిఁజూచి, హరివాగురావృత•యంత్రరక్షి
తంబు కిష్కింధప•త్తన మిద్దియే సుమ్మి, వచ్చితి మిందు నో • వాసవాభ
తే. మున్ను వాలిని జంపెద • నన్నప్రతిన
సఫలముగఁ జేయ నిదియ నీకు • సమయ మయ్య
లతికలకు వసంతాదికా•లంబురీతి
ననిన రఘురాముఁ డిట్లను • నర్కజునకు. ౩౬౪

నలుగడలు = నాలుగు + కడలు = నాలుగుదిక్కులు- అద్రు = కొండ- ఝంఝూ = వానతోఁగూడిన గాలికొంక (తుపాను) తరస్=వేగము- పురస్సర = ముందుగాఁగల- వారిధర = మేఘముల- గర్జలను = ఉఱుములను- గర్జలు = సింహనాదములు- నినిచి = నింపించి- బాలతరణితుల్యుఁడు = ఉదయకాలమందలి సూర్యునితో సమానుఁడు- దీనివలనఁ దేజోభివృద్ధి సూచితము, క్రియాదక్షు=కార్యము చేయుటయందు సమర్థుని, ఈ విశేషణ మీసారి రామచంద్రమూర్తి వాలిని వధించు నని సూచితము, హరి = కోఁతులనెడి, వాగురా=వలచేత, ఆవృత = చుట్టఁబడిన, యంత్రరక్షితంబు = యంత్రములచే రక్షింపఁబడినది. (౨) విరోధి కోఁతులు రాకుండుటకై వలచేఁ జుట్టఁబడి యంత్రములచే రక్షింపఁబడినది. వాసవాభ = ఇంద్రసమానుఁడా, ప్రతిన = ప్రతిజ్ఞ, లతికలకు = తీఁగలకు, వసంతాది కాలంబురీతి = వసంతము మొదలైన ఋతువులవలె, అనఁగా నే యే తీఁగ లే యే ఋతువుల నిట్లు తప్పక పూచునో యట్లు నీవు చెప్పిన మాట ఫలించుటకు నిదియే సమయము.

తాత్పర్యము.

అంత సుగ్రీవుఁడు మిగుల రోషముచే మెడయెత్తి నాలుగు వైపులు చూచి గాలి వాన విసరునపుడు మేఘములు గర్జించునట్లు సింహనాదములు చేసి లేఁతసూర్యునితో సమానుఁడు, కార్యసాధన సమర్థుఁడగు రామచంద్రమూర్తి నిజూచి రామచంద్రా! యిదియే వానరు లను వలచేఁ జుట్టఁబడి యంత్రములచే రక్షింపఁబడు కిష్కింధా నగరము, దీనిని వచ్చి చేరితిమి. ఆయా తీఁగ లాయా ఋతువులఁ దప్పక పుష్పించు చందమున నీవు పూర్వము చెప్పినమాట సఫలముచేయుట కిదియే తగిన సమయము. అనిన సుగ్రీవునకు రామచంద్రమూర్తి యిట్లనియె.

సీ. సౌమిత్రి నీకంఠ•సీమను గూర్చిన,గజపుష్పచిహ్నంబు•కలన నీవు
చుక్కచాలుల నొప్పు•సూర్యుచే భాసిల్లు,విపరీతగగనంబు•విధముగాఁగ
వెలిఁగెదు వాలిచేఁ • గలుగు నీభయ మెల్ల, బాణ మొక్కంటన• పాపువాఁడఁ
గానిపింపుము భ్రాతృ•కంటకు నవ్వాలి, నంతతో వాఁ డంత • మందుఁ జుమ్మ
తే. నుడు లి వేటికి నా కంటఁ•బడియు వాఁడు, మరల జీవంబుతోడుత • మరలెనేని
యప్పుడే నైన దూషింపు•మనఘ చరిత,యంతకును గర్హసేఁత న్యా•య్యంబు గాదు.

చుక్కచాలుల........విధముగాఁగ....నక్షత్రములు ప్రకాశించు రాత్రులందు సూర్యుఁడు ప్రకాశించుట పగటఁ జంద్రుఁడు ప్రకాశించుట విపరీతములు.

౧. "పరీతంతు దివా ప్రోక్తా, విపరీతంతు శర్వరీ, రాకామధ్యగతశ్చంద్రః సూర్య ఇత్యభిధీయతే" పరీతమనఁగాఁ బగలు,విపరీత మనఁగా రాత్రి, పదునాఱు కళలతోఁ గూడిన చంద్రునిగల నాఁటిరాత్రి చంద్రునకు సూర్యుఁ డని పేరు, అను ప్రమాణము చొప్పున షోడశకలాయుక్తుఁడైన చంద్రుఁడు గల యాకాశము.

౨. విపరీత గగనంబు = నక్షత్రములచే, విపరీత=విశేషముగ నావరింపబడిన యాకాశము, సూర్యుచేఁ = జంద్రునిచేత- ఒకనిపేరు మఱియొకనికిఁ జెప్పవచ్చునా యందు రేని, 'నవోనవో భవతి' యను శ్రుతియందు "అహ్నాం కేతు" అని సూర్యుఁడు చెప్పఁబడుచుండఁగా జంద్రునికి నాప్యాయకుఁ డగుటవలనఁ జంద్రుఁడనియే చెప్పఁబడెను. సూర్యకిరణములు చంద్రబింబముపైఁ బడి యదియే మనకు వెన్నెలగా నగుచున్నది, చంద్రప్రకాశము సూర్యునివలననే కావునఁ జంద్రుఁడే సూర్యుఁ డని చెప్పఁబడెను. కనుక రాత్రివేళ నక్షత్రమాలికలచేఁ జుట్టఁబడిన చంద్రునివలె నని యర్థము.

౩. నక్షత్రమాలచేఁ జుట్టఁబడిన సూర్యునివలెఁ బ్రకాశించెద నని యర్థము. ఇది యభూతోపమ. అనఁగా సూర్యునికాంతికిఁ దోడు నక్షత్రములుకూడఁ బ్రకాశించెనా సూర్యుఁ డెట్లు విశేషముగ వెలుఁగునో యట్లు ప్రకాశించు చున్నావని యర్థము.

౪. విపరీతకాలమందు సూర్యుఁడు నక్షత్రములచేఁ జుట్టఁబడి ప్రకాశించు నట్లు నీ వీ పుష్పమాలచేఁ బ్రకాశించుచున్నా వని యర్థము "రాత్రా వింద్రధనుర్దర్శే,

దివా నక్షత్రదర్శనే, తద్రాష్ట్రనాథనాశ స్స్యా దితి గర్గస్య భాషితమ్" రాత్రియందు ఇంద్రధనుస్సు కనఁబడినను పగటఁ జుక్కలు కనఁబడినను ఆ రాజ్యముయొక్క రాజు నశించును.

కావున వాలి నశించు నని సూచితము. నీవు గజపుష్పమాలికచేత విపరీత కాలమున రాజనాశనము తెలుపుచుఁ బగలు చుక్కలతోఁ గూడి సూర్యుఁడు ప్రకాశించునట్లు నీవు ప్రకాశించుచున్నావు. వాలి నశించును, భయపడకు మని రామచంద్రమూర్తి యభిప్రాయము. గోవిందరాజీయము, మహేశ్వరీయమందు నిట్లే యున్నది. చంద్రునికిఁ గాంతి సూర్యుని వలనఁ గలుగుచున్నదని విష్ణుపురాణమం దుఁగలదు. "క్షీణం సోమం సురై ఃపీత మాప్యాయయతి దీప్తిమా నైత్రే నైక కళం సంతం రశ్మి నై కేన భాస్కరః" వి. పు. గర్హా సేత=నిందించుట.

తాత్పర్యము.

సుగ్రీవా! నీమెడయందు లక్ష్మణుఁడు వైచిన గజ పుష్ప మాలికచే నక్షత్రములచేఁ జుట్టఁబడిన నిండుచంద్రునివలెఁ బ్రకాశించుచున్నావు. మఱియుఁ బగలు చుక్కలతోఁగూడిన సూర్యుఁడెట్లా రాష్ట్ర ప్రభువును వధించునో యట్లు నీవును పుష్ప మాలికచే వెలుఁగుచు వాలిని జంపఁగలవు, భయపడకుము. వాలివలన నీకుఁ గలిగిన భయ మొక్క బాణముచేతనే తొలఁగించువాఁడను. సోదరుని బాధించువానిని నాకుఁ గనులఁబడఁజేయుము. అంతతో వాఁడు చచ్చినాఁడని నమ్ముము. ఈమాటలతో నేమి ప్రయోజనము? వాఁడు నాకుఁ గనఁబడి మరల జీవించెనా యప్పుడు నన్ను నిందింపుము. అంతవఱకు నీవు నన్ను నిందించుట ధర్మము గాదు. దీనివలన సుగ్రీవుఁడు రామచంద్రమూర్తిని పోయినసారి చేసినట్లు చేయకు మని చెప్పినాఁ డని తోఁచుచున్నది.

క. కన్నారఁ జూచితివిగా, మున్నా సాలంబు లొక్క • మొగి నేఁ డిలపై
మున్నారాచంబునఁ బడ, నన్నిటఁ దలపోయు వాలి • హతుఁ డౌట కిటన్. ౩౬౬

తాత్పర్యము.

పూర్వ మేను మద్దిచెట్లొక్క బాణముచే నొక్కసారిగ నేలమీఁద బడుట నీవు కన్నులారఁ జూచితివిగదా, వాలియు నిప్పుడట్లే చంపఁబడు నని నమ్ముము.

కం. ఎన్నివిపత్తుల మునుఁగుచు,నున్నన్ పరధర్మలోప • మొల్లమిఁ గల్లన్
ము న్నెన్నఁ డాడ నిఁక నే, నెన్నం డాడంగఁ బోవ • నిది నిజ మనఘా! ౩౬౭

తాత్పర్యము.

నే నెన్ని యాపదలలో మునుఁగుచున్నను నత్యధర్మము విడుచుటకు మన స్సంగీకరింపదు. కావున నింతకుముందు నే నసత్య మాడినది లేదు. ఇఁక నాడఁబోవు నది లేదు. ఇది నిజము.

చ. విడువుము సంభ్రమంబు నెఱ • వేర్చెద నాదుప్రతిజ్ఞ వానచే
మడులను సస్యవంతముగ • మానుగ నింద్రుఁ డొనర్చుభంగి, లో
జడియకు మెట్టిగర్జ బల • శాసనసూనుఁడు విన్నమాత్రనే
యుడుకుచుఁ బోరికై నడచు • నో రొనరింపుము యట్టిగర్జలన్. ౩౭౮

ఉడుకుచున్=కోపముచేఁ దపించుచు, బలశాసనసూనుఁడు = ఇంద్రుని కుమారుఁడు-వాలి.

తాత్పర్యము.

నీవు భయమువలని తొట్రుపాటు వదలుము. వానచే వరిమళ్ళను నింద్రుఁడు పంటలచే నిండించునట్లు నా ప్రతిజ్ఞ నేను నెఱవేర్చెదను. మనస్సునందలి భయము వదలుము. ఎట్టి సింహనాదము వాలి విన్నమాత్రముననే కోపముచే మండిపడుచు యుద్ధమునకై వచ్చునో యట్టి సింహనాదము సేయుము.

ఉ. క్రచ్చఱ ధైర్యశాలి జిత • కాశి పరాక్రమరాశి వాలి ము
న్నొచ్చినవాఁడు గాఁడు త్వద • నూనబలంబున నట్లు గావునన్
వచ్చు ననశ్య మిందు. నన • వారిజనేత్రలగోష్ఠి నున్నచో
హెచ్చును గాదె దుర్మద మ • దెట్టి వివేకికి వానరోత్తమా. ౩౭౯

క్రచ్చఱన్ = శీఘ్రముగా, వచ్చునను శబ్దముతో నన్వయము- జితకాశి= జయముచేఁ బ్రకాశించువాఁడు- నొచ్చినవాఁడు = దెబ్బతినినవాఁడు- త్వదనూన బలంబునన్=నీ పూర్ణ బలముచే.

తాత్పర్యము.

ధైర్యవంతుఁడు = ఎప్పుడును జయమే పొంది వెలుఁగువాఁడు. ఓడిపోవుట యెట్టిదో యెఱుఁగనివాఁడు,పరాక్రమవంతుఁడు. నీచే నెప్పుడు దెబ్బతినినవాఁడు కాఁడు. కావుననే నీ గర్జ విన్నంతమాత్రముననే శీఘ్రముగ యుద్ధమునకు వచ్చును. ఏమి విజ మందువా? ఆఁడువారితోఁ గూడియుండినపు డెంత వివేకికైనను దుర్మద మెచ్చును గదా- తన యోగ్యతకంటె నెక్కువ యోగ్యతగలవాఁడ నని తలఁచును.

క. శూరులు వైరికృత తిరస్కారంబును సైఁపలేరు • స్వబలము పేర్మిన్
నారీజనసన్నిధి నిఁక, వారి దురాగ్రహముఁ జెప్ప • నలయునె చెప్పుమా. ౩౮౦

తాత్పర్యము.

శూరు లగువారు స్వభావముగనే తమ బలము పెంపున శత్రువులుచేయు తిరస్కారమును సహింపలేరు. ఇఁక స్త్రీల సమక్షమందు నవమానము కలుగునట్లుండెనా వారి దురాగ్రహమునకు మేర లేదు.

ఇప్పుడు స్త్రీలతోడ వాలి యున్నాఁ డని యెట్లూహించె ననిన "ప్రాత ర్మూత్రపురీషాభ్యాం । మధ్యాహ్నే క్షుత్పిపాసయా । సాయం కామేన పీడ్యంతే । జంతవో నిశినిద్రయా" యని నీతివచనము.

జంతువు లుదయకాలమున మలమూత్రముల చేతను, మధ్యాహ్న మాఁకలి దప్పులచేతను సాయంకాలము కామముచేతను, రాత్రులు నిద్రచేతను బీడింపఁబడును. దీనివలన నిది సాయంకాల మని తోఁచుచున్నది (౩౮౦ వ ప. చూడు)

ఇచట భారతమందలి,

ఇంతుల గోష్ఠినున్న నతఁడెంత వివేకము గల్గెనేని న
త్యంతమదాభిభూతుఁడగు ధర్మువు దప్పి ప్రియంబెఱుంగఁ డే
నెంత వివేకి నయ్యును సహింపక యింతులయొద్దఁ బల్కితి
వింతయె కాముశక్తి యుదిలింపఁగ శక్యమె యెట్టివారికిన్.

ఆదిపర్వము.

సుప్రాకృతోపి పురుషః సర్వః స్త్రీజనసంసది
స్తౌతి గర్వాయతేచాపి, స్వ మాత్మానం నసంశయః.

భార. ౧౨-౨౨-౧-౧౭

స్త్రీలతోడ నున్నప్పుడు మిగుల సామాన్యుఁడైన మగవాఁడు కూడఁ దన్నుఁ దాను బొగడుకొనును, గర్వించును, సందేహము లేదు.

—♦ సుగ్రీవుఁడు వాలిని రణంబునకు బిల్చుటకై సింహనాదముఁ జేయుట. ♦—

కం. ఇటు పలికిన రాముని ప్ర,స్ఫుటవాక్యము లాలకించి ♦ సుగ్రీవుఁడు ది
•క్పటలస్ఫోటముగా గళ,రటనము సూర్జఘనిభంబు ♦ రహిఁ జేసెఁ గడున్. ౩౭౧

దిక్పటల స్ఫోటముగాన్ = దిక్కుల సమూహములు పగులునట్లుగ, గళరటనము = కంఠధ్వని, సూర్జఘనిభంబు = ఉఱుమువంటిది.

తా త్ప ర్య ము.

ఈ ప్రకారము రామచంద్రమూర్తి స్పష్టముగాఁ జెప్పిన మాటలు విని సుగ్రీవుఁ డుఱుమువలెఁ గంఠధ్వనిని దిక్కులు పగులునట్లు చేసెను.

ఉ. గుండె లగల్చు కీశవరు♦క్రూరవిరావము నాలకించి గో
కాండ మరాజకావనిని ♦ గర్వితదుష్టులు పట్టరాఁగ వే
తండసుయాన లార్తిని య♦థాయథ లై పరువెత్తునట్లుగా
రెం డొకత్రోవఁ బోవక గ♦రిష్ఠజవంబునఁ బాఱె దిక్కులన్. ౩౭౨

అగల్చు = పగిలించు- విరావము = ధ్వని- గోకాండము = ఆవుల సమూహము, అరాజక+అవనిని = రాజు లేని భూమియందు, గర్వితదుష్టులు = మదించిన చెడు నడవడి గలవారు, వేతండ సుయానలు = స్త్రీలు, యథాయథలు = చెల్లా చెదరులై, సంస్కృతమున యథాయథ మ్మనియే యవ్యయము. ఆంధ్రమున యథాయథ లనియె ప్రయుక్తము, వృథలు అని యిట్లే మఱియొక శబ్దము గానవచ్చెడి.

గరిష్ఠ జవంబునన్ = మిగుల వేగముతో, దిగ్భ్రమన్ = దిక్కు తెలియక, ఆవులు వచ్చుచున్న వనుటయు సాయం కాలమును సూచించుచున్నది.

తాత్పర్యము.

గుండెలు పగిలించు సుగ్రీవుని కఠోరమైన కంఠధ్వని విని మేయఁబోయి యూరికివచ్చు నావులు రాజు లేని దేశమున దుష్టులు మదించి పట్టుకొనరాఁగా కుల స్త్రీలు చెల్లాచెదరై నలుపక్కలఁ బరువెత్తునట్లు రెండవ త్రోవఁ బోవక మిగుల వేగముగఁ దా నెక్కడికిఁ బోవునది తెలియక పరువెత్తెను

కం. సంగరభగ్నము లైన తు,రంగంబులగతిని బఱచె • రయమున మృగముల్
నింగి విడిపడియె ధరణిఁ బ,తంగంబులు క్షీణపుణ్య•తన్ గ్రహము లనన్. ౩౨౩

సంగరభగ్నములు = యుద్ధమునందు గాయపడిన, తురంగంబుల గతిని = గుఱ్ఱములవలె, రయమునన్ = త్వరగా, పఱచెన్ = పరువెత్తెను, నింగి=ఆకాశము విడి=విడిచి, పతంగంబులు=పక్షులు, క్షీణపుణ్యతన్=పుణ్యము క్షయించుటచే.

తాత్పర్యము.

యుద్ధమునందు దెబ్బలు తిని విఱిగిన గుఱ్ఱములు పరువెత్తునట్లు మృగములు పరువెత్తెను. పక్షు లాకాశమునుండి పుణ్యక్షయమున గ్రహములు నేలఁగూలునట్లు పడెను.

గొప్పపుణ్యము చేసినవా రాకాశమున నక్షత్రములు గ్రహములునై యుందురు. ఆ పుణ్యము క్షయింపఁగానే భూలోకమునకు వత్తురు. "క్షీణే పుణ్యే మర్త్యలోకం విశంతి" భ. గీ.

కం. జీమూతభయదగర్జో,ద్దామగళార్భటుని రవిజు•ధ్వానం బెసఁగెన్
భీమానిలహతిచంచలి, తామితకల్లోలవార్ధి • కామ్రేడితమై. ౩౨౪

జీమూత = మేఘములయొక్క- భయద = దిగులు కలిగించు- గర్జా = ఉఱుమువలె- ఉద్దామ = గొప్పది యగు- గళార్భటునిన్ = కంఠధ్వనిగలవాఁడగు- రవిజు = సుగ్రీవునియొక్క, ధ్వానంబు = ధ్వని, భీమానిల = భయంకరమైన గాలి యొక్క, హతి=దెబ్బచే, చంచలిత=కదలుచున్న, అమిత = విస్తారమైన, కల్లోల = పెద్ద యలలుగల, వార్ధికి = సముద్రమునకు, ఆమ్రేడితమై = రెండవదియై, సమానమై, ఒకశబ్దము రెండుమారు లుచ్చరించితిమేని రెండవసారి యుచ్చరించిన దాని కామ్రేడిత మనిపేరు. ఉ॥ ఔరౌర = ఔర+ఔర=ఇందు రెండవ యౌర ఆమ్రేడిత మనబడును. ఇది వైయాకరణ మతము

తాత్పర్యము.

మేఘము యొక్క భయంకరమైన యుఱుమువలె గొప్ప దగు కంఠధ్వనిగల సుగ్రీవుని ధ్వని యతిశయించెను. అది భయంకరమైన గాలిచేఁ గొట్టఁబడుటచే జలించు పెద్ద యలలు గల సముద్ర ధ్వనిని బోలి యుండెను.

—• ౧౫-వ సర్గము. యుద్ధమునకుఁ బోవువాలిని తార యడ్డగించుట. •—

తే. సర్వభూతప్రకంపన•శక్తమైన తరణిసంభవు గర్జ శు•ద్ధాంతగతుఁడు
వాలి వినినంత మదమెల్లఁ•దూలిపోయె, దుస్సహంబైన కినుక ప్రా•దుర్భవించె.

సర్వభూత = సమస్త జీవజంతువులను, ప్రకంపన శక్తము=వణఁకించు శక్తిగలది. తరణిసంభవు గర్జ=సుగ్రీవుని సింహనాదము, శుద్ధాంతగతుఁడు=అంతఃపుర స్త్రీలతో నున్నవాఁడు, శుద్ధాంతశబ్దము అంతఃపురమందును, అంతఃపుర స్త్రీలయందును వర్తించును. దీనికి సరియయిన తెనుఁగుశబ్దము రాణివాసము-ఇది రామచంద్రుని యూహా సరి యని తెలుపుచున్నది. ప్రాదుర్భవించెన్=పుట్టెను.

తాత్పర్యము.

సమస్త జీవములను గడగడ లాడింపఁగల సుగ్రీవుని సింహనాదము అంతఃపుర మందున్న వాలి వినినంతనే యతనిమద మణఁగిపోయెను. సహింపరాని కోపము పుట్టెను.

తే. అధికరోషపరీతస•ర్వాంగుఁ డగుట, సంజకెంజాయ లీనెడు•శక్రసుతుఁడు
సోపరాగసహస్రాంశు•నోజ నపుడు, కానఁబడియెను దేజో వి•హీనుఁ డగుచు.

అధికరోషపరీత సర్వాంగుఁడు = మిక్కుటమైన కోపముచే వికారమైన యవయవము లన్నియుఁ గలవాఁడు. కోపాగ్నిచే దగ్ధుఁ డగుటచేఁ బూర్వపుఁగాంతి మాసెనని భావము. సంజకెంజాయలు = సాయంకాలమునందలి యెండలు, వీనికి వేఁడిమి తక్కువ, త్వరలోనే రూపుమాయును. సోపరాగ = గ్రహణముతోఁగూడిన, సహస్రాంశునోజన్ = సూర్యునివలె.

తాత్పర్యము.

విపరీతపుఁ గోపముచే రూపుమాసిన యవయవములు గలవాఁ డగుటచే సంధ్యాకాలమందలి సూర్యకాంతులు గలిగించు వాలి గ్రహణముపట్టిన సూర్యునివలెఁ హీనుఁ డయ్యెను.

సంధ్యాకాలసూర్యునకు గ్రహణము పట్టినఁ దేజోహీనుఁ డగునట్లు కోపాగ్నిచే మండుచున్న వాలి సుగ్రీవుని ధ్వనిచే మఱింత గాంతివాసినవాఁ డయ్యెను. సాయంవేళ సూర్యునికి వేఁడిమి కాంతి తగ్గును. దానికిఁదోఁడు గ్రహణము సోఁకిన మఱింత తగ్గును.

తే. వికటదంష్ట్రాకరాళుఁడు • ప్రకటకోప, భారమునఁ బ్రజ్వలద్వహ్ని•భాతి వెలిఁగి
నలినములు వీఁకి వైవ మృ•ణాళయుక్త, మైన మడుఁగన నుండె వి•హీనకాంతి.

వికటదంష్ట్రాకరాళుఁడు = క్రూరములైన కోఱలచే భయంకరుఁడు, ప్రజ్వలత్ + వహ్ని = మండెడు నగ్ని, మృణాళయుక్త = తామరతూఁడులతోఁగూడిన,

తా త్ప ర్య ము.

క్రూరములైన కోఱలచే భయంకరుఁడైన వాలి కోపాతిశయముచే మండు చున్న యగ్నివలె వెలుఁగుచుఁ దామరలు పీఁకివేయఁగా మిగిలిన తామరతూఁడులు గల మడుఁగువలెఁ గాంతిచెడి యుండెను.

చం. చటులమహారవంబు తన॰జానుల నించుక సోఁకినంతనే
పటపట పండ్లు గీఁటుచును ॰ బాదతలాహతి భూమి బ్రద్దలై
త్రుటితము గాఁగ వాలి చనఁ ॰ దోయజలోచన తార యడ్డమై
స్ఫుటతరసౌహృదంబు మదిఁ ॰ బొంపిరిపోవఁగఁ గాఁగిలించుచున్. ౩౭౮

జానువన్ = చెవులను, గీఁటుచున్ = కొఱుకుచు, పాదతలాహతిన్= కాళ్ళదెబ్బలచే, త్రుటితముగాఁగన్=తునుకలుగాఁగ, పగిలిపోఁగా, సౌహృదంబు = స్నేహము, పొంపిరిపోవఁగన్=అతిశయింపఁగా.

తా త్ప ర్య ము.

భయంకరమైన సుగ్రీవుని కంఠధ్వని తన చెవులలోఁ బడినంతనే పటపట పండ్లు గొఱికి కాలి త్రొక్కుడులచే భూమి బ్రద్దలుకాఁగా సుగ్రీవుని మీఁదికిఁ బోవుచుండఁగాఁ దార యడ్డమై స్నేహాతిశయంబునఁ గాఁగిలించుచు.

కం. కల్యాణోదర్కంబుగఁ, గల్యాణి వచించె భీతి ॰ ఘనసంభ్రాంతిన్
గల్యంబున రే ముడిచిన,మాల్యమువలె విడు ఝురస॰మాగతరుషనున్. ౩౭౯

కల్యాణి = మేలగునది చెప్పునది, కల్యాణోదర్కంబుగన్ = మీఁద మేలు కలుగునట్లు, కల్యంబునన్ = ఉదయమున, ఝురసమాగతరుషనున్ = కొండవంక వలె వచ్చిన కోపమును.

తా త్ప ర్య ము.

శుభకరమైన వాక్యములు చెప్పుతార వాలికి మేలు గలుగునట్లుగ భయము చేతను దొట్రుపాటుచేతను నిట్లు చెప్పెను. రాత్రి ముడిచినపూ లుదయమునఁ దీసి వేయునట్లున్నట్టుండి సెలయేటివలె వచ్చిన యీ కోపమును వదలిపెట్టుము.

కం. అరుణోదయ మైనను నీ, వరుగంగా వచ్చుఁగాని ॰ యనికై యిపుడే
యరుగమి నీ కవమానము, నరికిని గౌరవము కల్గ ॰ దరయుము బుద్ధిన్. ౩౮౦

అరుణోదయమైనను = సూర్యోదయమైన పిమ్మట, దీనివలన నిప్పుడు సాయంకాల మని యేర్పడెను- అనికై =యుద్ధమునకై, అరికి=విరోధికి.

తా త్ప ర్య ము.

సూర్యోదయము కాఁగానే నీవు యుద్ధమునకుఁ బోవచ్చును. ఇప్పుడే పోకున్న నీకు రాఁగల యవమానముగాని నీ విరోధికి రాఁగల గౌరవముగాని లేదు. ఆలోచింపుము.

చం. కదనము సేయ నిష్ఠ చనఁ • గార్యముగా, దిటు లంటకుం గతం
బిది యని చెప్పరన్ రవిజుఁ • డింతకు మున్న భవద్భలోద్ధతిన్
సదమద మయ్యెఁ బాటియును • సత్త్వవిహీనత, నింతలోననే
కొదుకక నిన్ను యుద్ధమున•కున్ ధృతిఁ జీరుట శంక తోఁచెడిన్. ౩౮౧

కదనము=యుద్ధము, కతంబు=కారణము, సదమదము=నలిగులి

తాత్పర్యము.

ఇప్పుడే పోయిన రాఁగల నష్టియేమి యనెదవా? ఇప్పుడు యుద్ధమునకుఁ బోరాదు. దానికిఁ గారణ మేమందువా! ఇంతకు నల్పకాలమునుండే నీ భుజ బలముచే సదమదమై బలహీనుఁడై పసవౌ త్రిపోయెను. ఇంతలోననే మరల యుద్ధము నకు నిన్నుఁ బిలుచు ధైర్యము సాహస మెందుండి వచ్చెను? కావున నా కేదో సందేహము తోఁచుచున్నది.

కం. ఆ రొప్పువిధముఁ జూడఁగ, నే రొప్పుబలంబు చలము • పెనుజతనము నా
ధారణముగఁ దోఁపదు పెనుఁ,గారణ మెది యేని గలుగఁ•గానోపుఁ జుమీ.

రొప్పువిధము=ధ్వనించువిధము, పెనుజతనము=పెద్ద ప్రయత్నము.

తాత్పర్యము.

అతఁడు చేయు సింహనాదము మునుపు చేయునట్టిదిగాదు. బలము, చలము, బలమైన ప్రయత్నము మిగుల గొప్పదిగా నున్నది. ఇట్లగుటకుఁ గారణమేదో యుండవలెను. కారణము లేక కార్యము పుట్టునా!

కం. ప్రాపెవ్వఁడు లేకయె యి, ట్లోపునె జను దేరఁ డనుచు • నెంతు బలితపుం
బ్రాపు దొరకొనక యుండిన, నా పగిదిన్ గళనినాద • మడరించెడినే. ౩౮౩

తాత్పర్యము.

ఏదియో బలిష్ఠమైన సాహాయ్యము లభించకున్న నిట్లు బలమున రాఁ డని నా యభిప్రాయము. బలిష్ఠసాహాయ్యము దొరకకుండిన నటువంటి సింహనాదము చేయునా!

కం. తెలివియు నేరుపు నతనికిఁ, గలిగినయవి పుట్టుతోన • కావఁ బరీక్షా
తులశుద్ధుని తోడుతఁ గా, కలఁతుల మది నమ్మ డాతఁ • డరుదేఁ డనికిన్. ౩౮౪

పరీక్షాతులశుద్ధునితోడుతన్ = పరీక్షయందు సమానముగఁ జేతిన వానితోఁగాని, అలఁతులన్=అల్పులను, అనికిన్=యుద్ధమునకు.

తాత్పర్యము.

తెలివి నేరుపు సుగ్రీవునకుఁ బుట్టువుతోడనే వచ్చినవి. బాగుగఁ బరీక్షించి నిస్సందేహముగఁ బలిష్ఠుఁడని తోఁచిన వానితోడ వచ్చునుగాని యల్పులతోఁగలసి యుద్ధమునకు రాఁడు.

తార వానరస్త్రీయైనను నెంత యుక్తియుక్తముగ మాట లాడుచున్నదో చూడుఁడు.

సీ. ఆకథ యంతయుఁ • బ్రాణేశ మున్న నే, మన యంగదునిచేత • వినినదాన
నతఁ డరణ్యంబున • కరిగి తా వచ్చుచు, వేగులు చెప్పఁగా • వినినయంట
విను మయోధ్యాధిపు•తనయులు వీరులు, రాఘవుల్ సమరదు•ర్జయులు వారు
రామలక్ష్మణులు దు•రాసదం బగు ఋశ్య మూకంబు నీదు త•మ్మునికిఁ దోడు
తే. పడఁగ వచ్చినవా రఁట • వారిలోన, రాముఁ డహితసమూహవి•రాముఁ డతుల
విలయసమయత్రిధాముఁడు • వినుతకీర్తి,ధాముఁ డుచితానుచితకళా•సీముఁ డనిప.

ఇదంతయు నీ యూహ యేకాని సత్యము గాదందువా, దురాసదంబు = నీవు పోరానిది, విరాముఁడు = చంపువాఁడు, అతుల = అసమానమైన, విలయసమయ = ప్రళయకాలమందలి, త్రిధాముఁడు = సూర్యుఁడు, ఉచిత+అనుచిత కళాసీముఁడు = ఉచితము, అనుచితము అనునది యాలోచించు విద్యయందు మేర యగువాఁడు.

తాత్పర్యము.

ప్రాణేశ్వరా! యిది నా యూహామాత్రము కాదు. వాస్తవముగ జరిగిన విషయమే. ఇంతకుముందే నే నీ వృత్తాంతము విన్నదానను. మన యంగదుఁడే నాతోఁ జెప్పెను అతఁ డరణ్యమునకుఁ బోయి మరలివచ్చునపుడు మన వేగులవారు చెప్పిరఁట. అయోధ్యాధీశునకుమారు లిరువురు రఘువంశమునఁ బుట్టినవారు, యుద్ధమున జయింపరాని వారు, రామలక్ష్మణులను వారు నీవు పోరాని ఋశ్యమూకంబునకు నీ తమ్మునికి సహాయపడ వచ్చినారఁట, వారిలో రాముఁ డనువాఁడు శత్రువులపాలి కాలాంతకుఁడు. ప్రలయకాలాగ్నివంటి వాఁడు, పొగడఁబడుచుండు కీర్తిగలవాఁడు. ఉచితానుచిత విద్యలయందు సమర్థుఁడు.

ఉ. సాధుల వాసవృక్షము, ప్ర•శస్తమహాగతి యార్తకోటికిన్,
బాధితపాలి కాశ్రయము • బంధురకీర్తికి నేకపాత్ర, మా
రాధితశాస్త్రలౌకికవ•రప్రతిపచ్ఛుభశీలి, వల్లభా
భూధర మెల్లధాతులకుఁ•బోలె గుణంబుల కెల్ల నిక్క యౌ. ౩౮౬

సాధులవాసవృక్షము = సాధువు లగువారికి వాసయోగ్యము గు వృక్షము. తన నీడ యపేక్షించిన యనుకూలురకు నివాసార్హమైన వృక్షము. ఇల్లో పందిలో చెప్పరాదా, వృక్షమేల యని చెప్పవలయు ననిన నిల్లన్నచో దానికొకఁడు నాది యను నాథుఁ డుండును. అతఁడు తన కిష్టమైనవారిని లోపలరానిచ్చును. ఇతరుల రానీయఁడు అడవిలోని వృక్షములో, బాటవెంటనుండు వృక్షములో, నాది యనువాఁడు లేమిని సర్వజనసేవ్య మగును. అట్లే శ్రీరామచంద్రమూర్తి సర్వజన సేవ్యుఁడు. ఏ రాశ్రయింపవచ్చును. వీరాశ్రయింపరాదను నియమము లేదు. చెట్టుక్రిందికి వొక తెగవారే పోవచ్చును. మఱియొక తెగవారు పోరా దను నిర్బంధము లేదుగదా.

అట్టినచో సుగ్రీవునికి రక్షకుఁ డైనవాఁడు నాకు మాత్ర మేలకాఁడు. నన్నేల శిక్షించునందువా? సాధువులకు వాసవృక్షము. చెట్టు తానై నీకు నీడ నిచ్చెద

రమ్మని యనడు. తనయందు ననుకూలభావముండి తన నీడ గోరినవారికి మాత్రమే నీడనిచ్చును. సుగ్రీవుఁ డాశ్రయించినాఁడు. కావున నతనికిఁ బ్రాపగును. నీవు ఆశ్రయింపలేదు, కావున నీకుఁ బ్రాపు కాఁజాలదు. అంతమాత్రమే కాదు. ఆయనను ఆశ్రయించిన సుగ్రీవునకు నీవు విరోధివి. ని న్నెట్లు రక్షించును? సాధు వగుటచే రాము నాతఁ డాశ్రయించెను సాధువులతో విరోధించువాఁడు సాధువు కాఁజాలఁడు. అసాధువే. కావున నీకు రక్షకుఁడు కాఁజాలఁడు. సుగ్రీవుఁడెట్లు సాధువు? అతఁ డేదియుఁ బాపముచేయ లేదా? యందువేమో, చేసియుండునుగాక. ఎప్పుడు శ్రీరామచంద్రమూర్తి నాశ్రయించెనో యప్పుడే సాధు వయ్యెను. సమాశ్రయణబుద్ధి సాధువులకుఁ గాని తక్కిన వారికిఁ గలుగదు.

అపిచే త్సుదురాచారో, భజతే మా మనన్యభాక్
సాధురేవ స మంతవ్యః, సమ్యగ్వ్యవసితో హి సః
క్షిప్రం భవతి ధర్మాత్మా, శశ్వచ్ఛాంతిం నిగచ్ఛతి
కౌంతేయ ప్రతిజానీహి, న మే భక్తః ప్రణశ్యతి ॥

భ. గీ. ౯-౩౦-౩౧

మిక్కిలి దురాచారము కలవాఁడైనను ఇతరాశ్రయము మాని నన్నే యెవఁడు సేవించునో వాఁడు సాధు వనియే గౌరవింపఁ దగినవాఁడు. వాఁడు చక్కని నిశ్చయము గలవాఁడు. అట్టివాఁడు శీఘ్రముగనే నా సేవాధర్మమందు మనస్సుగలవాఁ డగుచున్నాఁడు. శాశ్వతశాంతి (మోక్షము) నొందుచున్నాఁడు. అర్జునా! నాభక్తుఁ డెన్నఁటికిఁ జెడఁడని నీవు ప్రతిజ్ఞచేసి చెప్పవచ్చును.

మాం హి పార్థ వ్యపాశ్రిత్య, యేఽపి స్యుః పాపయోనయః
స్త్రియో వైశ్యా, స్తథా శూద్రా స్తేపి యాంతి పరాంగతిమ్ ॥

భ. గీ. ౯-౩౨

అర్జునా! నన్నుఁ జక్కఁగా సమాశ్రయణము చేసినవారు పాపపు జాతుల యందుఁ బుట్టిన వారైనను, స్త్రీలైనను, వైశ్యులైనను, శూద్రులైనను వారుకూడఁ బరమపదమునకుఁ బోదురు.

సుగ్రీవుఁ డీ ప్రకారము రామచంద్రమూర్తి నాశ్రయించినవాఁ డగుటచే సాధువే. వానికి నీవు విరోధివి కావున నసాధువే. నీవును బోయి యాశ్రయింపుము, రక్షించును. ఆశ్రయింపకున్న నిన్నెట్లు రక్షింపఁగలఁడు? కొన్నిచెట్లు తత్కాలమున నీడనిచ్చును. ఒకకాలమున నీడ యియ్యకుండును. ఈ వృక్ష మట్టిదికాదు. ఆశ్రితులకు స్థిరముగ వసింప యోగ్యమైనది. కావున వాసవృక్షము కొమ్మలయందుఁ గాఁపురము చేయు పక్షులకు సర్వదా నీడ యుండునుగదా.

వాసుదేవ తరుచ్ఛాయా, నాతి శీతా న ఘర్మదా
నరకాంగార శమనీ, సా కిమర్థం న సేవ్యతే ॥

వాసుదేవ వృక్షమునీడ వేడిమి చేయునది కాదు. శీతము చేయునది కాదు. నరక మనెడి యంగారమును జల్లార్చునది. ఏల దానిని సేవింపరు అని యర్థము. దీని నిచ్చట ననుసంధించునది. వృక్షము తన్నాశ్రయించినవారికి వెంటనే తాపము పోవ నీడ యిచ్చును. అవలఁ బుష్పఫలాదులచే వారి సర్వేంద్రియములకుఁ దృప్తి కలిగించును. అట్లే యీ భగవంతుఁడు నని సర్వ విషయముల నెఱుంగునది,

మీఁదఁ జెప్పినది సామాన్యసాధువుల విషయము. ఇఁక నార్తులై యాశ్రయించినవారి విషయమందో వారికి ప్రశస్తమహాగతి = శ్రేష్ఠమైన గొప్ప శరణు, అట్టివారి కింతకంటె గొప్పశరణు లేదు. 'యోగక్షేమం వహామ్యహ' మ్మన్నట్లు లాశ్రయించినది మొదలు ఉపాయదశ ప్రారంభించి సాంతమగువఱకుఁ దానే సర్వ కార్యములను నెఱవేర్చుచుండును అని భావము.

ఇతరులచే బాధపడువారికి 'బాధితపాలితాశ్రయము'' ఆశ్రయము = ఆశ్రయింపఁదగినవాఁడు, 'సర్వభూతేభ్యో మోక్షయిష్యామి' సర్వభూతములవలన రక్షించెద నని 'సర్వపాపేభ్యో మోక్షయిష్యామి' యని చెప్పెనుగదా.

ఇట్టి యాశ్రయము నేను మాత్రము సంపాదింపలేనా యందువేమో ! బంధుర కీర్తికి నేకపాత్రము = ఆశ్రిత రక్షణ దక్షుఁడని విశేషకీర్తి గలవాఁ డీయన యొక్కఁడే - ఇంతటి కీర్తి సంపాదించిన వారెవరు లేరు.

చతుర్విధా భజంతే మాం జనా స్సుకృతి నోర్జున
ఆర్తో జిజ్ఞాసు రర్థార్థీ జ్ఞానీచ భరతర్షభ॥ భ॥ గీ॥

అనుచోటఁ జెప్పఁబడిన నలువురిందుఁ జెప్పఁబడిరి. సాధువులు - జిజ్ఞాసువులు వీరు కైవల్యకాములు.

ఆర్తులు-అర్థార్థులు = భ్రష్టైశ్వర్యకాములు-బాధితులు= అపూర్వైశ్వర్యకాములు-బంధురకీర్తికి = జ్ఞానికి-'జ్ఞానీత్వాత్మైవ మేమతమ్' ఇట్టియతఁ డంతునను-ఇట్టివాఁడు 'స మహాత్మా సుదుర్లభః'అన్నట్లు దుర్లభుఁడు-కావున నేకవచనప్రయోగము- అటుగాక సాధువులనఁగా నుపాసకులు- బాధితు లనఁగా దృప్తప్రపన్నులు- ఆర్తులు= ఆర్తప్రపన్నులు-'ఆర్తో వా యది వా దృప్తః పరేషాం శరణాగతః'యని ముందు చెప్పఁబడును-ఏకపాత్ర మనుటచే నిట్టివారిని రక్షించువాఁడు వేఱొకఁడు లేఁడు. ఇఁక నాశ్రితఫలప్రదానమున కుపయోగించు జ్ఞానసంపత్తిని జెప్పుచున్నది.

ఆరాధిత శాస్త్రలౌకిక వరప్రతిపత్ శుభశీలి = చక్కఁగాఁ బొందఁబడిన శాస్త్రము కలదియు, లౌకిక = లోకసంబంధమైనదియు, ప్రతిపత్ = జ్ఞానమే- శుభశీలి = మేలైన స్వభావముగలవాఁడు, అతీంద్రియవిషయములను దెల్పు శాస్త్రజ్ఞానము ప్రత్యక్షగోచరమగు లోకవిషయమును గుఱించిన జ్ఞానము గలవాఁ డగుటయే గాక యీ ప్రకార మాచరించువాఁడు శాస్త్రజ్ఞానము లౌకిక జ్ఞానము రెండు గలవాఁ డనుటచే జ్ఞానస్వరూపుఁడు జ్ఞానగుణకుఁ డని చెప్పఁబడెను. భూధరము = ఇచట

హిమవత్పర్వతమునే గ్రహింపవలయును. ధాతువులకు = బంగారు వెండిలోనగు వానికి- దీనివలన హిమవంతమునం దనేకములగు విలువగల ధాతువు లెల్ల నున్నట్లు శ్రీరామచంద్రునందుఁ గల్యాణగుణము లన్నియు నున్నవి. శ్రీరామచంద్రమూర్తి యనేక కల్యాణగుణైకస్థానమని యర్థము. పర్వతము నుపమానముగఁ జెప్పుటచే నప్రకంప్యుఁడని భావము. గుణములకెల్లన్ అను బహువచన ప్రయోగముచే 'పరాఽస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియాచ,' యన్నట్లు జ్ఞానశక్తి బలైశ్వర్య వీర్యతేజస్సులు లోనగు ననేక గుణములున్నట్లు సూచితము. ఇక్క=స్థానము. అనుటచే గుణికి గుణములకు భేదము సూచితము.

తాత్పర్యము.

సాధువులకు నివాసవృక్షము, ఆర్తులకు మహాగతి, బాధితుల కాశ్రయము విస్తారకీర్తికి నేకపాత్రము, జ్ఞానవిజ్ఞాన సంపన్నుఁడు- ఎల్లధాతువులకు హిమవత్పర్వతము స్థానమైనట్లు సర్వకల్యాణగుణములకు రామచంద్రమూర్తి స్థానము.

కం. జనకుని సూనృతవాదిగ, నొనరింపఁగ వచ్చె నట్టి • యుగ్రబలునితో
నని దుర్జయుతోడ మహాత్మునితోడ విరోధపడుట • మోసము గాదే. ౩౮౭

'స్వరక్షణేప్యశక్తస్య, కోహేతుఃపరరక్షణే' యన్నట్లు రామచంద్రుఁడా! నాకుఁ దెలియును లే- తనకు న్యాయ్యముగా రావలసిన రాజ్యమును దక్కించుకొనఁ జేతఁగాని వాఁడు సుగ్రీవునికి నా రాజ్యము సంపాదించి యియ్యఁగలఁడా? పోనీ యితఁడు బుద్ధిమంతుఁడైనచో బలవంతుఁడను సర్వసహాయ సంపత్తిగలవాఁడను నగు నాతో సంధి చేసికొనవలయునా ! తనవలెనే దిక్కులేని వానితోఁ జేసికొనవలయునా ! యెందు వేమో ! రాజ్యమును దక్కించుకొను శక్తిలేక రాలేదు. తండ్రిని సత్యవాదిని జేయ నరణ్యములకు వచ్చెను. ఇతరుల సత్యముఁ గాపాడఁ దాను శ్రమించుట గొప్పగుణము కాదా? అట్టి భయంకరమైన బలవంతునితో జయింపరాని వానితో మహాత్మునితో విరోధించుటవలనఁ గీడు కలుగును గదా.

కం. నీ నేర మెత్తిపొడువఁగ, నే నాడెడు దానఁగాను • నీవును గినుకం
బూనకు నా మాటల విను,మీ నానుడి నడుము చాల • మేలగు నీకున్. ౩౮౮

తాత్పర్యము.

నేను నీదోషము లెత్తి చెప్పి నిన్ను దెప్పరాలేదు. కావున నన్ను నీవాక్షేపించెదవా యని కోపింపకుము. నామాటలు వినుము, విని యీప్రకారము నడిచిన నీకు మేలు గలుగును.

ఉ. నీకవరేణ్య! రాము నెడ • వైరము నేరము సుమ్ము, మేలు గా
దారసి నాకుఁ దోఁచిన యు • పాయముఁ జెప్పెద విన్ము, మీఁద నీ
వేరహి సఖ్య మద్ది ఘటి • యింపుము, కూరిమి యౌవరాజ్యమం
దా రవిసూను నిల్పుము, మ • హాబలుతోడ విరోధ మేటికిన్. ౩౮౯

వేరము = వైరము, నేరము = దోషము.

తాత్పర్యము.

నీవు వీరులందు శ్రేష్ఠుడవే, అయినను నీవంటివారు లోకములో మఱియెవ్వరు లేరనుకొనుట సరిగాదు. కావున రామచంద్రమూర్తితో విరోధించుట దోషము. దానివలన మేలులేదు. దానికి నాకుఁ దోఁచిన యుపాయము చెప్పెదను వినుము. అవల నీకేది మేలని తోఁచునో యట్లు చేయుము. సుగ్రీవునకు యౌవరాజ్యమిమ్ము. వాఁడును మహాబలవంతుఁడే. అట్టివానితో నీకేల విరోధము?

కం. నా మనవి వినుము నీతా,భామాపతితోడఁ జెలిమి • భవ్యము నీకున్
ధీమహితుఁడు నీతమ్ముని,పై మచ్చరికించు టుడుగు • బలవైరిసుతా. ౩౯౦

నా మనవి వినుము. రామచంద్రమూర్తితో స్నేహము చేయుట నీకు శుభకరము. అదెట్లు కుదురునంటివా? నీతమ్మునిమీఁద మత్సరము వదలుము- నీ వా పని చేసిన రామచంద్రమూర్తి నిన్ను ద్వేషింపఁడు-

మచ్చరికించు అనుటకు "మదగజరాజకుంభముల మచ్చరికించు సరోజకుంభముల్" అని నైషధప్రయోగము నై-చ-అ- దీనికి రూపాంతరము మచ్చరించు.

ఉ. ఒక్కఁడె నీకుఁ దమ్ముఁడు, గుణోత్తరుఁ డాతఁడు, వాని తుల్యు నిం
దొక్కనిఁ జూపుమీ, సవిన • యుండును నీయెడ, నీకు వంకవాఁ
డొక్కఁడ కాడె బంధు, వట • నుండిన నియ్యెడ నున్నఁ, జూడుమా
తక్కసపుందనంబు కొఱ • గాదు సుమీ, మఱి బుజ్జగింపుమీ. ౩౯౧

తాత్పర్యము.

ప్రాణేశ్వరా! నీకుఁ దమ్ముఁడు వాఁడొక్కఁడే- వాఁడు తప్ప నిన్ను నన్నా యని పిలుచువా రెవరున్నారు? వాఁడైనను దుష్టుఁడుగాఁడు-ఉత్తమగుణములు గలవాఁడు- ఈ యున్న యందఱు వానరులలో వానికి సమానుఁడగు వానిని నొక్కని జూపుము? వాఁడు నీయెడ వినయవిధేయతలు గలవాఁడే కాని నిన్ను ధిక్కరించు వాఁడుకాఁడు. నీబంధువులలో నందఱు నాఁడువారి వంకవారేగాని నీతండ్రి వంకవారిని మఱొక్కని జూపుము. వాఁ డక్కడ నుండినను నిక్కడనుండినను బంధువనఁ దగిన వాఁడొక్కఁడే ఆలోచింపుము. ఈ కఠినత్వము వలనఁ బ్రయోజనము లేదు. కావున వాని నాదరింపుము.

ఉ. తమ్ముఁడు గాఁడె నీ కతఁడు • దాయయె? నీవును నాతఁ డొక్కగ
ర్భమ్మునఁ గాఁడె పుట్టితిరి • బంధువ యాతఁడు నీకు నంచు నా
నమ్మిక మట్టు లౌటఁ ద్వద • నంతర మాతని దానమానకా
ర్యమ్ముల గౌరవించి భవ • దంతికమందున నిల్పుకొమ్మికన్. ౩౯౨

తాత్పర్యము.

వాఁడు నీకుఁ దమ్ముఁడు కాఁడా? నీకేమి శత్రువా? వాఁడు నీవు నొక్కగర్భముననేగదా పుట్టితిరి. వాఁడు నీకు బంధు వని నా నమ్మకము. కావున నీవెనుక నతని దానము చేతను గౌరవము చేతను గౌరవించి దగ్గఱ నుంచుకొమ్ము.

ఉ. నీహితురాల నే ననుచు • నెమ్మది నమ్మెద వేని నాపయిన్
స్నేహముకల్మి నాప్రియము • చేతయు నీకు నభీష్ట మేని యీ
ద్రోహము మాను, తమ్మునెడఁ • దోరపునెయ్యముఁ జూపుమీ, వృథాఽ
పోహముగాదు, నీకు నిది • యొక్కటె మార్గము లే దిఁ కేదియున్. ౩౯౩

తాత్పర్యము.

నేను నిజముగా నీకు మేలుగోరు దాన నని నీవు నిండుమనస్సున నమ్మెదవేని నాయందుఁ గల స్నేహముచే నాకుఁ బ్రియమైన కార్యముచేయుట నీ కిష్టమేని తమ్ముని విషయమున నీద్రోహము మానుము. వానితో స్నేహము చేసికొనుము. ఇది వ్యర్థమైన పొరపాటూహగాదు. ఇది తప్ప నీకు వేఱుమార్గము లేదు.

మత్తకోకిలము. అలకింపుము ప్రాణవల్లభ • యాగ్రహంబును మానుమీ
కేలి మోడ్చుచు విన్నవించెదఁ • గీర్తి యుక్తముఁ బథ్యమున్
మేలు గాదు విరోధ మూన న • మేయవిక్రముతోడ దం
భోళిసాధన తేజుతో రఘు • ముఖ్యుతోడ శమింపుమీ. ౩౯౪

తాత్పర్యము.

ప్రాణేశ్వరా! నామాట వినుము. కోపము వదలుము. చేతులు జోడించి విన్నవించెదను. ఇది నీకుఁ గీర్తికరముగాదు. మేలునుగాదు, పరిమాణము లేని విక్రమము, ఇంద్రుని తేజస్సుగల రామచంద్రమూర్తితో విరోధము వలదు. శమింపుము.

కం. విధువదన తార హిత మీ,విధమున నెంతయు వచింప • వీనుల నిడఁడా
బుధపతితనయుం డోరా, విధి మూఁడిన మర్త్యుఁ డేల • విను విహితోక్తుల్. ౩౯౫

విధువదన = చంద్రునివంటి ముఖము గలది. బుధపతి తనయుండు=ఇంద్రుని కుమారుఁడు, విధి=కాలము, మృత్యువు, ఈ పద్యమునందలి నాలవపాదము భారతము నందలిది.

తాత్పర్యము.

చంద్రునివంటి ముఖముగల తార యీవిధముగ నెంత హితము చెప్పినను వాలి చెవులఁ బెట్టినవాఁడు కాఁడు. కాలము దాపరించినవాఁడు హితవాక్యములు వినునా?

—• { ౧౬-వ సర్గము. వాలి తారకు సమాధానముఁ జెప్పి యుద్ధమునకుఁ బోవుట. } •—

కం. తార ప్రియదార మేధో, దార నఖరవిజితతార • తతనీతికళా
ధార యిటు లాడఁ బదరి శ, తారధరాత్మజుఁడు కినుక • నంగన కనియెన్. ౩౯౬

ప్రియదార = ప్రియభార్య- మేధా+ఉదార = బుద్ధిబలమునందు గొప్పది, నఖర = గోళ్ళచే- విజిత = జయింపఁబడిన- తార = నక్షత్రములు గలది. తత = విస్తారమైన, నీతికళాధార = నీతివిద్య కాధారమైనది, పదరి=ఆక్షేపించి, శతారధర= వజ్రమును ధరించిన యింద్రుని, ఆత్మజుఁడు = కొడుకు.

తా త్ప ర్య ము.

తనకుఁ బ్రియయగు భార్యయు విశేషబుద్ధిబలము గలదియు నక్షత్రములవంటి గోళ్ళుగలదియు నీతివిద్యయందుఁ బండితురా లయినదియు నగు తార యిట్లు చెప్పఁగా వాలి కోపించి ఛీ యిది నీకు సరిగాదని యి ట్లనెను.

శా. ఏమే చంద్రముఖి యి టాడఁ దగ వా • నే తమ్ముఁడా వాఁడు? ని
స్సీమో ద్గర్వవిజృంభమాణుఁ డగుచున్ • సింహోర్భటుల్ చేసి ప్రో
ద్దామస్ఫూర్తిని నన్ను యుద్ధమునకుం • దాఁ బిల్వ విద్వేషి నె
య్యే మంచున్ క్షమియింతు? శూరులకు నిం • తీ! తే హా ప్రాణముల్! ౩౯-౭

నిస్సీమ = మితిలేని, ఉద్గర్వ = అధికగర్వముచే, విజృంభమాణుఁడు = చెల రేఁగుచున్నవాఁడు, సింహోర్భటుల్ = సింహనాదములు, ప్రోద్దామస్ఫూర్తిని = అధిక పరాక్రమముచే, విద్వేషి = విరోధి.

తా త్ప ర్య ము.

ఏమే! చంద్రముఖి! యిట్లు మాటలాడ నీకు న్యాయమా? వాఁడు నాకుఁ దమ్ముఁడా! తమ్ముఁడై నచో మితిమించిన గర్వముచేఁ జెలరేఁగి సింహనాదములు చేసి పరాక్రమ విశేషముచే విరోధించి నన్ను యుద్ధమునకుఁ బిలుచునా? ఇట్టి వానిని నన్నే మని క్షమింపుమనెదవు? శూరులకుఁ బ్రాణములు తీపని తలఁచితివా!

కం. తరుణీ యపరాజితులకు, దురమున వెనుకంజ యిడని • దుర్ధర్షులకున్
బరిపంథిజన మొనర్చెడు, పరిభవము సహించుకంటె • భవ్యము మృతియౌ. ౩౯-౮

అపరాజితులకు = పరాజయము లేనివారికి, దురమునన్ = యుద్ధమందు, దుర్ధర్షులకున్=తిరస్కరింప సాధ్యపడని వారికి, పరిపంథిజనము = విరోధు లగువారు, పరిభవము = అవమానము, భవ్యము = శ్రేయస్కరము.

తా త్ప ర్య ము.

తరుణీ! పరాజయ మెఱుఁగని వారికి, యుద్ధమందు వెనుకడుగు పెట్టని తిరస్క రింపఁ బడని వారికి విరోధులు చేయు నవమానముకంటెఁ జచ్చుటే మేలు.

కం. తా నట శూరుం డట యిటు, మానక గర్జింప నకికి • మహిళారభటిన్
నే నట హీనుఁడ నట యు,వ్వానిని సైరింప నేమి • వచ్చెన ప్రాతల్. ౩౯-౯

తా త్ప ర్య ము.

ఈ విధముగ మీఁద మీఁద యుద్ధమునకై సింహనాదములు చేసిన వాఁ

డఁట, శూరుఁడఁట, నేఁట, బలహీనుఁడవఁట; అట్టియంకెల విని సైరించు నంతటి తలవ్రాఁత నాకేది వచ్చును !

కం. రాముఁడు నా కపకారము, భామిని ఘటియించు ననుచు భయపడకుము ధ
ర్మామితరతుఁడు కృతజ్ఞుం, డే మని నిష్కారణముగ హింసించు ననున్. ౨౦౦

తాత్పర్యము.

ఇఁక రామచంద్రమూర్తి నన్నుఁ జంపునని కదా భయపడెదవు. నీవు భయపడవలసిన కారణము లేదు. ఆయన నా కపకారము చేయఁడు. ఏలన, ధర్మమునందు విశేషప్రీతి గలవాఁడు. మే లెఱిఁగినవాఁడు. ఇట్టి వాఁడు నిష్కారణముగ నన్నేల చంపును !

చం. మరలుఁడు మానినీచయము మానవతీమణి నీవు, నా పయిన్
దర మగుభక్తిసంపదను దెల్పితి వింతయు నే నెఱుంగుదున్
దురమున కేగి నీ మఱఁది దోర్బలగర్వ మణంచి వచ్చెదం
దరుణిరో ప్రాణముల్ గొనను నమ్ముము నొంచెదఁ గాష్ఠముష్టులన్. ౨౦౧

కాష్ఠముష్టులన్ = కట్టెలచేఁ గొట్టుటచేత, పిడికిలి గ్రుద్దులచేత.

తాత్పర్యము.

నీ వీ స్త్రీలతో నంతఃపురమునకుఁ బొమ్ము. నామీఁద నీకుఁగల భక్త్యతిశయముచే నీవింతదూరము చెప్పితివని నే నెఱుంగుదును. యుద్ధమునకుఁ బోయి కట్టెలచే ముష్టులచేఁ గొట్టి నీమఱఁది భుజబలగర్వ మణఁచి వచ్చెదను గాని వానిని జంపను. నా మాట నమ్ముము.

ఉ. క్షీణపరాక్రముం డతఁడు సేసెడు గర్జ సహింప నేర, నా
ప్రాణముమీఁద నొట్టిడుదు భామిని పొమ్ము జయంబుఁ గోరి నా
జాణ ప్రదక్షిణించియు భృశవ్యథఁ గౌఁగిటఁ గ్రుచ్చి ప్రోదిసీ
పాణిజ మంత్రవంతముగ స్వస్త్యయనంబు ఘటించి స్త్రీలతోన్. ౨౦౨

క్షీణపరాక్రముఁడు = నశించిన పరాక్రమముగలవాఁడు, జాణ = నేర్పరి, తార, భృశవ్యథన్ = అధికవేదనచే, ప్రోదిసీపాణిజ = వజ్రాయుధము చేతఁగల యింద్రునికుమారుని, మంత్రవంతముగ = మంత్రములతోఁ గూడినట్లుగ, ఇది పౌరాణికమంత్రమని తెలియుంగునది, స్వస్త్యయనంబు = స్వస్తి + అయనంబు=మంగళాశాసనము.

తాత్పర్యము.

వానికి బలము లేదు. గొంతు లేదు. అట్టివాఁడు చేయు సింహనాదమును సైరింతునా? నా ప్రాణముమీఁద నొట్టు పెట్టుచున్నాను. నా జయము గోరి మరలి పొమ్ము. అనఁగాఁ దారయు ప్రదక్షిణించి మిగుల వ్యథచేఁ గౌఁగిలించి మంత్రవంతముగ మంగళాశాసనములు పలికి స్త్రీలతో.

తే. అంతిపురమున కరిగె నా•యంబుజాక్షి, యీ రెలుంగున నేడ్చుచుఁ•దార యిట్లు
మరలి గృహమున కేఁగఁగ • హరివిభుండు, నిస్తులాగ్రహమునఁ బరి• నిర్గమించి.

తా త్ప ర్య ము.

అంతఃపురమునకు సన్న గొంతుతో నేడ్చుచుఁ దారపోయెను. ఇట్లు తార మరలి యింటికిఁ బోఁగా వాలి యసమాన కోపముతో నూరు వెడలి.

—• వాలి సుగ్రీవుల ద్వితీయయుద్ధము. •—

సీ. నిబిడరోషంబున • నిట్టూర్పు విడుచుచు, శత్రుదర్శనకాంక్ష • సకలదిశలు
కలయంగఁ బరికించి • కనినాడు దీప్తానిల,ధాము నవష్టబ్ధు • హేమపింగ
ళుని సూర్యపుత్రునిఁ • గని సముత్సాహి యై, చేల చక్క బిగించి•చాలఁ గినుక
ముష్టి పై కెత్తి స•మ్ముఖముగఁ జనఁ దన, కెదు రేగుదెంచెడి• హేమమాలి

ఆ. వాలి నంశుమాలి•వరతనూజుఁడు గాంచి, యెదురనడిచె నదరు • బెదరు లేక
తనకు నభిముఖముగఁ•జనుదెంచు తమ్మునిఁ, గాంచి యీసు పెంచి•కడఁకఁబలికె.

నిబిడరోషంబునన్ = దట్టమైన రోషముచే, దీప్తానిలధామున్=మండుచున్న యగ్ని ప్రకాశమువంటి ప్రకాశముగల వానిని, అవష్టబ్ధున్ = యుద్ధార్థమై కదలక నిలుచున్న వానిని, హేమపింగళుని = బంగారువలెఁ బచ్చనైన కాంతి గలవానిని, హేమమాలి = దీనివలన నీసారి బంగారుమాల ధరించి వచ్చెనని యేర్పడుచున్నది. చేల=వస్త్రము, ఈ పద మిప్పటి వానరులవలె దిగంబరులు కారనియు వస్త్రధారు లనియుఁ జెప్పుచున్నది. ఈసు = కోపము.

తా త్ప ర్య ము

అధికరోషముచే నిట్టూర్పు విడుచుచు విరోధిని జూడఁగోరి నాలుగుప్రక్కలు చూచి యొకచోట మండుచున్న మంటవలెఁ గాంతిగలవానిని యుద్ధార్థమై నేలఁ దన్ని నిలఁబడియున్న వానిని బంగారుఛాయగల పచ్చని మేనివానిని సుగ్రీవునిఁజూచి యుత్సాహము గలవాఁడై కట్టువస్త్రము చక్కఁగ బిగించి మిగులఁ గోపించి ముష్టి పైకెత్తి యెదురుగఁ బోవఁగాఁ దన కెదురుగ వచ్చునట్టివానిని బంగారు మాలిక ధరించిన వానిని వాలిని సూర్యపుత్రుఁడు చూచి యదరుబెదరు లేక యెదురుగఁ బోయెను. ఇట్లు తన కెదురుగ వచ్చు తమ్మునిఁ జూచి కోపించి యిట్లనియె.

మ. ఇదిగో సన్నిహితాంగుళీకలిత మా • నీముష్టినిం జూడరా
భిదురంబో యన నీ పయిం బడుచు ని•ర్భేదించు ని న్నిప్పుడే
చెదరం బోఁకు మన్న నాతేఁ డిదె ము•ష్టిం జూడుమీ నీ తలం
జిదియం గొట్టెద నొక్కపోటుననెయు•క్షీణప్రతాపోన్నతిన్. ౨౦౫

సన్నిహిత = దగ్గఱకుఁ జేర్పఁబడిన- అంగుళీకలిత = వ్రేళ్ళతోఁగూడిన- భిదురంబో = వజ్రమో- చిదియన్ = చిదికిపోవునట్లు- అక్షీణ ప్రతాపోన్నతిన్ = క్షీణింపని ప్రతాపాతిశయముచే.

తాత్పర్యము.

క్రేళ్ళు కదియుఁ జేర్చిపట్టిన యీ ముష్టినిఁ జూడుము. వజ్రమో యనునట్లు నీపయింబడుచు నిన్ను ఛేదించును. పరువెత్తిపోకుము. అని వాలి చెప్పఁగా సుగ్రీవుఁడు నాముష్టి నిదె చూడుము. ప్రతాపాతిశయముచే నీతల నొక్కపోటునఁ జింతకాయను జిదుగఁగొట్టినట్లు కొట్టెదను.

చం. అనవుడుఁ గ్రుద్ధుఁడై కదిసి • యుట్టె ప్రగాఢపుముష్టిఁ గొట్టినన్
దనువునఁ గొండవంకవలెఁ • దద్దయు నెత్తురు గాఱ సూర్యజుం
డును నొకసాలముం గొని క•డు న్వడి ద్రిప్పిరఁ ద్రిప్పి మోఁదె నా
ఘనబలశాలి వాలి తను•కంపము పెంపున విహ్వలింపఁగన్. ౨౦౭

తనుకంపము = దేహము వణఁకు, విహ్వలింపఁగన్ = విలవిలలాడఁగా.

తాత్పర్యము.

అని చెప్పఁగా వాలి కోపించి దగ్గఱకుఁబోయి గట్టి పిడికిలిచేఁ గొట్టెను. ఆ దెబ్బచే దేహమునఁ గొండవంకవలె నెత్తురు గాఱఁగా సుగ్రీవుఁ డొక చెట్టు పీకి గిర గిర ద్రిప్పి వాలిని మొత్తెను. దానికి మిగుల బలశాలి యయ్యు వాలి గడ గడ వడఁకి విహ్వలించెను.

కం. గురుభారసమాక్రాంతము, తరణి మహావాతనిహతిఁ • దరలెడిమాడ్కిన్
హరిసుతగురుసాలహతిన్, హరిహయనందనుఁడు వణఁకె•నతివికలుండై. ౨౦౮

గురు భారసమాక్రాంతము = విశేషముగ బరువుతోఁ గూడినది. తరణి = ఓడ, మహానిహతిన్ = పెద్దవాయువు దెబ్బచేత, తగలెడి మాడ్కిన్ = చలించు విధముగ, హరిసుత = సుగ్రీవునియొక్క, గురు = గొప్పదియగు సాల = చెట్టుయొక్క, హతిన్ = దెబ్బచేత, హరిహయనందనుఁడు=ఇంద్రునికొడుకు, వాలి, అతి వికలుండై = మిక్కిలి కలఁత చెందినవాఁడై.

తాత్పర్యము.

మిగుల బరువుచే నిండిన యోడ పెద్ద తుపాను గాలికి నూఁగినట్లు సుగ్రీవుని చెట్టు దెబ్బచేత వాలి కలవరపాటు చెందినవాఁడై వణఁకెను.

చం. అనిలసుపర్ణవేగులు మ•హాబలశాలులు వాలిసూర్యజుల్
ఘనతరవర్ధమానదృఢ•కాయు లజయ్యు లమిత్రమర్దనుల్
గొనకొని భీతినొక వెఱ•గూడక యోటమి లేక యంబరం
బున రవిచంద్రబింబముల•పోల్పున నొప్పిరి యుద్ధధారిణిన్. ౨౦౯

అనిల సుపర్ణ వేగులు=గాలివంటి, గరుడునివంటి వేగము గలవారు, వర్ధమాన= వృద్ధిచెందుచున్న- అజయ్యులు = జయింపరానివారు, అమిత్రమర్దనుల్ =శత్రువులను గొట్టువారు- భీతినొక=బలహీనత చెందక- వెఱ=భయము- ఓటమి = ఓడిపోవుట

తా త్ప ర్య ము.

వాయువేగము గరుడవేగమువంటి వేగము గలవారును మహాబలవంతులును మిగుల వృద్ధిచెందు దృఢమైన దేహముగలవారును జయింపరానివారును శత్రుసంహారకులు నగు వాలి సుగ్రీవులు బలహీనులుగాక భయపడక వెనుదీయక యాకాశమున సూర్యచంద్రులవలె భూమిపై యుద్ధరంగమున నొప్పిరి.

క. గురుబలవీర్యయుతుం డగు, హరిహయసుతుశౌర్య మంత • కంతకు హెచ్చెన్
హరితనయుశౌర్యసారము, దరతరము పటుత్వ మెడలి • తఱుఁగం జొచ్చెన్. ౮౦

తరతరము = క్రమక్రమముగ.

తా త్ప ర్య ము.

గొప్ప బలము వీర్యము గల వాలి శౌర్యము క్రమక్రమముగ హెచ్చెను. సుగ్రీవుని శౌర్యము క్రమక్రమముగఁ దగ్గెను.

తే. పాకశాసనసుతు చేత • భగ్నదర్పుఁ, డయ్యుఁ బరిభుతవిక్రముఁ • డయ్యు రోష
మునను జెలరేఁగి లాఘవం • బునను భాస్క, రాత్మజుఁడు పోరుచుండె స • నంతశక్తి.

పాకశాసన సుతు చేతన్=ఇంద్రుని కుమారుఁడగు వాలిచేత- భగ్నదర్పుఁడు= చెదరిన బలము గలవాఁడు, పరిభుత విక్రముఁడు = ఎగురఁ గొట్టఁబడిన విక్రమము గలవాఁడు, లాఘవంబునన్ = అలసత లేక, మందుఁడు గాక.

తా త్ప ర్య ము.

వాలిచేత దర్పము విక్రమము చెడినను రోషవశమున విజృంభించి మిగుల శక్తితో సుగ్రీవుఁడు యుద్ధము చేయుచుండెను.

కం. సామర్షణవేగిత ముష్టాముష్టిఁ గరాకరిన్ ప • పార తరువులన్
హేమాహేమీ లొప్పిరి, కామముగఁ బదాపదిన్ న • ఖానఖఁ దిరు లై. ౮౧

సామర్షణవేగితన్ = కోపముతోఁగూడిన వేగముతో, ముష్టాముష్టిన్ = ఒకరు ముష్టితో గ్రుద్దిన మఱియొకరు ముష్టితో గ్రుద్దుట- కరాకరి=చేతులు చేతులు కలసి పట్లుగ, పదాపదిన్ = ఒకరు కాలితోఁ గొట్టిన నొకరు కాలితోఁ గొట్టుట, నఖానఖిన్ = ఒకరు గోళ్ళతో గీఱిన మఱియొకరు గోళ్ళతో గీఱుట, హేమాహేమీలు "ఓహో! భేదము లేదు నింకుపథలో నొక్కింత మాత్రంబు హేమాహేమీలు ఘటాఘటీ లతిరథుల్ మాంధాతృ లీ సామ శేలా హీనాధికభావముల్" వరాహ. ౧౦-౮.

ముష్టా ముష్టిః=ముష్టిభిః+ముష్టిభిః ప్రహృత్యేదం యుద్ధం ప్రవృత్తమ్మని విగ్రహము - కర్మవ్యతీహారగ లక్షణ బహువ్రీహిసమాసము, 'తత్ర తే నేద మితి సరూపే' ౨-౨-౨౭ 'అన్యేషామపి దృశ్యతే' ౬-3-౧౩౭ ఈ పాణిని సూత్రములచే ముష్టీముష్టి యని పూర్వపదాంతమునకు దీర్ఘమేకాని అత్వమురాదు. ఇది యపాణినీయమైనను నీ శబ్దము విషయమై మా యాచార్యుల వారితో సంప్రతించియున్నాను.

వారు నాకు శాకల్యవ్యాకరణము చూపియున్నారు. అందు ముష్టాముష్టి యను రూపము ప్రత్యేకసూత్రముచే గ్రహింపఁబడినది. అంతియగాక భారతంబున నన్నయ్య భట్టారకుఁడు-

కం. భీమాసురవీరుల ము, ష్టాముష్టిరణోద్ధతచ్చాటాశబ్దం బు
ద్దామంబై తద్వపిన మృహామృగపక్షులకు వలిభయావహ మయ్యెన్.
అరణ్య- ౩-౩౯౫

ప్రయోగించెను- ఈ రామాయణమున నుభయరూపములు ప్రయోగింపఁబడినవి.

తా త్ప ర్య ము.

కోపముతోఁగూడిన వేగముచే నొకరినొకరు ముష్టులతోను చేతులతోను చెట్లతోను కాళ్ళతోను గోళ్ళతోను ధీరులై యా యధికులు తమ యిష్టము వచ్చినట్లు యుద్ధము చేసిరి.

ఉ. ఒండొరులన్ వెసం గదిసి • యుగ్రగతిం దాఁతురు వృక్షకోటిచే
నొండొరులం బడం దిగిచి • యుర్విని నొంతురు గాఢముష్టిచే
నొండొరులన్ ముఖాముఖ స•ముద్ధతిం దాఁకుదు రిద్ధవీర్యులై
భండన మిట్లు వారలకు • వర్తిలె వాసవవృత్రయుద్ధ మై. ౪౧౨

తాఁతురు = తాఁచుదురు-కొట్టుదురు-ముఖాముఖ=ముఖమునకు ముఖమునకు నెదురై-భండనము = యుద్ధము.

తా త్ప ర్య ము.

ఒకరి నొకరు సమీపించి చెట్లచేఁ గొట్టుదురు. ఒకరి నొకరు నేలఁబడ పీడిచి పిడిగిలిగ్రుద్దులచే నొప్పింతురు. ఒకరి కొక రెదురుకలై వీర్యముచేఁ దాఁకుదురు. వారి కిరువురకు నీ ప్రకారము వాసవ వృత్రయుద్ధమువలె యుద్ధము జరిగెను.

క. బల మఱి క్రమక్రమంబుగ, బలరిపుసుతుచేత ఘాత•పడి సుగ్రీవుం
డలసి పరికించు మఱిమఱి, నలుదిక్కులు నేలఁ జూచు•నలిగుబి యగుచున్. ౪౧౩

అఱి=క్షీణించి- నలిగుబి = మిక్కిలి నలిగినవాఁడు.

తా త్ప ర్య ము.

సుగ్రీవుఁడు క్రమక్రమముగ బలము క్షయించినవాఁడై వాలిచే దెబ్బ దిని యలసి నాలుగుదిక్కులు చూచుచు నలఁగినవాఁడై.

-• శ్రీరాముఁడు వాలిని నేలఁ గూల్చుట. •-

ఉ. భూరితరార్తిఁ జిక్కు రవి•పుత్రుని దుస్థితిఁ జూచి యుగ్రతే
జోరమణీయమూర్తి యరి•సూదనదక్షుఁడు రామచంద్రుఁడున్
ఘోరశరంబు వాలివధ•కుం దగుదానిని దీసి మార్పటం
కారము మీఱ వింటను న•ఖండజవంబునఁ గూర్చె దక్షుఁడై. ౪౧౪

అఖండజవంబునన్ = మిగుల వేగమున మార్చ్వె = అల్లెత్రాడు.

తాత్పర్యము.

మిక్కిలి బాధపడుచున్న తనమిత్రుఁడు స్వప్రమాణముగఁ దా నభయహస్త మిచ్చినవాఁడు తన్నే నమ్మినవాఁడు, శరణాగతుఁడు, తా నభయహస్త మిచ్చినవాఁడు, సుగ్రీవుఁడు తన కన్నుల యెదుటనే శత్రువుచేఁబడెడు ప్రాణాంతకబాధ సమక్షమునఁ జూచి భయంకరమైన తేజముచే నందమైన యాకారముగల రామచంద్రమూర్తి శత్రు సంహారణ దక్షుఁడగు వాలిని జంపఁగల భయంకరమైన బాణమును దీసి యల్లె త్రాటికి మిగుల వేగముగఁ గూర్చెను.

తన యాశ్రితుఁ డింత బాధపడి ప్రాణాపాయదశకు వచ్చిన పిమ్మట బాణము వేయఁబూనకున్న ముందుగానే వేసియుండిన నిన్ని దెబ్బలు తన మిత్రునకుఁ దప్పి యుండునుగదా. శ్రీరామచంద్రమూర్తి సుగ్రీవునకు దెబ్బలు గొట్టింపవలయునని కోరినవాఁడు కాఁడు. సుగ్రీవుఁడు తన్నుఁదాను రక్షించుకొనఁ గలిగియుండెనేని రామ చంద్రమూర్తి జోక్యము గలిగించుకొనరాదు. అతని కది యవమానకరము అది యునుగాక స్వప్రయత్నమునందు భారముపైచి యుండు వఱకు భగవత్సాహా య్యము రాదు. స్వప్రయత్న మింక వ్యర్థమనితోఁచి మనస్సున భగవంతుఁడే రక్షకుఁ డని తోఁచెనా యప్పుడు తోడుపడును- ద్రౌపదీకరిరాజాదులు సాక్షులు. ఇఁక నేను యుద్ధము చేసి జయింపలేనని యెప్పుడు తోఁచి తనవంక సుగ్రీవుఁడు రక్షణార్థమై చూచెనో యప్పుడు రామచంద్రమూర్తి రక్షింపఁబూనెను.

అఖండ జవ మనునది యాశ్రిత రక్షణ మందలి త్వరను సూచితము.

క. ఆ జ్యాతలఘోషణమున, ద్యోజ్యాస్థలిఁ దిరుగు వనఖగోత్కరమృగముల్
ప్రాజ్యభయాధీనములై, త్యాజ్యముగ నిజాయనాళి యనవిం గూలెన్. ౮౧౫

జ్యాతల ఘోషణమునన్ = వింటినారి చప్పుడుచే- ద్యో+జ్యా+స్థలిన్ = ఆకాశమునందు భూమియందు- వన ఖగోత్కరమృగముల్ = అడవియందలి పక్షి సమూహములు- మృగములు- ఆకాశమందుఁ దిరుగు పక్షులు, భూమిమీఁదఁ దిరుగు మృగము లని యర్థము- ప్రాజ్య = విశేషమైన- భయాధీనములై = భయమునకు వశపడినవై- త్యాజ్యముగన్ = వదలినవి కాఁగా- నిజాయనాళి = తమ స్థానములు.

తాత్పర్యము

ఆ యల్లెత్రాటి టంకారమునకు నాకాశమునఁ దిరుగు పక్షులు- నేలఁ దిరుగు మృగములు మిగుల భయపడి తమ స్థానములందు నిలువలేక నేలఁబడెను.

క. దంభోళిభయదరవసం,రంభంబునఁ బిఱుగు నా నిర స్తశరం బా
జంభారితనూభవభుజ,జృంభణ మడఁగంగ వక్షసీమన్ నాటెన్. ౮౧౬

దంభోళి = వజ్రము (పిడుగు) యొక్క- భయద = భీతి కలిగించు, రవసంరం భమునన్=ధ్వనివేగముచేత- నిర స్తశరంబు=అల్లెత్రాటినుండి చిమ్మఁబడిన బాణము,

జంభారితనూభవ=ఇంద్రపుత్రుఁ డగు వాలియొక్క- భుజజృంభణము = భుజబలము-యొక్క- అభివృద్ధి- వక్షస్సీమన్ = ఱొమ్మున.

తాత్పర్యము.

వజ్రాయుధముయొక్క- భయంకరమైన వేగాతిశయముచేఁ బిడుగువలె రామచంద్రమూర్తి వింట నుండి వెలువడిన బాణము వాలిఱొమ్మున నాటెను.

వాలిఱొమ్మున నాటె ననుటచే వెనుకనుండిగాని ప్రక్కలం దుండి గాని వేయ లేదనియు నెదురు ముఖముగా నుండియే బాణము వేసె ననియు నంతవఱకుఁ జాటుగ నుండినను బాణము వేయునపుడు బయలనే యుండెననియు నెఱుఁగవగు. రామచంద్ర మూర్తిక వాలికి నడుమ వృక్షములు లేకుండిననే బాణము సూటిగఁ బోయి తాఁకును గాని చెట్లడ్డముండినఁబోఁ జాలదుగదా.

క. ఆ శర మిటు నిజవక్షో, దేశంబున నాట రాక • తిథి నిషమందున్
నాశితశక్రధ్వజ మనఁ,గా శతమఖసుతుఁడు గూలె • గతసత్త్వుం డై. ౪౧౭

వక్షోదేశమునన్ = ఱొమ్మున, రాక తిథి = నిండు పున్నమనాఁటియందు, ఇషమందున్ = ఆశ్వయుజమాసమున, నాశిత శక్రధ్వజమనన్ = పడవేయఁబడిన యింద్ర ధ్వజమువలె, శతమఖ సుతుఁడు=ఇంద్రుని కొడుకు వాలి, గతసత్త్వుండై = బలము పోయినవాఁడై.

తాత్పర్యము.

ఆ బాణము తన ఱొమ్మున నాటఁగా నాశ్వయుజ మాసమందుఁ బున్నమ నాఁడు పడవేయఁబడు నింద్ర ధ్వజమువలె బలము చెడినవాఁడై వాలి నేలఁబడెను.

రాక తిథి : ఇది సిద్ధసాంస్కృతిక సమాసముగాదు. సాధ్యసమాసము కావున హ్రస్వము.

ఇంద్రోత్సవము- ఉపరిచరవసువు "అర్వేణి యష్టికి మహావిభవంబు మెఱయ నేఁటేట నింద్రోత్సవం బను నుత్సవంబు సేయుచు నీశ్వరునకు నింద్రాది దేవతలకు నతి ప్రీతి చేసె నది మొదలుగా రాజులెల్లఁ బ్రతిసంవత్సరంబు నింద్రోత్సవంబు చేయుచుం డుదురు."

క. ఘనముగ నయ్యింద్రోత్సవ, మొనరించు మహీపతులకు నొగి నాయుర్వ
ర్ధనము నగుఁ బెరుఁగు సంతతి, యనవరతము ధరణి ప్రజకు నభివృద్ధియగున్.

భార-ఆది- ౩, ౨౩, ౨౩-౨౪.

ఈ యుత్సవమునే కృష్ణమూర్తి బృందావనమునఁ బడుపాటు గావించెను.

౧౮-వ సర్గము.

ఉ. ఘోరకుఠారధార ధరఁ • గూలినవృక్షమువట్లు వాలి త
త్క్రూరశరాహతిన్ వసుధఁ • గూలుటయున్ వడిఁ జాఁపకట్టుగా,

ధారిణి తేజఁ బాసెఁ గుము•దప్రియహీన నభంబునాఁడ్కి; నా
వీరుఁడు నేల వ్రాలియును • వీడఁడు తేజము విక్రమాసువుల్. ౨౬౮

ఘోరం = భయంకరమైన- కుఠారధారన్ = గొడ్డలివాదరచేత- చాఁప కట్టుగన్ = చాఁపపఱచినట్లుగ- నేలతో సమముగా- కుముదప్రియహీన=చంద్రుఁడు లేని- నభంబు = ఆకాశము- విక్రమాసువుల్ = పరాక్రమము- ప్రాణము.

తాత్పర్యము.

భయంకరమైన గొడ్డలి మొనచే నఱికినఁ బడు చెట్టువలె నా క్రూర బాణము దెబ్బకు నేలతో సమముగాఁ జాఁప పఱచినట్టు పడఁగాఁ జంద్రుఁడు లేని యాకాశము వలె భూమి తేజముఁ బాసెను. ఆ వీరుఁడు నేలఁబడియును తేజముఁగాని పరాక్రమము గాని ప్రాణములుగాని వదలినవాఁడుగాఁడు.

కం. వాసవదత్తం బగు త,ద్భాసురమణిఖచితకనక•దామవరము తే
జోఽసుపరాక్రమలక్ష్ములు, వాసవి నెమ్మేన నిలిపి • భాసిలఁ జేసెన్. ౨౬౯

వాసవదత్తంబు – ఇంద్రునిచే నీయఁబడినది. భాసుర = ప్రకాశించు, మణిఖచిత = రత్నములు చెక్కఁబడిన, కనకదామవరము = శ్రేష్ఠమైన బంగారు దండ- తేజోఽసుపరాక్రమలక్ష్ములు = తేజస్సు, ప్రాణములు- పరాక్రమ లక్ష్మి- వాసవి = వాలియొక్క, నెమ్మేనన్ = దేహమునందు, భాసిలన్ = ప్రకాశించునట్లు.

తాత్పర్యము

ఇంద్రుఁ డిచ్చిన మణులు చెక్కిన బంగారు సరము వాలి తేజస్సు, ప్రాణములు, పరాక్రమము- కాంతిని పోకుండఁ గాపాడెను.

తే. మేలికాంచనమాలిక • మేన వెలుఁగ, వాలి విక్రమశాలి యా•వేళ వెలిఁగె
సంజకెంజాయ రంజిలు•జలధరంబు,తోడ సాటన నొప్పు యే•జాడఁ జూడ. ౨౭౦

తాత్పర్యము.

శ్రేష్ఠమైన బంగారుమాలిక దేహమున వెలుఁగుచుండఁగాఁ బరాక్రమవంతుఁడగు వాలి సాయంకాలమునందలి యెఱ్ఱని కాంతులతోఁ బ్రకాశించు మేఘమువలెఁ దోఁచెను.

కం. భర్మాంచిత మాలికతో, మర్మోద్ఘాటంబు సేయు • మహిత శరముతో
నిర్మలమగు దేహముతో, స్వర్మహిపసుతుండు మూఁడు•వన్నెల నొప్పెన్. ౨౭౧

భర్మాంచిత మాలికతోఁ = బంగారుతోఁ జేయఁబడి ప్రకాశించు దండతో, మర్మోద్ఘాటంబు = ప్రాణములఁ బెకలించు, స్వర్మహిప సుతుండు=ఇంద్రుని కొడుకు, వాలి.

తాత్పర్యము.

బంగారు సరముతోను ప్రాణములు లేవఁదీయుచున్న గొప్ప బాణముతోను నిర్మలమగు దేహముతోను వాలి మూఁడురంగులఁబ్రకాశించెను.

తే. వీరునకు వాలి కహిత సం•హారునకును, స్వర్గమార్గ ప్రభావన • శాలియైన
రామ కార్ముక ముక్త నా•రాచవరము, పరమగతి కారణం బయ్యెఁ • బ్రధనమునను.

అహిత సంహారునకును = శత్రువుల సంహరించువానికి, స్వర్గమార్గ ప్రభావనశాలి = దేవలోక మార్గము గలిగించునది. రామ కార్ముక ముక్త = రాముని వింటిచే విడువఁబడిన, నారాచవరము = శ్రేష్ఠమైన బాణము, ప్రధనమునను = యుద్ధమందు- పరమగతి కారణంబు = ఉత్తమగతి పొందుటకు హేతువు - వాలి ముక్తుఁడయ్యెనని సారాంశము.

దీనివలన వాలి చేసిన దోషమునకుఁ బ్రాయశ్చిత్తముగా శాస్త్రప్రకారము దండించినను దయచే ముక్తునిఁ జేసి యనుగ్రహించె నని యేర్పడుచున్నది.

తాత్పర్యము.

శత్రువుల సంహరించు శక్తిగల వాలికి స్వర్గమునకుఁ బంపఁగా శక్తిగల రామ బాణ ముత్తమగతిని (ముక్తిని) గలిగించెను.

సీ. విగతార్చి యైనట్టి•వీతిహోత్రుఁడువోలెఁ, గల్పాంతపతితభా•స్కరుఁడువోలె
సుకృతంబు సమసిన • సురలోకమునుండి, యవనిపైఁ బడిన య•యాతివోలె
నా మహేంద్రునిమాడ్కి • నతిదురాధర్షుని, శక్రునిఁబోలె న•సహ్యబలుని
హరివిపులోరస్కు • హరివిశాలాక్షుని, దీప్తవదను మహా•దీర్ఘబాహుఁ

ఆ. దన్నుఁ గూల్చినట్టి•దర్పితు మెచ్చుచు, నతనిఁ జూడఁ గోరి • యల్ల నల్ల
దెసలు చూచు వాలి • దృఢపరాక్రమకీలి, డాసె రామవిభుఁడు • తమ్ముతోడ.

విగతార్చి = జ్వాలలు లేని, వీతిహోత్రుఁడు = అగ్ని, కల్పాంత = ప్రలయాంతమందు, పతిత = పడిన, భాస్కరుఁడు = సూర్యుఁడు, దురాధర్షునిన్=ధిక్కరింపరానివానిని, హరి విపులోరస్కునిన్=సింహము ఱొమ్మువలె విశాలమైనఱొమ్ము గలవానిని, హరి = పచ్చని, విశాలాక్షుని = వెడలుపు కన్నులు గలవానిని, కీలి = అగ్నిహోత్రుఁడు.

తాత్పర్యము.

జ్వాల లుడిగిన యగ్నివలె- ప్రలయకాలమున నేలఁబడిన సూర్యునివలెఁ- బుణ్యము క్షయముకాఁగా భూమిమీఁదఁబడిన యయాతివలె- నింద్రునివలె నలక్ష్యము సేయరాని వానిని-సింహము ఱొమ్మువంటి ఱొమ్ముగలవానిని- మండుచున్న మొగము గలవానిని- మిగుల దీర్ఘములైన బాహువులు గలవానిని- దన్ను నేలఁ బడఁగొట్టిన బలశాలిని మెచ్చుకొనుచు వాఁడెట్టివాఁడో చూడఁగోరి మెల్ల మెల్లగా దిక్కులు చూచుచు నుండు పరాక్రమమున నగ్నివంటి వాలిని రామచంద్రమూర్తి లక్ష్మణుతోడ సమీపించెను.

—• వాలి శ్రీరాముని దూషించుట. •—

కం. ఇటు తను డాసిన రామునిఁ, బటుతర విక్రము సుమిత్రతనూజు గని ప్ర
స్ఫుటధర్మయుతము మృదువును, గటువును నగు రీతిఁ గీశకాంతుఁడు పలికెన్.
డాసిన = సమీపించిన.

తా త్ప ర్య ము.

ఇట్లు తనయొద్దకు వచ్చిన రామచంద్రుని మిగులఁ బరాక్రమవంతుడైన లక్ష్మ
ణుని జూచి వాలి ధర్మముతోఁ గూడినదియు, వినయముతోఁ గూడినదియు, గఠినము
నగు మాటల నిట్లనెను.

శా. రామా నీవు నరేంద్రపుత్రుఁడవు, శాస్త్రజ్ఞాన సంవేదివిన్,
స్థేమ శ్రీనిధివిం, గులీనుఁడవు, సత్తేజుండవుం, గీర్తికిన్
ధామీభూతుఁడ, విట్టివాఁడ వయి యుద్ధక్షోణి లో నేను మా
రోన్ముఖ్యై యుండ నురంబుఁడాఁప గుణ మేమౌ డాని భాషింపుమా. ౧౪

నరేంద్ర పుత్రుఁడవు = రాజకుమారుఁడవు- సామాన్య క్షత్రియుఁడుకూడ
నీవు చేసినట్టి పని చేయఁ డని భావము- అందు- శాస్త్రజ్ఞాన సంవేదివిన్ = ఉత్త
జాతిమాత్ర క్షత్రియుఁడవు గావు, ఉత్తమ జ్ఞానము గలిగి సర్వము తెలిసినవాఁడవు-
ఇక్కడ సముచ్చయము విశేషార్థ ద్యోతకము. ఉత్తమసమ్యగ్జ్ఞానము కలవాఁడవు
మాత్రము కావు. స్థేమ శ్రీనిధివిన్ = స్థిరమైన కాంతికి నిధివి- కులీనుఁడవు=ఉత్తమ
సూర్యవంశమునఁ బుట్టిన వాఁడవు- సత్తేజుఁడవున్ = వంశమువలన వచ్చినదే కాక
మంచి స్థిరమైన తేజస్సుగలవాఁడవు. కీర్తికి- ధామీభూతుఁడవు=స్థానమైనవాఁడవు-
మారోన్ముఖ్యై=మనస్సు దృష్టి మఱియొకనిమీఁదనుంచినవాఁడనై - ఉరంబుఁడాఁపన్ =
తొమ్మనమీఁదఁ గొట్టఁగా.

తా త్ప ర్య ము.

రామా! నీవు రాజ కుమారుఁడవు- శాస్త్రజ్ఞానము చక్కఁగాఁ గలవాఁడవు-
స్థిరమైన శోభ గలవాఁడవు- గొప్పవంశమునఁ బుట్టినవాఁడవు- మంచి తేజస్సు గలవాఁ
డవు-కీర్తికి నెలవు-ఇట్టివాఁడవై యుండియుయుద్ధభూమిలోఁ బ్రక్కఁదిరిగి నామనస్సు
దృష్టి వానిపై నుంచి యుండఁగా నా తొమ్ముమీఁదఁ గొట్టుటయం దేమి గొప్ప
కలదో చెప్పుము.

క. రాముఁడు కరుణజ్ఞానోద్దాముఁడు జనహితరతుండు • తతకారుణ్యశ్రీ
ధాముడు సమయజ్ఞుఁడు నని, నీమహితయశంబు భూతనికరము పొగడున్ ౧౫

కరుణజ్ఞానోద్దాముఁడు = కారుణ్యజ్ఞానముచే గొప్పవాఁడు- విచారపూర్వక
ముగా నాశ్రితుల రక్ష్యలని తెలిసికొనువాఁడు — జనహితరతుఁడు=జనులకు మేలు
చేయుటయందుఁ బ్రీతిగలవాఁడు- తతకారుణ్య శ్రీధాముఁడు = విస్తారమైన దయా

లక్ష్మికి స్థానమైనవాఁడు- సమయజ్ఞుఁడు = ఏ సమయమున నే పనిచేయవచ్చును ఎప్పుడేది చేయరాదను నుచితానుచిత జ్ఞానము గలవాఁడు- నికరము = సమూహము.

తా త్ప ర్య ము.

రామచంద్రా! రాముఁడు కరుణాజ్ఞానముగలవాఁడు, జనుల మేలుకోరువాఁడు, దయాలక్ష్మికి స్థానమైనవాఁడు- ఉచితానుచిత జ్ఞానము గలవాఁడని లోకులు నిన్నుఁ బొగడుచున్నారు.

చం. దమము శమంబు నోరిమియు • ధర్మము ధైర్యము సత్యముం బరా
క్రమమును వెండి దండ మప•రాధులయందున యివ్వి రాఘవా
సముచితసద్గుణంబులు ర•సాపతులం దని నేను నమ్మి జ
న్యమునకుఁ దార వ ల్దనుచు • నాడఁగ వచ్చితి నిందుఁ జచ్చితిన్.	౪౨౭

దమము = బహిరింద్రియ నిగ్రహము- శమము = అంతరింద్రియనిగ్రహము ఓరిమి = ఓర్పు- అపరాధులయందున=అపరాధులయందే- రసాపతులు=భూపతులు, రాజులు- జన్యము=యుద్ధము.

తా త్ప ర్య ము.

తార నన్ను యుద్ధమునకుఁ బోవలదు- సుగ్రీవునకు సహాయుఁడై రాముఁడు వచ్చియున్నాఁడు. ఆయన నిన్నుఁ జంపును- అని చెప్పినను- వినక బాహ్యేంద్రియ నిగ్రహము- అంతరింద్రియనిగ్రహము- ఓర్పు, ధర్మము- ధైర్యము సత్యము పరాక్రమము- అపరాధులను మాత్రమే దండించుట యివి రాజుల కుచితమైన సద్గుణంబులు, ఇవి నీయందు మాత్రము లేకుండునా, నన్నేల నిరపరాధిని రాముఁడు చంపునని వచ్చితిని- నీచేఁ జచ్చితిని.

ఇప్పుడు నేను చెప్పిన రాజగుణములలో నొకటియైన నీయందు లేదు. నీవేమిటి రాజవు- సుగ్రీవుఁడు చెప్పినాఁడని తొందరపడి కోపించి గుణదోషములు విచారింప వలయు నను నోరుపులేక యితరులతోఁ బోరాడు వానిని నే నెట్లు చంపుదునా యను ధర్మచింత లేక యెదురఁబోయి యుద్ధముచేయు ధైర్యము లేక సత్యాసత్యము లెఱుఁగక పిఱికివానివలె దూరమున మాటుగ నుండి నీ కే యపకారము చేయని నన్ను దండించితివిగదా! నీవు మా పగాఁడవు అని తార తెలిసికొనెను గాని నేను దెలిసికొన లేకపోయితిని.

సామదానోపాయముల రామచంద్రమూర్తి యవలంబింప లేదని వాలి దూషించెను. విరోధిరాజులతోఁ దనకంటె బలవంతులతో సామదానోపాయములు గాని వధ్యుఁ డగుదోషిని దండించునపుడు వానితో సామదానోపాయము లేమున్నవి? అది యునుగాక వాలి సంధికి యోగ్యుఁడు కాఁడు.

అసంత్యాగాత్పాపకృతామపాపాన్ తుల్యోదండః స్పృశతే మిశ్రభావాత్
శుష్కేణార్ద్రం దహ్యతే మిశ్రభావాత్ తస్మాత్పాపైః సహ సంధిం నకుర్యాత్.
భార-౫, ౩౪-౭౦.

పాపముచేసినవారితో సహవాసముచేసినవాఁడును వానివలె దండింపఁబడదగినవాఁడే యగును. ఎండు కట్టెలతోఁ గూడిన పచ్చికట్టెను గూడ నగ్నికాల్చును గదా-కావునఁ బాపులతో సంధిచేయరాదు.

ఉ. రాముఁడు సత్కులుండు గుణ•రమ్యుఁడు నే నొరుతోడఁ బోరుచో
నేమని వచ్చు నాపయికి • నే మని న న్వధియించు నంచు నే
నీమెయి నెంచి నీకెుుగ మ•దెట్టిదొ నేఁ గనియుండమిం జుమీ
యీ మెయిఁబోర డాసితిని • నిన్నుడఁ బ్రాణము ధారవోసితిన్. ౪౨౮

తాత్పర్యము.

రాముఁడు గొప్పవంశమునఁ బుట్టినవాఁడు గావున గొప్పగుణములు కలవాఁడై యుండును. కల్యాణ గుణములచే మనోహరుండు కావున హేయ కార్యమేల చేయును? నే నితరునితో యుద్ధము చేయుచుండఁగా నామీఁదికి నేమని వచ్చును? నన్నేల వధియించును, ఇట్టి యకార్యము గూడఁజేయునా? యని నీమంచితనమ్మునుఁ జూచియుండని కారణమున మోసపోయి యీ విధముగ యుద్ధమునకు వచ్చితిని, ప్రాణములు పోఁగొట్టుకొంటిని.

ఉ. పచ్చిక కప్పి యున్న పెను•బావిని బోలెడువాని, బూదిలోఁ
జిచ్చును బోలువాని, నృప • శేఖరధర్మసువేషధారి వౌ
నచ్చపుఁబాపచారునిఁ, గ•టా నిను మాయలమారి వంచు నే
నిచ్చ దలంప నైతి మతి•హీనతచే నిటు లైతి రాఘవా. ౪౨౯

తాత్పర్యము.

పచ్చిక కప్పిన బావిని, బూది కప్పిన చిచ్చును బోలి రాజవేషము ధరించిన పాపపు నడవడిగలవానిని, మాయలమారి నిన్ను వాస్తవము దెలిసికొనలేక బుద్ధిహీనతచే నిటులైతిని.

ఉ. నీకెుుగ మే నెఱుంగ, నిను నీ • కపకారము పట్నమందు నేన్
సీమను నేని యెప్పుడును • జేసినవాఁడను గాను, గానలోఁ
గామము దీర నెయ్యవిరొ • కాయలుఁ గూరలు మెక్కుచుండు శా
ఖామృగ మేను, న న్ననుమఁ • గారణ మే మొరుతోడఁ బోరఁగన్. ౪౩౦

పట్నమందు = నగరమందు- పట్టనశబ్దభవము పట్నము- "సీరంగపట్నంబు జారిసమరె"- వరాహ ౧-౩౦ సీమ = పొలిమేర- శాఖామృగము = క్రోఁతిని.

తాత్పర్యము

నేనెన్నఁడు నీముఖముఁ జూచిన వాఁడను గాను, నగరమందుఁగాని పొలిమేరల విషయమందుఁగాని నీకపకారము నేను జేయలేదు. కావున నీకుఁగలహకారణము లేదు. అడవులలోనుండి మాయిష్టప్రకార మేవో యావేళకు దొరకినవి కాయలుఁ గూరలు తినుచునుండు క్రోఁతులము, కావున నీ కూటికి నడ్డము వచ్చినవాఁడను గాను. ఇట్టి నన్ను నితరునితో యుద్ధము చేయు సమయంబునఁ జంపఁ గారణమేమి!

ఉ. రాజ సదన్వయంబున ధ•రన్ జనియించి యధీతవేదుఁడై
తేజున మీఱి సందియము • దీరఁగ నెల్ల నెఱింగి యెవ్వఁడీ
యోజను ధర్మవేషమును • నొప్పఁగఁ దాల్చి యధర్మవృత్తుఁడై
భూజనతాఽహితంబుగను • బూనునొ క్రూరపుఁజర్య సల్పఁగన్. ౪౩౧

సదన్వయంబునన్ = మంచివంశమునందు- అధీతవేదుఁడై = వేదాధ్యయనము చేసినవాఁడై- ఓజను = విధము- అధర్మవృత్తుఁడై = అధర్మపు నడవడికలవాఁడై- భూజనతా = భూమిజన సమూహమునకు- అహితంబుగన్ = కీడుగ.

తాత్పర్యము.

రాజుల గొప్పవంశమునఁ బుట్టి వేదముల నధ్యయనము చేసి తేజస్సున నతిశయించి నిస్సందేహమైన జ్ఞానముగలవాఁడై యెవ్వఁడీవిధముగ ధర్మాత్ములు ధరింపవలసిన వేషమును ధరించి వ్యవహారమందు లోకులకుఁ గీడగు క్రూరకార్యమును జేయఁదలపెట్టును?

తే. రాజకులమునఁ బుట్టితి • రామ నీవు, ధర్మవంతుండ వను కీర్తిఁ • దవిలినాఁడ
విట్టి క్రూరచరిత్రుండ• వేటికయ్య, పెద్దమానిసివలెఁ బెంపు• పెరుఁగఁదిరుగ. ౪౩౨

తాత్పర్యము.

నీవు పుట్టినది రాజవంశము. ధర్మాత్ముఁ డను కీర్తిని సంపాదించితివి. ఇట్టి క్రూరకార్యము చేయు నీవు పెద్దమనుష్యులవలె నేల వర్తించెదవు.

క. సామము దానము శౌర్యౌ,ద్దామతి సత్యంబు క్షమయు • ధర్మము ధృతియున్
రామ యపరాధిదండము, భూమీధవగుణము లండ్రు • బుద్ధిమదగ్ర్యుల్. ౪౩౩

అపరాధిదండము=నేరము చేసిన వానిని దండించుట- బుద్ధిమత్+అగ్ర్యుల్= బుద్ధిమంతులందు శ్రేష్ఠులు.

తాత్పర్యము.

బుద్ధిమంతులందు శ్రేష్ఠులగువారు సామము, దానము, అవి రెండు చెడెనేని శౌర్యము, సత్యము, క్షమ, ధర్మము, ధృతి, అపరాధుల దండించుట, యివి రాజగుణము లని చెప్పిరి.

క. వనచరులము ఫలమూలము, లను దిని జీవించు మృగము•లము మే మనఁగా
విను నీవో పురుషుండవు, మనుజవరుండవును బుద్ధి• మాలితి వింటే. ౪౩౪

తా త్ప ర్య ము.

మే మడవులందుఁ దిరుగువారము. మీరు పురములందు దిరుగువారు. మేము పండ్లు మూలములు దిని జీవించు మృగములము. మీ రిష్ట మృష్టాన్నములు తిను వారు- నేనో మృగమను- నీవో మనుష్యుఁడవు- నేనో నీకు సేవకుఁడను- నీవో రాజ వయ్యు బుద్ధిలేనివాఁడవై తివి. చూచితివా ?

కం. ఇలయో పసిఁడియొ వెండియొ, కలహింపఁగఁ గారణములు♦గా? నాదు వనీ
ఫలమూలంబులపై నా,సలు గొంటివె? వాని కొఱకు ♦ చంపితి నన్నున్? ౪౩౫

తా త్ప ర్య ము.

భూమిగాని బంగారుగాని వెండిగాని కలహకారణములుకదా- నేను దిను కందమూలముల మీఁద నీ వాశపడి నేను దినిన నీకు లేకపోవునే యని నన్నుఁ జంపితివా ?

కం. విను నయము దుర్వినయమును, ననుగ్రహము నిగ్రహంబు ♦ ననునవి వరుసన్
గననగుఁజూ సజ్జనదుర్జనభూమీపతులయం ద♦సంకీర్ణములై. ౪౩౬

నయము = మంచిమాటలాడుట- దుర్వినయము = తిరస్కారము- అనుగ్రహము=కరుణించి మేలుచేయుట- నిగ్రహము = విరోధించి కీడుచేయుట- సజ్జన దుర్జన భూమీపతులందు = మంచి రాజులయందు చెడ్డరాజులందు- అసంకీర్ణములై = ఒకదానితో నొకటి కలియక.

తా త్ప ర్య ము.

నయము అనుగ్రహము సజ్జను లగు రాజులయందుండును. దుర్వినయము నిగ్రహము దుష్టరాజులగుణములు. వారియందవి వీరి యందివి యొకదానితో నొకటి కలియక యుండును. నీయం దివి రెండును మిశ్రములై యున్నవి.

ఉ. రాజులు స్వేచ్ఛ వచ్చినటు ♦ రాదు చరింపఁగ, నీవొ యింద్రియో
ద్వేజకవృత్తిఁ గామ మొంది ♦ వేళను ముఖ్యముగాఁగఁ గొపివై
రాజచరిత్రసంకరము ♦ గ్రాలఁగఁ జాపపరాయణుండవై
యాజికిఁ గాలుద్రవ్వి మరి♦యాదఁ దలంపవు ధర్మహీనతన్. ౪౩౭

స్వేచ్ఛన్ = తనయిష్టము వచ్చినట్లు- ఇంద్రియోద్వేజకవృత్తిన్ = ఇంద్రియములఁ గలఁతపెట్టెడి విధముగ- రాజచరిత్ర సంకరము = మంచిరాజుల నడవడి చెడ్డరాజుల నడవడి కలియునట్లు, చాపపరాయణుండవై = విల్లే పరమగతిగాఁగల వాఁడవై, ఆజికిన్ = యుద్ధమునకు.

తా త్ప ర్య ము.

రాజు లగువారు ధర్మవతులై చరింపవలయును గాని మేము ప్రభువులము, మే మెట్లు చేసినఁ గాదనువా రెవరని యిష్టము వచ్చినట్లు వర్తింపరాదు. నీవో యింద్రియముల వలనఁ గలఁత చెందినవాఁడవై కామమే సర్వకాల సర్వావస్థలయందును

ముఖ్యముగా నెంచుచు, పని నెఱవేఱకుండినఁ గోపించుచుఁ జెడురాజులయు మంచి రాజులయు నడవడి కలిసి చరించుచున్నావు దానివలన నీవు మంచివాఁడవో చెడ్డ వాఁడవో మాబోఁటి వారెఱుఁగఁ జాలకున్నారు. నిన్ను శిష్టుఁడని నమ్ముటకును లేదు. దుష్టుఁడ వని పరిహరించుటకును లేదు. ఇంకఁ గామము సాధించుటయందు విల్లే ప్రధాన సాధనముగఁ గొని కలహమునకుఁ గాలు ద్రవ్వుచు బలవంతుఁడ నను గర్వముచే ధర్మము విడిచి మర్యాద దలంపకున్నావు.

తే. అర్థ మార్జించుటందు మ • ర్యాద లేదు, శ్రద్ధయును మూలలేదు ధ • ర్మంబునందుఁ
కామవృత్తుండ వగుచు ని • గ్రహము లేని, యింద్రియము లీడ్చినట్లెల్ల • నేగ దీవు.

అర్థము = ధనము. కామవృత్తుండవు = మనోనిగ్రహము లేక యిష్టము వచ్చినట్లు పనిచేయువాఁడవు.

తాత్పర్యము.

ధన మీ విధముగ సంపాదింపవచ్చును. ఈ విధముగ సంపాదింప రా దను నియమము లేదు. ధర్మమును రక్షించుటయందు విశ్వాసము లేదు. ధర్మరక్షణము వ్యర్థ మని నీ యభిప్రాయము కోరికల వెంట మనస్సు పోనిచ్చువాఁడవై యింద్రియములకు వశుఁడవై యవి యెట్లీడ్చిన నట్లు పోవుచున్నావు.

క. అపరాధము చేయని నను, విపరీతగతిఁ వధించి • వికటశరమునన్
నృపకుల! యే మని చెప్పెదొ, యపవాదము పోవ సజ్జ • నావళిసభలోన్. ౪౩

తాత్పర్యము.

నీ విషయమున నే నే దోషము చేయలేదు, ఇట్టి నిరపరాధిని నన్ను నీ బాణముచేఁ జంపితివి. ఈ నింద పోవుటకు సజ్జనుల సభలో నీ వేమి సమాధానము చెప్పఁ గలవు? నీవు రాజవంశమునఁ బుట్టఁదగినవాఁడవు కావు.

ఉ. చోరుఁడు ప్రాణిహింసకుఁడు • సూచకుఁడున్ గురుతల్పగుండు భూ
మీరమణఘ్నుఁడుం బిసిని • మిత్రధరామరులన్ వధించు నా
క్రూరుఁడు నాస్తికాధముఁడు • గోఘ్నుఁడు నగ్రజుకంటె మున్నుగా
దార గ్రహించు తమ్ముఁడును • దక్షము నారకవాసు లెంచఁగన్. ౪౪

సూచకుఁడు = కొండెములు చెప్పువాఁడు- గురుతల్పగుండు = గురువు భార్యతో సంగమించినవాఁడు- భూమీరమణఘ్నుఁడు = రాజును జంపువాఁడు- పిసిని=లోభి- మిత్రధరామరులన్=హితులను బ్రాహ్మణులను- నాస్తికాధముఁడు= పరము లేదు, భగవంతుఁడు లేఁ డనువాఁడు- గోఘ్నుఁడు=ఆవును జంపినవాఁడు.

తాత్పర్యము.

దొంగ- జీవహింసచేయువాఁడు - కొండెములు చెప్పువాఁడు - గురు భార్యను బొందినవాఁడు- రాజును జంపినవాఁడు- నాస్తికుఁడు- గోవధచేయువాఁడు-అన్నకంటె ముందు పెండ్లాడినవాఁడు వీ రందఱు నరకమున వసించువారు.

ఈ దోషము లయోధ్యాకాండమున వివరింపఁబడినవి. కావున మరల వ్రాయలేదు.

కం. వినుఁబోల్ సుజనులు నా తోలును గప్పుకొన రెముకలును మాంసంబుఁ
దినరు మఱి వెంట్రుకల నేపనికిం గొన రేల నన్నుఁ బరిమార్చితివో! ౮౮౧

పరిమార్చితివో = చంపితివో.

తాత్పర్యము.

నీవంటి సత్పురుషులు జింక చర్మములవలె నా క్రోఁతి చర్మములను గప్పుకొనరు. (నా తోలని చెప్పినను నాజాతివారి తోళ్ళని యర్థము గ్రహింపవలెను-) ఏనుఁగు దంతములవలె నా యెముకలను దాఁకరు. మాంసమును దినరు. చమరమృగముల వెంట్రుకలవలె నా వెంట్రుక లేపనికి నుపయోగింపరు. ఇట్టి నన్నేమిపనికై చంపితివి.

తే. ఐదు గోళ్ళజంతువు లందు రామ! యాభువయు నేదుఁబంది తాఁబేలు నుడుము
చెవులపిల్లియు ననునివి యువనిసురల, కవనిపతులకుఁ దగును భక్ష్యంబు లగుచు.

తాత్పర్యము.

భక్ష్యాః పంచనఖాస్త్వేతే
గోధా కచ్ఛప శల్యకాః
ఖడ్గశ్చ శశకశ్చైవ
తాన్ హత్వాను చరే ద్వ్రతమ్॥ శంఖస్మృతి॥

రామచంద్రా! యైదుగోళ్ళుగల జంతువులందు ఆభువము. ఏదుఁబంది, తాఁబేలు, ఉడుము. - చెవులపిల్లి యీ యైదు మృగముల మాంసము దప్ప నితర జంతువుల మాంసమును బ్రాహ్మణ క్షత్రియాదు లెవరును దినుటగదా - ఆహారము నిమిత్తమై చంపితి ననుటకు దానికిని నేను గొఱగాను కదా! ఏల చంపితివి?

కం. నా యెమ్ములు నా చర్మము, హేయముగఁ బరిత్యజింతు రెందు మనీషుల్
నా యెఱచిఁ గుడువ రెవ్వరు,న్యాయమె నీ కిట్టి పంచనఖముం జంపన్. ౮౮౩

ఎఱచి=మాంసము, పంచనఖము=ఐదుగోళ్ళు గలది.

తాత్పర్యము.

తెలివి గలవారు నా యెముకలను జర్మమును దాఁకరాని వని తాఁకనుగూడఁ దాఁకరు. నా మాంసము దినరు. ఇటువంటి యైదుగోళ్ళుగల జాతిలోఁ జేరిన నన్నుఁ జంపుట నీకు ధర్మమా?

తే. అఖిల సర్వజ్ఞ యగుతార యాడినట్టి
సత్య వాక్యంబు హితమలక్ష్యంబు చేసి
తెలివి మాలుట వచ్చె తత్ఫలము నిదిగో
ననుభవించుచు నున్నాఁడ వర్కకులుఁడ! ౮౮౮

అర్కకులుఁడ = సూర్యవంశమునఁ బుట్టినవాఁడా.

తాత్పర్యము.

అయ్యో! రాఁగల విషయము సర్వము తెలిసిన తార నామేలు కోరి చెప్పిన సత్యవాక్యమును అలక్ష్యముచేసి బుద్ధిలేని వాఁడనై వచ్చి దానిఫలము నీచేతో నిట్లను భవించుచున్నాఁడను.

తే. నీవు నాథుఁడుగా నవ•నీతలంబు, పొలుచుచుండు ననాథగా • భూపవర్య
క్రించుఁ డగు ధూర్తుపతి దాప•రించి నట్టి, పరమశుభశీల సంపన్న•ప్రమదవోలె.

క్రించుఁడు = నీచుఁడు- ధూర్తుఁడు = వంచకుఁడు- శుభశీలసంపన్న = మంచి నడవడిగలది- ప్రమద= స్త్రీ.

తాత్పర్యము.

ఈ భూమికి నీవు భర్తవైతివా. యిది భర్తలేనిదిగానే యుండును. ఎట్లన నీచుఁడు మోసగాఁ డగు భర్త దాపరించిన యుత్తమస్త్రీ భర్తలేనిదిగానేయెంచవల యును గదా.

తే. నికృతిపరుఁడవు శఠుఁడవు • నీచమతివి, దంభవిజితేంద్రియుండవు • దశరథుండొ
పరమశీలుండు సుమహాను•భావుఁ డతని కడుపు చెడ నెట్లు పుట్టితి • కఠినశీల!

నికృతిపరుఁడవు = పరుల కపకారము చేయుటే ప్రధానకృత్యముగాఁ గల వాఁడవు- శఠుఁడవు=రహస్యముగాఁ గీడుచేయువాఁడవు- దంభవిజితేంద్రియుండవు = ఒకరిని మోసగింప జితేంద్రియునివలె వర్తించువాఁడవు.

తాత్పర్యము.

పరుల కపకారము చేయువాఁడవు. రహస్యముగాఁ గీడు చేయువాఁడవు. నీచమైన మనస్సుగలవాఁడవు. ఇతరుల మోసగింప జితేంద్రియునివలె నటించువాఁడవు. ఇట్టి నీవు ఉత్తమమైన సదాచార సంపత్తిగలవాఁడును గొప్పమహిమగలవాఁడును, నగు దశరథు కడుపుచెడ, కఠినస్వభావుఁడా, యెట్లు పుట్టితివి!

తే. భిన్నచారిత్రకక్ష్యంబు • శీలవినుత, ధర్మమార్గాతివర్తియుఁ • దృక్తధర్మ
సృణియు నగు రామహస్తిచేఁ•జిక్కి- నేఁడు, కాలుఁజాడంగ వలసె మ•త్కర్మవశత.

భిన్న = త్రెంపఁబడిన- చారిత్ర = మంచి నడవడి యనెడు- కక్ష్యంబు = కట్టుత్రాఁడు గలది- ధర్మమార్గాతివర్తియు = ధర్మమార్గ మతిక్రమించి చరించునది, త్యక్త = విడువఁబడిన, ధర్మ = ధర్మమనెడి- సృణియు = అంకుశముగలది- రామహస్తిచే = రాముఁడను నేనుఁగుచే-

తాత్పర్యము.

ఏనుఁగు తన్నుఁగట్టిన త్రాళ్ళను త్రెంచుకొని యంకుశమును లక్ష్యముచేయక వక్రమార్గములో గుంపుల నలయఁద్రొక్కుచుఁ బోవునట్లు నీవును సచ్చరిత్ర యనెడు బంధమునకు లోపడక ధర్మమునకు వెఱువక సదాచార సంపన్నులు పోగడు ధర్మ మార్గము నతిక్రమించి పోవు నీచే నా కర్మవశమునఁ జావవలసి వచ్చెను.

తే. పెద్ద లెల్ల ఛీ ఛీ యనఁ • జెంపు దొలఁగు, నిట్టి యశుభమ యోగ్యంపుఁ • గృతిని వచ్చి
యేమి మొగమున సుజనుల • యెదుటఁ బడెద, వేమి యంచు వచించెద • విట్టిపనికి ?

తాత్పర్యము.

ధర్మజ్ఞాన వృద్ధు లందఱు ఛీ ఛీ యనునట్టి యిట్టి గౌరవహానికరమైన కార్యము చేసి సుజనుల యెదుటికి నేమొగము పెట్టుకొని పోఁగలవు ? పోయినను నేమని చెప్పఁగలవు ?

కం. మగతనమును నెఱపితి కద, తగవులకుం దిగని యీ య • దాసీనునిపైఁ
బగ గొన్న విరోధులయెడ, మగతన మది లేద యెట్టి • మగవాఁడ వహో ౯

తాత్పర్యము.

ఆహో రామచంద్రా ! యేమి మగవాఁడవయ్యా ! నీమగతనము నీ భార్యను హరించినవానిపైఁ జూపఁజాలవైతివి గాని నీప్రశంసకు రాక తటస్థముగ నుండు నా మీఁదఁ జూపితివి కదా.

కం. నాకంటి కెదుటఁ బడి నీ, వే కలహము చేసి యుంటి • వేనియుఁ ద్రుటిలోఁ
బోకలమారీ! నీకుం, జేకూర్పనె దుంతరౌతు • చే గౌరవమున్. ౪౫౦

దుంతరౌతు = దున్నపోతు వాహనముగాఁగల యముఁడు- పోకలమారీ = కష్టము వచ్చిన పోకలఁ బోవువాఁడా ! పర్యాయోక్త్యలంకారము- చెప్పవలసిన విషయము సూటిగాఁ జెప్పక ప్రకారాంతముచేఁ జెప్పిన పర్యాయోక్త్యలంకారము.

తాత్పర్యము.

రామా! నా కంటి కెదుట నిలఁబడి నీవు నాతో యుద్ధముచేసి యుండినయెడల నిన్ను నేను నిమిషములో యమలోకమునకుఁ బంపి యుండనా ?

కం. కనుచాటగు నీచే మృతిఁ, గనవలసె నేను శౌర్య • కలితుఁడ నయ్యున్
దనవారఁ ద్రావి నిద్రిం, చిన ద్రాగుడుపోతు పాము • చేఁ జచ్చినటుల్. ౪౫౧

తాత్పర్యము.

తప్పఁ ద్రావి నిద్రించినవాఁడు పాముచేఁ గఱవఁబడి చచ్చినట్లు నేనెంతో శౌర్యముగలవాఁడనే, ఐననేమి, కనుమఱుఁగున నున్న నీచే నేను జావవలసివచ్చెను.

ఉ. నీ కథ నా కొకింతయును • నీ వెఱిఁగింపవు గాక మున్ను, నీ
యేకతనన్ దినేశసుతు • నిష్టము సల్పఁగ నన్వధించితో
యా కపటాత్ము రావణుని • నాజిని గొట్టి గళంబు కట్టి పె
న్వ్రాలుప నిందుఁ జేసి పృథి • వీసుతఁ దోడ్కొని రాన పూఁటలోన్ ? ౪౫౨

ఏకతనన్ = ఏకారణముచే- దినేశసుతున్ = సుగ్రీవునియొక్క, పూఁటలో= ఒక పూఁటలో.

తాత్పర్యము.

రామా! నీకథ నాకుఁ గొంచెమైనఁ జెప్పినవాఁడవు కావు- చెప్పియుండినచో నీవే కారణమున సుగ్రీవునికోరికఁ దీర్ప నన్నుఁ జంపితివో యా కపటచిత్తుఁడైన రావ

ణుని యుద్ధములోఁ గొట్టి మెడ పట్టుకొని యిక్కడికి నీడ్చుకొని వచ్చియుండనా? సీత నొకపూఁటలోఁ దీసికొని రాలేనా? కోటఁ బోవు పనికి గొడ్డలి వెదకితివి.

ఈ విషయము తారవలన వాలికిఁ దెలిసె నని యూహింపనగు.

పృథివీసుతఁ దోడ్కొని రాన పూఁటలోన = అనుల ఆలోచన లేని, గర్వోక్తులు- రావణాసురుఁ డొంటిగాఁ జిక్కినప్పుడు వానిఁ బట్టుకొనఁ గలిగెను గాని లంకకుఁబోయి రావణు సాధింపఁగల ననుట గర్వోక్తి మాత్రమే. చేతులు చేతులు కలిసి చేయు యుద్ధమందు నింద్రుఁడిచ్చిన మాలికా ప్రభావంబున నెవ్వరినైన గెలువ గలఁడు. ఏలన నది యెదుటివారి దేహము దాఁకినపుడు వారిలో నుండు శక్తిని లాగఁ గలదు గాని ఆకాశమునుండి యుద్ధము చేయు నింద్రజిత్తును అస్త్ర యుద్ధము చేయు నతికాయాదులను వాలి యేమి చేయఁగలఁడు? కుంభకర్ణు నేమి చేయఁగలఁడు? ఇందఱుఁగలిసి యేకకాలమున యుద్ధమునకు వచ్చినపుడు వాలి పోరాడఁగలఁడా? రావణుని బట్టుకొని వచ్చుచున్న వాలిని జూచి వారు సహించి యూరక చూచుచుందురా? అంతియుకాక సీతను దెచ్చుట యంగటి సుకరకార్య మని వాలి తలఁచెను గాని వేవురు వాలులైనను సీతాదేవిని నామె యిష్టములేక యొక యంగుళమైనఁ గదలించి యుండఁజాలరు.

క. పాతాళంబున దాఁచిన, తమోతనయుల్ సాగరమున ♦ మఱుఁగుపఱిచినన్
శ్వేతాశ్వతరిం బూర్వము, శ్రీతురగగ్రీవు నట్లు ♦ చెచ్చెరఁ దేనే. ౪౫౩

తాత్పర్యము.

పూర్వము శ్వేతాశ్వతరి యను నుపనిషద్భాగమును మధుకైటభు లపహరించి సముద్రములోనికిఁ దీసికొనిపోఁగా హయగ్రీవమూర్తి వారిని జంపి దానిని మరలఁ దెచ్చినట్లు నేను సీతను దెచ్చియుండనా?

దీనివలన శ్వేతాశ్వతరోపనిషత్తు అర్వాచీనమని చెప్పువారి వాదము నిరస్తము.

ఉ. ఏ విబుధాలయంబుఁ జన ♦ నెంతయు నర్హుఁడ రాజ్య మేల సు
గ్రీవుఁడు దాయ గాన నను ♦ మృత్యువుఁ గూర్చుట యొప్పుఁగాక నీ
వీ వికటంపుఁబద్ధతిని ♦ హింసితుఁ జేసితి విట్టిచేఁత యో
తమోవర! యుక్తకార్యమనఁ♦గాఁ దగ దుగ్ర మధర్మ మాటచేఁ. ౪౫౪

ఏన్ = నేను- భారతమందు 'ఏన్' అనురూపమే కాని నేను అను రూపము లేదు- విబుధాలయంబు = స్వర్గము- దాయ = జ్ఞాతి- తండ్రిసొత్తు పంచుకొన యోగ్యుఁడు- దాయాదుఁడు- 'విభక్తవ్యం పితృద్రవ్యం దాయ మాహుర్మనీషిణః" నిఘంటువు.

తాత్పర్యము.

నేను మరణించినపిమ్మటఁ దండ్రి రాజ్యమున భాగమున కర్హుఁడు గావున సుగ్రీవుఁడు నన్నా రాజ్యము నిమిత్తము చంపుట న్యాయ్యమే- కాని యే సంబంధము

లేని నీవు వక్రమార్గ మనుసరించి నన్నుఁ జంపితివి. ఇది తమస్సుతోఁ జేసినది, అధర్మ మైనది, కావున న్యాయ్యమైన దని చెప్పరాదు.

క. పుట్టినవారికి నెప్పుడొ, గిట్టుట సహజంబ దాని•కిఁ గా వగవను నీ
కట్టఁడచేఁతకు నుత్తర, మెట్టు వచించెదవొ రామ•యిది యుక్తి మెదేఁ. ౭౫౫

తాత్పర్యము.

రామచంద్రా! భూమియందుఁ బుట్టినవారేనాఁడో యొకనాఁడు చావవలసిన వారే- కావున మరణము వచ్చెనే యని నేను విచారపడ లేను. కాని నీ వీ శూరుల మర్యాద దప్పించి చేసిన కార్యమునకుఁ బ్రత్యుత్తర మేమి చెప్పఁగలవు? ఏదైన యుక్తియుండిన వెదకుము.

క. అని నోరెండఁగ శరహతిఁ, దను వెల్లను నెఱయ బాధ • తాళఁగ లేమిన్
గనుఁగొనుచు రాము నూరక, వనచరపతి యుండె విగత•వచనుండై. ౭౫౬

తాత్పర్యము.

అని నోరెండుచుండ బాణవేదనచే దేహ మెల్ల మండుచుండ బాధ సహింప లేక రాము నూరక చూచుచుఁ దేజోహీనుఁడై వాలి పడియుండెను.

-• ౧౮-వ సర్గము. శ్రీరాముఁడు వాలిదూషణములకు సమాధానముఁ జెప్పుట. •-

సీ. ధర్మార్థయుతము హి•తంబును బరుషంబు,గా విచేతనుఁడయి • కపి వచింపఁ
గాంతిఁ బాసిన దిన•కాంతునిపోలిక, నంబువుల్ లేని మే•ఘంబురీతిఁ
జల్లారియున్న వై•శ్వానరుచందాన, నవనిపైఁ బడిన యా•నగచరేంద్రు
ధర్మార్థగుణసహి•తముగ రాముఁడు పల్కె, ధర్మార్థకామవి•ధంబ యుండె
తే. లౌకికాచార మెుండెఁ ద•లంపలేక, బాల్యమున నన్ను దూషింప • ఫలముగలదె
యకటగ నాచార్యవృద్ధుల•ధార్యవరులఁ, బలుక నేటికిఁ గ్రోఁతిచా•పల్యమునను?

వాలి తన్ను దూషించిన వాక్యములకు నీక రామచంద్రమూర్తి సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు. ఈ నిమిత్తముగనే వాలి వెంటనే మరణించునట్లు కొట్టక యూపిరియుండునట్లు కొట్టెను. ఇంకఁగొంచెముగ బాణము ప్రయోగించియుండిన నది రొమ్మున దూసి యావల వెడలిపోయియుండును. వాలి చచ్చిపడియుండును. అప్పుడు రామచంద్రమూర్తి వాలిని వధించిన కారణము తెలియక లోకము పలువిధముల నిందించియుండును. తగిన సమాధానము చెప్పినను నిప్పటికి నాయన చేసినది యధర్మ మను దుష్టులు గలరు గదా.

ధర్మార్థయుతము = ధర్మయుతము- అర్థయుతము- ధర్మార్థయుతము=మఱి యొకనితో యుద్ధముచేయునపుడు కొట్టుట ధర్మముగా దను మాట- ధర్మయుతము- వెండి- బంగారు- భూములు మనకు వ్యవహారకారణములు కావునట అర్థయుతము- హితము=మేలుగోరునది- నాతో నొకమాట చెప్పియుండిన నేను రావణాసురునిబట్టి

తెచ్చియుండవా? సీతాదేవిని నత్తిగాని వచ్చియుండవా! ఇదియే కదా నీకుఁ గావల సిన మేలు, అనుట హితము- దశరథునివంటి పుణ్యాత్ముని కడుపున నీవంటిపాపాత్ముఁ డెట్లు పుట్టెను? కావున దశరథునకుఁ బుట్టినవాఁడవు కావు లోనైనవని పరుషములు- విచేతనుఁడయి = బుద్ధిలేనివాఁడయి - ఇది వాల్మీకి యభిప్రాయము అనఁగా వాలిమాటలకు నవివేకము కారణమని వాల్మీకితలంపు-విచేతనుఁడనఁగా స్పృహతప్పిన వాఁడని యిచ్చటఁ జెప్పరాదు, స్పృహదప్పినవాఁడు మాటలాడనేరఁడు కదా. కపి = క్రోఁతి, చపలచిత్తుఁడు, స్వభావముచేతనే చపలచిత్తుఁడు, దానితో దెబ్బదిని బాధపడువాఁడు. దానిలోఁ గోపయుక్తుఁడు - ఇట్టివాఁ డెట్లు మాటలాడఁగలఁడో యట్లే మాటలాడె నని భావము, దినకాంతుని=సూర్యుని, అంబువుల్ లేని మేఘంబు రీతిఁ = నీళ్ళు లేని మబ్బువలె, ఉరకయుఱుము లార్భటములే కాని చినుకులు పడ నట్లు, క్రియాశూన్యములైన మాటలు మాటలాడె నని భావము. వైశ్వానర = అగ్నిహోత్రుని, ధర్మార్థగుణసహితముగన్ = వాలి ధర్మార్థయుతముగఁ బలికెను. రామచంద్రమూర్తి ధర్మార్థగుణసహితముగఁ బలికెను. ఇట్లు చెప్పుటచే వాలి మాట లందు గుణములేదని భావము. అనఁగా వాలి మాటలాడినది శాస్త్రమునఁ జెప్పఁ బడిన మాటలు చిలుకపలుకులవంటివి కాని యనుభవముతోఁ గూడినవి కావు, రామ చంద్రమూర్తి కేవలశాస్త్రములనే కాక వాని ననుభవమునకు సరిపడునట్లు చెప్పె నని భావము. ఇది యింక వివరింపఁబడును. వాలి కామముగుఱించి ప్రశంసించినవాఁడు కాఁడు. ఆ విషయమునఁ దనయందు దోషము కలదని వాఁడెఱుంగును.

దానివలన రామచంద్రమూర్తి ధర్మార్థకామవిధ మనుచున్నాఁడు. ధర్మము= వైదికపురుషార్థము- లౌకికాచారము=లోకమునందుఁ గల కట్టుపాటు- ఇరువుర కొక భార్యయున్నప్పుడు కాల, మాస, సంవత్సరాది నియమముండును, పాండవులు ద్రౌపదీ విషయమున సంవత్సర నియమముఁగలవారై యుండిరి. అట్టినియమము నీయందు లేదని భావము. ఇది గోవిందరాజీయ వ్యాఖ్యానుసారము. తార వాలి సుగ్రీవుల కిద్దఱికి భార్యగా దేవతలిచ్చిరని తోఁచుచున్నది. కావునఁ దార యిరువురకు సమానము. తారయు నిరువురయందట్టులే వర్తించెను. గాని వాలి కది సరిపడినది కాదు. కావుననే తాను లేనప్పుడు సుగ్రీవుఁడు తారతో సంగమించె నని సుగ్రీవునిపై ద్వేషించెను. వాలి సుగ్రీవులకు వాస్తవ విరోధకారణము తారయే-ఆమాట వెలిని జెప్పరాదు. కావున దుందుభివిషయము నెపముగాఁ జెప్పెను. వాస్తవముగ నదియే కారణమైనచో నూరు వేసలఁగొట్టుటయే కాక యెట్లైనఁ జంపవలయు నను దీర్ఘక్రోధము గలవాఁడై యుండఁడు. తండ్రిచే సుగ్రీవుని యువరాజు చేసెను తండ్రి యిచ్చినదానిని హరింప వాలికి నధికారము లేదు. హరించినాఁడనుకో ఆమరణాంతవిరోధ మేల? సుగ్రీవుని భార్యను జెఱుపనేల? బాల్యమునన్=పిల్లతనముచే- అజ్ఞానముచే- ఆచార్య, వృద్ధ, బుధ, ఆర్యవరులన్ = నీకుపనయనాది సంస్కారములు చేసినవారిని గాని వారున్నను

లేకున్నను పెద్దలనుగాని, పండితులనుగాని పాండిత్యము లేకున్నను శాస్త్రీయపద్ధతి నడచు గొప్ప మనస్సు గలవారిని గాని నెవరినైన నీవు చేయు కార్యము సరియో తప్పో విచారించితివా ?

తాత్పర్యము.

ఈ విధముగ ధర్మార్థయుతముగను హితముగను కఠినముగను వాలి యవివేకముగఁ బలుకఁగఁ గాంతి లేని సూర్యునివలె, నీళ్ళు లేని మబ్బువలె, చల్లారిన యగ్నివలె, భూమిపైఁ బడియున్న యా వానర శ్రేష్ఠుని జూచి ధర్మార్థ గుణ సహితముగ రామచంద్రమూర్తి యిట్లనెను! ఓయీ! ధర్మమని యర్థమని పలికితివి. సంతోషమే కాని ధర్మమే విధముగ నాచరించిన పురుషార్థమగును. ఎప్పు డది పురుషార్థముగాదు? అర్థము కామము ధర్మముతోఁ గూడియుండునట్లు చేయవలయునా? ఈ విషయము నీ వాలోచించితివా? పోనీ కుల సంప్రదాయ మంటివా? శాస్త్ర విషయమున సందేహము వచ్చినపుడు శిష్టాచారము గదా ప్రమాణము అది యెట్లులున్నదో యాలోచించితివా? ఏ యాలోచన లేక పిల్లతనమున నన్ను దూషించిన నీకు రాఁగల లాభమేమి! పోనీ మే మడవియందుండు వారము. ధర్మశాస్త్రము మాకేమి తెలియునందువా? తెలిసికొనక పోవుట నీ తప్పు. (Ignorance of law is no excuse) నీవు నీ కులగురువులనో వారు లేని యెడలఁ గులమునఁ బెద్దలనో వారు లేనియెడల శాస్త్రమెఱిఁగిన పండితులనో వారు లేనియెడల నాచారశుద్ధులనో యడిగితివా? ఏల యడుగ లేదు? ఇది యంతయు నాలోచింపక క్రోధతులకుఁగల స్వభావ చపలబుద్ధిచే నన్ను దూషించిన లాభమేమి ?

సీ. శైల కానన వన • సహిత మీ యుర్వర, యిక్ష్వాకులదిగ నీ • వెఱిఁగికొనుము
ఇందలి మనుజుల • మృగములఁ బక్షుల, బాలింపఁ దూలింప • వారె విభులు
ధర్మకామార్థత • త్త్వజ్ఞుండు ఋజుశీలి, నిగ్రహానుగ్రహ • నిపుణశక్తి
భరతుండు ధర్మలా • భగతుండు నీనిని, బాలించు చున్నాఁడు • వాలి! నేఁడు
తే. సత్యము నయుంబు వినయంబు • శౌర్య మీ నృపాలుపాల వసించునో • కాలదేశ
వేది యతఁడు తదాజ్ఞచే • విశ్వమునను, ధర్మరక్షణ వాంఛ ని • స్తంద్రరీతి. రక్షింతు

శైల, కానన, వన, సహితము=పర్వతములు, తోఁటలు, తోఁపులు వీనితోఁ గూడిన, ఉర్వర=భూమియంతయు, ఇక్ష్వాకులదిగ=ఇక్ష్వాకువంశమునఁ బుట్టినవారిదిగా, ఇట్లు చెప్పుటచే నిక్ష్వాకుకాలమునుండి వంశపరంపరగా వారే సార్వభౌములయి యున్నారు. దీనిలో వారు తప్ప స్వతంత్ర రాజు లెవరు లేరని భావము, తూలింపఁ=చంపను, విభులు=ప్రభువులు, అధికారముచే వ్యాపించియుండువారు. సూర్యుఁ డాకసమునుండినను ఆయన తేజస్సు లోకమునందంతయు వ్యాపించినట్లు వారయోధ్యలో నుండినను వారి యధికారము సర్వత్ర చెల్లుచున్నదని భావము. అట్టైన రాజు భరతుఁడుగదా, అతఁడు నన్ను దండింపవలెఁగదా, నీ వెవ్వఁడవు నన్ను దండించుట

కందువేమో, నిజము, ధర్మకామార్థతత్త్వజ్ఞుండు = ధర్మము, కామము, అర్థము వీని వాస్తవవిషయము, నీవలె మాటమాత్రముగాదు, తెలిసినవాఁడు. ఋజుశీలి=చక్కని నడవడి కలవాఁడు, నిగ్రహానుగ్రహనిపుణశక్తి = శత్రువుల నిగ్రహించుటయందు, మిత్రుల ననుగ్రహించుటయందు నీతోఁగూడిన శక్తిగలవాఁడు, కావుననే నిన్ను నిగ్రహించుటకు సుగ్రీవు ననుగ్రహించుటకుఁ గారణమయ్యెను. ధర్మలాభరతుఁడు = ధర్మమునే సంపాదించుటయందుఁ బ్రీతిగలవాఁడు- నీవలెధర్మమును దొంగలలోఁ ద్రొక్కి- యర్థకామముల సేవించువాఁడు కాఁడు. నయంబు = రాజనీతి- వినయము= అణఁకువ, కాలదేశవేది=ఏకార్య మెప్పుడు చేయవలెను, ఎచ్చటఁ జేయవలయు నను విషయముఁ దెలిసినవాఁడు- అతఁడ=ఆ భరతుఁడే- నిస్తంద్రరీతిన్=హెచ్చరికతో.

తాత్పర్యము.

ఓయీ! కొండలతోను, అడవులతోను, తోఁటలు, తోఁపులతోను గూడిన యీభూమి యంతయు నిక్ష్వాకుకులము మొదలుకొని యిప్పటివఱకు మా వంశమునఁ బుట్టిన రాజులదిగా నీవు తెలిసికొనుము. ఈ కారణముచే నీవు ఇక్ష్వాకువంశము వారికి సామంతరాజవే కాని స్వతంత్రప్రభువవు గావు. ఇట్లు వారు సార్వభౌము లగుటచే వారి రాజ్యమందలి సమస్త జనులను మృగములను పక్షులనుగూడ రక్షించుటకు శిక్షించుటకు వారి కధికారము గలదని తెలిసికొనుము. సత్యమే. నీవు రాజవు కావు కదా యందువేమో- నిజమే నేను గాను గాని ధర్మార్థకామములను నేదేది యెప్పుడెట్లు ననుష్ఠింపవలయునో యా రహస్య మెఱింగి దుష్టుల నిగ్రహించుటకు శిష్టుల ననుగ్రహించుటకు శక్తిగలిగి ధర్మలాభమందే ప్రీతిగల భరతుఁడు నేఁడు పాలించుచున్నాఁడు. అతఁడే సత్యము, నీతి, వినయము, శౌర్యము గలిగి దేశకాలస్థితు లెఱింగి పాలించుచున్నాఁడు. ఆయన యాజ్ఞచేఁ బ్రపంచమందు ధర్మమును గాపాడు కోరికతోఁ బ్రమాదపడక;

శైలకాననవన సహిత మీ యుర్వర యిక్ష్వాకు లది యనుట సత్యమా?

౧ దశరథుఁడు కైకతో (అయోధ్య ౫౯౧)

"తూరుపు నాఁట సింధువునఁ దోయ్యలి యుంగ సమృద్ధ మత్స్య సౌ
వీరతలంబులన్ మగధ పృథ్విని దక్షిణ దేశమందునన్
వారక కాశిఁ గోసలను వంగమునందు జనించు నెవ్వియో
గోరుము నీ కొసంగెదను" అనుటచే నివి యన్నియు నతని యధికారమునకు లోఁబడిన వని యేర్పడెను.

౨ రామచంద్రమూర్తి సీతాదేవితో నరణ్యమునకు రథముపైఁ బోవుచు (అయోధ్య ౧౩౮౬) స్యందికానది దాఁటి.

"కమలలోచన యీ నది గడుసుగాఁగ
మను వొసంగెను నిక్ష్వాకు మనుజపతికిఁ

దక్షిణదిశ యెల్లఁ గరములై ధరణినాథ
యేలుచుందురు సంప్రీతి నెసకమెసఁగ''నని చెప్పెను.

౩ దండకారణ్యవాసు లయిన మును లందఱు.

''కావున మే మెల్లరమును, నీ విషయమునందు నుంట నీచే నిపుణమ్ముగా-గావంబడ నర్హులమో- భూవర తపయాగ్రణీ ప్రభూతవుఁ గరుణన్'' అనియు నీకు మా తపముల నాలవభాగము పన్ను చెల్లించు చున్నా మనియుఁ జెప్పిరి. అరణ్య. ౧౩.

౪ హనుమంతుఁడు సముద్రమధ్యమున సురసతో,

''రామునియాజ్ఞఁ బోయెదను రాముని రాజ్యమునందు నుండుటన్ రామునొ నీవునుం దగవు రాముని కార్యము దీర్చ''నని చెప్పెను. సుందర ౯౯.

౫ రావణుఁడు సీతాదేవిని హరించినవార్త విని భరతుఁ డాజ్ఞాపింపఁగా రావణునిమీఁదికి దండెత్తిపోవ మూఁడువందలరాజు లయోధ్యకు వచ్చినట్లు ఉత్తరకాండమున ౪౭౯ వ పద్యమునఁ గలదు.

దీనిపై నొక యాక్షేపము - కార్తవీర్యార్జునుఁడు మొదలగువారు ప్రబలు లయినప్పుడు వారు పన్నులు గట్టుచుండిరా? పన్నులు గట్టవలసినపని లేదు. ఆధిరాజ్యాధిపత్యము మైత్రిచేతనో బాంధవముచేతనో తిరస్కరింపక యంగీకరింపఁ జాలును.

ధర్మరాజు రాజసూయయాగముచేసి సార్వభౌమత్వము ప్రకటించినపుడు యాదవులను గెలిచెనా? భీష్మాది కౌరవుల గెలిచెనా? నడుమ నెవ్వఁడేని యొకఁడు ప్రబలుఁడై యుండినను వాని యనంతరము మరల యథాపూర్వ మిక్ష్వాకుల ప్రభుత్వమే. అన్యదేశజులు వచ్చి మన కధికారులై హిందూదేశ మాక్రమించుకొనినను మన దేశము స్వరాజ్య మనుచున్నామా? మానితిమా? వీరుపోయిన మరల మన రాజ్యము మన ప్రభువులు పాలింపవలయు నని తలఁచుచున్నామా లేదా? మధ్యమున నెవఁడో యొకఁడు ప్రబలినంతనే శాశ్వత స్వామిత్వ మెందుఁబోవును. కార్తవీర్యార్జును తోడ క్షత్రియవంశములు నాశముకాఁగా మరల యథాపూర్వ మిక్ష్వాకులే దా యధిరాజులైరి. కావున రామచంద్రమూర్తి యసత్యము చెప్పలేదు.

క. నేను మఱికొందఱు భూజానులు చరియింతు మెవఁడు • పలుపఁగఁ జాలున్
హానిని ధర్మంబునకును, నా నిశ్చలధర్మశీలుఁ • డవని భరింపన్? ౪౭౯

భూజానులు = రాజులు, నిశ్చలధర్మశీలుఁడు = చలింపని ధర్మస్వభావము గలవాఁడు.

తాత్పర్యము.

నేను మఱికొందఱు రాజులు భూమిమీఁదఁ దిరుగుచున్నాము. నిశ్చల ధర్మ స్వభావుఁడైన భరతుఁడు రాజ్యమేలుచుండ నెవ్వఁ డధర్మము చేయఁజాలును, చేసినా శిక్షింపఁబడకుండును?

క. మేము స్వధర్మము తప్పక, భూమిం గల ధర్మహీన•పురుషుల భరతా
జ్ఞాహీనును దండించెద, మేమీ దోషంబు దీన • నెఱుఁగం జెపుమా. ౪౭౦

తా త్ప ర్య ము.

ఈప్రకారము ధర్మరక్షణము నిమిత్తమయి తిరుగు మేము స్వధర్మము తప్పక భూమిని గల యధర్మాత్ములను భరతుని యాజ్ఞాప్రకారము దండింతుము. ఇది తప్పా? చెప్పుము. దీనివలనఁ బూర్వపు రాజులు ధర్మరక్షణకై కొందఱ నధికారుల దేశము మీఁదఁ బంపుచుండి రని తెలియ నయ్యెకని. ఈ సందర్భమున అయోధ్యాకాండము ౨౪౨౭ వ పద్యము చూచునది. "రాజవు కమ్ము నీవు జనరాజికి నన్యమృగాళి కమ్యెదర్, రాజను దండకాటవికిఁ గ్రక్కునఁ బోయెద" నను వాక్యము ననుసంధించు నది. ఈ ప్రకారమే భరతునితో నింతకుముందే చెప్పెను. చూ. అరణ్య ౪౭౭ వ పద్యము.

ఈ భాగపరిష్కారము రామచంద్రమూర్తి చెప్పెనే కాని భరతుఁడు చెప్ప లేకుగదా యుండును. సత్యమే, భాగపరిష్కారాధికారము జ్యేష్ఠునిదే కదా. భరతుఁడు తాను రాజుగావనియు, రామచంద్రమూర్తియే రాజనియుఁ దాదుక లాయన ప్రతినిధి యనియుఁ దాను మంత్రియనియుఁ దలఁచెనే కాని తాను రాజనని రాము నాజ్ఞా పింపలేదు. ఆ కారణమున నా స్తవప్రభువు రామచంద్రమూర్తియే యని యంగీక రింపఁదగును. రామచంద్రమూర్తికిఁ దాను రాజ నను నభిప్రాయము లేకున్నను లోకులు జేయు పాపమువలనఁ బాపమో యపకీర్తియో భరతునకు, వంశమునకు రాకుండఁ గాపాడుభారము రామచంద్రునందున్నది. ధర్మరాజు 'పరైః పరిభవే ప్రాప్తే వయం పంచోత్తరం శతం, పరస్పరవిరోధేతు వయం పంచైవ తే శత'మ్మని చెప్పలేదా?

ఉ. నీవును ధర్మమున్ విడిచి • నిష్ఠురగర్హితకర్మశాలి వై
యేవపుఁ గామతంత్రమునె • యెంతయు ముఖ్యముగాఁ గఁ జూచుచున్
భూవిభునీతిఁ దప్పితివి • పోలునె నీ కిది? నీచరిత్రమున్
భావన సేయు లేక గరు•వంబున నన్యుల నేల దూఱెదన్. ౪౭౧

నిష్ఠుర = పరుషమగు, గర్హిత = నిందింపఁబడిన, కర్మశాలివై = పనులు సేయు వాఁడవై, ఏవపు = అసహ్యమగు, కామతంత్రమునే = కామవ్యాపారమునే, అనఁగా ధర్మవిరుద్ధమైన కామమునే, భూవిభునీతిన్ = రాజుండవలసిననీతి, నీవాఁడవు చెడిన రాజ్యమంతయుఁ జెడు నను జ్ఞానము లేనివాఁడవై.

తా త్ప ర్య ము.

నే నిపు డేమి యధర్మము చేసితి నని నన్ను నీవు నిగ్రహించితి వందువా? చెప్పెద, విను. నీవు ధర్మమును వదలి కఠినమై నింద్యమైన కార్యము చేయువాఁడవై యధర్మయుక్తమైన కామమునే ముఖ్యమైనదిగా గ్రహించి రాజుండవలసిన ధర్మము

దప్పితివి. ఇది నీకుఁ దగునా? నీ వడవడి నీవు రోయింపక గరువముచే నితరుల నేల దూషించెదవు ?

చ. జనకుఁడు, నన్న, విద్యలను • సమ్మతిఁ జెప్పినవాఁడు మువ్వురున్
వనచరవీర! ధర్మపథ•వర్తులకుం దమ తండ్రులే సుమీ
యనుజుఁడు సద్గుణాంచితుఁడు•నౌరస శిష్యుఁడు నాత్మపుత్రుఁడున్
దనయుని యట్టివారు; వర•ధర్మము సుమ్మి ప్రమాణ మింతకున్. ౪౬౨

అనుజుఁడు = తమ్ముఁడు- సద్గుణాంచితుఁడు = మంచి గుణములచేఁ బ్రకాశించువాఁడు.

తా త్ప ర్య ము.

నే నేధర్మము తప్పి నడచితి నందువా చెప్పెద, విను. ధర్మము ప్రమాణమైనచో గన్నతండ్రి- అన్న-విద్య నేర్పిన గురువు ఈ మువ్వురు ధర్మపథమం దుండువారికిఁ దమ తండ్రులేసుమా. అట్లులే సద్గుణములుగల తోడఁబుట్టినవాఁడు- సద్గుణములుగల శిష్యుఁడు- సద్గుణములు గల తన కన్నకొడుకు ఈ మువ్వురు కొడుకు వంటివారే.

చ. తిరుచర! ధర్మసూక్ష్మమువి•ధానము రా దెఱుఁగన్ మహాసుధీ
వరులకు నేనియున్, హృదయ•వాస్తు వశేషచరాచరాత్ముఁడే
పరమశుభాశుభంబులను • బాగుగఁ దా దెలియుంగఁ జాలు, నీ
తరమె యథావిధిం దెలియ • ధర్మము తత్త్వము మూలముట్టుగన్? ౪౬౩

ధర్మసూక్ష్మము విధానము=ధర్మముయొక్క- సూక్ష్మస్థితి, మహాసుధీవరులకు నేనియున్ = గొప్పపండితులకునైనను- హృదయవాస్తువు = హృదయమున వసించువాఁడు- అశేష=సమస్తమైన, చరాచరాత్ముఁడే=చరములకు అచరములకు నాత్మగానుండువాఁడే, యథావిధిన్=ఉన్నదున్నట్టు, శాస్త్రప్రకారము.

తా త్ప ర్య ము.

ఓయీ! కన్నతండ్రి యున్నయె ట్లగును, అన్న తండ్రి యె ట్లగును, చదువు చెప్పినంతమాత్రముననే గురువు తండ్రి యగునా? యందువేమో? వీరు మువ్వురేల సమానులను ధర్మసూక్ష్మపద్ధతి గొప్ప పండితులకుఁగూడఁ దెలియదు. సమస్త చరాచరములకు నాత్మయై హృదయమందు వసించు నీశ్వరుఁ డొక్కఁడే యేదిధర్మము ఏది యధర్మమను విషయము దెలిసినవాఁడు.ఆయనను దెలిసిన లోకమునకెట్లు తెలియవలె- ఆయన నా కేల చెప్పలేదు, అందువా- నీకు శాస్త్రరూపమునఁ దెలియఁ జెప్పియున్నాఁడు. 'శాస్త్రి ద్వేష్మి జనార్దనమ్'' "శారఙ్గ్యాత్ శాస్త్రపాణినా'' "శ్రుతి స్మృతీ ర్మమైవాజ్ఞా'' యిట్టి వాక్యములు గలవుకదా- శాస్త్రరూపముగ నాయన చెప్పియున్నను నీవు తెలిసికొనకపోయినచో దోష మెవరు? నీవంటి క్రోఁతికి నట్టి ధర్మసూక్ష్మ మున్నదున్నట్టు లామూలాగ్రము దెలియ సాధ్యమా !

సూక్ష్మా గతిర్హి ధర్మస్య దుర్జ్ఞేయా హ్యకృతాత్మభిః. భార. ౧౩-౧౦-౬౮.

ధర్మగతి మిగుల సూక్ష్మము, అది సంస్కారములేని మనస్సులు గలవారికిఁ దెలియ సాధ్యముగాదు.

అధర్మరూపో ధర్మోహి కశ్చిదస్తి నరాధిప
ధర్మశ్చాధర్మరూపోఽస్తి, తచ్చ జ్ఞేయం విపశ్చితా. ౧౨-౩౩-౩౨

కొన్ని యధర్మములవలెఁ గానవచ్చునుగాని వాస్తవమున ధర్మములై యుండును. కొన్ని ధర్మములవలెఁగానవచ్చును. కాని యవి వాస్తవమున నధర్మములే.

అధర్మో ధర్మతాంయాతి స్వామీ చేద్ధార్మికో భవేత్
భార. ౧౧-౫-౩౩

స్వామి ధర్మాత్ముఁడైనచో నధర్మము ధర్మముగా నగును.

క. విను నీవు చపలుఁడవు నీ,కును మూఢులు చపలమతులు • క్రి[illegible]తులు మిత్రుల్
జనుపాంధునితోఁ జేరిన, జనుపాంధుఁడు వోలెఁ గనఁగఁ • జాలుదె తగవుల్?

జనుపాంధుఁడు = పుట్టుగ్రుడ్డి, అలుక్సమాసము.

తాత్పర్యము.

నాకేల యీ ధర్మము సూక్ష్మము తెలియరాలేదందువా? నీవు స్థిరచిత్తము లేనివాఁడవు. కదలుచున్న నీటిలో రూపము చక్కఁ బ్రతిఫలించునా? నీతోడ నున్న సహాయులో నీవలెఁ జపలచిత్తులు మాత్రమే గాక మూఢులు; పుట్టుగ్రుడ్డువానితోఁ జేరి పుట్టుగ్రుడ్డికి నేమి తెలియఁగలదు? అట్టులే నీకు ధర్మ మెట్లు తెలియఁగలదు! 'అంధేనైవ నీయమానో యథాంధ' యను శ్రుతి స్మరించునది.

కం. నా పల్కుమాటలను వినుమా పల్కెద స్పష్టముగను • మదిఁ గేవలమున్
గోపంబుచేతనే యభి,శాపంబులు పల్కి తిట్టఁ • జనకుము నన్నున్. ౪౬౩

కేవలము = [illegible]లి, అభిశాపంబులు = నిందలు.

తాత్పర్యము.

[illegible]ప్పఁదలఁచినదేమో స్పష్టముగాఁ జెప్పెద వినుము. కేవలము [illegible] నన్ను నిందింపకుము.

చం. నినుఁ జొరిగొన్న కారణము • నే వచియించెద విన్ము సత్సనా
తనవరధర్మమున్ విడిచి • తమ్ముఁడు జీవముతోడ నుండ నా
యనఘునిభార్య నీ స్నుష రు•మాంగనఁ గూడితి నీవు కామవృ
త్తిని దురితంపుఁబద్ధతిని • దీనిని గాదనియేని చెప్పుమా. ౪౬౪

సత్ + సనాతనధర్మమున్ = సజ్జనులచే సేవింపఁబడినదై శాశ్వతమైన ధర్మమును, నీ స్నుష = నీ కోడలు, కామవృత్తిని=కామవ్యాపారముచేత, దురితంపుఁబద్ధతిని = పాపమార్గమున.

తాత్పర్యము.

నిన్నుఁ జంపిన కారణము చెప్పెద వినుము. సజ్జనులు శ్లాఘించు సనాతన ధర్మమును వదలి నీ తమ్ముఁడు జీవించియుండఁగా వాని భార్యను నీకోడలివంటి రుమను నీవు పాపమార్గమున దుష్కామమునఁ బొందితివి. ఇది యుక్తమా చెప్పుము.

ఇచ్చట నీ తమ్ముఁడు జీవించియుండఁగా యనుటచే సోదరుని మరణానంతరము వాని భార్యను జీవించియుండు సోదరుఁడు గ్రహించి కులాచారపద్ధతిని దోషముగా రామచంద్రమూర్తి గ్రహించినవాఁడు కాఁడని యేర్పడుచున్నది.

కం. పో విడిచి ధర్మమార్గముఁ, గేవలదుష్కామి వగుచుఁ • గెరలుచును స్వకీ
యావరజునిపత్నిఁ బట్టుట, నీ విధి దండింప వలసె • నిక్కము నిన్నున్. ౨౬౭

స్వకీయావ[...]ని, స్వకీయ+అవరజుని = నీ సొంత తోఁడఁబుట్టినవాని, పత్నిని= భార్యను.

తాత్పర్యము.

ధర్మమార్గము వదలి కేవలదుష్కామముచే వద్దము లేక నీ తమ్ముని భార్యను నీవు చెఱిచిన కారణముచే నిన్నీవిధముగాఁ జంపవలసివచ్చెను.

కం. ధర్మంబు విడిచి జనహిత, కర్మాచారంబులకును • గడు దవ్వగుచున్
నిర్మర్యాదం దిరిగెడి, దుర్మదునకు దండ మొకఁడె • తుద కర్హ మగున్. ౨౬౮

జనహిత = ప్రజలకు మేలుగలిగించు, కర్మాచారంబులకున్ = పనులకు నడవడులకు, దవ్వు=దూరము, నిర్మర్యాదన్ = కట్టుపాటులకు లోపడక, దండము = శిక్ష.

తాత్పర్యము.

రాజగువాఁడు సామదానభేదములు వ్యర్థములైనఁగదా దండ ముపయోగింపవలె, ప్రథమమందే దండ ముపయోగింపవచ్చునా యనుటకు రామచంద్రమూర్తి ప్రత్యుత్తర మిచ్చుచున్నాఁడు.

ధర్మము బుద్ధిపూర్వకముగ వదలి జనులకు మేలగ[...]లను ననుష్ఠింపక శాస్త్రబంధన మతిక్రమించి దుష్టగర్వమున[...] వానియందు సామదానభేదములు పనికిరావు. దండ మొకఁడె[...] సామదానభేదములు తనకు లోపడని రాజుల విషయముగాని సామంతరాజుల విషయముగాదు. నేరముచేసి వధశిక్షకు నర్హుఁడయిన వానితో సామదానభేదము లేమున్నవి? ఇది శాస్త్రీయమా లౌకికాచారమా రెండునుగావు. నీవు దండ్యుఁడవు కావునఁ బ్రథమమందే దండమే యుపయోగించితిని.

ఉ. పుట్టితి క్షత్రియుండ వయి • భూరియశోవిభవాభిరాముఁడై
నెట్టనకీర్తిఁ గన్నయవ • నీపతివంశమునందు బుట్టిరా
పట్టిని ధర్మ మెంచ కతి • పాపముఁ జేసిన కామవృత్తు ని
న్నిట్టులు చూచి చూచి సహి • యింతు క్షమింతును నీవ చెప్పుమా. ౨౬౯

భూరియశోవిశదాభిరామమై = గొప్పకీర్తి సంపదచే మనోహరమై, అవనీపతి వంశమునందు = రాజవంశమున, రాపుట్టిని = రాజకుమారుఁడను.

తా త్ప ర్య ము.

నన్ను దండించుటకు నీ వెవఁడ వందువా? చెప్పెద, వినుము. నేను క్షత్రియుఁడుగాఁబుట్టితిని. ఎవఁడు క్షత్రియుడు? సనాతనధర్మము క్షతము గాకుండ (చెడిపోకుండ) రక్షించు వాఁడెవఁడో వాఁడు క్షత్రియుఁడు- కావున ధర్మరక్షణము నాకుఁ బుట్టుకతోనే వచ్చిన యధికారము. నేను సింహాసనారూఢుఁడ నైనను గాకున్నను నీ కార్యము నాకుఁ దప్పదు.(ఈ కారణము చేతనే కదా "మత్స్వామిని నీవ నీవు వనధారిణి నుండిన నూరనుండినన్" అని ఋషులు చెప్పిరి. అరణ్య ౧౨ స) అది తప్పిన నేను స్వధర్మమునకుఁ దప్పినవాఁడనే. నేను జాతిమాత్ర క్షత్రియుఁడను మాత్రమే కాదు. ధర్మపాలనతత్పరు లని ప్రసిద్ధిగన్న భూమిపాలుర వంశమున బుట్టితిని. కావున ధర్మరక్షణమందు నాకెక్కువ యధికారము గలదు. అటువంటి రాజకుమారుఁడను ధర్మమును లక్ష్యముసేయక కామము ప్రధానము చేసికొని యతిపాపము చేయు నిన్నుఁ జూచి చూచి యెట్లు క్షమింతును? ఎట్లు సహింతును? ఇది సాధ్యమా? ఇంత ఘోరపాపము చేసిన నిన్నదండింపనైతినేని యల్పపాపుల నే నేమని దండింతును? నాభార్యను రావణుఁడెత్తుకొని పోవుట యధర్మమని కదా నీవు వానినిబట్టి కొట్టి తెచ్చెదనంటివి. అట్టులే పరునిభార్యను దోడఁబుట్టినవానిభార్యను కోడలవంటిదానిని బూర్తిగాఁ జెఱిచిన నిన్ను నేమిచేయవలెఁ జెప్పుము?

కం॰ తన సుతతోఁ జెలియలితోఁ, దనతమ్మునిభార్యతోడఁ • దగులు కుమతికిన్
వనచరవర! వధ యొక్కటె, వినియామితం బయ్యె దండ•విధిశాస్త్రములన్. ౪౭౦

నా తమ్మునిభార్య నా భార్యకుఁ జెల్లెలే కదా- నాభార్యకుఁ జెల్లెలయినపుడు నాకు భార్య వావియెట్లగు నందువేమో! అదిగాదు- కూఁతురు- చెలియలు- మఱఁదలు లొక్కవరుసవారు- దనకూఁతుతోఁ దన చెలియలతోఁ దన మఱఁదలితో సంగమించువానికి శాస్త్రవాదు వధశిక్ష యొక్కటే చెప్పఁబడెనుగాని వేఱొక్క శిక్ష చెప్పఁ బడ లేదు. జె.

ఈ సందర్భమున నీ ధర్మశాస్త్రవాక్యములు స్మరణీయములు.

భ్రాతు ర్జ్యేష్ఠస్య భార్యా యా, గురుపత్న్యనుజస్య సా
యవీయసస్తు యా భార్యా, స్నుషా జ్యేష్ఠస్య సా స్మృతా॥ మను. ౯-౫౭.

అన్నభార్య తమ్మునికి గురుపత్నితో సమానురాలు. తమ్మునిభార్య యన్నకుఁ గోడలితో సమానురాలు.

రేతస్సేకః స్వయోనీషు కుమారీ ష్వంత్యజాసుచ
సఖ్యుః పుత్రస్యచ స్త్రీషు, గురుతల్పసమం విదుః. మను. ౧౧-౫౯

తోడఁబుట్టినది, కూఁతురు, చండాలస్త్రీ, మిత్రునిభార్య, కొడుకుభార్య వీరి

యందు రేతస్సును విడుచువాఁడు గురుభార్యాగమనము చేసినవాఁడగును. అనఁగా గురుతల్పగమనము చేసిన వాని కెట్టి శిక్షయో యట్టి శిక్షయే యని భావము.

గురుతల్ప్యభిభాష్యైన స్తప్తే స్వప్యా దయోమయే
సూర్మీం జ్వలంతీం స్వాశ్లిష్యే న్మృత్యునా స విశుద్ధ్యతి. మను.౧౧-౧౦౩

గురు వనఁగా దండ్రి, తల్పమనఁగా భార్య. గురుతల్పమనఁగాఁ గన్నతండ్రి భార్యయని యర్థము. గురుభార్యను బొందినవాఁడు తానొనర్చిన పాపమును రాజుతోఁ జెప్పుకొని కణకణ గ్రాఁగి మండుచున్న యినుపమంచముమీఁదఁ బండుకొని చక్కఁగాఁ గాలిన యినుపస్త్రీ ప్రతిమను గౌఁగిలించుకొని మరణ మొందుటచేఁ బరిశుద్ధుఁడగును.

ఇది యొకసారి పొరపాటునఁ జేసి పశ్చాత్తాప పడువాని విషయము. అభ్యాసముగఁ జేయువానికి మరణశిక్షయే యని యమస్మృతి.

రేత స్సిక్త్వా కుమారీషు చాండాలీ ష్వంత్యజాసు చ
సపిండాపత్యదారేషు ప్రాణత్యాగో విధీయతే.

కన్యకలయందు, చండాలస్త్రీలయందు, అంత్యజాతి స్త్రీలయందు సపిండులైన భార్యలయందు (తన వంశమున నేడు తరములవారి వంశమునఁ బుట్టినవారి స్త్రీలయందు) రేతస్సు విడిచినవారికిఁ బ్రాణత్యాగమే విధింపఁబడినది.

అరూఢపతితాజ్జాతో, బ్రాహ్మణ్యాం శూద్రజశ్చ యః
చండాలా స్త్రివిధా ప్రోక్తా సగోత్రా ద్యశ్చజాయతే.

ఆరూఢ పతితు డగువానికిఁ బుట్టినవాఁడును, బ్రాహ్మణస్త్రీకి శూద్రునివలనఁ బుట్టినవాఁడును, సమానగోత్రునికిఁ బుట్టినవాఁడును జండాలు రనఁబడుదురు.

పితృష్వసారం మాతుశ్చ మాతులానీం స్నుషా మపి
మాతుస్సపత్నీం భగినీ మాచార్యతనయాం తథా
ఆచార్యపత్నీం స్వసుతాం గచ్ఛంస్తు గురుతల్పగః.

తండ్రితోడఁబుట్టినదానిని, తల్లిని, మేనమామ భార్యను, కోడలిని, సవతి తల్లిని, తోడఁబుట్టినదానిని, ఆచార్యపుత్రిని, ఆచార్యభార్యను, తన పుత్రిని బొందువాఁడు గురుతల్పగుఁడు.

చండాలీ బంధకీ వేశ్యా రజస్థా యాచ కన్యకా
ఊఢా యా చ సగోత్రేణ వృషల్యః పరికీర్తితాః ॥

చండాలస్త్రీ, అంకుటాలు, భోగముది, ముట్టుత, కన్యక, సగోత్రమున వివాహము చేసికొన్నది వీరందఱు వృషల లనఁబడుదురు. అనఁగాఁ జండాలస్త్రీలతో సమానలు. అనఁగా రతియోగ్యలుగారు.

మాతృష్వసాచ, శ్వశ్రూశ్చ, మాతులానీ, పితృష్వసా
పితృవ్యసఖి, శిష్యస్త్రీ భగినీ, తత్సఖి, స్నుషా
దుహితా, చార్యభార్యాచ, సగోత్రా, శరణాగతా

రాజ్ఞీ ప్రవ్రజితా, ధాత్రీ, సాధ్వీ, వర్ణోత్తమా చ యా.
అనామావ్రతమాం గత్వా గురుతల్పగ ఉచ్యతే॥ నారద॥

తల్లితోడఁ బుట్టినది, అత్త, మేనమామ భార్య, తండ్రితోడఁబుట్టినది, పిన్నతండ్రి సఖి, శిష్యుని భార్య, తోడఁబుట్టువు, దానిసఖి, కోడలు, కూఁతురు, ఆచార్యభార్య, సగోత్ర స్త్రీ, శరణాగతి చేసిన స్త్రీ, రాణి, సన్న్యాసిని, దాది, పతివ్రత, తనకంటె నుత్తమ వర్ణము స్త్రీ, గుడిసెవాటెలంజకానిది, వీరితోఁ బొందువాఁడు గురుతల్పగుఁడు.

"పశువేశ్యాభిగమనే ప్రాజాపత్య వ్రతం చరేత్"

పశువులను వేశ్యలను నొకసారి పొందినవానికిఁ బ్రాజాపత్య వ్రతము.

శాస్త్రవాక్యము లిట్లుండుటచే బుద్ధిపూర్వకముగ దీర్ఘ కాలము మఱఁదలతో సంగమించిన వాలికి మరణదండము తప్ప వేఱు దండము లేదు.

కం. భరతుండు రాజు మేమో, ధరణిపు నాదేశమునను ♦ ధర్మేతరులన్
ధరఁ దిరిగి యరసి యుచితపు సరణిన్ శిక్షింతు మార్యజన♦సమ్మతిగాన్. ౪౭౧

తాత్పర్యము.

క్షత్రియజాతియందు, నందు సార్వభౌములవంశమందుఁ బుట్టిన కారణము చేతనే యధర్మాత్ముల దండించు నధికారము మాకున్నను రాజు భరతుఁడు కావున మే మాతని యాజ్ఞ ప్రకారము ధర్మము తప్పినవారిని భూమియందుఁ దిరిగి వెదకి తగిన రీతి పెద్దలకు సమ్మతమగు విధముగ దండింతుము.

"దండకారణ్యరాజ్యం మే, దత్తం పిత్రా తథైవ చ" అధ్యాత్మ రామాయణము. అయోధ్యా ౯, ౩౦.

నీకు నగరపాలన మెట్లుతండ్రి యిచ్చెనో యట్లు లరణ్యరాజ్యము నాకిచ్చెను. ఇది భరతునితో రామచంద్రమూర్తి చెప్పినవాక్యము.

కం. దుర్జనశిక్షయు ధర్మో-పార్జనమును జేయుచుండు ♦ భరతుఁడు మేమున్
వర్జితతన్మార్గుల మై, కర్జంబు నుపేక్షసేఁత ♦ కార్యం బగునే! ౪౭౨

దుర్జనశిక్ష = దుష్టుల దండించుట, ధర్మోపార్జనము = ధర్మము నార్జించుట, వర్జిత తన్మార్గులమై=విడువఁబడిన యా త్రోవగలవారమై.

తాత్పర్యము.

భరతుఁడు రాజై దుష్టుల శిక్షించుచున్నాఁడు, ధర్మము నార్జించుచున్నాఁడు మే మట్లుసేయక యుపేక్షసేయుట తగునా? ఆయనవలె మేమును దుష్టశిక్ష ధర్మరక్ష చేయవలయునుగదా.

ఉ. పావనమైత్రి నా మదికి ♦ వానరనాయక! లక్ష్మణుండు సు
గ్రీవుఁడు నొక్క రూప సుమి ♦ శ్రీమహిదారలు తత్ఫలంబు తా
నీ వరశౌర్యశాలి ఘటి♦యింపఁగఁ జాలును నాకు మేలు, నే
నే విధి నేమి హేతువున ♦ నీతనిపక్ష్య ముపేక్ష సేయుదున్! ౪౭౩

వాలీ, నేను నిరపరాధిని, నన్నేల దండించితి వనిన మాటకు నీ వపరాధివి కావు వనే దండించితి వని రామచంద్రమూర్తి యుత్తరమునుఁ జెప్పి నీకార్యము నాతోఁ జెప్పియుండిన నేను నిమిషములోఁ జేయనా యన్నమాటకుఁ బ్రత్యుత్తర మిచ్చు చున్నాఁడు.

పావనమైత్రిన్=నిర్వంచనమైన స్నేహమున, ఒక్కరూప = సమానమే, శ్రీమహీదారలు=లక్ష్మి, రాజ్యము, భార్య. తత్ఫలంబులు=ఆ స్నేహమునవలన సుగ్రీవునకుఁ గలుగు ఫలములు.

తాత్పర్యము.

నా మనస్సునందు వాలీ! వంచనలేని మైత్రియందు నీ లక్ష్మణుఁడు నా కెట్టివాఁడో సుగ్రీవుఁడు నట్టివాఁడే, నాతోడి స్నేహమువలన నతనికి రాఁగల లాభమేమి యందువా, లక్ష్మి, భూమి, భార్య. ఇఁక నతనివలన నాకుఁ గావలసినది సీతాదేవిని వెదకి చెప్పుట, ఆకార్య మతఁడు చేయఁజాలును. మా స్నేహమువలన నతనికిఁ గావలసిన కార్య మతనికి నగును. నాకుఁ గావలసినది నాకు నగును, ఇట్టి స్నేహమును నేమి కారణముచే నుపేక్ష చేసి నీతో స్నేహము చేయుమనెదవు? ఇంతకంటె నెక్కువ మేలు నీవు నా కేమి చేయవలసియున్నది. వాస్తవమున సీతాన్వేషణ కార్యమే సుగ్రీవుని వలనఁ గావలసిన కార్యముగాని రావణవధాదికముగాదు. అది తానే చేసికొనెద నని చెప్పెను. ఆ కార్యము సుగ్రీవుఁడు చేయఁగలఁడు. వాలి చేయఁజాలఁడు. వాలి చక్కఁగా రావణాసురుని యొద్దకుఁ బోయి సీతను దెచ్చితివే యిం దుంచినానని యనును. వాఁడు నాకుఁ దెలియును, పొమ్మనును. ఆమె నెందో యంతఃపురమున నేలమాళిగలో దాఁచును, వాలిరావణ యుద్ధము ప్రారంభమగును, రాక్షసులందఱు నేకమగుదురు. ఎందఱితోనని యెంతకాలమని ముష్టియుద్ధము సేయఁగలఁడు? చేయఁగలిగినను వారు మాయచే వాలిని జంపియుందురు. రాముఁడు వాలి మిత్రుఁ డగుటచే సుగ్రీవుఁడు సహాయము చేసియుండఁడు. రాము కార్యము పాడై యుండును. రామచంద్రమూర్తి సుగ్రీవునితో స్నేహము చేసినదే తగినకార్యము. కం॥ కయ్యమునకు నెయ్యమునకు, వియ్యమునకు సమతవలయు వేఱొండైనన్. గయ్యము గెలువను నిలువను, నెయ్యము వియ్యంబు పొసఁగ నేరదు మొదలన్॥ అన్నట్లు గర్విష్ఠుఁడు సంపన్నుఁడునగు వాలికిని, సాధువు, కష్టదశయం దుండు రామునకు మైత్రి కుదురదు. అట్టిమైత్రి రాజనీతి సమ్మతముగాదు. శుష్కేణార్ద్రం దహ్యతే మిశ్రభావాత్ తస్మాత్పాపైస్సహ సంధిం న కుర్యాత్॥ భార, ౫-౩౮-౨౦ అన్నియుఁ బచ్చికట్టెలయినచో నగ్ని దహింపఁజాలదు, అటుకాక పచ్చికట్టె యెండుకట్టెలతోఁ జేరినా వానితోపాటు దానిని గాల్చును. ఆకారణముచేఁ బాపులతో సంధి చేయరాదు. కబంధుఁడు సుగ్రీవుమైత్రి చేయుమని బోధించెనుగాని వాలిమైత్రి బోధించినవాఁడు కాఁడు. అదియునుగాక రామచంద్రమూర్తి సూర్యవంశమువాఁడు, సుగ్రీవుఁడు సూర్యపుత్రుఁడు,

హనుమంతుఁడు సూర్యశిష్యుఁడు. ఇట్టి సంబంధముగలచోట స్నేహము కుదిరినట్లునిలచినట్లు వాలితోఁడ నిలుచునా? ఇది త్రేతాయుగము, ఇందు సూర్యవంశమువారు ప్రబలులు, ద్వాపరమందుఁ జంద్రవంశపువారు ప్రబలులు, సూర్యవంశపువారు దుర్బలులు, కావునఁ గృష్ణమూర్తి చంద్రవంశమునఁబుట్టి చంద్రవంశరాజగు నర్జునునితో స్నేహము చేసి సూర్యపుత్రుఁడగు కర్ణుని వధింపఁజేసెను. ఆ కాలమందు నర్జునాదులచేఁ గార్యము చేయించెను. ఈ త్రేతయందుఁ దానే స్వయముగఁ జేసి యింద్రపుత్రుని వధించెను. రామ సుగ్రీవమైత్రియందుఁ గృష్ణార్జున మైత్రియందు నీ విశేషము గమనింపవలయును. ఈ విషయమున మథింపవలసిన దింకను గలదు, కాని దాని కిది సమయముగాదు, స్థలముగాదు. రామచంద్రమూర్తి సుగ్రీవున కుపకారముచేసి ప్రత్యుపకారము పొందెను. ఇది సహ్యము. అటుగాక వాలి యొద్దకు లక్ష్మణుఁ బంపి పిలిపించుకొని నా భార్యను రాక్షసుఁ డెత్తుకొనిపోయినాఁడు, నీవు వెదకి చెప్పుమని యడుగుట నీచతగాదా? అదియునుగాక దోషియై వధ్యుఁ డగు వానితో స్నేహముచేసి వెనుకఁ జంపవచ్చునా? ఎన్నివిధములఁ జూచినను రామ వాలి సఖ్యము సరియగునదికాదు.

కం. వనచరనముఖ్యులసన్నిధిఁ, బొనరించితి నేను బ్రతినఁ • బూర్ణమనమునన్
ఘనబల! బాస యొనర్చియుఁ, జనునే నాయట్టివాఁడు • చలియింపంగన్. ౪౭౪

ప్రతినన్ = ప్రతిజ్ఞను, బాస = ప్రమాణము.

తాత్పర్యము.

నీ భార్యను హరించిన వాలిని జంపెదను, వానరరాజ్యమును నీ భార్యను నీ కిప్పించెదను, అని నేను ఈ వానరుల సమక్షమందుఁ బ్రతిజ్ఞ చేసితిని. నే నిట్లు నిండు మనస్సుతోఁ బ్రమాణముచేసి తప్పవచ్చునా ?

కావున నా మిత్రుని కార్యము సాధించుటకై కూడ నిన్నుఁ జంపితిని- సుగ్రీవునితోఁడ నాకు మైత్రి కుదిరినను కుదరకున్నను నీవు తమ్ముని భార్యను బట్టినందునకు నీవు నాచే వధ్యుఁడవు- నీవు నిర్దోషివేనైనను నా మిత్రునికి నీవు విరోధివైనప్పుడు నాకును నీవు విరోధివే కావున నీవు వధ్యుఁడవే- ఇట్లు నిన్నుఁ జంపుటకు స్వతంత్ర కారణము లేకలవు. ఇప్పుడో రెండును గలియుటచే మఱింత బలిష్ఠము లయ్యెను. నీవు తనకు విరోధివని సుగ్రీవుఁడు చెప్పినంతమాత్రముననే నేను నమ్మి నిన్నుఁ జంపలేదు. నా కన్నులయెదుట నా మిత్రుఁడు నా యాశ్రితుఁడు నాకు శరణాగతుఁడు మఱియొకనిచేఁ జంపఁబడుచుండ నే నూరక సాక్షినై చూచుచుండుట ధర్మమా ? ఇచ్చటను విభీషణుని రక్షించుటయందు రామచంద్రమూర్తి చెప్పిన వాక్యములు విశేషబలముతో సార్థకముగ నన్వయించుచున్నవి.

తే. పరులకును శరణాగతుఁ డరియైన నార్తుఁ డైనను మఱి దృప్తుఁడై నఁగాని
యాత్మనాశంబునకు నోర్చియైనఁ గావవలయు శాస్త్రసువిశ్వాసభావులకును. ౩౭౩

తే. భయము చేనొండె మోహంబువలననొండెఁ, బ్రతిఫలాసక్తినొండెసద్బలముఁ గోలఁది
గ్రాపుఁ గోరిన వానిఁ గాపాడఁడేని, వాఁడు పోలియు నిహమునందుఁ బరము నందు ౩౮౪

తే. తాను జూచుచు నుండఁగఁ దన్ను శరణుఁ జొచ్చినాతఁడు పరునిచేఁ జచ్చెనేని
యా యనాథుఁడు రక్షసేయని నృశంసునెల్ల సుకృతంబుఁ గైకొని యేగువాఁడు. ౩౮౫

ఉ. కాన ప్రపన్నుఁడౌ పురుషుఁ గావకయున్న దురంతపాపముల్
మానకకల్గు, నారకఫలం బపకీర్తియుఁ దప్పదేమియున్
మేని బలంబు వీర్యమును మేకొను నాశము, గాన సద్యశో
స్థానము ధర్మనాశకలదంబు నొనర్చెదఁ గండు వాక్యమున్. ౩౮౬

(యుద్ధకాండము)

సీ. నీవు పాలించు వ • నీశైలధారిణు, లైక్ష్వాకులైన మా • వగును గాదె
దుష్టశిక్షణమును • శిష్టరక్షణమును బృథివీశునకు నెందు • విధియ కాదె
యనుజునిభార్యాగృ • హములాదిఁ గొని వానిఁ, గట్టువస్త్రముతోడ • నెట్ట లేదె
తమ్మునిభార్యను • దగిలినవానికి, శిక్ష వధం బని • చెప్పఁ బడదె

ఆ. యతనితోడ నేను • నగ్నిసాక్షికముగఁ, జెలిమి సేసి హితము • సేయుటకును
బ్రతిన సేయ లేదె • పల్కి బొంకఁగఁ జన్నె, యే దసత్య మిందు • నెఱుఁగఁ జెపుమ.

తాత్పర్యము.

వాలి మనస్సునకు రుచిరసిద్ధుర్ణమునకై మీఁదఁ జెప్పిన విషయములను సంగ్రహముగఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

నీ వేయడవులు కొండలు నీవని పాలించుచున్నావో యవి యిక్ష్వాకు వంశమునఁ బుట్టిన మావగునా కాదా? అగునందు వేని నీవు మాకు సామంతుఁడ వేకదా? దుష్టుల శిక్షించుట శిష్టుల రక్షించుట రాజునకు విధి యగునా కాదా! తమ్మునిభార్యను గృహమును సర్వముఁగొని యతనిఁ గట్టువస్త్రముతో నూరు వెడలఁ గొట్టితివా లేదా? తమ్ముని భార్యతో సంగమించినవానికి శిక్ష వధమని శాస్త్రములు చెప్పుచున్నవా లేదా

సుగ్రీవునితో నేను నగ్నిసాక్షికముగ స్నేహముచేసి యతనికి మేలు చేయుటకు బ్రమాణము చేసితినా లేదా? ముందు మాట యిచ్చి యసత్యమాడఁదగునా? ఇప్పుడు నేను చెప్పిన దానిలో నేది యసత్యము చెప్పుము.

రామచంద్రమూర్తి యింతపట్టుదలగా నీవు తమ్ముని భార్యతో సంగమించితివి కావున నిన్నుఁ జంపితినని యుక్తియుక్తి చెప్పినపుడు తాను దుందుభితో యుద్ధము చేయుకాలమందు సుగ్రీవుఁడు నాభార్య తారతో రమింపలేదా? వాఁడు మాత్రము వధ్యుఁడు కాఁడా యని వాలి యాక్షేపించియుండవలెను. అది సరియైన యాక్షేపము కాదని వాలికిఁ దెలియును. తాను జచ్చినానని సుగ్రీవుని నమ్మించి వాలి మోసగును, తాను జావని లేయని కొండను గుహాద్వారమున వేసినాఁడనియే వాలి చెప్పిన దోషము. ఇట్లు తనచావు కోరెననియే వాలికిఁ గోపము, కాని తాను జీవించియున్నాఁ

డని నమ్మిశారన బట్టి నని వాలి యభిప్రాయముగాదు. ఈ కారణములచే వాలి ఈ ప్రశంస చేయలేదు.

కం. సన్నుతధర్మోపేతము, లిన్నిమహాకారణముల • వృకచరేంద్రా !
నిన్ను వధించుట ధర్మం, బన్నితిఁ దలపోయుమా మ•హాబలశాలీ ! ౪౭౬

సన్నుతధర్మోపేతము = సజ్జనులచే స్తోత్రము చేయఁబడిన ధర్మముతోఁ గూడినది, అన్నతి = ఆ మర్యాదను, ఆ నీతిని.

తా త్ప ర్య ము.

సత్పురుషులు మెచ్చు నిన్ని ధర్మకారణము లుండుటచేఁ గ్రోతిశ్రేడా! నిన్ను వధించుటయే ధర్మము. దానిని నీ వాలోచింపుము.

కం. ధర్మ మెఱింగిన మిత్రుఁడు, ధర్మచరిత్రునకు నెపుడుఁ • దగు సాయపడన్
ధర్మజ్ఞుఁడ విది నీ ఖల,కర్మమునకుఁ బాధితంబుగాఁ • దలఁపు మదిన్. ౪౭౭

తా త్ప ర్య ము.

ధర్మము తెలిసినమిత్రుఁడు ధర్మచరిత్రుఁడగు మిత్రునకు సహాయపడుటధర్మము, నీవును నీ ధర్మము తెలిసినవాఁడవే. ఇది నీపాపకర్మమునకుఁ బ్రాయశ్చిత్త మను కొమ్ము.

ప్రాయశ్చిత్త తద్భవము పాచితము. నీవును స్నేహధర్మము తెలిసినవాఁడవే యనుటచే నీవు స్నేహము చేసినచోట నిర్వంచనముగఁ జేసితివో వంచన బుద్ధితోఁ జేసితివో యాలోచింపుము. నీ స్నేహితులు నీ కెట్టివారో నా స్నేహితులు నా కట్టివారని భావము, వాలి రావణ స్నేహ ధర్మప్రకారము వాలి జీవించి యుండెనేని రావణునకు సహాయుఁడై వచ్చియుండవలెను.

(చూ. ఉత్తరకాండము. ౭౭౮-౭౭౯-౭౮౦ పద్యములు.)

కం. చారిత్రవత్సలంబులు, సూరిజనాంగీకృతములు • సుజనాచరితో
దారము లగు మనుసూక్తులు,వీర! ప్రమాణములు నాకు•వినుమా వానిన్. ౪౭౮

చారిత్రి వత్సలంబులు = సదాచారముల ముఖ్యముగాఁ జెప్పుచున్నవి. సూరిజనాంగీకృతములు = పండితులగు వారిచే నంగీకరింపఁబడినవి. సుజనాచరితోదారము=సజ్జనుల నడవడిచే గొప్ప నైనవి. మనుసూక్తులు=మనువు చెప్పినమాటలు.

తా త్ప ర్య ము.

సదాచారమును ముఖ్యముగా బోధించునవి పండితు లామోదించునవియు శిష్టజను లనుష్ఠానము నుంచుకొనునవియు నగు మనుస్మృతి వాక్యములు కొన్ని చెప్పెదను వినుము.

అన్ని స్మృతులలో మనుస్మృతియే పరమప్రమాణగ్రంథము. దానికి విరుద్ధ మైన దేదియు గ్రాహ్యముకాదు. దాని ననుసరించియే యా యా యుగముల పురుషుల శక్తికిఁ దగినట్లు యా ఋషులు స్మృతులు ప్రకటించిరి. ఇవి వ్రతములు ప్రాయ

శ్శిత్తములు మొదలగు వానికి సంబంధించినవే కాని సనాతన ధర్మములకు సంబంధించినవి కావు. రామచంద్రమూర్తి త్రేతాయుగము నాటివాఁడు గనుక నప్పటికి మనుస్మృతి పరమప్రమాణము కావున దానిలోని వాక్యములను రామచంద్రమూర్తి తన చర్యకుఁ బ్రమాణములుగ నుదాహరించుచున్నాఁడు.

—• శ్రీరాముఁడు వాలికి ధర్మశాస్త్రవాక్యంబులు చెప్పుట. •—

కం. జనములు పాపముఁ జేసియు, జననాథులచేతఁ దాము • శాసితు లగుచుం
ఘనసుకృతాత్మల రీతిని, జనుచుండురు నాకవిభుని • సదనంబునకున్. ౪౭౯

తాత్పర్యము.

జనములు పాపము చేసినను రాజుచే శిక్షింపఁబడిరేని వా రాపాపము లనుభవింప నరకమునకుఁ బోక యా పాపములు చేయని పుణ్యాత్ములవలె నింద్రలోకమునకుఁ బోవుచుందురు.

చేసినపాపము రాజదండముచే నశించును. ఇక్కడ శిక్షింపఁ బడఁడేని యమదండ మనుభవింపవలయును. రెంటిలో నొకటి తప్పదు.

రాజనిర్ధూతదండాస్తు కృత్వా పాపాని మానవాః
నిర్మలాః స్వర్గమాయాంతి సంత స్సుకృతినో యథా. మను. ౮-౩౧౮

కం. చోరుఁడు చౌర్యముఁ జేసిన, భూరమణునిచేత శిక్షఁ • బొరసినఁ గాకే
నేరఁ బ్రవిముక్తుఁ డగుచునొ, వీరమణీ! పాపమునను • విశువంబడెడిన్. ౪౮౦

తాత్పర్యము.

దొంగ దొంగతనము చేసెనేని రాజుచేత దండింపఁబడవలయును. లేదా రాజు విచారించి వీఁడు నిర్దోషి యని వదలిపెట్టవలయును. ఈ రెంటిలో నేదైనను వానిని పాపవిముక్తునిఁ జేయును.

కం. దోసముఁ జేసినవారిని, శాసింపఁగ నేరవట్టి • జనమతి త్రేఁ డా
దోసమును దాను బొందును, వాసవసుత ధర్మవిధము • వచ్చెన తెలియన్! ౪౮౧

తాత్పర్యము.

పాపము చేసినవారిని దండింపఁజాలని మతిహీనుఁడైన రాజు పాపమును దాను బొందును. వాలీ! ధర్మవిధము తెలిసినదా? నేను దండింపకపోయితినా నీవు చేసిన పాపము నన్ను సంక్రమించును.

కం. స్ఫీతయశుం డగు మా మాంధాతయు శ్రమణుం డొకండు • ధర్మము చెడ నీ
రీతిని పాప మొనర్చిన, నాతని దండింపఁడా భ • యంకరలీలన్! ౪౮౨

స్ఫీతయశుఁడు = కీర్తిచేఁ బ్రసిద్ధికెక్కినవాఁడు. మా మాంధాత = మా వంశపూర్వుండగు మాంధాతయను మహారాజు, శ్రమణుండు=సన్న్యాసి. నీ రీతిని = నీవు చేసినట్లు.

తాత్పర్యము.

ధర్మాత్ముఁడని కీర్తివహించిన మావంశమునఁ బూర్వుఁడగు మాంధాత యను

మహారాజు సన్న్యాసియొకఁడు నీవుచేసిన పాపమువంటి పాపమునే చేయఁగా భయంకరవిధముగ నతని దండింపలేదా. అనఁగాఁ జంపలేదా? సన్న్యాసియనివిడిచెనా యని భావము. సన్న్యాసియే దండింపఁబడినపుడు నీ వన నెంత?

ఉ. ఎత్తనగోలునంద వసు॰ధేశ్వరు లారయలేక ధర్మమున్
మత్తిలి కొంద ఱుండయును ॰ న్యాయవిమర్శనవేళ నింకజా
గ్రత్తు వహించి పాపజన॰ కాండములం దగురీతి దండనం
బత్తఁగఁ జేసి పాపనిచ॰యంబు శమింపఁగఁ జేయరే కపీ! ౮౭౩

ఎత్తనగోలునంద = మొట్టమొదటనే వసుధేశ్వరులు=రాజులు, ఆరయలేక = తెలిసికోలేక, మత్తిలి=మదించి, జాగ్రత్తు=హెచ్చరిక, సంస్కృతమున నిది జాగ్రత్ శబ్దము. హ్రస్వంబుమీఁది హల్లుల కుత్వద్విత్వంబులగు. దిక్=దిక్కు, దృక్=దృక్కు, కించిత్=కించిత్తు, అను సు.వ్యా. తత్సమ ౭౯ వ సూత్రప్రకారము జాగ్రత్తు ఆయెను, జాగ్రత్+త=జాగ్రత్త అనియుఁ జెప్పవచ్చును. అప్పుడు శూరత యోగ్యత లోనగు వాని వలె నని తెలియునది, అత్తఁగన్ = పొందునట్లు, పాపనిచయంబు = పాప సమూహము.

తాత్పర్యము.

కొందఱు రాజులు మదించియుండి ప్రారంభమందే ధర్మ మిది యధర్మ మిది యని తెలియలేక యది విమర్శకు వచ్చినపుడు హెచ్చరికగలవారై బుద్ధిపూర్వకముగ నధర్మమార్గమందు నడునవారల్లక పాపపుజనులగుంపుల దండించి పాపముశమించునట్లుచేయుట లేదా! ఎన్నిదినాలుగనో నేనీ కార్యము చేయుచున్నానే! ఇన్నాళ్ళూరకుండి యిప్పుడు దోషమెంచెద వేల? యనునో యను వాలి మాట కిది ప్రత్యుత్తరము.

ఒక దొంగ నూఱుదొంగతనములుచేసి నూటయొక్కటవదొంగతనమందుఁ జిక్కెనేని వానిని న్యాయాధిపతి దండింపఁ బూనినపుడు నేనిన్నాళ్ళుగా దొంగిలించుచుండఁగా నూరకుండి యిప్పుడు దండించెద వేల? యను నధికారము లేదు.

కం. కావఁ బరితాప మందకు, మానితమీ వధము ధర్మ॰మార్గముఁ దలఁపన్
దీనన్ మాకు స్వతంత్రత, వానరవర! లేదు శాస్త్ర॰బద్ధుల మగుటన్. ౮౭౪

తాత్పర్యము.

ఈకారణముచే నీవు వ్యసనపడవలసిన పనిలేదు, నిన్ను నేను ధర్మమార్గమందు నిలిచి ధర్మవిధముగనే చంపితిని, ఈకార్యమునందు మాకు స్వాతంత్ర్యము లేదు. ఏలయన మేము శాస్త్రబద్ధులము, శాస్త్రమువారుఁ జెప్పినట్లు మేము చేయకతప్పదు.

ఈ విషయమునఁ గొన్ని మనుస్మృతి వాక్యములు వ్రాయఁబడుచున్నవి.

యావా నవధ్యస్య వధే తావా న్వధ్యస్య మోక్షణే
అధర్మో నృపతే ర్దృష్టో ధర్మస్తు వినియచ్ఛతః॥ మను ౯-౨౪౯

అవధ్యుని వధించుటచే నెంతపాపము గలుగునో యంతపాపము వధ్యుని విడుచుటచేఁ గలుగును.

అధార్మికం త్రిభి ర్న్యాయై ర్నిగృహ్ణీయా త్ప్రయత్నతః
నిరోధనేన బంధేన వివిధేన వధేనచ ॥

అధర్మమందు వర్తించువారిని వారివారి దోషముకొలఁది మూఁడువిధముల దండింపవలయును. అవి యెవనినిఁ జెఱసాలయందుంచుట, కాళ్ళకుఁ జేతులకు గొలుసులువేసి కట్టివేయుట, నానావిధముల వధించుట. మను ౮-౩౧౦.

నిగ్రహేణహి పాపానాం సాధూనాం సంగ్రహేణచ
ద్విజాతయ ఇవేజ్యాభిః పూయంతే సతతం నృపాః ॥ మను- ౮-౩౧౧

దుష్టులగువారిని శిక్షించుట, సజ్జనుల రక్షించుట వీనిచే రాజులు యజ్ఞములుఁ జేసిన బ్రాహ్మణులవలెఁ బవిత్రు లగుదురు.

అదండ్యాన్ దండయన్ రాజా, దండ్యాంశ్చైవాప్యదండయన్
అయశో మహదాప్నోతి నిరయం చాధిగచ్ఛతి॥

దండింపరాని వారిని దండించినను దండింపవలసినవారిని విడిచినను ఆరాజునకు మిగుల నపకీర్తి నరకము కలుగును.

అనుగ్రహంచ మిత్రాణా మమిత్రాణాంచ నిగ్రహమ్
సంగ్రహంచ త్రివర్గస్య, శ్రేయ ఆహుర్మనీషిణః॥

భార- ౧౩-౫౮-౧౫

మిత్రుల ననుగ్రహించుట- శత్రువుల నిగ్రహించుట, త్రివర్గ సంగ్రహము వీనిచే రాజులకు శ్రేయస్సుగలదు.

చం. అర్థియును గాక యొండొకమ•హాత్తరహేతువు విన్ము దావ నీ
మది గల సందియంబు నతి•మన్యువు వాయును, నీ వెలుంగ బో
బదరుచుఁ గాఱు లాడుట ల•వంబును నామదిఁ గిక్కురుదేనియుం
గొదుకును గాని లేదు, కపి•కుంజర నమ్ముము నాదువాక్యముల్. ౭౮౫

మహాత్తరహేతువు = మిగుల గొప్ప కారణము- అతిమన్యువు = నాయందుఁ గల విస్తారకోపము- వదరుచుఁ = కోపపడుచు- కాఱులు=పరుషవాక్యములు.

తాత్పర్యము.

నీకు సంధ్య జపము తర్పణము లోనైన వున్నట్లు తెలియుటచే నీవు మనుష్యుఁడవని మనుష్యుల కన్వయించు ధర్మశాస్త్రవాక్యములు చెప్పితిని. నేను క్రోఁతిని కావున మృగమును- మృగములందు నీవు చెప్పిన వావి వరుసలు లోనైన వెక్కడివి? నీవు చెప్పిన శాస్త్రవాక్యములు నాయం దన్వయింపవు. అనినచో నేని దానికిఁ దగిన సమాధానమే చెప్పెదను. ఆ విధముగఁ జూచిన నిన్నుఁ జంపుటకు గొప్ప కారణము గలదు. అది వినుము. నీసందేహము తీఱును. నామీఁది కోపము పోలఁగును.

నీవు మృగ మగుటచే నజ్ఞానమునఁ గోపించి పరుషములాడితి వని నా మనస్సునందుఁ గోపము లేదు. కొదుకును లేదు. నీవు కోపించితి వని నేను గోపింపను. నా మాట నమ్ముము.

క్షంతవ్యం ప్రభుణా నిత్యం క్షిపతాం కార్యిణాం నృణామ్,
బాలవృద్ధాతురాణాం చ కుర్వతా హితమాత్మనః॥ మను ౮-౩౧౨

తనయెదుట కార్యార్థులై వచ్చి యాడినవారును బాలురు వృద్ధులు రోగులు వారి వారి బాధకొలఁది తన్నాక్షేపించి తిట్టినను దనమేలుకోరు రాజు కోపింపరాదు వారిని క్షమింపవలెను.

యః క్షిప్తో మర్షయ త్యార్తై స్తేన స్వర్గే మహీయతే,
య స్త్వైశ్వర్యా న్న క్షమతే నరకం తేన గచ్ఛతి॥ మను ౮-౩౧౩

నొప్పిపడినవారు త న్నాక్షేపించినను అట్టి యాక్షేపములను నోర్చుకొను రాజు స్వర్గమునఁ బూజ్యుఁడగును. ఐశ్వర్యగర్వముచే నోర్వనిరాజు నరకముల పాలగును.

సీ. వలపన్ని యురు లొడ్డి • వది త్రవ్వి యోదంబు, లేర్పాటుగావించి • యెన్నొయెన్ని
రేఁనివిధంబుల • నేమృగంబుల నైన, నెదు రుండి యేని మా • టిడుచు నేని
భయపడి పడియున్నఁ • బరువు వాఱుచు నున్న, నమ్మి నిల్చియయున్న • నిమ్మగాను
మా ర్మగంబున నున్న • మాంసాభిలాషులు, మానవుల్ చంపుల • గానబోకొ-
తే. పాప మయ్యెడఁ గలిగనే • పరమధర్మ కోవిదులు వేఁట పోరొకో • క్రోఁతి నీవు
నేను క్షత్రియుఁడను గాన • నీవు రణము, సలిపినను జల్పుచున్నను • జంపవచ్చు.

ఉరులు=ఉచ్చుత్రాళ్లు, ఒడ్డి=పఱచి, వది=మృగముల పట్టుటకై తీయుగుంత, ఓదంబులు=ఏనుఁగులు,ఎద్దులులోనగు పెద్ద జంతువులను బట్టుటకుఁగాను పెద్ద గుంతలు దీసి దానిమీఁదఁ గుంతకానరానట్లు తడకలు సన్నకంప లేపైన వేసి నేలతోపాటు సమముగ మట్టపఱచి దానిపైఁ బచ్చిక మొలచునట్లు చేయుగుంతలు. ఆ పచ్చికకై వచ్చి యేనుఁగు లాగుంతలలో దిగఁబడును. మాటు=అడ్డము, మాంసాభిలాషులు = మాంసమునందుఁ గోరికగలవారు, పరమధర్మకోవిదులు=ధర్మములు తెలిసిన యుత్తమ పురుషులు.

తా త్ప ర్య ము.

మాంసభక్షణమం దాసక్తి గలజనులు,మృగములను జంపుటకై వలలు పన్నుట లేదా! ఉరులు పఱుచుట లేదా,పల్లములు పెద్దగుంతలు దీయుట లేదా! మఱియెన్ని యో యుపాయముల నేమృగములనైన నెదురుగానుండి యైనను, చాటుగా నుండి యైనను, భయపడి నేలఁ గూలఁబడియున్నను, బరువెత్తుచున్నను, నమ్మి యెదురుగా నిలఁబడి యున్నను, మఱియొకప్రక్కఁజూచుచున్నను నెన్ని యోయుపాయములఁ జంపుచున్నను వారిని దోషమంటునా? లేదుకదా! అట్లుండ రాజులు, విశేషధర్మజ్ఞానముగల రాజులు వేఁటపోరా ! వేఁట రాజులకు విధింపఁబడ లేదా ! వేఁటవలన రాజులకు దోషము గల దని యెందైనఁ జెప్పఁబడెనా ! రాజు లీ మృగమును జంపవచ్చును. దీనిని జంప

రా దను నియమికలదా! కావున నేను రాజను, నీవు మృగమవు- నిన్ను నేవిధముగఁ జంపినను దోషములేదు. ఇందు నాకు స్వధర్మహాని కలదేమో చెప్పుము.

శత్రూణాం యా వధే వృత్తిః, సా మృగాణాం వధే స్మృతా
రాజ్ఞాం మృగ! న మాం మోహాత్ త్వం గర్హయితు మర్హసి.
అచ్ఛద్మనా మాయయాచ మృగాణాం వధ ఇష్యతే
స ఏవ ధర్మో రాజ్ఞాంతు, యద్వి త్వం కిన్ను గర్హసే.
ప్రమత్త మప్రమత్తంవా, వివృతం ఘ్నంతి చౌజసా
ఉపాయై ర్వివిధై స్తీక్ష్ణైః కస్మా న్మృగ! విగర్హసే. భార. ఆది

శత్రువుల నేవిధముగఁ జంపవచ్చునో మృగముల నావిధముగనే రాజులు చంపవచ్చును. ఓ మృగమా! యేల న న్నజ్ఞానముచే దూషించెదవు.

మాయచేఁ గాని మాయలేకగాని మృగములఁ జంపవచ్చు నని శాస్త్రములు చెప్పుచున్నవిగదా- రాజుల కదియే ధర్మము. ఏల నన్ను దూషించెదవు!

హెచ్చరిక తప్పియుండినను హెచ్చరికతో నున్నను-బయలనున్నను గఠినములైన నానోపాయములచేఁ దమ పరాక్రమమునఁ జంపుదురు. ఓ మృగమా! నన్నేల దూషించెదవు! ఇవి పాండురాజు వాక్యములు.

ఈ విషయ మిందు ననుసంధింపఁ దగును. తన కుపయోగపడు మృగమును మాత్రమే చంపవలయును, తక్కినవానిని జంపరా దను నియమము వేటయందు లేదు. పోతు పెంటి కలిసియున్నప్పుడు మాత్రము చంపరాదు. ఈ కారణములచే వాలి యితరునితో యుద్ధము చేయుచుండ గాఁ గొట్టినది దోషముగాదు. వాలిని శ్రీరామచంద్రమూర్తి చంపుట నిష్కారణ మనువారు లేరు గాని చాటుగ నుండి చంపుట యాయన పరువునకుఁ, బౌరుషమునకుఁ దగినది కా దని కొందఱ యభిప్రాయము. ఈ యాక్షేపించువారు సాధక బాధకము లెంటిని నాలోచించి చెప్పువారు గారు- వధ్యుఁడైన వాని నే విధముగఁ జంపినను దోషము లేదు దీనిని ప్రభువు లందఱు నాఁటికి నేఁటికి నంగీకరించిన విషయమే.

రామచంద్రమూర్తి చేసినది యధర్మకార్యమే నైయుండినయెడల '' సౌ పారధర్మాత్ముఁడును సత్యసంధుఁడేని । రామచంద్రుండు దశరథరాజసుతుఁడు । పౌరుషమునకు నప్రతిద్వంద్వుఁడేని । శరమ! యీ రావణాత్మజు సంహరింపు॥'' యుద్ధ. ౯౧౧౨ అని లక్ష్మణుఁడు చెప్పినప్పుడు ఇంద్రజిత్తు చావకుండవలెను.

కావున రామచంద్రమూర్తి చేసినది ధర్మవిరుద్ధకార్యము గాదు. ఇఁక నౌచిత్యము విచారింతము.

ఒక కార్యము రెండువిధములఁ జేయఁగూడినపుడు స్వకార్యహాని రాకుండఁ గార్యము చేయువాఁడు బుద్ధిమంతుఁడా? సర్వవినాశము చేసికొను మార్గమునఁ బోవు

వాఁడు బుద్ధిమంతుఁడా? రెండవవాఁడు బుద్ధిమంతుఁ డని బుద్ధిగలవా రెవ్వ రనరు. "నిష్ఫలం క్లేశ బహుళం సందిగ్ధఫలమేవచ, న కర్మకుర్యా న్మతిమాం, త్సదా వై రానుబంధిచ" ఫలము లేనిది, విశేషకష్టముతోఁ గూడినది, ఫలము కలుగునో కలుగదో యను సంశయముగలది, ఎప్పుడు వైరానుబంధముగలది యగుకార్యము బుద్ధిమంతుఁడు చేయరాదు. ఇప్పుడు రామచంద్రమూర్తి త్రొక్కిన మార్గముగాక మఱియొక మార్గమునఁ బోయియుండిన నిన్నిదోషములు ప్రాప్తించి యుండును.

రామచంద్రమూర్తి వాలికి భయపడి యెదిరించి యుద్ధము చేయలేక చాటుగ నుండి చంపె ననుట యిది యవివేకప్రసంగము. ఏలన:—ఎదురుగా వచ్చినచో వాలి రామచంద్రు నేమి చేయఁగలఁడు? అతనిమూల దూరముగ నుండువాని నేమియుఁ జేయ జాలదు ఇంతవఱకు వాలి గెలిచినవారిని ద్వంద్వయుద్ధమందు గెలిచెనే కాని ధనుర్ధారులతో యుద్ధము చేసి కాదు. ద్వంద్వయుద్ధమం దా వాలికి శక్తిగలదు. దేహము కలియక దూరమునుండి చేయు యుద్ధమం దది యేమియుఁ జేయఁజాలదు. కావున దానికి భయపడవలసినది లేదు. బ్రహ్మాస్త్రము పాశుపతాస్త్రము నారాయణాస్త్రము కంటె నా తుచ్ఛవాలికి బలిష్ఠమైనదా? భుజబలమందు నస్త్రబలమందు వాలికంటె రామచంద్రమూర్తి మిగుల బలిష్ఠుఁ డని సుగ్రీవుఁడు పరీక్షించి నిశ్చయించుకొనెను. కావున వాలికంటె రామచంద్రమూర్తి బలహీనుఁడు కాఁడు. అది యునుగాక రామచంద్రమూర్తి యొంటిగాఁడు కాఁడు. తనయంతటివాఁడు లక్ష్మణుఁడు, హనుమదాదులు పలువురు వానరులు సహాయులుగాఁ గలవాఁడు. ఇందఱికంటెను వాలి బలవంతుఁడా? మొదటిదెబ్బకు లక్ష్మణుఁడే వాలిని బలివాఱియుండును. కావున స్వబలసంపత్తి - అస్త్రసంపత్తి - సహాయసంపత్తిగల రామచంద్రమూర్తి వాలికి నొకనిక్కి వెఱచె ననుటకంటె బాలభాషణము వేఱొండు లేదు.

ఇంతకు రామచంద్రమూర్తి వాలిపై నస్త్రమువేయలేదు. తనయొద్ద నున్న బాణములలో నుత్తమమైనది వేయలేదు. రెండవరకమో మూఁడవరకమో బాణమును బ్రయోగించెను. ఎట్లన:-యుద్ధకాండమున రామకుంభకర్ణ యుద్ధమందు(౧౫౪౩౪వ ప)

"ఘటకర్ణుం డిటు పల్క రాముఁడు సుపుంఖస్ఫార వజ్రద్యుతో శ్కటబాణంబుల: జిహ్మోఁ దద్ధతిని నాతం డేమి కంపింపమిన్ ,పటుసాలంబుల వాలినిం దునుము నబ్బాణంబులన్ వైచె నప్పటులాస్త్రంబులు నించుకే నతని నేఁచన్ లేక" యని సాలవృక్షములఁ గొట్టిన బాణము వాలిని గొట్టిన బాణము కుంభకర్ణుని నేమియు బాధింపకుండుటచే నంతకంటెఁ దీవ్రబాణమును గుంభకర్ణునిపై బ్రయోగించెనని చెప్పఁబడెను. దీనివలననే రామ వాలుల బలతారతమ్య మెఱుఁగనగు. కావున రామచంద్రమూర్తి చాటుగ నుండి కొట్టుటకు వేఱొక కారణ ముండవలెను. అది యౌచిత్యమే. ఎట్లన:-

౧ లక్ష్మణ హనుమదాది సహితుఁడై రామచంద్రమూర్తి యెదురుగ బహిరంగముగ వచ్చియుండె ననుకొనుఁడు. వాలి భయము చేతనో భక్తి చేతనో తటాలున

రెండు చేతులు జోడించి వచ్చి పాదములపై శరణు శరణని పడెననుకొనుఁడు. అప్పుడు శరణాగత రక్షణవ్రతము కాపాడుకొనవలయునా? విడువవలయునా? వ్రతమునే కాపాడుకొనవలయును. అప్పుడు వాఁడు చేసిన పాపమున కేమిశిక్ష విధించినట్లు? శిక్షవిషయ మట్లుండనిండు. సుగ్రీవున కేమి సాహాయ్యము చేసినట్లు? తన కార్య మేమి సాధించుకొన్నట్లు? వాలి సీతను దెచ్చుట కాని పని యని యిదివఱకే చెప్పఁబడెను. ఇంతకుఁ జంపఁబడవలసినవాఁడు రావణుఁ డొక్కఁడే కాఁడు. ఈవిధముగఁ జూచిన తన కార్యము, సుగ్రీవుకార్యము, దేవతాకార్యము మూఁడును బాడుచేసినవాఁడై చపలచిత్తుఁడు, దూరాలోచన లేనివాఁడు, స్వకార్య పరకార్య విధ్వంసకుఁడని రామచంద్రమూర్తి బిరుదు సంపాదించియుండును. ఇట్లు రామచంద్రమూర్తి యీ యపూర్వ బుద్ధిమంతులకుఁ దృప్తికరముగ వర్తించి స్వకార్యము పరకార్యము పాడు చేసికొనియుండెనేని యప్పుడు రామచంద్రుఁడు చాల పౌరుషశాలి యని మెచ్చియుందురు కాఁబోలు.

౨ రామాదులను జూచి భయపడి వాలి కిష్కింధలోనికిఁ బరువెత్తె ననుకొందము. అప్పుడు గ్రామములోనికిఁ బోలేని రామచంద్రమూర్తి గ్రామము వెలుపల నెన్నాళ్ళని కూర్చుండియుండును. అట్లు చూచినను సర్వవైనాశకత్వము తప్పదు.

౩ తారను బంపించి పతిభిక్ష వేఁడఁజేసె ననుకొందము. అప్పుడును సర్వవైనాశకత్వము తప్పదు. ఇంతయేల, వాలి జీవించియుండినచో రామకార్యము, సుగ్రీవకార్యము, దేవతాకార్యము, అవతారప్రయోజనము, సర్వముపాడైయుండును.

౪ రామ సుగ్రీవులకు వలె వాలి రావణులకును మైత్రి గలదు. కావున రావణునకు వార్త నంపి నీవు నీ సేనలతో రమ్ము, నేను నా సేనలతో వచ్చెదను, అని యొక ప్రక్క రావణుఁడు, ఒకప్రక్క వాలి సేనలతో లంక యందో కిష్కింధయందో ముందు వెనుకలఁ దాఁకిన రామ లక్ష్మణులు, నేవురు వానరు లెంతకాల మని యందఱతో యుద్ధము చేయుదురు? అక్కడ సీత గతియేమి?

కావున రామచంద్రమూర్తి బహిరంగముగ వచ్చి యుండెనా వాలిని జంపి యుండఁడు. సుగ్రీవుని కార్యము, తన కార్యము పాడుచేసికొని యుండును. కావునఁ గనుమఱుఁగున నుండి కొట్టినదే సరియైన కార్యము.

ఇట్టిదే భారతయుద్ధంబున జరిగెను. సైంధవవధనాఁడు భూరిశ్రవుఁడు సాత్యకిని గ్రిందఁ బడవైచి యతని శిరస్సు ఛేదింపఁ గత్తి పైకెత్తెను. ఆ సమయంబున మఱుఁగున దూరంబున నుండిన యర్జునుండు భూరిశ్రవుని చేతిని నఱికెను. అప్పుడు భూరిశ్రవుఁ డిప్పుడు వాలి రామచంద్రుని దూషించినట్లే,

నృశంసం తవ కౌంతేయ కర్మేదం కృతవానసి
అపశ్యతో విషక్తస్య యన్మే త్వం బాహు ముచ్ఛినః.

అని నాకుఁ గానరాకుండ మఱుఁగున నుండి నా చేతిని దెగఁగొట్టి నీచకార్యము చేసితి వని దూషించెను.

అప్పు డర్జునుఁ డీ సమాధానము చెప్పెను.

నా నిమిత్తమై సాత్యకి నా పక్షమునఁ దన ప్రాణములకుఁ దెగించి యుద్ధరంగమునకు వచ్చెను. ఎవరి పక్షమున నెవరు వత్తురో వారిని రక్షింపవలసిన భారము ఆ పక్షమువారియం దున్నది. యుద్ధము చేసి చేసి యలసి యుండువానిని నా కన్నుల యెదుట నీవు వధించితి వేని ఆ దోష మూరక చూచుచున్న నాకుఁ గలుగును. కావున నతని రక్షింపవలసినది నాకు విధి- కావున నీచేఁ జావకుండ నతని రక్షించితిని. ఇతని కింకను సహాయులు గలరుగదా- వారు నా మీఁదికి వత్తురేమో యని హెచ్చరికగా నుండవలసినది నీకు విధి- నీవు ప్రమాదపడిన ఫల మనుభవింపుము. నేను చేసినది యధర్మము కాదు. ఆపదలందు మిత్రరక్షణ మధర్మ మగునా! యని ప్రత్యుత్తర మిచ్చెను.

ఆ సందర్భములే యిందును గానవగు. రామచంద్రమూర్తి యుద్ధమునకుఁ బొమ్మని ధైర్యము చెప్పకున్న సుగ్రీవుఁడు పోయియుండఁడు. రామచంద్రమూర్తి రక్షింపఁగలఁడు, రక్షించు నను నమ్మకము చేతనే పోయెను. రామచంద్రమూర్తి కేవలము సుగ్రీవుని కార్యార్థమై కాదు, తన కార్యము గలదు గనుకనే పొమ్మనెను. ఇట్లు తనకార్యమునకై పోయిన మిత్రుని రామచంద్రమూర్తి రక్షింపక యెట్లుండఁ గలఁడు. అర్జునుఁడు చాటుగానుండి కొట్టినది తప్పుగాదని ధర్మమేయని యిట్లు చెప్పెను.

సంగ్రామాణాంహి ధర్మజ్ఞ! సర్వశాస్త్రార్థపారగ !
న చాధర్మ మహం కుర్యాం జానంశ్చైవహి ముహ్యసే.

యుద్ధధర్మము దెలిసిన సర్వశాస్త్రార్థ పారంగతుఁడా! నే నేల యధర్మము చేయుదును? ఇది తెలిసికూడ నీవు మోహపడుచున్నావు.

యుద్ధ్యమానం సాత్యకిం దృష్ట్వా, తూష్ణీ మాసిష్య ఆహవే
తతస్త్వేన వియోగశ్చ ప్రాప్యం నరకమేవచ.

సాత్యకి యుద్ధమందుఁ జచ్చుచుండఁగా నే నూరక చూచుచుండితి నేని నాకు నరకము తప్పదు అని చెప్పెను.

రామలక్ష్మణులు సుగ్రీవునకు సహాయులై నిన్నుఁ జంపవచ్చి యున్నా రని తార ముందే చెప్పెను గదా! ఏల హెచ్చరిక గలవాఁడవై యుండరాదు? ఏల తత్ప్రాంతముల నిపుణముగా శోధించియుండ రాదు? ఏల వానరులఁ బంపి వారిని వెదకించి యుండ రాదు? సందేహవేళ మందేహుఁడవై యుండవచ్చునా? మఱియొక విషయ మాలోచింపవలసియున్నది.

శ్రీరామచంద్రమూర్తి హనుమంతుని ప్రప్రథమమునఁ జూచిన వెంటనే తన కార్య మితనివలనఁ గాఁగల దని యాయన తెలివి తేటలఁబట్టి నిశ్చయించుకొనెను.

కాని యాయనవలనఁ గార్యము చేయించుకొను టెట్లు? ఆంజనేయుఁడు స్వతంత్రుఁడు గాఁడు. సుగ్రీవుని మంత్రి. ఆయన యాజ్ఞ లేక యే పనియుఁ జేయఁజాలనివాఁడు. హనుమ త్సాహాయ్యము కావలసియుండెనేని సుగ్రీవసఖ్య మత్యావశ్యకము. సుగ్రీవ సఖ్య మావశ్యకమేని వాలి వధ యనివార్యము. కిష్కింధాకాండ రంగమున మొదటి వాఁడు కడపటివాఁడు హనుమంతుఁడే.

ఉ. చాల వ్రణామయార్తునకు ♦ శస్త్రచికిత్సకునట్లు ధారిణీ
పాలుఁడు దుర్లభం బయిన ♦ బంధురధర్మము జీవరక్ష భ
ద్రాళియుఁ గూర్చు లోకులకు ♦ నారసి వా రది యొల్లకుండినన్
బాలన సేయఁగాఁ బ్రభువు ♦ పాల్పడి యుండుట వానరోత్తమా! ౪౮౭

వ్రణామయార్తునకున్ = పుంటిరోగముచే బాధపడువానికి- శస్త్రచికిత్సకు నట్లు = కోసి వైద్యము చేయువానివలె.

తాత్పర్యము.

పుండువలన బాధపడు వానికి వైద్యునివలె రాజు లోకులఁ బాలింపవలసినది తనకుఁ గార్యముగా నేర్పడియుండుటచే వారికిష్ట ముండినను లేకుండినను నేది నిగుల ధర్మమో జీవుల రక్షింపఁజాలునో మేళ్ళను సమకూర్చునో యవి చేయవలయును. వ్రణరోగి తత్కాలబాధ కోర్వలేక యిష్టపడకుండినను వానిమేలు కోరువాఁడైనచో శస్త్రచికిత్సకుఁడు దానిని గత్తులతో ఛేదించి రోగము మాన్పును. అట్లులే నీ విషయ మందును నీ మేలు కోరియే వర్తించితి నని తెలిసికొను మని భావము.

స్వే స్వే ధర్మనిష్ఠానాం, సర్వేషా మనుపూర్వశః।
వర్ణానా మాశ్రమాణాంచ, రాజా సృష్టోభిరక్షితా.

వర్ణాశ్రమ ధర్మముల రక్షించుటకే రాజు సృష్టింపఁబడెను.

ఉ. కావునఁ జంపరాదు క్షితి ♦ కాంతునిఁ, దిట్టఁగ రాదు, విప్రియం
బే విధి నాడ రాదు, పరి ♦ హేలనముం బచరింప రాదు, త
ద్భావిభుఁ డొండు చెప్పఁ బనిఁ ♦ బూని తిరస్కృతు లాడ రా, దిరః
దేవతలే నరాకృతిని ♦ ద్రిమ్మరు చుందురు ధర్మరక్షకై. ౪౮౮

పరిహేలనము = ఎగతాళి, పచరింపరాదు = చేయరాదు.

తాత్పర్యము.

ప్రజల మేలున కయియే రాజులు సంచరింతురు. కార్యములు చేయుదురు. వారు చేయునది దోషుల కనిష్టముగఁ దక్కినవారి కిష్టముగ నుండును. తమ కప్పటి నిష్టమని దోషులు రాజులను జంపరాదు. తిట్టరాదు. అప్రియము లాడరాదు. పరిహ సింపరాదు. అతఁడు చెప్పినదానిని ధిక్కరింపరాదు. ఏలన దేవతలే ధర్మరక్షార్థము మనుష్యరూపముల సంచరింతురు.

బాలో౽పి నావమంతవ్యో, మనుష్య ఇతి భూమిపః
మహతీ దేవతా హ్యేషా, నరరూపేణ తిష్ఠతి.

బాలుఁ డని మనుష్యుఁ డని రాజు నవమానింపరాదు. గొప్ప దేవత యగు విష్ణువే మనుష్యరూపముతో నుండును.

ఉ. కేవలరోష మూని పరి • కింపక యింతయు ధర్మసూక్ష్మముల్
వాతివిరి నన్నుఁ దిట్టితివి • నాల్కకు వచ్చినయట్లు క్రోఁతిరా
జా! విను తాతదండ్రుల ప్ర • శస్తపుధర్మము వీడనైతి, వా
తీవిరి పాయ నన్ను నికఁ • దిట్టెదె తిట్టుము, మెచ్చు మెచ్చినన్. ౪౯

వాతీవిరి = నోటి దురద.

తాత్పర్యము.

కొంచెమైన నీవు ధర్మసూక్ష్మము నాలోచింపక నన్నుఁ గొట్టితి వన్న కోపము నొకటినే ప్రధానముగ నుంచుకొని నీ నోటికి వచ్చినట్లు మాటలాడితివి. విను, నేనో నా తాతలు తండ్రులు నేధర్మమందు సంచరించిరో యా ధర్మమును వదలినవాఁడఁగాను- ఇది నా వృత్తాంతము- నా యభిప్రాయము చెప్పితిని. ఇకఁ దిట్టెదవా తిట్టుము- మెచ్చెదవా మెచ్చుము- నేను వల దనను- రోషింపను- సంతోషింపను.

చం. అనుచును రామభద్రుఁ డటు • లాడినవాక్యము లాలకించి యా
వనచరవల్లభుండు నృప • వల్లభుదోషము లేమిఁ జూచి తా
మనమునఁ జాలఁ గుందెఁ గొఱ • మాలినకాఱులు ప్రేలితిం గదా
యనఘు నటంచు, ధర్మవిధి • యందు సునిశ్చితుఁ డౌచు నిట్లనున్. ౫౦

కొఱమాలిన కాఱులు = నిష్ప్రయోజనములైన పరుషవాక్యములు- ప్రేలితిని = వదరితిని.

తాత్పర్యము.

ఈ ప్రకారము రామచంద్రమూర్తి చెప్పఁగా వాలి విని యాయన యందు దోషము లేదని తెలిసికొని దోషహీనుని నిష్కారణముగఁ బ్రయోజనముమాలిన నిష్ఠురవాక్యము లాడితినిగదా యని పరితపించెను. ధర్మమార్గమందు నిశ్చయమైన మనస్సుగలవాఁడై యిట్లనెను.

—• వాలి శ్రీరాముని వాక్యంబుల సమాధానపడి తన్ను క్షమింప వేఁడుట. •—

శా. రామా! నీ విపు డాడినంతయు యథా • ర్థం బయ్యె సందేహ మం
దే మాత్రంబును లేదు, మాదృశులునా • హీనాధులే నిన్నుఁ బోల్
ధీమన్మాన్యుల మాట పల్కఁగను శ • క్తిస్ఫీతుల్ లజ్ఞానినై
యేమేమో యనినాఁడ బ్రముక్కదను దం • డ్రీ! నన్ను మన్నింపవే. ౫౧

యథార్థము =సత్యము, మాదృశులు=మా వంటివారు, హీనాథులే=నీచపమూహములా, ధీమత్ +పుణ్యులు=బుద్ధి బలముగల పుణ్యాత్ములను, శక్తిస్ఫీతులు=శక్తిచే గొప్పవారు.

తా త్ప ర్య ము.

రామచంద్రా! నీ విపుడు చెప్పినదంతయు సత్యము. అందుఁ గొంచెమైన సందేహము లేదు. మావంటి యల్పజనులా నీవంటి ప్రజ్ఞావంతులైన పుణ్యాత్ములకు బుద్ధులు చెప్పఁగలవారు, జ్ఞానము లేక నే నేమేమో యంటిని, నమస్కరించెదను- నాయనా! నన్ను మన్నింపుము.

ఉ. నీవనఁ గేవలుండవె వి•నీతుఁడవుం బరమార్థతత్త్వధీ
కోవిదతల్లజుండవు న•కుంఠిత కారణ కార్యసిద్ధులన్
నీ వరబుద్ధి యెప్పుడు సు•నిశ్చయముం గడు సుప్రసన్నమున్
దేవర! నన్ను బోఁటులె మ•తిన్ నినుఁ దప్పులు పట్ట నేర్తురుల్? ౪౯-౨

కేవలుండవె=సామాన్యుఁడవా! "కృష్ణాసోదరులు దలఁపఁ గేవలులె నృపా" యని తిక్కన- భార- వినీతుఁడవు = పెద్దలచే సన్మార్గము న జక్కఁగ శిక్షింపఁబడినవాఁడవు. పరమార్థతత్త్వధీ = విషయముల వాస్తవస్థితినిగూర్చి గొప్ప జ్ఞానముగలవాఁడవు- కోవిదతల్లజుండవు = పండితశ్రేష్ఠుఁడవు - అకుంఠిత = మొక్కపోని- కారణకార్యసిద్ధులన్ = శిక్షించుటకు హేతువులగు పాపములయు, కార్య = పాపకార్యమైన శిక్షలయు- సిద్ధులన్ = లాభములందు- సునిశ్చయము = మిగుల నిశ్చయము కలది- సుప్రసన్నము = మిగుల నిర్మలమైనది.

తా త్ప ర్య ము.

రామచంద్రా ! నీవేమి సామాన్య పురుషుఁడవా ? ధర్మవిచారమందుఁ బెద్దలచేఁ జక్కఁగ శిక్షింపఁబడినవాఁడవు. విషయముల యథార్థ జ్ఞానము కలవాఁడవు. పండిత శ్రేష్ఠుఁడవు- ఎట్టిది పాపము- దాని! శిక్ష యెట్టిది- దానివలన ఫలమేమి ? యను విషయములందు నీమనస్సు సర్వదా నిశ్చయజ్ఞానము గలదై కలఁత లేక నిర్మలమైయుండును. నావంటివారా నిన్నుఁ దప్పులు పట్టువారు ?

కం. ధర్మముల నేమి చేయక, ధర్మములం జేసి యెన్నొ•ధర్మేతరదు
ష్కర్ముఁడ నైతిని నన్నున్, శర్మద! ధర్మోక్తిఁ గరుణ•క్షమియింపఁ గదే. ౪౯ ౩

ధర్మేతర = ధర్మవిరుద్ధములైన, దుష్కర్ముఁడను = చెడుకార్యములఁ జేసినవాఁడను, శర్మద=సుఖము గలిగించువాఁడా, ధర్మోక్తిన్=ధర్మవాక్యముచే.

తా త్ప ర్య ము.

రామచంద్రా! నేను ధర్మముల నేమియుఁ జేసినవాఁడనుగాను- అధర్మముల నెన్నోచేసితిని- ధర్మవిరుద్ధములగు పాపకార్యములను జేసితిని. ఇట్టి నన్ను సుఖదాత వగు నీవు నీ తప్పుల క్షమించితి నని ధర్మార్థ మొకమాట చెప్పుము.

ఉ. క్రుంగ నెడంద నే నిటులు • కూలుటకుం, బ్రియదార తారకై
యంగద లేదు, బాంధవుల • కై రవయేనియు నంగలార్ప, హే
మాంగదు నాదు ముద్దుసుతు • నంగదు లోనఁ దలంచినంత నా
కుం గల దుఃఖపాటు రఘు • కుంజర! యే మని చెప్పఁ జాలుదున్. ౪౯౪

క్రుంగను = కూలిపోను, దుఃఖింపను, ఎడందన్=హృదయమందు, అంగద = దుఃఖము, అంగలార్పన్=శోకింపను, హేమాంగదున్=బంగారు భుజకీర్తులు గల.

తాత్పర్యము.

నేను నీ చేత యుద్ధమందుఁ జచ్చి యుత్తమలోకములకుఁ బోవుచున్నాను. కావున నా మరణమునకు నేను చింతింపను. సుగ్రీవుఁడకలఁడు కావున నాప్రియభార్య యగు తారకై నేను దుఃఖింపను. నన్నువలె సుగ్రీవు నాశ్రయించి బ్రదుకుదురు కావున బాంధవుల విడిచి పోవలసి వచ్చెనే యని కొంచెమైన విచారపడను. బంగారు భుజకీర్తులు గల నాముద్దు కుమారుని నంగదుఁ దలంచిన నాకుఁ గలుగు దుఃఖ మింత యని చెప్పఁజాలను.

—• వాలి యంగదుని శ్రీరామునకు నప్పగించుట. •—

ఉ. ఒక్కఁడె నాకుఁ బుత్రుఁడు, గు • ణోత్తముఁ డాతఁడు నే నతెంతయో
మక్కువ లాలనంబులను • మానుగఁ బెంచితి నిప్పు డిట్లు నే
దిక్కఱి నేల వ్రాలఁ గని • దీనతఁ బోయితె తండ్రి యంచుఁ దా
స్రుక్కునొ పీతనీరసర • సంబలె నంచును దల్లడిల్లెదన్. ౪౯౫

పీత నీరసరసు = త్రాగఁబడిన నీళ్ళుగల కొలను.

తాత్పర్యము.

రామచంద్రా! నా కొక్కఁడె కొడుకు. వాఁడును గుణములనుబట్టి శ్రేష్ఠుఁడు. ఆకారణమున నేను మిక్కిలి చనవున బుజ్జగించి లాలించి కాపాడితిని. ఇప్పుడు నే నిట్లు నేల వ్రాలియుండుటఁ జూచి తండ్రీ! పోయితివా యని నీళ్ళు పోయిన కొలనివలెఁ గాంతి హీనుఁడై యెంత దుఃఖించునో.

చం. మరగినవాఁడు నా చనవు • మానఁ డొకప్పుడు నాకుపొత్తు, నా
కరయఁగ నొక్కఁడే తనయుఁ • డాతఁడు బాలుఁడు దాఁకుదప్పులన్
నెరవుగఁ దానుగా నెఱుఁగ • నేరఁ, డిఁక కేగతిఁ బట్టి పోవునో,
ధరణిప నీవ దిక్కు, విను • తల్లియుఁ దండ్రియు నీవ వానికిన్. ౪౯౬

తాత్పర్యము.

రామచంద్రా! వాఁడు పిల్లవాఁడు కావున నాయొద్ద నెక్కువ చనవు గలిగి నన్ను విడిచి యల్పకాలమైన నుండువాఁడు కాఁడు. అదియును నేకపుత్ర విషయము. ఇది తాఁకును ఇది తప్పును అని తానుగాఁ దెలిసికొనుశక్తి లేనివాఁడు. ఇఁకవానికి మంచి సెబ్బరలు చెప్పి వానిని జక్కదిద్ద వలయు నను శ్రద్ధగలవా రెవరున్నారు!

కావున విచారించువారు లేక యే గతిఁ బట్టునో కదా యని దుఃఖించుచున్నాను. రామచంద్రా! వానికి నీవే దిక్కు- నీకప్పగించుచున్నాను. వానికిఁ దల్లివైన నీవే- తండ్రివైన నీవే- వానికి నీవు తప్ప వేఱు తల్లి లేదు- తండ్రి లేఁడు.

తల్లి చచ్చినఁ దండ్రి పినతండ్రి యన్న సామెత కలదు. అందు వేఱొకపెండిలి చేసికొనినా చెప్పవలసిన పనియే లేదు. మాఱు మగనిఁ దగులుకొనిన స్త్రీలు సంత మాత్రమువారే. అందు మొదటి మగఁడు రెండవ మగఁడు విరోధులైనపుడు తల్లి పిన్నతల్లియే యగునో సవతి తల్లియే యగునో- అయినను గన్నకడుపు కావున మగవారంత యుదాసీనులై యుండరు.

కం. ఉంపుము సమానురాగం, బింపుగ నంగదునియందు • నినతనయునిపైఁ
ద్రుంపుము పాలస్యంబును, బంపుము కార్యముల నీవ • పరమగుణాఢ్యా! ౫౪

తాత్పర్యము.

కావున రామచంద్రా! నీకిటువంటి రాగద్వేషములు లేవు, నేను నీకు విరోధిని గాను. నా కొడుకు నీకు విరోధి గాఁడు. కాఁబట్టి సుగ్రీవుని యందే ప్రేమ యుంచెదవో యా ప్రేమ యంగదుని యందు నుంపుము. వాఁడు చేయఁదగిన కార్యములందు నీవే వాని నియోగింపుము. సుగ్రీవుని స్వాధీన పఱుపకుము. నీవు వానిని పాలముంచి నన్ నీళ్ళముంచినను ఆ పుణ్యపాపములు నీవే.

కం. భరతునిపై లక్ష్మణుపై, బరగించెదు నెట్టి ప్రీతి • భద్రగుణా! భా
స్కరసుతుపై నంగదుపైఁ, బరఁగింపఁగదయ్య యట్టి • పరమప్రీతిన్. ౫౫

తాత్పర్యము.

రామభద్రా! భరతునిమీఁద లక్ష్మణునిమీఁద నీకెట్టి ప్రీతి గలదో యట్టి ప్రీతి సుగ్రీవునిపై నంగదుపై నుంపుము.

ఉ. భాసురశీల తార సుత • పస్విని నా యొనరించినట్టి యా
దోసముచేతఁ దాను గృత • దోషయు భానుజుపట్ల, దానికై
యాసున భానునందనుఁడు • హీనగఁ జూచుచు సావమానఁగా
నా సతిఁ జేయకుండఁగ ద • యాపరతన్ నియమింపు మాతనిన్. ౫౬

కృతదోషయు = నేరముచేసినదే- సావమానఁగాన్ = అవమానముతోఁ గూడినదానిఁగా- సుతపస్విని = మంచి యాలోచనగలది- తప ఆలోచనే యని ధాతువు- లేదా నా వియోగముచే దుఃఖించునది.

తాత్పర్యము.

రామచంద్రా! తార సత్స్వభావముచే వెలయునది- మంచి యాలోచనగలది. నేను పోయిన కారణముచే దుఃఖించునది. అట్టిది నేను సుగ్రీవునితో విరోధించిన కారణముచే నదియును నావలె దోషము చేసినదే కదా! ఆ కారణముచే సుగ్రీవుఁడు

దానిని గోపముచే నీచురాలింగఁ జూచుచు నవమానింపకుండునట్లు సుగ్రీవు నియమింపుము. నా నిమిత్తమై సుగ్రీవుని కది యేదియు ద్రోహ మొందినది కాదు.

ఉ. మీకును వంగి మ్రొక్కుచును • మీ హృదయంబు నెఱింగి కొల్చినన్
మీ కరుణాబలంబునను • మేదిని యేలుట చెప్పనేల ! యా
నాకపదంబు నైన సము•పార్జన సేయఁగఁ జాలి యుండు, నో
శ్రీకర ! పంకజాక్ష ! యిది • సిద్ధము సత్యము నే నెఱుంగుదున్. ౫౦౦

తాత్పర్యము.

దేవా! సుగ్రీవుఁడు మీయెడ వినయవిధేయతలు గలిగి మీ యిష్టానుసారము వర్తించినా మీ దయచే వాఁడు భూమిని పాలించుమాట యేల! స్వర్గమునైన నార్జింపఁగలఁడు. ఇది సత్యము. తప్పదు మీ మహిమ నాకుఁ దెలియును.

చం. వలదు పోకు పోకు మని • వార్యుఁడు రాముఁ డటంచుఁ దార దాఁ
బలుగతులన్ వచించినను • బాయక నీ వలనన్ రఘూత్తమా
కలనను జావ నాకె గాని • కాదె దివాకరసూతితోడ నేఁ
బెలుచన యుద్ధముం జలుప•నే చనుదెంచితి జానకీశ్వరా ! ౫౦౧

అనివార్యుఁడు=వారింపరానివాఁడు, కలనను=యుద్ధమందు.

తాత్పర్యము.

ఇంత తెలిసినవాఁడవు. ఏల ఈ పనికి వచ్చితివి, నా వార్త వినఁగానే నాయొద్దకు వచ్చియుండరాదా యేందు వేమో! పోవలదు,పోవలదు, రామచంద్రుని నీవు జయింప లేవు, అని తార నాకు ననేకవిధముల బోధించెను. కాని యుద్ధమందు నీచేఁ జావఁ గోరియే నేను సుగ్రీవునితోడ యుద్ధము చేయ వచ్చితిని. వాలి మహావీరుఁడనుటయందు సందేహము లేదు. అటులున్నను దనమీఁదికి యుద్ధమునకు వచ్చినవారితో నతఁడు యుద్ధముచేసి చంపుచుండెనే కాని యతఁడై యదనుగొంకితనమున రావణునివలె నందఱిమీఁదికిఁ బోవుచుండినవాఁడు కాఁడు. అతని బలపరాక్రమములు తెలిసినవారతనిమీఁదికి రాకయే యుండిరి. ఇఁక వాఁడు చచ్చు విధ మెట్లు! వీరుఁడు వీరమరణము కోరునే కాని రోగివలె మంచములోఁ బడి చావనొల్లఁడు. ఇప్పుడు తాను యుద్ధము చేయఁదగిన వీరుఁడు రాముఁడు లభించెను. కావున యుద్ధమునకు వచ్చెను. అట్లైనఁ దొలుత నేల యిన్ని తిట్లు రామచంద్రుఁ దిట్టెనందురా? సుగ్రీవునకై సహాయుఁడై రాముఁడు వచ్చెను. అప్పుడు కలహించి చావవచ్చునని తలఁచెఁగాని రామచంద్రమూర్తి యిట్లు చేయునని తలఁచినవాఁడు కాఁడు. ఆ కారణమున నాశాభంగము. అదియునుగాక దెబ్బతిని పడినపుడు రోషము అవమానము తీవ్రముగ బాధించుటచేఁ దత్కాలమునఁ దెలివి చెడుట స్వభావ సిద్ధము.

కం. అని మ్రొక్కి యూరకుండిన, పని రఘుకులదీపకుండు • విశ్రుతధర్మం
బున నెసఁగుసూక్తులను నా, వనచరనాయకుని శాంతి • పఱుచుచుఁ బలుకున్.

తాత్పర్యము.

అని నమస్కరించి యూరకుండఁగా రామచంద్రమూర్తి ధర్మయుక్తములైన సూక్తులను వాలి కిట్లనియె.

—• శ్రీరాముఁడు వాలిని సమాధానపఱచుట. •—

సీ. వగవకు మయ్య యో • వనచరాధీశ్వర!, యీ విషయంబున • నించు కేని
మా నిమిత్తంబుగ • నైనఁ జింతింపకు, నాత్మకు నైనఁ గాని • యడల వలదు
నీ దుష్కృత్యంబున • నిష్ఠుఁడ వౌటఁ బ్రా,యశ్చిత్త మేను సే • యంగ వలసెఁ
గారణం బున్నను • గార్యంబు గలుగును, గారణం బీవ యా • కార్యపరత
తే. నేను గార్యంబు నిన్ను దం • డించుకతన, దండితుండవయి దండ్యుండు • దండనీతి
దండనము సేయునట్టి యా • తెండు నిరయ,పథమునను బోరు నిర్దర • పతితినాజ ౫౦౩

ఈ విషయంబునన్=నీ కొడుకు రక్షణమందు, మా నిమిత్తంబుగను, రామచంద్రమూర్తి యిట్టి యకార్యము చేసెఁగదా యని, ఆత్మకునైనఁ గాని, అయ్యో నే నిటువంటి పాపము చేసితినిగదా యని యైనను, అడలవలదు=విచారపడవలదు. దుష్కృత్యంబునన్ = చెడుకార్యమందు- నిష్ఠుఁడవగుటన్ = స్థిరత్వము గలవాఁడవగుట- దండ్యుఁడు=దండింపఁబడవలసిన దోషి.

తాత్పర్యము.

వానరరాజా! నీవు నీ కొడుకుగతి యేమగునో యని వ్యసనపడకుము. నే నకార్యము చేసితినని కాని నీవు పాపము చేసితి వని కాని వ్యసనపడవలదు. నీవు పాపకార్యంబునందుఁ బట్టుదల గలవాఁడవగుటచేత నేను బలవంతముగ నైనఁ బ్రాయశ్చిత్తము పెట్టవలసివచ్చెను. నేను మంచిమాటలతో నీ వీ పాపము చేసితివి, ప్రాయశ్చిత్తము పెట్టుకొమ్మన్న నీవు పెట్టుకొందువా! కారణముండినేని కార్యము గలుగును. కారణము లేక కార్యము గలుగదు. నీవు చేసిన చెడుకార్యము కారణము. నేను నిన్ను దండించుట కార్యము. దీనిచేత మన యిరువురము బాగుపడితిమి. దోషముచేసినవాఁడు దండ మనుభవించి పవిత్రుఁడగును. కావున నీవు నాచే దండింపఁబడి పవిత్రుఁడవైతివి. నిన్ను దండింపకుండిన నేను నరకము పాలయి యుందును. ఇప్పుడు నాకా గండము తప్పినది. మన కిరువురకు నరకభయము లేదు.

ఉ. చేసితి నీ వకార్యమును • జేసితి నేను సమర్హదండముం
బాసితి వీవు పాపమును • బాధవినిర్మలశుద్ధరూపముం
భాసురధర్మపద్ధతిని • బాయక పొందెద వింక దీని కా
యాసము నీసు రోసమును • నందకుమీ, విధి దాఁట శక్యమే. ౫౦౪

బాధ = విశేషముగ- నిర్మల = పరిశుద్ధమైన, రూపము = ఆకారము, భాసుర=ప్రకాశించు, ధర్మపద్ధతిని=ధర్మమార్గమున, ఈసు=ఈర్ష్య, విధి=నియతి.

తాత్పర్యము.

నీవు పాపకార్యము చేసితివి. నేను నిన్ను దండించితిని. దానివలన నీవు పాపరహితుఁడవై యీ దేహము విడిచి నిర్మలమైన దేవతాస్వరూపమును ధర్మమార్గముఁ బొందువాఁడవైతివి, నేను నిన్ను దండింపకుండిన నీవు నరకము పాలై యుందువు కావున దీనికి నాయాసముగాని యీర్ష్యగాని రోషముగాని పొందకుము. ఇంతకు విధి తప్పించుటకు నెవ్వరికి శక్యము! ఇది యిట్లు జరుగవలయు నని ముందే యేర్పాటయి యుండుటవలన జరిగె నని తలంపుము.

కం. అంగదుని గూర్చి నీమది, నంగద నహియింపఁ బోకు • మా నీకొమరుం
డంగుగ నీ కెట్టులో యా, భంగియ రవిజునకు నాకుఁ • బరమప్రీతిన్. ౫౦౫
అంగద=దుఃఖము.

తాత్పర్యము.

నీ కొడుకును గుఱించి నీవు కొంచెమైన విచారపడవలదు. అంగదుఁడు నీ కెట్టులో నాకు సుగ్రీవునకుఁ బ్రీతి విషయుండు నట్టులే యనుకొనుము.

చం. అనవుడు ధర్మమార్గచరి • తాగ్రణి రాముని స్వాదువాక్యముల్
విని మదిఁ గొంకుఁ బాసి హరి • వీరుఁడు పల్కు- మహానుభావ! త్వ
త్సునిశితమార్గణాగ్ని నను • జూఁడుటఁ దెల్వి దొఱంగి తిట్టితిన్
నను క్షమియింపవయ్య రఘు • నందన! యింద్రసమానవిక్రమా. ౫౦౬

ధర్మమార్గచరితాగ్రణి=ధర్మమార్గమందుఁ జరించువారిలో మొదటివాఁడు, ఇది రాముని స్వాదువాక్యముల్ అను సమాసములోని 'రాముని' యను షష్ఠ్యంతముతో నన్వయించును. 'పాండవప్రాగ్రసరుండు ధర్మసుతు పన్పిది' యని భారతము. 'అగు' ననునది యధ్యాహార్యము కానేని ప్రథమాంత మే విశేష్యాంతమునకైన విశేషణముగ నుండును. త్వత్ = నీయొక్క, సునిశిత = మిగులఁ బదునైన- మార్గణ = బాణమనెడి; అగ్ని=నిప్పు, చూఁడుటన్=కాల్చుటచేత;

తాత్పర్యము.

ఈప్రకారము చెప్పఁగా ధర్మమార్గమందుఁ జరించువారిలో మొదటివాఁడగు రామచంద్రమూర్తి తియ్యనిమాటలు విని మనస్సులోని సందేహము వదలి వాలి. మహానుభావా! నీవు ప్రయోగించిన వాఁడియగు బాణము నిప్పువలెనన్నుఁ గాల్చుచుండుటచేత నాబాధచేఁ దెలివిపోయినవాఁడనై తిట్టితిని. రామచంద్రా! నన్ను క్షమింపుము.

ఆనంద రామాయణమున:—

యద్యపి త్వం దురాచారో నిహతోఽసి రణే మయా
తథాపి భిల్లరూపేణ, ద్వాపరాంతేంఽఘ్రిం మమ
భిత్వా ప్రభాసే బాణేన పూర్వవైరేణ వానర

తతో మద్ధస్తమరణాద్యస్య కారణ గౌరవాత్
ముక్తిం గచ్ఛసి త్వం వాలిన్ శుభాం జన్మాంతరేణహి.

సారకాండము ౯-౬౭

నీవు దురాచారుఁడ వగుటచే నాచే యుద్ధమందుఁ జంపఁబడితివి నీవు బోయవాఁడవై ద్వాపరాంతమందు నా బొటనవ్రేలిని బ్రభాసతీర్థంబునఁ బూర్వవైరముచే వానరా! తెగఁగొట్టుము. అవల నిప్పుడు నాచేఁ జచ్చిన నీవు జన్మాంతరమున ముక్తిఁ జెందెదవు అని కలదు.

ఇవి యన్నియు నాధునిక కల్పితకథ లనుటయందు సందేహము లేదు. ఇట్టివి వ్రాసిన వారికి బుద్ధిలేదనుట యందును సంకోచింపఁ బనిలేదు. ఇట్టివాక్యముల నాధారము చేసికొని రామచంద్రమూర్తి కర్మబద్ధుఁడను మతిమంతులును గలరు. ఈ యానందరామాయణవాక్యములు ప్రక్షిప్తములు లేమో శోధింతము.

౧ ఒకఁడు దోషి యగుటచే నధికారులచే న్యాయపద్ధతి దండింపఁబడు నేని యా దండించిన న్యాయాధిపతి వానిని దండించిన పాపముచే బద్ధుఁడగునా?

౨ బోయవాఁ డట్లు కృష్ణుని గొట్టుటకుఁ బూర్వవైరము కారణమఁట. కృష్ణునకు బోయవానికిఁ గాని రామునకు వాలికిఁగాని పూర్వవైర మేమి గలదు?

౩ ఈ జన్మమందే సర్వకర్మక్షయముచే వాలి ముక్తి కర్హుఁడై యుండ మఱి యొక జన్మంబున హింసాత్మకమైన నీచజాతియందు నే కర్మవశమునఁ బుట్టును?

* భాగవతమందును - పద్మపురాణమందును వేటకాఁడు కాలి బొటన వ్రేలిని గొట్టినట్లున్న దేకాని పూర్వకర్మానుభవమునకై యట్లు జరిగెనని లేదు.

భారతంబున మౌసల పర్వంబున.

సీ. అల్లగజాఁడు చన్న • వచ్చోటువాసి,యం, తంతఁ గ్రుమ్మరుచు ము • రారిసకల
లోకపాలకుఁడు భూ • లోకంబునందుఁదాఁ, బుట్టంగవలసిన • యట్టి మేటి
పను లెల్లఁ దీరుట • మనమునఁ దలపోసి, తను విముక్తికి • నిమిత్తంబు దలఁచి
మునులవాక్యము లెఱుఁ • గునుదొల్లి దుర్వాసు,నవయువసమితిఁ బా • యసముపూయు
నప్పు డడుగులఁ బూయమి • నత్తపస్వి,యచట నవిలంఘ్యమై • యుపాయంబుగలుగు
ననినమాటయుఁ జర్చించి • మనసు నింద్రి,యములు నడఁగించి గాఢసమాధి నొంది.

ఆ. అనుగు దెంచి యచటఁ • దిరిగెడు నొకవేట,కాని గాంచి వాఁడు • కమలనాభు
నొడలు చూచి లేంకి • యున్నయేణం బను, నట్లు చేసి మాయ • యానహించె. ౭

మ. ధరణీనాథ యతండు శాతశర • ముద్యద్వృత్తి సంధించి యు
ద్ధురభంగిఁ దెగనిండఁగాఁ • దగిలి దుష్ప్రగ్రంబుగా నేసినన్
హరి శ్రీపాదతలంబుఁ దూఱఁగొని • యయ్యస్త్రంబు బిఁగాల ని
ష్ఠురవేగంబున నుచ్చిపోయె • వెస వాఁడుం జేరెఁ గైకొంటకున్. ౭౪

పూర్ణావతారము లగు రామకృష్ణావతారములే కర్మబద్ధము లగుకేని యచేతన కర్మచే జగత్తునకు స్వతంత్ర కర్తయని చెప్పవలసివచ్చును. అంతకంటె నున్మత్త ప్రలాపము వేఱొకటియుండదు. రామునితోడ సీతాదేవి ఋశ్యమూకమందుండఁగా లక్ష్మణుఁడు కాచెనఁట. ఆయన పోఁడఁగానే సీత మాయమై రాముని కుడిభుజమునఁ బ్రవేశించెనఁట. ఇట్టి చిత్రము లానందరామాయణమునఁ బెక్కులు గలవు. అది వినోదార్థమై యుబుసుపోకకుఁ జదువఁదగిన గ్రంథమేకాని రామాయణ మని వాస్తవ చరిత్రమని చదువఁదగినది కాదు.

—◆ ౧౯-వ సర్గము. వాలిమృతి విని తార కిష్కింధ వెడలి వచ్చుట. ◆—

కం. అని ప్రత్యుత్తర మేమియు, ననలేకా నృపు సహేతు◆వగుసూక్తులకున్
పెనుపగుమూర్ఛయుఁ గ్రమ్మఁగ, వనచరనాథుండు నేఁ◆బడియుండె వ్యథన్.

సహేతువు=కారణముతోఁ గూడినది, సూక్తులకున్=మంచిమాటలకు.

తాత్పర్యము.

రామచంద్రమూర్తి పలికిన యుక్తియుక్తములగు మంచి మాటలకుఁ బ్రత్యుత్తరమేమియుఁ జెప్పఁజాలక తీమింపవేఁడి పెద్ద మూర్ఛవచ్చిన కారణమున వాలి బాధపడుచు నేలఁబడియుండెను.

కం. పెల్లుగ శిలాద్రుమహతిఁ బడి, కీళ్ళను గడు నొచ్చి బాణ◆కీలితతనుఁడై
త్రెళ్ళట నడుగులపటిమయు, నళ్ళఁగఁ బడియుండె వాలి ◆ శరవేదనచేన్. ౧౦౮

శిలాద్రుమహతిన్=సుగ్రీవుఁడు కొట్టిన తాలయొక్క చెట్లయొక్క దెబ్బలచే బాణకీలితతనుఁడై=మేకువలె బాణము గ్రుచ్చుకొనిన దేహముగలవాఁడై, శరవేదనచేన్=బాణమువలనఁ గలుగు బాధచే-

తాత్పర్యము.

సుగ్రీవుఁడు వాలిమర్మము దెలిసినవాఁడు. వదిలించినా పట్టుకొని తనబలము లాగుకొను నని దూరము నందుండియే తాలతోను చెట్లతోను విసరికొట్టెను. ఆదెబ్బల చేతనే కీళ్ళు మిగుల నొప్పిచెందియుండెను. దానికిఁ దోడు బాణము మేకువలె దేహమున నాఁటుకొనెను. ఈ కారణముచేఁ గాళ్ళలో బల ముడిగి కదలుటకును లేక బాణము వలని బాధచేఁ బడియుండెను.

సీ. అక్కడ రామబా◆ణాహతిఁ దనభర్త, వాలియుట విని సహ◆పుత్ర యగుచుఁ
తార దుస్సహశోక◆భారంబునను భయ, వేగానఁ గిష్కింధ ◆ వెడలి వచ్చె
నంగదపరివార ◆ మగు కీశవర్గంబు, చాపపాణిని రామ◆చంద్రుఁ జూచి
బెదరి పల్దిక్కులు ◆ చెదరి పాఱెను వేగ, హతయూథపంబు మృ◆గాళివోలె
తే. వారలను రామబాణాను◆బద్ధు లట్లు, పఱచువారలఁ గని తార ◆ పలికె నిట్లు
లన్నఁ జంపించెఁ జిన్న రా◆జ్యంబు కొఱకు, దూరపాతితశరంబుల ◆ భీరులార!

దుస్సహా=సహింపరాని. శోకభారంబువను=శోకముయొక్క యతిశయముచే, హతయూథపంబు=చంపఁబడిన యూథనాయకుని గలది, = అక్కడ కిష్కింధానగరమున,

తాత్పర్యము.

కిష్కింధానగరమందు రాముని బాణము దెబ్బచేతఁ దనమగఁడు చచ్చినాడని విని కొడుకుతోడఁ దార సహింపరాని దుఃఖాతిశయముచే భయముతోను వాలిని జూడవలయు ననుత్వరతోను కిష్కింధ వెడలివచ్చెను.

అంగదుని పరిచారకులగు క్రోఁతులు ధనుర్ధరుఁడై యుండు రామచంద్రుని జూచి బెదరి పరిగాఁడు చచ్చిన మృగసమూహమువలె నాలుగు దిక్కులవెంటఁ బరువెత్తెను. రామబాణములు తమ వెంటఁబడినవా యన్నట్లు పరువెత్తుచున్న యా క్రోఁతులను జూచి తార యిట్లు చెప్పెను, ఓరి పిఱికివాండ్రరార! మీకు వచ్చిన భయమేమి? రాజ్యముకొఱకుఁ దమ్ముఁడు దూరమునఁ దగులుబాణములచే నన్నను జంపించెను.

కం. ఇన్నాళ్ళు మీర లెల్లరు, నన్నైలింపాధినాథు•నాత్మజు నిత్యం
బు న్నతి బలసి భజించియుఁ, జన్నే యిపు డిట్లు పఱవ•శైలగుహలకున్. ౹౧౦

నైలింపాధినాథు = ఇంద్రునియొక్క ఆత్మజున్ = కొడుకును, చన్నే = తగునా.

తాత్పర్యము.

ఇన్నిదినములుగ మీరందఱు మీప్రభువును సర్వదా గొలుచుచుండి యిప్పుడాపత్కాలంబున విడిచిపెట్టి కొండలకు గుహలకుఁ బరువెత్తి పోవుట న్యాయ్యమా?

—• వానరులు తారకు వాలిపాటు దెలుపుట. •—

చం. అను సతివాక్యముల్ విని వ•నౌకసు లెల్ల సయుక్తికంబుగా
వని రిటు జీవపుత్రి! యిటు • లర్హముగా దరుదేరఁ, బొమ్ము, నీ
తనయునిఁ గాచుకొ, మ్మకట • దండధరుం డిటు రామరూపి యై
వనచరనాథు దూరతల•పాతిశరంబులఁ గూల్చె దేవెరీ! ౹౧౧

వనౌకసులు = వన + ఓకసులు = అడవులయందుండువారు- జీవపుత్రి = బ్రదికియుండు కొడుకు గలదానా? దండధరుండు=యముఁడు; దూరతలపాతి = దూరప్రదేశమునఁబడునట్టి-ఇదివఱకు వారు చేతులు చేతులు కలిసినయుద్ధము చూచినవారే కాని దూరమున నుండు వానిని గొట్టు విధము చూచినవారు కారు- దేవేరీ= దేవీ- తద్భవము- దేవేరి రూపాంతరము.

తాత్పర్యము.

అని తార చెప్పినమాటలు విని క్రోఁతులన్నియు యుక్తితోఁగూడిన ట్లిటు చెప్పెను. ప్రాణముతోనుండు కొడుకును గల నీవు కొడుకుతోడ నిట్లు రారాదు. ఇంటికి

జూమ్ము. ఏలన నీ కొడుకు ప్రాణము కాపాడుకొనుము. వాలిని జంపినట్లు నీకొడుకును గూడఁ జంపిన నీ వేమిచేయఁగలవు! యముఁడే రాముని వేషమున వచ్చి దూరమునఁ దగులు బాణములచే రాణీ! వాలిని వధించెను. నేను సహగమనము చేయఁ బోయెద నందువా. కొడుకులు గల నీ వా పనియుఁ జేయరాదుగదా. కావున నూరు విడిచిరాకుము.

కం. గుండ్రాల నడిచి చెట్టులఁ, దీండ్రంబుగ మోఁది వాలి • దేఁకువతోడన్
గోండ్రిల్లుచుండ రాముఁడు, వేండ్రపుఁ బవివిధశరములు • వేయుచుఁ గూల్చెన్.

తీండ్రంబుగన్=తీక్ష్ణముగ, తేఁకువతోడన్=(౧)ధైర్యముతో (౨) భయముతో, గోండ్రిల్లుచుండ=(౧)కూయుచుండ (౨) అంగలార్చుచుండ, వేండ్రపు= వేఁడిమిగల పవివిధ=వజ్రాయుధముతో సమానములయిన.

తాత్పర్యము.

గుండ్రాలతోఁగొట్టి చెట్లతో మోఁది వాలి భయముతో నంగలార్చుచుండఁగా రాముఁడు వజ్రాయుధమువంటి బాణములచేఁ జంపెను. ఇందు అడిచి, మోఁది యను పదములకుఁ గర్త సుగ్రీవుఁడు. అప్పు డా దెబ్బలకుఁ దాళలేక వాలి యంగలార్చుచుండఁగా రాముఁడు గొట్టె ననుటచే వాలిని నన్యాయముగాఁ బలువురు చేరి చంపి రని తారకు భయము గలిగింపఁ జెప్పిన మాటగా గ్రహింపనగు. 'సుగ్రీవునిఁ' అనునది యధ్యాహారము చేసికొని వాలి ధైర్యముతో సింహనాదము చేయుచుండఁగా నని చెప్పవచ్చును. కాని సారస్యము కానరాలేదు. వాలిని నానావిధములఁగొట్టి బాధ పెట్టి చంపినా రనియే వానరులు చెప్పిరి. వాలి యొకనిచేఁ జచ్చె ననిన నమ్మదని నమ్మించుటకుఁగా నిట్లు కల్పించి చెప్పిరి.

ఇచ్చట ననేకబాణములతో రామచంద్రమూర్తి వాలిని గొట్టె నని యున్నది. దీని నాధారము చేసికొని యిప్పటి విమర్శకులు కొందఱు వాలి పెక్కుబాణములచేఁ జంపఁబడె నని వాదించుచున్నారు. అది కేవల మసంగతము. పూర్వవ్యాఖ్యాత లందఱు రాముఁ డొక్కబాణముచేతనే వాలిని బడఁగొట్టెననియు నిచట బహువచన ప్రయోగము సంభావనార్థమనియు వ్రాసిరి.

తారకీ ముచ్చటలు చెప్పినవారు చూచి చెప్పినవా రగుటకుఁ బ్రమాణము లేదు. తారను యుద్ధభూమికి రాకుండఁ జేయవలయు ననియే వారి యుద్దేశము. భయ పెట్టినఁగాని రాకుండ దని వారి తలంపు. నీ మగఁ డొక్కబాణముచేతనే చచ్చె ననిన నది చులుకనగాను నవమానకరముగను నుండు నని వారి యభిప్రాయము. కావున నిట్లు చెప్పిరి. వీరు చెప్పినమాట నమ్మి తారయు ౩౦౯ వ పద్యంబున దూరపాతి శరంబుల ననిమె. ఆమె యిప్పటికి వాలిని జూడలేదు గదా. చూచినపుడు శరైకవిద్ధుఁడై యుండఁ జూచెనుగాని బహుబాణవిద్ధుని జూడలేదు. (౩౨౨ వ ప.) ౩౪౭ పద్యం

బున దార కొయ్యంచుశరంబున వనియే చెప్పెను. ౫౮౯ వ పద్యముం జూచునది. దీని వలన రామచంద్రమూర్తి ప్రయోగించినది యొక్క-బాణమేయని స్పష్టపడుచున్నది.

i రామచంద్రమూర్తి పెక్కు-బాణంబులు వేసియుండినచో నవి యెందుం బోయెను? ఆయన గుత్తికొట్టం జాలనివాండగుటచే నవి యాకాశచివ్వలవలె స్వేచ్ఛముగాం బోయెనా? దేహమునందు నాటిన దొక్క-బాణమే కదా.

ii ఒకదానివెంట నొకటి బాణములను ప్రయోగించుచుండినచో వాలి నేల మొదటి బాణమునకే హెచ్చరిక గొని రామునిమీందికి రాలేదు? ఎవ్వరో ఏనో దార్థము చివ్వలం గాల్చుచున్నాం డని తలంచెనా?

iii వాలికంటె బలిష్ఠములైన యేడుచెట్లను గొండను ఛేదించినవానికిం బెక్కు-బాణము లేల వేయవలసి వచ్చెను?

ఇచ్చటం గాక మఱి యెచ్చటనైన రామచంద్రమూర్తి బహుబాణములు ప్రయోగించినట్లు వాల్మీకి చెప్పెనేమో చూతము.

బాలకాండమున ౧ వ సర్గయందు నారదుండు వాల్మీకికిం జెప్పునపుడు ౧౨౨ వ పద్యము 'ఒక పెనుగోలను' అనియే చెప్పెను.

వాల్మీకి యోగదృష్టిచేః జూచి వాలిం గోలం ద్రుంచి యని యేకవచనమే ప్రయోగించెను. ఇట్టులే రామాయణమం దెందు నొక్క-బాణ మనియె చెప్పంబడెను. వాలిని బహుబాణములం జంపినట్టు లే గ్రంథమునను లేదు.

కం వాసవసన్నిభ తేజుండు. వాసవి యటు గూలం జూచి • వారని భృశసం
  త్రాసమున, నెల్ల క్రోంతులు, దూసిరి పురముఖముగాంగం • దొట్రిలంబడుచున్.

వాసవసన్నిభ తేజుండు=ఇంద్రుని తేజస్సుతో సమానమైన తేజస్సుగలవాండు, వాసవి=వాసవుని కుమారుండు; వాలి—అపత్యార్థక తద్ధితము; వారని=అడ్డము లేని, భృశసంత్రాసమునన్=అధిక భయముచే- దూసిరి=పరువెత్తిరి.

తాత్పర్యము.

ఇంద్రుని తేజస్సుతో సమానమైన తేజస్సుగల వాలి నేలంబడంగాం జూచి విస్తారభయముచేం గ్రోంతు లన్నియు నిక నక్కడ నుండినం దమ్ముం జంపుదు రేమో యనుభయముచేం గిష్కింధాగుహలోనికిం బరువెత్తి పోయిరి.

దీనివలనం గొన్ని క్రోంతులు దూరమునినుండి వాలి సుగ్రీవయుద్ధము చూచు చుండె నని తోంచుచున్నది. వీరు పోయి చెప్పంగాం దక్కినవారు తెలిసికొనిరి. తారకుం జెప్పినవారు వీరు గారు. రాణితో మాటలాడు నధికారము చిల్లరజనుల కెక్కడిది? కర్ణాకర్ణిగం బోయి పోయి తుదకు మొదటికి సంబంధము లేని దయ్యెను. వాడుకయుం దింతయేకదా. ౫౦౯, ౫౨౨ - ౫౨౭ - ౬౨౩ - ౬౫౬ పద్యములం జూచునది.

'రామప్రేరణయా తేన బాహుయుద్ధ మథాకరోత్'
తతో వాలిన మాజఘ్నే శరేణై కేన రాఘవః॥—స్కాంద 3-౨-౨3
బాణేనై కేన తాం హత్వా రాజ్యే త్వా మభిషేచయే.—అధ్యాత్మ.

ఒక్క బాణముతో వాలిని జంపి నీకుఁ బట్టాభిషేకము చేసెదనని చెప్పెను ఒక్క బాణమే ప్రయోగించెను.

కం. గవఁకుల నెల్లెడఁ గాపిడు, మవధానమునం జరింపు • మంగదు సద్వై
భవమున నభిషేకించిన, సవునుగ భజియించు నెల్ల • శాఖామృగముల్. ౫౧౭

గవఁకులఁ = గవనులు, గవఁకులు, కలను మొదలగు శబ్దంబుల నువర్ణంబుక కేకవచనంబున నైకల్పికంబుగను బహువచనంబున నిత్యముగను కుజ్జగు - గవను - గవఁకు - గవఁకులు - అవధానము = హెచ్చరిక.

తాత్పర్యము.

కానివారు రాకుండునట్లు అన్నిగవఁకులందు రక్షకుల నియమింపుము. నీవు హెచ్చరికతోఁ జరింపుము. అంగదునకు వైభవముతోఁ బట్టాభిషేకము చేసితివేని క్రోఁతు లందఱు పూర్వము వాలినివలె సేవింతురు.

ఉ. ఓరుచిరాననా! యిచట • నుండుట నీకు నభీష్ట మేని చే
కూరఁ బ్రమాద, మె ట్లనినఁ • గ్రోఁతులు భార్యలు లేనివారలుఁ
దారలు గల్గియుం బరుల • దారలఁ గోరెడివారు వచ్చి యీ
యూరను నిండు వారు మును • పూ ర్వెడలింపఁగఁ బడ్డవారికోఁ. ౫౧౮

రుచిర + ఆననా = మనోహరమైన ముఖము గలదానా.

తాత్పర్యము.

ఓ యందమైన ముఖముగలదానా! నీ వీవిధముగ వెలుపలఁ దిరుగుచుండితి వేని నీ కపాయము కలుగును. ఏమి యాపదయందువా- ఇచ్చటఁ బ్రభువులేని కారణమునఁ బెండ్లాలు లేనివారు, పెండ్లా లుండినను నితరులభార్యలఁ గోరువారు, ఇదివఱకు నేరములు చేసి యూరనుండి తఱుమఁగొట్టఁ బడ్డవారు నీ రంపఱు వచ్చి యూరు నిండుదురు. కావున నిన్నేవఁ డేమి చేయునో.

కం. వారికిని నూరివారికి, వారని కలహంబు లెపుడు • వర్తిలు వనుచర్
వారికిఁ దోఁచినగతి నను, వారికి నల్పాంతరగతి • వానరతతికిన్. ౫౧౯

అల్పాంతరగతి=బుద్ధివిశేషము లేనివారు, కొంచెము బుద్ధిగలవారు.

తాత్పర్యము.

క్రొత్తవారు వచ్చిన నేమి భయమందువా! క్రొత్తగా వచ్చిన వారికి నిదివఱకు నూర నుండువారికి నిరువురకు కలహములు జరగుచుండును. అని యాప్రకార మాలోచన లేక నూాలలాడు క్రోఁతుల సమూహమునకు.

నీకు బుద్ధివిశేషము లేనివారు కావుననే భయముచేఁ దత్తరలాడుచు వెళ్లి

మొల్లలు వదరిరి. ఇట్టివారు గనుకనే రాముఁడు పెక్కు బాణంబులచే వాలిని జంపె నని చెప్పిరి.

తే. చారుహాసిని వచియించెఁ • గారియంబు
 నరసి తనకును బ్రతిరూప • మైన భంగి
 వాడువాఱిన మొగముతో • వఱద కట్టఁ
 బాష్పములు చేలచెఱఁగునఁ • బాపికొనుచు. ౫౧౭

చారుహాసిని = మనోహరమైన చిఱునవ్వుగలది. ఇంతదుఃఖములోఁ గూడ వారి తెలివి తక్కువమాటలకు నామెకు నవ్వువచ్చె నని భావము. కారియంబు = కార్యము- ప్రతిరూపము=యోగ్యతకుఁ దగినది,

తా త్ప ర్య ము.

అందమైన చిఱునవ్వుగల తార చేయఁదగిన పని నాలోచించి తనయోగ్యతకుఁ దగినట్లు శోకాగ్నిచే దహించుటవలన వాడిన ముఖముతో వెల్లువగఁ బాఱు చున్న కన్నీళ్ళను పైఁటకొంగునఁ దుడుచుకొనుచు ని ట్లనెను.

ఉ. అక్కట యట్టిభర్త మహి•తాత్ముఁడు వానరసింహమూర్తి నే
 దక్కక నాకుఁ బోయె నఁట • ధారిణిరాజ్య మిఁ కేల? నాకు నిం
 కెక్కడిపుత్రకుండు? తను•వేటి? కివా నను నుద్ధరించెడిఁ?
 జక్కఁగఁ బోయెదన్ నృపతి•సాయకవిద్ధధవాంఘ్రిమూలమున్. ౫౧౮

అట్టిభర్త=ఘనకార్యములు చేసి జగత్ప్రసిద్ధుఁడైన మగఁడు, నృపతిసాయక= రాముని బాణముచే, విద్ధ = కొట్టఁబడిన, ధవ = నా భర్తయొక్క, అంఘ్రిమూలముః=పాదముల సమీపమునకు.

తా త్ప ర్య ము.

అయ్యో! లోకోత్తర చరిత్రుఁడై ప్రసిద్ధికెక్కిన పూజ్యమైన మనస్సు గలవాఁడు, వానరులందు సింహమువంటివాఁడు నగు నాభర్తయే నాకుఁ దక్కకపోయె నఁట. ఇఁక నాకు రాజ్య మేల? కొడుకేల? దేహమేల? ఇవియా నన్ను రక్షించునవి? కావున రామబాణముచే దెబ్బదిని పడిన నా పెనిమిటి పాదముల యొద్దకు నేను బోయెదను.

—• తార వాలిం జేరఁ బోవుట. •—

సీ. అని విలపించుచు • హస్తతలంబున, మొగిఁ దన తల యొమ్మొ•మోఁదికొనుచుఁ
 జనుదెంచి దానవ•సంహారి సమవర్తి, సమరానివర్తిని • ప్లవగసమూహ
 ముల వాసవుఁడు శైల•ములఁబోలెఁ గొండల, మీటువానిని గాలి•మీఱుజవముఁ
 గలవాని మేఘౌఘ•కంఠారవమువాని, నసురనాయకవిక్ర•మాభిరాము
తే. శూరపాతిను శూరుని • నైరిఁదినవ, మాఁచు భీమగశారవు • నంత నంతఁ
 జూచి సంధులు ప్రిదులంగ • స్రుక్కిపడుచుఁ, జేరఁ జనుదెంచె వానర•పీను కడకు.

దానవ సంహతి = మాయావి, దుందుభి మొదలగు దానవుల సమూహము నకు. సమవర్తి = యముఁడైన వానిని, సమరానివర్తిని = యుద్ధమునందు మరలని వానిని; స్వరుసమూహముల౯ = వజ్రాయుధముల గుంపుచే, జవము = వేగము, మేఘ+ఓఘ = మేఘ సమూహముల గర్జలవంటి; కంఠారవమువాని = కంఠధ్వనిఁ గలవానిని, అమరనాయక = ఇంద్రునివంటి, విక్రమాభిరాము౯ = పరాక్రమముచే నందమైన వానిని, శూరపాతిత౯ = శూరుఁ డగు శ్రీరామునిచేఁ బడఁగొట్టఁబడిన శూరుని, వైరినినదము=శత్రువుల కంఠధ్వని, భీమ = భయంకరమైన, గళారవు౯= కంఠధ్వని గలవానిని; సంధులు = కీళ్ళు, శిథిలంగ౯ = సడలిపోఁగా, శూరపాతిను శూరువని సమత్వము చెప్పుటచే ౫౨౦ పద్యమునందు శార్దూలశబ్దమునకు సింహ మను నర్థమే సమంజసము.

తాత్పర్యము.

ఈప్రకారము వారికిఁ జెప్పి యేమ్ముఁ జేతులచేఁ దలపైఁ దబ్బెమ్ము మీఁదఁ గొట్టుకొనుచు వచ్చి దానవులగుంపుల పాలిటికి యముఁడును, యుద్ధమునందు వెనుదీయనివాఁడును, వజ్రాయుధములచే నింద్రుఁడు మీటునట్లు కొండలను నిగుడిమ్ము వాఁడును, గాలివేగమువంటి వేగముగలవాఁడును, ఉరుమువంటి కంఠధ్వనిగలవాఁడును, ఇంద్రునివలె విక్రమముచే మనోహరమైనవాఁడును, శూరుఁడగు రామచంద్రునిచేఁ గొట్టఁబడినవాఁడును, శూరుఁడును పగవారి కంఠధ్వనినిమించిన కంఠధ్వనిగలవాఁడును నగు వాలిని దూరమునందే చూచి కీళ్ళు సడలిపోఁగా నడువలేక నడువలేక వాలియొద్దకు వచ్చెను.

ఉ. ఓలిని వృష్టి పిమ్మటను • నొప్పఱు మేఘముఁ బోలువాని, శా
ర్దూలము మాంసహేతువున • రూక్షముగా వధియింప నేలపైఁ
గూలిన సింహమో యనఁగఁ • గూలినవానిని, నాగకారణ
వ్యాలవిరోధినిర్మథిత • హారి సవేదికచైత్యసన్నిభు౯. ౫౨౦

ఓలిని = చక్కఁగా, ఒప్పఱు = ఒప్పు + అఱు = అందము చెడిన, శార్దూలము = సింహము, "సింహో మృగేంద్రః పంచాస్యో హర్యక్షః కేసరిపింగళః వ్యాదీర్ణాస్యో మహానాద శ్శార్దూలో౽మిత విక్రమః" యని వైజయంతి, రూక్షముగ౯ = కఠినముగ, నాగకారణ = (అచ్చట దాఁగియున్న) పామును బట్టుకొనుట నిమిత్తముగ, వ్యాలవిరోధి = పాములకుఁ బగవాఁడైన గరుత్మంతునిచే, నిర్మథిత= చంపఁబడిన, హారి = మనోహరమైన; సవేదిక = శ్రమము హరించు నరుఁగులతోడి చైత్యసన్నిభు౯ = మేడతో సమానమైన వానిని.

మిక్కిలి యందముగాను జనానుకూలముగా నున్న చైత్యములను అందులో దుష్టజంతువు పాము దాఁగియుండుటచేఁ గాళియ ప్రహరణవేళ బలిస్థానచైత్యముఁ గూడ గరుత్మంతుఁడు పడఁద్రోసినట్లు శౌర్యాది గుణసంపన్నుఁడైనను వాలి తన

తమ్మునిభార్య నపహరించె నన్న పాపముచేతఁ జంపఁబడె నని యుపమానము సూచితము.

తా త్ప ర్య ము.

చక్కఁగా వాన వెలిసినపిమ్మట నందము చెడిన మేఘమువంటి వానిని, సింహము మాంసము నిమిత్తమే చంపిన సింహమువలెఁ బడినవానిని. (మాంసము నిమిత్తమై యల్పమగు పులిచేఁ జంపఁబడిన సింహమువలె రామునిచేఁ జంపఁబడిన వానిని. ఇది యభూతోపమ) పాము నిమిత్తమై గరుత్మంతునిచే విఱుగఁ గొట్టఁబడిన తిన్నెలతోడి మేడవంటివానిని (వాలి నని యన్వయము.)

కం. వాలి ననుత్తమచాపము, బ్రాలంబము గొనినరాము • రామానుజ భూ
పాలురఁ జెంగట నిలిచిన, వాలిసహోదరునిఁ గాంచె • వరశుభమతియుక్.౫౨౧

అనుత్తమమగు = శ్రేష్ఠమైన, ప్రాలంబము = పేఁరు, దీనిచే రామచంద్రమూర్తి యింకను విల్లెక్కుడించలేదని తోఁచెడిని, వరశుభమతిః = మేలైన మంచి మనస్సు గలది. ఈ సందర్భమున నీ విశేషణప్రయోగము కారకు రామునందుఁగాని సుగ్రీవునందుఁగాని ద్వేషబుద్ధి లేదనియు మైత్రియే కలదనియుఁ దెలిపెడిని. అట్టులున్నచోఁ దనభార్య నపహరించి తన్నుఁ జంపఁ దలఁచుచున్న వానిని వాలిని సుగ్రీవుఁడు తాను జంపుట దోషము గాదు. ఇఁక రామచంద్రమూర్తి విషయమునందో తార యభిప్రాయమేమని: పదిమంది నీళ్లు త్రాగుటకై త్రవ్వింపఁబడిన చెఱువునందు నొకఁడు మెడలో రాతిని గట్టుకొని చావవలయు నని దానిలో దూఁకి చచ్చిన దోష మెవరిది? చెఱువుదా? వానికి స్నానపానాదులకు వలువురితోపాటు నీళ్ళియ్య నని యది యనెనా? అట్లులే సర్వజనులకు నాశ్రయయోగ్యుఁడై సర్వజనసంరక్షకుఁడైన శ్రీరామచంద్రమూర్తిని వాలి యాశ్రయింపక యాయనను నెదిరింపఁ దలంపుగొనుటచేఁ దప్పు వాలిదిగాని రామునిది గాదు. రామునిచేఁ జావవలయు నని వచ్చెను. ఆయనకోరిక రాముఁడు నెఱవేర్చెను. ఇందు రామచంద్రమూర్తిదోష మేమి గలదు? రక్షింపు మని సుగ్రీవుఁడు చేరినట్లు వాలియుఁ జేరియుండిన నేను రక్షింప ననియుందునా? "మమప్రాణాహి పాండవా" యనియు, "రక్షతే భగవాన్ విష్ణుః భక్తా నాత్మశరీరవత్" "పాండవులు నాకుఁ బ్రాణములు" "భగవంతుఁడు విష్ణువు తనభక్తులను దనశరీరమువలె రక్షించును" అన్నట్లు రామచంద్రమూర్తి పాహి యన్నవారి నెవరినైన రక్షించువాఁడు గనుకఁ దనయాశ్రితులకుఁ గీడుచేయఁ దలంచు వారిని నతఁడు శిక్షింపక విడుచునా! ఈ కారణముచే రామచంద్రమూర్తి వాలి తనయాశ్రితునికి విరోధి యగునా కాదా యని యొకటికి రెండుసార్లు చూచి దృఢపఱుచుకొని పిమ్మటఁగదా చంపఁ బూనెను. కాఁబట్టి యెట్లు చూచినను తప్పు వాలిదే కాని రామచంద్రమూర్తిది కాదని యామె యభిప్రాయము

తాత్పర్యము.

వాలిని నాయనను జంపిన యా యనుత్తమ ధనుస్సును నెక్కిడింపక యూఁతగాఁ గొని యుండు రామచంద్రుని నాయనకు సహాయుఁడై ప్రక్కన నిలుచుండిన లక్ష్మణుని వారిచే నీ కార్యము చేయించి వారి సమీపమందే నిలఁబడి యున్న సుగ్రీవుని నా శ్రేష్ఠమైన మంచి మనస్సుగల తార చూచెను.

ఉ. వారి నతిక్రమించి నిజ♦వల్లభుఁ జేరి శరైకవిద్ధుఁడై
ధారిణిఁ గూలియున్న పతిఁ ♦ దన్విగనుంగొని దుస్సహార్తి దు
ర్వారమునన్ ధరం బడి భ♦రం బగు నిద్రను మేలుకొన్న య
న్నారినిబోలె లేచి ప్రియ♦నాథ! మనోహర! యంచు నేడ్చుచున్. ౫౨౨

శరైక విద్ధుఁడై=ఒంటి బాణముచేఁ గొట్టఁబడినవాఁడై.

తాత్పర్యము.

వారి నందఱను దాటుకొని యొంటిబాణముచేఁ గొట్టఁబడి నేలఁబడి యున్న తన భర్తను జూచి సహింపరాని దుఃఖాతిశయముచే మూర్ఛిల్లి నేలఁబడి గాఢనిద్ర నుండి మేలుకొన్న దానివలె లేచి ప్రియనాథా! మనోహరా! యని యేడ్చుచు.

ఉ. దారుణమృత్యుపాశములఁ ♦ దద్దయు సందితుఁడైన పెన్మిటిన్
నారసిఁ జూచి యేడ్చువది♦వన్ సుకుమారుఁ గుమారు నంగదున్
పారసమిత్రసూతి గని ♦ సైఁపఁగరాని మహార్తి దుఃఖకూ
పారమునందు మగ్నుఁ బయి♦పై వరు దేరఁగ వేఁడిబాష్పముల్. ౫౨౩

దారుణ = భయంకరములైన, పాశముల్ = త్రాళ్ళచే, సందితుఁడు = కట్టఁబడినవాఁడు. పారసమిత్రసూతి = సూర్యునికుమారుఁడగు సుగ్రీవుఁడు, దుఃఖకూపారమునందున్=దుఃఖసముద్రమునందు, వేఁడి బాష్పముల్=వెచ్చని కన్నీళ్ళు, శోకమున వచ్చు కన్నీళ్ళు వేఁడిగా లోకొలుకులనుండి వచ్చును.సంతోషముచే వచ్చు కన్నీళ్ళు చల్లగా వెలికొలుకులనుండి వచ్చును. వదిన (రూ) వదినె.

తాత్పర్యము.

భయంకరములైన మృత్యుదేవత చేతి త్రాళ్ళచేఁ గట్టఁబడియున్న భర్తను బలుమాఱుచూచి యేడ్చు వదినను, సుకుమారుఁడు బాలుఁడునైన యంగదుని సుగ్రీవుఁడు చూచి సహింపరాని దుఃఖబాధ యను సముద్రమున మునిఁగి మీఁద మీఁద వేఁడి కన్నీళ్ళు కార్చుచుండెను.

—♦ ౨౦-వ సర్గము. తారావిలాపము. ♦—

ఉ. దారుణ బాణ తాడితు మ♦హిద్విరదాభు మహేంద్రతుల్యునిన్
దార భృశార్తి భారపరి♦తప్తమనోంబుజయై హృతీశునిన్
జేరి కవుంగిటం బొదివి ♦ చెట్టు సమూలముగాఁగఁ ద్రెళ్ళిన
ట్లా రమణాంగయష్టిపయి ♦ హా యని వ్రాలె విలాపయుక్తయై. ౫౨౪

దారుణ బాణతాడితున్ = భయంకర బాణముచేఁ గొట్టఁబడిన వానిని, మద ద్విరదాభున్ = మదించిన యేనుఁగుతో సమానుని, భృశ=అధికమైన, ఆర్తిభార = దుఃఖమను బరువుచే, పరితప్త = మిగులఁ దపించిన, మనోంబుజయై = మనస్సు అను కమలముగలదై, హ్యరీశునిన్ = హ్యరయేశ్వరుని, రమణ = భర్తయొక్క, అంగయష్టి=కఱ్ఱవంటి దేహము, విలాపయుక్తయై=ఏడుపుతోఁ గూడినదై.

తాత్పర్యము.

భయంకరమైన బాణముచేఁ గొట్టఁబడినవానిని, మదించిన యేనుఁగువంటి వానిని, నింద్రునితో సమానుఁడగు వానిని దన భర్తను దుఃఖతాపాతిశయముచేఁ దపించుచున్న మనస్సుగలదై కౌఁగిలించుకొని వేఱు తెగి పడిన చెట్టువలెఁ గఱ్ఱవంటి యా పతి శరీరముపైఁబడి యేడ్చెను.

సీ. ఏపాటిరణముల • నేపాటు నీకిట్టి, పాటబ్బెనే నేఁడు • ప్రాణనాథ !
యనపరాధిని నేను • హా యని పలవింప, బదులు మాటాడవే • ప్రాణనాథ !
నా దోష మే మొకో • నాయకా! నన్నిట్లు, పాసిపోవఁగ నీకుఁ • బ్రాణనాథ!
యే మాత్రమైన నీ • కెదు రాడి యెఱుఁగ నా,పాపమా కోపమా • ప్రాణనాథ !
తే. ప్లవగనాయక లే లెమ్ము • పరమతల్ప, మందు శయనింపు, భూపతు • లెందు నేని
కటికి ఱాలను బండుట • గలిగెనొక్కొ, మెట్టు లే నోర్చుదాన నీ • విట్టులున్న.

ప్లవగనాయక = క్రోఁతిరాజా !

తాత్పర్యము - సులభము

కం. ఎంతప్రియ మొక్కొ ధరణీ, కాంతపయి న్నీకు ధరణీ • కాంతా! యిటు నేఁ
జెంతన యుండఁగఁ జచ్చియు, నింతయుఁ గవుఁగిలిని విడువ • విది యర్హంబే॥౨౫

ధరణీకాంతా = రాజా !

తాత్పర్యము.

రాజా ! నీకు భూమి యను స్త్రీపై నెంతమక్కువయోకదా! యిటు లేనుండిన నేను బ్రక్కన నుండినను లక్ష్యము చేయక నన్ను వదలి చచ్చియు భూమిని గౌఁగిలించుకొని విడువక యున్నావు.

కం. సురపురి తెరువున ధర్మ.స్థిరగతి ! కిష్కింధఁబోలు • శ్రీపురి నీకుం
దారకెనొకొ కానేనియుఁ, బరమశుభాస్పదము దీనిఁ • బాయఁగఁ దలఁతే.॥౨౬

తాత్పర్యము.

స్వర్గమునకుఁ బోవు మార్గమందు నీకుఁ గిష్కింధవంటి సంపద్యుక్తమైన వేఱొకనగరము లభించెను గాఁబోలు. లేకున్న మిగులశుభముల కాస్పదమయిన యీ యూరిని విడువఁదలఁతువా ?

సీ. ఇంక నెవ్వరిఁ గూడి • యెలమిమై విహరింతు, నారామతలములఁ • బ్రాణనాథ
మధుగంధిసుమముల • మన్నించి నా కింక, నిచ్చువా రెవ్వరు • హృదయనాథ

ప్రాణేశ్వరీ యని ♦ పరమసంప్రీతిని,బిలుతు రిం కెవ్వరు ♦ లలితరూప
నెప్పుడు వచ్చు నా♦హృదయేశుఁ డని తిమి నెదు రెవ్వరికిఁ జూతు♦విదితయశుఁడ
ఆ. నాదునాశ లెల్ల ♦ నాశనం బయ్యెనే, సంతసంబు లెల్ల ♦ సమసె నయ్యొ
దేవ నిన్నుఁ బాసి ♦ దిక్కుతీ కీనసై, మూలయింట నేను♦మూల్గవలసె. ౨౮

ఎలమిమైన్ = సంతోషముతో, ఆరామతలములన్ = ఉద్యానప్రదేశము లందు, మధుగంధి=తేనె వాసనగల, సుమములన్=పూలను.

తాత్పర్యము—సులభము.

సీ. *ముగిసెనా నేటితో ♦ జిగిమీఱి సొగసార, నీ తోడ విహరించు ♦ నీటు లెల్లఁ
దీరెనా నేటితోఁ ♦ దీయని మురిపంపుఁ బలుకులు నీ తోడఁ ♦ బలుకు టెల్లఁ
గ్రుంగెనా నేటితో ♦ రంగారు నీరూపుధంగికై మదిలోనఁ ♦ బొంగు టెల్ల
సమసెనా నేటితో ♦ సరి నెలంతలచేత, వల నొప్పఁ గను గౌర♦వంబు లెల్ల
ఆ. నెవ్వరీడు నాకు ♦ నింతులలో నని, పొగరు పడుదు నిట్టు♦లగుటెఱుంగ
నాదుగర్వ మడఁప ♦ నానాథ నీ కిట్టి,పాటు గూర్చె నేమొ♦పాపబ్రహ్మ. ౨౯

సరి నెలంతలచేత=నాతో సమానురాండ్రగు స్త్రీలచేత.

తాత్పర్యము—సులభము.

సీ. *నా సుఖదుఃఖముల్ ♦ నానాథ! తనవిగా, నెంచి పాలించెద ♦ రెవ్వ రింక
మన్మనోగతములు ♦ మన సిచ్చి మచ్చిక, నెవ్వనితో వచి♦యింతు నింక
నెవ్వారిఁ గనుఁగొని ♦ యెల్లవారును నన్ను, నిచ్చ మన్నించెద ♦ రింకమీఁద
నెవ్వని ప్రాపు నే ♦ నెద నమ్మి నిర్భయ, వృత్తిమై విహరింతు ♦ నింకమీఁద
ఆ. నెవని సుఖము కోఱకు ♦ నెలమిమై జీవింతు, నేమిసుఖముఁ గోరి♦యింక నుందు
నెన్నొ యున్నియాస లేవేవియో యుండె, నేటితోడ నెల్ల ♦ నేలఁ గలసె. ౩౦

మన్మనోగతములు = నామనస్సున నుండు కోరికలు, ఇచ్చన్ = ఇష్టముతో, ఇన్ని యాసలు = పెక్కులాశలు.

తాత్పర్యము—సులభము.

కం. నీయట్టివిభుఁడు నన్నుం, బాయుచు నీగులకతాల♦పైఁబడి యుండన్
వేయితునుక లై పోవదు, నాయీహృదయం బిదెప్డు ♦ నాశము కాదో. ౩౧

తాత్పర్యము.

నీవంటిభర్త నన్ను వదలి యీ గులకతాల మీఁదఁ బడియుండఁజూచియు నా హృదయము వేయునుకలై పగులకున్నది. దీని కేనాఁటికి నాశము లేదేమో. ఇప్పుడే కానిది యిఁకెప్డు కాఁగలదు. ఇంతకు మించిన విపత్తు మఱేది రాఁగలదు!

కం. తమ్మునిఁ బురి వెడలంగాఁ, జొమ్మని మర్దించి వాని♦పొలఁతిని బలవం
తమ్ముగ చేరితి దానిఫల మ్మిటు గుడువంగ వలసె ♦ లాలితరూపా. ౩౨

తా త్ప ర్య ము.

తమ్ముని నూరు వెడలఁగొట్టి వాని భార్యను బలవంతమ్ముగ భార్యను జేసికొంటివి. దాని ఫల మిా విధముగ ననుభవింపవలసి వచ్చెను.

దీనివలని వాలి సుగ్రీవుని భార్యను బలాత్కారముచేఁ జెఱిచెను. గాని యామె సమ్మతిపైఁ గాదనియు నేర్పడుచున్నది.

కం. నీమేలు గోరి ప్లవగ, స్వామిా! హిత మాడలేదె • జానుల నిడితే?
వ్యామోహంబున నన్నే, ఛీ మాటాడకు మటంచుఁ • జికొ్కట్టితిగా. ౫౩౩

జానులఁ=చెవులయందు, చికొ్కట్టితివి=ఛీ కొట్టితివి.

తా త్ప ర్య ము.

నీ మేలుగోరి నీ కీ దుష్కార్యము వలదని నేను బోధింప లేదా? నామాట నీ చెవుల కెక్కెనా? మోహాతిశయముచే నన్నే ఛీ యూరకుండు మని చీవాట్లు పెట్టితివి గదా.

ఉ. మానితరూప! యౌవనస • మంచితదక్షుల దేవకాంతలన్
మానద! తావకీనలస • మానమనోహరకాంతిఁ జేష్ట నా
ధీనలఁ జేసికొంచు సుమ • తీ! తమి నేలవే యిన్నినాళ్ళు నన్
వానరనాథ! యేలి తగ • వా యిట నొంటిగ డించి పోవఁగన్. ౫౩౪

మానిత రూప=గౌరవింపఁబడిన యాకారము గలవాఁడా! యౌవన సమంచిత దక్షులన్=వయస్సుచేఁ బ్రకాశించు సమర్థురాండ్రను, మానద = మానరక్షణము చేయువాఁడా! తావకీన=నీ; లసమాన=ప్రకాశించు; మనోహర=ఇంపైన, కాంతిన్ =కాంతి చేతను, చేష్టన్=విలాస కార్యముల చేతను.

తా త్ప ర్య ము.

మంచి మనస్సుగలవాఁడా! నడిమి వయస్సుచేఁ బ్రకాశించుచుఁ బురుషుల వశపఱుచుకొను నేర్పుగల దేవతా స్త్రీలను నీ సౌందర్యముచేతను విలాసచేష్టలచేతను లోపఱుచుకొని కోరిక దీర నేలకపోదువా? నీ సుఖము మాత్రము నీవు చూచుకొంటివే కాని యిన్ని నాళ్ళుగ నన్నిచ్చట నేలియు నన్ను నొంటిగ విడిచి పోవుట నీకు ధర్మమా?

ఉ. వారణసత్త్వ పో వలదు • వ ల్దని నే బతిమాలు చుండినన్
సారెకు నాలకింపక పి • శాచము సోకినయట్లుగా బలా
త్కారముగాఁగ నీడ్చినవి • ధంబునఁ బోరికి వచ్చి నప్పుడే
యూరసి జీవితాంతకర • మంచు నెఱింగితి నీకుఁ గాలమున్. ౫౩౫

వారణ సత్త్వ = ఏనుఁగు బలము కలవాఁడా! జీవితాంతకరము = ప్రాణనాశన కరము.

తా త్ప ర్య ము.

ఏనుఁగు బలము కలవాఁడా! వలదు. వలదు. నీ వీపుకు యుద్ధానికిఁ బోవల దని నే నెంత బదిమాలుచుండినను నామాట వినక దయ్యము పోఁకినట్లుగా బలాత్కారముగా నిన్నెవ్వరో యీడ్చుకొని పోవునట్లుగా నెప్పుడు యుద్ధమునకు వచ్చితివో యప్పుడే నీకుఁ బ్రాణనాశకర మగు కాలము సమీపించినదని తలఁచితిని.

ఉ. మానసమందు దుఃఖ మను•మాట రెుఱుంగను, దైన్య మెట్టిదో
యేను దలంప నిందనుక • నిట్టి దటంచును నీవు మన్ననన్,
దీనత నెల్లకాల మిఁకఁ • దీఱనిదుఃఖముచేఁ గృశించుచున్
వానరనాథ! యెట్లు విధ•వాత్వము దిక్కఱి నే సహింతురన్. ౫౩౬

దిక్కఱి = దిక్కు లేనిదాననై.

తా త్ప ర్య ము.

నాథా! యింతదనుక దుఃఖ మనుమాటయైన నెట్లుండునో మనస్సునందైన నే నెఱుంగను. నీవు నన్ను గౌరవించుచుండుటచే దీనత్వ మెట్టులుండునో యదియు నాకుఁ దెలియదు. ఇఁక మీఁదఁగల కాలము దీనత్వముచేఁ గలుగు నంతములేని దుఃఖముచే శుష్కించుచు దిక్కులేనిదాననై యీ వైధవ్యమును నే నెట్లు సహింపఁగలను.

ఉ. రార కుమార! నీజనకు • రమ్యగుణాకరు ధర్మరక్తుఁ గ
న్నారఁగఁ జూడరా యిపుడె • హా యిదె మా కడసారి, యింక నీ
కోరినయేని నీజనకు•ఁ గను భాగ్యము లేదు రన్న, నీ
వేరిని నాయనా యనుచు • నింకను బిల్తువురా కుమారకా! ౫౩౭

రమ్యగుణాకరున్ = మనోహరములైన గుణములకు గనియైన వానిని- ధర్మరక్తున్ = ధర్మమందుఁ బ్రీతిగలవానిని.

తా త్ప ర్య ము.

కుమారా! యిటు రమ్ము. మనోహరగుణముల కాప్పదమై ధర్మప్రీతిగల నీ తండ్రిని గన్నుల కఱవుదీర నిపుడే చూడుము. ఇదియే కడసారి చూపు. ఇఁకమీఁద నీ తండ్రిని నీవు చూడఁగోరినను జూచు నదృష్టము నీకు లేదు. కుమారా! యింక నెవరినిరా నీవు నాయనా! యని పిలుతువు?

ఉ. చూడుము నీఁడె యంగదుఁడు • శూరకులాగ్రణీ! సౌఖ్య మెన్నఁడున్
వీడనవాఁడు కాఁ దఖల• వేళల గోమునఁ బెంపఁ బెర్గె, వా
ఱోడెడి నీకు మున్న, యయ•యో కనుఁగోపిని బిన్నతండ్రి నే
జాడను గొల్చువాఁడొ, కపి•సత్తమ! యేగతిఁ బట్టి పోవునో! ౫౩౮

ఇట్లు కొడుకును జేరఁదీసి వాలిని జూచి చెప్పుచున్నది- గోమునన్ = ముద్దుగా సౌకుమార్యముగా- వాఱోడెడి = మాటాడ భయపడువాఁడు.

తా త్ప ర్య ము.

శూరాగ్రేసరా! యిదిగో వీఁడె యంగదుఁడు చూడుము. ఏ సమయమందును సౌఖ్యమును వీఁడినవాఁడు కాఁడు. సర్వకాలములందు ముద్దుగాఁ బెంపఁగాఁ బెరిఁగినవాఁడు. నీ యెదుట మాటలాడుటకే భయపడుచుండువాఁడు. ఇఁక గోపిసైన పినతండ్రి సేవ యెట్లు చేయఁగలఁడో; చేయకుండిన నేగతి పట్టునో.

చం. అని పతిమీఁద వ్రాలి ప్లవ • గాధిప! యీతఁడె నీ సుతుండు నీ
కను లోకయింత విచ్చి కనఁ • గాఁ దగదే! యిటు శేల యేడ్వ నా
యన! యని తేర్ప రాదె! శిర • మూదట మూర్కొన రాదె! దూరముం
జనియెద వొక్కమాట కడ • సారికిఁ జెప్పఁగ రాదె బుద్ధిగన్. ౫౩౯

మూర్కొనరాదె=వాసనచూడరాదా-

తా త్ప ర్య ము.

అని మగనిమీఁదఁబడి వానరేశ్వరా! వీఁడే నీకొడుకు-కన్నులు కొంచెము తెఱచి చూడరాదా! ఏలరా యేడ్చెదవని సమాధాన పఱుపరాదా! శిరస్సు వాసన చూడరాదా! దూరము పోయెదవే- కడసారిమాటగ బుద్ధి చెప్పరాదా!

చం. కటకట నిన్నుఁ జంపి ఘన • కార్యము చేసెను రామభద్రుఁ, డి
చ్చట దినవాథసూతియెడఁ • జల్పినబాసను దీర్చి యప్పు ద్ర
స్ఫుటముగ నీఁగె; సూర్యసుత! • సూడు దొలంగఁగ నన్నుఁ జంపి తిం
కిట రుమతోడ రాజ్యరమ • యేలుము భీతి తొఱంగి హాయిగన్. ౫౪౦

సూడు=విరోధము- బాస=ప్రమాణము- తొఱంగి=వదలి.

తా త్ప ర్య ము.

వానరేంద్రా! నిన్నుఁ జంపి రామభద్రుఁడు గొప్ప కార్యముజేసెను. అది యేదనెదవా! సుగ్రీవునకుఁ జేసిన ప్రమాణము సార్థకము చేసి యా యప్పు దీర్చుకొనెను. సుగ్రీవా! విరోధము పోవునట్టు లన్నను జంపితివి. ఇఁక హాయిగా రుమతోడను రాజ్యరమతోడను సుఖింపుము.

కం. వల్లభ యిదె నీపెక్కురు,వల్లభ లిట నేడ్చువారు • వల్లభ! యనుచున్
బల్లెత్తి మాట యొక్కటి, సల్లాపింపంగ రాదె • చతురమనీషా! ౫౪౧

వల్లభలు = ప్రియురాండ్రు- చతురమనీషా = నేర్పుతోఁ గూడిన ప్రజ్ఞగలవాఁడా!

తా త్ప ర్య ము.

మరల వాలిని జూచి చెప్పుచున్నది- ప్రియా! నీ ప్రియురాండ్రందఱు వల్లభా యని యిదిగో నిచ్చట నేడ్చుచున్నారు- వారితోఁ బల్లెత్తి యొకమాట మాటలాడరాదా!

చం. అనవుడు వానరీచయము • లంగదుఁ గ్రుచ్చి హృదీశుఁ గూర్చి యి
ట్లనిరొఁ గపీంద్ర! ముద్దుసుతు • నంగదునిన్ గుణసన్నికృష్టుఁ బ
య్యన విడనాడి పోవఁ దగు • నా పరదేశము నీవు పోవుచో
వనచరనాథ! నీకు నిది • భావ్యముగాదు తలంచి చూడుమా. ౫౪౨

వానరీచయము = ఆఁడు క్రోఁతులగుంపు- గుణసన్నికృష్టున్ = గుణము లందు నీకు సమీపించిన వానిని- నీ గుణములవంటి గుణములు గలవానిని-

తాత్పర్యము.

ఈప్రకారము తార చెప్పఁగా వాలికిఁ బ్రియురాండ్రగు నాఁడు క్రోఁతు లన్నియు నంగదుఁ గౌఁగిలించుకొని తమ హృదయేశ్వరుఁడగు వాలితో నిట్లనిరి. కపి రాజా! నీ ముద్దుకుమారుని గుణములందు నీతో సమానుని నంగదుని వదలి పరదే శము నీవు పోవచ్చునా? ఇటు సేయుట నీకుఁ దగినది కాదు. ఆలోచింపుము.

సీ. వీర! పుత్రుని నన్ను • విడిచి దీర్ఘప్రవాసంబు పోవఁగ నీకు • జన్నె చెపుమ
యిటు పోవఁ దప్పేమి • యాచరించితి మొక్కొ, నేనైన సుతుఁడైన • నిర్మలాత్మ
నేఁ బ్రమాదంబున • నేరంబు చేసిన, క్షమియింపవే నన్నుఁ • జారుశీల!
నీ చరణంబుల • నే నిదె వ్రాలెదఁ, గరుణింపవే నన్నుఁ • గపివతంస!
తే. యనుచుఁ గరుణంబుగాఁ దక్కు • వనచరీచ
యంబుతోఁ దార యేడ్చుచు • నటమటించి
కరమనుతశీల తనప్రాణ • భర్తదాపు
నంద ప్రాయోపవేశంబు • నందఁ దలఁచె. ౫౪౩

దీర్ఘప్రవాసంబు=చిరకాల దేశాంతరవాసము, మరణము, చారుశీల = మనో హరస్వభావముగలవాఁడా! కరుణంబుగన్=శోకముతోఁ గూడినట్లుగ, అటమటించి= కంపముచెంది, ప్రాయోపవేశంబు = ప్రాయ + ఉపవేశము = అన్నపానముల వదలి మరణింప వలయునని నిశ్చయించి యుండుట, అందన్=ఆప్రకారము చేయుటకు-

తాత్పర్యము.

వీరుఁడా! నన్ను నీ కొడుకును వదలి స్థిరముగాఁ బరలోకమునకుఁ బోవుట నీకుఁ దగునా? నీవు మమ్ము వదలిపోవుటకు నేనుగాని నీ కొడుకుగాని యేమి తప్పుచేసి తిమి! ఒకవేళ నేను పొరపాటున నట్టిదోషము చేసియుండిన మంచిస్వభావము గల వాఁడా! నన్ను క్షమింపుము. కపిశ్రేష్ఠా! నీపాదముల నిదే పడుచున్నాను. దయ చూడుము. అని శోకముతోడఁ దక్కిన యాఁడుక్రోఁతులతోడఁ దార యేడ్చుచుఁ గంపించి తన మగని సమీపమునందే ప్రాయోపవేశము చేయ నాలోచించెను.

—• ౨౧-వ సర్గము. హనుమంతుఁడు తార నూరార్చుట. •—

కం. తారాపథమును బాయుచుఁ, దార ధరాస్థలిని వ్రాలు • తద్విధమున నా
తారాధిపతుల్యానన, తార ధరన్ వ్రాల హనుమ • తరుణికి ననియెన్. ౫౪౪

తారాపథమున్ = ఆకాశమును, తార = నక్షత్రము, తారాధిప = చంద్రునితో, తుల్య = సమానమైన, ఆనన = ముఖముగలది.

తాత్పర్యము.

ఆకాశమునుండి నేల వ్రాలిన నక్షత్రమువలె నేలఁ బడియుండు చంద్రునివంటి ముఖము గల తారకు హనుమంతుఁ డిట్లనియె.

ఉ. మానిని యేల యేడ్చెదవు•మానుము, దేహికి కెవ్వఁడేని య
జ్ఞానముచేత నే నడతఁ•జల్పిన కర్మమె హేతుభూతమై
మానక మేలుఁగీళ్ళను స•మంచితరీతిని నాతిరిక్తము
న్యూనముగాఁగఁ గూర్పఁ జను•చొక్కట నా పరలోకసీమకున్. ౫౫

తాత్పర్యము.

దేవీ యేల యేడ్చెదవు? ఏడుపు మానుము. దేహధారు లెవ్వరైనను దెలిసి చేసినను దెలియక చేసినను వారువారు చేసిన పుణ్యకర్మమో పాపకర్మమో కారణమై చేసిన కర్మమునకుఁ దగిన ఫలమును గొంచెమైన హెచ్చుగాని తక్కువగాని లేకుండఁ బుణ్యకర్మమునకు శుభము, పాపకర్మమునకుఁ గీడు గలిగించుటకుఁ బరలోకసీమకు వారివారి వెంటనే పోవుచుండును. అట్లనే వాలియుఁ దాను జేసిన శుభాశుభ కర్మఫల మనుభవింపఁబోయెను. దీనిలో నీవు సుగ్రీవునిగాని రామునిగాని నిందింపఁ బనిలేదు. వారు నిమిత్తమాత్రము ఇందు నాత్మవిచారము చేయఁబడెను. "అర్థా గృహాన్నివర్తంతే ఆశ్మశానాత్తు బాంధవాః, సుకృతం దుష్కృతంచైవ గచ్ఛంత మనుగచ్ఛతి." అర్థము లింటనే నిలిచిపోవును- బంధువులు శ్మశానమువఱకు వత్తురు - పుణ్యపాపములు పోయెడి వానివెంటఁ బోవును.

చం. మగువరో నీటిబుగ్గకు స•మానము దేహము లెల్లవారికిన్
వగవఁగ నీకు నీవ తగు•పద్ధతి, యన్యుల కేల యేడ్చెదో!
తగఁ గను దీన నీ వితరు•దైన్యము కై యనుకంప మందెదే?
జగమున నెవ్వఁ డెవ్వనికి•జారుమతీ! పలవింపఁ జెల్లెడిన్? ౫౬

నీటి బుగ్గకు సమానము=నీటి బుగ్గవలె నల్పకాల ముండునది, అనుకంపను = కరుణ.

తాత్పర్యము.

దేవీ! యందఱకు శరీరములు నీటి బుగ్గలవలె నల్పకాల ముండునవేకాని శాశ్వతముగా నుండునవి కావు. కావున శరీరమునకై యేల యేడ్చెదవు? వాస్తవముగ నీ వేడ్వవలసినది నీకైకాని యితరులకై కాదు. నీవు చేసినది నిన్ను బాధించును గాని యితరులు చేసినది నిన్ను బాధింపదు. కావున నీవు చేయరానివి విడిచినను ఇట్లు చేసితినిగదా యని యేడువుము. ఇతరుల కేడ్చుటచే నీకు రాఁగల మేలేమి? నీవే యెంతో దీనురాలవు నిన్ను నీ వుద్ధరించుకొనలేని దశయందున్నావు. ఇఁక

నొకరి దీనస్థితికి నీవు వగచి యేమి చేయఁగలవు? తమ్ముఁ దాము కాపాడలేనివారు పరులనేమి రక్షింతురు? పడనున్న చెట్టు పడుచున్న చెట్టును గాపాడఁగలదా? కావున లోకమందు నెవ్వ రెవ్వరికై యేడువవలయును. కాఁబట్టి గతించినదానికై వగవక కావలసిన కార్యములు చక్కఁగాఁ జేయ యత్నింపుము. నన్నేమిచేయమందువా?

ఉ. బాలకుఁ డంగదుండు పరి◆పాలనరాలవు నీవ వానికిన్,
బాలిక! జీవపుత్రకవు◆భావిశుభార్థము లెల్లఁ గూర్పఁగాఁ
జాలుదు వింతమాత్రమును◆స్వాంతమునం దలపోఁత మాని యి
ట్లేల శరీరమున్ విడువ◆నెంచెదు? దుఃఖము తెల్విఁ బాపెనే? ౫॥౭౭

జీవపుత్రకవు = బ్రతికియుండు కొడుకుగలదానవు- భావి = రాఁగల; శుభార్థములు = శుభ ప్రయోజనములు.

తాత్పర్యము.

నీవు చేయవలసినది చెప్పెద వినుము నీకుమారుఁడు అంగదుఁడు బాలుఁడు- తాఁను దప్పులు తెలిసినవాఁడు కాఁడు. వాఁడు జీవించియున్నాఁడు. అట్టివానిని నీవు గాక మఱియెవరు రక్షింతు రని తలఁచితివి. నీ కడుపునఁ బుట్టిన వానిని రక్షించు శ్రద్ధ నీకే లేకున్న నితరుల కెట్లుండునని తలఁచితివి- ఆ భారము నీయందుఁ గదా యున్నది. వానికి నిఁకమీఁద జరుగవలసిన శుభప్రయోజనములు జరుపవలసినదానవు నీవు కావా? ఈమాత్ర మాలోచింపక దేహము నేల విడువఁదలఁచితివి. దుఃఖము నీ తెలివిని నాశముచేసెనా యేమి!

ఉ. భూతలమందు భూతములు◆పుట్టుట గిట్టుట రెం డనిత్యముల్
పూతమనీషిణీ! యెఱుఁగ◆వో. యిటు గావున నౌర్ధ్వదైహికం
బై తగు సచ్ఛుభంబులనె◆యత్నము సేయఁగ, నైహికక్రియా
జాతము సేయరాదు పర◆సౌఖ్యముఁ గూర్పఁగ నెంచువారికిన్. ౬॥౭

గిట్టుట=చచ్చుట, అనిత్యములు = స్థిరముగ నుండునవి కావు- పూతమనీషిణీ= పవిత్రమైన మనస్సు గలదానా! ఔర్ధ్వదైహికంబు=ప్రాణము పోయిన పిమ్మట చేయ[illegible]సినవి- సచ్ఛుభంబులనే = మంచిమేలగువానినే- ఐహికక్రియాజాతము = ఈలోక స[illegible]ంధములైన కార్యసమూహము- పరసౌఖ్యము=పరలోక సౌఖ్యము.

తాత్పర్యము.

నిర్మలచిత్తా! ఈలోకమందు భూతములు పుట్టినవి స్థిరముగా నుండవు. మరణించినవి మరలఁబుట్టక యుట్లపోవు. ఈరెండు ననిత్యములే-పుట్టినవి చచ్చుట నిజము- చచ్చినవి పుట్టుట నిజము- ఇది నీ వెఱుఁగవా యేమి? కావున మనకు హితు లగువారు బ్రతికియున్నప్పుడు వారిమేలుకొఱకై యీలోక కార్యము లెట్లుచేసెదమో వారు మరణించి పరలోకమునకుఁ బోయినపుడు అక్కడ వారికి మేలుకలుగు ప్రేత కార్యాదులు చేయవలయును- వారిని గూర్చియీలోక కార్యములగు రోదనాదులు చేయరాదు ఇది

వారికిఁ గీడు కలిగించును. బ్రతికినవారికిఁ బ్రేతకార్యములవలెఁ బచ్చినవారికి రోద నాదులు నిషిద్ధములు.

చం. హరివరకోటి నేలెను సహస్రములం బ్రయుతార్బుదంబులం
బరమమతిన్ స్వకీయులను మన్నను జెప్ప-విధాల, ధర్మత
త్పరుఁడయి శాస్త్రదృష్టశుభతత్త్వవిధిజ్ఞత సామదానశాం
తిరతిఁ జెలంగి వీడెను త్రిలోకం గపినాథుఁడు దుఃఖ మేటికిన్. ౫౭౯

ప్రయుత+అర్బుదంబులన్ = పదిలక్షలు - పదికోట్లు సంఖ్యగలవారిని - స్వకీయులను=తనవారిని- మన్నను = కాపాడెను- శాస్త్రదృష్ట = శాస్త్రమున విధింపఁబడిన, శుభ=మేలైన- తత్త్వవిధిజ్ఞతన్ = యథార్థాంశము తెలియుటచే, సామ= మంచి మాటలు చెప్పుటయందును, దాన = కోరికల నెఱవేర్చుటయందును, శాంతి= అపరాధుల మన్నించుటయందును, రతిన్ = ప్రీతిచే.

తాత్పర్యము.

వాలికై యేమినిత్తమై నీ వేడ్చుచున్నావు. పరలోకసుఖమునకై కావలసిన వీలోకమునఁ జేసికొనకముందే మరణించెనని యేడ్చెదవా? వేలు, లక్షలు, కోట్ల సంఖ్యగల వానరశ్రేష్ఠ సమూహమును బరిపాలించెను. అనేకవిధములఁ దన్నాశ్రయించిన బంధువులను మిత్రులను గొప్ప మనస్సుతో వారివారికిఁ దగిన జీవనములు గల్పించి బ్రదుకఁజేసెను ధర్మమందాసక్తిగలవాఁడై శాస్త్రమునఁ జెప్పఁబడిన తత్త్వార్థ మెఱింగి సామము దానము శాంతి వీనియందుఁ బ్రీతిగలవాఁ డయ్యెను. ఇట్లీలోకమునఁ జేయఁదగిన వన్నియుఁ జేసి యీ లోకమును వదలిపెట్టెను.

కం. అంగదునకుఁ గపిభల్లూకపుంగవులకుఁ గీశరాజ్యమునకున్ నీవా
యంగన! దిక్కగుదు నీవె, సంగతిగా నిలిచినది సుసకలభరంబున్. ౫౮౦

కపి భల్లూక పుంగవులకున్ = కపిపుంగవులకు, భల్లూక పుంగవులకు = కపిభల్లూక పుంగవులకు, ద్వంద్వాంతే శ్రూయమాణం పదం ప్రత్యేక మభిసంపద్యతే కపిశ్రేష్ఠులకు, భల్లూకశ్రేష్ఠులకు- కీశరాజ్యమునకు = కపిరాజ్యమునకు, సంగతిగా =[illegible] సంబంధముతో.

తాత్పర్యము.

అంగదునకుఁ గపిశ్రేష్ఠులకు, భల్లూకశ్రేష్ఠులకు, కపిరాజ్యమునకు నీవే దిక్కు. సమస్తభారము నీయందున్నది. నాకు దిక్కేది యనుట కిది సమాధానము.

కం. మానుము శోకము మెల్లగ, మానిని! నీ సాయమునను మానితగతి నీ
సూనుఁడు రాజ్యము సేయు మహానందము నందఁ గలుగు నడలకు మిట్టుల్.

సాయమునను = తోడుపాటుచే- సాహాయ్యశబ్దభవము సాయము.

తా త్ప ర్య ము.

ఏడుపు వదలుము. క్రమక్రమముగ నీ సాహాయ్యముచే నీ కొడుకు రాజ్యము సేయఁగా నీవు మిగుల సంతోషింపఁగలవు. కావున నిట్టులు పరితపింపకుము.

అంగదుఁ డే గతిఁ బట్టునో యనుట కిది సమాధానము.

ఈ వాక్యములవలన మారాజ్ఞుమాటలయందుఁ గొంచె మసత్యము కలసినను దోషము లే దని యేర్పడుచున్నది. లేదా యంగదుఁడు యువరాజ్యమును నీ సాహాయ్యముచేఁ జేయఁగలఁడు. కావున శోకింపకు మనియైనఁ జెప్పవచ్చును.

కం. ఏమినిమిత్తము సంతతి, భామిపయిం గవఁగఁ గోరుఁ ♦ బురుషుఁడు నేఁ డో
భామా! యది ఘటియిల్లెను, భామిపునకుఁ జేయఁగాఁ ♦ బుత్రుఁడు క్రియలన్.

తా త్ప ర్య ము.

గతించిన దానికై నీ వేడ్చి ప్రయోజనము లేదు. భవిష్యత్తునందు నీకు నీ కొడుకునకు రాఁగల కష్ట మేదియు లేదు. కావున వర్తమానమున జరుగవలసిన దాలోచింపుము. లోకులు కొడుకులు కావలయు నని యేమి ప్రయోజనము గోరి కోరుదురో యట్టి కార్యము నిఁక జేయు కాల మంగదునకు సంభవించెను కావున నీ కొడుకు తండ్రి కుత్తరక్రియలు చేయనిమ్ము.

కం. తీరిచి కపిపతికిని సం,స్కారము సుతు రాజ్యమునను ♦ స్థాపించి వెతల్
దూరంబుఁ జేసి దనవుఁడు, దార హనూమంతునకును ♦ దా నిట్లనియెన్.॥౧౩

తా త్ప ర్య ము.

అంగదుఁడు వాలికి సంస్కారము గావింపఁగా నతని రాజ్యమునందు స్థాపించి నీవు దుఃఖమును బాపెదవు. అనఁగా హనుమంతునకుఁ దార యిట్లనియె.

'హృష్టంచ హృష్టితంచాపి హేపా క్రేపా హనుర్హ్వనూః' ద్వి. కో. అని హను హనూ శబ్దంబులు రెండు నుండుటచే, హనుమంతుఁడు హనూమంతుఁడు అని రూపంబులు.

—♦ తార హనుమంతునకుఁ బ్రత్యుత్తర మిచ్చుట. ♦—

కం. వినుమిా యంగదసన్నిభ, తనయశతముకంటె శౌర్య♦ధనుఁడై సమరా
వనిఁ ద్రెళ్ళిన నా వల్లభు, తనువు కవుఁగిలింత వరము♦తథ్యము కీశా! ॥౧౪

అంగద సన్నిభ = అంగదునితో సమానమయిన, తనయ శతముకంటెన్ = నూర్గురు కొడుకుల కంటె.

తా త్ప ర్య ము.

హనుమంతా! యంగదునివంటి కొడుకులను నూర్గురఁ గనుటకంటె శౌర్యమే ధనముగాఁ గలిగి యుద్ధమందుఁ బడిన నా భర్త దేహమును గవుఁగిలించుకొనుటే శ్రేష్ఠము.

ఉ. ఎవ్వతె నయ్య నేను ప్లవ•గేశ్వరు సంస్కరణంబు దీర్పఁగా ?
నెవ్వతెనయ్య నంగదుఁ గ•పీశ్వర రాజ్యమునందు నిల్పఁగా ?
నవ్విధు లెల్లఁ దీర్పఁగ స•మర్థుఁడుసూ పినతండ్రి యుండ, నే
రవ్వయు నాకు నేమిటికిఁ • బ్రాణధవుం డరుగంగ స్వర్గముల్ ౫౫

సంస్కరణంబు=దహనాది క్రియలు, రవ్వ=రచ్చ.

తాత్పర్యము.

వాలికిఁ బ్రేతకార్యములు తీర్ప నే నెవ్వతెను? అంగదునకు రాజ్య మప్పగింప నేనెవ్వతెను? అ వన్నియుఁ జేయవలసిన సమర్థుఁడు వానిపిన్నతండ్రియగు సుగ్రీవుఁడు- నా ప్రాణేశ్వరుఁడే స్వర్గమునకుఁ బోఁగా నీరాజ్యవిషయమైన రాజు సుగ్రీవుఁడా యంగదుఁడా యను కలహము నాకేల? ఎవఁడు రాజైన నాకు రాఁగలగౌరవము సుఖము లాభ మేమి కలదు? నా ప్రాణేశ్వరుఁ డున్నచోటనే కదా నా ప్రాణము లుండవలెను.

తే. అంగదుని విషయ మున • నాంజనేయ! యేను యోచింపఁ దగినది • యేది లేదు
కొడుకునకుఁ దండ్రియేమమి•కూర్మిబంధు, వరయ జనయిత్రిగాదయ్య•హరివతంస!

తాత్పర్యము.

ఆంజనేయా! యంగదుని విషయమున నేను యోచింప వలసిన దేదియు లేదు- కొడుకునకు విద్యాబుద్ధులు నేర్పి గుణవంతునిఁ జేయవలసిన భారము తండ్రిది గాని తల్లిదిగాదు- తల్లియందు దేహపోషణ భారము మాత్రమే కలదు-తల్లిదండ్రు లిరువురు లేనివానికి తల్లియైన నింతికూడు పెట్టదా?

కం. పరమునసే నిహమునసే, హరివరు సంశ్రయముకంటె•నత్యుత్తమమున్
బరికింప లేదు నే నిఁక, హరి! యభిముఖనిహతు నయ్యె • నగుఁ బండ నవన్.

తాత్పర్యము.

పరలోకమునందైనను నీలోకమందైనను వాలి నాశ్రయించి యుండుటకంటె నుత్తమమైనది నాకుఁ గనఁబడ లేదు. కావున రణమునందు నెదురుముఖమున దెబ్బ దినిన వీరుని వీరశయనమందు నేను బండుకొనుట నగును.

(సీతావాక్యము. చూ. అయోధ్య. ప. ౮౨౯)

ఇచ్చట వాలి యభిముఖనిహతుఁ డనియె చెప్పెను. ఇదివఱకు శ్రీరామచంద్ర మూర్తి బాణము ప్రయోగించునపుడు చాటుగ నుండ లేదు, ఎదురుగా నుండె నని వ్రాయఁబడిన యభిప్రాయమును బలపఱచుచున్నది.

—• ౨౨-వ సర్గము. వాలి సుగ్రీవునితోఁ దాను జేసిన యపకారము మఱవుమని చెప్పుట. •—

కం. అంతట గుట్టుసుఱునఁ గపి, కాంతుఁడు శ్వాసంబు మెల్ల•గాఁ బుచ్చుచుఁ దాఁ
జెంతను గని నంగదుఁ దదు, పాంతంబున భ్రాతృవిజయు•నర్కాత్మభవున్.

కట్టుసురులు = కడు + ఊసురులు = కొంచెము ప్రాణము, తదుపాంతంబునన్ = వాని సమీపంబున, దీనివలన సుగ్రీవుఁ డంగదుని దనదగ్గఱకుఁ దీసె నని భావము.

తాత్పర్యము.

ఇట్లు వీరు మాటలాడుచుండు సమయంబునఁ గొంచె మూపిరిగల వాలి మెల్లగా నూర్పువుచ్చుచుఁ దాఁ గన్నులు విచ్చి తన చెంతనున్న యంగదుని వాని సమీపమందు లబ్ధవిజయుఁడై యున్న సుగ్రీవునిఁ జూచెను.

సీ. కని స్పష్టమైన వా•క్కున స్నేహపూర్వంబు,గా నిట్టు లను దివా•కరతనూజ
సుగ్రీవ! నీపయి•సూడు చాటితి నని, యనఘ! దూషింపకు•మయ్య నన్ను
భావిఫలం బట్లు•పట్టి యీడిచి బలా,త్కారంబుగను దెల్వి•తలఁగఁ జేసె
మనమిద్దఱమునొక్క•మాటుగా సౌభ్రాత్ర, మునఁగూడిసుఖయింప•మొనయద య్యెఁ
తే. దమ్ముఁడా! దైవకృత మది•దప్పఁ జేయ, మనకు శక్యమె నే నింక•మనఁగఁ జాల
నీ వనేచరరాజ్యంబు • నెలమి నీవు, కొమ్ము పాలించుచుండుమీ • నిమ్మళముగ.

సూడు = పగ - చాటితిని = ప్రకటించితిని - సాధించితిని - భావిఫలంబు = రాఁగలకాలమునఁ గలుగవలసిన ఫలము.

తాత్పర్యము.

ఇట్లు చూచి సుగ్రీవు నుద్దేశించి స్పష్టమైన మాటలతో స్నేహపూర్వముగ నిట్లనెను. సుగ్రీవా! నీ మీఁదఁ బగసాధించితి నని నన్ను దూషింపకుము. నీయందు దోషము లేదు. ఇది యిట్లు జరుగవలసియుండుటచే నా ఫలము నన్నుఁబట్టి యీడిచి బలవంతముగ జ్ఞానహీనునిఁ జేసెను. అన్నదమ్ముల మర్యాద ననుసరించి మన మొక్కటిగఁ గూడియుండుట లభించినది కాదు. తమ్ముఁడా! యిది దైవము చేసినపని- దానిని తప్పింపుటకు మనకు శక్యమా? ఇఁక నేను జీవింపలేను. ఈ వానరరాజ్యము నీవు సంతోషముతోఁ బాలింపుము.

కం. జీవితమును రాజ్యంబును, శ్రీవైభవముల్ ధరిత్రి • త్రిజగద్వినుతం
బై వఱలిన సత్కీర్తియుఁ, బో విడిచి చనువాఁడ సుగుణ•భూషణ! దివికిన్. ౫౬౦

తాత్పర్యము.

ప్రాణము, రాజ్యము, సంపద భూమిమీఁద మూఁడులోకములఁ బొగడ్తగన్న యశస్సు వీనిని వదలి స్వర్గమునకుఁ బోవుచున్నాను.

—• వాలి సుగ్రీవునకు నంగదు నప్పగించుట. •—

ఉ. ఈ దురవస్థయందు నెది•యేనియు దుష్కర మేను జెప్పినన్
గా దన కీవు సేయఁదగు • తమ్మవర! కంటివె బాలుఁ, బ్రాజ్ఞునిన్,
రోదనపాత్రు, బాష్పచయ•రూషితవక్త్రుని, సౌఖ్యపాత్రు, స
మ్మోదముతోడ నే నెపుడు•ముద్దుగఁ బెంచిన చిన్నిబాలునిన్. ౫౬౧

దురవస్థ=చెడ్డస్థితి, మరణదశ, దుష్కరము=చేయఁగష్టమైనది, తన్మావర = రాజా! ఇఁక నీవే రాజవు గమ్ము అని భావము. రోదనసత్త్వ = ఏడుచుచున్న వానిని, బాష్పచయ=కన్నీళ్ళ సమూహముచే, రూషిత=వ్యాప్తమైన, వక్త్ర = ముఖము గలవానిని, ప్రాజ్ఞ = చిన్నవాఁడైనను బుద్ధిమంతుని, సౌఖ్యపాత్ర = సౌఖ్య మనుభవింప యోగ్యుఁడగు వానిని, చిన్ని = మనోజ్ఞమైన, "మన యశోద చిన్ని మగవానిఁ గనె నట" భాగ, స్కం. ౧౦.

తాత్పర్యము.

సుగ్రీవా! నీవే రాజవు. నే నీ మరణావస్థయందు నీకుఁ జేయుటకుఁ గష్టమైన పని చెప్పినను నేను జేయ నవక చేయుటే ధర్మము. అదిగో బాలుని, బుద్ధిమంతుని, నేడ్చుచున్న వానిని, గన్నీటిచే వ్యాపించిన ముఖము గలవానిని, సౌఖ్యపడ వలసిన నేనెప్పుడు గారాబముతోఁ బెంచిన పిల్లవానిని,

తే. అంగదుని నాదుపుత్త్రు నా•ప్రాణములకు, మిన్నయగు వాని నన్న! నీ•కన్నకొడుకు
వట్లు నాకై గదయ్య స•మస్తదశల, దాతవును ద్రాత నీవె నా•తనయునకును.

తాత్పర్యము.

అంగదుని నా కుమారుని నా ప్రాణములకంటె నెక్కువగు వానిని నన్నా! నీవు కన్నకుమారునివలె నన్నివేళల రక్షింపుము. తండ్రివి త్రాతవు వానికిఁక నీవే.

చం. భయపడునట్టిచోట వెఱ•బాపుము వానికి, విక్రమంబునన్
రయగతి నీకుఁ దుల్యుఁడు. దు•రంబున రాక్షసపాళిఁ ద్రుంప దు
ర్జయుఁ డయి నీదు ముంగటన•ర్క్రాలుఁ జూమీ, యనురూపకర్మసం
చయములు నీఁడు సల్పు, రణ•శౌండుఁడు జంకఁ డొకించుకేనియున్. ౫౩౩

రయగతిన్ = వేగముతోఁగూడిన గమనమందు, తుల్యుఁడు = సమానుఁడు, దురంబునన్ = యుద్ధమందు, దుర్జయుఁడయి = జయింపరానివాఁడై, అనురూప = వానివయస్సునకు శక్తికిఁదగిన, కర్మసంచయములు = కార్యసమూహములు – రణశౌండుఁడు = యుద్ధమున దక్షుఁడు, జంకఁడు = సందేహింపఁడు.

తాత్పర్యము.

వాఁడు బాలుఁడు కావున భయపడిన సమయమున భయముఁ బాపుము– పరాక్రమమందు వేగముతోడి గమనమందు నీకు సమానుఁడు– యుద్ధమందు రాక్షసులఁ జంపునపుడు నీ కన్నుల యెదుటనే పరాక్రమింపఁ గలఁడు. వానివయస్సు శక్తికిఁ దగినకార్యములు చేయఁగలఁడు. యుద్ధమున దక్షుఁడు. సందేహింపఁడు.

సీ. అనఘ సుషేణుని•తనయ యీ తార సూ, క్ష్మార్థనిశ్చయ నిపు•ణాత్మ సుమ్ము
ఔత్పాతికజ్ఞాన•మందుఁ బండితురాలు, భామిని మేలని•పలికినట్టి
పని యవశ్యము సల్పు•వలయును గొంకక, యింతయేమిటికి నీ•యింతి చెప్పి
నట్టి దేదియుఁ దప్పు•దయ్యె యిం కొక్కటి,పలికెద నీ మదిఁ•బదిలపఱుపు

తే. రాముకార్య మవశ్యక•ర్తవ్య మెపుడు, శంకయొక్కింతయును లేక•సలుపు మీవు
చేయకుంట యధర్మంపుఁ•జేత మఱియు,నవమతివొనర్చి తనుచు ని•న్నతఁడు చంపు.

సుషేణుని తనయ=సుషేణునికూఁతురు తార; తార సముద్ర మథన కాలమందు జన్మించినది. అపుడు వాలికుడిచేతిని సుషేణుఁ డెడమచేతిని బట్టుకొని యీమె నా భార్య యీమె నాభార్య యని వాదులాడిరి- అప్పుడు దేవతలు మధ్యస్థులై కుడిచేతిని బట్టుకొనినవాఁడు మగఁడనియు నెడమచేతిని బట్టుకొనినవాఁడు తండ్రి యనియుఁ జెప్పి రీ వివాదము తీర్చిరి. కానఁ దార సుషేణుని తనయ యని చెప్పఁబడెను.

సూక్ష్మార్థ నిశ్చయ నిష్ఠితాత్మ = సూక్ష్మములైన సంగతుల నిశ్చయించుట యందు సమర్థమైన మనస్సుగలది - ఔత్పాతిక జ్ఞానమందు = అపశకునములఁబట్టి రాఁగల కీడు తెలిసికొనుటయందు- పదిలపఱపు = స్థిరముగా నుంచుకొనుము-అవశ్య కర్తవ్యము=తప్పక చేయఁదగినది- అవమతి=అవమానము.

తాత్పర్యము.

దోషరహితుఁడా! యీ తార సుషేణుని కూఁతురు. సూక్ష్మములైన సంగతు లెట్లు జరుపవలయునో నిశ్చయించుటయందు సమర్థమైన మనస్సుగలది. శకునములఁ బట్టి రాఁగల కీడులను జెప్పఁ దెలివియందుఁ బండితురాలు. ఆమె మంచిది చేయ వచ్చునను, అనిన పని తప్పక చేయవలయును, స్త్రీ బుద్ధి యెట్లుండునో యని సందే హింపఁ బనిలేదు. ఇంతయేల? ఈమె చేయవచ్చు ననినది చేయుము. వల దనినది మానుము. ఇంకొకటి మనస్సునందు దృఢముగ నాటింపుము. రాముని కార్య మే దయినను నీవు సందేహింపక యవశ్యము చేయవలయును. చేయకుండుట యధర్మ కార్య మగుటయే కాక నీవు తన్ను నవమానించితి నని వెంటనే చంపును. కావున భయము, భక్తి రెండును గలవాఁడవై వర్తింపుము.

ఉ. నే మరణించినంతట వ•నేచరవల్లభ! శ్రీదొఱంగు నీ
దామము దివ్య మిష్ట యిది•దాల్చి వధింపుము నీదుశత్రులన్
శ్రీమహితం బుదారమయి•చెల్వగు కాంచనమాల యిద్ది, నా
నా మహిరాత్మజుండును గ్ర•హార్దితచంద్రుఁడువోలె దీనుఁడై. ౫౬౫

శ్రీదొఱంగున్ = మాహాత్మ్యము హీనమగును, దామము = హారము, ఇష్ట = నేను ప్రాణముతో నుండఁగానే, శ్రీమహితంబు = మాహాత్మ్యసంపదచే బూజ్యము, ఉదారము = గొప్పది, మిహిరాత్మజుండును = సూర్య పుత్రుఁడును, గ్రహార్దిత = రాహువుచేఁ బీడింపఁబడిన.

ఈ మాలిక శత్రువుల దేహము సోఁకినపుడు వారిబలమును లాగుకొను మహిమ గలది. కావుననే వాలి యెప్పుడు యుద్ధమునకుఁ బోయినను దీనిని ధరించియే పోవు చుండెను. సుగ్రీవునందలి యలక్ష్యబుద్ధిచేఁ బ్రథమయుద్ధంబున ధరించి వచ్చినవాఁడు

కాదు. ఈ రహస్యము తెలిసియే సుగ్రీవుఁడు రెండవసారి యుద్ధంబున సాధ్యమైనంత వఱకు దూరముం దుండియే తాలచే జెట్లచే గొట్టెను.

తా త్ప ర్య ము.

వానరరాజా! నేను మరణించితినా యీ బంగారుహారము దానిమహిమ గోలుపోయినదగును. నీవిప్పుడే దీనినిదీసికొని ధరింపుము. ఇది ధరించియే శత్రువుల సంహరింపుము. ఇదిగొప్ప మహిమగల బంగారుదండ, అనిచెప్పఁగా సుగ్రీవుఁడు గ్రహణము పట్టిన చంద్రునివలెఁ గాంతిహీనుఁడై.

కం. తన యగ్రజువచనంబుల, ఘనతరశాంతంబుఁ దాల్చి • కాంచనమాలన్
గొనియె ననుజ్ఞాతుండై, తనుజాతునిఁ జూచి వాలి•తగ నిటు పల్కెన్. ౨౬౨

అగ్రజ=అన్నయొక్క- ఘనతరశాంతంబు=మిగుల గొప్పదగు శాంతిగుణము- అనఁగాఁ బూర్వమున్న విరోధబుద్ధిని- అనుజ్ఞాతుండై=వాలిచే ననుజ్ఞయీయఁబడినవాఁడై ; తనుజాతుని=కొడుకును; తగవు=ధర్మము.

తా త్ప ర్య ము.

ఈ ప్రకార మన్న చెప్పినమాటల విని సుగ్రీవుఁడు తనమనస్సునఁ బూర్వముండిన విరోధము రోషము వదలి శాంతుఁడై బంగారు సరమును అయనయనుజ్ఞ ప్రకారము తీసికొనెను. అపుడు వాలి తన కొడుకును జూచి ధర్మ మిట్లుపదేశించెను. ఆనందరామాయణమున నీ చిత్రవృత్తాంతము గనఁబడు-

"ప్రీత్యర్పితా మాలికా సా, వాలీ కంఠే దధత్యసౌ
తస్మాత్త్వం దర్శనా ద్రామ, గతసత్త్వో భవిష్యసి
తత్రోపాయం చింతయస్వ, యేన తేఽద్య జయో భవేత్
తత్తస్యవచనం శ్రుత్వా రామః, సర్పం త మ్మబ్రవీత్
గచ్ఛ త్వం మమవాక్యేన, కిష్కింధాయాంచ వాలినమ్
నిశి వినిద్రితం దృష్ట్వా, హర తన్మాలికాం శుభామ్.
తథేతి రామవాక్యేన, కిష్కింధా మేత్య పన్నగః
ముంచకిష్ఠాం జహారాథ, తాం మాలాం వాసవం దదౌ. ౧"

సారకాండము- అష్టమసర్గము.

ఒక పాము రామునితో వాలి మెడలో నున్న మాల నీవు చూడఁగానే నీవు బలహీనుఁడ వవుదువే నీ కిట్లు వాలినిఁ జంపఁగల వనెనఁట. నీవే పోయి వాలి నిద్రించునపుడు వాని మెడలోని హారము హరించి తెమ్మని రామచంద్రమూర్తి దానితోఁ జెప్పెనఁట అది యట్టులే పోయి వాలి నిద్రించుచుండఁగా హరించి యింద్రున కిచ్చెనఁట. ౨౬౨ వ పద్యమే యిది పిట్టకథ యని తెలుపుచున్నది. కథకుఁ గాళ్లు ముంతకుఁ జెవులు లేవు.

—• వాలి యంగదునకు నీతి దెల్పుట. •—

తే. దేశకాలంబు లెఱిఁగి వ•ర్తింపు కొడుక! తమవహించి ప్రియాప్రియ•సంగతులను
సౌఖ్యదుఃఖంబు లోర్చి తత్సమయములను, వలనుమీఱఁగ సుగ్రీవ•వశుఁడవగుము.

తా త్ప ర్య ము.

కుమారా ! కార్యములు చేయుటయందు నే దేశమున నేకాలమున నేకార్య మెట్లు చేయవలయునో తెలిసి చేయుచు రమ్ము. అన్ని దేశములు అన్ని కాలములు సమానము లని యెంచకుము. ఒక దేశమున నుచితమైనది మఱియొక దేశమున, నొక కాలమున నుచితమైనది మఱియొక కాలమున నుచితమైనది కాదు. కావున సందర్భోచితముగ వర్తింపవలెను. ప్రియము వచ్చినను అప్రియము వచ్చినను సహింపుము. ప్రియము వచ్చెనేని సంతోషముచేఁ బొంగకుము. అప్రియము వచ్చెనని క్రుంగకుము. రెండు దశలయందు నీ మనస్సు సమముగా నుంచుకొమ్ము. అట్టులే రాజు చెప్పినది నీకుఁ బ్రియమైనదో యెట్లు చేయుదువో యట్టులే నీ కప్రియమైనను జేయుము. ప్రభుకార్యములు చేయుటయందు నీ ప్రియాప్రియములు లెక్కకు రానీకుము. అట్లు కార్యములు చేయుటయందు సుఖము కలిగినను దుఃఖము కలిగినను సహింపుము. ఈ ప్రకారము వర్తించుచు నీవు సుగ్రీవునకు వశపడియుండుము.

కం. నాపట్ల నీవు చనవుం, జూపుచు వర్తించినట్లు•సుగ్రీవునెడం
జూపి చరించిన నావలె, జేపట్టడు లాలనంబు•సేయఁడు నిన్నున్. ౫౪౮

తా త్ప ర్య ము.

నాయనా ! నీవు నా విషయమున నెట్లు చనువుతో నీ యిష్టము వచ్చినట్లు వర్తించితివో యట్లే యాతనియెడ వర్తించితివేని నిన్ను నావలె సుగ్రీవుఁడు క్షమింపఁడు. బుజ్జగింపఁడు. ఏమో పిల్లతనము లే యని యూరకుండఁడు. దండించును. కావున నా విషయమున వర్తించినట్లు సుగ్రీవుని విషయమున వర్తింపకుము.

కం. ఈతని యహితులతోడను, నీతనిశాత్రవుల మిత్ర•బృందముతోడన్
రీతి చెడి మైత్రిసేయకు, మీతని కార్యములు సేయు•మెంతయు దాంతిన్. ౫౪౯

తా త్ప ర్య ము.

ఈ సుగ్రీవుని పగవారితోఁగాని వారి స్నేహితులతోఁగాని నీవు స్నేహము చేయవలదు. అది సందేహమునకుఁ గారణమగును. ఈతని కార్యములే యోర్పుగలిగి చేయుచుండుము.

కం. చేయకుము యతిస్నేహము, చేయకు మస్నేహ మెపుడు•చెడు గీరెండున్
బాయ కెడ జాగరూకత, నాయన! మధ్యస్థపథము•నకా వర్తిలుమా. ౫౫౦

తా త్ప ర్య ము.

నాయనా ! యెవరితోనైన మితిమించిన స్నేహము చేయకుము. అది యవజ్ఞతకుఁ గారణమగును. ఎవరితోనైనను విరోధింపకుము. అతిసర్వత్ర వర్జయేత్తను నట్లే

రెండును జెఱుపుగలిగించునవే. కావున హెచ్చరికగలవాఁడవై మధ్యస్థుఁడవై వర్తింపుము.

—• వాలి మరణించుట. •—

కం. అని చెప్పి గ్రుడ్లు గిరగిర, మని త్రిప్పుచు తీవ్రబాణ•హతిఁ బీడితుఁడై
గనఁబడ భీకరరదములు, వనచరలోకేశుఁ డపుడు • ప్రాణము విడిచెన్. ౫౭౧

తీవ్రబాణహతిన్ = తీక్ష్ణమైన బాణము దెబ్బచే, పీడితుఁడై = బాధింపఁబడినవాఁడై, భీకరరదములు=భయంకరములైన దంతములు.

తాత్పర్యము.

ఈ ప్రకారము చెప్పి వాఁడిగల బాణముచే బాధపడువాఁడై గ్రుడ్లు గిరగిర త్రిప్పి పండ్లు కెలియునట్లు నోరు తెఱచికొని వానరరాజు వాలి ప్రాణము విడిచెను.

తే. అగచరసమూహ మెల్ల హా • యనుచు నేడ్చె
శూన్యమయి ప్రభుహీఁ గిష్కింధ • చూడఁదోఁచెఁ
బర్వతోద్యానగహనముల్ • భాతి దప్పి
పాడు పడినట్లు దోఁచెఁ ద•త్ప్రభువు వోవ. ౫౭౨

శూన్యమయి = పాడుపెట్టఁబడినట్లయి - తేజోవిహీనమయి, పర్వతోద్యానగహనముల్=కొండలు, తోఁటలు, గుహలు, భాతి=పూర్వపురీతి, కాంతి.

తాత్పర్యము.

క్రోఁతి గుంపులన్నియు హా యని యేడ్చెను. ఆ ప్రభువు పోఁగాఁ గిష్కింధ పాడుబడినట్లు కాంతిహీనమయి కానిపించెను. కొండలు, తోఁటలు, గుహలు పూర్వమున్నరీతి చెడి పాడుపడినట్లు తోఁచెను.

సీ. ఎవనివేగంబున • వెడలి కాననములఁ, బుష్పౌఘసంబాధ • భూరుహములు
వెనువెంటఁ జనుదెంచు•చునుఁ డట్లు చేయఁగఁ,జాలువాఁ డెవఁడిం•క సత్త్వగరిమ
గోలభగంధర్వ•కుంజరుతో నొక్క,పదునేనువర్షముల్ • పగలు రేయి
యనక యుద్ధము చేసి • యవిసీను షోడశ,వర్షంబునను నేల•పాలు చేసి
ఆ. మాకు నెల్ల దిగులు • మానిచి రక్షించె, నట్టి వీరుఁ డేఁడి • యకట యిపుడు
చూడ లేముగాదె • శూరకులాగ్రణి, నింక నొక్కసారి• యేని యనుచు. ౫౭౩

పుష్పౌఘ=పూలసమూహములతో, సంబంధ = నిండిన, భూరుహములు = చెట్లు, సత్త్వగరిమన్=బలాతిశయముచే, గోలభ గంధర్వకుంజరున్ = గోలభుఁ డను గంధర్వశ్రేష్ఠునితో,

తాత్పర్యము.

వేగముగ నడచునపు డడవులయందలి నిండార పూచిన చెట్లెవని వెంట వచ్చుచుండునో యట్టి వాలివలె బలముచే నా ప్రకారము చేయఁగలవాఁ డెవఁడు గలఁడు?

గోలభుఁడను గంధర్వునితోఁ బదునైదుసంవత్సరములు విడువక హోరాహోరి రేయుంబగలు యుద్ధముచేసి పదునాఱవ సంవత్సరమున నాదుష్టునిఁజంపి మా కందఱకు భయము వాపి రక్షించె నట్టివీరుఁ డిఁక నెవఁడు గలఁడు! ఇట్లు చేసిన యీ వీరుని నింక నొక్కసారియైనఁ జూడలేముగదా.

క. గోపతి యీల్గిన గోవులు, ప్రాపఱి హర్యక్షకలిత • భయదాటవిలో
నేపఱినవిధము దోఁపఁగ, వాపోయిరి క్రోఁతు లెల్ల • వనచరపతికిన్. ౫౭౪

గోపతి=ఆఁబోతు, ప్రాపు+అఱి=సహాయము లేనివై, హర్యక్షకలిత=సింహములుగల, భయదాటవిలో=భయంకరమైన యడవిలో,ఏపు+అఱిన=బలము చెడిన, వాపోయిరి=ఏడ్చిరి, వనచరపతికిన్=వాలి నుద్దేశించి. ఉద్దేశార్థంబున ద్వితీయకు షష్ఠికువర్ణకంబు. చిరముగ బ్రహ్మాసం దపముచేసి-భార-కాశికిఁ బ్రయాణము.

తాత్పర్యము.

ఆవులమందకు రక్షకమై యుండిన యాఁబోతు చావఁగా రక్షణము చెడిన యావులు భయంకరములైన సింహములుండు నడవిలో దుర్బలములై ఘోషించునట్లు వానరు లెల్ల వాలికొఱకు నేడ్చిరి.

క. మృతపతివదనముఁ జూచుచు, వితతవ్యసనాబ్ధి మునిఁగి • విలపించుచుఁ ద
త్పతిఁ గ్రుచ్చి పడియెఁ దారయు, హతవృక్షముతోడ వ్రాలు • నాశ్రితలతనాన్.

మృతపతి=చచ్చినమగనియొక్క, వదనము=ముఖము, వితత=విస్తారమగు, వ్యసనాబ్ధి=దుఃఖసముద్రమందు, క్రుచ్చి=కౌఁగిలించుకొని, హతవృక్షముతోడ=కొట్టఁబడి పడుచెట్టుతోడ, ఆశ్రితలతనాన్=ఆశ్రయించియుండిన తీఁగయాయున్నట్లు,

తాత్పర్యము

మరణించిన పతిముఖముఁ జూచుచు విస్తార శోకసముద్రమున మునిఁగి యేడ్చుచు నా మగనిఁ గౌఁగిలించుకొని కొట్టఁబడిన చెట్టు నేల వ్రాలఁగా దానికిఁ జుట్టుకొన్న తీఁగయు దానితోడఁ బడునట్లు తారయు నేలవ్రాలెను.

—• ౨౩-వ సర్గము. వాలి మరణంబునకుఁ దార యేడ్చుట. •—

క. ఇటు వ్రాలి వాలిముఖమునఁ, గుటిలాలక ముఖముఁ జేర్చి • కుతిలపడుచుఁ దా
నిటు లను నా నుడి వినక కీ.కటికశిలల మేను జేర్పఁ•గలిగితె నాథా! ౫౭౫

కుటిలాలక = వంకర ముంగురులు గలది- కుతిలపడుచున్ = దుఃఖపడుచు.

తాత్పర్యము

ఇట్లు వాలిమీఁదఁ బడి యా యుంగరములవలెఁ జుట్టుకొనిన ముంగురులు గల తార యాయన ముఖమునఁ దన ముఖముఁ జేర్చి దుఃఖించుచు నిట్లనియె. అయ్యో! నా మాట వినక యిటు వచ్చి గడుసురాలమీఁద దేహమును జేర్చితివి గదా.

క. నీ కెంతటిప్రియురాలో, నా కంటెను భూమిదేవి • వగచెద దానిన్
నా కనులయెదుర నాశ్లే,షాకలనం దేర్చి మాట • లాడవు నాతోన్. ౫౭౭

ఆశ్లేషాకలనన్ = కౌఁగిలించుటచేత.

తాత్పర్యము.

వానరేశ్వరా! నా కన్నులయెదుర నే నిట్లుచేసిన నిది యేమనుకొనునో యని శంకింపక భూదేవిని గౌఁగిలించి సంతోషపఱచి నాతో మాటలాడవే-నీ కది యెంతటి ప్రియురాలో కదా.

తే. ఆర్య! సుగ్రీవునకు మయ్యె • నౌర విధియు, వీరసాహసికప్రియ! • పృథ్వియందు
శూరవరుఁడవ నాసూర్య • సుతుఁడెగాక, బలియు రెవ్వరు నినుఁ దాఁకి • బ్రదికినారు.

విధి = దైవము.

తాత్పర్యము.

ఆర్యా! దైవము సుగ్రీవునకు ననుకూలించెఁగదా. అటుగాకున్నఁ దెంపరి గాండ్రకుఁ బ్రియుఁడైనవాఁడా! భూమిమీఁద శూరాగ్రణి యనిన సుగ్రీవుఁడే! అతఁడుగాక మఱియెవరు నిన్ను యుద్ధమున నెదిరించి బ్రదికినవారు?

క. వానరగోలాంగూలవి,తానము నే నంగదుండు • దద్దయు నేడ్వన్
వీనుల నిడ వేటికి మా,దీనాలాపంబు లిదియుఁ • దగునే నీకున్. ౫౭౯

తాత్పర్యము.

వానరులయుఁ గొండముచ్చులయు సమూహములు నేను అంగదుండు మిగుల గోలుగోలున నేడ్చుచుండఁగా మా దీనవాక్కులను నీవు చెవినిడ లేదుగదా. ఇది నీకుఁ దగినకార్యమా?

తే. మున్ను నీచేతఁ బగఱెందు • మన్నిగొనిరొ, యట్టి దగు వీరశయనంబు • నంద నీవు
యుద్ధసత్ప్రియ! కూలితే • శుద్ధవంశ్య, నాథ! యొం టేగితివి నన్ను • నాథఁ జేసి ౫౮౦

పగఱు=పగవారు, "బహువచన ప్రత్యయంబైన 'లు' కొన్నియెడల నలఘు రేఫంబగు" పగవారు పగలు, ఱు-ఇట్లుకాని, పగయనఁగా శత్రువని యర్థము కలదు, కావున పగలు అనునది పగఱు అన్యో నని చెప్పవచ్చును. మన్నిగొనిరో=చచ్చిరో.

తాత్పర్యము.

పూర్వము నీచేతఁ జంపఁబడిన శత్రువు లే వీరశయనంబునందుఁ బండుకొనిరో యుద్ధప్రియుఁడైన నీవు దానియందే కూలితివి కదా. నన్ను దిక్కులేని దానిని జేసి యొంటిఁ బోయితివి,

క. సూరు లగువారు కన్యల, శూరుల కొసఁగంగ రాదు • చూచితివె మహా
శూరునిభార్యను నే గతి, వారక హత నైతి నింద్య • వైధవ్యమునన్. ౫౮౧

సూరులు=పండితులు.

తాత్పర్యము.

జ్ఞానముగలవారు తమ పుత్రికలను శూరులకు భార్యలుగా నీయరాదు. ఏల యందువా? శూరునిభార్యనైన నేను నింద్యమైన వైధవ్యముచే నెట్లు చచ్చినదాన నైతినో-

శూరులకు- శూరుడు శబ్దంబునకు 'లు' మొదలగు ప్రత్యయంబులు పరంబగుచో రేఫంబునకు లోపంబు-సు. వ్యా ఆచ్ఛిక-౧౫ సూ.

ఉ. మానము న్యూన మయ్యెఁ, బర ♦ మం బగుసద్గతి రిక్తమయ్యె, నెం
తేని యగాధదుఃఖజల ♦ ధిం బరిమగ్నగ నైతి, రాయి యే
మో నిజ మీయెడంద, యిటు ♦ మోహనగాత్రుఁడు భర్త చావఁగాఁ
గానఁగఁ గల్గియుం జెడదు ♦ ఖండములై శతధావిభిన్నమై. ౫౭౨

మానము=గౌరవము- న్యూనము=కొఱఁత, రిక్త=శూన్యము. అగాధ= లోఁతు తెలియని, పరిమగ్నగ=మునిఁగినదానిఁగా-ఎడంద=హృదయము. శతధా= నానావిధములుగా-విభిన్నమై=పగిలినదై,

తాత్పర్యము.

రాణి యను గౌరవము లోపమయ్యెను. ముత్తైదువ చావు లేకపోవుటచే సద్గతియు లేదయ్యె. మిగుల లోఁతు తెలియని దుఃఖ సముద్రమునఁ బూర్ణముగ మునిఁగితిని-నా హృదయము రాయి కాఁబోలును, లేకున్న మోహింపఁజేయు శరీరము గల నా పెనిమిటి చావఁగాఁ జూచియు నూఱు వ్రక్కలై పగులకయున్నది.

క. నా నెయ్యుఁడు నాదైవము, నా నాథుఁడు నా హితుండు ♦ నా వల్లభుఁడున్
న్నానిధి యేకవీరాగ్రణి, హా నన్ను ననాథఁజేసి ♦ నాకం బరిగెన్. ౫౭౩

తాత్పర్యము.

నాకు స్నేహితుఁడు- నాదైవము- నాకు రక్షకుఁడు- నా మేలు గోరువాఁడు- నా పెన్నిధానము- అసహాయశూరుఁడు- నన్ను దిక్కులేని దానినిఁ జేసి స్వర్గమునకుఁ బోయెను.

ఆ. తనయు లెందఱున్న ♦ ధాన్యసంపద లున్న, ధనము పూర్ణముగను ♦ దనరియున్న
మగఁడు లేనియట్టి ♦ మగువను గని జనుల్, విధవ యండ్రుగాదె ♦ వెలితిదోఁప.

తాత్పర్యము.

ఎందఱు కొడుకు లున్నను, ధాన్యము, సంపద యెంతయున్నను, ధనము దండిగా నున్నను మగఁడు లేని యాఁడుదానిని జులుకనగా విధవ విధవ యందురుగదా! కొడుకులు ధనము లేకున్నఁ గొఱఁత చెప్పరుగాని మగఁడు లేకున్న నందఱు నిర్లక్ష్యముగానే చూతురు.

క. అరుద్రపురుగుడాలున, భారుచిరంబై నమృదువు • పానుపునఁబోలెన్
నీ రుధిరమండలంబున, వీరవరా! నీవు పండ • విధి యేర్పడెనే. ౫౪

అరుద్రపురుగు = ఆర్ద్రా కార్తియందు నేల నెఱ్ఱపట్టురంగు గలిగి తోఁచు పురుగులు-ఆర్ద్రా శబ్దభవము అరుద్ర- డాలున్ = కాంతిచే- భా = కాంతిచే- రుచిరంబు = మనోహరము- మృదువు = మెత్తని- రుధిరమండలంబునన్ = నెత్తురు సమూహమున- పండన్ = పండుకొన-

తా త్ప ర్య ము

అరుద్రపురుగువలె నెఱ్ఱని కాంతితో మనోహరమైన మెత్తని పానుపునందు వలె నీనెత్తురువఱదనడుమఁ బండుకొనవలసినట్లు విధి యేర్పడెను గదా.

క. నెత్తురులు గాఱఁ బైపయి, మెత్తినగతి దుమ్ము గ్రమ్మ • మెఱుఁగు చెడిన నీ
మెత్తనియిత్తను నెటువలె, నిత్తఱి నేఁ గౌఁగిలింతు • వృషచరేంద్రా! ౫౫

తా త్ప ర్య ము.

వానరరాజా! నెత్తురు వఱదగాఁ గాఱ దానిపై దుమ్ము మెత్తినట్లు పేరుకొనఁగాఁ గాంతిచెడిన నీ మెత్తని దేహమును నే నెటువలెఁ గౌఁగిలింతును.

క. ధన్యుఁడు వో సుగ్రీవుఁ డ,నన్యవిదితమైనవైర • మారాఘవరా
జన్యుని యొుక్కశరంబున, శూన్యముఁ గావించుకొనియె • సువిహితభంగిన్. ౫౬

అనన్యవిదితము = ఇతరులయందుఁ గానరానిది.

తా త్ప ర్య ము

సుగ్రీవుఁడే కృతకృత్యుఁడు. ఎంతటి విరోధులైనను నితరులందుఁ గానరాని యంతటి దీర్ఘగాఢ ద్వేషము రామచంద్రునియొక్క బాణముచేతనే తెగినరీతి లేకుండ జేసెను.

క. తనువుఁ దొఱంగిన నిన్నుం, గనుఁగొను టొక్కండెగాక • గాఢంబుగ తో
మ్మన నాటినశరముకతే,మ్మనఁ గౌఁగిటఁ జేర్పవలను • మొనయదయయ్యో! ౫౭

తా త్ప ర్య ము

దేహము వదలిన నిన్ను దూరమునుండి చూచుటమాత్రమేకాని దృఢముగ రొమ్మున నాటిన బాణమువలన నిన్నుఁ గౌఁగిలింపఁ జాలకున్నాను.

చ. అని యిటు తార యేడ్వఁ గుధ • రాంతరకందరలీనసర్పభం
గిని సురరాజపుత్రతను • కీలితబాణముఁ బాప నీలుఁడున్
ఘనశర మొప్పఁ బ్పస్తగిరి • నాయకకూటనిరుద్ధుఁడైన యా
దినకరు వీడి వచ్చు ఘన • తేజ మనన్ మహితారుణద్యుతిన్. ౫౮

కుధరాంతర=కొండలోనుండు, కందర=గుహాలో, లీన=డాగియున్న, సర్పభం గిని=పామువలె-సురరాజపుత్ర=వాలియొక్క- తను=దేహమునందు, కీలిత=నాటుకొనియున్న-నీలుఁడు=సుగ్రీవుని సేనానాయకుఁడు, ఘనశరము=గొప్ప బాణము-

అస్తగిరినాయక=పడమటికొండయొక్క, కూట=శిఖరమునందు- నిరుద్ధుఁడైన=అడ్డగింపఁబడిన, దివకరుఁ=సూర్యుని,మహితాకుణద్యుతిఁ=విస్తారమగు నెఱ్ఱని కాంతితో,

తాత్పర్యము

ఈ ప్రకారము తార యేడువఁగా నీలుఁడు వచ్చి కొండగుహాలోనున్న పామును దోఁకఁబట్టి వెలుపలికి లాగినట్లు వాలిరొమ్మున నాటియున్న బాణమును వెలికి లాగఁగా నా బాణము పడమటికొండ శిఖరమున నుండుసూర్యుని విడిచి వచ్చుకాంతి యనునట్లు మిగుల నెఱ్ఱని కాంతితో.

తే. ఆ వనాటప్రకాండు గాయములనుండి, నెల్లువలు వాఱె నెత్తురుల్ కొల్లలుగను
పర్వతాగ్రమునం దుండి పాఱుచున్న, తామ్రగైరికసంపృక్త ధారలనఁగ. శ్లో ౦

వనాటప్రకాండు=వానరశ్రేష్ఠుని- తామ్రగైరిక సంపృక్తధారలు=ఎఱ్ఱనికొండ ధాతువులతోఁగూడిన నీటిధారలు.

తాత్పర్యము

పర్వతము కొనలనుండి ప్రవహించు నెఱ్ఱని కావిరాలు మొదలైన ధాతువులతోఁ గూడిన నీళ్ళధార లనఁగ వానరశ్రేష్ఠుని గాయములనుండి నెత్తురులు కాలువలుగాఁ బాఱెను. ఈ గాయములు సుగ్రీవుఁడు కొట్టిన ఱాల, చెట్లదెబ్బలవలన నైనవని యెఱుంగ నగు.

క. శరహతి ధరణిం గూలిన, తరుచరపతి ప్రాణనాథు తనువున ధూళిన్
దరుణీమణి నయనోదకఝరిచే మార్జనము, చేసె సర్వాంగములన్. శ్లో ౧

నయనోదక ఝరిచేఁ = కన్నీటివంకచే.

తాత్పర్యము.

బాణము దెబ్బవలన నేలఁబడిన వానరశ్రేష్ఠుఁడు తన ప్రాణనాథుఁడగు వాలి దేహమునఁగల ధూళిని తార తన కన్నీటిధారలచే సర్వావయవములఁ గడిగెను.

తే. అంగదునిఁ జేరఁదీసి యా యబల యనియెఁ,గంటివే పుత్ర! నీతండ్రిఁ గన్నులారఁ
బాపకర్మంబుచే నైన వైరమెల్ల, నేఁటితో మేనితోఁ బాసె నేలఁ గూలి. శ్లో ౨

తాత్పర్యము

అప్పుడు తార యంగదుని దగ్గఱకుఁ దీసి వాలినిఁ జూపి నాయనా! నీతండ్రినిఁ గన్నులారఁ జూచితివా- పాపకార్యమువలనఁ గలిగిన విరోధము నీ దినముతో దేహముతో వదలి పెట్టెను.

చ. ఇదె కనుఁగొనరా కొడుక యిప్పుడె తండ్రికి నీవు మ్రొక్కు మీ
యుదయదివాకరాభతనుఁ డొక్కఁడ కాలునిపేటి కేగు నా
వదలనిభక్తి నారఁడును వాలిపదంబుల వ్రాలి తండ్రి! యం
గదుఁడను నేను మ్రొక్కెదను గైకొనవే యని మ్రొక్కెఁ, దారయున్. శ్లో ౩

ఉదయుదివాకరాభతనుఁడు= ఉదయించిన సూర్యునితో సమానమైన మెఱ్ఱని దేహము గలవాఁడు- కాలుని పీటికిఁ= యమపురికి-

తాత్పర్యము.

కుమారా! యిదే కడసారి- ఇఁక నీతండ్రి మోము నీవు చూడఁబోవు. కావున మ్రొక్కుము. బాలసూర్యునివంటి దేహముగలవాఁ డొక్కఁడే యమపురికిఁ బోవుచున్నాఁడు. అని తల్లి చెప్పఁగా నంగదుఁడు వాలి పాదములపైఁబడి "తండ్రీ! నే నంగదుఁడను-నమస్కరింపుచున్నాను- అంగీకరింపుము" అని నమస్కరించెను.

ఉ. నాయక! చూడ వేల? ప్రియ • నందనుఁ డీగతి నీకు మ్రొక్కు- దీ
ర్ఘాయువు గమ్ము పుత్రక! య • టంచును దీవన లాడ వేల? నా
థా! యిటు నేఁడు బుత్రుఁడు మృ • గాధిపహింసిత మైన గోపతిన్
బాయఁగ లేనిధేనువు స • వత్సము నా నడలంగఁ గానవో. ౨౭

మృగాధిప హింసితము = సింహముచేఁ జంపఁబడినది- గోపతిన్ = కోడెను- సవత్సము = దూడ గలది.

తాత్పర్యము.

ఇట్లంగదుఁడు మ్రొక్కఁగాఁ దార వాలినిఁజూచి నాథా! కొడుకునమస్కరింపఁగా గన్నెత్తి చూడవేల? దీర్ఘాయుష్మంతుఁడవు కమ్మని దీవింపవేల! ఈ ప్రకారము కొడుకు నేను సింహముచే హింసింపఁబడిన యాఁబోతును విడువలేక దూడతోనుండు గోవువలె దుఃఖింపఁగాఁ దెలియలేదా.

తే. చటులసంగ్రామయజ్ఞంబు • సలిపి నీవు, జానకీనాథసాయక • జలమునందు
నవభృథస్నాన మర్హమే • యాచరింపఁ, బత్నినగు నన్ను విడనాడి • ప్రాణనాథ।

సంగ్రామయజ్ఞంబు=యుద్ధమనుయజ్ఞము-సాయకజలమునందు=బాణమనునీట, అవభృథస్నానము=యజ్ఞాంతమునఁ జేసెడి మంగళస్నానము.

తాత్పర్యము.

భయంకర యుద్ధమను యజ్ఞము చేసి రామచంద్రబాణ మను నీటియందు నీకుఁ బత్నినగు నన్నువిడిచి యవభృథస్నానము చేయవగునా?

క. ఏదీ రణమున నీకై, మోదించి బలాసురారి • మున్నిచ్చిన యా
గాదిలి పసిఁడిహారము, లేదే నీ యురమునందు • లీల రహింపన్. ౨౮

బలాసురారి=ఇంద్రుఁడు, గాదిలి=ప్రియమైన

తాత్పర్యము.

యుద్ధమునందు నీ విషయమున సంతోషించి యింద్రుఁ డిచ్చిన నీకుఁ బ్రియమైన బంగారుహారము నీ దేహమునందు లేదే- దాని నేల విడిచితివి?

క. అస్తంగతుఁ డగు సూర్యు ప్రశస్తమహోత్కృష్ట రత్న • సానువు విధ దా
నిస్తుల రాజ్యశ్రీ నిను, నస్తమయుఁడున్ విడువ దయ్యె • నో కపీశా! ౨౯

రత్నసానువు= మేరు పర్వతము.

తా త్ప ర్య ము

అస్తమించిన సూర్యునికాంతి మేరుపర్వతమును వదలదు. ఆ ప్రకారమే నీవు మరణించినను రాజ్యలక్ష్మి నిన్ను విడనాడకున్నది.

మత్తకోకిలము. అక్కటా హిత మెంత చెప్పిన • నాలకింపకపోయితే
నొక్కిచెప్పియు వద్దగింప ని • నుర్క సమర్థను గానుగా
దిక్కుమాలిన దానవైతిని • దేవ! నే సుతుతోడ, న
న్నొక్కటర్క నినుఁ గూడి వల్లభ • యుజ్జగించెను లక్ష్మియున్. ౯౮

ఉజ్జగించెను=వదలెను.

తా త్ప ర్య ము.

అయ్యో! నీకు మేలైనది నే నెంత చెప్పినను వినకపోయితివికదా. అంతకంటె నొక్కిచెప్పి పోఁగూడదని యడ్డగించునంత సామర్థ్యము నాయొద్ద లేదాయెఁ గదా. దాని ఫలమేమి? నేను నాకొడుకు దిక్కుమాలినవారమైతిమి. నీవు వదలి నట్టి మాంగల్య లక్ష్మియు నన్ను వదలెను. మత్తకోకిలము– ర స జ జ భ ర గ ణ ములు. ౧౧వ యింట యతి.

—• ౨౪-వ సర్గము సుగ్రీవుఁడు వాలికై దుఃఖించుట. •—

ఉ. అంగదుతోడ నిట్లు కడు • వంగద వంగన యంగలార్ప నా
భంగి గతాసుఁ డౌచుఁ దన • భ్రాత ధరాస్థలి యున్న రీతి నా
రం గని సూర్యనందనుఁడు • గ్రిమ్మడు బాష్పజలంబుతోడ వం
తం గడుఁగూరె నింతకును • దాన కదా కతి మంచు నెంచుచున్. ౯౯

అంగదర్క = దుఃఖముచే- గతాసుఁడు = ప్రాణముపోయినవాఁడు.

తా త్ప ర్య ము

అంగదుతోడ నీ రీతిఁ దార మిగుల దుఃఖించుచుండుటయుఁ ప్రాణముపోయి తన యన్న నేలఁబడియుండుటయు సుగ్రీవుఁడు చూచి యింతకుఁ దానుగదా కారణ మని కన్నీళ్ళుగార మిగుల దుఃఖించెను.

ఉ. ఆ సతిమోముఁ జూచి హృద • యంబు కలంగిన మెల్ల మెల్లగా
వాసరనాథనందనుఁడు • భాసురసర్పసమాన బాణ బా
ణాసనపాణి రాముని సి • తాశ్రిత సంయుతుఁ డౌచు దీర్ఘని
శ్వాసము నించుచుం గదియ • వచ్చి రఘూత్తముఁ గాంచి యిట్లనున్. ౧౦౦

తా త్ప ర్య ము

తార ముఖముఁజూచి హృదయము కళవళపాటు చెందఁగా సుగ్రీవుఁడు మెల్ల మెల్లగా సర్పముతో సమానమైన బాణమును వింటిని చేత ధరించియున్న రామచంద్రమూర్తిని తన యాశ్రితులతోడ సమీపించి నిట్టూర్పు విడుచుచు నిట్లనియె.

ఉత్త చేతులనుండిన వాలిపక్షమువారెవరైనఁ దటాలునఁబైపడి వత్తురేమో యను సందేహముచేఁ గాఁబోలు బాణమును నెక్కుడింపక, విల్లును చేతియందుఁ గల వాఁడై యుండెను.

మత్తకోకిలము
ఈవు పల్కినబాస దీర న• రేంద్రచంద్రమ! యీకపి
స్వామిభుత్వము నాకు నబ్బెను•గాని రాజ్యసుఖంబులన్
జీవితంబునఁ గల్గు నాశ న•శించె నన్ను క్షమింపుమా
భూవరా! మన నొల్ల నింకిటఁ•బోదు నన్నకుఁ దోడుగన్. ౭౦౧

బాస = ప్రతిజ్ఞ.

తాత్పర్యము

రాజోత్తమా ! నీవు చెప్పినమాట నీవు చెల్లించుకొంటివి. కపిరాజ్యము నాకు లభించెను. కాని రాజ్యసుఖములందుఁ గాని ప్రాణముందుఁగాని గల యాశ నశించెను. నా మాట నేను జెల్లింపలేను. క్షమింపుము. ఏమన నాయన్నకుఁదోడుగా నేను బోవుదును. జీవింపనొల్లను.

సీ. మా యన్న దేవేరి•మహితశోకంబును, బురమునవారల•పొక్కుచంద
మంతటివాఁడు మా•యన్న నా కారణం, బునఁ బ్రాణములు వాసి• భూమిఁ బడుట
బాలుఁడంగదుఁడును•బ్రతుకునో బ్రతుకఁడో, యనుసందియం బిన్ని•యరసిచూడ
రాఘవా! నామది • రాజ్యభోగములందు,నాస చేయదు చూ య•థార్థముగను
తే.రోషమునఁ గ్రోధమున నతి•రూక్షవిప్ర
ధర్షమున నగ్రజుని మృతి • ధరణినాథ
మున్న నాకు నభీష్టమై • యొనసెఁ గాని
యిప్పుడు దుస్సహతాపంబు • హెచ్చె మదిని. ౭౦౨

దేవేరి=పట్టపురాణి-అతిరూక్ష విప్రధర్షమునన్=మిక్కిలిక్రూరమైన తిరస్కారముచే- పురమున వారలు=పురమునందలివారు- చేటు పురంబునవారి కెవ్వారికిం గా కెటులుండు. భా. విరాట. తెనుఁగున షష్ఠీసప్తమీ తత్పురుషంబుల సవర్ణకంబు విభాషనగు- సు. వ్యా. సమాస. ౪౭ సూ.

తాత్పర్యము

మాయన్న రాణిశోకంబును, బట్టణంబునఁ గల వారియొక్క దుఃఖవిధము, నా నిమిత్తముగ మాయన్న చచ్చి నేలఁబడుట, బ్రదుకునో బ్రదుకఁడో యనుసంశయ దశలో నంగదుఁ డుండుట, యివన్నియు నాలోచించి చూడఁగా రామచంద్రా! నామనస్సు రాజ్యభోగంబులందు నాశపడ లేదు. వాలి చచ్చిన వాని పెండ్లము కొడుకు బంధువులు మిత్రు లేడ్తురని యెఱుఁగవా, నవ్వుదుందుగని తలఁచియుంటివా, యందు వేమో!! రోషమునఁగోపమున నన్ను మిగులఁ గఠినముగాఁ దిరస్కరించిన కారణమున

నపుడు మా యన్న చావు నాకిష్టమై యుండెఁగాని యిపుడు శోకమును సహింప లేకున్నాను.

మత్తకోకిలము. అన్నఁ జంపి సురాధిపత్యము • నైనఁ బొందఁగఁ గోర మున్నున్న యట్టుల ఋశ్యమూకత • టోర్వి నుందు స్వవృత్తిమై
నిన్నుఁ జంప యథేచ్ఛ మేగుము • నీ వ టన్న మహాత్ము వ
ల్కున్నతిం దగు నట్టివానికిఁ • గ్రౌర్య మిట్టిది నా కగున్. ౬౦౩

సురాధిపత్యము=దేవతల కధిపతిగా నుండుట- ఇంద్రత్వము.

తాత్పర్యము.

అన్నను జంపుటవలన నింద్రత్వము లభించినను నాకు వలదు- పూర్వమున్నటులు ఋశ్యమూక పర్వత శిఖరమునందుఁ గాయ గసురులు దిని జీవింతును. దుఃఖకరమయిన ప్రభుత్వముకంటె శోకరహితమైన యేకాంతవాసమే సౌఖ్యకరము. "తమ్ముఁడా! నిన్ను నేను జంపను, నీ యిష్టమువచ్చినట్లు పొమ్ము" అని చెప్పినమాట యా నీతిపరునకుఁ దగియున్నది- అట్టివానిని జంపించిన ఘోరకార్య మీ క్రూరునకుఁ దగియున్నది.

ఉ. సోదరుఁ డన్నఁ గేవలుఁడె • శూరవతంస మనుత్తముండు వ్యా
పాదితుఁ జేసినాఁడ నటు • వంటిమహాత్ముని; రాజ్యలాభ స
మ్మోదము భ్రాతృనిర్మథన • మున్ బచరింపఁగఁ గల్గుదుఃఖ మిం
కేది ఘనంబో యంచు గణి • యింపను గామపురస్కృతుండనై. ౬౦౪

కేవలుఁడే=సామాన్యుఁడా! వ్యాపాదితుఁజేసినాఁడను = చంపఁబడినవానిని జేసినాఁడను, భ్రాతృనిర్మథనము=అన్నను జంపుట- కామపురస్కృతుఁడనై =గొప్పగా నెంచబడిన కామముగలవాఁడనై- అనుత్తముఁడు=అంతకంటె నుత్తముఁడు లేనివాఁడు-

తాత్పర్యము

పేరున కన్నయే కాని లోక సామాన్యుఁడైన యన్నయా? శూరులందు శ్రేష్ఠుఁడు, ఉత్తములం దుత్తముఁడు- అట్టివానిని జంపించితిని. ఆయనను జంపుటవలనఁ గలుగు రాజ్యలాభమువలనఁ గలుగు సంతోషమే గొప్పదో, యాయనను జంపుటవలనఁ గలుగు దుఃఖమే గొప్పదో యని కామమును ప్రధానముగా నెంచియుండి విమర్శించినవాఁడను గాను. కామ మాడించిన ట్లాడితిని గాని ధర్మమాలోచించినవాఁడను గాను.

ఉ. చంపఁగ నొల్లఁడయ్యె నను • సంగరభూమిని శక్తిగల్గి తాఁ
బెంపును జెర్మియుం దలఁచి • ధీరము గల్గినవాఁడు గాన, నేఁ
డెంపరినై దురాత్మతను • ద్రెళ్ళఁగఁ జేసితి నీతి రీతిఁ జిం
తింపక యట్టివానిని వ్య • తిక్రమ మొర్చితి బాలిశుండనై. ౬౦౫

బీరము = వీర్యము- పౌరుషము- తెంపరి = తెంపు+అరి = సాహసి- దురాత్మతను = చెడ్డమనస్సుగలవాఁడ నగుటను-వ్యతిక్రమము = మర్యాద నుల్లంఘించుటను- బాలిశుండను=మూర్ఖుఁడను

తా త్ప ర్య ము.

యుద్ధమునందు నన్నుఁ జంప శక్తియుండియుఁ దన గొప్పతనము పౌరుషము నాలోచించి ధీ యీ దుర్బలుని నేమని చంపుదు నని నన్నుఁ జంప నిశ్చయించిన వాఁడు కాఁడు. నేనో మూర్ఖుఁడ నగుటచేత నన్నుఁ జంప నొల్లని వానిని నేను జంపుట మర్యాదయా యని యాలోచింపక దుష్టమనస్సుగలవాఁడ నగుటచేఁ జంపించితిని.

చ. బలితపుఁ జెట్టుకొమ్మ నను • బాఁదిన నేలను వ్రాలి మూర్తమే
విలవిల తన్నుకొంచడల • వీరుఁడు న న్గని యూఱడించుచున్
జలుపకు మింక నిట్టులని • సాంత్వనవాక్యము లాడి పుచ్చె, నా
యలఘుగుణాన్వితుం గినిసి • యంతకుఁ జేర్చితి నింద కోర్చితిన్. ౬౦౩

బాఁదినన్=కొట్టఁగా-మూర్తము=కొంచెముకాలము, సాంత్వనవాక్యములు= మంచిమాటలు,అలఘుగుణాన్వితున్=గొప్ప గుణములతోఁ గూడిన వానిని, కినిసి= కోపించి, అంతకుః =యముని.

తా త్ప ర్య ము.

బలమైన చెట్టుకొమ్మచే నాయన నన్నుఁ గొట్టినపుడు నే నా దెబ్బ సహింపలేక నేలఁబడి విలవిల తన్నుకొనుచుండఁగా నన్ను సమాధాన పఱిచి నీ వికమీఁద నామీఁదికి యుద్ధమున కిట్లు రాకు మని మంచిమాటలు చెప్పి పంపెను. అటువంటి గొప్ప గుణములు గలవానిపైఁ గోపించి చంపించితిని. నిందల సహించితిని.

కామము క్రోధము కన్నులఁ గప్పినపు డెదుటివారి సద్గుణములు కానరావు. ఆ కన్నుల పొరలు పోఁగానే మంచిగుణములు కానవచ్చును. ఇది లోక స్వభావము. రాజ్యమున శాసించిన నిటువంటి ఘోరకార్యములు చేయవలసి వచ్చు ననియే రామచంద్రమూర్తి కామ క్రోధ లోభదాసుఁడుగాక ధర్మాతిరిక్తుఁడయ్యెను. ఇట్టి వారు లోకోత్తర పురుషులు.

తే. భ్రాతృభావంబు మఱి యార్య•భావ మధిక, ధర్మమును రక్షితంబు లీ•ధన్యుచేతఁ
క్రోధమునుగామమును మఱి•క్రూరగుణము, దృష్టమయ్యెను నాయందు•శిష్టవర్య

భ్రాతృభావంబు=సోదరుఁడను తలంపు, ఆర్యభావము=పెద్దతనము, దృష్టము= కానఁబడునది.

తాత్ప ర్య ము.

సోదర ధర్మము, ఆర్యధర్మము, బలహీనులఁ జంపరాదను క్షాత్త్రీయ ధర్మము వీని నాయన రక్షించెను. నేను గామమును గ్రోధమును గ్రూరగుణమునురక్షించితిని. అవి నాయందుఁ గానవచ్చు గుణములు.

సీ. అతుల మచింతనీ • యంబును బరివర్జ, నీయంబు స్వనవేక్ష • ణీయ మయి య
నీప్సనీయం బైన • నిస్తులపాపంబు, విశ్వరూపునిఁ జంపి • వృత్రవైరి
రొముడిగట్టుకొన్న యా • వ్వడుపున భారిత నిర్జించి నేనిట్లు లా • ర్జించినా డ
నింద్రునియఘము మ • హీజలద్రుమవని,తలు పంచికొనిరయ్య • తమకుఁ దార
తే. కోఁతికిల్బిషమును బంచు • కొను నెవండు, పాపశీలుండ నీచుఁడఁ • బరమగర్హి
తుండ లోకాపకారకా • ర్యుండ; వాన, నీళ్ళు పల్లంబునకు నేగి • నిలుచు నట్లు. ౭౦౪

అతులము = అసమానము - అచింతనీయము = చింతింపసాధ్యము కానిది, అంత గొప్పదనుట - పరివర్జనీయంబు = పూర్ణముగా విడువఁదగినది. స్వనవేక్షణీయము = చూడఁదగనిది. అనీప్సనీయము = కోరరానిది - నిస్తులపాపంబు = అసమానపాపము - అఘము = పాపము - మహీ = భూమి - జల = నీళ్లు - ద్రుమ = చెట్లు - వనితలు = స్త్రీలు - లోకాపకారకార్యుండ = లోకమునకుఁ గీడుచేయు పనులు చేయువాఁడను.

ఇంద్రునిమీఁదఁ గోపించి కొన్నిదినములు బృహస్పతి గానరాకుండెను. అప్పుడు కశ్యపుని కొడుకగు విశ్వరూపుఁ డనువానిని బురోహితుఁడుగా దేవత లేర్పఱచుకొనిరి. వీఁడు రాక్షసపక్షపాతియై హవిర్భాగమును దొంగతనముగా రాక్షసుల కిచ్చుచుండెను. అది తెలిసికొని యింద్రుఁ డతనిఁ జంపెను. బ్రహ్మహత్య యింద్రుని బట్టెను. అప్పు డా పాపమును భూమియు, జలము, చెట్లు, స్త్రీలు పంచుకొని యింద్రునిఁ బాపముక్తునిఁ జేసిరి.

"ఇంద్రుండు..........తద్దోషంబొక సంవత్సరం బనుభవించి యంతం బాపుకొనువాఁడై భూజలవృక్షస్త్రీలం బ్రార్థించి మద్దురితంబు చతుర్విధంబులం బుచ్చికొం డనిన భూమి తనయందుఁ జేయంబడిన ఖాతంబు తనంతన పూఁడునట్టి వరంబును, జలంబు పర్వంబు దనయందుఁ బ్రితాళితం బైనం బావనం బగు నట్టి వరంబును, వృక్షంబులు ఛేదింపఁబడి పునఃప్రరోహంబు గలుగు వరంబును, స్త్రీలెల్లపుడుం దమకుఁ గామసుఖంబు గలుగునట్టి వరంబును గోరిన నతం డట్ల కా నొసంగిన నతని దుష్కృతంబు ధరణి యిరిణవిధంబునను నుదకంబు బుద్బుద ఫేనరూపంబునను మహీరుహంబులు నిర్యాసభావంబునను నింతులు రజోవికారంబునను నిట్లు చతుర్భాగంబులఁ బంచుకొని రంత" భాగ, ౬-౩౧౩.

తాత్పర్యము.

నే నన్నను జంపించిన పాప మసమాన మైనది, ఇట్టి దని చింతింపరానిది, సాధువులచేఁ బూర్ణముగ వర్జింపఁదగినది, కన్నెత్తి చూడనైనఁ జూడ రానిది, కోర రానిది-ఇటువంటి పాపమును బూర్వ మింద్రుఁడు తన సోదరుఁడైన విశ్వరూపుని జంపి సంపాదించుకొనినట్లు నేను సంపాదించుకొంటిని. కాని యతని పాపమును భూమి - జలము - చెట్లు స్త్రీలు పంచుకొనిరి - కోఁతినైన నాపాపము నెవరు పంచు

కొందురు! పరమ పాప స్వభావుఁడను, నీచగుణములు గలవాఁడను, మిక్కిలి నింద్యుఁడను, లోకమునకు నపకారమే చేయువాఁడను.

ఉ. ఘోరతిరార్తి ముంచె ననుఁ • గోవిద వర్య; యధర్మసంయుతం
బౌరఁగ వంశనాశకర•మౌ నకృతంబు ఘటించి పౌరస
త్కారము యౌవరాజ్యమును • గైకొన నర్హుఁడఁ గా నటన్నచో
గౌరవయుక్త రాజ్యరమ• కా తగువాఁడను ధర్మతత్పరా! ౬౦౩

అకృతంబు = చేయరానిపని, రాజ్యరమకు = రాజ్యలక్ష్మికి, పౌరసత్కారము = పురజనులు చేయు గౌరవము.

తాత్పర్యము.

మిట్టనీళ్ళు పల్లమునకు వచ్చి కదలక నిలిచినట్లు ఘోర వ్యసనము నన్ను ముంచుకొనెను. పండిత శ్రేష్ఠా! రామచంద్రమూర్తీ! యన్నను జంపుట యనెడి యధర్మముతోఁ గూడి, యంగదుఁడు చచ్చుటచే వంశనాశకరమైన చెడుపని చేసిన వాఁడను. కావున సూరిజనములు చేయు గౌరవమునకు, యౌవరాజ్యమునకైన నర్హుఁడను గాను. ఇఁక గౌరవముతోడి రాజ్యలక్ష్మికి నేను దగినవాఁడ నగుదును.

తే. భ్రాతృవధవాలమును దాప•ధరశిరోవి,షాణహస్తాక్షులును నగు•చటులకల్మ
షేభ మిటు సంప్రవృద్ధమై•యేటిగట్టుఁ,బోలె ననుఁగూల్చుచున్నది•పుణ్యచరిత!

• భ్రాతృవధవాలము = అన్నను జంపుట యనెడు తోఁకగలదియు, తాపధర= సంతాపాతిశయమనెడి, శిరో = శిరస్సు, విషాణ = కొమ్ములు. హస్త=తొండము, అక్షులు = కన్నులుగల, చటులకల్మషేభము = క్రూరపాపమను నేనుఁగు, సంప్రవృద్ధమై=పెరిగినదియై, ఇచ్చట వాలమనుటచే నేనుఁగు వెనుకటి భాగమంతయు గ్రాహ్యము, దానికంటె ముందుపడి బాధించునది సంతాపము గావునఁ దొండము కన్నులు మొదలైనవిగాఁ జెప్పఁబడినవి.

తాత్పర్యము

అన్ననుజంపుటయనెడి తోఁకయును,సంతాపాతిశయమనెడి శిరస్సు, కొమ్ములు తొండము, కన్నులు గల మహాపాపమనెడి యేనుఁగు మిగుల వృద్ధిచెంది యేటిగట్టును వలె నన్ను నురలఁ ద్రోయుచున్నది.

తే. స్వర్ణమునుజక్కఁ గ్రాఁచవి•వర్ణమగుచు, మసటు విడనాడుభంగినా•మదిని గలుగు
సాధువృత్తి యీపాపసం•సర్గమునకు, రోయుచు నివర్తమయ్యెఁ బూ•రుషవరేణ్య.

కాఁచ = కాఁకను వేయఁగా, పుటము వేయఁగా వివర్ణము = వర్ణము మాఱినది, మసటు = మురికి, సాధువృత్తము = మంచినడవడి, పాపసంసర్గమునకు= పాపముతోడి కూడికకు, రోయుచున్ = అసహ్యపడుచు, నివర్తమయ్యెన్= మరలెను.

తాత్పర్యము.

ముత్తికితోఁ గూడిన బంగారమును బుటమువేసినపుడు రెండు నొకచో నుండ లేక ముత్తికి యెట్లు వెడలిపోవునో యట్లు నా సాధువృత్తము పాపముతోడి గూటమికి నసహ్యించుకొని వెడలిపోయెను.

తే. మత్కృతంబైన ఘోరక • ల్మషముకతన, దుస్సహంబైన యంగదు • దుఃఖమునను
వీరవరులైన వానర • చారులెల్ల, సగము ప్రాణాన నున్నారు • చారుశీల. ౨౧౨

మత్కృతము = నాచేఁ జేయఁబడిన

తాత్పర్యము.

నేను జేసిన యీ ఘోరపాపము కారణముచే సహింపరాని యంగదు దుఃఖ మును జూచి వానరు లందఱును నతఁడును జచ్చునేమో యని కొనయూపిరితో నున్నారు. అతఁడు చచ్చినా యందఱు చత్తురు.

కం. కలుగరె సుతు లందఱకును, గలఁడే సుజనుండు సుమతి • కడు వశ్యుండై
యిల నంగదుఁ బోలునయుఁ డు, కలదే సోదరునిఁ గూర్పఁ • గల దేశంబున్. ౨౧౩

తాత్పర్యము.

లోకమున నందఱకుఁ గొడుకులు లేరా! ఉండఁగానే లాభమేమి? ఇటువంటి మంచివాఁడు మంచిబుద్ధిగలవాఁడు చిక్కిలిలోపడి వర్తించువాఁడు నంగదుని బోలు కొడుకు లెందుఁ గలరు? కొడుకులు గలిగినఁ గలుగుదురు గాక, తోడఁబుట్టినవాఁ డే దేశమున లభింపఁగలఁడు.

ఇచ్చట రామచంద్రమూర్తి లక్ష్మణు నుద్దేశించి చెప్పిన వాక్యము స్మరించు నది (ప. ౨౩౩౪ యుద్ధ చూచునది.)

కం. బ్రదికినచోఁ దారేయుఁడు, బ్రదుకును దారయును • వానిపరిపాలనకై
బ్రదుకనిచోఁ దశతనయుఁడు, బ్రదుకదు తారయును నిక్క • వం బది రామా!

తారేయుఁడు = తారకొడుకు.

తాత్పర్యము.

అంగదుఁడు బ్రదికినా వాని రక్షించుకొఱకుఁ దారయును బ్రదుకును. వాఁడు బ్రదుకఁడా యామెయును బ్రదుకదు. ఇది నిజము.

తే. అన్నతోఁ బుత్రితో నెయ్య • మలరుపొంటె, దీపితాగ్నుల విడిచెద • దేహ మేను
వీర యున్నారు వానర • వీరు లెల్ల, సీత రోయఁగఁ దద్వార్తఁ • జెప్పనీకు ౨౧౪

దీపితాగ్నులఁ = మండెడు నగ్నియందు, పుత్రితో = కొడుకైన యంగ దునితో, "భ్రాతౄణా మేక జాతానాం, యద్యేకః పుత్రివా భవేత్, తేన పుత్రేణ తేసర్వే పుత్రిణో మను రబ్రవీ"త్తను స్మృతి వాక్యముప్రకారము, ఒకతల్లి బిడ్డలలో నొకఁడు కొడుకులు గలవాఁడయ్యెనేని తక్కిన వా రందఱు వానిచేఁ గొడుకులు గల

వారనియే చెప్పబడుదురు. అలుపొందు=సంతోషించు కొఱకు, పొందెడువారమగుటచే టవర్ణలోపము.

తా త్ప ర్య ము.

అన్నతోను కొడుకుతోను స్నేహము కలిగి యుండుటకై నేను మండెడు మంటలయందు దేహము విడిచెదను. నా కార్యమేమి చేసిపోయెద వందువా ఇదిగో వానర వీరు లందఱున్నారు. వారు సీతను వెదకి రాఁగలరు.

ఉ. నే మరణింప నీదుపని • నిల్వఁగఁ బోవదు నే నెఱుంగుదున్
రామ! వలంతి నీవు సుక • రంబుగ సర్వముఁ జక్కఁజేసికో
నే మని వంశనాశకుఁడ • యీ మెయిఁ బ్రాణములన్ ధరింతు? న
య్యా మహితాగసుండను ర • ఘూత్తమ! నాకు ననుజ్ఞ నీయవే. ౭౧౬

వలంతివి = సమర్థుఁడవు, సుకరంబుగన్ = కష్టములేక, మహితాగసుండను= గొప్ప యపరాధము చేసినవాఁడను.

తా త్ప ర్య ము.

ఓయీ! నా కార్యము క్రోఁతులు చేసెద రంటివే. నీవు చేసిన ప్రమాణ మేమాయె, ఈ వానరులు నా కార్యము నేను జెప్పినఁ జేయుదురని యేమి నమ్మకము. నీవు పూఁటపడినట్లు వారు నా కేమి పూఁటపడిరా యందువేమో, రామచంద్రా! నేను మరణించినంతమాత్రమున, నీ క్రోఁతులు నీకు సాహాయ్యము చేయకపోయినంత మాత్రమున నీ కార్యము నిలచిపోదని నే నెఱుంగుదును. ఎట్లన నీవు నీకార్య మేలోపము లేకుండఁ జక్కఁజేసికొను సామర్థ్యముగలవాఁడవని నాకుఁ దెలియును. నీవేయుండి యేల తోడుపడరాదందువా? వంశము నే నాశము చేసికొనినవాఁడను నే నేమని ప్రాణములన్ను ధరింతును. ఒక వేళ బ్రతికినను నిటువంటి ఘోరపాపకార్యములను జేయు వాఁడను, అటువంటి పుణ్యకార్యములఁ జేయఁగలనా? నేను గొప్ప యపరాధము చేసినవాఁడనే. అయినను నాకు మరణమున కనుజ్ఞ యిమ్ము.

తే. అనుచుఁ బల్కు కపీశువా • క్యముల వినుచు
శత్రుమర్దనచణ రామ • చంద్రుఁ డపుడు
కన్నులను బాష్పపూరముల్ • గాఱుచుండ
నార్తుఁ డయ్యె ముహూర్త మ • య్యవసరమున. ౭౧౭

శత్రుమర్దనచణ = శత్రువులను జంపుటయందు సమర్థుఁడగు రామచంద్రమూర్తి

తా త్ప ర్య ము.

అని చెప్పుచున్న సుగ్రీవు మాటలు విని శత్రుసంహారమందు సమర్థుఁడైన రామచంద్రమూర్తి సుగ్రీవునివలెనే తానును గన్నుల నీరు గాఱఁ గొంచెముకాలము దుఃఖించినవాఁ డయ్యెను.

దీనికే కరుణారసమని పేరు. పరుల దుఃఖము తనదుఃఖముగా నెంచుకొని దుఃఖించుటే కరుణ లక్షణము. ఈ యవతారమం దీ రసము విశేషముగఁ గాన్పించును. సీతకై రామచంద్రమూర్తి యేడ్చినది యిట్టి కారణముచేతనే యని యెఱుంగవగు. ఇది దొంగ యేడ్పుగాదు. మాయగాదు. నిజమైన దుఃఖము. ఆత్మార్థహానికై వచ్చినది కాదు. ఇట్టి కరుణగలవాఁడు గనుకనే రామచంద్రమూర్తికిఁ గరుణాకాకుత్స్థుఁడని బిరుదు. ఆశ్రిత దుఃఖము లవమయిన సహింపలేఁడు.

ఇది భగవంతుని యందుఁగల కల్యాణ గుణములలో ముఖ్యమైన దొకటి. భగవంతుఁడాశ్రిత వత్సలుఁడు కావున దృఢముగఁ గావలయునని యెవ్వరేది కోరినను నను గ్రహించును. కాని చెడుకోరికలు గలవారు వాని ఫలానుభవ కాలమున దుఃఖింపఁగా నయ్యో వీరిట్టి పాపపుఁ గోరికలు గోరి యిట్లు దుఃఖించుచున్నారే, వీ రెపుడు బాగుపడుదు రని వారివలెఁ దానును వారికై దుఃఖించును.

—• శ్రీరాముఁడు తార నూఱార్పఁ బోవుట. •—

చం. క్షమ క్షమఁబోలువాఁడు త్రిజ•గత్పరిరక్షణకర్త రాముఁ డా
 సమయమునం గనం జనియె • సారెకుఁ దద్గనుదాని, శోకసం
 భ్రమపరిమగ్నఁ, దారను స•మాశ్వసనేచ్ఛను మంత్రిముఖ్యులున్
 విమలవిలోచనం గదిసి • వేర్పడఁ జేసిరి వాలిని\n పతిన్. ౨౫

క్షమన్ = ఓర్పునందు, క్షమన్ = భూమిని, దీనిచే వాలి దిట్టినట్లు తార తిట్టినను నోర్చుకొను వాఁ డని భావము, త్రిజగత్ పరిరక్షణకర్త = మూఁడులోకములను బాలించువాఁడు, తన్నుఁదిట్టినారని వారిపైఁ గోపింపక సర్వసమముగ మూఁడులోకములఁ బాలించువాఁడు. శోకసంభ్రమపరిమగ్నన్ = శోకముచేఁ గలిగిన తొట్రుపాటునందు మునిఁగిన దానిని, తన్నుఁ బలుమాఱు చూచుటచేఁ దనతో నేదో మాటలాడనలయు నని కోరియున్నదని గ్రహించె నని యెఱుంగవలయును. అట్టి కోరిక యామె కుండిన నామె రామచంద్రమూర్తి యున్నచోటికి రావలయునా? ఆయన పోవలయునా యనిన నామె పుట్టెఁడు దుఃఖములో మునిఁగి కలవరపాటు చెందియున్నది. అట్టి దేమి రాఁగలదు. సమాశ్వసనేచ్ఛను = ఓదార్చు కోరికతో, విమలవిలోచనన్ = నిర్మలమైన కన్నులు గలదానిని, కాటుక కరఁగి పోవుటచేతఁ గన్నులు తెల్లగా నున్నవని భావము.

తాత్పర్యము.

ఓర్పునందు భూమిని బోలి ముల్లోకములను బాలింపఁగల రామచంద్రమూర్తి యా సమయమందుఁ దన్నుఁ బలుమఱు చూచుచున్న తారను జూచి యామె తనతో నేదియో చెప్పఁగోరఁ దలఁచియున్నదని గ్రహించి యామె శోకముచేఁ దొట్రుపాటు పడియుండుటచేఁ దానే యామెను నూఱార్ప నామె యొద్దకుఁ

బోయెను. అప్పుడు మంత్రి ముఖ్యులు తారను సమీపించి యామెను వాలినుండి వేఱుగాఁ దీసిరి.

కం ఆ పద్మదళవిలోచన, యా పద్మదళాయతాక్షు • నాభీలమహా
 చాపశరపాణి మార్తాం, డోపమసహజప్రభాస•ముజ్జ్వలగాత్రున్. ౨౮

పద్మదళ విలోచన = తామర రేకులవంటి కన్నులు గలది, పద్మదళాయతాక్షున్ = తామర రేకులవలె విశాలములైన కన్నులుగలవానిని, "విద్వానేవ విజానాతి విద్వజ్జనపరిశ్రమ" మన్నట్లు విద్యావంతుఁడే విద్యావంతుని పరిశ్రమము తెలిసికొనఁగలఁడు. Like attracts like. రెండు సమానగుణములు గలవి యొకదాని నొకటి యాకర్షించును. అట్టులే తారయు రామచంద్రమూర్తియు నిగువురు తామర రేకులవలే విశాలమయిన కన్నులుగలవారు కావునను జూచునవి కన్నులే కావునను నొలుతని యొకదాని నొకటి యాకర్షించె నని భావము. పద్మదళవిలోచన, పద్మదళాయతాక్షు ననుటచే రామచంద్రుని కన్నులయందు దీర్ఘములైన యను విశేషణ మెక్కువగాఁ బ్రయోగింపఁబడెను. ఏలన లోకమునఁ బురుషుల కన్నులకంటె స్త్రీల కన్నులే సుందరములు, అందుఁ బాలసముద్రములోఁ బుట్టిన దగుటచేఁ దార యప్సర స్త్రీవలె మిగుల సుందరి. అట్టిదాని కన్నులెంతో సుందర తరములు. వానికంటె శ్రీ రామచంద్రమూర్తి కనులు సుందరతమము లని తెలుప "ఆయతము" అనువిశేషణము ప్రయుక్తము, అభీల=భయంకరమైన, మహాచాప శరపాణి=పెద్దవిల్లు బాణము చేతఁ గలవానిని; మార్తాండోపమ=సూర్యునితో సమానమైన, సహజప్రభా = పుట్టువుతోనే వచ్చిన కాంతిచే, సముజ్జ్వల గాత్రున్=ప్రకాశించు దేహము గలవానిని; ఇచ్చట మార్తాండోపమసహజ ప్రభా యనఁబడెను. ఈ లోకమున సహజప్రభ యొక్క సూర్యభట్టారకునిదే. ఆయన వలననే చంద్రుఁడు, అగ్ని నక్షత్రములు, దీపములు కాంతి గల వగుచున్నవి. వీని యందలి కాంతి యాయన కాంతియే కాని దానికంటె వేఱైనది కాదు. అట్టులే రామచంద్రమూర్తి తేజస్సునని గ్రహింపనగు

తా త్ప ర్య ము.

తామర రేకులవంటి కన్నులు గల తార తామర రేకులవలె విశాలమైన కన్నులు గల రామచంద్రుని, చేత భయంకరమైన విల్లు, బాణము గల వానిని, సూర్యునివలె స్వభావతేజస్సుచేఁ బ్రకాశించువానిని.

తే.సాధువర్తను రాజల•క్షణసమేతుఁ, బురుషసత్తముని నదృష్ట•పూర్వుఁ జూచి
 చారుశీలవతీమణి • స్వాంతమందు, నితఁడ యా రామభద్రుఁడం•చెంచికొనుచు

సాధువర్తనున్ = మంచి నడవడి కలవానిని, అదృష్టపూర్వున్ = ముందెన్నఁడు నెచ్చటఁ జూడఁబడని వానిని, పురుషసత్తము = పురుషోత్తముని. ఆ రామభద్రుఁడు=౧ తనభర్తను జంపిన యా రామభద్రుఁడే వీఁడు ౨ పూర్వమంగదుఁడు చెప్పియుండిన రామభద్రుఁడే వీఁడు, (౩) ఎవనియందుఁ బుండరీకాక్షత్వాదిగుణ

ములు గలవని పెద్దలు చెప్పియుండిరో యతఁడే వీఁడు (౮) ఎవఁడు పురుషులకంటె (జీవులకంటె) నుత్తముఁ డని పెద్దలు చెప్పిరో వాఁడే వీఁడు.

తా త్ప ర్య ము.

మంచినడవడి గలవానిని, రాజుల కుండవలసిన చిహ్నము లన్నియుఁ గల వానిని, పురుషులం దుత్తముని, మును పెన్నఁడు నెంచుఁగానరాని వానిని, ఆ మనోహర మైన శీలమును గల స్త్రీలలో శ్రేష్ఠురాలగు తార చూచి వీఁడే తనభర్తను జంపిన రామభద్రుఁ డని మనమునఁ దలఁచెను.

కం. హరిహయతుల్యు దురాసదుఁ, బరమ మహాత్ముని రామ•భద్రుని దారుగా
దరుణి వ్యసనాభిపీడిత, పరివిహ్వల యగుచుఁ జనియెఁ • బరమజవమునన్. ౯౨౧

హరిహయతుల్యున్ = ఇంద్రునితో సమానుని, దురాసదున్ = జయింప రాని వానిని- వ్యసనాభిపీడిత=వ్యసనముచేత మిగులఁ బీడింపఁబడినది- పరివిహ్వల = మిగులఁ గలఁతపడినది- పరమజవమునన్=మిగులవేగముగ.

తా త్ప ర్య ము.

ఇట్లు తనయొద్దకు రావలయునని వచ్చుచున్న యింద్రసమానుని, సాధింప రానివానిని- మిగుల గొప్ప మనస్సుగలవానిని రామభద్రునిఁ జూచి యాయనను దనయొద్దకు వచ్చునటుల చేయుట ధర్మము గాదని తలఁచి దుఃఖపీడితయయ్యుఁ జెదరిన మనస్సుగలదియయ్యు నాయనయొద్దకుఁ దానే మిగుల వేగముగఁ బోయెను. ఇట్టిది గనుకనే శీలవతీమణి యని మీఁదఁ జెప్పఁబడెను.

తే. మేటిగుఱికాని రాముని • మెలఁత మిన్న, శోకసంభ్రాంతభావ వి•శుద్ధసత్త్వ
దృఢమనస్విని గనుఁగొని • యిట్టు లనియె, భర్తృవధజాతపరితాప•భరము పెక్కి.

మేటిగుఱికాని = గుఱితప్పక కొట్టువానిని, యుద్ధముచేయునపుడు లక్ష్యము స్థిరముగాదు, చలించుచుండును. అందు నిరువురు పెనఁగులాడునపుడు రెండవవానికి దెబ్బ తగులక తాను గొట్టఁదలఁచినవానినే కొట్టుట యెక్కువ లక్ష్యశుద్ధిని దెలుపును. శోకసంభ్రాంతభావ = శోకముచే భ్రమనొందిన మనస్సుగలది, శుద్ధసత్త్వ+దృఢ మనస్విని = నిర్మలమైన సత్త్వగుణముగలది, దృఢపడిన మనస్సుగలది. భర్తృవధ జాత=మగనిఁ జంపుటచేఁ గలిగిన, పరితాపభరము=సంతాపాతిశయముయొక్క.

తా త్ప ర్య ము.

గుఱితప్పక కొట్టువానిని, రాముని, శోకముచే భ్రమించిన భావముగలదైనను నిర్మలసాత్త్వికత్వము గలది నిశ్చయమైన మనస్సుగలది యగు తార మగనిచావుచేఁ గలిగిన దుఃఖాతిశయముచే నిట్టు లనెను.

శోకసంభ్రాంత కావున నోరార రామచంద్రుని దిట్టవలయునని దృఢమనస్క యయ్యు విశుద్ధసత్త్వ కావున నాయనను జూడఁగానే సత్త్వగుణమే యుద్రేకించి తిట్లకు బదులు స్తుతింప సాగెను. ఆయనను జూడఁగానే సాత్త్వికురాలు గావున ౯౨౦ లోఁ

చెప్పినట్లీయన భగవంతుఁడు, మనుష్య మాత్రుఁడు గాఁడని తలంచెను. తన మగని చావు తన దురవస్థఁజూచి యిట్టి మహానుభావుఁడు కరుణించుటకు మాఱు శిక్షించెఁగదా యని తిట్ట నిశ్చయించుకొనెను. గాని సమీపమునకు వచ్చి చూడఁగానే సత్త్వగుణమే యుద్రేకించెను.

—• తార దన్నుఁ జంపు మని శ్రీరాముని జూచి ప్రలాపించుట. •—

సీ. అప్రమేయుఁడవు దు•రాసదుండవు నీవు, విజితేంద్రియుఁడవుచు • విశ్రుతైక
ఘనధార్మికుఁడవు న•క్షయ్యకీర్తివిని వి.చక్షణుఁడవు క్షమ • క్షమకు సాటి
క్షితిజోపమాక్షుండ • వతుల బాణాసన, బాణపాణివి మహా•బలుఁడ వనఘ
యుత్తమసంహన•నోపేతుఁడవు మర్త్య,విగ్రహాభ్యుదయము • విడచి దివ్య
తే. విగ్రహాభ్యుదయంబున • వెలసె దీవు
పతిని జంపిన యా రొండు • బాణమున నె
నన్నుఁ ద్రుంపుము రామ! నా•నాథుఁ గంద
వాలి సుఖయింపఁ డయ్యన • న్వదలి యొండు. ౬౨౩

(౧) ఇది ౬౧౯ కి వివరణము. అప్రమేయుఁడవు=నీ ప్రమాణ మింతయని చెప్ప సాధ్యము కానివాఁడవు. అపౌరుషేయము లగు వేదములుకూడ 'వేదాహ' మ్మని యారంభించి 'మహాంత'మ్మనియు,న ఇత్థా వేద=ఇట్టివాఁడని యెవఁడు తెలిసికొనఁగలఁ డనుటచే వానికిని నీ వింతటి వాఁడవని చెప్ప సాధ్యముగానివాఁడవు. సర్వజ్ఞులైన మీకే మీ మహిమ యెంతో తెలియ దఁట. ఇఁక మఱియెవ్వరెఱుఁగఁ గలరు? "యస్యాస్తే మహిమాన మాత్మన ఇవ త్వద్వల్లభోపి ప్రభుః! నాలం మాతు మియత్తయా నిరవధి"మ్మనికదా పెద్దలు చెప్పిరి. గగనము తనకడపలఁ దానెఱుఁగన ట్లని కదా భాగవతులు చెప్పుదురు. అట్టివాఁడవు నీవు.

(౨) ఏమి యిట్లులనెదవు. నీకుఁగన్నులు గానరాలేదా? ఎంతపొడుగు ఎంత లావుండునది కానరాలేదా యందువేమో! ఇప్పటి నీ యాకార మింతయని ప్రత్యక్షముగాఁ గానవచ్చుచున్నావు సత్యమే. 'ఉపాసకానాం కార్యార్థం బ్రహ్మణోరూప కల్పనా' యన్నట్లు భక్తులకు గోచరింప నిట్లు కానవచ్చుచున్నావు. సత్యమే, నిన్ను ధ్యానింపఁబూనినమనస్సునకు వాక్కునకందుదువా? (౩)నీవు ధనుర్బాణములు ధరించి కానవచ్చుచున్నావు. నిజమే, నీ పరత్వము మఱుఁగుపఱచి యజ్ఞులను భ్రమింపఁజేయ శంఖచక్రములను దాఁచి యివి ధరించితివి. ఇవి లేకున్నను నీవు కార్యములు చేయ లేవా. (౪) నీవుబలమునందు జ్ఞానమునందు తేజస్సులోనగువానియందు మాత్రమే యప్రమేయుఁడవుగావు. వాత్సల్యకారుణ్య సౌశీల్యాదులందు నప్రమేయుఁడవే. ఎట్లన నీవు పరమపదమందుఁడు స్థితియేమి? ఈ వేషముతో నీ వడవులకు వచ్చి క్రోఁతుల తోను గ్రద్దలతోను బోయలతో స్నేహముచేసి వారి నుద్ధరింప వారిలో నొకఁడవై

మెలఁగుటయేమి! ఇంతకు వచ్చినవాఁడవు. ఇక నెంతవఱకుఁ బోఁగలవో యెవఁడు చెప్పఁగలఁడు? నీ వాత్సల్యాదులకు మితియేదీ! (౫) చేయూఁత కోలవిల్లు, ద్రోవతోడు లక్ష్మణుఁడు గలవాఁడవై సాధన సహాయసంపత్తి లేనివానివలె నున్నావు కాని నిన్నుఁబాలించి చూచిన సమస్తసాధన సమస్త పరిచరసహాయుఁ డెట్లుండునో యట్టివారి నెల్ల మించియున్నావు .(౬) దుందుభిరావణుల జయించిన వాలిని నొక్కబాణముతోఁ బడఁగొట్టితివి. ఇంతటి యసాధ్యకార్యము చేసియు నేమియుఁ జేయ లేని యంబేదవలెఁ గానవచ్చుచున్నావు! నీ విట్టివాఁడవు కావున నిన్ను మనస్సుచే ధ్యానింప సాధ్యపడదు.

మనస్సునకుఁ బ్రాప్యుఁడవు కాకుండినఁ బోనీ, బాహ్యేంద్రియములకైనఁ బ్రాప్యుఁడ వగుదువా యనిన దురాసదుండవు = ౧. అంతరింద్రియమైన మనస్సునకే యూరక యూహింప సాధ్యపడనివాఁడవు. నావంటి ప్రాకృతజీవియొక్క ప్రాకృతములైన బాహ్యేంద్రియములకు సాధ్యపడుదువా! పడవు. ఈ కన్నులతో నిన్నుఁ జూచి యేమి తెలిసికొనఁగలను! మహాజనో యేన గత స్స పంథా' యన్నట్లు స్వధర్మమునఁ బూర్వులేనమార్గమునఁ బోయిరో యా భక్తిమార్గమునఁ బోవువారికిఁ బ్రాప్యుఁడ వగుదువు. తక్కినవారి కప్రాప్యుఁడవే. 'భక్త్యాపరమయావాపి ప్రపత్త్యావా మహామునే ప్రాప్యోహం నాన్యథా ప్రాప్య' యనికదా భగవద్వాక్యము. ౩ వాలివధ దుష్టమని యెవరందురో వారు నీయం దసూయగలవా రగుటచే నిన్ను పరిభావింపనైనఁ జాలరు. 'శ్రద్ధావా ననసూయశ్చ సోపి ముక్త' యని 'న చ మాం యోభ్యసూయతి' యనియు నుండుటచేతను వాల్మీకియే ప్రారంభమున అనసూయులగుచును నాలకింపవలె నని చెప్పుటచేతను రామచంద్రమూర్తిపై నసూయపరు వా రాయనను పరిభావింపలేరు. దుర్గతుల పాలగుదురు. ౪ వేదబాహ్యులు- కుదృష్టులు లోనగువారు వారి యుక్తులచే నీ మహత్త్వమును నిరసింపఁజాలరు. వేదబాహ్యులైన బౌద్ధులు, జైనులు రామచరిత్ర వ్రాసికొని యాయనను ధ్యానించుచున్నారు. మాయావాదు లే విపరీతవాదము చేసినను రామరామ యని ధ్యానించుచున్నారు. జపించుచున్నారు. సేవించుచున్నారు.

ఇట్టి యప్రమేయత్వము, దురాసదత్వము నీ యందున్నను ఆ గర్వముచే నితర రాజస్త్రీల నపహరించువాఁడవు కావు. ఏల! నీవు జితేంద్రియుఁడవు = ౧ స్వార్థముగ సంపాదింపవలయు నన్న కోరిక నీకు లేదు. కావున వానరరాజ్యము సుగ్రీవుని కిచ్చితివి. ౨ ఇక స్త్రీలవిషయమందన్ననో 'నరామః పరదారాన్వై చక్షుర్భ్యా మపి పశ్యతి.' రాముఁడు పరస్త్రీలను గన్నెత్తియైనఁ జూడఁడు అనికదా చెప్పఁబడెను. వాలిని యుద్ధమందు జయించినవాఁడవగుటచే వాలిసొత్తయిన మేము నీ సొత్తే. అయినను మమ్ము నీ వాసించిన వాఁడవు కావు. మతియొక దుష్టుఁడిట్లు చేసియుండిన మమ్మెంత బాధించియుండునో !

(౮) ఇంద్రియములను జయించినవాఁడ వనఁగాఁ జూచుట వినుట మొదలగు కార్యములు చేయుటయందు నీ కింద్రియములతోఁ బని లేదు. అవి లేకయే యాయా కార్యములు చేయఁగలవు. 'పశ్య త్యచక్షుః స శృణో త్యకర్ణః। అపాణిపాదో జవనో గ్రహీతా। సర్వేంద్రియగుణాభాసం సర్వేంద్రియ వివర్జిత' మ్మనికదా శ్రుతులు స్మృతులు చెప్పుచున్నవి (౯) ఇంద్రియములచే జయింపఁబడనివాఁడవు వానికి నీవు గోచరించవు గదా యవి నిన్ను జయించుట–'దుర్జయం మనసా పూర్వై రింద్రియై రపి దుర్జయై' యనునది స్మరింపనగును. విజితేంద్రియుఁడవును = ఇచ్చట నేవార్థకం బగు సముచ్చయము. విజితేంద్రియుఁడవే = నీవే విజితేంద్రియుఁడవు. నీ యందే యది ముఖ్యార్థము. తక్కిన బ్రహ్మరుద్రాదులందును వారిభక్షులు, పర్ణభక్షులు, వాయుభక్షులు, పర్ణనీహారభక్షులు లోనగువారియందు గౌణార్థము, ఔపచారికము. పరీక్షయందు వీరందఱు తప్పినవారే ఇట్టివాఁడవు నీవయ్యు నీయందు ధర్మగుణము లేదని తలఁచియుంటిని. గాని యాలోచింపఁగాలేదు విశ్రుతైక ఘన ధార్మికుండవు = సుప్రసిద్ధమైన, కేవలమైన, గొప్పదైన ధర్మగుణము గలవాఁడవు. (౧) స్వాశ్రితుల రక్షింప నవతరించి యిట్టి కార్యము చేసితివి. కావున ఘనధార్మికుఁడవు = ఉత్తమ ధార్మికుఁడవు. తన లాభమునకై ధర్మముచేయువాఁ డధమధార్మికుఁడు. తన లాభము పరులలాభము రెండు నాలోచించి చేయువాఁడు మధ్యమధార్మికుఁడు. పరుల నిమిత్తమునకుఁగా ధర్మముచేయువాఁ డుత్తమధార్మికుఁడు నీ విట్టివాఁడవు– వాలిని జంపుటయందు స్వలాభముకూడఁ గలిసిన దండురేమో– భూషణములు చూపినపుడు వీఁ డెచ్చట నున్నాఁడు తెలుపుము– వాని నిప్పుడే చంపెద నని రామచంద్రమూర్తి చెప్పఁగా ఆయన యీ కార్యమునకై బయలుదేఱినఁ దన కార్యము పాడగునని సుగ్రీవుఁడు తలఁచి రావణు వృత్తాంతము దాఁచెను. సుగ్రీవ సాహాయ్యము లేకున్నను రామచంద్రమూర్తి తన స్వకార్యముచేసికొనఁ గలఁడని యందఱ అంగీకరించినవిషయమే. కాని వాలివధయందు స్వార్థలేప దోషము చెప్పరాదు. వ్యవహారసరణి చెప్పుకొనవచ్చును. గాని పరమార్థమునఁ గాదు. (౨) వర్ణాశ్రమాచారధర్మములచేఁ బూజింపఁబడు వాఁడు ధార్మికుఁడు– భక్తిచేతఁ బూజింపఁబడువాఁడు ఘనధార్మికుఁడు. (౩) శరణాగతరక్షకుఁడు. (౪) "ఆనృశంస్యమ్ పరో ధర్మ" యన్నట్లు తన యాశ్రితుల కాపద వచ్చినపుడు తాను బొమ్మ చూపెడివాఁడు– (౫) శబర్యాదుల రక్షించుటచే ధార్మికుఁడు– మిగుల గష్టదశయం దుండి నీ యనుగ్రహ పాత్రుఁడగుటకుఁ దగిన యోగ్యత లేకున్న సుగ్రీవుని మిగులఁ గష్టదశయం దుండిన వానిని రక్షించుటచే ఘనధార్మికుఁడవు– (౬) గొప్ప పాపముచేసి నరకాగ్నిఁ బడనున్న వాలిని వధ్యశిక్షతో దాని నుండి తప్పించి పరమ పదమునకుఁ బోవఁజేయుటచే ఘనధార్మికుఁడవు– ఇట్టివాఁడవు నీ వొక్కఁడవే, నీయట్టి వాఁడు రెండవవాఁడు లేఁడు. కావున ఏక ఘనధార్మికుఁడవు– ఇట్టివాఁడవు నీ వని

నా యట్టి పామరలోక మనుకొనుటగాదు. విశ్రుతుఁడవు = జగత్ప్రసిద్ధుఁడవు. ఏక మేవ- అద్వితీయమ్మని నీ వంటివాఁడవు నీ వొకఁడవే- రెండవవాఁడు లేఁడని విశేష ముగ శ్రుతియే చెప్పుచున్నది.ఎలన:—నీవు మనుష్యమాత్రుఁడ వైనచో నీయట్టి మను ష్యుఁడు వేఱొకఁడు కాలాంతర దేశాంతరములందుఁ గలుగవచ్చును. విశ్రుతుఁడవు= వి + శ్రుతుఁడవు = పరమాత్మవని వేదముచేఁ బ్రసిద్ధపఱుపఁబడినవాఁడవు- వి శ్రుతుఁడి వ్యోమ్ని వాశే పరమాత్మని పక్షిణి. నానా॥ శ్రుతం క్లీబే శాస్త్రావధృత యో కపి॥ నానా॥ 'వేదైశ్చ సర్వైరహమేవ వేద్యః' వేదము లన్నిటిచేఁ దెలియఁబడువాఁ డను నేనే యని కదా కృష్ణమూర్తి చెప్పెను. భ. గీ. ౧౫-౧౫ అక్షయ్యకీర్తివి = క్షయ్యో జయ్యో శక్యార్థే అన్నట్లు క్షయింపఁజేయ సాధ్యము గాని కీర్తిగలవాఁడవు. ఇట్లు చెప్పుటచే వాలిని జంపుటవలన రామచంద్రున కపకీర్తి లేదని భావము- ముందు ఘనధార్మికుఁడ వనుటచే నీవు వాలినిఁ జంపుటయందు ధర్మము తప్పినవాఁ డవు కావని చెప్పెను. ఇప్పుడు దానివలన నీ కీర్తికి హానిలేదని చెప్పుచున్నది- స్థూల దృష్టిచేఁ జూచు మూఢులు వాలినిఁ జంపిన దధర్మమని చెప్పినను దూరాలోచనగల వా రట్లు చెప్పరని భావము- దీని కారణములు పూర్వమే వ్రాయఁబడెను. (౨)తస్య నామ మహద్యశః = మహాయశుఁ డని యాయనకుఁ బేరు. అని శ్రుతి.

విచక్షణుఁడవు = దూరపుఁ జూపుగలవాఁడవు. అనఁగా దూరాలోచనచేత యుక్తాయుక్తము లారసి సమస్త కార్యములు చేయువాఁడవు. ఆలోచనలేక యే కార్యము చేయువని భావము యస్య జ్ఞానమయం తప యని శ్రుతి. కావుననే మొదటి సారియే వాలి యుద్ధమునకువచ్చి సుగ్రీవుని నొప్పింపకముందే చంపిన నిరపరాధియో యపరాధియో విచారింపక తొందరపడి చంపినవాఁడ వగుదువని మొదటిసారి నీ యాశ్రితునికిఁ గలుగు బాధ కన్నారఁజూచి రెండవసారిచూచి యావలఁ జంపితివి- గజపుష్పమాల సుగ్రీవు మెడలో వేయుట దూరాలోచనము చేత నేకదా.

క్షమన్ = ఓర్పునందు- క్షమకుసాటి = భూమితో సమానము. భూమి విషయమున జనులు త్రవ్వుట- మలమూత్రములు విడుచుట- కాలఁ దన్నుట- ఉమ్మి వేయుట లోనగు నెన్ని యపరాధములు చేసినను నామె కోపింపదు సహించి యూర కుండును. అట్లులే భగవద్విషయమున మన మెన్ని యపరాధములు చేసినను ఆయన క్షమించునే కాని దండింపఁడు. కాని యాశ్రితులకుఁ గీడు చేసినవారిని సమూలము నాశముచేయును. (రావణుని నిర్వంశముగఁ ద్రుంచినట్లు) అట్లుండియు కృతాపరాధుఁ డైన వాలినిమాత్రము వధించి యంగదుఁడు లోనగు వాని బంధువులను మిత్రులను వదలితివి. అయిదువందల కోట్ల యోజనముల విస్తారముగల భూమి కెంత యోర్పో యంత నీకున్నదని భావము. క్షతజోపమాక్షుండవు = రక్తవస్తువుతో - ఉపమ = సమానముగు- అక్షుండవు- ఎఱ్ఱని కన్నులు గలవాఁడవు. ౧ రామో రక్తాంతలోచన

యున్నట్లు సాముద్రిక శాస్త్రప్రకారము నీ కన్నులెఱ్ఱగానుండి నీవు మహాపురుషుండ వని తెలుపుచున్నవి. ౨ పుండరీక మక్షిణి యున్నట్లు నీవు సాక్షాత్పుండరీకాక్షుండ వని నీ కన్నులు తెలుపుచున్నవి. ౩ అపరాధియగు వాలిమీఁది కోపము వాలిని చంపి నను నింకను వదలనట్లు నీకన్నులు చెప్పుచున్నను ఆకారమున నృసింహావతారమునందు వలె భయంకరుండవు గాక సౌమ్యుండవుగానే యున్నావు.

ఇన్ని గుణములలో నొక్కొక్కటియు రామచంద్రమూర్తి పరమాత్మయని స్థిరీకరింపఁదగినదే యని యిందలి విశేషణములు దెలుపుచున్నవి. ఈ విశేషణముల పై నుండు సముచ్చయములు విశేషార్థమునఁ బ్రయోగింపఁబడినవి. కొన్ని యనుక్త సముచ్చయములు లోపించినవి. అటుగాక యీ సముచ్చయముల కర్థాంతరము చెప్పినను జెప్పవచ్చును. అప్రమేయుండవును = అనఁగా నీ యాశ్రితులకు నీ కల రూపు తెలియును గాని తక్కినవారికిఁ దెలియదని భావము. ఇచ్చట ను లోపము. 'నమోనమో వాఙ్మనసాతి భూమయే నమోనమో వాఙ్మనసైక భూమయే' యను శ్లోకార్థ మిచట ననుసంధించునది.

దురాసదుండవును = ఆశ్రితులకుఁ బ్రాప్యుండవే కాని యనాశ్రితులకు నప్రాప్యుండవే.

విజితేంద్రియుండవును = ఆశ్రితరక్షణమందు నీకు మతిచాపల మెక్కువ యే కాని యనాశ్రితులందు నీ మనస్సు పోదని భావము.

ధార్మికుండవును = ఇచ్చట సముచ్చయ మవధారణార్థమునఁ బ్రయుక్తము. ధార్మికుండవే- రక్షణశిక్షణములు ధర్మపద్ధతినే చేయుదువు. అక్షయ్యకీర్తివిని = నీ బిరుదములు అర్థములేని మాటలుగావు సార్థకములు = క్రియాయుక్తములు, విచక్షణుండవును=ఇంతిసామర్థ్యము కలవాడవైనను ఆశ్రితులను వదలుటకు నీకు సామర్థ్యములేదు అని భావము. మిత్రభావేన సంప్రాప్తం న త్యజేయం కథంచన- మైత్రి భావించి తాన సంప్రాప్తుండైనవాని నెటులైనఁ జేపీడువాఁడఁ గాను అని కదా రామచంద్రవ్రతము.

శ్రీరామచంద్రమూర్తి శరీరము ప్రాకృతమూర్తికాదు. అప్రాకృత దివ్య మంగళవిగ్రహము. ఇఁక నా విషయము చెప్పుచున్నది.

అతులబాణాసన బాణపాణివిని = అసమానములైన విల్లు బాణములు చేతఁ గలవాఁడవు. నీవు ధరించిన విల్లు బాణములను మఱియొక డూరక యెత్తనైనఁ జాల రని భావము. ఇది నా కెట్లు సాధ్యమయ్యె నందువా- మహాబలుండవు=లోకముల నందఱికంటె నెక్కువ బలముకలవాఁడవు కావున స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియాచ యున్నట్లు బలస్వరూపమే నీవు. నీ బలములో కొల్లంశము నీ వనుగ్రహించినచో, వాఁడు లోకములో మహాబలుఁ డనఁబడును.

మహా బలుండని వాయువునకుఁ బేరు. ఆయన కా బలమెక్కడిది? నీ వనుగ్రహించిన లేశము. అనఘః=పాప సంపర్కము లేనివాఁడా. ఇది యపహత పాప్మత్వాదులఁ దెలుపును. ఉత్తమసంహననో పేతుఁడవు=ఎట్టి యంగసౌష్ఠవ ముండినచో నంతటి మహాబల ముండఁగలదో యట్టి యంగసౌష్ఠవము గలవాఁడవు. ఇట్టి యవయవ సౌష్ఠవము లోకమున మఱి యెవ్వరియందు లేదా యనిన లేదు. ఎల్లన మర్త్య విగ్రహాభ్యుదయము విడిచి = మనుష్య శరీరము గలుగుటను వదలి, లోకమునఁ బుట్టిన మనుష్యులందఱు కర్మవశమునఁ బ్రాప్తమైన శరీరము గలవారు. కావుననే మర్త్యులు. నీవో మనుష్య లోకమునఁ బుట్టి మనుష్యునివలెఁ గానవచ్చుచున్నను గర్మవశమునఁ బుట్టినవాఁడవు కావు. స్వేచ్ఛాపరిగృహీతశరీరుఁడవు - కావున నీ వీ లోకమున నుండినను దివ్య విగ్రహాభ్యుదయంబున వెలసెదవు. అప్రాకృత శుద్ధ సత్త్వ మయ దివ్యమంగళ విగ్రహమున వెలసెదవు

ఇచ్చట 'తదాత్మానం సృజామ్యహమ్' అప్పుడు నన్ను సృష్టించుకొనుచున్నాను. సంభవా మ్యాత్మమాయయా ' నాసంకల్పముచే నేను బుట్టుచున్నాను.

అవజానంతి మాం మూఢా, మానుషీం తను మాశ్రితమ్
పరం భావ మజానంతో, మమ భూత మహేశ్వరమ్.

భ॥ గీ॥ ౯-౧౧

మనుష్యశరీరము నాశ్రయించిన నన్ను సర్వభూత మహేశ్వరుఁడనైన నా పరమభావము తెలియని మూఢులు తెలిసికొనలేరు.

ప్రాదుర్భావాస్తు ముఖ్యా యే, మదంశత్వా ద్విశేషతః
అజహత్స్వభావ విభవా, దివ్యాఽప్రాకృత విగ్రహాః
దీపాద్దీప ఇవోత్పన్నా, జగతో రక్షణాయ తే
అర్చ్యా ఏవహి సేవేశ, సంసృత్యుత్తరణాయ తే
నృసింహ రామకృష్ణేషు-షాడ్గుణ్యం పరిపూరితమ్
పరావస్థాతు దేవేశ, దీపాదుత్పన్న దీపవత్। పద్మ।

ఇత్యాది ప్రమాణ వాక్యముల నిచట ననుసంధించునది.

తా త్ప ర్య ము.

రామచంద్రమూర్తీ! నీ కొలఁది లెక్కింపరానివాఁడవు. అప్రాప్యుఁడవు. ఇంద్రియముల జయించినవాఁడవు. రాముఁడొక్కఁడే గొప్ప ధర్మాత్ముఁడని ప్రసిద్ధికెక్కినవాఁడవు. శాశ్వతకీర్తివి- దూరాలోచనగలవాఁడవు. ఓర్పునందు భూమితో సముఁడవు. పుండరీకాక్షుఁడవు- శరచాపధారివి- మహా బలవంతుఁడవు- పాపస్పర్శ లేనివాఁడవు. సర్వాంగసౌష్ఠవము గలవాఁడవు. మనుష్యలోకమునకు వచ్చియు మర్త్య శరీరమును ధరింపక శుద్ధసత్త్వమయ దివ్యమంగళ విగ్రహము ధరించినవాఁడవు. రామచంద్రా! నీ వింతటి మహానుభావుఁడవు. వాత్సల్యనిధివి. ఆశ్రితవాంఛాప్రదాన

దక్షుఁడవు. నీ వెంతటి గొప్పవాఁడవైనను నా కర్మము నాధర్మము నా దుఃఖము నాకుఁ దప్పదుగదా. కావున నిన్ను నే నొకటి ప్రార్థించుచున్నాను.

నా పతిని బ్రతికింపుమని నేను గోరను- ఏలన నింతకంటె నుత్తమగతులకు నీ యనుగ్రహమువలనఁ బోయి యున్నాఁడు. అట్టివానిని మరల నధమగతికిఁ దెమ్మని నేఁ గోరను. నన్నుఁ గూడ నాయన యుండు చోటికిఁ బంపుము. ఇది నీ చేతిలోని కార్యము. ఈ దేహముతో నా లోకములకుఁ బోవ సాధ్యపడదందువా- ఈదేహముతో నాకుఁ బనిలేదు. వాలిని నే నెందు బాణమున వేసితివో యా బాణమున నన్ను వేయుము. నేను బోయి నా భర్తతోఁ గలిసికొందును. నన్నుఁ జంపుమని కోరకున్న నీవే చావరాదా యందువేమో- నేనై యాత్మహత్య చేసికొనరాదు. పుత్రుఁడు గలది సహగమనము చేయరాదు.

ఆ. పురుషులకంటె మున్న పరలోక మేగిన,పతియు నోఁచినదియు సతులలోనఁ
బురుషహీన యయినఁ బరమ పతివ్రత,యయ్యు జగముచేత వ్రయ్యఁ బడదె.

ఆ. పడిన మాంసమంబుఁ బక్షు లపేక్షించు,నట్లు పురుషహీన యయిన యువతిఁ
జూచి యెల్లవారుఁ జులక నపేక్షింతు. రిదియుఁ బాపమునకె హీనమనుటలు.

ఆ. పతి వియుక్తుఁడైన పతికిఁ బునర్దార, సంగ్రహంబుసేత శాస్త్రమతము
పతి వియుక్తయైన సతి కన్య పురుషసంగ్రహముసేత లోకగర్హితంబు.

ఆది. ౬-౨౫౧-౨౫౩.

ఈ కారణముచే నేను జీవింపనురాదు. కావున నీవు నన్నుఁ జంపిన నా కుభయలోకదోషములు వదలి నేను నానాథు నొద్దకుఁబోదును. నీవు పోకుండిన నేమి? అక్కడ దేవస్త్రీలు లేరా యందువేమో- ఎందఱున్నను నేను లేకుండిన నాయనకు సుఖము లేదు. భార్య యుండుటయేల, భర్తను సుఖపెట్టుటకే కదా! ఆయన కక్కడ సుఖము లేకుండఁ జేసి యిక్కడ నే నేమని యుందును !

ఉ. ఆర్యవరేణ్య ! యా సరసి•జాక్షుఁడు నాకమునం దలంక్రియా
కార్యవిచక్షణల్ కుసుమ•కాండవిరాజితశేఖరల్ మహా
వార్యగతిన్ భజించినను • వ్రాలఁడు పోయిగ నన్నుఁ గావుమీ
భార్యను భర్తనుం గలుపు•భవ్యయశంబునఁ బొంగెదే నృపా ! ౬౨౪

దీనినే వివరించి చెప్పుచున్నది.

సరసిజాక్షుఁడు = కమలములవంటి కన్నులు గలవాఁడు. అనఁగాఁ జూచుటకు రమ్యమైన కన్నులు గలవాఁడు- ఆర్యవరేణ్య = గొప్పవారిలో గొప్పవాఁడా- నాకమునందున్ = స్వర్గమునందు - అలంక్రియాకార్యవిచక్షణల్ = అలంకరించుకొనుట యను పని యందలి నేర్పరులు- కుసుమకాండ = పూలసమూహముచే- విరాజిత = ప్రకాశించు- శేఖరల్ = శిరోభూషణములు గలవారు- అగు నప్సరసలు,

మహోదార్యగతితో = ఏమియు వడ్డములేక- భవ్యయశంబునన్ = మేలగు కీర్తి యందు.

తాత్పర్యము.

ఉత్తములం దుత్తముఁడా- నా భర్త స్వర్గమునందు నెంతెంతో చమత్కారముగ నలంకరించుకొన నేర్పుగల దేవతాస్త్రీలు తమశిరస్సులందుఁ జిత్ర చిత్రముగాఁ బూలు ముడిచి నేను ముందు సేవించెద ననిన నేను ముందు సేవించెద నని యడ్డము లేక మైపడి వచ్చుచుండినను నేను లేని కారణముచే నాయనకు సుఖసంతోషములు లేవు. కావున భార్యను భర్తను గలిపిన పుణ్యముఁ గట్టుకొమ్ము.

తార తన భర్తయొద్దకుఁ దాను బోయెద నని చెప్పుచున్నది గదా యేమి నమ్మకము? ఎవరెవరి పుణ్య పాపములకొలఁది వారు వారు పోదురుగాని యొకరు పోయినచోటికే వారి బంధువులు పోదురా? ఈ నియమ మనుకూల దంపతుల యందు లేదు. పతివ్రతయగు భార్య పతియుండు లోకమునకే పోవును.

సంహరంతి మహీపితం, నిమమే స్వోకపాతినమ్
భార్యైవాన్వేతి భర్తారం, సతతం యా పతివ్రతా
ప్రథమం సంస్థితా భార్యా, పతింప్రేత్య ప్రతీక్షతే
పూర్వంప్రేతంతు భర్తారం, పశ్చాత్సాప్యనుగచ్ఛతి
ఏతస్మాత్కారణాత్ రాజన్, పాణిగ్రహణ మిష్యతే.

భార. ఆది ౭౪-౨౭-౨౫

"మఱియు భార్య పురుషునకు దర్ధంబగుటం జేసి పురుషునకు మున్న పరేతయైన పతివ్రత పరలోకంబునం దన పురుషుంగూడఁ దదనుగమనంబు ప్రతీక్షించుచుండు. పురుషుండు మున్న పరేతుండైనఁ బదంపడి తానును బరేతయై తన పురుషుంగూడ నరుగు" ఈ కారణంబునం గదా పాణిగ్రహణంబు విధ్యుక్తంబయ్యె. ఈ కారణముచఁ బతివ్రతలయిన స్త్రీలకుఁ బతిసాలోక్యము తప్పదు.

తార పతివ్రతయా యనరాదు. ఆమె సముద్రమథనంబునఁ బుట్టిన యదియో నిజ- అప్సర స్త్రీని వంటిది. కావున నామెకు జారత్వదోషము లేదు.

అహల్యా ద్రౌపదీ తారా, సీతా మండోదరీ తథా
పంచకన్యాః పఠేన్నిత్యం, దుస్స్వప్నం తస్యనశ్యతి.

యని యొకచాటువు గలదు. వీ రందఱిటువంటి వారుగానే యున్నారు.

ఉ. నాకమునన్ వసించియును • నాపతి న న్నెడఁబాసి యుండుటన్
శోకము విన్నఁబాటు గొని • స్రుక్కుచు నుండు నిజంబు దేవ నీ
వే కరణిన్ మనోహరన•గేంద్రతటంబున సీతఁ బాసి య
స్తోకము గుందితో యటులె•చూడుము యన్యుల కైన వేదనల్. ౭౬౫

మనోహర నగేంద్రతటంబునన్ = ఇంపైన పర్వతశిఖరంబున, అస్తోకము = మిక్కిలి.

తాత్పర్యము.

సర్వసుఖస్థానమైన స్వర్గమందుండినను నా భర్త నన్నెడఁబాసియుండవలసి వచ్చుటచే శోకము దైన్యము వీనిచే శుష్కించుచుండును. ఇది నిజము. ఇది సత్యమనుటకు నీవే సాక్షి. నీవు ఋశ్యమూకశిఖరంబున సీతను దలఁచుకొని యెట్లేడ్చితివో యట్లే యితఁడు నని తలఁపుము.

ఉ. ప్రాయపుఁ బూవుఁబోండు తన • ప్రాణసఖిం బెడఁబాయఁ గల్గు నా
యాయతమైన దుఃఖభర • మంతయు నీవు నెఱుంగుదే కదా
యీమెడ వాలి నన్విడిచి • యెంత తపించెనొ నాకొఱకై రాఘవా!
ప్రేయము తచ్ఛరంబున నె • వేగమ నేఁ జని కాంతుఁ వల్లభున్. ౬౨౭

ఆయతము=దీర్ఘము, విస్తారము.

తాత్పర్యము.

యౌవనమందుండు మగవాఁడు తన ప్రియురాలిని విడనాడుటచేఁ గలుగు దుఃఖాతిశయము నీవనుభవముచే నెఱిఁగినవాఁడవే కదా. అట్లులే వాలి నన్ను విడనాడిపోయి యెంత తపించుచున్నాఁడో- రామచంద్రా! యాయనను వేసిన బాణమునకే నన్ను ప్రేయుము. నేను బోయి నా మగనిఁ జూచెదను

ఉ. స్త్రీవధ పాతకం బనుచుఁ • జింతిలఁ బోకు మహానుభావ! నే
నా విభు నాత్మ నన్ను మతి • నీ వధియింపు దయార్ద్రబుద్ధివై
నా విభుఁ జంపినట్లు, రఘు • నాయక! వేదము శాస్త్రసంఘముల్
వావిరి ప్రేమాయు భర్తకును • భార్యయె యాత్మ యటంచుఁ జాటుచున్. ౬౨౮

స్త్రీవధ = ఆఁడుదానిఁ జంపుట- పాతకంబు = పాపము- దయార్ద్రబుద్ధివై = దయచేఁ గరఁగిన బుద్ధిచే- అయోధ్యాకాండము ౧౦౩౮ వ పద్యము చూడుము.

తాత్పర్యము.

మహానుభావా! శాటకాంతకా! స్త్రీనిఁ జంపినఁ బాపము వచ్చునని యాలోచింపకుము. నీకా పాపసందేహముతోఁ బనిలేదు. నీకుఁ బాపము రాదు. భర్తయాత్మగదా భార్య యన్న యభిప్రాయముతో దయగలవాఁడవై నా భర్తను జంపినట్లు నన్నుఁ జంపుము. భార్యవేరు భర్త వేరుగదా యుందువేమో, భర్తకు భార్యయే యాత్మయని వేదశాస్త్రములు చెప్పుచున్నవి. (చూడుము అయో. ౧౦౩౮ ప)

భార్యాభర్తృ సంబంధ మొక జన్మముతోఁ దెగునది కాదు. జన్మాంతరములందు నంటుకొనియే వచ్చును.

"సమనుభూతానాదిసర్గపరంపరా । ప్రకృమాకలిత సంసర్గమునకనా" యని నైషధము.

పునశ్చిరాయు స్సా భూత్వా, జాయతే విమలేకులే
పతివ్రతాతు యా నారీ । తమేవ లభతే పతిమ్. ॥స్మృతి॥

మరలఁ జిరాయువుగలదై నిర్మలమైన కులమునందు జన్మించి పతివ్రతయగు స్త్రీ మరల నతనినే పతిగాఁ బొందును.

సతీవ యోషిత్ ప్రకృతి స్సునిశ్చలా
పుమాంస మభ్యేతి భవాంతరేష్వపి॥ మాఘపండితుఁడు.

పతివ్రత యెల్లజన్మంబులందును ఆ పతికే పత్నియగును గాక. శృంగారనైషధ వ్యాఖ్య-

తక్కిన ప్రమాణములు అయోధ్యాకాండమం దీయఁబడినవి.

ఉ. కూరిమి భార్య భర్తకును • గూరిచి దానము సేతకన్న లే
దారయ నొందు దాన మని • యందురు జ్ఞానులు, నన్ను నా ప్రియున్
గూరిచి తేని ధర్మ మెదఁ • గూరిచి పుణ్యమ యబ్బు నన్ను సం
హారము చేసినట్టి యఘ • మంటదు నిన్ను నృపాలకాగ్రణీ ! ఉ. ౨౫

తాత్పర్యము.

రాజశ్రేష్ఠుఁడా! ప్రేమగల భార్యను భర్తకు దానము సేయుట యన్నిదానములలో నుత్తమ దాన మని జ్ఞానులు చెప్పుదురు. కావున ధర్మము దలఁచి నా భర్తతో నన్నుఁ గూర్చితివేని నీకుఁ బుణ్యమే కలుగును. సంహారము చేసిన పాపము రాదు.

ఉ. దిక్కది లేనిదాన, పతి • దీనను, భర్తయుఁ బాసిపోయె, నీ
కొక్కశరంబు పై విడిచి • యూపిరిఁ బాపుము. నీకు మ్రొక్కెదన్,
దిక్కరితుల్యగామి వర • ధీయుతుఁ గాంచనమాలి వాలి నే
నక్కట వీడి నిల్వఁ గల • నా చిరకాలము జీవయుక్తనై. ఉ. ౨౬

దిక్కరి తుల్యగామి = దిగ్గజముల నడకతో సమానమగు నడక గలవానిని, వరధీయుతుఁ = గొప్పబుద్ధితోఁ గూడిన వానిని- కాంచనమాలి = బంగారు హారము గలవానిని- జీవయుక్తనై = ప్రాణముతో.

తాత్పర్యము.

నేనే దిక్కులేనిదానను, మిగుల దీనురాలను, భర్తకూడ నన్ను వదలిపోయెను. నీకు నమస్కారము చేసెదను. ఒక్కబాణము నామీఁద విడువుము. దిగ్గజముల నడక వంటి నడకగలవాఁడు గొప్ప బుద్ధిగలవాఁడును, బంగారుసరము ధరించినవాఁడును నగు వాలిని విడిచి దీర్ఘకాలము నేను ప్రాణముతో నుండఁగలనా? దీర్ఘకాలము కృశించి చచ్చుటకంటె నొక్కసారి తటాలునఁ బ్రాణము వీడుట మేలుగదా.

ఏకభార్యావ్రతస్థులుగాని పురుషులకు 'భార్యాదుఃఖమ్ పునర్భార్యా' యని భార్యవచ్చిన దుఃఖము మరల భార్యవచ్చువఱకుండునని ప్రమాణము. అట్లే యీ

మగఁడు పోయిన మఱొకమగఁడు వచ్చునను ధైర్యముగల స్త్రీలకీ దుఃఖము మరల మగఁడు వచ్చునటకే. రాఁగలఁడను ధైర్యము దొరకునటకే. ఇదంతయుఁ దాత్కాలిక దుఃఖమే. దీనికిఁ దారయేగాక మాఱుమగల వెదకికొనువా రందఱు నిదర్శనములే.

—• శ్రీరాముఁడు తార నాశ్వాసించుట. •—

కం. అని పనవుతారఁ గనుఁగొని, యనియె రఘూత్తముఁడు దుఃఖ•మాఱఁగ నిట్టుల్
చనునె విరుద్ధపుమతి నీ, కనఘాత్మిక! వీరభార్య•వై వహియింపన్ ౬౩౧

పనవు=ఏడ్పు, విరుద్ధపుమతి=విపరీతాభిప్రాయము.

తా త్ప ర్య ము.

అని యేడ్చుచున్న తారనుజూచి యామె దుఃఖము శమింపఁగ రామచంద్రమూర్తి యిట్లనెను. నీవు వీరుని భార్యవై యుండియు నిట్టి విపరీతపుబుద్ధిగలదానవగుట తగునా? ఇంతటి పేదమనస్సు గలదానవు. అటువంటి వీరున కెట్లు భార్యవైతివి?

తే. నిఖలజగములు ధాతచే•నిర్మితములు, తరుణి! సుఖదుఃఖ యోగముల్ •ధాతచేతఁ
గలుగుచుండును గాన దుః•ఖంబు సుఖము, బ్రహ్మ చేసినయది యని•పలుకు జనము.

తా త్ప ర్య ము.

సమస్తలోకములు బ్రహ్మచే సృష్టింపఁబడినవి. సుఖము దుఃఖము అనునది కూడ వారివారి కర్మానుసారముగ నాయనచేతనే కలుగుచుండును. కావునఁ గదా సుఖము దుఃఖము బ్రహ్మ తెచ్చిపెట్టినాఁడని లోకము చెప్పుచున్నది.

ఉ. ధాత విధించినట్టులు గ•దా సకలంబును వర్తిలున్, వశం
బే తరుణీ! విధాతృకృతి • నింతయు మీఱఁగ, వీరపత్ను లీ
రీతిని దుఃఖ మందుదురె • ప్రీతి వహించెదు యౌవరాజ్యసు
స్థితునిఁ బుత్రుఁ గాంచి యనఁ • జెల్వ సువేష దొఱంగె దుఃఖమున్. ౬౩౨

తా త్ప ర్య ము.

బ్రహ్మ యేర్పాటు చేసినట్లు సర్వము జరగుచుండును. ఆ బ్రహ్మ ముందుగనే చేసినయేర్పాటును నతిక్రమించిపోవఁ గొంచెమైనను సాధ్యమగునా? వీరులభార్య లీరీతి దుఃఖింతురా? వీరుఁడగు నాభర్తకు వీరయోగ్యమగు మరణము లభించెనని సంతోషింప వలయునుగదా. నీ కొడుకు యువరాజుగాఁగాఁ జూచి నీవు సంతోషించెదవు. అని చెప్పఁగా నాసుందరి సువేష దుఃఖమును బాసెను. దీనివలన వాలియందలి ద్వేషముచే దనకొడుకును దక్కలేని వానిఁ జేసెదరేమో యను సందేహమే తార దుఃఖమునకు నెక్కువ కారణ మని తోఁచుచున్నది.

౨౫-వ సర్గము.

క. హాయని యేడ్చునంగదుఁ, దారను సుగ్రీవుఁ గాంచి • తత్సమశోకుం
డా రఘుపతి లక్ష్మణుతో, వారల నూరార్చె సాంత్వ•వచనంబులచేన్. ౬౩౩

సాంత్వవచనంబులచేన్=ఓదార్పుమాటలచే.

తాత్పర్యము.

హా! యని యేడ్చుచున్న యంగదుని- తారను సుగ్రీవునిఁ జూచి వారితో సమానముగ నేడ్చుచు రామచంద్రమూర్తి లక్ష్మణుతోడ నూరార్చెను.

క. చచ్చినవారికి నేడ్చిన, వచ్చునె నిశ్శ్రేయసంబు ♦ వారికిఁ జెపుఁడా!
యిచ్చ ననంతర కార్యముఁ, గ్రచ్చఱ సలుపంగ వలయుఁ ♦ గార్యము గాదే. ౨౩౪

నిశ్శ్రేయసంబు=మోక్షము- ఉత్తమమైన మేలు.

తాత్పర్యము.

చచ్చినవారికై మన మేడ్చుచుండినచో వారికిఁ బరలోకమున నుత్తమమైన మేలు మోక్షము గలుగునా? చెప్పుఁడు. కావున నిష్ప్రయోజనమైన యీ కార్యము వదలి యిఁక మీఁదఁ జేయవలసిన కార్య మేదో యది త్వరగాఁ జేయఁదగిన కార్యము గదా.

శీఘ్రముగను దహనాదిసంస్కారములు చేయక పదిగంటలమీఁద నుంచినఁ బర్యుషిత దోషము వచ్చును.

క. చాలును లోకముతోఁ బా, టీ లీలను ప్రేతమునకు ♦ నేడ్చుట నేహాఁ
గాలంబు మీఱి యీవలఁ, జాలుదు రెద్దాని మీరు ♦ సలుపఁగఁ జెపుఁడా. ౨౩౫

తాత్పర్యము.

లోకముతోపాటు మీరు నీవిధముగఁ జచ్చినవానికై యేడ్చితిరి, చాలును. దీనివలన లాభ మేమి? ఏడువకుండిన నవ్వారేమనుకొందురో యని యేడ్చెదరా! కాలాత్మకుఁడైన భగవంతుని యాజ్ఞను మీఱి మీరు చేయఁగల దేమున్నది.

క. నియతియె లోకనిదానము, నియతి క్రియాసాధనంబు ♦ నిక్కము సుండీ
నియతియె భూతావళులను, నియమింపఁగఁ గారణము వ ♦ నేచరులారా! ౨౩౬

నియతి=దైవము, లోకనిదానము = లోకమున కాదికారణము. వనేచరులు- అలుక్సమాసము.

తాత్పర్యము.

లోకమున కాదికారణము దైవమే. దైవమే సమస్తకార్యములు సాధించునది. ఇది నిజము. మనము స్వతంత్రించి చేయునది యేదియు లేదు. ఆయన చేయించినట్లు మనము చేయుచుందుము ఆ దైవమే సమస్తభూతముల నియమింపఁ గారణము. 'తేన వినా తృణాగ్రమపి న చలతి'- భగవదాజ్ఞ లేక గడ్డిపోఁచయైనఁ గదలదు.

ఇందు నియతి - కాలము-స్వభావము అనునవి యీశ్వర పర్యాయశబ్దములని గ్రహింపనగు. అట్లుగాకున్న లోకనాయకులు పెక్కు- లగుదురు. ఈ సందర్భమున శ్వేతాశ్వతరోపనిషత్తునందలి యీ మంత్రములు స్మరింపనగు. "కాలః స్వభావో నియతిర్యదృచ్ఛా. భూతాని యోనిః పురుష ఇతి చింత్యా । సంయోగ ఏషాం నత్వాత్మభావా దాత్మాప్యనీశః సుఖదుఃఖహేతోః".

ఈ ప్రపంచమునకుఁ గారణ మెవరు ? కాలము - స్వభావము నియతి - యదృచ్ఛాభూతములు జీవుఁడు కారణముగాదు. సుఖదుఃఖములకు లోపడినవాఁడగుటచే జీవుఁడు కారణము గాఁజాలఁడు. ఆత్మ యనునది యుండుటచే వీని సంయోగము కారణముకాదు. అట్లైన నెవరు కర్త ?

తే ధ్యానయోగానుగతా అపశ్యన్ దేవాత్మశక్తిం స్వగుణైర్నిగూఢాం యః కారణాని నిఖిలాని తాని కాలాత్మయుక్తా న్యధితిష్ఠ త్యేకః॥

బ్రహ్మవేత్తలు యోగధ్యానమగ్నులై తన గుణములచే మఱుఁగుపడియుండు భగవంతుని స్వశక్తిని గారణముగాఁ దెలిసికొనిరి.

ఈ కారణము లని తలఁపఁబడిన యన్నిటిని కాలము ఆత్మయని చెప్పఁబడిన వానిని ఆయన యొక్కఁడే శాసించువాఁడు.

ఉ. ఒక్కఁడు దేనినేన్ జలుప • నోపఁడు కర్తగఁ, జేయఁ గార్యమున్
జక్కఁగ నెవ్వఁ డేనియును • జాలఁడు చూ పెరరేప నెవ్వనిన్
నిక్కముపో స్వభావమున • నిత్యము లోకము వర్తిలుం జుఁడీ
తక్కక, తత్స్వభావము సతంబును గాలపరాయణం బగున్. ౬౩౭

పెరరేపన్ = ప్రేరించుటకు.

శా త్ప ర్య ము.

ఎవఁడు నేను స్వతంత్ర కర్త నని దేనిని జేయఁజాలఁడు. నీ వీ కార్యము చేయుమని యెవ్వఁడైనను నెవ్వనినైనఁ బ్రేరింపను లేఁడు. అది యిది కూడ దైవతంత్రమున నీ లోకమున జరుగుచుండును. ఆదైవము కాలరూపమున నాయాకార్యములు చేయును.

క. కాలము దాఁటదు కాలముఁ, గాలమున కపక్షయంబు • గలుగదు చుండీ
కాలము స్వభావముననే, క్రాలెడి స్వనియమము నద్ది • కడవద యెపుడున్. ౬౩౮

అపక్షయంబు = క్షీణదశ-

శా త్ప ర్య ము.

దైవము తన యేర్పాటును దాను దాఁటిపోఁడు. తన సంకల్పము ప్రకారమే సర్వము జరుగుచుండును. పూర్వ సంకల్పవిరోధముగఁ బరసంకల్పము చేయుచు దైవమునకు నొకవేళ వృద్ధి యొక్కవేళ క్షయము లేదు. దైవము తన స్వభావముచేతనే ప్రకాశించును. తన నియమమును దా నతిక్రమింపఁడు. కాలము దాఁటఁడు. కాలమన్నప్పు డీశ్వరుఁడు స్వతంత్రుఁడేకాని పరతంత్రుఁడు గాఁడని యెఱుఁగవలయు. 'నచాస్య కశ్చిజ్జనితా నచాధిప' యని శ్రుతి. అపక్షయ మనునది షడ్భావ వికారముల కుపలక్షణము. ఇవి భగవంతునకు లేవని భావము.'అపక్షయ వినాశాభ్యాం పరిణామర్ధి జన్మభిః। వర్జిత శ్శక్యతే వక్తుం యస్సదాస్తీతి కేవల' మ్మను వాక్యము స్మరించునది.

క. కాలం బెఱుఁగదు చుట్టముఁ, గాలమునకుఁ గారణంబు • గలుగదు కడిమిన్
గాలము చిక్కదు మిత్రులు, కాలమునకు లేదు వశము • గా దాత్మలకున్. ౬౩౯

తాత్పర్యము.

కాలమునకు బంధువు లనువారు లేరు. కావునఁ బక్షపాతము లేదు. కాలమును మన స్వాధీనపఱుచుకొను నుపాయము లేదు. మన బలమునకుఁ గాలము భయపడి వశపడదు. కాలమునకు స్నేహితులు లేరు. కావున నపరాధుల నందఱ నేకవిధముల శిక్షించును గాని దాక్షిణ్య ముంపదు 'ఏష సేతుర్విధరణ ఏషాం లోకానా మసంభేదాయ' యను శ్రుతియు స్మరించునది. జీవాత్మలకుఁ బరతంత్రముగాదు. ఆయా జీవుల కర్మానుగుణముగఁ బుణ్యపాపము లనుభవింపఁ జేయుచుండునుగాని వాని యిష్టప్రకారము తాను వర్తింపదు.

తే. కాలపరిణామమునఁ గల్గు • గార్యజాత, మనుచు మతిమంతుఁ డుండఁగ • వర్హ మెపుడు
ధర్మ మర్థంబు కామంబు • తనకుఁ దాన, కలుగుఁ గాలక్రమంబునఁ • దొలఁగ దెట్లు.

కాలపరిణామమునన్; కాల = ఈశ్వరుని యొక్క - పరిణామమునన్ = జీవుని కర్మానుగుణముగాఁ జేసెడి వ్యాపారములచేత - కార్యజాతము = కార్యముల సమూహము - మతిమంతుఁడు = బుద్ధిమంతుఁడు - కాలక్రమంబునన్ = ఈశ్వరుఁ డేర్పాటు చేసిన వ్యవస్థచేత.

తాత్పర్యము.

సర్వమునకు నీశ్వరుఁడే స్వతంత్రకర్తయైనచో నిఁక జీవుఁడు చేయవలసిన దేమి యుండునా వినుము. శాస్త్రములందలి నిష్కృష్టాంశముల నెఱిఁగినవాఁడు ఈశ్వర ప్రేరణముచే జీవుఁడు కర్మానుగుణముగాఁ జేసెడి వ్యాపారములవలనఁ గార్యఫల సమూహము కలుగుచున్నదని తలంచుచుండవలెను. ఈశ్వరుఁడే చేసిన యేర్పాటు ప్రకారము ధర్మము అర్థము కామము మనము కోరినను గోరకున్నను లభించు చుండును. తప్పదు.

పూర్వమందు స్వభావవాదులని నియతివాదులని కాలవాదులని కొందఱుండిరి.

కారణం వినైవ సర్వం భవతీతి స్వభావవాదినః

కారణము లేక సర్వమగు ననువారు స్వభావవాదులని మధుసూదన సరస్వతులు చెప్పిరి. వీరినే నాస్తికు లని రామతీర్థులు చెప్పిరి.

పూర్వజన్మార్జితౌ ధర్మాధర్మౌ నియతిః సైవ సర్వస్య కారణమితి నియతివాదినః.

పూర్వజన్మమం దార్జించిన పుణ్యపాపములకు నియతి యని పేరు. అదియే సర్వమునకుఁ గారణ మనువారు నియతివాదులు. వీరే కర్మవాదులు నగుదురు.

సర్వమునకుఁ గాలమే కారణ మనువారు కాలవాదులు, వీరందఱు నాస్తికులని పూర్వులు వ్రాసియున్నారు. ఈశ్వరుఁడున్నాఁడని యీయన కర్తృత్వము కారణత్వము నంగీకరింపరు. వీరిలో వీరికిఁ బరస్పరభేదములు కలవు. కావున రామచంద్ర మూర్తి నాలుగు పద్యములలో నాలుగు విధములైన నాస్తికవాద ముపదేశించెనని

తలంపరాదు. ఈవాదము లన్నియుఁ బూర్వోక్త శ్వేతాశ్వతరోపనిషత్తువలన ఖండింపఁబడినది. కావున నీచర్చ యనావశ్యకము.

తే. అట్లు కావున వాలి ము • న్నాచరించి, నట్టి ధర్మార్థకామఫ•లాళిఁ జెంద
 నరిగె నిట నుండి నాకంబు•నకును వైన, తనకు పరిశుద్ధధామంబుఁ•గనుము నిట్లు.

పరిశుద్ధధామము = రజస్సు తమస్సు సంపర్కము లేని స్థానము- ఆచరించినట్టి యనునది ధర్మార్థకామములతో నేకాదేశాన్వయము.

తాత్పర్యము.

లోకస్థితి యిట్టి దగుటచేత వాలి పూర్వము దా నే ధర్మార్థకామముల నాచరించెనో వానివలనఁ గలుగు ఫలము ననుభవించుటకై నాచే దండింపఁబడినవాఁ డగుటచేఁ దన పాప మంతయుఁ దొలఁగఁ ద్రోచికొని శుద్ధసత్త్వమైన నాకంబుఁ జేరఁ బోయెను.

నాకము = దుఃఖము లేనిది- కం=సుఖము = అదిగానిది అకం = దుఃఖము- అది లేనిది నాకము. ఇంద్రలోకమందుఁ గూడ దుఃఖము కలదు కావున నిజమైననాకము వైకుంఠమే. రామునిచేతఁ జంపఁబడుటను- ప్రాణోత్క్రమణసమయంబున రామదర్శనము తచ్చింతనము అనుకూలభావము లభించుటచేతను వాలికి మోక్షము గలదు.
(మా. ప. ౪౨౨)

శంబుకుని గాని వాలినిగాని మఱియొకరా జెవ్వఁడైన వధించియుండినచో వారికీ నుత్తమ గతులు లభించి యుండవు- అట్టిగతు లిచ్చుటకు వారు గర్తలుగారు- రామచంద్రమూర్తి వారు చేసిన పాపములకు వారినిదండించుటయేగాక యుత్తమగతి నొసఁగెను. ఆ కారణముచే వారికి శ్రీరామచంద్రమూర్తి స్వయంకృషిచే వారెన్ని జన్మములకైన సాధింపలేని శ్రేయస్సు నొసఁగి మేలుచేసెను. ఈ రెండు సందర్భముల రామచంద్రునియందు దోషమెంచువారు దీనిని గమనింపవలెను. శాస్త్రమర్యాద రక్షించెను. శంబుకుని విషయమం దిట్టులేకదా రామచంద్రమూర్తి వర్తించెను.

క. తన ధర్మగుణము బలిమిని, మును విజితం బైన స్వర్గ•మును గైకొనఁగాఁ
 జనె డాఁపక ప్రాణంబులఁ, జనునే యిటువంటి శౌర్య•శాలికి వగవన్. ౨౪౨

విజితంబు = జయింపఁబడినది. స్వర్గము = నాకము- స్వర్గమునకు వైకుంఠమనియు నర్థముగలదు.

తాత్పర్యము.

తన ధర్మగుణముచేతనే స్వర్గమును జయించెను. దోషమును దండానుభవముచేఁ జంపుకొనెను. అట్టి స్వార్జితస్వర్గము ననుభవింపఁబోయెను. అటువంటి వీరునకై దుఃఖింపనగునా ?

క. ఈ పౌరుషైకధనియుం, బ్రాపించె ననుత్తమంపుఁ • బద మిఁక నేలా
తాపంబునఁ బడ మీరలు, వే పూనుఁడు కాలయోగ్య • విధికృత్యములన్. ౭౮౩

పౌరుషైకధనియు = కేవల పౌరుషమే ధనముగాఁగలవాఁడు- అనుత్తమంపు= అంతకంటె నుత్తమమైనది లేనిది- మోక్షము - కాలయోగ్య = ఈ సమయమునకుఁ దగిన విధికృత్యములన్ =శాస్త్రమునందుఁ జెప్పఁబడిన కార్యములను.

తాత్పర్యము.

పౌరుషమే ధనముగాఁ గల యీతఁడు ఉత్తమోత్తమమైన పదమును బొందెను. దీనికై మీరేల విచారింపవలెను? ఏడిచినది చాలును. ఇఁక జరగవలసిన శాస్త్రీయ కార్యములకు దహనాదులకు యత్నింపుఁడు.

—• లక్ష్మణుఁడు సుగ్రీవునితో వాలిని సంస్కరింపఁ బ్రయత్నింపఁ జెప్పుట. •—

క. రామవిభుఁ డిట్లు లాడఁగ, సౌమిత్రియు దుఃఖభార • జలధినిమగ్నుం
డౌ మిహిరతనయుఁగని హిత, సామోక్తుల నిట్లు లనియె • సమయార్హముగన్.

దుఃఖభార = దుఃఖాతిశయ మనెడి- జలధి = సముద్రమందు -నిమగ్నుఁడు= మునిఁగినవాఁడు, మిహిరతనయున్ =సూర్యపుత్రుని-సుగ్రీవుని, హితసామోక్తులన్ = హితములైన మంచిమాటలచే-

తాత్పర్యము.

రామచంద్రవిభుఁ డిట్లు చెప్పఁగా లక్ష్మణుఁడును దుఃఖసముద్రమునందు మునిఁగిన సుగ్రీవునితో సమయమునకుఁ దగిన హితములైన మంచిమాటల నిట్లనెను.

సీ. లే లెమ్ము సుగ్రీవ • వాలికి నిఁకఁ బ్రేత, కార్యంబుఁ దీర్పఁగఁ • గడఁగరాదె
తారాంగదులఁ గూడి • దహనకార్యముఁ దీర్ప, నెందుగంధపు చెక్క • లిందుఁ దేర
నాజ్ఞ సేయుము చూడు • మంగదుం డెట్టులు, దీనుఁ డై యున్నాఁడో • తేర్పుమతని
వస్త్రమాల్యంబులు • వలసిన ఘృతతైల, గంధముల్ దేర నం • గదునిఁ బంపు
తే. నగర మెల్లను నీ యధీ • నంబు సుమ్ము. విడువుమా బాలిశత్వంబు • వీరవర్య !
తారుఁడా! తెమ్ము! శిబికను • త్వరితముగను, త్వరయె మేలందురిటువంటి • తరుణమందు

కడఁగరాదె=ప్రయత్నింపరాదా- బాలిశత్వము=పామరత్వమును- శిబికను = పల్లకిని.

తాత్పర్యము.

సుగ్రీవా! లేలెమ్ము. ఇట్లు కూర్చున్నాఁడ వేల ! ప్రేతకార్యము నెఱవేర్పఁ దారాంగదులతోఁడఁగూడి ప్రయత్నింపరాదా? వాలికి దహనకార్యము నెఱవేర్చుటకుఁ గావలసిన గంధపుఁ జెక్క లిక్కడకే తెప్పింపుము. అంగదుఁడెట్లు దుఃఖించు చున్నాఁడో వాని సమాధానపఱుపుము. ఇంటిలో నుండు వాలివస్త్రములను మాల్యములను నేయి నూనె గంధపువస్తువులను దెచ్చుటకు నంగదునిఁ బంపుము. పట్టనమంతయు నీ స్వాధీనము. నీవు చేయఁదలఁచినది కాదనువారు లేరు. ఈపామరత్వము వద

లుము. కాకుండా! నీవుపోయి త్వరగాఁ బల్లకిఁదెమ్ము. ఇట్టి ప్రేతకార్యంబులందుఁ ద్వరపడిన మేలని పెద్దలు చెప్పెదరు.

క. జలతర్పణము వహనార్హుల, ద్రుతగతిని సమర్థులైన • తోరపుబలులన్
వెత మాను మనుచు వానరపతితో వచియించి రాము • పజ్జకుఁ జనియెన్. ౩౪౩

వహనార్హులన్ = పీనుఁగును మోయుటకుఁ దగిన వారిని - ద్రుతగతిని = శీఘ్రముగ.

తాత్పర్యము.

వాలి పీనుఁగును మోయుటకుఁ దగిన బలశాలులను శీఘ్రముగ జలతర్పణము, దుఃఖము మానుము- అని సుగ్రీవునకుఁ జెప్పి లక్ష్మణుఁడు రామచంద్రమూర్తి ప్రక్కకుఁ బోయి నిలుచుండెను.

సీ. అంతఁ దారుఁడు సుమి • త్రాత్మజు సంభ్రాంతుఁడై గుహఁ జొచ్చి • పటుజవమున
భద్రాసనయుతంబు • పక్షికర్మాంచితం, బగకర్మభూషితం • బమలచిత్ర
పత్తిసమేతంబు • వరజాలవాతాయ,నాన్వితంబును జిత్ర • హారగతము
విశ్వకర్మకృతంబు • విమలసిద్ధవిమాన, సన్నిభంబును దారు • శైలసంయు
తే. తంబు కృత్రిమకందరి • తంబు రక్త, చందనవిలిప్తమును బుష్ప • బృందపద్మ
హారసంఛన్నమును నుద • యార్కవర్ణ,మైన శిబికను గొనివచ్చి • ముందు నిలిపి.

పటుజవమునన్ = మిక్కిలి శీఘ్రముగ- సంభ్రాంతుఁడై = త్వర గలవాఁడై- భద్రాసనయుతంబు = రాజులకుఁ దగిన యెత్తైన యాసనముతోఁ గూడినది. పక్షికర్మాంచితంబు=పక్షులవలెఁ వ్రాయఁబడిన చిత్రములచే నొప్పినది అగకర్మభూషితంబు = చెట్లవలె వ్రాయఁబడినది- చిత్రపత్తి సమేతంబు = విచిత్రమైన రేఖలతోఁ గూడినది. వర, జాల వాతాయనాన్వితంబు = గొప్పవగు సూక్ష్మరంధ్రముల చేతను అవు కన్నులవంటి కిటికీలచేతను గూడినది. చిత్రహారగతము = వింతలగు హారములతోఁ గూడినది. విశ్వకర్మకృతంబు = విశ్వకర్మ యనెడి దేవతల వడ్రంగిచేఁ జేయఁబడినది. విమల సిద్ధవిమాన సన్నిభంబును = నిర్మలమైన సిద్ధుల విమానముతో సరియైనది. దారు శైల సంయుతంబు = కొయ్యలతోఁ బర్వతమువలెఁ జేయఁబడిన దానితోఁ గూడినది- కృత్రిమ కందరితంబు = పనివాండ్రచే గుహలవలెఁ జేయఁబడిన వానిని గలది- రక్తచందన విలిప్తమును = ఎఱ్ఱని గంధముచేఁ బూయఁబడినది- పుష్పబృంద = పూలసమూహముచేతను- పుష్పహార = పూలదండలచేతను- సంఛన్నము = కప్పఁబడినది. ఉదయార్క వర్ణము = ఉదయించు సూర్యుని వన్నె గలది.

తాత్పర్యము.

ఇట్లు లక్ష్మణుఁ డాజ్ఞ చేయఁగాఁ దారుఁడు శీఘ్రముగఁ గిష్కింధాగుహ జొచ్చి రాజయోగ్యమై పక్షులవలెఁ జెట్లవలె వ్రాయఁబడిన యాకారములు గలిగి

సన్నరంధ్రములు గవాక్షములతోఁ బ్రతిహారములతోఁ గూడి విశ్వకర్మచేఁ జేయఁబడినదై సిద్ధుల విమానమువంటిదై గుహలతోఁ గూడి యుండినట్లు శయ్యలతో నిర్మింపఁ బడిన పర్వతములు గలదై మంచిగంధము పూసి పూలదండలు వ్రేలవేసి బాలసూర్యుని వర్ణము గల పల్లకిని గొనివచ్చి నిలుపఁగా.

తే. దానిఁ గనుఁగొని రాముండు • తమ్మునితోడ, నిట్టు లను వేగ వాలిని • వింద నంపఁ
బనుపు మీవ ప్రేతకార్యంబు • పరఁగ వేగ, మాచరింపుమ యనవాని • నాలకించి.

తాత్పర్యము.

దానిఁ జూచి రామచంద్రమూర్తి లక్ష్మణునితో దీనియందు వాలిని నంప నాజ్ఞాపింపుము. శీఘ్రముగాఁ బ్రేతకార్యము చేయింపుము, అని చెప్పఁగా విని.

క. వాలినదుఃఖంబున నిల, వ్రాలుచు నంగదుఁడు దివస • రాజసుతుండున్
వాలిని శిబికను జేర్చి సు, మాలిని వస్త్రముల నగల • నర్పించి వెసన్. ౭౩౯

వాలిన=అతిశయించిన- సుమాలిని=పుష్పముల సమూహమును.

తాత్పర్యము.

అంగదుఁడు సుగ్రీవుఁడు దుఃఖాతిశయముచే నేలఁబడుచు లేచుచుఁ బోయి వాలిని శిబికలోనికిఁ బట్టి పూలు వస్త్రములు సొమ్ములు వీనిచేఁ బ్రేత మలంకరించి,

ఉ. ఇందు సమస్తదానవములు • నిద్ధమణీవసనాదు లాదిగాఁ
బొందు వనేచరుల్ శిబిక • పూర్వ మతుల్యసమృద్ధభూమిభృ
ద్దండము లౌర్ధ్వదైహిక ము • దారత సల్పెడిరీతి లోటు లే
కుండ నొనర్పుఁ డంచుఁ బ్లవ • గోత్తముఁ డానతి యిచ్చె నంతటన్. ౭౪౦

ఇద్ధ = పరిశుద్ధమైన, మణీవసనాదులు=రత్నములు, వస్త్రములు లోనైనవి. మణీ యని దీర్ఘాంతము గలది. వనేచరుల్ = క్రోతులార ! మధ్యమ పురుషమం దాగగాగమంబు లోపంబు, శిబికపూర్వము = పల్లకికిముందు, అతుల్య = అసమాన మైన, సమృద్ధ = సంపదచే నతిశయించిన, భూమిభృద్దండము = రాజసమూహము, ఔర్ధ్వదైహికము=చచ్చిన వారికిఁబరలోకసుఖమునకై చేయు కార్యములు, ఉదారత= గొప్పగా, లోఖితనము లేక, లోటు = లోపము, ప్లవగోత్తముఁడు = సుగ్రీవుఁడు.

తాత్పర్యము.

అప్పుడు సుగ్రీవుఁడు మేలయిన రత్నములు వస్త్రములు మొదలైనవి వానరు లారా! దానమిందు కొందఱు పల్లకికి ముందు పొందు. అసమానసంపదగల మహారా జుల కెట్లు ప్రేతకార్యములు దీర్చెదరో యట్టు లే లోపము లేకుండఁ బ్రేతకార్యము లన్నియుఁ దీర్పుఁడని యాజ్ఞాపించెను.

క. తారుఁడు లోనగువారు కు, మారకు నంగదునిఁ జుట్టి • మహితాక్రోశో
దారరవంబుల నేగి ర, పారవ్యథ వాలి శిబిక • పజ్జను గుములై. ౭౪౧

మహితాక్రోశోదారరవంబుల = మిగుల దుఃఖముతోఁ గూడిన పెద్దధ్వనులచే,

తాత్పర్యము.

తారుఁడు మొదలగువానరంగదునితోడ బిగ్గ నేడ్చుచుఁ బల్లకి ప్రక్కన గుంపులుగాఁ బోయిరి.

క. తారాపతి మొదలుగఁ గల, నారులు వీరా! యటన్న • నాదంబులతో
సారెకు నాక్రోశించుచు, న్వారాట్సుతు శిబికవజ్జ • జనిరి మహార్తిన్. ౭౫౨

తాత్పర్యము.

తార మొదలగు స్త్రీలు వీరా! వీరా! యని యేడ్పు ధ్వనులతో దుఃఖించుచు వాలి పల్లకి మఱియొక ప్రక్కఁబోయిరి.

తే. వానరీనాదములచేత • వనులు గిరులు
మాఱుమ్రోయుచు నవి యేడ్చు•మాడ్కి నుండె
నిర్జనం బగు నొకయేటి•నీటిరొద్దు
నం దుఁ జితిఁ జేర్చి రిసుక న•నాటు లపుడు. ౭౫౩

తాత్పర్యము.

ఆఁడుఁగోఁతుల ధ్వనులచే నడవులు కొండలు మాఱు మ్రోయుచు నవికూడ నేడ్చుచున్నవా యన్నట్లుండెను. వానరు లిట్లు పల్లకిని మోసికొనిపోయి మనుష్యులు లేని యొక యేటి నీటిరొద్దున నిసుక ప్రదేశమందుఁ జితిఁ జేర్చిరి.

ఇప్పుడు వాలి దహనమైన స్థల మని చూపుచోట నది లేదు. ఇసుకభూమియు గాదు. కాలిన మొముకలవంటి మట్టి యిప్పటికి దొరకుచున్నది.

తే. వాహకులు డించి యచ్చట• వాలిశవము,జరగి రేకాంతమున కార్తి• భరితు లగుచుఁ
దార శిబికాశయితుఁ గపి•వీరుఁ డాసి, యంకమునఁ బతిశిర ముంచి• యడలె నిట్లు.

వాహకులు=పీనుఁగును మోసినవారు- అంకమున==తొడయందు.

తాత్పర్యము.

వాహకులు వాలి శవమును జితి పేర్చినచోట దించి యేడ్చుచు నొంటరిపాటున కేగిరి. అప్పుడు తార శిబికయందున్న వాలి శిరస్సును తన తొడమీఁద నుంచి యిట్లేడ్చెను.

—• శిబికయం దున్న వాలిఁ జూచి తార యేడ్చుట •—

సీ. హా వానరేంద్ర! మ•హారాజ! హృదయేశ! హా మహాశూర! మ•హార్హ దేవ!
నన్ను మన్నించు నా•మన్నన యే మాయెఁ గన్నెత్తి నన్నేల • కావ విపుడు
ఇందఱు నీకయి•యందురుచున్నారు, చూడవే వారల • సుందరాంగ!
విగతాసు వయ్యును • వీర! నీ వదనమ్ము, కళకళ లాడుచుఁ • గాంతి జెందెఁ
ఆ. గ్రుంకుచున్న సూర్యు•కొమరారుకాంతిని, బ్రదికి యున్న వాని•పగిది గాఁగ
నొప్పుచున్న దయ్యె • నెప్పుడు చూతునో,కపికులేంద్ర! నిన్నుఁ • గళలు దీఱ.

వందుచున్నారు = దుఃఖించుచున్నారు- విగతాసువు = ప్రాణము పోయినవాఁడవు.

తాత్పర్యము.

హా వానరేంద్రా! హా మహారాజా! హా హృదయేశ్వరా! హా మహాశూర! హా యోగ్యపురుషా! దేవా! నీవు నన్నింతో గారవించుచుంటివే- అది యంతయు నిపుడే మాయెను. కన్నతియైన నన్నేల చూడవు ఇందఱు నీకయి దుఃఖించుచున్నారే! వారినైనఁ జూడరాదా! ప్రాణముపోయినను నీముఖము బ్రదికియున్నపు డున్నట్లే కళలు దేఱుచున్నదే- నా కన్నుల కఱవు దీఱ మరల నెప్పుడు నిన్నుఁ జూడఁ గలను.

క. అరణ్యాతలమునం దొక. నారాచముచేత నీకు • నారులను ము
  త్తోరాణఁ దొలఁచి కాలుం, డే రామాకృతిని గొంచు • నేగెడు నిన్నున్. ౪౮
  ముత్తో+రాణ=ముత్తైదువుల యందము.

తాత్పర్యము.

అడవి ప్రదేశమం దొక్క- బాణముచేతనే నీ రాణుల యందఱ ముత్తైదువ పోఁడిమిని హరించి యముఁడే రామునివలె వచ్చి నిన్నుఁ దీసికొనిపోయెను.

క. నీకు సదా వల్లభలై, నీ కూర్మికిఁ బాత్రలైన • నీ ప్రియురాండ్ర
  య్యో! గాలినడన దవ్వుగ, నీకడ కరుదెంచు టెఱుఁగ • నేర వదేలా. ౪౯
  వల్లభలై=ఇష్టమైనవారై.

తాత్పర్యము.

నీకెంతో యిష్టురాండ్రుగ నున్న నీ భార్యలు ప్రియురాండ్రుగ దూరముగఁ గాలినడకతో నీ యొద్దకు వచ్చిరే! అదియైన నీవు దెలిసికో లేకున్నావు గదా.

సీ. ఈ రాజముఖులెల్ల • నీ రమణులె కదా, పలుకరింప వదేల • వానరేంద్ర!
  నీ తమ్ముఁ డదె యేల • నన దూరఁ బలుకవు, పోలునే నీకిది • పురుషవర్య
  వీర మహారాజ! • తారుఁడు లోనగు, సచివులు మంత్రంబు • సలుపరాదె
  పురజనుల్ వీర నిన్ • జేరిఁ జుట్టియున్నారు, సెలవిమ్ము తగురీతి • లలితరూప!
తే. వీర లందఱు పోయిన • వేడ్క మీఱ, మనము చెలరేఁగి యుత్కట • మదనవృత్తి
  రమ్యవనసీమలను విహా • రంబు సలుప, చుంద మోనాథ! యేల నీ • పూరకుండ.

రాజముఖులు = చంద్రునివంటి ముఖముగల స్త్రీలు, ఉత్కట = అతిశయించిన, మదనవృత్తి=కామవ్యాపారముచే.

తాత్పర్యము.

ఈ చంద్రవదన లందఱు నీకుఁ బ్రియురాండ్రేకదా. వారి నేల పలుకరింపవు! అదిగో నీతమ్ముఁడు. ఏల ప్రేమతోఁ బలుకరింపవు? ఇది నీకుఁ దగునా! మహారాజా! వీర తారుఁడు లోనగు మంత్రులు. వారితో నేల మంత్రాలోచనముచేసి వారికిఁ జెప్పవలసినది చెప్పి పంపరాదు. ఇదిగో వీ రందఱు పౌరజనులు నిన్నుఁ జుట్టుకొని యున్నారు.

వారివారికిఁ దగినట్లు వారి కనుజ్ఞ యిమ్ము. వీరందఱు వెడలిపోయిరేని మనము సంతోషముతోఁగామము దీఱ మనోహరములైన యీ వనప్రదేశములందుఁ దిరుగుచుందము. ఏల నాథా! నీ వూరకున్నావు.

—• అంగదుఁడు వాలిని సంస్కరించుట •—

క. అనుచు విలపించు తారను, వనజాక్షులు పట్టి • లేవ వనరుచు సుగ్రీ
వునితోడ నంగదుండును, దన జనకుని జితను. జేర్చి • తగ వగురీతిన్. ౨౫౯

వనజాక్షులు=స్త్రీలు- వనరుచున్=దుఃఖించుచు-

తాత్పర్యము.

అని యేడుచుచున్న తారను స్త్రీలు పట్టి లేవనెత్తఁగా సుగ్రీవుఁడు సాహాయ్యపడఁగా నంగదుఁడు తన తండ్రి చితిని దగినట్లు జేర్చి.

క. చిరముగఁ బ్రవాసి యగుచును, బరలోకం బేగు కీశ•పరివృఢున కిడెన్
గరుణముగ నేర్పు దగ్నిని, హరిసుతుఁడు ప్రదక్షిణించె•నపసవ్యముగన్. ౨౬౦

ప్రవాసి = ఇతరదేశమున వాసముచేయువాఁడు- కీశపరివృఢునకు = వానరశ్రేష్ఠునకు- అపసవ్యముగ- ఎడమవైపుగ.

తాత్పర్యము.

మరల రాకుండఁ పరలోకమునకుఁ బోవుచున్న వానరశ్రేష్ఠునకు నంగదుఁ డేడ్చుచు నగ్నిని జితియందుంచెను. అప్రదక్షిణముగఁ దిరిగెను.

తే. శక్రతనయుని నీ రీతి • సంస్కరించి, విధిహితంబుగ నుదకముల్ • విడుచుకొఱకు
శీతజలమైన శుభనదిఁ • జేరి భానుపుత్రతారలు నంగద • పూర్వకముగ. ౨౬౧

తాత్పర్యము.

ఇంద్రుని కొడుకగు వాలి కీరీతి సంస్కారము లొనర్చి శాస్త్ర పద్ధతి నీళ్ళు విడుచుకొఱకుఁ జల్లని నీళ్లుగల నదిని జేరి తారా సుగ్రీవు లంగదునితో- తార నీళ్ళు విడుచుట కులాచారము.

క. వాలికి నుదకంబుల నిడి, రీ లీల సమానశోకుఁ • డిక్ష్వాకుజుఁడున్
హేళిజుతోఁ బ్రేతక్రియ,లోలిన్ జరిపించెఁ జిత్త•ముత్తలపడఁగన్. ౨౬౨

తాత్పర్యము.

వాలికి నీళ్ళు విడిచిరి. ఈ విధముగ వారితో సమానదుఃఖము గల రామచంద్రమూర్తి మనస్సు సంతాపింప సుగ్రీవునిచేఁ గ్రమముగాఁ బ్రేతక్రియలు జరిపించెను.

క. విగ్రహమునఁ గూలిన తన,యగ్రజునకు దహనకార్య • మంతయుఁ దీరన్
వ్యగ్రమనస్కుండై యా,యుగ్రాంశుసుతుండు రాము•నొద్దకు వచ్చెన్. ౨౬౩

విగ్రహమునన్ = యుద్ధమందు - వ్యగ్రమనస్కుండై = హెచ్చరికతోఁ గూడిన మనస్సుగలవాఁడై - ఉగ్రాంశు సుతుఁడు = సూర్యునికొడుకు- సుగ్రీవుఁడు.

తాత్పర్యము.

యుద్ధమందుఁ జచ్చిన యన్నకు దహనాది కార్యములు జరపించి సుగ్రీవుఁడు హెచ్చరిక గలవాఁడై రాము నొద్దకు వచ్చెను. తక్కిన వారందఱు స్త్రీలు పౌరులు కిష్కింధకుఁ బోయిరి.

తిర్యగ్జాతిలోఁ బుట్టిన యీ క్రోఁతులకు శాస్త్రములోఁ జెప్పఁబడిన సంస్కారాదులు యుక్తములు కావని యాక్షేపింపరాదు. ఇవి జాతి మాత్రముచేఁ గ్రోఁతు లైనను దేవాంశమునఁ బుట్టినవా రగుటచేతను వేదాధ్యయన ముండుటచేతను క్షత్ర జాతు లగుటచేతను సంస్కారాదులు యుక్తమే॥ గోవింద॥

—• { ౨౬-వ సర్గము హనుమంతుఁడు శ్రీరాముని సుగ్రీవునకుఁ బట్టాభిషేకం బొనర్ప వేఁడుట. } •—

క. క్లిన్నాంశుకు బహుదుఃఖవి,పన్నున్ సుగ్రీవు సచివ•పటలి భజించెన్
బన్నుగ నిందఱు గొల్వఁగఁ, జెన్నారెన్ నృపుఁడు మునుల•చే బ్రహ్మవలెన్. ౬౬౪

క్లిన్నాంశుకున్ = అప్పుడే స్నానముచేయుటచేఁ దడిసిన వస్త్రముగలవానిని- బహుదుఃఖవిపన్నున్ = దుఃఖాతిశయముచే బాధపడువానిని- సచివపటలి = మంత్రి సమూహము.

తాత్పర్యము.

అప్పుడే స్నానముచేసినవాఁ డగుటచేఁ దడివస్త్రములతో నుండి సుగ్రీవుని దుఃఖభారముచే బాధపడువానిని మంత్రులందఱు సేవించిరి. ఇందఱు రామచంద్ర మూర్తిని సేవింపఁగా నాయన మునులచే సేవింపఁబడు బ్రహ్మవలె వెలిఁగెను.

ఉ. అంతటఁ గాంచనాద్రినిభుఁ • డంచితబాలవికర్తనాననుం
డెంతయు భక్తి కేల్మొగిచి • యిట్లను మారుతి రామచంద్రుతోఁ
జింతలు దీఱె యీ ప్లవగ•శేఖరుఁ డెట్లును జెందరాని భూ
కాంతత నొందె నీ కరుణ•కల్మిని రాఘవవంశవర్ధనా! ౬౬౫

కాంచనాద్రినిభుఁడు = బంగారుకొండతో సముఁడు, అంచిత = ప్రకాశించు, బాలవికర్తన = లేఁతసూర్యునివంటి, అననుఁడు = ముఖము కలవాఁడు, మారుతి = వాయుదేవుని కుమారుఁడు, అంజనేయుఁడు.

తాత్పర్యము.

ఇట్లందఱుఁ గూర్చుండిన పిమ్మట బంగారుకొండవంటి రమణీయమైన యాకారము గలవాఁడును బాలసూర్యునివంటి ముఖముగలవాఁడును నగు హనుమంతుఁడు రామచంద్రమూర్తితో నిట్లనియె. రఘుకులదీపకా! నీ దయచేత నీ వానరశ్రేష్ఠుఁడు సుగ్రీవుఁడు దుఃఖముల వదలి తన కేవిధముగనైన సాధ్యముగాని ప్రభుత్వమును సంపాదించిన వాఁడయ్యెను.